

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Журнал заснований
у 2004 році з ініціативи
генерал-лейтенанта міліції
ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА
ЗАХАРОВА, заслуженого
діяча науки і техніки
України, кандидата
юридичних наук, професора

Свідоцтво про державну
реєстрацію – серія КВ
№ 11724-595 ПР
від 12.09.2006

Офіційний сайт:
www.pravoisuspilstvo.org.ua

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:
вул. Єрмолової 35а,
49033, м. Дніпро, Україна.
Тел +38 (056) 767-35-24

ISSN 2078-3736

У номері

*РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ*

ЦИВІЛІСТИКА

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

*АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО*

*ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА*

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

6
2023

Науковий журнал. Заснований у 2004 році. Засновники: ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», Фонд юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса, Національна академія внутрішніх справ. Видавець – ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет». На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (081 – Право, 293 – Міжнародне право, 262 – Правоохоронна діяльність).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Головний редактор М.В. Корнієнко

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів

Зміни до тексту та скорочення, що не впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування вносяться редакцією без узгодження з автором

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Дніпровського гуманітарного університету (протокол № 4 від 28.12.2023)

Алфьорова Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Бандурка О.М. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;
Батюк О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент Національної академії наук вищої освіти України;
Бігняк О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Грабовська Сабіна – доктор хабілітований (Жешув, Польща);
Ємець Л.О. – доктор юридичних наук, професор;
Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко Ю.В. – доктор юридичних наук, професор;
Козін С.М. – кандидат юридичних наук;
Корнута Л.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Легка О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Лежнєва Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Монаснко А.О. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Мурзановська А.В. – кандидат юридичних наук;
Негодченко В.О. – доктор юридичних наук, професор;
Пеньков С.В. – доктор юридичних наук;
Петруненко Я.В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Самойленко О.С. – кандидат юридичних наук;
Самойлов О.Є. – доктор психологічних наук, доцент;
Скок О.С. – кандидат юридичних наук, доцент;
Торяник В.М. – доктор політичних наук, професор;
Черній В.В. – доктор юридичних наук, професор;
Черноп'ятов С.В. – кандидат юридичних наук;
Чиркін А.С. – кандидат юридичних наук, доцент;
Шамара О.В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

© ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2023

© Всеукраїнський фонд юридичної науки академіка права В.В. Сташиса, 2023

© Національна академія внутрішніх справ, 2023

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

АНДРУХІВ О. І.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та публічного
управління
(Заклад вищої освіти
«Університет Короля Данила»)

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.1>

**ПРАВОВА ПРИРОДА ГЕНОЦИДУ:
ІСТОРІЯ ТА ПРАКТИКА КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ**

У статті здійснюється трактування правового змісту поняття геноциду та характеристики основних прикладів злочинів геноциду в ХХ ст., їх трактування в міжнародному праві. Встановлено, що автором поняття «геноцид», а також співавтором Конвенції ООН «Про запобігання і покарання злочинів геноциду і покарання за нього» був польський фахівець з міжнародного права Р. Лемкін. Його ініціатива опиралася насамперед на необхідність покарання і недопущення в майбутньому злочинів, які вчиняли нацисти по відношенню до євреїв, а також злочинів радянської влади, в тому числі й по відношенню до українців. Серед основних прикладів актів геноциду, які отримали реальне практичне вирішення в міжнародних судових інстанціях нами виокремлено вбивство боснійських мусульман у Сребрениці; геноцид в Камбоджі (1970-ті); вбивства корінних народів тутсі та хуту у Руанді 1994 року. Констатовано, що саме вбивство боснійських мусульман у Сребрениці близьке за характером до злочинів, які вчиняли росіяни в Україні. Проаналізовано рішення Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії, а також Міжнародного суду ООН, які звинуватили в геноциді окремих військових, а не окрему країну, яка була ініціаторкою збройної інтервенції, заохочувала до вчинення актів геноциду. Аналізуючи історично детерміновані умови становлення правового змісту поняття геноцид, а також реальні випадки кваліфікації подібних злочинів у міжнародних чи національних судових інстанціях, встановлено, що для України може бути позитивним кейсом судове рішення німецького суду стосовно обвинувачення Н.Йоргіча та М.Соколовича у вчиненні геноциду на території Боснії та Герцеговини, а також чітка фіксація злочинів проти мирного населення після 24 лютого 2024 р. Констатовано, що міжнародні судові інстанції досить обережно ставляться до кваліфікації злочинів в умовах війни, як актів геноциду. Негативним явищем на нашу думку є те, що всі судові рішення з питань геноциду, зокрема в міжнародних інстанціях, є тривалими в часі, а тому констатація злочинів геноциду по відношенню до українців це питання кількох років, якщо не десятиліть.

Ключові слова: *правова традиція, правова система, правова культура, праворозуміння, право, історизм.*

Andrukhiv O. I. The legal nature of genocide: the history and practice of qualifying the crime

The article interprets the legal content of the concept of genocide and characteristics of the main examples of genocide crimes in the 20th century, their interpretation in international law. It has been established that the author of the concept of “genocide” and the co-author of the UN Convention “On the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide and its Punishment” was the Polish specialist in international law R. Lemkin. His initiative was primarily based on the need to punish and prevent future crimes committed by the Nazis against Jews, as well as crimes committed by the Soviet authorities, including against Ukrainians. Among the main examples of acts of genocide that received a real practical solution in international courts, we single out the killing of Bosnian Muslims in Srebrenica; genocide in Cambodia (1970s); the 1994 massacres of indigenous Tutsi and Hutu peoples in Rwanda. It has been established that the killing of Bosnian Muslims in Srebrenica is similar in nature to the crimes committed by the Russians in Ukraine. The decision of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, as well as the International Court of the United Nations, which accused individual military personnel of genocide, and not an individual country that initiated the armed intervention and encouraged the commission of acts of genocide, was analyzed. Analyzing the historically determined conditions for the formation of the legal content of the concept of genocide, as well as real cases of the qualification of similar crimes in international or national courts, it was established that for Ukraine the court decision of the German court regarding the accusation of N. Yorgich and M. Sokolovich of committing genocide on the territory of Bosnia and Herzegovina, as well as the clear fixation of crimes against the civilian population after February 24, 2024. It has been established that international judicial authorities are quite cautious about the qualification of crimes in conditions of war as acts of genocide. In our opinion, a negative phenomenon is that all court decisions on genocide, particularly in international instances, take a long time, and therefore the determination of crimes of genocide against Ukrainians is a matter of several years, if not decades.

Key words: *legal tradition, legal system, legal culture, legal understanding, law, historicism.*

Вступ. Впродовж останніх майже двох років ми є свідками масових злочинів російських військових на території України. У суспільній свідомості масові вбивства мирних жителів асоціюються насамперед з поняттям геноциду. Це природньо з тієї точки зору, що росіяни вже були організаторами одного геноциду проти українців – Голодомору 1932–1933 рр. Так само, всім відомо про звірства, які вчиняли російській військові в Грузії, Чечні, Сирії. Підсилює суспільну увагу до проблеми рішення Міжнародного кримінального суду в Гаазі, який в березні 2023 р. видав міжнародні ордери на арешт президента росії В. Путіна й уповноваженої з прав дитини М. Львової-Белової, яких звинуватили у злочинах проти неповнолітніх – насильній депортації та усиновленню неповнолітніх громадянами росії. Подібні дії проти дітей трактуються міжнародним правом, як ознака геноциду. Однозначно, що реального правового наслідку цього рішення так і не відбулося. Одночасно, Україна все ж таки подала 26 лютого 2022 р. позов до Міжнародного суду ООН, в якому просила суд «спростувати звинувачення Росії у геноциді російськомовного населення і визнати, що Росія викривляє поняття «геноцид», виправдовуючи ним повномасштабне вторгнення» [5]. Перші слухання з цієї справи розпочалися у вересні 2023 р.

Ці та інші приклади засвідчують, що вивчення правової природи злочину геноциду, а також аналіз реальних рішень міжнародних судових інстанцій стосовно злочину геноциду, дасть можливість сформулювати загальне уявлення про цю проблему, а також визначити

ймовірні перспективи України з притягнення до відповідальності росії або окремих її громадян у вчиненні геноциду по відношенню до українців.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є трактування правового змісту поняття геноциду та характеристики основних прикладів злочинів геноциду в ХХ ст., їх трактування в міжнародному праві.

Результати дослідження. В історію людської цивілізації було чимало випадків коли мало місце фізичне знищення цілої групи людей чи народності. Яскравими прикладами масового знищення населення за етнічними, мовними чи расовими ознаками було колоніальне завоювання Північної Америки, Африки, Азії. Цілий ряд дослідників, які досліджували правову природу і наслідки колонізації прийшли до думки, що цей процес був проявом «внутрішнього геноциду», який реалізувався в два етапи. На першому етапі відбувалося знищення корінного населення колонії, на другому етапі відбувалося утвердження імперського способу життя, культури, цінностей, які закономірно трактувалися як вищі [14; 15].

Закономірно, що на початку ХХ ст. чи навіть напередодні Другої світової війни, масові вбивства населення в умовах колонізації не сприймалися, ані як військовий злочин, ані як геноцид.

Як наслідок, чіткого правового визначення злочин геноциду набув тільки після Другої світової війни. Вперше, офіційно поняття «геноцид» в публічний простір і правову сферу впровадив польський фахівець з міжнародного права Р. Лемкін. Його першочерговим завданням було розмежувати факти вбивства мирного населення під час війни від військових злочинів. Як наслідок, 1944 р. у праці «Правління Осі в окупованій Європі» (“Axis rule in occupied Europe”) він детально описав злочини нацистів і запропонував визнавати їх геноцидом. Р. Лемкін зокрема пропонував трактувати геноцид, як «скоординовані дії для знищення національних груп, а також їхніх свободи, здоров'я, гідності, політичних і соціальних інститутів, культури, мови, національної свідомості, релігії та економічних засад існування» [13].

Ідея Р. Лемкіна була актуальною але не досконалою. Власне у згаданій праці й аж до 1951 р. він вважав, що єдиною державою, яку можна було звинуватити в геноциді був СРСР (натомість у вбивствах євреїв у німецьких концентраційних таборах він звинувачував не державу, а режим і окремих політичних і військових діячів – *О.А.*) [13]. Як наслідок, з самого початку Р. Лемкін асоціював геноцид з грубим порушенням прав людини – масовими депортаціями, стратою політичних в'язнів тощо. Назагал ідеї Р. Лемкіна можна трактувати, як антикомунізм, і вони особливо посилювалися в період «холодної війни» [20, р. 553]. Цікаво, що про наймасовіший злочин більшовицького режиму – штучний голод на території України, Р. Лемкін не згадував.

Тільки згодом, Р. Ленкін опублікував статтю «Радянський геноцид в Україні» [2], у якій події 1932–1933 рр. він охарактеризував, як «класичний приклад радянського геноциду, його найдовший і найширший експеримент русифікації – винищення української нації» [2, с. 37]. Власне Голодомор, польський дослідник визнавав третім етапом геноциду, якому перебували репресії проти селянства та інтелігенції в 1920-х рр. Так само Голодомор 1932–1933 рр. не став завершальним етапом геноциду українців. Р. Ленкін, зокрема вказує, що «між 1920 і 1939 роками частка українців в населенні України знизилася з 80% до лише 63%» [2, с. 41].

Назагал, аргументи наведені польським правником були достатніми для того, щоб 1946 р. було прийнято Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН в якій геноцид визнавався «злочином, що порушує норми міжнародного права і суперечить духу і цілям Організації Об'єднаних Націй, і що цивілізований світ засуджує його, визнаючи, що протягом всієї історії геноцид завдавав великих втрат людству, і будучи переконаними, що для рятування людства від цього огидного нещастя необхідне міжнародне співробітництво» [3]. Власне Р. Лемкін був автором Конвенції ООН «Про запобігання і покарання злочинів геноциду і покарання за нього», прийнятої 1948 р. [3]. Важливо, як згадував сам Р. Лемкін, було чітко визначити правовий зміст поняття геноциду, адже під час нюрнберзького трибуналу над нацистами в 1946 р. їх звинувачували винятково у військових злочинах [21, р. 175].

Окрім підготовки тексту Конвенції, Р. Лемкін прикладав чимало дипломатичних зусиль для того, щоб її ратифікували [9, р. 632]. В ході дискусій він відмовився, від ідеї, що переслідування політичних рухів чи течій також є геноцидом. Власне, умовою, що сприяла ратифікації Конвенції і вступу її в дію з 1951 р. стала «холодна війна», адже США, які відмовлялися ратифікувати документ, змушені були його прийняти, щоб не стати в один ряд з СРСР.

Отже, Конвенція «Про запобігання і покарання злочинів геноциду і покарання за нього» пропонує розуміти геноцид, як «дії, вчинені з наміром знищити, цілком чи частково, яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку» в спосіб убивства членів такої групи; заповідання серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; навмисного створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове фізичне знищення її; мір, розрахованих на запобігання дітородіння в середовищі такої групи; насильницьку передачу дітей з однієї людської групи в іншу [3].

Багато науковців, які досліджували етимологію поняття геноцид, сходяться на думці, що запропоноване в Конвенції ООН визначення було політичним компромісом між державами. Пізніше в публічному просторі це призвело до певних спекуляцій, адже поняття геноцид вживали і у випадках, коли подібних дій не було, а мали місце скажімо «етнічні чистки» [21, р. 176]. Власне, часто поняття геноциду застосовують до дій урядів держав, які не передбачають жодних злочинних дій.

Про «політичний» характер норм згаданої Конвенції свідчить і процес її ратифікації національними урядами. У 1951 р. її ратифікували тільки дві країни, які були члена Ради безпеки ООН – Франція та Республіка Китай (сучасний Тайвань). У 1954 р. Конвенцію ратифікував СРСР, Велика Британія – 1970 р., Китайська Народна Республіка (замінила ООН Тайвань) – ратифікувала конвенцію в 1983 р., а США ратифікували її тільки 1988 р. [7, р. 85]. Як результат, реально норми Конвенції «Про запобігання і покарання злочинів геноциду і покарання за нього» почали застосовуватися тільки в 1990-х рр. [10].

Назагал, впродовж ХХ ст. прийнято говорити про декілька класичних прикладів злочину геноциду. Українська дослідниця Ю. Івчук, вказує, що впродовж другої половини ХХ ст. було декілька випадків геноциду, які в тому числі розглядалися Міжнародним кримінальним судом, зокрема «вторгнення Індонезії в Східний Тимор (1975), вбивства червоних кхмерів у Камбоджі (1970-ті), вбивства народів тутсі та хуту у Руанді 1994 року, різанину в Сребрениці 1995 року» [1, с. 686]. На нашу думку, до згаданих прикладів доцільно додати ще масові вбивства 1965–1966 рр. в Індонезії, геноцид індусів 1971 р. в Бангладеші, геноцид сикхів 1987 р. «тихий Голокост» або геноцид у Гватемалі 1960–1996 рр. У всіх згаданих подіях мало місце масове вбивство значних груп людей за національною, етнічною, політичною чи релігійною ознакою. Важливо, що масові вбивства 1965–1966 р. в Індонезії (вбито офіційно близько 1,2 млн, неофіційно 2–3 млн. осіб) можна трактувати як поліцид. Останнє поняття було впроваджено в західній правовій науці для кваліфікації злочинів, які не підпадають під поняття геноциду (Конвенція «Про запобігання і покарання злочинів геноциду і покарання за нього» виключає вбивство з політичних мотивів, як ознаку геноциду – *О.А.*). Автором терміну поліцид прийнято вважати ізраїльського міністра закордонних справ 1967 А. Евана, а в наукове середовище термін впровадив професор Стів Дж. Стерн, який трактував його як «знищення національної незалежності» [16]. В Оксфордському словнику поняття поліцид трактують, як «вбивство або знищення певної групи через її політичні чи ідеологічні переконання» [17]. На нашу думку, поліцид – це різновид політичних репресій і один із засобів для політичної чистки в середині країни. Суттєвою відмінністю між геноцидом та поліцидом, є те, що останній має винятково внутрішньодержавну природу, натомість геноцид може мати і зовнішню дію. Сучасна агресія і злочини росіян в Україні є яскравим прикладом саме геноциду, коли відбувається вбивство не політичних опонентів, а осіб іншої національності.

Назагал, впродовж 1990-початку 2000-х рр. офіційно розглядалися три справи пов'язані зі злочинами геноциду: вбивство боснійських мусульман у Сребрениці; геноцид в Камбоджі (1970-ті); вбивства корінних народів тутсі та хуту у Руанді 1994 року.

Якщо шукати аналогії між цими справами і подіями в Україні, то найбільш близьким є вбивство 1995 р. більше 8000 боснійських (мусульманського віросповідання) чоловіків та хлопчиків у Сребрениці. Близькість полягав, в тому, що Боснія і Герцеговина зазнали зовнішньої агресії з боку Сербії, яка за аналогією із сучасною росією висувала територіальні претензії до сусідньої держави, а також поширювала шовіністичні ідеї, які заперечували право боснійців на власну державу. Власне, 2001 р. Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії виніс перший вирок в справі геноциду проти боснійців генералу Радиславу Крстичу, який відповідав за вбивство цивільних. Цікаво, що під час апеляції, генерал був визнаний невинним у вчиненні геноциду, його оголосили винним у сприянні і підбурюванні до вчинення геноциду. Цікаво й те, в лютому 2007 р. Міжнародний суд ООН прийняв резолюцію в якій вказав, що Сербія, як держава, яка розпочала інтервенцію, не несе відповідальності за події в Сребрениці, констатовано тільки, що вона «могла зробити більше для запобігання геноциду і що Сербія не покарала винних» [8]. Так само, не було задоволено звернення представників Боснії та Герцеговини, які наводили факти інших масових злочинів на території держави під час інтервенції Сербії.

Назагал Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії офіційно звинуватив у вчиненні геноциду В. Поповича, Л. Беара, Р. Младича та Р. Караджича та ще декількох осіб [8]. Цікавим в цьому контексті є рішення Вищого регіонального суду Дюсельдорфа, який у 1997 та 1999 р. виніс обвинувальні акти Н. Йоргічу та М. Соколовичу, які вчиняли акти геноциду по відношенню до боснійців за межами Сребрениці. Причиною чому суд над згаданими військовими відбувався в Німеччині було те, що вони проживали в країні. Показово, що німецький суд швидше за міжнародні судові інстанції виніс рішення про вчинення актів геноциду і засудив, для прикладу Н. Йоргіча до чотирьох довічних термінів. Цікаво, що Н. Йоргіч направив скаргу в Європейський суд з прав людини, який 2007 р. заслухавши апеляцію, підтвердив рішення Німеччини про визнання етнічної чистки геноцидом. Власне ЄСПЛ підтвердив, що тлумачення терміну геноциду, як дій, які включають знищення групи як соціальної одиниці [12].

Приклад згаданого судового процесу засвідчує, що міжнародні судові інстанції дуже обережно ставляться до кваліфікації злочину геноциду і як правило не вдаються до обвинувачення чи притягнення до відповідальності конкретної країни, акцентуючи увагу на особистій волі та ініціативі окремих осіб. Можна припустити, що така ситуація відбудеться і в контексті обвинувачення росії в акті геноциду проти українців після повномасштабного вторгнення. Позитивні надії покладаються на Міжнародний кримінальний суд – нову міжнародну судову інституцію, що почала функціонувати 2002 р. з прийняттям і ратифікацією Римського статуту. Власне, у відповідності до ст. 5 Римського статуту, геноцид – це один із найсерйозніших злочинів, які викликають стурбованість усього міжнародного співтовариства [18]. У ст. 6 Статуту Міжнародного кримінального суду, визначення геноциду і актів геноциду, тотожне до норм Конвенції ООН. Отже, в кожному зі згаданих міжнародних актів, геноцид – це заборонений міжнародним правом злочин [3].

Власне Україна двічі звернулася в Міжнародний кримінальний суд в питанні геноциду. Вперше, як уже згадувалося вище це відбулося в лютому 2022 р. – так зване «дзеркальне звинувачення», адже росія на основі фальшивих фактів звинувачувала Україну в геноциді «народу Донбасу», чим підбурювала до збройної агресії та геноциду проти українців [11]. В листопаді 2022 р. генпрокурор України констатував, що відбувається п'ять проваджень, вході яких міжнародні слідчі зафіксували «понад 300 фактів, які підпадають саме під визначення геноциду» [19]. Оскільки після звільнення всіх тимчасово окупованих українських територій, всі дізнаються про інші злочини росіян, зокрема в Маріуполі, наведений перелік злочинів росіян проти народу України не є вичерпним.

Українському позову до Міжнародного кримінального суду в листопаді 2022 р. передувало прийняття 14 квітня 2022 р. Постанови Верховної ради «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» [4]. У постанові, апелюючи до положень Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, норм звичайного міжнародного права,

а також Римського статуту Міжнародного кримінального суду, вказувалося на злочини, які вчинили росіяни в Україні. Конкретизуючи форми геноциду, українські парламентарі справедливо наводять наступні приклади:

– Дії Збройних сил Російської Федерації на території України проти цивільного населення здійснюються з наміром знищити, повністю або частково, Український народ як окрему національну групу шляхом вбивства членів цієї групи, спричинення серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу цієї групи, умисного створення для цивільного населення України таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення Українського народу, насильницької передачі дітей України на територію Російської Федерації або на тимчасово окуповані Російською Федерацією території України.

– Масовими є факти вчинення Збройними силами Російської Федерації на тимчасово окупованих територіях звірств (зокрема, в містах Буча, Ірпінь, Маріуполь, селища міського типу Бородянка, Гостомель та багатьох інших населених пунктах на території України), що виявлялися у численних випадках вбивств, викрадення, позбавлення свободи людей, їх катування, гвалтування, глумління над тілами вбитих і замучених, розстріли людей, цілих сімей, включно з дітьми, які намагалися евакуюватися з окупованих населених пунктів Донецької, Київської, Луганської, Сумської, Харківської, Херсонської, Чернігівської областей. Після звільнення окупованих Російською Федерацією територій стають відомими все більше таких моторошних, нелюдських, цинічних фактів.

– Окупанти умисно спрямовують військові дії на цивільне населення, цивільні об'єкти та об'єкти, що користуються особливим захистом (лікарні, школи, дитсадки), як у Маріуполі (скидання бомб на пологовий будинок, театр, де в укритті знаходилися люди, а біля самої будівлі був напис «Діти»), практично знищуючи цілі міста (Волноваха, Ізюм, Маріуполь, Охтирка, Чернігів, Щастя та низка інших населених пунктів).

– Блокада населених пунктів, знищення в таких пунктах цивільної інфраструктури (електро-, водо- та теплопостачання тощо) в поєднанні з перешкоджанням доступу гуманітарних вантажів та евакуації мирного населення позбавляє населення доступу до базових потреб, необхідних для виживання, а саме води, їжі, тепла в холодну пору року, ліків та медичної допомоги, і розраховано на заподіяння виняткових страждань та, в підсумку, фізичне знищення мирного населення в багатьох населених пунктах на території України.

– Численними також є факти примусового переміщення тисяч людей, в тому числі дітей, з числа цивільного населення України на територію Російської Федерації або тимчасово нею окуповані території України. Примусове видворення та переселення українських громадян, як це масово відбувається з мешканцями Маріуполя, також доводить намір знищити Український народ, припинити його існування на певній території. Примусове переміщення українських дітей на територію Російської Федерації та передача їх на виховання до чужого середовища свідчать про мету знищення їхньої самоідентифікації як українців.

– Численними є випадки фізичного та психічного насильства щодо представників українських органів державної влади та органів місцевого самоврядування, представників громадських організацій та інших місцевих активістів, журналістів, священнослужителів та інших авторитетних в українському суспільстві осіб. Такі дії спрямовані на пригнічення та знищення еліти Українського народу [4].

Висновки. Таким чином, аналізуючи історично детерміновані умови становлення правового змісту поняття геноцид, а також реальні випадки кваліфікації подібних злочинів у міжнародних чи національних судових інстанціях, можна сформулювати наступні висновки, які дозволяють визначити перспективи стосовно кваліфікації дій росіян в Україні як геноцид і притягнення до відповідальності військово чи вище політичне керівництво країни агресорки, зокрема:

– судові рішення німецького суду стосовно обвинувачення Н. Йоргіча та М. Соколовича у вчиненні геноциду на території Боснії та Герцеговини, а також підтвердження Європейського суду з прав людини, що національний суд не порушив норм міжнародного права,

може бути позитивним кейсом для імплементації в українське законодавство і притягненні до відповідальності окремих військових країни агресорки;

– міжнародні судові інстанції досить обережно ставляться до кваліфікації злочинів в умовах війни, як актів геноциду. Приклад судового рішення по геноциду в Сребрениці демонструє відсутність політичної волі в рішенні суду, зокрема в не визнанні ролі Сербії у вчиненні геноциду чи підбурювання до нього;

– всі судові рішення, зокрема в міжнародних інстанціях є тривалими в часі, а тому констатація злочинів геноциду по відношенню до українців після 24 лютого 2022 р. це питання кількох років, якщо не десятиліть. Єдиним чинником, що сприятиме пришвидшенню такого рішення є чітка фіксація злочинів російських військових, а також завершення військових дій, для встановлення повної картини масових злочинів проти мирного населення.

Список використаних джерел:

1. Івчук Ю.Ю. Поняття «геноциду» як міжнародного злочину та особливості притягнення до відповідальності у світлі збройної агресії Російської Федерації проти України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 685–687.
2. Лемкін Р. Радянський геноцид в Україні (стаття 28 мовами). / Редактор Роман Сербин, упорядник Олеся Стасюк. К.: Майстерня книги, 2009. 208 с.
3. Про запобігання і покарання злочинів геноциду і покарання за нього: Конвенція ООН. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU48K03U>. (дата звернення: 01.12.2023).
4. Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: Постанова Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text>. (дата звернення: 15.12.2023).
5. Ульяновська М. Україна проти Росії – справа про геноцид у Міжнародному суді ООН в Гаазі. URL: <https://www.holosameryky.com/a/ukrajina-proty-rosiji-v-haazi/7289313.html>. (дата звернення: 11.12.2023).
6. Що таке геноцид: правовий вимір. URL: <https://ti-ukraine.org/news/shho-take-genotsyd-pravovuj-vumir/>. (дата звернення: 11.12.2023).
7. Bachman J. S. (2017). *The United States and Genocide: (Re)Defining the Relationship with Genocide*. London: Routledge, 2018. 220 p.
8. Charter D. Hague court sentences Bosnian Serbs to life for Srebrenica genocide. 10 June 2010. URL: <https://www.thetimes.co.uk/>. (дата звернення: 20.12.2023).
9. Gaeta P. On what conditions can a state be held responsible for genocide? *European Journal of International Law*. 2007. Vol. 18. № 4. P. 631–648.
10. Hoffman S.-L. *Human Rights in the Twentieth Century*. Cambridge University, 2010. PP. 1–26. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511921667>. (дата звернення: 21.12.2023).
11. *Independent Legal Analysis of the Russian Federation's Breaches of the Genocide Convention in Ukraine and the Duty to Prevent*. New Lines Institute for Strategy and Policy; Raoul Wallenberg Centre for Human Rights. 27 May 2022. URL: <https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/English-Report.pdf>. (дата звернення: 22.12.2023).
12. Jorgić V. Germany Judgement, hudoc.echr.coe.int, 12 July 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-81608%22%5D%7D>. (дата звернення: 20.12.2023).
13. Lemkin R. *Axis rule in occupied Europe*. Washington. 1944. 722 p. URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015005077436&seq=5>. (дата звернення: 21.12.2023).
14. Maybury-Lewis D. (2002). *Genocide against Indigenous peoples. Annihilating Difference: The Anthropology of Genocide*. University of California, 2002. PP. 43–53. URL: https://www.libraryofsocialscience.com/assets/pdf/Hinton-Annihilating_Difference.pdf. (дата звернення: 23.12.2023).
15. Moses A. D. *Genocide and Settler Society: Frontier Violence and Stolen Indigenous Children in Australian History*. Berghahn, 2004. 344 p.
16. Policide. URL: <https://academic-accelerator.com/encyclopedia/policide>. (дата звернення: 14.12.2023).

17. Politicide. Oxford English Dictionary. URL: https://www.oed.com/dictionary/politicide_n?t1=true. (дата звернення: 14.12.2023).

18. Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998. *The official site of the International Criminal Court*. URL: <http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/ADD16852-AEE9-4757-ABE7-9CDC7CF02886/283503/RomeStatutEngl.pdf>. (дата звернення: 14.12.2023).

19. Ukrainian law enforcement officers record more than 300 cases of genocide – top prosecutor. *Ukrinform*. 21 February 2023. URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-ato/3605179-ukrainian-law-enforcement-officers-record-more-than-300-cases-of-genocide-top-prosecutor.html> (дата звернення: 15.12.2023).

20. Weiss-Wendt A. Hostage of Politics: Raphael Lemkin on «Soviet Genocide». *Journal of Genocide Research*. Routledge, 2005. №7 (4). PP. 551–559. doi:10.1080/14623520500350017 (дата звернення: 24.12.2023).

21. Weiss-Wendt A. When the End Justifies the Means: Raphaël Lemkin and the Shaping of a Popular Discourse on Genocide. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*: Vol. 13: Iss. 1. PP. 173–188. URL: <https://commons.com.ua/ru/rafael-lemkin-ta-formuvannya-diskursu-pro-genocid/>. (дата звернення: 24.12.2023).

ВАХНЮК Н. М.,
аспірантка
(Навчально-науковий юридичний
інститут Приватного вищого
навчального закладу «Київський
міжнародний університет»)

УДК 378.015.31:34
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.2>

ВПЛИВ МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ

У статті окреслюється ключова роль молодіжних організацій у формуванні правової культури як на національному, так і на міжнародному рівнях. Підкреслено важливість формування правової культури та правової освіти молоді з огляду на поширений в Україні стан правового нігілізму, який відображає загальну зневагу до законів та суспільних норм. Всепроникний вплив соціальних мереж негативно впливає на розуміння правових концепцій молоддю. Таке нерозуміння призводить до відчутної незацікавленості в правових питаннях, виховує зневагу до судової системи та сприяє розчаруванню у владі та юридичному правосудді. Саме тому потрібно виокремити шляхи подолання цієї ситуації, що й окреслюється в даній публікації. Досліджуючи вплив таких всесвітньо визнаних організацій, як «Молодь за права людини», «Міжнародна амністія молоді», AIESEC та «Глобальне молодіжне правосуддя», а також національних молодіжних об'єднань, підкреслюється їх активне сприяння правовій освіті, адвокації та інноваційним підходам до сприйняття правових норм. У дослідженні підкреслюється, що сучасні ініціативи, що ініційовані міжнародними організаціями, формують фундамент для виховання національної правової культури серед молоді. Використовуючи цифрові технології, забезпечується широкий доступ до правової інформації, наголошуючи на набутті важливих цифрових навичок, таких як організація даних та практика кібербезпеки. Запропоновані ініціативи щодо підвищення правової обізнаності та моніторингу суспільних тенденцій з метою зниження рівня злочинності серед неповнолітніх є важливим аспектом рекомендацій, викладених у статті. Крім того, пропонується залучати молодь до інтерактивних навчальних платформ, що пропонуються як вітчизняними, так і міжнародними правовими організаціями, що буде підвищувати правову грамотність та виховувати лідерські якості. Завдяки діяльності молодіжних організацій виникає спроможність сформувати нові покоління, які будуть мати не лише глибоке розуміння правових норм, а й відстоювати права усіх людей, в тому числі мало захищених верств населення, представників ЛГБТ+ та інклюзивності.

Ключові слова: молодіжні організації, правова культура, молодь, правові норми, міжнародні організації, толерантність.

Vakhniuk N. M. The influence of youth organisations on the formation of legal culture of young people

The article outlines the key role of youth organisations in shaping the legal culture at both the national and international levels. The author emphasises the importance of forming legal culture and legal education of young people in view of the widespread state of legal nihilism in Ukraine, which reflects a general disregard for laws and social

norms. The pervasive influence of social media has a negative impact on young people's understanding of legal concepts. This misunderstanding leads to a perceived lack of interest in legal issues, fosters disdain for the judicial system and contributes to disillusionment with the authorities and legal justice. This is why it is necessary to identify ways to overcome this situation, which is outlined in this publication. By examining the impact of globally recognised organisations such as Youth for Human Rights, Amnesty International Youth, AIESEC and Global Youth Justice, as well as national youth associations, the study highlights their active promotion of legal education, advocacy and innovative approaches to the perception of legal norms. The study emphasises that modern initiatives launched by international organisations form the basis for fostering a national legal culture among young people. By using digital technologies, broad access to legal information is provided, emphasising the acquisition of important digital skills, such as data organisation and cybersecurity practices. Proposed initiatives to raise legal awareness and monitor social trends in order to reduce juvenile delinquency are an important aspect of the recommendations set out in the article. In addition, it is proposed to involve young people in interactive learning platforms offered by both domestic and international legal organisations, which will increase legal literacy and foster leadership skills. Thanks to the activities of youth organisations, there is an opportunity to form new generations that will not only have a deep understanding of legal norms, but also defend the rights of all people, including vulnerable groups, LGBT+ people and inclusiveness.

Key words: *youth organisations, legal culture, youth, legal norms, international organisations, tolerance.*

Вступ. В сучасному соціумі наявна низка проблем формування правової культури молоді. Їх вирішення потребує залучення комплексного підходу, який би сприяв не лише коригуванню вже існуючих ситуацій, що можна охарактеризувати як вкрай негативні, а й формуванню підґрунтя для того, аби мінімізувати ризики їх виникнення. Запорукою таких заходів, що мають превентивний характер, є робота громадських організацій, чия діяльність буде вирішувати дане завдання. Так, на нашу думку, доцільно розглянути молодіжні організації у розрізі їх впливу на становлення правової культури молоді в сучасному суспільстві. Адже саме молодь, будучи найбільш активною частиною соціуму, здатною реформувати укладений спосіб життя, й може сприяти побудові його на якісно новому рівні, що базується на засадах толерантності та поваги до інших.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення впливу діяльності молодіжних організацій на формування правової культури молоді.

Результати дослідження. Питання розвитку правової культури досліджувалось в працях вітчизняних дослідників. В контексті сучасного наукового дискурсу пропонуються різні трактування даного поняття. Зокрема в роботі С. Сидоренко, А. Кухарчук та О. Ткаченко наголошується на тому, що правова культура – це, насамперед, система правових цінностей, що «відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи та інші соціальні цінності» [4, с. 64]. В ньому підкреслюється значення ціннісного виміру, який формується саме у сталому соціумі та постає чинником, що демонструє рівень розвитку його громадян. В. Зимогляд досліджує правову культуру, співвідносячи її із політичною. На думку автора розмежування між ними здійснюється завдяки тому, що правова культура впливає на законодавчу систему та реалізацію суб'єктами наданих прав і свобод, в той час як політична культура базується не лише на правовій, а й на морально-етичній складовій людських цінностей, й на соціальних тощо [1, с. 248].

Досліджуючи правову культуру майбутніх юристів, О. Козлова та А. Павленко вказують на те, що вона може формуватись за умови наявності не лише знань правової законодавчої

системи, а й через беззаперечну переконаність в «соціальній цінності права та в поведінці, яка відповідає правовим нормам» [2, с. 132]. Такий рівень може бути досягнутим через планомірну та системну діяльність щодо виховання молоді. На наше переконання, одним з важливих завдань, що сприяють становленню аксіологічного рівня у вихованні молоді є формування передумов, при яких вони вбирають цінності, що притаманні для суспільства та згодом транслюють їх. Найбільш доцільно це здійснювати не через поодинокі заходи, а через системну та налагоджену діяльність різних інституцій, що мають як формальний, так і неформальний характер. Зокрема таке значення можуть відігравати молодіжні громадські організації. Їх робота сприяє не лише освіті та підвищенню обізнаності молодих людей, а й також адвокації. Здатність молодої людини робити власний вибір у соціальних, політичних і правових аспектах залежить і від світоглядних принципів, яким вона слідує, й від домінуючих правових норм. Найкращим варіантом є випадок, коли їх сприйняття здійснюється ще на етапі формування особистості, імплементуючись у повсякденні культурні практики. «Для самовизначення особи в соціальній, політичній і правовій сферах велике значення (якщо не визначальне) має навколишня правова культура. Своєрідність цього виду культури визначається особливостями дії сфери права і накопичених правових цінностей, юридичної техніки і практики, які належать до духовної культури, правового прогресу» [1, с. 247–248].

Наголосимо, що розвиток правової культури та імплементації молоді до неї важливий тому, що в цілому в Україні спостерігається ситуація правового нігілізму, коли існує неповага до законів і норм. Вплив соціальних мереж та преси часто негативно впливає на розуміння права серед молоді в країні. Помітно бракує інтересу до правових питань, що призводить до зневаги до судів і розчарування у владі та правовій справедливості. Як наслідок, це призводить до відсутності надії на майбутнє та небажання брати участь у соціальній та політичній сферах країни. Вирішення цієї проблеми потребує комплексного підходу, спрямованого на покращення правової свідомості серед молоді, формування чітких цінностей, підвищення правової свідомості та почуття відповідальності.

Розглянемо більш детально питання того, як може здійснюватися формування правової культури через діяльність молодіжних організацій. Насамперед зауважимо, що зазвичай робота осередків, що орієнтовані на підліткову та студентську аудиторію, пов'язана з наданням освітніх послуг. Їх спектр може бути доволі широким, і зокрема бути спрямованим на правову освіту. Серед подібних практик можливе охоплення таких форматів, як воркшопи, семінари, тренінги та різноманітні програми, метою яких є навчання нормам сучасного законодавства, висвітлення прав та обов'язків.

Завдяки роботі молодіжних організацій здійснюється заохочення до участі в правових процесах, що відбувається через інсценування судових процесів, які відбувались в історії юриспруденції чи через провадження судових розглядів у зв'язку з певними правовими колізіями. Форматом, що нерідко апробується є дебати, присвячених важливим питанням, що стосуються сфери сучасного судочинства. Також можливе моделювання сесій різних організацій регіонального, національного чи загальноєвропейського рівня. Можливе інсценування засідань ООН. Таким чином у формі гри відбувається ознайомлення із роботою правової системи.

Доволі цікавою практикою є створення проєктів, що поєднують зусилля представників різних інституцій, причому цільовою аудиторією виступає саме молодь. Одним з них був освітньо-соціальний проєкт «Університет юних правознавців», реалізований в 2015–2019 роках на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Учасниками могли стати учні 6–8 класів, як кияни, так і мешканці інших міст. Діти упродовж 7 місяців могли відвідувати двічі на місяць заняття, на яких в ігровій формі вони знайомились з базовими галузями юриспруденції – адміністративним, трудовим, кримінальним, конституційним, сімейним, цивільним, екологічним, інформаційним правом. Подібні проєкти не лише давали змогу дізнатись більше про правову систему, а й закласти підвалини для формування відповідної культури. На сайті проєкту окреслювались основні напрямки даної просвітницької ініціативи – це й ознайомлення з тими категоріями, що використовуються

в юриспруденції, правами та обов'язками людини та громадянина, закріплені в Конституції України та міжнародних актах [5].

Нерідко молодіжні організації, що утворені за тематичним принципом, мають групи у соціальних мережах, в яких здійснюється розповсюдження інформації щодо новачій у законодавчо-правовій галузі. Там можливе обговорення змін щодо прав та свобод громадян, що особливо важливо в умовах впровадження воєнного стану. При цьому висвітлюватись можуть як закони та підзаконні акти, що стосуються українського соціуму, а також ті, які регулюють проживання вихідців з України закордоном. Інформування може також стосуватись громадських заходів, обговорення наслідків їх проведення та подальших перспектив.

Молодіжні організації є активними учасниками життя сучасного соціуму, адже їх представники можуть виступати за правові реформи, висвітлювати ті питання, які пов'язані з вихованням молоді, відстоюванням їх прав у культурі. Зокрема молодь, як найбільш революційно налаштована частина соціуму, нерідко виступає учасником різних низових рухів, завдяки яким акцентується увага на питанні соціальної справедливості та боротьби за правові зміни в громадах. Приймаючи участь у кампаніях та громадських ініціативи вони прагнуть впливати на громадську думку, сприяти підвищенню правової грамотності та про-сувати позитивні правові зміни.

Одним з позитивних моментів є те, що в молодіжних організаціях приймають участь найбільш активні члени соціуму, яким притаманні лідерські якості. Маючи обізнаність у актуальних новинах, що пов'язані із правовими питаннями, вони стають тим поколінням, яке матиме усвідомлений підхід щодо будівництва громадського суспільства в Україні. В майбутньому вони можуть стати тими, хто буде виступати рушіями змін у нашому соціумі.

Важливо створювати умови задля того аби молодь приймала участь в юридичних форумах, комітетах або консультативних радах, де б вони могли представляти власні інтереси в процесах формування політики та прийняття правових рішень. Необхідно здійснювати це керуючись принципами рівності, поваги до інших, толерантного ставлення, інклюзивності тощо.

Зважаючи на те, що відбувається процес інтегрування України в ЄС, потрібно брати за основу саме ті принципи, які поширені в європейській практиці, а саме – розвиток культури мирного вирішення конфліктів. Виникає питання, чому саме формування правової культури молоді має бути в центрі уваги як теоретиків, так і практиків? Вона виступає тим феноменом, що потребує удосконалення, аби мати високу результативність та ефективність щодо задачі становлення демократичного суспільства, що характеризує правосвідомість та поведінку людини з огляду на рівень і зміст її правового виховання, соціальної активності, юридичної підготовки та загальноосвітнього рівня. Як одне з культурних надбань людства вона постійно має вдосконалюватись» [4, с. 64].

Серед молодіжних організацій, діяльність яких впливає на формування правової культури, можна виокремити такі, як міжнародна організація «Молодь за права людини», «Amnesty International Youth», «AIESEC», «Глобальне молодіжне правосуддя» (Global Youth Justice), «Street Law Programs», «Youth Advocates for Mentally III» (YAMI), «Захист прав молоді». Більшість з них орієнтовані саме на розвиток правової обізнаності, як «Молодь за права людини», «Глобальне молодіжне правосуддя», «Захист прав молоді» та ін. Деякі ж зосереджені на підтримці певних груп населення, як «Youth Advocates for Mentally III» (YAMI), для яких центральне значення має захист прав людей з ментальними захворюваннями.

Організація «Молодь за права людини» була заснована в 2001 році, і її мета полягає у навчанні молоді правовій культурі через різноманітні ініціативи, семінари та кампанії. Ця програма була заснована американською неприбутковою організацією, якою керує Міжнародна саснтологічна церква, пропагуючи праці засновника Саснтології Л. Рона Хаббарда про права людини та Загальну декларацію прав людини Організації Об'єднаних Націй. Завдяки роботі організації здійснюється спонсорська підтримка конкурсів есе та творів мистецтва, а також надаються матеріали для студентів та навчальні посібники для шкіл.

Організація “Amnesty International Youth” була сформована на базі “Amnesty International”, початок роботи якої стартував ще в 1961 році. Молодь залучається до правозахисної діяльності та адвокації. Нерідко регіональними організаціями проводяться такі проекти, як «Молодіжна лабораторія соціальних змін». Їх мета полягає у розширенні знань учнів 9–10-х класів про права людини та роль активістів у всьому світі. Поставлена ціль реалізується через розвиток навичок дебатів, публічних виступів, вирішення кейсів, формування аналітичного мислення та рефлексії. Серед пріоритетів є висвітлення прав корінних народів, прав ЛГБТ+, екологічної адвокації.

Британський соціолог Дік Хебдідж наголошує на тому, молодіжні субкультури формуються у відповідь на суспільні норми та цінності. Певні молодіжні групи розвивають окремі субкультури з власними нормами, цінностями та символами, які можуть кидати виклик або пристосовуватися до панівного правосуддя чи правових норм. Зважаючи на потужний вплив, що можуть чинити молодіжні об’єднання, вкрай важливо спрямовувати їх діяльність у потрібне русло [8]. Саме тому формування передумов для правової освіченості молоді буде запорукою розвитку правової культури суспільства України.

АIESEC – це глобальна платформа для молодих людей, заснована в 1948 році групою молодих людей з Європи (Бельгії, Данії, Фінляндії, Франції, Нідерландів, Норвегії та Швеції). Метою організації є акцент на дослідженні себе та розвиткові лідерських навичок, залученні проектів, що сприяють культурному взаєморозумінню та соціальному розвитку. Наразі функціонує українська організація АIESEC, що є свідченням успішних євроінтеграційних процесів. Вихідним принципом даного об’єднання є усвідомлення того, що важливим є сприйняття людей у їх унікальності та різноманітті. Гнучкість та адаптація до змінюваних умов виступають базисним принципом для учасників організації. «Ми живемо у світі який взаємопов’язаний, глобалізований і технологічно плідний. За таких швидкозмінних обставин, ми вважаємо, що молоді люди повинні навчитися швидко адаптуватися і вирішувати різноманітне, зростаюче коло проблем» [7].

Американська організація «Глобальне молодіжне правосуддя» (Global Youth Justice), що зосереджує свою діяльність на просуванні програм правосуддя під керівництвом молоді, які пропонують альтернативи традиційним системам правосуддя для молодих правопорушників. Дещо інший вектор уваги до правової системи здійснюється іншими організаціями, як «Вуличне право», що пропонують програми правової освіти в школах, навчаючи молодих людей їх юридичним правам та обов’язкам в суспільстві. Більшість з цих організацій, що виникли в США та країнах Європи, набули розповсюдження по всьому світу, внаслідок чого підрозділи деяких з них наявні і в українському просторі.

Які ж українські молодіжні організації наразі вбачаються серед тих, що мають найбільший вплив на становлення правової культури? Фактично всі вони входять до складу Національної Молодіжної Ради України, що нараховує близько 150 організацій [3]. Утворення НМРУ відбулось ще в 2015 році саме з метою консолідації національних та міжнародних молодіжних об’єднань. Вже з 2021 року Національна Молодіжна Рада України здобула статус повноправного члена Європейського Молодіжного Форуму. Спектр молодіжних громадських організацій, що входять до складу НМРУ є вкрай широким, адже включає й всеукраїнські молодіжні громадські організації, й молодіжні організації політичних партій й політичного спрямування, й організації по роботі з дітьми та молоддю. Діяльність об’єднання не припинилась після початку повномасштабного вторгнення, а, навпаки, отримавши підтримки міжнародних організацій, почала виходити на більш високий рівень. Так, наприклад, у листопаді 2023 року було організовано та проведено 7-й Тренувальний табір Європейського Молодіжного Парламенту України спільно з Національною Молодіжною Радою України «Академія молодіжного лідерства та демократії» в рамках проекту “Level up of youth NGOs for the democratic future of Ukraine”, який виконується Національною молодіжною радою Німеччини (DBJR).

Отже, сучасні проекти, ініційовані міжнародними організаціями надають потужну базу для розвитку вітчизняної правової культури молоді. Завдяки розвитку цифрових

технологій є можливість здійснювати це не лише через безпосередню участь у заходах, які відбуваються у офлан-форматі, а й використовуючи практики онлайн комунікації. Розвиток інформаційних технологій полегшує поглиблення правових знань людини шляхом доступу до необхідної інформації в Інтернеті. Опанування навичок використання онлайн-ресурсів та впорядкування величезних обсягів даних з дотриманням основних практик кібербезпеки має вирішальне значення в цьому прагненні.

Які ж заходи доцільно організувати задля підвищення рівня правової культури молоді? Н. Уханова, наприклад, пропонує здійснювати ряд ініціатив, які б мінімізували проблемні аспекти. Серед них є впровадження соціологічних досліджень для моніторингу стану правової культури молоді, внесення до програми шкільної освіти дисципліни «Основи інформаційного права і безпеки». Також пропонується втілити в кожній школі програму «Шкільний офіцер поліції» аби мінімізувати рівень правопорушень серед підлітків [6].

Важливим завданням, яке сприятиме прямуванню до поставленої мети, є підвищення рівня мотивації молоді у ознайомленні з поточними проєктами, які організуються за участі вітчизняних та міжнародних молодіжних правових організацій. Залучення до участі у інтерактивних формах – семінарах, тренінгах, воркшопах, які спрямовані на опанування правової освіченості, – сприятиме розвитку лідерських якостей та усвідомленого ставлення до життя.

Висновки. Молодіжні організації відіграють ключову роль у формуванні правової культури серед підлітків як на національному, так і на міжнародному рівнях. Ці організації, починаючи від всесвітньо визнаних груп, таких як «Молодь за права людини», «Міжнародна амністія молоді», AIESEC та «Глобальне молодіжне правосуддя», і закінчуючи місцевими та національними органами, здійснюють значний вплив. Вони активно сприяють правовій освіті, правозахисту та інноваційним підходам до правосуддя, тим самим суттєво впливаючи на правосвідомість та розуміння правових норм у суспільстві України.

Членство Національної молодіжної ради України в Європейському молодіжному форумі є свідченням долучення української молоді до розуміння специфіки європейського законодавства та європейських цінностей. Співпраця та вихід на вищий рівень можлива завдяки міжнародній підтримці. Сучасні проєкти, ініційовані міжнародними організаціями, слугують міцним підґрунтям для розвитку національної правової культури серед молоді. Використання цифрових технологій дозволяє брати участь у онлайн заходах та мати доступ до великої кількості правової інформації. Оволодіння цифровими навичками, включаючи організацію даних та практику кібербезпеки, стає ключовим у цьому контексті.

Рекомендується впроваджувати ініціативи, спрямовані на підвищення правової культури серед молоді, проводити соціологічний моніторинг аби мінімізувати підліткові правопорушення. Стратегічне залучення молодих людей до інтерактивних форм навчання, зокрема семінарів, тренінгів та майстер-класів, що проводяться вітчизняними та міжнародними молодіжними правовими організаціями, не лише сприяє підвищенню правової обізнаності, але й виховує лідерські навички та свідомий підхід до життя. Ці колективні зусилля підкреслюють вирішальну роль молодіжних організацій у вихованні покоління, яке володіє правовою грамотністю, навичками захисту прав людини та тонким розумінням справедливості, що в кінцевому підсумку сприяє розвитку правової культури в суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Зимогляд В. Політична і правова культура: проблема взаємозв'язку в процесах модернізації. *Вісник Національної юридичної академії України імені Я. Мудрого*, 2011. № 8. С. 247–249.
2. Козлова О. Г., Павленко А. І. Правова культура майбутніх юристів як педагогічна проблема. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2015, № 8 (52). С. 125–134.
3. Національна молодіжна рада України. URL: <https://nycukraine.org/about/> (дата звернення: 25.12.2023).

4. Сидоренко О.О., Кухарчук А.В., Ткаченко О.Р. Правова культура: поняття, склад та її стан в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2021. № 4. С. 62–64.
5. Університет юних правознавців. URL: <https://www.kids.law.knu.ua/> (дата звернення: 23.12.2023).
6. Уханова Н.С. Правова культура молоді в Україні. *Інформація і право*, 2019. № 2(29). С. 156–166.
7. AIESEC. URL: <https://aiesec.ua/about> (дата звернення: 25.12.2023).
8. Hebdige D. *Subculture. The meaning of style*. Taylor & Francis e-Library, 2002. 206 p.

ДЕМ'ЯНЧУК Т. Д.,
кандидат історичних наук, доцент,
докторант кафедри теорії держави
і права
(Національна академія внутрішніх
справ)

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.3>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РАДЯНСЬКОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ (ВИПРАВНО-ТРУДОВОЇ) ПОЛІТИКИ

У статті подається авторський бачення правових засад становлення радянської кримінально-виконавчої (виправно-трудої) політики в УРСР в 1920-х рр. Встановлено, що радянська кримінально-виконавча політика керувалася політичними мотивами і узалежнювалася від загальнодержавних завдань та пануючої ідеології, а тому окрім виправлення та перевиховання людини, мала на меті силовим методом змусити її прийняти комуністичну ідеологію. Злочин, у соціалістичній системі, вважався колективною проблемою, а не «невдачею» окремого індивіда, і громада була зобов'язана як вирішувати питання наявності колективних проблем, так і карати окремих членів своєї спільноти за помилки. Факторами, що впливали на кримінально-виконавчу політику СРСР та її республіках були: командно-адміністративна система, яка повністю розпоряджалася життям суспільства та кожної людини; наявність єдиної ідеології; відсутність демократії і механізмів захисту прав та свобод людини і громадянина. Радянська кримінально-виконавча політика була спрямована на боротьбу з будь-якими посяганнями на пануючий режим. Для законодавчого закріплення політичних ідей радянської влади, зокрема й тих, що стосувалися кримінально-правової охорони системи суспільних відносин, приймалася велика кількість нормативних актів Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС) та Народний комісаріат юстиції (НКЮ) (інструкції, роз'яснення), які поступово підміняли закон як акт найвищої юридичної сили, в самій основі грубо порушували зміст офіційних законів, а досить часто скасовували саме їхнє значення. Доведено, що кримінальне право СРСР було спрямоване проти «класових ворогів» та тих хто посягав на новий державний устрій. Аргументовано, що характерними рисами кримінально-виконавчої політики було: прогресуюче зростання кількості засуджених до позбавлення волі та взятих під варту; відсутність з політичних та економічних причин будівництва нових місць ув'язнення і розширення місткості наявних; невідповідна проголошеній прогресивній системі відбування покарання тюремна архітектура. Ці та інші фактори дозволили зробити висновок, що радянська система права була тоталітарною за своїм характером, а кримінально-виконавча політика забезпечувала встановлення цієї системи права в кожній радянській республіці.

Ключові слова: кримінально-виконавча система, кримінально-виконавча політика, радянська ідеологія тоталітаризму, виправно-трудої принцип.

Demianchuk T. D. Legal foundations of the Soviet criminal-executive (correctional-labor) politics

The article presents the author's vision of the legal foundations of the formation of the Soviet criminal-executive (correctional-labor) policy in the Ukrainian SSR

in the 1920s. It is established that the Soviet criminal-executive policy was guided by political motives and depended on national tasks and the prevailing ideology, and therefore, in addition to correction and re-educating a person, aimed to force him to accept the communist ideology by force. Crime, in the socialist system, was considered a collective problem, not the “failure” of an individual, and the community was obliged both to solve the existence of collective problems and to punish individual members of its community for mistakes. The factors that influenced the criminal-executive policy of the USSR and its republics were: the command-administrative system, which completely managed the life of society and every person; the presence of a single ideology; lack of democracy and mechanisms for the protection of human and citizen rights and freedoms. Soviet criminal enforcement policy was aimed at combating any encroachments on the ruling regime. In order to legislate the political ideas of the Soviet government, in particular those related to the criminal law protection of the system of social relations, a large number of normative acts were adopted by the People’s Commissariat of Internal Affairs (NKVS) and the People’s Commissariat of Justice (NKJ) (instructions, clarifications), which gradually replaced the law as an act of the highest legal force, fundamentally violated the content of official laws, and quite often canceled their very meaning. It has been proven that the criminal law of the USSR was directed against “class enemies” and those who encroached on the new state system. It is argued that the characteristic features of criminal enforcement policy were: a progressive increase in the number of people sentenced to imprisonment and taken into custody; lack of construction of new prisons and capacity expansion of existing ones due to political and economic reasons; the prison architecture does not correspond to the declared progressive system of serving the sentence. These and other factors led to the conclusion that the Soviet system of law was totalitarian in nature, and the criminal enforcement policy ensured the establishment of this system of law in every Soviet republic.

Key words: *criminal-executive system, criminal-executive politics, Sovietization, ideology of totalitarianism, correctional labor principle.*

Вступ. Встановлення радянської влади в Україні, зокрема правових підстав функціонування окремих владних інституцій, зокрема системи виконання покарань, не мало одного значного трактування в правовій науці. В умовах повномасштабного вторгнення актуальною є не тільки потреба створення нової парадигми історико-правового минулого, а перегляду усталених концепцій та ідей. В цьому контексті цікавим видається трактування змісту поняття радянської влади, яке традиційно використовувалося для характеристики процесу встановлення радянської влади в західноукраїнських областях впродовж 1939–1941 рр. та перших років після Другої світової війни. Натомість встановлення радянської влади в Україні у 1919–1920-х рр. трактується як закономірний результат громадянської війни, неспроможності українських національних урядів (Центральної ради, Гетьманату, Директорії) сформувати власні правові системи. На нашу думку, такий підхід є zasadничо не правильним і не відповідає загальній канві правових й історично обумовлених подій. Об’єктивний аналіз нормативної бази досліджуваного періоду засвідчує, що радянські законодавці використовували будь-які засоби для цілковитої ліквідації політичної автономії УСРР (УРСР), а одним із ключових інструментів у цьому процесі була кримінально-виконавча політика.

З огляду на зазначене, науково актуальним видається питання характеристики основних правових підстав реалізації кримінально-виконавчої політики (опиралася на виправно-трудовий-принцип) в УРСР та встановлення її ролі в процесі радянської влади.

Теоретичною основою нашого дослідження стали праці О. Андрущак, М. Бучка, М. Колоса, М. Матвійчук, Е. Райта, П. Фріса та ін. Важливо, що всі українські вчені впродовж останнього десятиліття досить критично підходили до трактування процесів становлення радянської кримінально-виконавчої системи в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття правових засад реалізації в УСРР кримінально-виконавчої політики, яка була інструментом радянської та інструментом тоталітаризму.

Результати дослідження. Кримінально-виконавча політика є складовою загальної політики країни у сфері боротьби зі злочинністю, яка на підставі норм кримінального права визначає основні напрями правотворчої діяльності держави і правозастосовної діяльності відповідних державних органів у сфері реалізації кримінального покарання [6, с. 3].

Метою сучасної кримінально-виконавчої політики є заходи для виправлення людини, які включають засоби виправного впливу на засуджених, порядок і умови відбування тих чи інших видів покарань, порядок звільнення від відбування покарання, тобто деталізуються положення кримінально-правової сфери в питанні виконання покарання. Однак мета кримінально-виконавчої політики часто залежна від правової системи і політичного режиму держави. Прикладом цього виступає радянська кримінально-виконавча політика, яка керувалася політичними мотивами і узалежнювалася від загальнодержавних завдань та пануючої ідеології, а тому окрім виправлення та перевиховання людини, мала на меті силовим методом змусити її прийняти комуністичну ідеологію. Злочин, у соціалістичній системі, вважався колективною проблемою, а не «невдачею» окремого індивіда, і громада була зобов'язана як вирішувати питання наявності колективних проблем, так і карати окремих членів своєї спільноти за помилки. Покарання в соціалістичному суспільстві виступає інструментом соціального порядку. Воно застосовувалося для запобігання злочинам, що руйнують суспільну рівність та справедливість. Особливо небезпечними вважалися правопорушення, що руйнували центральні інститути соціалізму. Покарання – виступало інструментом у справі створення та підтримки соціалістичного суспільства. Основою соціалістичного підходу до покарання було усвідомлення того, що особа – це частина колективу, і цей колектив має нести певну частку відповідальності за індивідуальні провини. Діяльність карних установ у соціалістичному соціумі тісно пов'язана з соціалістичною теорією злочину, яка чітко розрізняє дві категорії злочинців: «вороги народу» або «класові вороги» та ті, хто просто демонструє брак соціалістичної свідомості. Правопорушення, що відображали хибну класову свідомість, каралися шляхом критики, самокритики, політичної освіти, громадського нагляду та різних форм м'якого арешту (нетривале вигнання зі спільноти, трудові табори тощо). З «ворогами народу» обходилися значно суворіше. Їх переселяли у трудові табори або в'язниці, і в цьому випадку «перевиховання» відбувалося в примусово й маніпулятивно [5].

Громадянська війна та породжений нею політичний, економічний безлад сприяли зростанню злочинності в державних новоутвореннях радянського типу. Потрібна була боротьба зі злочинами, шляхом застосування покарання, головним видом якого залишалося позбавлення волі. Тому потребувала реформування пенітенціарна система, а також виникла потреба в напрацюванні норм пенітенціарного права та здійсненні спроб їх кодифікації. Такі спроби в УСРР починаються уже через декілька місяців після революції. Кримінально-виконавча політика УСРР та її республік, так само як судова та кримінально-правова, формувалась у політичній та юридичній літературі, пресі, виступах державних і партійних лідерів, очільників державно-правових установ, отримувала своє формулювання на всеросійських з'їздах працівників, зокрема юстиції та пенітенціарної справи, та закріплювалась у відповідних нормативних актах [4, с. 155].

Факторами, що впливали на кримінально-виконавчу політику УСРР та її республіках були: командно-адміністративна система, яка повністю розпоряджалася життям суспільства та кожної людини; наявність єдиної ідеології; відсутність демократії і механізмів захисту прав та свобод людини і громадянина. Радянська кримінально-виконавча політика була спрямована на боротьбу з будь-якими посяганнями на пануючий режим. Вона реалізовувалася за допомогою фізичного знищення противників режиму, залякування, тримання у стані перманентного страху суспільства, здійснювалася шляхом приниження людської гідності з порушеннями основних прав і свобод людини і громадянина.

Особливості кримінально-виконавчої політики в СРСР полягали в:

- залежності від ідеологічних установок і рішень комуністичної партії;
- приматі державних інтересів над правами людини;
- відсутності відповідальності держави перед громадянами і суспільством за результати своєї діяльності;
- відсутності розподілу компетенції між суб'єктами кримінально-виконавчої політики, що зумовлювало можливість монопольного прийняття для кримінально-виконавчої системи рішень будь-якою окремою особою або окремою гілкою влади;
- виправні інституції кримінально-виконавчої служби виступали інструментом тиску на внутрішніх опонентів держави;
- ліквідації дореволюційних установ та зміні пенітенціарних концепцій, в тому числі і тих, що пом'якшували режим відбування покарань, і впровадження нових ідей щодо цілей ув'язнення та поводження із в'язнями, замішаних на класовому підході;
- подоланні засобами репресій, а в окремих випадках і фізичного знищення, опору класово-ворожих елементів;
- застосуванні заходів суворого виправно-трудоного впливу до них, дії яких є особливо небезпечними для соціалістичного будівництва і не відповідають інтересам влади;
- мілітаризації в'язничної системи;
- орієнтації на досягнення будь-якими засобами державних інтересів та виключення будь-якої інформації про стан справ у системі виконання покарань, що не відповідала інтересам влади;
- ізоляції класових ворогів радянської влади в концентраційних таборах (таборах примусових робіт).

Насильно запроваджене більшовиками домінування комуністичних ідей над юридичною сутністю законів призвело до того, що «основним джерелом права стала соціалістична правосвідомість. Завданням радянського кримінального права, поширеного в Україні, згідно із «Основними началами кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» (31 жовтня 1924 р.), була охорона системи суспільних відносин, що відповідала інтересам трудящих мас, які об'єдналися в панівний клас у перехідний від капіталізму до комунізму період диктатури пролетаріату, за допомогою здійснюваних репресій (пункт 3). Таким чином, держава взяла на себе зобов'язання охороняти кримінально-правовими засобами суспільні відносини у межах інтересів лише тих суб'єктів, які, на думку представників більшовицької влади, належали до трудящих. Правове (законодавче) регулювання й охорона суспільних відносин були підпорядковані класовій політиці і перетворилися на похідні від неї категорії [2, с. 10, 14].

Для законодавчого закріплення політичних ідей радянської влади, зокрема й тих, що стосувалися кримінально-правової охорони системи суспільних відносин, приймалася велика кількість нормативних актів Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС) та Народний комісаріат юстиції (НКЮ) (інструкції, роз'яснення), які поступово підміняли закон як акт найвищої юридичної сили, в самій основі грубо порушували зміст офіційних законів, а досить часто скасовували саме їхнє значення. Інструкції, доповнення і поправки до законів частково публікувалися офіційно в пресі, а переважно були таємними. У цих умовах державне управління системою було лише безумовним виконанням приписів центральної влади у вигляді тих або інших нормативних актів з відповідним ідеологічним навантаженням [1, с. 33]. Кримінально-виконавче законодавство всіх союзних республік мало одну загальну основу, розрізняючись лише в деяких деталях.

В цілому кримінальне право СРСР було спрямоване проти «класових ворогів» та тих хто посягав на новий державний устрій. Наприклад, Кримінальний кодекс УСРР (1922 р.) при визначенні міри покарання враховував не тільки безпеку діяння, але й класову приналежність особи (ст. 24–25 КК УСРР) [3]. У статті 32 Основних начал кримінального законодавства СРСР і союзних республік (1924 р.) та ст. 48 КК УСРР передбачали в якості пом'якшувальної обставини здійснення злочину робітником чи трудящим селянином.

Класова приналежність була визначальною для встановлення міри покарання в суді та умов його відбування. Відповідно до цього виокремлювалися дві групи: 1) правопорушники, які підлягали виправному впливу; 2) особи, які через свою класову приналежність не могли бути перевиховані, а тому до них застосовувалася ізоляція та залякування. Встановлення класової приналежності особи мало велике значення для подальшого відбування покарання особою. Правовою основою розвитку радянської кримінально-правової політики з другої половини 1920-х рр. став затверджений Всеукраїнським центральним виконавчим комітетом (ВУЦВК) Виправно-трудоий кодекс УСРР (далі – ВТК УСРР) (27 жовтня 1925 р.). У останньому було втілено основні засади кримінально-виконавчої політики радянської влади в перші роки її існування. Ця політика переслідувала три основних цілі, які були озвучені на Всеросійському з'їзді представників пенітенціарної справи (1923 р.): 1) загальне та особисте попередження злочинів через покарання у вигляді позбавлення волі; 2) пристосування злочинця до співжиття через примусову працю та культурно-просвітню роботу; 3) утримання злочинця від вчинення нових злочинів фактом його ув'язнення з урахуванням різноманітності видів місць ув'язнення [4, с. 152]. У ВТК УСРР вказувалося на взаємозв'язок кримінальної і виправно-трудою політики, єдність загального і спеціального попередження, була сформульована вимога щодо необхідності поєднання покарання у вигляді позбавлення волі й примусових робіт з виправно-трудою впливом. Закріплено, що виправно-трудою вплив досягається шляхом обов'язкової праці та культурно-просвітницької роботи. Що стосується праці, то в ВТК перш за все сказано, що вона має виховне значення (ст. 51), є способом виправлення, а тому є обов'язковою для всіх ув'язнених, здатних до праці (ст. 52). А щодо культурно-просвітньої роботи в місцях ув'язнення, то в ст. 82 ВТК УСРР сказано: «завдання культурно-просвітньої роботи полягає у піднятті інтелектуального рівня та громадянського розвитку засуджених». Шлях – шкільна та позашкільна робота (ліквідація загальної та політичної безграмотності, організація для ув'язнених читань вголос тощо), виправно-трудою вплив у процесі виконання робіт виробничого характеру [4, с. 156].

Кримінально-виконавча політика в СРСР набула характеру виправно-трудою в основі якої було покладено принцип поєднання виправлення і перевиховання осіб шляхом позбавлення волі з виправно-трудою роботами. Праця у таборах примусових робіт була не єдиним виправним засобом.

Виправно-трудою кодекс УСРР (27 жовтня 1925 р.) встановив прогресивну систему відбування покарання. Засуджені підлягали різним режимам відбування покарання, будучи розподіленими у виправні установи різних типів та розрядів в залежності від «особливостей їх особистості, соціального походження, мотивів і причин злочину, поведінки та успіхів на роботі та заняттях» (ст. 95) ВТК УСРР [1, с. 33]. В ст. 15–21 ВТК УСРР передбачалося, що всі питання, пов'язані з відбуванням покарання у формі виправних робіт, не пов'язані з позбавленням волі, вирішуються розподільчою комісією, яка керується їх класовою належністю, віком, характером, мотивами, причинами здійснення злочину, вироку суду і відомостями про попередні судимості, працездатність, спеціальні вміння та навички, а також придатністю до тих чи інших заходів для відповідного впливу на них. ВТК УСРР передбачав перерозподіл ув'язнених по типам виправно-трудою установ. І якщо у трудові колонії (ст. 26) потрапляли ув'язнені засуджені до позбавлення свободи без суворої ізоляції строком до 5 років, які за вироком суду були віднесені до «трудящихся», то особи, що не належали до класу «трудящихся» підлягали відбуванню покарання в ізоляторах спеціального призначення [1, с. 33]. Режим у трудових колоніях наближався до умов розпорядку і роботи відповідних господарських організацій для вільних громадян, а ув'язнені користувалися тут рядом пільг: скорочення терміну ув'язнення (за два робочі дні рахувалося три (ст. 118)), залучення до культурно-освітніх заходів.

Кримінально-виконавча політика в УСРР змінювалася під впливом змісту загальнодержавних завдань, що відображалось на кримінально-виконавчій системі. У 1929 р. на основі постанов ЦВК від 11 липня 1929 р. і РНК СРСР від 6 листопада 1929 р. внесено зміни в Основні начала кримінального законодавства СРСР і республік та передбачалося

можливість спрямування ув'язнених у виправно-трудові табори, на які покладалися вирішення важливих економічних завдань. Починаючи від 1930 р. встановлювалось, що кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі могло відбуватися у виправно-трудовах таборах (створювались у віддалених районах СРСР згідно з постановою ВУЦВК та РНК УСРР від 15 березня 1930 р.) або в загальних місцях ув'язнення. Виправно-трудова табори стали основним місцем ув'язнення за контрреволюційні злочини. Перебуваючи у віданні загальносоюзного ОДПУ-НКВС, вони діяли, керуючись виключно відомчими нормативними актами. Зокрема, режим утримання у них регламентувало затверджене РНК СРСР Положення про виправно-трудова табори (7 квітня 1930 р.). Керівництво з 25 квітня 1930 р. здійснювало Управління таборів ОДПУ СРСР (з жовтня 1930 р. – Головне управління таборів), а з 1934 р. – Головне управління таборів НКВС СРСР (рос. – ГУЛАГ).

Висновки. Таким чином, радянська кримінально-виконавча система, в перші роки встановлення радянської влади була інструментом радянзації, оскільки окремі своєї прямої функції – попередження злочинності та перевиховання осіб, які відбували покарання, боролася з так званими «класовими ворогами» та «ворогами народу», тобто всіма противниками влади. В цілому, радянська кримінально-виконавча політика формувалася під впливом комуністичної ідеології і мала на меті забезпечити від посягань на державний устрій та суспільний лад УСРР, а також виховати (перевиховати) соціально небезпечний елемент у радянського громадянина, як основи комунізму. Кримінально-виконавча політика базувалася на класовому підході і мала виправно-трудова характер, що поєднував як засоби виправлення – суспільно-корисну працю з культурно-просвітницькою роботою (ідеологічною обробкою) ув'язнених. Характерними рисами кримінально-виконавчої політики було: прогресуюче зростання кількості засуджених до позбавлення волі та взятих під варту; відсутність з політичних та економічних причин будівництва нових місць ув'язнення і розширення місткості наявних; невідповідна проголошеній прогресивній системі відбування покарання тюремна архітектура. Ці та інші фактори дають підстави стверджувати, що радянська система права була тоталітарною за своїм характером, а кримінально-виконавча політика забезпечувала встановлення цієї системи права в кожній радянській республіці. У випадку України, впровадження радянської системи права супроводжувалося масовими злочинами проти людяності, в тому числі й фактами геноциду.

Список використаних джерел:

1. Андрушак О. М. Виправно-трудова право України радянської доби: суспільна потреба чи державно-владний інтерес? *Форум права*. 2011. № 1. С. 32–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_1_7.pdf
2. Колос М. І. Особливості радянської кримінально-правової політики в Україні 1917–1922 років. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2015. № 1(11). С. 1–22.
3. Кримінальний Кодекс УСРР (1922 р.). URL: <https://lawbook.online/derjavi-prava-istoriya/kriminalniy-kodeks-usrr-64886.html>
4. Матвійчук М. А. Революційне кримінально-виконавче право та кримінально-виконавча політика перших років радянської влади в працях І. Малиновського. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. № 3. С. 152–159.
5. Райт Ерік Олін. Покарання за злочин. *Спільне*, 2010, №1. URL: <https://commons.com.ua/uk/politika-pokarannya-urivki/>
6. Фріс П.Л., Бучко М.Б. Основні напрями кримінально-виконавчої політики України на сучасному етапі державотворення. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2010. № 1. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n1/10fplsed.pdf>

КИРИЧЕНКО Ю. В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри політології та права
(Національний університет «Запорізька
політехніка»)

КИРИЧЕНКО В. М.,

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології та права
(Національний університет «Запорізька
політехніка»)

УДК 329(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.4>

ПРАВО ЛЮДИНИ ЧИ ОBOB'ЯЗОК ДЕРЖАВИ? (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СТ. 56 КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ТА АНАЛОГІЧНИХ НОРМ КОНСТИТУЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ)

У статті здійснена спроба наукового аналізу та осмислення ст. 56 Конституції України, в якій закріплено право кожного громадянина на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, не тільки як право людини, а й з точки зору обов'язку держави. Для досягнення визначеної мети проведено порівняльно-правовий аналіз досліджуваної норми та аналогічних норм конституцій 40 держав континентальної Європи.

Наголошено, що аналізоване право закріплено в Конституції України також й в ч. 4 ст. 32, ч. 1 ст. 50, ч. 4 ст. 62, ч. 3 ст. 152 та спрямовані на захист громадян, які потерпіли від свавілля органів державної влади, органів місцевого самоврядування або їх посадових і службових осіб при здійсненні ними управлінських повноважень. Але незважаючи на це, інститут відшкодування матеріальної та моральної шкоди є не зовсім усталеним, у зв'язку з чим у теорії та на практиці виникають різні проблеми і питання щодо його розуміння та реалізації.

Доведено про недоцільність закріплення в ч. 4 ст. 32, ч. 1 ст. 50, ч. 4 ст. 62 Конституції України будь-яких умов заподіяння шкоди, оскільки це питання галузевого законодавства.

Звернута увага на те, що в конституціях західних європейських держав аналізована норма взагалі відсутня, а врегулювання цього питання в них здійснюється насамперед нормами цивільного законодавства. У той же час право на відшкодування шкоди закріплено в різних формулюваннях та обсязі в конституціях пострадянських і постсоціалістичних державах, а також у конституціях Австрії, Греції і Туреччини.

Не існує серед європейських законодавців й єдиного підходу щодо закріплення в нормах конституцій держав Європи кола суб'єктів конституційно-правових відносин, зокрема посадової і службової особи. Незважаючи на те, що в Конституції України терміни «посадова особа» і «службова особа» вживаються одночасно, але між ними немає чіткого розмежування, що значно ускладнює правозастосовну практику та викликає дискусії у вчених. Враховуючи, що термін «службова особа» є притаманним лише для кримінального права та з метою усунення колізій в процесі використання відповідних понять запропоновано термін «службова особа» вилучити з тексту Конституції України.

Зазначено, що наявна конструкція ст. 56 Конституції України є не зовсім логічною, оскільки завдана шкода потерпілій особі повинна відшкодуватися у будь-якому випадку й незалежно від того, хто її заподіяв. Тому пропонується в цій статті передбачити фізичних і юридичних осіб як суб'єктів конституційних правовідносин.

У зв'язку з тим, що положення ч. 4 ст. 32, ч. 1 ст. 50, ч. 4 ст. 62, ч. 3 ст. 152 Конституції України, в яких ідеться про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, логічно було б перенести до тексту ст. 56, яку вони фактично повторюють та викласти цю норму в новій редакції. Тобто, в ст. 56 Конституції України буде закріплено насамперед не право кожного на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, а скоріше за все обов'язок держави.

Ключові слова: *право людини, матеріальна шкода, моральна шкода, відшкодування, суб'єкти конституційно-правових відносин, обов'язок держави.*

Kyrychenko Yu. V., Kyrychenko V. M. The right of a person or the duty of the state? (comparative legal analysis of Article 56 of the Constitution of Ukraine and similar norms of the constitutions of European states)

The article attempts a scientific analysis and understanding of Art. 56 of the Constitution of Ukraine, which enshrines the right of every citizen to compensation for material and moral damage, not only as a human right, but also from the point of view of the duty of the state. In order to achieve the specified goal, a comparative legal analysis of the studied norm and similar norms of the constitutions of 40 states of continental Europe was carried out.

It is emphasized that the analyzed right is enshrined in the Constitution of Ukraine also in Part 4 of Art. 32, Part 1 of Art. 50, Part 4 of Art. 62, Part 3 of Art. 152 and aimed at the protection of citizens who suffered from the arbitrariness of state authorities, local self-government bodies or their officials and officials in the exercise of their administrative powers. But despite this, the institution of compensation for material and moral damage is not completely established, due to which various problems and questions regarding its understanding and implementation arise in theory and in practice.

The impracticality of fixing in Part 4 of Art. 32, Part 1 of Art. 50, Part 4 of Art. 62 of the Constitution of Ukraine of any conditions of causing damage, as this is a matter of industry legislation.

Attention is drawn to the fact that the analyzed norm is absent in the constitutions of Western European states, and the regulation of this issue in them is carried out primarily by the norms of civil legislation. At the same time, the right to compensation for damage is enshrined in various wordings and scopes in the constitutions of post-Soviet and post-socialist states, as well as in the constitutions of Austria, Greece and Turkey.

Among European legislators, there is no unified approach to enshrining in the norms of the constitutions of the European states the circle of subjects of constitutional-legal relations, in particular, an official and an official. Despite the fact that the terms "official" and "official" are used simultaneously in the Constitution of Ukraine, there is no clear distinction between them, which greatly complicates law enforcement practice and causes debate among scientists. Given that the term "official" is inherent only to criminal law and in order to eliminate conflicts in the process of using relevant concepts, it is proposed to remove the term "official" from the text of the Constitution of Ukraine.

It is noted that the existing construction of Art. 56 of the Constitution of Ukraine is not entirely logical, since the damage caused to the victim must be compensated in any case and regardless of who caused it. Therefore, it is suggested in this article to envisage natural and legal persons as subjects of constitutional legal relations.

Due to the fact that the provisions of Part 4 of Art. 32, Part 1 of Art. 50, Part 4 of Art. 62, Part 3 of Art. 152 of the Constitution of Ukraine, which deals with compensation for material and moral damage, it would be logical to transfer to the text of Art. 56, which they actually repeat and present this norm in a new edition. That is, in Art. 56 of the Constitution of Ukraine will be enshrined primarily not the right of everyone to compensation for material and moral damage, but rather the duty of the state.

Key words: human right, material damage, moral damage, compensation, subjects of constitutional and legal relations, state duty.

Вступ. Перш ніж приступити до порівняльно-правового аналізу ст. 56 Конституції України та аналогічних норм конституцій держав континентальної Європи необхідно наголосити, що Конституція України як Основний Закон держави повинна мати бездоганну юридичну досконалість та повноту викладення її норм. Інакше наявність явних і прихованих істотних прогалин негативно позначається на юридичній практиці. Тому, усунення цих недоліків лише сприятиме підвищенню рівня національного конституційного законодавства, розширенню номенклатури прав людини, які були б більш зрозумілими для широкого загалу, зближенню їх з міжнародними та європейськими стандартами у сфері прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

Варто зазначити, що більшість учених-правознавців розглядають не тільки права в єдності з обов'язками, а й обов'язки – у тісному взаємозв'язку з правами. Хоча права і обов'язки є відносно самостійними категоріями, але, незважаючи на це, неможливо в повному обсязі розкрити їх сутність окремо один від одного, оскільки це діалектично взаємопов'язані поняття, які відображають взаємозв'язок між людьми та людьми і державою.

Отже, обов'язки є вагомим елементом механізму стабільності в суспільстві, одним із чинників забезпечення та непорушення прав і свобод людини і громадянина.

Враховуючи цей висновок, а також результати дослідження Ю. В. Кириченка щодо конституційного права на відшкодування матеріальної і моральної шкоди [1, с. 204–209] автори здійснили спробу розглянути ст. 56 Конституції України не тільки як право людини, а й з точки зору обов'язку держави, а також порівняти її з вимогами норм конституцій європейських країн.

Постановка завдання. Метою статті є вдосконалення ст. 56 Конституції України, в якій закріплено право кожного громадянина на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, на підставі порівняльно-правового аналізу досліджуваної норми та аналогічних норм конституцій 40 держав континентальної Європи, забезпечення узгодження положень цієї норми із міжнародними стандартами, розширення його дії на фізичних і юридичних осіб та їх гарантування обов'язками держави.

Результати дослідження. Стаття 56 Конституції України, яка є нормою прямої дії, встановлює майнову відповідальність держави та органів місцевого самоврядування за прийняття незаконних рішень, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. Тим самим вітчизняний законодавець визначив, що встановлене конституційне право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди є важливою гарантією захисту прав і свобод людини і громадянина. Але варто наголосити, що крім цієї статті, у розділі II Конституції України це право закріплено ще в трьох статтях: у ч. 4 ст. 32 встановлено, що «кожному гарантується ... право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації», у ч. 1 ст. 50 «кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди», у ч. 4 ст. 62 – «... держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням», а також у ч. 3 ст. 152 розділу XII – «матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому

законом порядку» [2]. Ці конституційні норми закріплюють принцип майнової відповідальності та принцип верховенства загальнолюдських цінностей самої людини та її гідність. Вони спрямовані на захист громадян, які потерпіли від свавілля органів державної влади, органів місцевого самоврядування або їх посадових і службових осіб при здійсненні ними управлінських повноважень. Тобто під змістом поняття «права людини і громадянина на відшкодування шкоди» слід розуміти закріплену конституційними нормами та деталізовану в законах України систему можливої та необхідної поведінки уповноваженого й зобов'язаного суб'єктів, компетентних органів, посадових і службових осіб щодо відшкодування моральної і матеріальної шкоди [3, с. 15].

Незважаючи на закріплення в Конституції України права людини на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, цей інститут є не зовсім усталеним, у зв'язку з чим у теорії та на практиці виникають різні проблеми і питання щодо його розуміння та реалізації. Як слушно зауважив П. М. Рабінович, «що ж до наукового осмислення, теоретичної інтерпретації зазначеної проблематики, то впадає у вічі неабияка строкатість, неоднаковість поглядів юристів з багатьох питань, котрі охоплюються нею (йдеться, зокрема про сутність, характер і види моральної шкоди; підстави виникнення права на її компенсацію, коло суб'єктів, у яких це право виникає...)». Із цього вчений робить висновок, що «одна із основних причин існуючих розбіжностей вбачається в тому, що право людини на компенсацію моральної шкоди досліджується, зазвичай, із юридично-галузевих позицій, в той час як воно ... має загальноююридичний (а ще точніше – загальноправовий) характер» [4, с. 1, 4]. Поділяючи ці міркування, ми вважаємо, що сформульовані П. М. Рабіновичем з позицій загальної теорії права висновки щодо права людини на компенсацію моральної шкоди можна повною мірою віднести й до права людини на компенсацію матеріальної шкоди.

Крім того, на сьогодні означена проблематика залишається недостатньо розробленою, зокрема відсутні порівняльно-правові дослідження положень Конституції України з аналогічними нормами конституцій зарубіжних держав з питань відшкодування матеріальної та моральної шкоди, що, як зазначає Н. М. Оніщенко, не може не вплинути на рівень дослідження прав людини як історично мінливої категорії, яка еволюціонує разом із суспільством, державою та правом [5, с. 47]. Але при цьому слід звернути увагу на те, що в конституціях західних європейських держав аналізована норма взагалі відсутня. Загальне врегулювання цього питання в них здійснюється насамперед нормами цивільного законодавства. У той же час право на відшкодування шкоди закріплено в різних формулюваннях та обсязі в конституціях пострадянських і постсоціалістичних державах (крім Албанії, Боснії і Герцеговини): Азербайджану (п. II ст. 68), Болгарії (ст. 7), Вірменії (ч. 5 ст. 20), Грузії (п. 9 ст. 42), Естонії (§ 25), Латвії (ч. 7 ст. 18), Литви (ч. 2 ст. 30), Північної Македонії (ч. 2 ст. 13), Молдови (п. 2 ст. 53), Польщі (п. 5 ст. 41, ст. 77), Румунії (п. 1, 3 ст. 48), Сербії (ст. 35), Словаччини (п. 3 ст. 46), Словенії (ст. 26), Угорщини (п. 3 § 55), Хорватії (ч. 4 ст. 25), Чехії (п. 3 ст. 36), Чорногорії (ст. 38), а також у конституціях Австрії, Греції і Туреччини. Наприклад, у п. 9 ст. 42 Конституції Грузії записано, що «за рахунок державних коштів у судовому порядку всім гарантується повне відшкодування шкоди, незаконно завданими державними органами, органами самоврядування, а також їх службовцями» [6], а в ст. 26 Конституції Словенії встановлено, що «кожен має право на відшкодування шкоди, завданої йому протиправною дією (бездіяльністю) особи під час виконання ним своїх службових обов'язків чи державного органу, органу місцевого самоврядування, носія публічних повноважень при здійсненні своєї діяльності» [7]. Як правило, ці статті розташовані в розділах (главах) конституцій, де йдеться про права і свободи людини і громадянина, але є і винятки. Так, ст. 7 Конституції Болгарії міститься в главі першій, яка має назву: «Основні засади» [8].

У конституціях досліджуваних європейських держав закріплено різні умови виникнення в людини права на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, які можна умовно поділити на декілька груп. Так, до першої групи слід віднести держави, в яких на конституційному рівні закріплено право кожного на відшкодування шкоди за умови її заподіяння незаконними діями або бездіяльністю державних органів та їх посадових осіб (Азербайджан,

Болгарія, Туреччина); до другої групи – конституції держав, в яких шкода відшкодовується за умови, що вона завдана незаконними діями державних органів, органів місцевого самоврядування та їх посадовими особами (Грузія, Сербія, Словенія, Чехія); до третьої групи – конституції держав, в яких передбачається відшкодування шкоди внаслідок прийняття незаконних рішень публічною владою, слідчими органами, судом або незаконного позбавлення волі (Австрія, Греція, Північна Македонія, Молдова, Польща, Румунія, Угорщина, Хорватія, Чорногорія); до четвертої групи – конституції держав, в яких шкода відшкодовується незалежно від того, хто її заподіяв (Вірменія, Естонія, Латвія, Литва). Тобто з цього випливає, що держава гарантує людині відшкодування завданої їй шкоди лише за наявності зазначених умов.

У ст. 56 Конституції України передбачено дві умови виникнення права на відшкодування шкоди, а саме, коли: 1) рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб, що спричинили шкоду, були незаконними; 2) шкода була заподіяна при здійсненні ними своїх повноважень. Відповідні умови виникнення права на відшкодування шкоди передбачені й в ч. 4 ст. 32, ч. 1 ст. 50 та ч. 4 ст. 62 Конституції України. При цьому постає питання: а чи потрібно взагалі в конституційній нормі передбачати такі умови. На нашу думку, закріплювати будь-які умови заподіяння шкоди в нормах Конституції України є зайвим, оскільки це питання галузевого законодавства, а також потрібно виходити з того, що вся шкода повинна бути відшкодована в будь-якому разі, незважаючи на те, за яких умов вона завдана. Тому було б цілком доцільно й логічно зазначені положення вилучити з тексту Конституції України, які по суті дублюють ст. 56 [9, с. 468].

У конституціях Азербайджану, Естонії, Латвії, Польщі, Сербії, Словаччини, Словенії, Чехії закріплено положення про те, що кожен має право на відшкодування шкоди. Наприклад, у конституціях Болгарії, Молдови, Румунії закріплено, що за заподіяну шкоду відповідальність несе держава. У той же час у конституціях Вірменії і Литви вказано, що відшкодування шкоди встановлюється законом. Водночас, у ч. 5 ст. 20 Конституції Вірменії і в ч. 2 ст. 30 Конституції Литви відповідно зазначено, що «шкода, завдана потерпілому, відшкодовується у встановленому законом порядку» та «відшкодування завданої особі матеріальної і моральної шкоди встановлюється законом» [10; 11]. І тільки в ч. 4 ст. 25 Конституції Хорватії зафіксовано, що «кожен, хто був незаконно позбавлений свободи чи засуджений, відповідно до закону має право на відшкодування шкоди та на публічне принесення йому вибачення» [12].

Порівняльно-правовий аналіз відповідних норм конституцій 21 європейської держави дає підстави стверджувати про неоднозначність поглядів законодавців цих країн щодо критеріїв закріплення права на відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Також не існує серед них єдиного підходу й щодо закріплення в нормах конституцій європейських держав про відшкодування завданої шкоди кола суб'єктів конституційно-правових відносин. Так, у ст. 56 Конституції України визначено такі види суб'єктів: органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові і службові особи. Такий підхід застосовано й законодавцями Азербайджану, Болгарії, Грузії, Польщі, Сербії, Словаччини, Словенії, Туреччини, Чехії. У той же час у конституціях Австрії, Греції, Північної Македонії, Молдови, Румунії, Хорватії, Чорногорії суб'єктами конституційно-правових відносин визначені тільки слідчі органи та суди.

Необхідно звернути увагу й на те, що в юридичній науці недостатньо визначеним залишається питання щодо закріплення в Конституції України термінів «посадова особа» і «службова особа», які вживаються одночасно, але між якими немає чіткого розмежування, що значно ускладнює правозастосовчу практику та викликає дискусії у вчених. Водночас у більшості конституцій європейських держав ці терміни зовсім не застосовуються, а в конституціях Азербайджану, Болгарії, Туреччини вживається тільки термін «посадова особа», у п. 9 ст. 42 Конституції Грузії – «службовець», у ч. 1 ст. 26 Конституції Словенії – «особа», а в ст. 25 Конституції Естонії – «будь-ким».

Порівняння положень Конституції України свідчить, що в ст. 40, ч. 2 ст. 42, ч. 2 ст. 55, ст. 56 передбачено такі категорії суб'єктів конституційних правовідносин, як посадова особа і службова особа, а в ч. 3 ст. 5, ч. 2 ст. 19, ч. 1 ст. 124 – тільки посадова особа. До речі, термін «посадова особа» також пропонували застосовувати в спеціальній статті й автори проектів Конституції України від 26 жовтня 1993 р., від 24 лютого 1996 р. і Народній Конституції В. А. Ющенко [13; 14; 15].

Варто наголосити, що термін «службова особа» є притаманним лише для кримінального права, в інших галузях права відсутнє законодавче визначення цього терміна, на відміну від терміна «посадова особа». У зв'язку з цим можна погодитися з думкою В. Г. Хашева, який вважає за доцільне провести уніфікацію термінів «посадова особа» та «службова особа» для всіх галузей права, систематизувати нормативно-правові акти, які містять норми, що стосуються цих термінів, а також звести всі їх наявні законодавчі визначення до єдиного знаменника, тобто відтворити ті елементи правового статусу даних суб'єктів, які зроблять їх універсальними для різних галузей права. З цією метою вчений пропонує закріпити в окремому міжгалузевому законі правовий статус посадових і службових осіб та визначити загальні засади організації і функціонування служби в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, а також на підприємствах, в установах та організаціях державної форми власності. Після уніфікації вітчизняного законодавства службовим особам, які виконують свої службові обов'язки в публічній та в недержавній сферах можна повернути назву «посадова особа», оскільки саме це визначення є традиційним у вітчизняній юридичній науці й орієнтує дослідника й правозастосовувача безпосередньо на особливості правового статусу цих службовців [16, с. 120–121]. Крім того, під час обговорення аналізованої статті на засіданні конституційної комісії 13 грудня 1995 р. С. П. Головатий наголосив, що термін «службових» вже не вживається, і це пройшло всі комісії [17, с. 381].

Отже, на нашу думку, є недоцільним застосовувати в конституційних нормах поняття «службова особа», зміст якого тлумачиться науковцями неоднозначно, і тому, враховуючи те, що неврегульованість цього питання може призвести до колізій в процесі використання відповідних понять [18, с. 136], а також те, що юридична техніка вимагає все ж більш уніфікованого підходу, пропонуємо термін «службова особа» вилучити з тексту ст. 56, ст. 40, ч. 2 ст. 42 та ч. 2 ст. 55 Конституції України.

Зі змісту ст. 56 Конституції України також випливає, що шкода відшкодовується лише в тому випадку, коли вона заподіяна тільки передбаченими в цій статті суб'єктами конституційних правовідносин. У зв'язку з цим постає питання: а як бути, якщо людині завдана шкода іншою людиною (фізичною особою) чи юридичною особою? До речі, згідно з класифікацією В. Ф. Погорілка і В. Л. Федоренка фізичні особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства, біженці), а також підприємства, установи, організації незалежно від форм їх власності є одними із видів суб'єктів конституційних правовідносин [19, с. 4]. Це питання конституційна норма омине, і тому ми вважаємо, що наявна конструкція ст. 56 Конституції України є не зовсім логічною, оскільки завдана шкода потерпілій особі повинна відшкодуватися у будь-якому випадку й незалежно від того, хто її заподіяв. З метою підтвердження цієї тези можна навести приклад з § 25 Конституції Естонії, в якому встановлено, що «кожен має право на відшкодування протиправно заподіяної йому будь-ким моральної і матеріальної шкоди» [20], а також у ч. 2 ст. 26 Конституції Словенії визначено, що «той, хто зазнав шкоди, відповідно до закону має право вимагати відшкодування також і безпосередньо від особи, яка завдала шкоду» [7]. Крім того, у ч. 2 ст. 40 Конституції Туреччини закріплено, що держава, відшкодовуючи шкоду, яка була завдана будь-якій особі через неправомірні дії посадових осіб, «зберігає право регресу до відповідальної посадової особи» [21].

Враховуючи зазначене, вважаємо за доцільне в ст. 56 Конституції України, поряд з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами, передбачити і фізичних та юридичних осіб як суб'єктів конституційних правовідносин. Тим більше, що вказані суб'єкти вже закріплені в ч. 3 ст. 152 Конституції України. У той же час не можна погодитись з пропозицією С. О. Баран, яка пропонує сформулювати ст. 56

Конституції України в такий спосіб: «Кожен має право на відшкодування завданих матеріальних та моральних збитків у порядку, передбаченому законом» [22, с. 15]. Тобто вчена пропонує вилучити з чинної норми суб'єктів конституційних правовідносин.

Слід підкреслити, що в аналізованій нормі передбачено два види шкоди, що підлягають відшкодуванню: матеріальна і моральна шкода. Такі ж види шкоди передбачено й в конституціях Австрії, Естонії, Латвії, Литви, Сербії, а в Конституції Молдови закріплено тільки один вид шкоди – матеріальна, у конституціях Азербайджану, Вірменії, Грузії, Північної Македонії, Польщі Словаччини, Словенії, Туреччини, Угорщини, Хорватії, Чехії, Чорногорії взагалі вживається загальний термін «шкода» без диференціації її на матеріальну та моральну шкоду. При цьому слід наголосити, що проголошення на конституційному рівні права на відшкодування моральної шкоди вперше в історії Української держави гідність особи визнана соціальною цінністю.

Крім того, варто нагадати, що ст. 62 Конституції України є спеціальною правовою нормою, яка зберігає свою дію лише у формі кримінального судочинства, та не поширюється на випадки притягнення особи до будь-якої іншої юридичної відповідальності. Але, кримінально-процесуальна діяльність не застрахована від можливих помилок, у тому числі від незаконного, необґрунтованого засудження. Безумовно, такого роду помилки вимагають не лише їх негайного усунення, скасування неправосудного вироку, а й наявності відповідних юридичних способів захисту порушених прав людини. До таких способів захисту прав необґрунтованого засудженого Основний Закон України відносить відшкодування державою завданої їй матеріальної та моральної шкоди.

У європейських державах положення, подібне до ч. 4 ст. 62 Конституції України, закріплено в основних законах Австрії (ст. 7), Азербайджану (п. 1 ст. 68), Греції (п. 4 ст. 7), Латвії (ч. 7 ст. 18), Молдови (п. 2 ст. 53), Північної Македонії (ч. 2 ст. 13), Польщі (п. 5 ст. 41), Португалії (п. 5 ст. 27), Румунії (п. 2 ст. 48), Сербії (ч. 1 ст. 35), Словаччини (п. 3 ст. 46), Туреччини (ч. 6 ст. 19), Угорщини (п. 3 § 55), Хорватії (ч. 4 ст. 25), Чехії (п. 3 ст. 36), Чорногорії (ст. 38). Наприклад, у ч. 2 ст. 13 Конституції Північної Македонії зазначено, що «особа, яка незаконно позбавлена свободи, ув'язнена чи незаконно засуджена, має право на відшкодування шкоди і інші права, передбачені законом» [23], у п. 2 ст. 48 Конституції Румунії – «держава несе, згідно закону, майнову відповідальність за шкоду, яка завдана судовими помилками, допущені в кримінальних процесах» [24], у ч. 4 ст. 25 Конституції Хорватії – «кожен, хто був незаконно позбавлений свободи чи засуджений, відповідно до закону має право на відшкодування шкоди і на публічне принесення йому вибачення» [12], а в ст. 38 Конституції Чорногорії – «особа, яка незаконно чи безпідставно затримана або несправедливо засуджена має право на відшкодування шкоди від держави» [25].

Тобто обов'язок держави, який закріплений у ч. 4 ст. 62 Конституції України, є втіленням у ч. 2 ст. 3 принципу її відповідальності перед людиною за свою діяльність та знайшов свій подальший розвиток у ст. 56.

Висновки. Отже, ми вважаємо, що положення ч. 4 ст. 32, ч. 1 ст. 50, ч. 4 ст. 62 та ч. 3 ст. 152 Конституції України, в яких ідеться про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, фактично повторює зміст ст. 56, і тому логічно було б перенести їх до тексту аналізованої статті, яку необхідно викласти в новій редакції, а саме:

«Держава гарантує кожному право на повне відшкодування матеріальної та моральної шкоди, протиправно заподіяної йому будь-якою фізичною чи юридичною особою, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб при здійсненні ними своїх повноважень, а також у разі скасування вироку суду як неправосудного».

Таким чином, в ст. 56 Конституції України буде закріплено насамперед не право кожного на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, а скоріше за все обов'язок держави, який, як зазначено в науково-практичному коментарі, «відповідає за протиправні діяння державних органів та їх посадових (службових) осіб, а органи місцевого самоврядування – відповідно за свої протиправні діяння та протиправні діяння своїх посадових (службових)

осіб. Ця відповідальність не може бути перекладена державою на її органи чи посадових (службових) осіб, які безпосередньо прийняли незаконне рішення чи вчинили протиправне діяння стосовно особи. Це пояснюється тим, що відповідні посадові (службові) особи здійснюють свої функції не у своїх інтересах, а від імені держави та в межах покладених на них державою функцій» [26, с. 420].

Список використаних джерел:

1. Кириченко Ю. В. Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду: монографія. Київ: «Центр учбової літератури», 2017. 540 с.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Бедь В. В. Право людини на свободу совісті: конституційно-правове регулювання: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук. Київ, 2011. 39 с.
4. Рабінович П. Право людини на компенсацію моральної шкоди. *Юридичний вісник України*. Київ, 19–25 січня 2002 р. С. 1, 4.
5. Оніщенко Н. Захист прав і свобод людини в Україні. *Право України*. Київ, 2009. № 4. С. 47–54.
6. Конституція Грузії від 24 серпня 1995 р. URL: <http://matsne.gov.ge>.
7. Конституція Словенії від 23 грудня 1991 р. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/sloven1.html>.
8. Конституція Болгарії від 12 липня 1991 р. URL: <http://www.parliament.am/library/sahmanadrutyumnen/bulgaria.pdf>.
9. Кириченко Ю. В. Право на відшкодування шкоди за Конституцією України. *Актуальні проблеми публічного та приватного права: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 3 жовтня 2012 р.)*. Запоріжжя: КПУ, 2012. С. 467–469.
10. Конституція Республіки Вірменія від 27 листопада 2005 р. URL: <http://www.parliament.am>.
11. Конституція Литви від 25 жовтня 1992 р. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm.
12. Конституція Хорватія від 15 січня 2014 р. URL: <http://www.usud.hr/sites/default/files/dokumenti>.
13. Конституція України. Офіційний проект у редакції від 26 жовтня 1993 р. *Українське право*. 1994. № 1. С. 62–75.
14. Конституція України: проект у редакції від 24 лютого 1996 р. *Українське право*. 1996. №1. С. 92–100.
15. Народна Конституція. Проект Конституції Президента України Віктора Ющенко. 2009. 100 с.
16. Хашев В. Г. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем: дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2007. 259 с.
17. Конституція незалежної України: у 3 кн. / під заг. ред. С. Головатого. Київ: Право Українська Правнича Фундація, 1999. Кн. 3. 480 с.
18. Бортняк К. До питання про формування понять «посадова особа» та «службова особа». *Право України*. Київ, 2008. №1. С. 136–139.
19. Погорілко В., Федоренко В. Суб'єкти конституційно-правових відносин: поняття, ознаки, види. *Право України*. Київ, 2002. №10. С. 3–9.
20. Конституція Естонської Республіки від 26 червня 1992 р. URL: <http://www.riigikantseleer.ee>.
21. Конституція Турецької Республіки від 7 листопада 1982 р. URL: <http://www.legalns.com>.
22. Баран С. О. Конституційне право людини і громадянина на відшкодування шкоди та його забезпечення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 20 с.

23. Конституція Північної Македонії від 17 листопада 1991 р. URL: <http://www.wikiwand.com>.

24. Конституція Румунії від 21 листопада 1991 р. URL: <http://www.constitutions/archives/184>.

25. Конституція Республіки Чорногорія від 19 жовтня 2007 р. URL: <http://www.constitutions/archives>.

26. Конституція України: наук.-практ. комент. / редкол.: В. Я. Тацій (голова ред. кол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2011. 1128 с.

ЛЕГКИХ К. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри нотаріального,
виконавчого процесу та адвокатури,
прокуратури, судоустрою
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.5>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОСТІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ СУДОЧИНСТВА

У статті, на підставі узагальненого аналізу нормативних джерел проаналізовано питання щодо реалізації публічності під час здійснення судочинства. Доводиться, що право на справедливий суд неможливо реалізувати без дотримання комплексу змістовних елементів, які його наповнюють, або взаємодіють із таким правом. Чільне місце серед них займає публічність під час здійснення судочинства.

Автор проаналізував норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Цивільного процесуального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також практику Європейського суду з прав людини у яких розкривається предмет дослідження.

Як результат проведеного дослідження сформовано висновок та зауважено про те, що відповідне і правильне застосування публічності сильно залежить від точок зору сприйняття суті та змісту цього принципу, адже на рівні чинного законодавства чіткого та спільного визначення не дається.

Визначено, що у цьому питанні пріоритет повинен надаватися нормам міжнародного права, тому що національне законодавство обмежує сферу публічності у діяльності суддів кримінально-процесуальною галуззю права, яка виступає лише однією (але не єдиною) формою реалізації (реального втілення у практику, життя) діяльності суду в Україні. Відповідно, автором стверджується, що не можна вести мову про справедливий суд, який здійснюється таємними засобами і унеможливує участь в судовому залі сторонніх осіб, що здійснюють роль громадського контролю за судовим слуханням.

Обґрунтовано, що відкритість останнього (судового слухання) виступає однією з основних складових справедливості (для суспільства) прийнятого суддею рішення за справою і вказує на те, що принципи справедливості та публічності не можуть бути відділеним одне від одного без заповдіння шкоди головному принципу – праву на справедливий суд.

Ключові слова: публічність, справедливий суд, принцип, судочинство, правосуддя, гласність, відкритість.

Legkykh K. V. Implementation of publicity in court proceedings

Based on a generalised analysis of regulatory sources, the article analyses the issues related to the implementation of publicity in the course of court proceedings. The author proves that the right to a fair trial cannot be realised without observance of a set of substantive elements that fill it or interact with such right. A major one is publicity during court proceedings.

The author analyses the norms of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offences, as well as the case law of the European Court of Human Rights, which cover the subject matter of the study.

As a result of the study, the author concludes and remarks that the appropriate and correct application of publicity strongly depends on the points of view of perception of the essence and content of this principle, since the current legislation does not provide a clear and general definition.

It is determined that in this regard, priority should be given to international law, since national legislation limits the scope of publicity in the activities of judges to the criminal procedure branch of law, which is only one (but not the only) form of implementation (real implementation in practice, life) of court activities in Ukraine. Accordingly, the author argues that it is impossible to speak of a fair trial, which is carried out by secret methods and makes it impossible for outsiders to participate in the courtroom and exercise the role of public control over the court hearing.

The author substantiates that openness of the court hearing is one of the main components of fairness (for society) of a judge's decision in a case and indicates that the principles of fairness and publicity cannot be separated from each other without prejudice to the main principle – the right to a fair trial.

Key words: *publicity, fair trial, principle, judicial proceedings, justice, transparency, openness.*

Вступ. Право на справедливий суд неможливо реалізувати без дотримання комплексу змістовних елементів, які його наповнюють, або взаємодіють із таким правом. Чільне місце серед них займає публічність під час здійснення судочинства.

Сьогодні чинне процесуальне законодавство та практика Європейського суду з прав людини по різному тлумачать зміст публічності, її складових, що, беззаперечно, впливає на її реалізацію під час здійснення судочинства, а, в цілому, впливає на реалізацію права на справедливий суд та на дотримання прав людини.

Тому проблематика реалізації засади публічності неодноразово піднімалась у працях вітчизняних науковців. Серед них І. Л. Беспалько, В. К. Волошина, О. О. Гаврилюк, В. А. Кройтор, В. Т. Маляренко, А. Г. Серветник та багато інших. Але науковцями досліджувались галузеві аспекти її реалізації без застосування комплексного підходу який запланований автором для вирішення наукової проблеми.

Постановка завдання. Метою статті є розглянути особливості реалізації публічності під час здійснення судочинства у різних видах проваджень.

Результати дослідження. Одним із принципів у діяльності національних судів, на який ми звернемо нашу увагу, стане публічність. Так, у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначається, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи... [1]. Суть категорії «публічність» за логікою творців вказаного міжнародного документа проявляється у гласності (відкритості, транспарентності) судового розгляду справи. Опосередковано це підтверджується на рівні наступного положення, яке міститься у ст. 6 досліджуваного документа: «Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя» [1].

Тлумачення змісту принципу публічності, у розумінні його в якості відкритості судового розгляду, здійснюється також безпосередньо Європейським судом з прав людини, який наголошує, що «забезпечення відкритості судового розгляду становить основоположний

принцип, закріплений у пункті 1 статті 6 Конвенції. Такий публічний характер судового розгляду гарантує сторонам у справі, що правосуддя не здійснюватиметься таємно, без публічного контролю; це також один із засобів підтримання довіри до судів. Здійснення правосуддя і, зокрема, судовий процес набувають легітимності завдяки гласності. Забезпечуючи прозорість здійснення правосуддя, гласність, таким чином, сприяє реалізації мети пункту 1 статті 6 Конвенції, а саме – справедливому судовому розгляду, забезпечення якого є одним з основоположних принципів демократичного суспільства у значенні Конвенції» [2].

Проте, Європейський суд з прав людини також вказує і на те, що із зазначеного вище правила існують винятки, які унеможливають участь преси або громадськості у судовому розгляді справи. Відповідні органи та особи можуть бути недопущені в зал засідань на весь час проведення засідання або його частину.

Отже, першим проявом публічності (гласності, відкритості) у діяльності українських судів виступає забезпечення вільного доступу у залу судових засідань для громадськості та преси (тобто доволі широкого кола осіб та органів) на весь період судового розгляду справи. Встановлення відповідного правила є виправданим з точки зору комплексного забезпечення прав людини і унеможливлення їх порушення чи обмеження. Головний недолік цього принципу (точніше окремого його елемента) проявляється у так званих «резонансних» справах, коли велика кількість «небайдужих» людей і журналістів під час судового слухання може своєю антисоціальною поведінкою призвести до зриву судового засідання або вчинення тиску на суд.

У цьому сенсі також необхідно зазначити, що забезпечення принципу публічності у діяльності вітчизняних судів може обмежуватися суто з технічних причин, адже окремі зали судових засідань просто не пристосовані для розміщення там великої кількості людей, що особливо гостро відчувається на тлі карантинних обмежень щодо дотримання соціальної дистанції.

Крім того виникає логічне запитання відносно необхідності документального встановлення особи, яка висловлює бажання бути присутньою на судовому слуханні. Для того щоб потрапити до будівлі суду необхідно пред'явити документи (як правило паспорт). Крім того, окремі судді додатково вимагають від вільних слухачів підтвердити їх особу шляхом пред'явлення відповідних документів. Такий підхід суттєво обмежує вільний доступ до зали судових засідань для осіб, які, наприклад, забули документи вдома або втратили їх з певних причин.

Другим проявом гласності у діяльності національних судів виступає публічне проголошення судових рішень. І якщо забезпечення вільного доступу у зал судових засідань має відносний характер, адже в окремих випадках може бути обмежене, то прилюдне оголошення судових рішень є обов'язковим. Європейський суд з прав людини постановив, що «у кожному випадку форма публічності, що надається «рішенню» відповідно до національного законодавства держави-відповідача, має визначатися з огляду на особливості відповідного провадження, враховуючи його повноту, та згідно з предметом та метою пункту 1 статті 6 Конвенції» [2].

Обов'язковість публічного проголошення судових рішень може, втім, частково обмежуватися з міркувань забезпечення права на приватність. Так, у ст. 250 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) зазначається, що при проголошенні судового рішення (повного або скороченого) суддя не оголошує такі відомості щодо учасників справи: 1) місце проживання або перебування фізичних осіб із зазначенням адреси, номери телефонів чи інших засобів зв'язку, адреси електронної пошти, реєстраційні номери облікової картки платника податків, реквізити документів, що посвідчують особу, унікальні номери запису в Єдиному державному демографічному реєстрі; 2) реєстраційні номери транспортних засобів; 3) номери рахунків у банках, інших фінансових установах, небанківських надавачах платіжних послуг, номери платіжних карток, електронних гаманців в емітентах електронних грошей; 4) інформацію, для забезпечення захисту якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувалися в закритому судовому засіданні [3].

Відповідне правило фактично дублюється у ст. 268 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), а Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) такого роду обмежень щодо вироку не встановлює (ст. 376). У Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) взагалі немає норм, які б встановлювали необхідність проголошувати судову постанову у справі про адміністративне правопорушення. Такий стан речей обумовлює наявність потенційної можливості порушення прав людини у кримінальному провадженні і провадженні у справах про адміністративні правопорушення.

Ця проблема може бути опосередковано вирішена завдяки позиції Європейського суду з прав людини, який зазначає, що «відповідно до усталеної практики Суду щодо України зазначені гарантії, закріплені в статті 6, є застосовними до провадження у суді касаційної інстанції як у цивільних, так і в адміністративних справах, незважаючи на їх українську класифікацію» [2].

Третім проявом публічності у діяльності українських судів виступає публічне і своєчасне повідомлення сторін та громадськості про час судового розгляду справи. Встановлюється відповідне правило переважно для забезпечення прав сторін на належну підготовку до судового розгляду справи. Так, у справі Корнев і Карпенко проти України Європейський суд з прав людини вирішив, що «обвинувачений повинен мати можливість організувати свій захист належним чином і без обмежень можливості надання суду, який розглядає справу, всіх відповідних аргументів захисту і таким чином вплинути на результат провадження. Крім того, можливості, доступні кожному, хто обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, мають включати ознайомлення з матеріалами справи, на яких ґрунтуються обвинувачення» [4].

В іншому своєму рішенні (Жук проти України) відповідний міжнародний суд нагадав, що «принцип процесуальної рівності сторін... означає надання сторонам судового процесу можливості ознайомитись з усіма пред'явленими доказами і зауваженнями та прокоментувати їх, навіть якщо вони надані незалежним представником державної юридичної служби з метою здійснення впливу на рішення суду» [5].

Розмірковуючи про юридичну природу принципу публічності у діяльності національних судів, ми неодмінно доходимо висновку відносно неоднозначного тлумачення його (принципу) змісту. Проблема проявляється у тому, що на рівні окремих українських нормативно-правових актів відповідна засада сприймається дещо іншим чином, аніж на рівні досліджуваних нами вище міжнародних документів.

Так, у ст. 25 КПК України (Публічність) визначається позиція законодавця, яка виглядає наступним чином: прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила [6].

Незважаючи на те, що коло осіб, визначених у вищевказаній нормі, обмежується прокурорами та слідчими (не враховуючи суддів) виключно у кримінальному провадженні виникає запитання про необхідність цілеспрямовування і розширення відповідної норми, принаймні, на вказане коло осіб. Чи має суддя у кримінальному чи цивільному (конституційному, господарському, адміністративному) провадженні можливість належним чином забезпечити реалізацію принципу публічності у розумінні його, як необхідності (обов'язку) притягнути особу до відповідного різновиду юридичної відповідальності за наявності ознак виявлення кримінального правопорушення у інших, аніж кримінальне, різновидах юридичних, процесуальних проваджень?

Для відповіді на це запитання звернемося до положень чинних національних нормативно-правових актів. Так, у ч. 3 ст. 262 ЦПК України зазначається, що суд може постановити окрему ухвалу щодо державного виконавця, іншої посадової особи органу державної

виконавчої служби, приватного виконавця та направити її органам, до повноважень яких належить притягнення таких осіб до дисциплінарної відповідальності, або органу досудового розслідування, якщо суд дійде висновку про наявність в діях (бездіяльності) таких осіб ознак кримінального правопорушення [7].

Буквально положення цієї статті ЦПК України надають широке коло можливостей для органів державної влади та місцевого самоврядування, але не обов'язково суддів (провадження у справах про адміністративні правопорушення), які розглядають подібного роду справи, по відношенню до вказаної категорії осіб. Відповідне правило є правом (можливістю), але не обов'язком суду у такого роду справах.

Так, у п. 11 ст. 262 ЦПК України зазначається, що окрема ухвала стосовно порушення законодавства, яке містить ознаки кримінального правопорушення, надсилається прокурору або органу досудового розслідування, які повинні надати суду відповідь про вжиті ними заходи у визначений в окремій ухвалі строк. За відповідним клопотанням прокурора або органу досудового розслідування вказаний строк може бути продовжено [7].

Проаналізовані нами вище позиції законодавця (окрім адміністративно-деліктного) прямо вказують на те, що суд зобов'язаний у випадку виявлення під час будь-якого провадження (цивільного, господарського тощо) кримінального правопорушення ініціювати порушення останнього шляхом передачі матеріалів до відповідальних за цей напрям органів влади, що є, на нашу думку, відвертим проявом публічності у його національному (кримінально-процесуальному) вигляді.

Головна суть проблеми виявляється у тому, що, реалізуючи суть принципу публічності, суддя наділений законом правом, а не обов'язком, ініціювати державне переслідування вчинку кримінального правопорушника. Крім того, якщо під час розгляду, скажімо цивільної справи, суддя виявляє факт вчинення однією зі сторін адміністративного правопорушення, він (вона) на національному рівні просто немає процесуальних можливостей відносно притягнення винуватої особи до відповідного рівня юридичної відповідальності, що, безумовно, негативно впливає на авторитет суддівської гілки влади.

Висновки. Підводячи підсумок необхідно зазначити, що відповідне і правильне застосування публічності сильно залежить від точок зору сприйняття суті та змісту цього принципу, адже на рівні чинного законодавства чіткого та спільного визначення не дається. На нашу думку, у цьому питанні пріоритет повинен надаватися нормам міжнародного права, тому що національне законодавство обмежує сферу публічності у діяльності суддів кримінально-процесуальною галуззю права, яка виступає лише однією (але не єдиною) формою реалізації (реального втілення у практику, життя) діяльності суду в Україні. Відповідно, ми не можемо вести мову про справедливий суд, який здійснюється таємними засобами і унеможливує участь в судовому залі сторонніх осіб, що здійснюють роль громадського контролю за судовим слуханням. Відкритість останнього (судового слухання) виступає однією з основних складових справедливості (для суспільства) прийнятого суддею рішення за справою і вказує на те, що принципи справедливості та публічності не можуть бути відділеним одне від одного без заподіяння шкоди головному принципу – праву на справедливий суд.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Протокол від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Про Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, юрисдикцію та практику Європейського суду з прав людини: Інформаційний лист Вищого господарського суду України № 01-06/1444/16 від 22.04.2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1444600-16#Text>.
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 року № 2747-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

4. Справа «Корнев і Карпенко проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини від 21.01.2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_637#Text
5. Справа «Жук проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини від 11.04.2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_659#Text
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n7989>

ЛЯЛЮК О. Ю.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державного будівництва
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

САМОЙЛОВА А. Р.,

студентка II курсу факультету слідчої
та детективної діяльності
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

ВАРЕНИК О. В.,

студент II курсу факультету слідчої
та детективної діяльності
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 342.511»364»(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.6>

ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Основна мета даної статті полягає у вивченні специфіки та проблем конституційно-правового регулювання інституту президента в умовах воєнного стану, його ключової ролі у формуванні та реалізації державної політики України в умовах воєнного стану, в тому числі, місця в системно-структурній організації органів публічної влади під час війни, що безпосередньо пов'язане із формою держави. Таким чином, основний акцент публікації зосереджено на розгляді основних засад правової регламентації конституційно-правового статусу Президента України в умовах воєнного стану.

Проаналізовано нормативно-правові акти, на основі яких було з'ясовано основну роль та місце Глави держави в сфері розподілу владних повноважень, а також його взаємодію із законодавчою, виконавчою і судовою гілкою влади в мирний та воєнний часи. Окрему увагу зосереджено на організаційно-функціональних особливостях Президента у сфері забезпечення національної безпеки, оборони та територіальної цілісності. Визначено цілий ряд прав та обов'язків, якими Президент може користуватися під час дії воєнного стану.

При дослідженні чинного законодавства було ідентифікована певні недоліки та прогалини, внаслідок чого можуть виникати колізії з таких питань, як-от: регулювання повноважень президента під час воєнного стану; визначення особливостей його прав та обов'язків; визначення обмежень повноважень Президента по відношенню до гілок влади під час воєнного стану; закріплення спеціального статусу та його сфери застосування.

Також, не меншу увагу приділено питанню щодо зміни форми правління і, зокрема, визначено, що державна політика України в умовах воєнного стану здійснюється у напрямку посилення ролі інституту Президента, розширення

його повноважень та сфери впливу на всі гілки влади, а також на систему місцевого самоврядування.

На остаток пропонуються заходи щодо удосконалення правового регулювання з цього питання, насамперед, було запропоновано створення окремого Закону «Про Президента України», який, відповідно до міжнародного досвіду, має враховувати розмежування повноважень президента у мирний період та під час дії особливих правових режимів.

Ключові слова: *інститут Президента України, правовий статус Президента, повноваження Президента, Президент України в умовах воєнного стану.*

Lialiuk O. Yu., SamoiloVA A. S., VarenYk O. V. Problems of constitutional-legal regulation of the president in the conditions of the military state

The main objective of this article is to study the specifics and problems of constitutional and legal regulation of the president's institute in the conditions of the state of war, its key role in the formation and implementation of state policy of Ukraine in the circumstances of the military state, including, the place in the systemic and structural organization of public authorities during the war, which is directly related to the form of state. Thus, the main emphasis of the publication is focused on consideration of the basic principles of legal regulation of constitutional and legal status of the President of Ukraine in the conditions of the state of war.

It analysed normative and legal acts, on the basis of which the main role and place of the Head of State in the sphere of the distribution of power, as well as its interaction with the legislative, executive and judicial branch of power in peacetime and war. Special attention is focused on the organizational and functional features of the President in the sphere of ensuring national security, defence and territorial integrity. A number of rights and duties that the President can enjoy during the state of war are defined.

In compliance with the current legislation, certain shortcomings and gaps have been identified, which may result in conflicts on such issues as: regulation of the powers of the President during the state of war; determination of peculiarities of his rights and duties; definition of limits of the authority of the president in relation to branches of power during the war; consolidation of special status and its scope of application.

Also, no less attention was paid to the question of changing the form of government and, in particular, it was determined that the state policy of Ukraine in the conditions of the state of war is carried out in the direction of strengthening the role of the institute of the President, expanding its powers and spheres of influence on all branches of power, as well as on the system of local self-government.

In addition, measures are proposed to improve legal regulation on this issue, first of all, the creation of a separate Law "On the President of Ukraine" was proposed, which, according to international experience, should take into account the delimitation of the powers of the President in the peace period and during the operation of special legal regimes.

Key words: *institution of the President of Ukraine, legal status of the President, powers of the President, President of Ukraine under martial law.*

Актуальність. Конституційно-правова регламентація правового статусу президента в умовах воєнного стану є важливим та актуальним питанням в діяльності держави. В умовах запровадження воєнного стану в країні влада президента може бути суттєво посилена, але при цьому слід розуміти, що таке посилення має відбуватись у правовий спосіб та не створювати загрозу демократичним принципам розвитку держави та забезпечення прав людини. Беручи до уваги конституційно-правову доктрину слід звернути увагу на те, що в ній досить

мало наукових праць, які б охоплювали питання, пов'язані з особливостями правового статусу Президента в умовах війни. На нашу думку, саме цей аспект на сьогодні є важливим, оскільки запровадження режиму воєнного стану в Україні впливає на конституційний устрій держави, додержання прав й свобод громадян та рівень демократизму в цілому.

Аналіз наукових наробок. Питанням правового статусу Президента, а також особливостям правового регулювання його діяльності в різні часи, приділяли увагу такі конституціоналісти як Белов Д.М. та Бисага Ю.М., які у своїй монографії «Конституційно-правове регулювання інституту президента в Україні та Франції» приділили увагу аналізу конституційно-правового регулювання інституту Президента в зарубіжних країнах [5]; Бориславський Л.В., який у своїй науковій праці «Президентська влада і перспективи її розвитку» розглянув перспективи подальшого розвитку інституту Президента [4]; Коропатнік І.М., Остапенко А.І., які у своїй праці «Нормативно-правове закріплення повноважень президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України: сучасний стан та перспективи розвитку» зробили аналіз правової регламентації повноважень президента у воєнний час [7] та багато інших.

Метою цієї статті є вивчення специфіки та проблем конституційно-правового регулювання інституту президента в умовах воєнного стану, його ролі у формуванні та реалізації державної політики України в умовах військового стану, в тому числі, місця в системно-структурній організації органів публічної влади під час війни, що безпосередньо пов'язане з формою держави.

Виклад основного матеріалу. Становлення інституту президентства в Україні пройшло тривалий проміжок часу. Перша згадка про главу держави з'явилась ще за часів перебування України у подільному стані. У 1939 році, коли відбулося проголошення незалежності Карпатської України, наступного дня на засіданні Союму було обрано першого президента – А.І. Волошина, що в цілому заклало початок для заснування посади президента в Україні. Сама посада «президента» була встановлена постановою Верховної Ради УРСР «Про вибори президента Української РСР» [1], де було зазначено, що пост Президента повинен бути заснований до прийняття нової Конституції Української РСР. Таким чином, на основі наступної постанови Верховної Ради УРСР: 1 грудня 1991 року відбувся всеукраїнський референдум, на якому, одночасно з проголошенням незалежності України, народ віддав перевагу президентській формі правління [2]. Тому, ми цілком можемо стверджувати про те, що інститут президента відіграє важливу роль у розвитку демократичного суспільства, зокрема у сфері національної безпеки і оборони.

На сьогоднішній день в Україні відсутній окремий нормативно-правовий акт, в якому були б закріплені всі елементи правового статусу Президента, наведений вичерпний перелік його повноважень, форм та методів діяльності тощо. При цьому, основні положення, які визначають правовий статус Президента в державі, викладені у розділі V Основного закону України. Таким чином, при аналізі статей 102, 106 Конституції України слід розуміти, що функціонально Президент належить до системи державної влади України та виконує важливі завдання [3]. У своїй науковій праці Л.В. Бориславський зазначає, що юридичний аналіз Конституції, а також законодавства України в цілому, дозволяє наводити підстави для висновку про те, що Президент займає досить унікальне становище в системі державно-правового механізму влади [4, с. 144]. Особисто ми погоджуємося з таким висловом, адже Президент не тільки виконує роль глави держави, а й виступає як гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Визначаючи місце Президента в системі органів публічної влади, слід виходити з того, що він не належить до жодної з гілок влади, а відповідно до законодавства – виконує функції їх арбітрування. Маємо на увазі, що Президент наділений певними повноваженнями щодо впливу на процеси функціонування цих гілок влади. На основі принципу поділу влади, Конституція України дозволяє виділити повноваження Президента по відношенню з окремими гілками, тим самим визначаючи його місце в згаданій системі.

Розглядаючи взаємовідносини між президентом та парламентом Д.М. Белов визначає їх ключовим аспектом управління державою в багатьох країнах світу. На його думку, стабільність політичної системи в значній мірі залежить від ефективності їх взаємодії. Саме відносини між президентом і парламентом значно впливають на форму влади в державі [5, с. 207]. Продовжуючи його думку, ми також вважаємо, що взаємовідносини між згаданими суб'єктами визначально впливають на форму правління. Підтвердженням цьому може слугувати конституційна реформа, проведена у 2004 році в Україні, у результаті якої відбувся перехід від президентсько-парламентської форми правління до парламентсько-президентської. На нашу думку, вона стала ключовим етапом у здоланні існуючої на той час політичної кризи. Саме тоді було фактично послаблено інститут Президента, внаслідок чого й відбулась зміна у формі правління. Таким чином, на сьогоднішній день, глава держави забезпечує арбітрування всіх гілок влади (шляхом власної нормотворчої, установчої та контрольної діяльності). Він взаємодіє з Верховною Радою України шляхом залучення у законодавчу сферу, реалізуючи право законодавчої ініціативи та право вето щодо ухвалених законів. Відповідно до ст. 90 Конституції України Президент має право достроково припинити повноваження парламенту, але при цьому, беручи до уваги запроваджений воєнний стан, на нашу думку, це право обмежується, адже згідно зі ст. 83, навіть по закінченню повноважень Верховної Ради, під час дії воєнного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання парламенту, обраного після скасування воєнного стану.

Також слід звернути увагу на те, що Президент зберігає найбільшу близькість до виконавчої влади та наділений значними повноваженнями у своєму статусі глави держави, зокрема, стосовно взаємовідносин з Кабінетом Міністрів України.

В умовах воєнного стану, особлива увага приділяється статусу Президента у сфері безпеки і оборони держави. Національна безпека держави гарантує забезпечення життєво важливих інтересів громадян, суспільства та його установ від потенційних та реальних загроз, що можуть виникнути як від зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Головним суб'єктом даної гарантії виступає держава, що реалізує свої владні повноваження через діяльність органів публічної влади. Отже, через Російсько-українську війну, роль і місце Президента є важливими у здійсненні не лише тих функцій, що надані йому на законодавчому рівні, а ще й у підтримці нашої країни на міжнародній арені. У зв'язку із вторгненням РФ на територію України, Президентом було видано указ № 64/2022, на основі якого в межах нашої країни було поширено воєнний стан строком у 30 діб. У результаті цього Президентом були поширені вказівки на органи виконавчої влади про невідкладне введення плану, щодо заходів правового режиму воєнного стану. Серед таких вказівок варто наголосити на (1) забезпеченні фінансування та впровадженні необхідних заходів в рамках повноважень, пов'язаних із введенням правового режиму воєнного стану на території України; (2) оперативному організуванні єдиної державної системи цивільного захисту; (3) утворенні ради оборони та забезпеченні сприяння військовому командуванню; (4) здійсненні інформування Генерального секретаря ООН та офіційних представників іноземних країн відповідно до встановленого порядку про введення в Україні воєнного стану, а також надання інформації про обмеження прав і свобод людини і громадянина [12].

На основі згаданого указу, а також Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [6] було певним чином видозмінено форму діяльності органів місцевого самоврядування. Так, на територіальних одиницях, де проголошено воєнний стан, Президентом, відповідно до встановленої процедури, можуть бути утворені тимчасові державні органи – військові адміністрації, які спрямовують свою діяльність на забезпечення виконання Конституції та законів України, встановлення правового режиму оборони, цивільного захисту та захисту прав, свобод і законних інтересів громадян. Фактично, воєнний стан передбачає зосередження у державних органах, військового командування, військових адміністраціях та органах місцевого самоврядування необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки України, повноважень.

Під час воєнного стану в країні досить важливим аспектом залишається закріплення статусу Президента у протидії збройній агресії. Масмо на увазі, що система повноважень Президента, в умовах воєнного стану, повинна певним чином удосконалюватися й розширюватися. Як зазначає Коропатнік І.М. та Остапенко А.І. посада Президента України відрізняється своєрідністю у поєднанні різноманітних обов'язків. Згідно з Конституцією України, обіймання посади Президента передбачає автоматичне прийняття повноважень Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України [8]. Ми погоджуємося з даним підходом, адже коли Президент заступає на пост, він також набуває статусу голови Ради національної безпеки й оборони України, що вже спрямовано на розширення його повноважень в сфері національної безпеки держави. Відповідно до п. 17 ст. 106 Конституції України та ст. 7 Закону «Про Збройні Сили України», Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України виступає Президент України [8]. На законодавчому рівні статус Президента України як Верховного Головнокомандувача ЗСУ передбачений в п. 2 ч. 1 ст. 13 Закону «Про національну безпеку України» [9] та у ст. 6 Закону «Про оборону України» [10]. Зазначеними нормами визначено, що як Верховний Головнокомандувач збройних сил, Президент видає накази й директиви з питань оборони. Досліджуючи зміст даних нормативно-правових актів вважаємо, що вони звужують сферу влади Верховного Головнокомандувача лише сферою оборони, у той час як інші закони надають йому повноваження користуватися владою і в інших випадках державної небезпеки, наприклад, в період введення надзвичайного стану.

Одними із головних державних органів в системі адміністрування в Україні, під час дії воєнного стану є військові адміністрації, які формуються на основі Закону «Про правовий режим воєнного стану». Основною відмінністю, що відрізняє військові адміністрації від військово-цивільних адміністрацій та місцевих державних адміністрацій є їх широкі повноваження. Можна виділити такі основні завдання, що ставлять перед собою ці адміністрації: виконання доручень Президента органам державної влади, які стосуються воєнних питань та забезпечення контролю з боку Президента по виконанню цих доручень.

Таким чином, можна дійти висновку, що повноваження Президента у військовій сфері досить докладно внаормовані в чинному законодавстві, однак в деяких випадках є фрагментарними, внаслідок чого виникає потреба у вдосконаленні правового регулювання означених питань. Серед таких напрямків удосконалення, на нашу думку, є внесення змін до Конституції України, спрямованих на вирішення проблеми систематизації стратегії управління сектором безпеки і оборони. Ці зміни необхідні з метою узгодження сутності посади Верховного Головнокомандувача збройних сил України з його реальними функціями та повноваженнями.

Як вже зазначалося, результатом проведення в Україні конституційної реформи, стало змінення форми правління з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську, внаслідок чого виникло питання щодо можливості Президента використати наявні у нього у воєнний стан повноваження для зміни цієї форми на власну користь, тобто фактичного посилення свого правового статусу. У своїй роботі Л.В. Левіцька посилається на те, що при аналізі президентсько-парламентської форми правління, зазвичай, спостерігається зростаюча роль особистості Президента, водночас, зменшується вплив інституційних факторів. На її думку, це може створити певний ризик для демократії, оскільки така система може не мати достатньої регуляції, щоб захистити від можливого президентського всевладдя. Також існує потенційна загроза збільшення влади виконавчого органу, що може викликати кризу авторитаризму й узурпації державної влади [11]. На наш погляд не можна погодитись з даною думкою, адже на сьогоднішній день державне правління більше тяжіє визначатися президентсько-парламентськими, ніж парламентсько-президентськими реаліями, не зважаючи на конституційні зміни, внесені у 2004 та 2014 роках. Це фактично означає, що Президент має суттєвий вплив на політичні процеси в країні, включаючи формування уряду та прийняття важливих рішень. Прикладом можуть слугувати зміни до Конституції 2004 року, які надають Президенту значні повноваження, зокрема у сфері зовнішньої політики та безпеки країни.

Одним з елементів правового статусу Президента є можливість створення ним консультативно-дорадчих органів, метою яких є сприяння його діяльності. Одним з найважливіших таких органів, сформованих в період воєнного стану, є Національна рада з питань відновлення України від наслідків війни, що була створена відповідним указом Президента від 21 квітня 2022 року [13]. Основною діяльністю цього органу є розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України, який, зокрема, передбачатиме відновлення й розбудову інфраструктури; заходи з подолання безробіття; підтримки сімей з дітьми, вразливих верств населення, а також осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок війни; відновлення та збереження об'єктів культурної спадщини. Ще одним важливим консультативно-дорадчим органом, утворення якого викликано запровадженням воєнним станом є Координаційний штаб з гуманітарних та соціальних питань [14], який допомагає громадянам країни у подоланні складних життєвих обставин. Він оперативно координує волонтерські ініціативи, міжнародні гуманітарні організації та фінансові питання, та працює у таких основних напрямках: гуманітарна допомога від іноземних держав, допомога від великого бізнесу та органів влади військовим адміністраціям та громадам. Через ці органи Президент постійно отримує інформацію про найважливіші сфери розвитку держави під час війни та може оперативно впливати на їх розвиток.

Існують також дискусії та правова невизначеність щодо того, чи правомірно запроваджувати Президентом саме воєнний стан, а не стан війни, і чи можлива зміна форми правління під час дії воєнного стану або після його закінчення, на президентську республіку. По-перше у законодавстві України сутності стану війни, причинам його введення та наслідкам не присвячений окремий законодавчий акт. Втім, про нього йдеться в п. 19 ст. 106 Конституції, а актом, що регулює цей процес є Гаазька конвенція 1907 р. На нашу думку, не треба приймати закон або видавати указ, який спеціально би констатував факт наявності «війни» в Україні, хоча слід зауважити, що такий законопроект існував – проєкт Закону «Про оголошення стану війни» № 7114. Однак, незважаючи на те, що даний проєкт був позначений як невідкладний, він не був прийнятий, а його картка, взагалі, видалена. Зберілася лише архівна копія, тому можна зробити висновок, що «воєнний стан» включає в себе і стан «війни». Також важливу роль у з'ясуванні цього питання відіграє Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про оборону України» [10], в якому законодавець визначив стан війни як абстрактне поняття, завуалювавши при цьому саму процедуру його оголошення, поєднав в собі зміст юридичних понять «воєнного стану» та «стану війни» одночасно. По-друге зміна форми правління є дуже відповідальним і, насамперед, політичним питанням, тому точно спрогнозувати дієвість даного заходу для збереження стабільності та демократизму в Україні неможливо. У законодавстві закріплено, що під час дії воєнного стану неможливе припинення жодної з гілок влади, але нічого не зазначено про зміну обов'язків їх повноважень. Зокрема це питання потребує подальших досліджень та є переважно політичним, оскільки з одного боку при президентській республіці з'являється можливість оперативного ухвалення рішень для забезпечення територіальної цілісності та інших, пов'язаних з цим питань, а з іншого – виникає загроза неефективної політики та настання автократії влади. Під час дії воєнного стану, на нашу думку, зміна форми правління неможлива через Закон «Про правовий режим воєнного стану» в якому йдеться про неприпустимість припинення повноважень органів державної влади.

Висновок. Підсумовуючи вищевикладене можна зробити висновок, що вплив Президента на формування державної політики полягає у забезпеченні збереження територіальної цілісності та суверенітету держави, застосуванні можливостей для обмеження конституційних прав і свобод громадян, розширенні повноважень окремих органів державної влади, утворенні тимчасових органів влади на місцях.

На нашу думку, державна політика України в умовах воєнного стану здійснюється у напрямку посилення ролі інституту Президента та розширення його повноважень та сфери впливу на всі гілки влади, а також на систему місцевого самоврядування.

Варто наголосити на тому, що нормативно-правові акти, насамперед, Конституція України, потребує значних доповнень повноваженнями Президента у сфері національної безпеки. Прикладом до цього може слугувати те, що у деяких законах статус Президента як Головнокомандувача збройних сил України визначається набагато ширше, ніж це передбачено самою Конституцією. Слід прийняти до уваги зарубіжний досвід, щодо встановлення статусу, функцій та повноважень Верховного Головнокомандувача Збройних Сил, та ухвалити Закон «Про Президента України», який би враховував розмежування його повноважень у мирний період та під час дії особливих правових режимів. Також, на нашу думку, до Конституції потрібно внести зміни, які передбачали б закріплення фундаментальних повноважень Президента без тимчасового статусу.

Список використаних джерел:

1. Про вибори Президента Української РСР : Постанова Верховної Ради Української РСР від 21.06.1991 № 1228-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1228-12> (дата звернення: 08.11.2023).
2. Про вибори Президента Української РСР : Постанова Верховної Ради Української РСР від 05.07.1991 № 1299-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1299-12> (дата звернення: 08.11.2023).
3. Конституція України : Конституція України; *Верховна Рада України* від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 08.11.2023).
4. Бориславський Л.В. Президентська влада і перспективи її розвитку. *Інститут Президента України в системі державної влади України* : матеріали наукової конференції. Київ, Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. С. 140–146.
5. Белов Д.М., Бисага Ю.М. Досвід конституційно-правового регулювання інституту президента в зарубіжних країнах. Монографія. Ужгород: Ліра, 2007. С. 207–216.
6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19> (дата звернення: 08.11.2023).
7. Коротатнік І.М., Остапенко А.І. Нормативно-правове закріплення повноважень президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України : сучасний стан та перспективи розвитку. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. Київ, 2022. Ст. 100–108.
8. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1934-12> (дата звернення: 08.11.2023).
9. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2469-19> (дата звернення: 08.11.2023).
10. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1932-12> (дата звернення: 08.11.2023).
11. Левіцька, Л. В. Оптимальна форма державного правління для України: президентсько-парламентська чи парламентсько-президентська. *Закарпатські правові читання* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених та студентів. – Ужгород : ЗакДУ, 2010. С. 116–117.
12. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/64/2022> (дата звернення: 08.11.2023).
13. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни : Указ Президента України; Положення, Склад колегіального органу від 21.04.2022 № 266/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/266/2022> (дата звернення: 08.11.2023).
14. Про координацію заходів з вирішення гуманітарних та соціальних питань : Указ Президента України від 02.03.2022 № 93/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/93/2022> (дата звернення: 08.11.2023).

РЕПЕДЕ Т. С.,

аспірантка

*(Навчально-науковий юридичний
інститут Приватного вищого
навчального закладу «Київський
міжнародний університет»)*

УДК 342.733

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.7>**ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ЗАГРОЗ ІНСТИТУТУ ОСВІТНЬОГО ОМБУДСМЕНА
У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ**

У статті підкреслюється ключова роль неупередженості у роботі освітнього омбудсмена, наголошується на необхідності ретельного відбору кандидатів на основі професіоналізму, добросовісності та справедливості. У роботі пропонуються різні заходи, метою яких є зменшення ризиків, притаманних роботі омбудсмена. Вказано, що встановлення надійних механізмів звітності має вирішальне значення для захисту омбудсмена від неправомірного тиску. Об'єктивне інформування про висновки та рекомендації, захищене від цензури або змін, є вкрай важливим. Крім того, необхідно формувати механізми правового захисту команди омбудсмена від потенційного переслідування за їхні рішення або розслідування. Підкреслено, що завдяки формуванню комплексних навчальних програм підвищується здатність команди омбудсмена орієнтуватися в складних ситуаціях. Різноманітність її учасників забезпечує можливість сформувати універсальну схему щодо вирішення поставлених задач, а стандартизовані протоколи зменшують кількість помилок. Важливим кроком є визначення ключових показників ефективності розслідувань омбудсмена, де має враховуватись час вирішення проблеми та задоволеність зацікавлених сторін. Дотримання морально-етичних принципів у команді запобігає упередженості та конфлікту інтересів. Необхідне впровадження консультативної психологічної підтримки співробітників, які працюють з резонансними справами, що є важливими для запобігання професійному вигоранню. Визначено необхідність постійного моніторингу ризиків, які виникають в діяльності освітнього омбудсмена, що здійснюється через ретельний аналіз розглянутих кейсів, а також залучення зацікавлених сторін та зовнішніх експертів для всебічного об'єктивного оцінювання. Таким чином, інститут освітнього омбудсмена забезпечує справедливість, прозорість та підзвітність в освітньому середовищі. Вирішення проблем, пов'язаних з автономією, ресурсами, розвитком команди та моніторингом ризиків, є ключовим для підвищення ефективності та довіри до омбудсмена у захисті прав та інтересів усіх стейкхолдерів у сфері освіти.

Ключові слова: освітній омбудсмен, ризики, шляхи подолання, неупередженість, право, якість освіти, команда.

Repede T. S. Ways to overcome threats to the institution of the educational ombudsman in the field of human rights protection in Ukraine

The article emphasises the key role of impartiality in the work of an educational ombudsman, stressing the need for careful selection of candidates based on professionalism, integrity and fairness. The paper proposes various measures aimed at reducing the risks inherent in the work of the ombudsman. It is pointed out that the establishment of reliable reporting mechanisms is crucial to protect the ombudsman

from undue pressure. Objective reporting of findings and recommendations, protected from censorship or alteration, is essential. In addition, it is necessary to develop mechanisms for legal protection of the ombudsman team from potential prosecution for their decisions or investigations. It is emphasised that comprehensive training programmes enhance the ability of the ombudsman team to navigate complex situations. The diversity of its members provides an opportunity to form a universal scheme for solving the tasks, and standardised protocols reduce the number of mistakes. An important step is to define key performance indicators for ombudsman investigations, which should take into account the time taken to resolve a problem and stakeholder satisfaction. Adherence to moral and ethical principles within the team prevents bias and conflicts of interest. It is necessary to introduce counselling and psychological support for employees working on high-profile cases, which is important for preventing professional burnout. The need for continuous monitoring of risks arising in the activities of the educational ombudsman is identified, which is carried out through a thorough analysis of the cases under consideration, as well as the involvement of stakeholders and external experts for a comprehensive objective assessment. Thus, the institution of an educational ombudsman ensures fairness, transparency and accountability in the educational environment. Addressing issues related to autonomy, resources, team development, and risk monitoring is key to increasing the effectiveness and credibility of the ombudsman in protecting the rights and interests of all stakeholders in education.

Key words: *educational ombudsman, risks, ways to overcome, impartiality, law, quality of education, team.*

Вступ. Інститут освітнього омбудсмена в Україні, як і подібні органи в усьому світі, стикається з низкою загроз у своїй місії захисту прав людини у сфері освіти. Ці загрози можуть перешкоджати їхній ефективності та підірвати їхню здатність розглядати скарги. В час, коли навчання є наріжним каменем суспільного прогресу, потреба в надійній системі забезпечення справедливості, прозорості та підзвітності в закладах освіти різних рівнів акредитації набуває першочергового значення. Інститут освітнього омбудсмена є важливим механізмом для контролю за якістю освіти. Він виступає містком між студентами, викладачами, адміністрацією та іншими зацікавленими сторонами, пропонуючи платформу для вирішення конфліктів, захисту прав та підтримки цілісності навчального середовища. Безперечно актуальність і необхідність функціонування освітнього омбудсмена, яка підтверджується тривалою практикою її реалізації в США та європейських країнах, водночас має ряд загроз. Завданням, яке має поставати в науковому дискурсі, є пошук шляхів вирішення загроз інституту освітнього омбудсмена.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення шляхів усунення потенційних загроз роботі інституту освітнього омбудсмена.

Результати дослідження. Питання діяльності освітнього омбудсмена здобуло висвітлення в роботах вітчизняних науковців. Освітній омбудсмен як інституційна гарантія у сфері забезпечення прав людини на освіту аналізується в роботі І. Алмаші [1]. Автор розглядає специфіку діяльності омбудсмена, його завдання та повноваження, ним пропонується здійснювати корективи у вітчизняній практиці, відповідно до закордонних стандартів. Правовий статус освітнього омбудсмена в Україні досліджується в роботах Л. Рябовол [3, 4]. Аналіз функціонування інституту освітнього омбудсмена в Україні та США висвітлено в статті І. Чістякової та І. Кривдіної [5]. Автори визначають базисні характеристики, що стосуються роботи освітнього омбудсмена, проте не достатньо уваги приділено визначенню шляхів подолання ризиків, що виникають у зв'язку з його професійною діяльністю.

Інститут освітнього омбудсмена є практикою, що функціонує в українському просторі з 2019 року. Відносно коротка історія діяльності, порівняно з європейським досвідом існування інституту освітнього омбудсмена, потребує свого обґрунтування. Актуальним

завданням є не лише висвітлення тих ризиків, які виникають у ході професійної діяльності омбудсмена, що було розглянуто у попередній статті авторки [6], а й шляхів вирішення можливих загроз.

Нагадаємо, які ж саме принципи є сутнісними для роботи омбудсмена. Л. Рябовол визначає їх наступним чином: «До принципів діяльності освітнього омбудсмена віднесено: гуманізм; законність і конституційність; неперервність функціонування; субсидіарність; політичну нейтральність; об'єктивність у розгляді скарг про порушення прав у сфері освіти; транспарентність; партнерські відносини з «підконтрольними» суб'єктами; конфіденційність розслідувань» [3, с. 531]. Специфіка вищезгаданих характеристик дає підстави підкреслити, що діяльність омбудсмена відрізняється від інших правозахисних механізмів своєю гібридною природою. Адже він перебирає на себе характеристики як державного органу, так й інституту громадянського суспільства. Його важлива суспільна роль полягає в тому, що він виступає посередником між громадянами та урядом, зміцнюючи таким чином довіру громадськості до державних органів і сприяючи розвитку більш демократичної публічної сфери, формування інклюзивного життєвого простору.

Функціонування омбудсменів може здійснюватися не лише на державному рівні, а й на локальних. І. Чістякова та І. Кривдіна вказують на практику існування освітніх омбудсменів у ряді ЗВО, як України, так і США [5, с. 180]. Вона вбачається такою, що має позитивний характер, адже забезпечується розгляд інтересів здобувачів освіти конкретного закладу, що дозволяє приділити достатньо часу кожній справі. З іншого боку, можлива менша об'єктивність омбудсмена та лобювання інтересів однієї зі сторін конфлікту, внаслідок відсутності дистанціювання по відношенню до його співробітників.

Специфіка роботи омбудсмена може бути проілюстрована на прикладі звернень батьків щодо надання освітніх послуг їх дитині, що має особливі потреби, на неналежному рівні та без використання ресурсів, про які зазначено в індивідуальній освітній програмі (ІОП) дитини. Якщо зустрічі з адміністрацією школи не надали батькам очікуваного результату, то збираються документи, пов'язані з індивідуальною освітньою програмою дитини, підтвердження спілкуванням зі школою, виписки оцінок та інша важлива та змістовна інформація, яка подається до інституту освітнього омбудсмена. Останній проводить аналіз документації та ініціює обговорення з учасниками справи, прагнучі оцінити правомірність звинувачень. У випадку відсутності результатів розпочинається більш поглиблене розслідування, що включає перегляд програм підготовки здобувачів освіти, опитування персоналу. На основі цього омбудсмен може рекомендувати конкретні дії, як-от додаткове навчання для вчителів, надання додаткових ресурсів для задоволення потреб дитини. «Освітній омбудсмен вживає необхідних заходів для поновлення порушених прав людини на освіту та усунення порушень законодавства у сфері освіти органами державної влади, правоохоронними органами, до яких ним було надіслано звернення» [1, с. 65]. На основі прийнятого рішення буде здійснюватися контроль за його виконанням. Проте цей сценарій може наражатися на ряд невдач, що пов'язані з професійними ризиками.

Виходячи з потреби здійснювати професійну діяльність омбудсмена максимально продуктивно та ефективно, необхідно прорахувати шляхи подолання ризиків, які можуть виникнути. Одним з ключових проблемних моментів, які впливають на роботу омбудсмена, є загроза незалежності його оцінки у прийнятті рішень. Політичне втручання та відсутність автономії можуть поставити під загрозу незалежність офісе освітнього омбудсмену. Дієвим шляхом вирішення цього питання постає створення умов задля його автономності від адміністративного впливу, щоб сприятиме збереженню неупередженості при розгляді скарг. Цей чинник може бути врахований у випадку наявності чітких повноважень у омбудсмена. Його функції, обов'язки мають бути достатніми задля проведення розслідувань, посередництва та вирішення питань без стороннього втручання. «Відтак, основною для освітнього омбудсмена є правозахисна функція, яка інтегрує діяльність із безпосередньо захисту та відновлення порушеного права. Для її виконання держава наділяє цю посадову особу та його Службу необхідними повноваженнями» [4, с. 7]. Проте дотримання цьому принципу

можливе лише тоді, коли наявна структурна та фінансова відокремленість омбудсмена. Реалізація цього на практиці відбувається у випадку, коли офіс освітнього омбудсмена структурно відокремлений від установ, за якими він здійснює нагляд, що проявляється не стільки у фізичному дистанціюванні, а, насамперед, у наявності власного бюджету, персоналу та операційної автономії, що зменшує можливий зовнішній тиск. Це можливо через посилення правової бази де потрібно передбачити основні умови, серед яких забезпечення незалежності освітнього омбудсмена, призначати омбудсменів через прозори та неупереджені процеси, а також захищати їх від політичного тиску.

Наразі в умовах скорочення бюджетного державного фінансування, що притаманне для періоду російсько-української війни, доцільно використовувати можливості підтримки роботи інституту освітнього омбудсмена за рахунок грантових коштів, в тому числі наданих міжнародними організаціями, що так само опікуються рівнем освітніх послуг та займаються аналогічною діяльністю. Достатнє фінансування дозволяє здійснювати експертизу у той спосіб та таким чином, щоб це надавало високу результативність.

Не менш важливим показником, що дозволить уникнути певної упередженості освітнього омбудсмена, є його позапартійність, нейтральність та відсутність впливу на нього політичного чи інституційного. Задля цього необхідно здійснювати ретельний відбір кандидатів на посаду освітнього омбудсмена, критеріями якого будуть професіоналізм, чесність та справедливість. В Україні на даний момент був лише один освітній омбудсмен – Горбачов Сергій Іванович, що з 2019 року до сьогодні (станом на початок 2024 року) займає цю посаду, тому даних недостатньо задля здійснення компаративного аналізу відповідності освітнього омбудсмена вищезгаданим чеснотам.

Шляхом запобігання ймовірного тиску на омбудсмена є впровадження механізмів звітності, які дозволять повідомляти про отримані висновки та запропоновані рекомендації відповідним органам влади або громадськості без цензури чи змін, забезпечуючи прозорість та підзвітність. Така можливість є вкрай необхідною, зважаючи на те, що омбудсмен повинен мати певні правові гарантії щодо власного захисту та безпеки його співробітників від будь-яких форм помсти чи іншого впливу в результаті прийнятих ним рішень або проведених розслідувань.

Формою, яка надаватиме принцип прозорості щодо рішень освітнього омбудсмена, є щорічне звітування, в тому числі надання статистичних даних через відкриті канали. На сайті освітнього омбудсмена України наразі розміщено лише першу щорічну доповідь за 2020 рік [2], яку було опубліковано у липні 2021 року. Такий формалізований підхід потребує доопрацювання та створення більш гнучкого та менш бюрократизованого формату. Адже текст на 120 сторінок здебільшого нагадує навчально-методичний посібник, аніж форму звітування.

Окрім наявності фінансових ресурсів, вкрай необхідними є також людські та технологічні ресурси, адже їх брак може перешкоджати ефективному розгляду скарг омбудсменом. Розвиток людського ресурсу як одного з найбільш цінних складників сучасного креативного капіталу є важливою частиною соціального зростання. Дану задачу також доцільно вирішувати комплексно через впровадження навчальних програм для співробітників, в результаті яких вони мають опанувати методи вирішення конфліктів, медіації у складних ситуаціях, а також вивчити відповідну правову базу. Завдяки перманентному розвитку виникає можливість співробітникам ефективно орієнтуватися в складних ситуаціях. Розробляти кампанії з підвищення обізнаності громадськості, взаємодіяти зі ЗМІ, співпрацювати зі школами та університетами з метою популяризації функцій освітнього омбудсмена.

Задля створення ефективної команди освітнього омбудсмена доцільно утворювати групу фахівців, що мають різноманітні компетенції та професійну спрямованість у галузі юриспруденції, педагогіки, психології, культурології. Таке розмаїття дозволить забезпечити всебічний універсальний підхід до вирішення різних питань, що можуть виникнути. Для уникнення розходжень та недостатньо чіткої організації роботи команди омбудсмена потрібно використовувати встановлені протоколи та затверджені інструкції для роботи

зі скаргами, проведення розслідувань та вирішення конфліктних ситуацій. Завдяки використанню стандартизованих процедур буде зменшуватися ймовірність помилок. Потрібно також визначити ті показники, що будуть свідчити про ефективність роботи омбудсмена та його команди. Критеріями можуть бути й час вирішення справ, й дослідження задоволеності зацікавлених сторін, рівень дотримання правових мандатів та прозорість у прийнятті рішень. Як і у випадку з омбудсменом, члени його робочої команди мають послуговуватись у своїй діяльності морально-етичними принципами, які унеможливають появу упередженості, порушення конфіденційності чи виникнення конфлікту інтересів.

Внаслідок того, що до юрисдикції освітнього омбудсмена, як правило, потрапляють справи, які мають суперечливий характер, що можуть викликати психологічний стрес, потрібно надавати консультативну підтримку співробітникам, які працюють з найбільш резонансними з них. Проведення різноманітних форм моніторингу психологічного стану співробітників може запобігти професійному вигоранню та забезпечити стабільну якість їхньої роботи.

Доцільним кроком вбачається впровадження моніторингу можливих загроз діяльності освітнього омбудсмена, який здійснюється через систематичний аналіз. Необхідно звертати увагу на характер загроз, визначити їх серйозність, частоту виникнення та потенційні наслідки. Взаємодія із зацікавленими сторонами, які звертаються до освітнього омбудсмена, а саме – стейкхолдери, заклади освіти, державні органи – може виявити інші проблемні питання, що можуть впливати на роботу. «З питань, що належать до його компетенції, освітній омбудсмен взаємодіє з МОН, іншими центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, закладами освіти всіх рівнів незалежно від форми власності і підпорядкування, органами управління освітою, правоохоронними органами» [3, с. 525]. На основі отриманих даних потрібно зафіксувати яким чином підвищити загальну ефективність та мінімізувати ризики. Аби об'єктивувати процес можна залучати для оцінки зовнішніх експертів, що допомагатимуть виявити ті аспекти, що не були досі охоплені.

Зменшення ймовірності ризиків можливе за умови адаптивності омбудсмена до змін, які відбуваються у освітньому процесі та інновацій, що стосуються його реалізації. Лише завдяки гнучкому підходу, при якому поєднуються традиційний та інноваційний принципи можливе оптимальне та ефективне виконання професійних функцій. Впроваджуючи ці та інші заходи, інститут освітнього омбудсмена може мінімізувати появу проблемних ситуацій та продовжувати слугувати цінним ресурсом для забезпечення справедливості в системі освіти.

Висновки. В статті визначено, що неупередженість освітнього омбудсмена відіграє ключову роль у формуванні до нього довіри у суспільстві, тому потрібний ретельний відбір кандидатів. Пропонується ряд заходів, які можуть виступати шляхами запобігання ризикам, які наявні у роботі освітнього омбудсмена.

Щоб захистити освітнього омбудсмена від неправомірного тиску, важливо створити надійні механізми звітності, які дозволять передавати висновки та рекомендації відповідним органам влади або громадськості, захищаючи їх від цензури або непрогнозованих змін.

Людські та технологічні ресурси є однаково важливими. Недостатність ресурсів може перешкоджати ефективному розгляду скарг. Розвиток людських ресурсів за допомогою комплексних навчальних програм дозволяє команді освітнього омбудсмена вміло орієнтуватися в складних ситуаціях. Різноманітність команди омбудсмена забезпечує всебічний підхід до вирішення питань. Чіткі протоколи та інструкції стандартизують процедури, зменшуючи кількість помилок та забезпечуючи послідовність у їх розв'язанні. Визначення ключових показників ефективності, таких як час вирішення проблеми, задоволеність зацікавлених сторін, дотримання правових мандатів і прозорість прийняття рішень, має вирішальне значення. Дотримання морально-етичних принципів команди освітнього омбудсмена запобігає появі упередженості, порушенню конфіденційності та конфлікту інтересів. Впровадження систематичного моніторингу загроз є також важливим і передбачає ретельний аналіз, взаємодію із зацікавленими сторонами та залучення зовнішніх експертів для більш комплексної оцінки дій омбудсмена.

Отже, інститут освітнього омбудсмена є гарантом для забезпечення справедливості, прозорості та підзвітності в освітньому середовищі. Подолання викликів, пов'язаних з автономією, ресурсами, розвитком команди та моніторингом ризиків, є вкрай важливим для зміцнення ефективності та довіри до омбудсмена у захисті прав та інтересів усіх зацікавлених сторін в освітньому середовищі.

Список використаних джерел:

1. Алмаші І.М. Освітній омбудсмен як інституційна гарантія у сфері забезпечення прав людини на освіту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, Серія «Право», 2019. Випуск 58. Том 1. С. 61–66.
2. Дотримання прав в освіті – 2020. Перша щорічна доповідь освітнього омбудсмена – Київ: Служба освітнього омбудсмена, 2021. 120 с. URL: <https://eo.gov.ua/dopovid-osvitnoho-ombudsmena-dotrymannia-prav-v-osviti-2020/> (дата звернення: 27.12.2023).
3. Рябовол Л. Т. Правовий статус освітнього омбудсмена в Україні. *Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law: Collective monograph*. Riga: Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2020. P. 2. С. 517–533. <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-63-1.29>
4. Рябовол Л.Т. Основи правового статусу освітнього омбудсмена в Україні. *Наукові записки Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка*. Серія «Право». 2019. Вип. 7. С. 4–8. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230.2019.7.1>.
5. Чістякова І. М., Кривдіна І. Б. Інститут освітнього омбудсмена в Україні та США. *Інтелекція і влада*. Серія: *Історія*, 2018. Вип. 39. С. 173–181.
6. Repede T.S. THREATS TO THE INSTITUTION OF THE EDUCATIONAL OMBUDSMAN IN THE FIELD OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN UKRAINE. *Actual problems of native jurisprudence*. 2023. № 3. С. 10–15. DOI: <https://doi.org/10.32782/39221496>

ХОЛОД Ю. А.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри фундаментальних
та юридичних дисциплін
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 340.1:[342.7+341.231.14]
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.8>

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРАВА ЛЮДИНИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Дослідження присвячено дослідженню ролі та місця фундаментальних прав людини у системі забезпечення прав людини у сучасному світі, визначенню юридичної природи фундаментальних прав людини.

Наголошено на тому, що суспільство яке як найважливішу соціальну цінність сприймає людину, її внутрішню свободу та права як прояв цієї свободи, формується імперативний посил до держави та її інституцій щодо визнання, дотримання та захисту прав і свобод людини та громадянина. Стверджується, що держава є гарантом не лише забезпечення прав і свобод, а й відповідальною за їх захист від будь-яких порушень. У цій системі права і свободи людини і громадянина є фундаментальним надбанням людства, важливим елементом у процесі становлення й соціалізації кожного індивіда, адже дозволяють йому задовольняти свої потреби та реалізовувати власний потенціал у різних сферах суспільного життя.

Обґрунтовано позицію, що права і свободи людини і громадянина не лише забезпечують особисту свободу та гідність, але й є критичним елементом для побудови справедливого та рівноправного суспільства. Ці принципи є фундаментальними цінностями, що визначають спільні стандарти справедливості та гуманізму. Забезпечення цих прав і свобод передбачає створення ефективної системи правосуддя, яка гарантує захист кожного громадянина від дискримінації, притискання та неправомірного обмеження його прав. Фундаментальні права людини посідають вищу ланку у системі прав, вони створюють ту систему координат, у якій відбувається розвиток прав і свобод людини. Виокремлено особливі юридичні властивості фундаментальних прав людини. Фундаментальні права є головними, оскільки закріплюють головні, принципові положення та слугують юридичною базою для регламентації всіх інших прав

Зроблено висновок, що розвиток суспільних відносин і науково-технічний прогрес не лише вносять позитивні зміни у життя людей, але й породжують нові, раніше не враховані проблеми, які вимагають адаптації правового середовища. Фундаментальні права людини стають ключовим інструментом у вирішенні цих сучасних викликів, оскільки вони є універсальними та невід'ємними, тобто вони притаманні всім людям, незалежно від їхньої раси, статі, релігії, соціального статусу чи інших характеристик. Фундаментальні права людини не лише визначають юридичний каркас для взаємодії між особою та владою, але й відображають глибокі моральні та етичні цінності, які визнаються багатьма суспільствами та закладають фундамент для справедливого, гуманного та розвинутого суспільства.

Ключові слова: права людини, фундаментальні права людини, справедливість, гарантії, законодавство, міжнародні нормативно-правові акти, захист прав людини.

Kholod Yu. A. Fundamental human rights: general theoretical characteristics

The study is devoted to the role and place of fundamental human rights in the system of human rights in the modern world, and to the definition of the legal nature of fundamental human rights.

The author emphasises that a society which perceives a person, his/her internal freedom and rights as a manifestation of this freedom as the most important social value, creates an imperative message to the State and its institutions to recognise, respect and protect human and civil rights and freedoms. It is argued that the state is not only a guarantor of rights and freedoms, but also responsible for their protection from any violations. In this system, human and civil rights and freedoms are a fundamental property of mankind, an important element in the process of formation and socialisation of each individual, since they allow him/her to satisfy his/her needs and realise his/her potential in various spheres of public life.

The author substantiates the position that human and civil rights and freedoms not only ensure personal freedom and dignity, but are also a critical element for building a just and equal society. These principles are fundamental values that define common standards of justice and humanity. Ensuring these rights and freedoms requires the establishment of an effective justice system that guarantees the protection of every citizen from discrimination, harassment and unlawful restriction of their rights. Fundamental human rights occupy the highest level in the system of rights; they create the coordinate system in which human rights and freedoms are developed. The author identifies special legal properties of fundamental human rights. Fundamental rights are the main ones, since they enshrine the main, fundamental provisions and serve as the legal basis for the regulation of all other rights

The author concludes that the development of social relations and scientific and technological progress not only bring about positive changes in people's lives, but also give rise to new, previously unaccounted-for problems that require adaptation of the legal environment. Fundamental human rights are becoming a key tool in addressing these modern challenges, as they are universal and inalienable, i.e. they are inherent in all people, regardless of their race, gender, religion, social status or other characteristics. . Fundamental human rights not only define the legal framework for the interaction between the individual and the government, but also reflect the deep moral and ethical values recognised by many societies and lay the foundation for a just, humane and developed society.

Key words: *human rights, fundamental human rights, justice, guarantees, legislation, international legal acts, human rights protection.*

Вступ. Побудова правової держави передбачає створення такого громадського союзу, який, ґрунтуючись на праві і законі, встановлює правильні і гуманні взаємини між органами державної влади і особою. Однак у прагненні створити таку державу і визнання міжнародних стандартів до вирішення проблеми забезпечення реалізації громадянами своїх прав і свобод дуже велика дистанція. Невід'ємною складовою такого забезпечення є налагоджений соціально-правовий механізм захисту громадян від порушень їх прав і свобод.

Світова спільнота відкидає будь-яку дискримінацію і категорично забороняє її. Така заборона поширюється на користування всіма правами і свободами людини. Комітет ООН з прав людини визначає дискримінацію як «будь-яке розрізнення або перевагу, засноване на ознаках раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національності та соціального походження, майнового стану, народження або за іншою ознакою і яке має на меті або наслідком знищення або применшення визнання, використання або здійснення всіма особами, на рівних засадах, всіх прав і свобод» [1, с. 50; 2, с. 12]. Отже, дослідження проблематики прав людини становить необхідну частину аналізу фактичного

положення особи у суспільстві та державі. Важливо висвітлити структуру та систему прав і свобод, що впливають із специфіки сфери діяльності особи.

Постановка завдання (формулювання цілей статті). Метою статті є теоретико-правове дослідження ролі та місця фундаментальних прав людини у системі забезпечення прав людини у сучасному світі. В ракурсі сформульованої мети виявляються наступні завдання дослідження: визначити юридичну природу фундаментальних прав людини; виокремити основні аспекти фундаментальних прав людини; окреслити основні характеристики, притаманні фундаментальним правам людини.

Результати дослідження. Еволюційні тенденції в будь-якому суспільстві та державі залежать від того, які цінності є найбільш поширеними серед населення, які моральні ідеали та уявлення покладаються в їх основу. Слід звернути увагу на той факт, що суспільна мораль є похідною від звичаїв і традицій, пануючих у певному суспільстві, але при цьому вона виходить також із системи норм і правил поведінки, що встановлюються й гарантуються державою. Саме моральні принципи суспільства є тим взірцем, на який орієнтуються цінності окремих індивідів та їх колективів.

У суспільстві, яке як найважливішу соціальну цінність сприймає людину, її внутрішню свободу та права як прояв цієї свободи, формується імперативний посил до держави та її інституцій щодо визнання, дотримання та захисту прав і свобод людини та громадянина. Цей посил поступово трансформується в обов'язок держави і передбачає створення та реалізацію ефективно діючих механізмів правового захисту від будь-яких порушень і неправомірних обмежень, у тому числі таких, що виходять від самої держави, її органів та посадових осіб, а також відновлення порушених прав і свобод [3, с. 7]. Цей імперативний посил до держави та її інституцій щодо визнання, дотримання та захисту прав і свобод людини та громадянина обумовлює не лише взаємовідносини між індивідом і владою, але й визначає сутність демократичного правового порядку. Держава стає гарантом не лише забезпечення прав і свобод, а й відповідальною за їх захист від будь-яких порушень. У цій системі права і свободи людини і громадянина є фундаментальним надбанням людства, важливим елементом у процесі становлення й соціалізації кожного індивіда, адже дозволяють йому задовольняти свої потреби та реалізовувати власний потенціал у різних сферах суспільного життя. Ступінь їх гарантування визначає ступінь демократичного розвитку будь-якого суспільства [4, с. 381; 5, с. 71]. Права і свободи людини і громадянина не лише забезпечують особисту свободу та гідність, але й є критичним елементом для побудови справедливого та рівноправного суспільства. Ці принципи є фундаментальними цінностями, що визначають спільні стандарти справедливості та гуманізму. Забезпечення цих прав і свобод передбачає створення ефективної системи правосуддя, яка гарантує захист кожного громадянина від дискримінації, притискання та неправомірного обмеження його прав.

Демократичний розвиток суспільства нерозривно пов'язаний з визнанням та дотриманням прав і свобод. Вони стають важливим критерієм для оцінки ступеня розвиненості громадянського суспільства, його здатності забезпечити участь громадян у прийнятті рішень та розв'язанні ключових питань суспільства. Таким чином, гарантування прав і свобод не лише визначає ступінь демократичності суспільства, але і сприяє його стабільності та процвітанню, створюючи умови для повноцінного розвитку кожної особи, оскільки права людини слід сприймати як «її соціальну спроможність вільно діяти, самостійно обирати вид та міру своєї поведінки» [6, с. 290; 7, с. 631; 8, с. 27]. Саме за допомогою прав людини визначаються межі соціальних можливостей людини та встановлюється інституціональний і соціально-правовий механізм їх реалізації [9, с. 67; 10, с. 34].

Таким чином, права людини (*human rights*) слід розглядати як універсальні фундаментальні засади взаємодії людини та держави; цінності, які більшість не має права порушувати по відношенню до меншості; інструменти обмеження волі більшості (або влади) у демократичному суспільстві по відношенню до меншин; юридичні зобов'язання, покладені в основу етичних норм.

Відправними точками концепції прав людини є положення про: обмеження будь-якої влади, у т.ч. державної; наявність у всіх людини приватної, автономної сфери, що перебуває поза межами впливу будь-яких структур; кожна людина уповноважена протидіяти державі з метою захисту її прав. Відповідно, розрізняють такі категорії прав людини: особиста свобода (захист автономії індивіда і неможливість втручання держави в його життєдіяльність); політичні права (людина як активний суб'єкт життєдіяльності суспільства); процедурні права (інструменти захисту людини від свавілля держави); соціальні права (гарантії мінімальної економічної безпеки для задоволення базових потреб людини).

Визначені відправні точки характеризують феноменальність категорії «права людини» та визначають базові особливості – універсальність як приналежність усім людям, не зважаючи на соціальний статус, та невід'ємність як неможливість добровільної відмови від них або їх примусового виключення. Тобто права людини належать людині від народження і визначаються біологічною приналежністю індивіда до людського роду, а не державою чи державною політикою.

Важливою характеристикою прав людини є їх рівність: 1) рівність у праві – стандарт, який забороняє створення різних правових систем для різних соціальних груп; 2) заборона дискримінації як необгрунтованої диференціації прав і повноважень людей; 3) рівність перед правом – стандарт, який забороняє владі по-різному судити і взаємодіяти з різними категоріями населення; 4) рівність прав – стандарт рівності прав різних соціальних груп [11].

Фундаментальні права людини посідають вищу ланку у системі прав, вони створюють ту систему координат, у якій відбувається розвиток прав і свобод людини [12, с. 3]. Латино-американський правознавець Г. Фаундес Ледесма вказує, що вираз «основні права людини» дозволяє розрізнити, приміром, право на життя і право на приватність, перше з яких буде «фундаментальним», оскільки воно вважається більш важливим, ніж друге [12, с. 3–4; 13, с. 16]. Фундаментальні права людини, становлять верхівку системи прав, надаються особливим статусом в контексті правових норм. Вони виступають як основоположні, невід'ємні та непорушні аспекти, які формують основу для розвитку всіх інших прав та свобод. Високий ступінь важливості, який приділяється цим правам, визначає їхню природу як ключових гарантій для забезпечення гідності та свободи кожної особи.

Зважаючи на фундаментальність прав людини, взаємозв'язок відносин між державою і особою полягає в тому, що держава визнає права і свободи людини, хоча деякі з них належать людині від народження. Таке визнання певною мірою обмежує владу держави, але це не повинно вести до применшення її ролі. Держава не лише захищає права і свободи людини, але й надає їм обов'язкову юридичну силу закону. Під законом, як відомо, розуміється акт довгострокового тривалого користування, який поширюється на всю територію держави і адресований максимальному колу суб'єктів правовідносин.

В основі всіх правових норм, закріплених галузевим законодавством будь-якої держави, лежить Конституція як Основний закон. Перелік прав, зафіксованих на її сторінках, є обов'язковим для виконання всіма державними і громадськими органами і населенням країни. Такі права не обмежуються певним колом людей, а поширюються на будь-яку людину. У науці і практиці вони отримали найменування фундаментальних (основних) прав. Характерною їх рисою є наявність особливих юридичних властивостей, тобто вони:

- є основою всіх інших прав і свобод, закріплених іншими нормативними актами;
- адресовані не конкретній людині, а широкому колу об'єктів, тобто встановлюють принципи, на яких має будуватися галузеве законодавство;
- рівні і єдині для всіх без винятку;
- відрізняються особливим механізмом реалізації – виступають як передумова будь-яких правовідносин в конкретній сфері невід'ємних прав кожного учасника цих правовідносин;
- мають особливу юридичну форму закріплення – фіксуються в нормативному акті, що наділений вищою юридичною силою, – в Конституції держави;

– забезпечуються підвищенням рівнем правової охорони, не можуть бути змінені в рамках діючої конституції без прийняття нової.

Цей вид прав відрізняється своєю фундаментальністю, стабільністю і високим ступенем гарантованості. Вони визнаються основними, оскільки закріплюють головні, принципові положення та слугують юридичною базою для регламентації всіх інших прав. Звідси випливає, що термін «фундаментальний» і «основний» є синонімами. Однак слід мати на увазі, що основні права можуть встановлюватися не лише конституцією, але й іншими нормативними актами. Така обставина дозволяє трактувати термін «основні» права ширше, ніж «конституційні» [2; 1, с. 52–54].

Однак перелік конституційних норм далеко не вичерпує потреби людей. Розвиток суспільних відносин і науково-технічний прогрес висувають нові проблеми, які потребують правового забезпечення. Цю прогалину усувається за допомогою законів, указів та інших нормативних актів кримінального, трудового, сімейного, цивільного та іншого законодавства. На неконституційному рівні нові норми закріплюються усіма галузевими системами права і тому називаються галузевими. Вони конкретизують і розвивають широкий спектр правових відносин в різних сферах життя і матеріального виробництва, лише позначених конституцією, але не врегульованих нею [1, с. 52–54]. Розвиток суспільних відносин і науково-технічний прогрес не лише вносять позитивні зміни у життя людей, але й породжують нові, раніше не враховані проблеми, які вимагають адаптації правового середовища. Фундаментальні права людини стають ключовим інструментом у вирішенні цих сучасних викликів.

З одного боку, наукові досягнення та технологічний прогрес можуть породжувати питання, пов'язані з приватністю, етикою використання інформації, а також можливими негативними впливами на суспільство. Забезпечення конфіденційності, захист особистих даних та визначення етичних рамок стають актуальними завданнями для правового забезпечення, яке повинно враховувати принципи та цінності фундаментальних прав.

З іншого боку, економічні та соціальні зміни можуть призводити до нових форм нерівності, дискримінації чи викликати загрози для працівників у зв'язку із заміною робочих місць автоматизацією. Фундаментальні права людини, такі як право на працю, соціальну справедливість та освіту, викликають необхідність розробки та вдосконалення правових механізмів для забезпечення справедливого та ефективного розвитку. Таким чином, у світлі сучасних викликів розвитку суспільства та технологій, фундаментальні права людини виступають як важливий стовп у формуванні та адаптації правових норм, спрямованих на збереження гідності, свободи та справедливості в сучасному світі.

Висновки. Фундаментальні права людини характеризуються тим, що вони є універсальними та невід'ємними, тобто вони притаманні всім людям, незалежно від їхньої раси, статі, релігії, соціального статусу чи інших характеристик. Це базові права, які визнаються на міжнародному рівні.

Фундаментальні права включають, але не обмежуються, такими основними аспектами, як право на життя, свободу, безпеку, недоторканність особи, свободу висловлення, свободу віросповідання, право на освіту, право на рівні можливості, право на справедливий суд, та багато інших. Вони слугують гарантією того, що кожна людина має право на гідне життя та реалізацію свого потенціалу, незалежно від умов чи обставин. Ця універсальність фундаментальних прав є важливим аспектом, який визначає їхню сутність та важливість у глобальному контексті прав людини.

Фундаментальні права визнаються основними, оскільки вони закріплюють ключові, принципові принципи, які стосуються гідності, свободи та рівності кожної людини. Вони є невід'ємними та універсальними, що означає, що вони є загальними для всіх і не можуть бути позбавлені жодним суспільством чи владою. Фундаментальні права часто виступають як основа для регламентації інших прав та обов'язків у суспільстві. Вони визначають стандарти для справедливості, гуманізму та рівноправ'я, і в цьому контексті інші права та свободи зазвичай вирігуюються та гарантуються. Ці основні права не лише визначають юридичний

каркас для взаємодії між особою та владою, але й відображають глибокі моральні та етичні цінності, які визнаються багатьма суспільствами та закладають фундамент для справедливого, гуманного та розвиненого суспільства.

Список використаних джерел:

1. Стахура Б. І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2016. 180 с.
2. Конституційне право України : підруч. / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2000. 592 с.
3. Сокурєнко В. В. Права людини як універсальна цінність. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини* : тези доп. Всеукр. круглого столу (м. Харків, 20 квіт. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 7–9.
4. Проць І. М. Окремі організаційно-правові механізми обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 381–384.
5. Лазарєв В. В., Малиновська Т. М. Особливості гарантування прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. *Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану* : зб. наук. пр. (м. Харків, 26 трав. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. С. 71–73.
6. Теорія держави і права : навчальний посібник / С. К. Бостан, С. Д. Гусарєв, Н. М. Пархоменко та ін. Київ : Академія 2013. 348 с.
7. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ : ДУХ І ЛІТЕ-РА, 2016. 760 с.
8. Лазарєв В. В. Сучасний науковий дискурс про співвідношення понять «право людини» і «свобода людини». *Юридичні науки: проблеми та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 26–27 черв. 2020 р.) / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2020. С. 26–29.
9. Загоруй І. С. Поняття «права людини» : теоретико-правові підходи до розуміння прав людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідорєнка*. 2016. Вип. 2. С. 66–82.
10. Лазарєв В. В. Сучасний науковий дискурс про типологію прав людини. *Становлення громадянського суспільства в Україні* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 1–2 травня 2020 р.). Дніпро : ГО «Правовий світ», 2020. С. 34–36.
11. Павлик Н. П. Права людини / Human Rights. *Енциклопедія прав людини : соціально-педагогічний аспект* : колективна монографія / за заг. ред. Н. А. Сейко. Житомир : Волинь, 2014. С. 26–30. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/23602/1/%D0%B-F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0.PDF> (дата звернення: 27.11.2023).
12. Волошенюк О. В. Теоретична характеристика категорії «фундаментальні права людини». *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 15–19. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.2>
13. Faúndez Ledesma H. *The Inter-American System for the Protection of Human Rights : Institutional and procedural aspects*. 3 ed. San José, C.R. : Instituto Interamericano de Derechos Humanos, 2008. 1024 p.

ШЕВЧУК М. Я.,
аспірант кафедри права та публічного
управління
(Заклад вищої освіти «Університет
Короля Данила»)

УДК 340.1
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.9>

СПІЛЬНІ ТА ВІДМІННІ РИСИ ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ ТА ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

У статті здійснюється характеристика поняття правова традиція та визначається ступінь його співвідношення з правовою системою. Встановлено, що якщо поняття правова система є ustalеним, то правова традиція є однією із найскладніших для розуміння теоретико-правових категорій, адже у кожній державі, що належить до конкретної правової сім'ї, є власні особливості, які виражаються не тільки у законодавстві, а й у традиційному розумінні самого права, його ціннісної складової. Також поняття традиції обумовлює акцентування уваги на історичні, культурні чи інші закономірності, що у випадку права не завжди є доречним чи виправданим. Доведено, що в українській правовій нації існує декілька підходів до трактування правової традиції. Найпоширенішим є розуміння її як складової правової системи або навіть трактування як елемента правової культури. Менш популярною є ідея про ототожнення правової традиції та правової системи. Остання думка властива насамперед для європейських та американських вчених. На основі аналізу теоретичних доробків таких українських вчених, як Д. Вовка, Ю. Оборотова, Ю. Лози, С. Павлова, М. Мірошниченка встановлено, що в українській правовій нації домінують два основні підходи: 1) ототожнення правової традиції та правової культури, і як наслідок їх виключності в правову систему чи правову сім'ю; 2) тотожності правової системи і правової традиції. Запропоновано ідею, що правова традиція повинна сприйматися не як категорія, що визначає особливість правової системи, а як історично детермінована умова розвитку права, адаптація останнього до конкретних суспільних умов, в тому числі й до рівня правосприйняття конкретного суспільства. Ми схильні ототожнювати правову традицію з правовою системою, адже остання є національною за своїм характером і володіє одночасно набором властивих тільки їй рис, вона уже є традиційною, адже опирається на національну традицію права і враховує історично детерміновані фактори правотворення і правосприйняття. Асоціювання правової традиції з національною правовою системою є умовою утвердження аксіологічного змісту держави.

Ключові слова: правова традиція, правова система, правова культура, праворозуміння, право, історизм.

Shevchuk M. Ya. Common and distinctive features of the legal tradition and the legal system

The article characterizes the concept of legal tradition and determines the degree of its correlation with the legal system. It has been established that if the concept of legal system is established, then legal tradition is one of the most difficult to understand theoretical and legal categories, because each state belonging to a specific legal family has its own peculiarities, which are expressed not only in legislation, but and in the traditional understanding of law itself, its value component.

Also, the concept of tradition determines the emphasis on historical, cultural or other regularities, which in the case of law is not always appropriate or justified. It is proved that there are several approaches to the interpretation of the legal tradition in the Ukrainian legal system. The most common is its understanding as a component of the legal system or even its interpretation as an element of legal culture. Less popular is the idea of equating the legal tradition with the legal system. The latter opinion is peculiar primarily to European and American scientists. Based on the analysis of the theoretical works of such Ukrainian scientists as D. Vovka, Yu. Oborotova, Yu. Loza, S. Pavlova, M. Miroschnychenko, it was established that two main approaches dominate the Ukrainian legal system: 1) identification of legal tradition and legal culture, and as a consequence of their exclusivity in the legal system or legal family; 2) identity of legal system and legal tradition. The idea is proposed that the legal tradition should be perceived not as a category that determines the peculiarity of the legal system, but as a historically determined condition for the development of law, the adaptation of the latter to specific social conditions, including the level of legal perception of a specific society. We tend to identify the legal tradition with the legal system, because the latter is national in nature and possesses at the same time a set of features peculiar only to it, it is already traditional, because it is based on the national tradition of law and takes into account historically determined factors of law-making and legal perception. The association of the legal tradition with the national legal system is a condition for establishing the axiological content of the state.

Key words: *legal tradition, legal system, legal culture, legal understanding, law, historicism.*

Вступ. Застосування поняття правова система та правова традиція є закономірним для сучасної науки. Однак, якщо поняття правова система є усталеним, то правова традиція є однією із найскладніших для розуміння теоретико-правових категорій. Причин цього декілька. По-перше, у кожній державі, що належить до конкретної правової сім'ї, є власні особливості, які виражаються не тільки у законодавстві, а й у традиційному розумінні самого права, його ціннісної складової. По-друге, саме поняття традиції обумовлює акцентування уваги на історичні, культурні чи інші закономірності, що у випадку права не завжди є доречним чи виправданим. Як наслідок, науково актуальною видається потреба співставити теоретичні підходи до визначення змісту цих понять і встановити спільні та відмінні риси.

Важливо мати на увазі й інші три складові. Так, впродовж останніх десятиліть спостерігається, так звана «детрадиціоналізація», що цілком є закономірною в умовах глобалізації та інтеграції в тому числі й правових систем. Дотичним до цієї складової є процес трансформації культурно-правових цінностей, що особливо проявляється в Україні й в умовах євроінтеграції ще більше посиляться. Третьою складовою є те, що в національній та західній правовій науці існують протилежні підходи до розуміння змісту правової традиції. Якщо українські вчені схильні її асоціювати саме з правовою системою чи правовою культурою, то західні застосовують це поняття або в порівняльному правознавстві або при пошуку джерел цивільного права.

Суспільна актуальність дослідження правової традиції обумовлюється тим, що не зважаючи на десятиліття тоталітаризму, які негативно вплинули на морально-духовні та культурно-правові ідеологеми, українці не втратили ментального зв'язку з Західною цивілізацією, західною системою правових цінностей, що стало одним із причин повномасштабного вторгнення росії.

Теоретичною основою нашого дослідження стали праці Х. Бермана, Д. Вовка, Г. Глена, Ю. Лободи, Ю. Оборотова, Н. Оніщенко, С. Павлова, П. Рабіновича та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є характеристика поняття правова традиція та визначення ступеня його співвідношення з правовою системою.

Результати дослідження. Правова традиція та правова система є універсальними категоріями права, при цьому між ними є як спільні, так і відмінні риси. Така ситуація призвела до того, що в сучасній правовій наці відсутній єдиний підхід до визначення взаємозв'язку цих понять. Одні вчені відстоюють думку про цілковиту тотожність правової традиції та правової системи, а інші вказують, що взаємодоповнюючі, але різні поняття. Власне в українській правовій наці існує декілька підходів до трактування правової традиції. Найпоширенішим є розуміння її як складової правової системи або навіть трактування як елемента правової культури. Менш популярною є ідея про ототожнення правової традиції та правової системи. Остання думка властива насамперед для європейських та американських вчених, тому можна припустити, що в умовах сьогодення зростає кількість наукових досліджень, які спробують розкрити природу та масштаб правової традиції.

Для визначення взаємозв'язку правової традиції та правової системи доцільно конкретизувати основні підходи, які існують серед українських та іноземних вчених до трактування змісту, кожного з цих понять. Власне поняття правова система або правова сім'я є найбільш універсальним. Для прикладу П. Рабінович трактує правову систему, як сукупність всіх чинних юридичних норм певної держави [13, с. 105], а Н. Оніщенко, пропонує розуміти правову систему, як «обумовлену економічним і соціальним устроєм структуру права, що відображає внутрішню узгодженість і єдність юридичних норм і одночасно їх поділ на відповідні галузі та інститути» [11, с. 31]. В обох випадках вчені апелюють до поняття національної правової системи і як наслідок вважають її частиною конкретної правової сім'ї. Власне розмежування поняття правова сім'я та правова система відкриває можливість ґрунтовнішого вивчення змісту поняття правова традиція. Власне П. Рабінович запропонував використовувати термін «юридична система» – «система всіх юридичних (державно-вольових) явищ, які існують у певній державі» [14, с. 120].

В українській правовій науці піком популярності досліджень, які стосувалися правової традиції було перше десятиліття ХХІ ст. Одним із перших, хто комплексно підійшов до вивчення правової традиції був Ю. Оборотов. Вчений насамперед звернув увагу на відмінність правової традиції та правового звичаю. Власне, правову традицію, він вважав більш універсальним поняттям, адже традиція є динамічною формою розвитку права, тоді, як звичай – усталена категорія, яка в кращому випадку може бути адептованою до нових правових умов [10, с. 24]. У монографії «Традиції і новації у правовому розвитку» (2001 р.) Ю. Оборотов запропонував визначення правової традиції, як форми соціального (правового) спадкування, який забезпечує зв'язок часів [8, с. 61]. Пізніше вчений по відношенню до правової традиції використав дефініцію правового стилю правової системи [9, с. 24]. В цьому випадку можна говорити, що вчений розглядає правову традицію як елемент правової системи. Тотожним до поняття правова традиція Ю. Оборотов вважає поняття правова культура [9, с. 24].

Ми погоджуємося з думкою Ю. Оборотова, що правова традиція є специфічною ознакою конкретної правової системи. Він зокрема наводить наступні ознаки: для сім'ї загального права властива традиція накопичення й використання нормативів досвіду судових рішень; в романо-германській правовій сім'ї домінує традиція формування абстрактних нормативів у законотворчій діяльності; у сім'ї загального права має місце традиція пріоритету процесуального права над матеріальним; у сім'ї романо-германського права традиційним є перевага матеріального права над процесуальним [10, с. 24]. В останньому випадку, ми на прикладі України можемо спостерігати існування традиції домінування матеріального права, яке «має на меті визначити зміст прав й обов'язків суб'єктів права і відповісти на питання, що треба зробити для реалізації цих прав і обов'язків» [1, с. 23].

Отже, Ю. Оборотов започаткував в українській правовій думці ідею тотожності правової традиції та правової культури, і як наслідок їх виключності в правову систему чи правову сім'ю.

Схожої до Ю. Оборотова думки дотримується Д. Вовк, який одним із перших українських вчених комплексно підійшов до вивчення правової традиції. Він справедливо зауважив,

що остання дозволяє зрозуміти реальний «вплив права на життя соціуму, його розвиненості не лише на рівні системи позитивного права чи академічних теорій і вчень, а й у вигляді відповідних моделей правової поведінки, укорінених у свідомості індивідів і різноманітних спільнот» [2]. Власне Д. Вовк наводить конкретні аргументи проти існуючої в західній правовій науці ідеї отождолення правової традиції та правової системи. Він, зокрема констатує, що на відміну від правової традиції, правова система є історичною за своїм характером. Тобто правові ідеї і матеріальне буття правової системи – це і є правова традиція [3, с. 6]. на думку вченого, правова традиція «характеризує специфічність ідеального і матеріального буття права у контексті уявлення про його історичний розвиток» [3, с. 6]. В цьому випадку, ми не погодимося з авторитетним вченим, адже, на нашу думку, історизм є складовою частиною правової традиції, так само, як і правової системи. Таким історизмом для правової традиції виступає правовий звичай. Саме в такому випадку правова традиція може пояснити особливості конкретних правових явищ.

Ми погоджуємося з тезою О. Вовка, що саме правова традиція «відображає своєрідність буття правової системи, має плюралістичний характер», а «спільність історичного розвитку різних суспільств у межах певної цивілізації є підґрунтям для існування у правових системах цих суспільств традицій, які охоплюють цивілізацію в цілому (згадані традиції християнства, римського права тощо)» [3, с. 15], також вона є умовою характеристики «права як цивілізаційного явища і складової культури певного соціуму» [4, с. 42].

Власне О. Вовк, як і Ю. Оборотов, розмежує правову традицію та правову систему й справедливо вважає останню більш ширшим і узагальнюючим поняттям.

Ще іншого погляду дотримується С. Павлов, який запропонував визначення правової традиції, як «історично перевіреної форми правового досвіду, правової пам'яті, правових знань та правових уявлень, що передаються від покоління до покоління як прийнятний спосіб організації права у суспільстві, як модель формування правового устрою, правопорядку та ієрархії правових цінностей» [12, с. 5]. Подібна дефініція, на нашу думку близька до поняття «історизм в праві» або «історизм» (категорія європейської правничої науки, яка доводить існування в нормах права історично детермінованих факторів – *М.Ш.*). Тобто, С. Павлов, вважає правову традицію елементом або феноменом правової культури, складовою спадкоємності права [12, 14]. Хоч дослідник наділяє правову традицію стабілізаційною, закріплюючою, соціалізуючою і регламентуючою функціями, він фактично зводить її до законотвірного елемента формування правової системи, а не умови існування останньої.

Заслугою С. Павлова є те, що він запропонував чітке розмежування понять «права традиції» та «традиція права», які часто трактувалися, як ідентичні. Він вказав, що «їх основна відмінність полягає у тому, що перша є великою традицією, яка виражає правогенезис у природній концепції, а друга є малою традицією, яка виражає правогенезис у позитивній концепції» [12, с. 5]. Важливість такого трактування в тому, що в правовій системі відображена, як парова традиція, так і традиція права. На нашу думку, їх доцільно розмежовувати через дію в часі та схильність до трансформації. Так, правова традиція є тривалою в часі, вона за часово ознакою тотожна правовій системі, адже надає їй характерних рис. Власне випадок України демонструє те, настільки правова традиція є важливою і визначає зміст правової системи, адже навіть в умовах відсутності національної держави, зберігалися певні традиції, які відображалися в нормах права. Таким прикладом можна вважати народовладдя, домінування християнських етичних і моральних норм, тощо. Натомість традиція права, це динамічна константа, яка залежить від суспільно-політичних умов. В умовах сьогодення правова традиція є способом імплементації національного та міжнародного права.

Оригінальністю думки стосовно трактування правової традиції відрізняється М. Мірошніченко, який трактує її як «сукупність елементів соціального і культурного спадку, що передається з покоління в покоління, і як вид суспільної нормативності, і як певне ставлення до права» [7, с. 113]. Таке визначення хоч і є оригінальним але не містить жодної конкретики в плані визначення місця правової традиції в правовій системі. Більше того, трактуючи правову традицію, як форму ставлення до права, він фактично асоціює її

з побутовим праворозумінням або правовою культурою населення. На нашу думку, таке отожднення недоречне, адже з логічної точки зору рівень сприйняття права пересічної людини формується на основі окремих звичаєвих норм і правил поведінки, які існують в колі його сім'ї або під впливом засобів масової комунікації. Останнє в умовах сьогодення є привілеюючим. Натомість правова традиція є усталеною нормою розуміння права і критерієм його змістового наповнення, яка сформувалася історично.

Найбільш близьким серед українських вчених, які на зразок європейських та американських науковців ототожнюють правову традицію та правову систему є Ю. Лобода. Львівський вчений трактує правову традицію, як умову розвитку правового буття суспільства, закономірну тенденцію розвитку правової складової соціальної організації [6, с. 87]. Він також доводить, що кожна правова система має національний характер, а отже орієнтується на власну правову традицію. Остання на його думку є результатом діяльності конкретного народу, який в унікальному порядку організовує власний державно-правовий розвиток [5, с. 99]. В цьому випадку правова традиція є унікальною особливістю кожного народу і характерною рисою національної правової системи. Вчений аргументовано доводить, що правовою традицією кожного народу є саме право, а традиція виступає «тенденцією розвитку «правової» складової соціальної організації соціально – конкретного народу» [6, с. 155].

Важливість врахування правової традиції в процесі становлення національної правової системи важлива на думку Ю. Лободи з огляду на те, що остання в умовах свого утвердження часто вступає в конфлікт з історично детермінованими традиціями конкретного народу [5, с. 99]. Дослідник не використовує поняття правовий менталітет, але фактично апелює до нього, оскільки окремі правові ідеологеми утвердилися в правосвідомості, як традиційні елементи розвитку держави і права. Врахування правової традиції дає можливість уникнути потенційного конфлікту між державою та суспільством.

Питання врахування правової традиції в правовій системі є не менш дискусійним, як визначення ступеня взаємозалежності цих категорій. На нашу думку, врахувати правову традицію в процесі формування національної правової системи можна в декілька способів. По-перше, доцільно сформулювати єдину парадигму державно-правової традиції і послідовності національних державних утворень. По-друге, важливо виокремити характерні риси національного права, які не є правовим звичаєм, але властиві для поліетнічної і полірелігійної країни. По-третє, в умовах євроінтеграції, важливо знайти й поширювати в правовій культурі норми, які ідентифікують українську систему права, як частину романо-германської правової сім'ї.

Натомість в іноземній науці, насамперед західній утвердилося розуміння правової традиції, як синоніма правової системи. Власне, ще в 1960-х рр. такі вчені як Дж. Г. Мерріман, А. Тхієр, Г. Дж. Берман запропонували авторські підходи до змісту поняття правова традиція. Для прикладу Дж. Г. Мерріман асоціює праву традицію з набором глибоко вкорінених, історично зумовлених поглядів на природу права, розумінням ролі права в суспільстві та державі, специфікою організації та функціонування правової системи [17, р. 42]. Натомість Г. Дж. Берман, вважав традицію особливістю європейського права, і розумів її як зв'язок минулого і майбутнього, адже побудова ефективного суспільства не можлива без вивчення досвіду минулого і врахування історично обумовленої специфіки [15].

Найвідомішим іноземним вченим, який вважається апологетом класичного вчення про правову традицію є канадський вчений-юрист Г. Гленн. Для нього правова традиція – це певна нормативна інформація, дотримання якої дозволяє стабілізувати правову систему конкретної держави [16, р. 74].

На користь ототожнення правової традиції і правової системи є те, що обидві категорії сформувалися історично, є умовно динамічними і мають загальний вплив на правовідносини. Як і правова система, правова традиція апелює усталеними принципами і нормами поведінки. Так само, як і правова система, правова традиція є національною за своїм характером і навіть, як що говорити про рецепцію окремих норм, то з часом вони стають традиційними.

На нашу думку, правова традиція повинна сприйматися не як категорія, що визначає особливість правової системи, а як історично детермінована умова розвитку права, адаптація останнього до конкретних суспільних умов, в тому числі й до рівня правосприйняття конкретного суспільства. Правова традиція забезпечує сталість правової системи і до певної міри «консервує» її. Це має, як позитивні, так і негативні наслідки. Позитивним наслідком правової традиції на правову систему є забезпечення сталості в прогресі норм права, збереження традиційних для суспільства норм і правил правової поведінки. Негативним наслідком впливу правової традиції на правові системи є існування світоглядних відмінностей між останніми, які в умовах сучасних процесів інтеграції провокують конфлікти і казуси.

Висновки. Отже, в українській правовій науці, попри різне трактування змісту і природи правової традиції, домінуючою є думка, що це складова правової системи. В окремому випадку правову традицію асоціюють з правовою культурою або навіть формою сприйняття права. Натомість в іноземній науці, насамперед західній утвердилося розуміння правової традиції, як синоніма правової системи. Така думка є раціональною на наш погляд, з огляду на декілька причин. По-перше, розуміючи те, що правова система конкретної держави є складовою окремої правової сім'ї, але володіє одночасно набором властивих тільки їй рис, вона уже є традиційною, адже опирається на національну традицію права і враховує історично детерміновані фактори правотворення і правосприйняття. По-друге, асоціювання правової традиції з національною правовою системою є умовою утвердження аксіологічного змісту держави.

Список використаних джерел:

1. Бочаров Д. О. Потойбіччя процесуального: гра, ритуал, міф: Матеріали для самостійної роботи. Дніпропетровськ: АМСУ, 2007. 50 с.
2. Вовк Д.О. Правова традиція, правова культура, правова система: підходи до розуміння співвідношення. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія* : зб. наук. пр. / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х. : Право, 2012. № 3(13). С. 145–148.
3. Вовк Д. Правова традиція: підходи до розуміння. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2012. Випуск 23. С. 3–15. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2007/1/Vovk_3.pdf. (дата звернення: 04.12.2023).
4. Вовк Д. Правова традиція: розуміння у контексті співвідношення з правовою системою і правовою культурою. *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 42–52.
5. Лобода Ю. П. Категорія «правова традиція українського народу» у дискурсивному пізнанні сучасної правової системи. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії* / голов. ред. С. В. Ківалов ; МОН України, ОНЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2009. Т. 8. С. 90–100. URL: <http://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom8/12.pdf>. (дата звернення: 28.11.2023).
6. Лобода Ю.П. Правова традиція українського народу (феномен та об'єкт загально-теоретичного дискурсу). Львів: Світ, 2009. 280 с.
7. Мірошніченко М. І. Генезис національних правових систем: теоретико-методологічний аспект. К., 2007. 271 с.
8. Оборотов Ю. М. Традиції і новації у правовому розвитку : монографія / Ю. М. Оборотов. Одеса: Юрид. літ., 2001. 160 с.
9. Оборотов Ю. Традиції і новації у правовому розвитку : загальнотеоретичні аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук. 12.00.01. Одеса, 2003. 40 с.
10. Оборотов Ю. Традиції та інновації у правовому розвитку. *Психологія і суспільство*. 2004. № 1. С. 15–42. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/29715/1/%D0%9E%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B2.pdf>. (дата звернення: 05.12.2023).
11. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії. К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.

12. Павлов С. С. Правові традиції України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Одеса, 2010. 19 с.
13. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. Вид. 6-е. Х. : Консум, 2002. 160 с.
14. Рабінович П.М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.
15. Berman H. J. The Western Legal Tradition in a Millennial Perspective: Past and Future. Louisiana Law Review, 2000. Volume 60. Number 3. URL: <https://digitalcommons.law.lsu.edu/lalrev/vol60/iss3/3>. (дата звернення: 02.12.2023).
16. Glenn H. P. Legal Traditions of the World. Sustainable Diversity in Law. New York, Oxford: Oxford University Press, 2004. 432 p.
17. Merryman J. H. The Civil Law Tradition: An Introduction to the Legal Systems of Western Europe and Latin America. 2 edn, Stanford University Press, 1985. 168 p.

АЛЕКСЕЄНКО І. Г.,
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, трудового
та господарського права
(Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара)

УДК 343.326

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.10>

АНАЛІЗ МОТИВУ ТА МЕТИ ЗЛОЧИНІВ, СПРЯМОВАНИХ НА ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена аналізу мотивів і мети злочинів, спрямованих на перешкодження журналістській діяльності. Автори докладно розглядають відповідні статті Кримінального кодексу України, які стосуються злочинів проти журналістів, та розкривають важливі аспекти їхньої кваліфікації. Стаття розглядає визначення мети таких злочинів, як перешкодження журналістській діяльності, посягання на свободу слова і вказує на їхню спрямованість на обмеження або припинення діяльності журналістів, що розпочалася, готується або знаходиться у стадії виконання. Автори аналізують можливі мети злочинних посягань, такі як обмеження прав і свобод журналістів, завдання шкоди їхній особі чи спонукання до відмови від публікації інформації. Крім того, стаття розглядає особливості кваліфікації злочинів, спрямованих на перешкодження журналістській діяльності, і вказує на важливі відмінності між різними видами таких злочинів. Стаття розкриває різні мети злочинних посягань на журналістів, такі як обмеження свободи слова, завдання шкоди, заборона публікації конфіденційної інформації, а також переслідування за професійною діяльністю. Крім того, стаття вказує на важливість захисту прав і свобод журналістів, які є важливими стовпами демократії та інформаційної вільності. Аналіз мотивів і мети злочинів проти журналістів є необхідним для судової оцінки таких подій та забезпечення справедливого захисту журналістів в сучасному інформаційному середовищі. Автор акцентує увагу на необхідності захисту прав і свобод журналістів як важливого аспекту суспільства. Загальний висновок статті полягає в тому, що аналіз мотивів та мети злочинів, спрямованих на перешкодження журналістській діяльності, є важливою складовою юридичного дослідження цього питання і має на меті підкреслити необхідність забезпечення безпеки та свободи журналістів в сучасному суспільстві.

Ключові слова: *свобода слова, свобода преси, перешкодження ЗМІ, професійна журналістська діяльність, кримінальні правопорушення, кримінальна відповідальність, мета злочину, суб'єктивна сторона злочину.*

Aliksieienko I. H. Analysis of the motive and purpose of crimes aimed at obstructing journalistic activity

The article analyzes the motives and purposes of crimes aimed at obstructing journalistic activity. The authors examine in detail the relevant articles of the Criminal Code of Ukraine relating to crimes against journalists and reveal important aspects of their qualification. The article examines the definition of the purpose of such crimes as

obstruction of journalistic activity and encroachment on freedom of speech and points out that they are aimed at limiting or terminating the activities of journalists that have begun, are being prepared or are in progress. The authors analyze the possible goals of criminal attacks, such as restricting the rights and freedoms of journalists, harming their personality or inducing them to refuse to publish information. In addition, the article examines the peculiarities of qualifying crimes aimed at obstructing journalistic activity and points out important differences between different types of such crimes. The article reveals the various purposes of criminal attacks on journalists, such as restriction of freedom of speech, causing damage, prohibition of publication of confidential information, and persecution for professional activities. In addition, the article points out the importance of protecting the rights and freedoms of journalists, which are important pillars of democracy and information freedom. An analysis of the motives and goals of crimes against journalists is necessary for the judicial assessment of such events and for ensuring fair protection of journalists in the modern information environment. The author emphasizes the need to protect the rights and freedoms of journalists as an important aspect of society. The general conclusion of the article is that the analysis of the motives and purposes of crimes aimed at obstructing journalistic activity is an important component of legal research on this issue and aims to emphasize the need to ensure the safety and freedom of journalists in modern society.

Key words: *freedom of speech, freedom of the press, obstruction of the media, professional journalistic activity, criminal offenses, criminal liability, purpose of the crime, subjective side of the crime.*

Постановка проблеми. У сучасному світі журналістика та інформаційна діяльність визнаються однією з основних складових демократичного суспільства. Однак журналісти, що здійснюють свою професійну діяльність, часто стикаються із загрозами і злочинними посяганнями на їхню роботу. Проблема злочинів, спрямованих на перешкоджання журналістській діяльності, є актуальною та важливою для дотримання принципів свободи слова, прав людини і правосуддя. Однак в українському законодавстві не завжди визначено чітко мотиви та мету таких злочинів, що може ускладнювати їхню правову кваліфікацію та застосування відповідних судових санкцій. Проблемою є неоднозначність та недостатня визначеність понять у Кримінальному кодексі України, що стосуються цих злочинів. Також, необхідно ретельно розглянути спеціальні статті, призначені для захисту журналістів, та визначити, чи враховують вони різноманітні мотиви та мети, що можуть спонукати вчинення таких злочинів. Тому, основною проблемою, що стоїть перед дослідниками та законодавцями, є встановлення чіткого зв'язку між мотивами та метою злочинних посягань на журналістів і визначення їхнього впливу на правову кваліфікацію та відповідальність винних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основними теоретичними та методологічними засадами розроблення концепції професійної діяльності журналістів як складної категорії у кримінальному праві і кримінології були дослідження вчених як українських, так і іноземних. До числа цих дослідників включаються імена таких вчених-кримінологів, як Ю. М. Антонян, М. І. Бажанов, О. М. Бандурка, Я. С. Безпала, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, В. В. Василевич, В. О. Глушков, В. В. Голін, І. В. Грицюк, В. К. Грищук, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, І. С. Заєць, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. О. Книженко, О. Г. Колба, Т. В. Корнякова, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, В. М. Кудрявцев, О. М. Литвинов, С. С. Мірошніченко, Є. О. Письмений, В. І. Павликівський, М. І. Мельник, В. А. Мисливий, П. П. Михайленко, А. В. Савченко, В. В. Топчій, В. В. Шаблистий, Н. С. Юзікова, Н. М. Ярмиш, С. С. Яценко і інші. Ці вчені внесли вагомий внесок у розвиток теорії та методології вивчення злочинів, спрямованих на перешкоджання журналістській діяльності, і допомогли сформулювати підходи до аналізу та класифікації цих злочинів.

Вони також досліджували вплив таких злочинів на журналістику та суспільство загалом. Ці дослідження були важливими для формулювання концепції та розроблення рекомендацій для покращення правового захисту журналістів та забезпечення їхньої безпеки в здійсненні професійної діяльності.

Мета цієї наукової статті полягає у вивченні та аналізі мотиву та мети злочинів, спрямованих на перешкоджання журналістської діяльності. Стаття спрямована на розкриття сутності цих злочинів, визначення їхнього впливу на журналістику та суспільство, а також на виявлення недоліків і неоднозначностей у законодавстві щодо цієї проблематики. Головною метою є сприяння покращенню правового захисту журналістів та забезпечення їхньої безпеки в здійсненні професійної діяльності, зокрема шляхом пропозицій щодо удосконалення законодавства та визначення рекомендацій для практичного застосування у судовій практиці.

Виклад основного матеріалу. У теорії кримінального права мотив злочину концептуалізується як внутрішнє психологічне спонукання, що виникає з певних потреб і інтересів особи та спонукає її до вчинення суспільно небезпечних дій. Це внутрішнє спонукання викликає у людини бажання і рішучість скоїти злочинну дію. В контексті кримінального права мотив є рушійною силою злочину, її внутрішнім джерелом, тоді як сам злочин є лише формою вияву і об'єктивізацією цього мотиву.

Аналізуючи норми, передбачені Кримінальним Кодексом України, можна зазначити факультативний характер мотиву у складі злочину. Це означає, що спонукання, які підштовхують особу до вчинення злочину, можуть бути різними і не впливають на кваліфікацію злочину. Наприклад, мотивами можуть бути злість, неприязнь, користь, хуліганські наміри, бажання отримати підвищення по службі і так далі. Важливо враховувати, що законодавець враховує значимість і можливість встановлення мотиву, а також усвідомлення суб'єктом своїх дій при кваліфікації злочинної поведінки.

Деякі статті Кримінального Кодексу України вказують на зв'язок з професійною діяльністю журналістів, використовуючи термінологію, що підкреслює цей зв'язок. Це означає, що посягання на журналіста або його права у зв'язку з виконанням законної професійної діяльності кваліфікуються як переслідування журналіста або посягання на його права. Такі дії можуть бути вчинені під час професійної діяльності або навіть до її початку. Наприклад, журналіст, який отримав завдання на майбутнє журналістське розслідування, може стати об'єктом посягання з метою припинення його майбутньої діяльності. Такі дії кваліфікуються відповідно до Кримінального Кодексу України.

З позиції суб'єктивної сторони цих злочинів, ключову роль відіграють внутрішні процеси, які відбуваються в свідомості особи, що вчиняє умисне посягання на журналіста, його близького родича або члена сім'ї у зв'язку зі здійсненням цією особою законної професійної діяльності. Суб'єктивна сторона цих злочинів полягає в тому, що особа, яка вчиняє ці дії: 1. Усвідомлює, що її діяння спрямовані на завдання шкоди життю, здоров'ю або майну журналіста, який здійснює свою професійну діяльність. 2. Передбачає, що її дії можуть призвести або спричинити смерть, тілесні ушкодження або майнові збитки однієї з осіб, зазначених у законі [8, с. 72]. 3. Бажає настання таких наслідків або свідомо допускає їх настання.

При цьому важливим є зв'язок між вчиненням злочину і професійною діяльністю потерпілої особи. Іншими словами, злочинець повинен усвідомлювати, що його дії спрямовані саме на особу, яка займається журналістською діяльністю. Ця діяльність повинна бути важливою для мотивації вчинення злочину. Якщо злочинець не усвідомлює професійної діяльності потерпілої особи, то не може бути встановлено зв'язок між злочином і цією діяльністю, і відповідно, не може бути застосована стаття 348-1 Кримінального Кодексу України для кваліфікації злочину.

Мотиви та цілі, які визначені в частині 2 статті 171 Кримінального Кодексу України (щодо переслідування), а також в статтях 345-1, 347-1 і 348-1 Кримінального Кодексу України, не вказані напряму у тексті цих статей. Проте це не означає, що ці елементи та ознаки, що становлять суб'єктивну сторону цих злочинів, є необов'язковими для правової

кваліфікації. У науці кримінального права існує погляд, що обов'язковість або факультативність ознаки складу злочину не завжди пов'язана з її прямим згадуванням у тексті статті Кримінального Кодексу. Наукова думка в цьому питанні визнає, що жодна диспозиція статті Особливої частини Кримінального Кодексу не містить повний перелік всіх ознак, які характеризують відповідний склад злочину.

Будь-яка дія або бездіяльність особи завжди пов'язана з певною мотивацією або спонуканням до цієї поведінки [5, с. 71]. Важливо відзначити, що певні внутрішні мотиви, які визначають вчинення відповідного злочину, можуть бути різними – від негативних до соціально нейтральних або навіть позитивних. Вони не завжди є обов'язковими елементами ознаки складу злочину з точки зору кримінального права, проте враховуються при визначенні покарання особі, засудженій за злочин. У деяких випадках певні внутрішні мотиви та цілі є обов'язковими елементами складу конкретного злочину, і це враховується у законодавчих моделях злочинів. Однак, оскільки у деяких злочинів може бути різна мотивація та цілі, включення їх до диспозиції статей Кримінального Кодексу може бути складним завданням. Тому, в деяких випадках, законодавці обмежуються вказанням на зв'язок між посяганням і здійсненням законної професійної діяльності потерпілої особи, замість конкретизації мотивів та цілей, що можуть бути різними для різних випадків злочину.

Кваліфікація злочинів за ч. 2 ст. 171 КК України (в частині переслідування), ст.ст. 345-1, 347-1, 348-1 КК України пов'язана з певними мотивами та цілями, які визначають суб'єктивну сторону цих злочинів. Відзначається, що такі мотиви можуть бути різними для різних випадків злочину. У випадку умисного вбивства у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку, одним з поширених мотивів є помста [2, с. 73]. Помста визначається як акт заподіяння шкоди відповідно на шкоду, яка була заподіяна особі у минулому. Проте це розуміння помсти може бути звуженим, оскільки закон вказує на зв'язок злочину саме із законною професійною діяльністю журналіста. Якщо винна особа сприймає правомірне діяння потерпілої особи, яке торкається її інтересів, як образ і зло і реагує заподіянням шкоди, то можна вбачати момент помсти у її діях. Проте, здійснення посягання на журналіста як відповідь на його законну професійну діяльність виключає відповідальність за вказаними статтями КК України.

Відзначається, що не будь-яке посягання на журналіста з помсти буде автоматично кваліфікуватися за спеціальними статтями, призначеними для злочинів проти прав та свобод особи. Наприклад, просте умисне вбивство, як описане в ч. 1 ст. 115 КК України, може бути вчинене з різних мотивів, таких як помста, особисті неприязні взаємини, ревності, почуття жалю, на прохання потерпілого і інші. Тому, якщо посягання на журналіста має місце з мотиву помсти, який базується на особистих неприязних стосунках, то дії винного будуть кваліфікуватися за загальними статтями КК України, які відповідають за злочини проти прав та свобод особи. Важливо враховувати, що в багатьох випадках акти поведінки людини детермінують не одним, а декількома мотивами, і можуть існувати особисті неприязні стосунки між винним та потерпілим на ґрунті законної професійної діяльності потерпілого. Такі стосунки, хоча і мають «особисте забарвлення», все ж повинні кваліфікуватися за специфічними нормами, які стосуються посягання на журналіста. Помста, як мотив злочину проти журналістів, часто відноситься до дій потерпілого, які переважно є завершеними.

Мотиви злочинів, які пов'язані зі здійсненням потерпілим законної діяльності, можуть бути різноманітними і включати: 1. Помста: це акт заподіяння шкоди особою як відповідь на шкоду, заподіяну їй у минулому. Помста може бути мотивом для злочинів проти журналістів, які публікують інформацію, що ображає чи завдає шкоди винній особі. 2. Бажання припинити діяльність журналіста: у деяких випадках винні особи можуть бажати припинити розслідування чи публікації журналіста, які стосуються їхньої особистості або діяльності [1, с. 329]. У цьому випадку мотив збігається з метою вчинення злочину. 3. Бажання уникнути кримінальної відповідальності: винні особи можуть намагатися запобігти розголосу певної інформації, яка може спричинити їм кримінальну відповідальність. 4. Заздрощі: іноді мотивом може бути заздрощі до успіху чи популярності журналіста.

Важливо враховувати, що мотиви дій людини можуть бути різними і не завжди збігатися з цілями окремої дії. Також, одні й ті ж дії можуть мати різні мотиви в залежності від обставин і життєвого контексту. У випадках, коли злочини скоюються проти журналістів, їх мотивами можуть бути не лише помста чи бажання припинити діяльність журналіста, а й інші, які пов'язані з виконанням потерпілою особою своєї законної діяльності [7, с. 63]. Психологічне ставлення винної особи до вчинюваного посягання може бути обтяжене декількома мотивами, що загалом не виключає їхню кримінальну відповідальність за спеціальними статтями, призначеними для злочинів проти журналістів.

Мета злочину визначається як уявлення суб'єкта про бажаний результат або ідеальний образ майбутнього результату, якого він прагне досягти, вчиняючи суспільно небезпечне діяння. Тобто мета є психологічним аспектом дії злочинця і вказує на те, що він намагається досягнути в результаті своєї поведінки. У злочинах проти свободи слова та діяльності журналістів законодавець вказує на декілька цілей злочинного посягання, і це свідчить про те, що мета є важливою складовою юридичної конструкції цих злочинів. Тобто, визначення мети допомагає розуміти, чого саме злочинець намагався досягти своєю дією, і це може впливати на кваліфікацію та визначення покарання за вчинений злочин.

Аналізуючи частину 1 статті 171 Кримінального кодексу України, яка встановлює відповідальність за перешкодження законній професійній діяльності журналістів, важливо звернути увагу на відсутність прямого зазначення мети злочинного діяння. Проте важливо розуміти, що характеристика цієї злочинної поведінки не може бути повною без аналізу мети, яку переслідує злочинець. Відмова правоохоронних органів від встановлення мети злочинної поведінки, пов'язаної зі знищенням технічних засобів журналіста або вилученням матеріалів, може призвести до неправильної кваліфікації подій, пов'язаних з порушенням прав журналістів. Мета злочину опосередковує засоби та характер дій злочинця і визначає напрямок його дій [4, с. 624]. У даному випадку, небезпека перешкодження полягає у створенні ситуації, в якій журналіст не може довести до загального відома суспільно значущу інформацію або навіть змушений поширювати певну, часто неправдиву інформацію проти своєї волі.

Встановлення мети злочину дозволяє відрізнити це злочинне діяння від інших правопорушень, таких як хуліганство, тілесні ушкодження тощо. Незважаючи на те, що сама дія, передбачена частиною 1 статті 171 КК України, вказує на перешкодження (деяким чином мета ніби «оживає» або «реалізується» через злочинну поведінку, набуває об'єктивних форм), відсутність встановлення мети злочинної поведінки винної особи може призвести до неправильного і неточного застосування закону. Основний аргумент на користь встановлення мети злочину полягає в тому, що це допомагає відрізнити перешкодження виконанню професійної діяльності журналіста від інших злочинних діянь та дозволяє належним чином кваліфікувати та розглядати події в контексті порушення прав журналістів [3, с. 12]. Це важливо для забезпечення права на свободу слова та діяльність журналістів в суспільстві.

Використання формулювання «у зв'язку зі здійсненням законної професійної діяльності» у статтях 345-1, 347-1, 348-1 та частині 2 статті 171 Кримінального кодексу України вказує на обов'язковість встановлення мотиву та мети кримінального правопорушення, які пов'язані з професійною діяльністю журналіста. Це важливо для коректної кваліфікації злочинів та забезпечення прав журналістів на свободу слова та діяльність. Вказана термінологія дозволяє відрізнити злочини, які спрямовані на перешкодження професійній діяльності журналіста, від інших кримінальних правопорушень, і покладає обов'язок правоохоронних органів та судів встановлювати мотив та мету злочинного діяння. Згідно з практикою, найпоширенішою метою скоєння посягань на життя, здоров'я, власність журналіста, а також його переслідування є перешкодження законній професійній журналістській діяльності потерпілого. Ця мета передбачає створення об'єктивних перепон, які унеможливають подальшу роботу журналіста або змінюють її напрямок, часто заради припинення журналістських розслідувань або унеможливлення розголошення певних інформаційних матеріалів. Наприклад, це може включати в себе судові заборони на публікацію, фізичні загрози, погрози життю, посягання на волю або власність журналіста.

Таким чином, мета перешкоджання фактично визначає, наскільки небезпечним може бути злочинне діяння в інтересах журналістів та які наслідки воно може мати на їхню професійну діяльність.

У частині 2 статті 171 (стосовно впливу) та частині 2 статті 375 Кримінального кодексу України законодавець прямо вказує на єдину можливу мету зазначених посягань – перешкоджання законній професійній діяльності журналіста. Це визначення, порівняно з частиною 2 статті 171 (щодо переслідування) та статтями 345-1, 347-1, 348-1 Кримінального кодексу України, вказує на те, що зазначені посягання спрямовані лише на діяльність журналіста, яка лише розпочалася, готується або знаходиться в стадії виконання. Злочини, які стосуються обмеження журналістської діяльності та є реакцією на вже завершену журналістську діяльність, підлягають кваліфікації на загальних підставах, що встановлюють відповідальність за злочини проти прав і свобод особи [6, с. 372].

Особливу увагу слід звернути на розгляд злочинної мети статті 349-1 Кримінального кодексу України, яка стосується захоплення журналіста як заручника. Зазначена кримінально-правова норма є спеціальною щодо загальної норми захоплення заручників (стаття 147 Кримінального кодексу України). На перший погляд, основною відмінністю складів злочину, що розглядається, є категорія потерпілих, стосовно яких здійснюється захоплення або тримання як заручників. Це журналіст, його близькі родичі або члени сім'ї. Проте аналіз мети злочинного посягання вказує на більш суттєві відмінності в зазначених складах кримінальних правопорушень. Зокрема, стаття 147 Кримінального кодексу України передбачає мету захоплення або тримання заручника з метою спонукання родичів затриманого, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника. Стаття 349-1 Кримінального кодексу України, навпаки, вказує на мету спонукання журналіста вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника. Таким чином, захоплення або тримання як заручника журналіста, його близьких родичів або членів сім'ї має на меті спонукання до дії або відмови від неї лише одного адресата – саме цього журналіста. Такі особливості та відмінності варто враховувати при застосуванні відповідних норм Кримінального кодексу України.

Висновки. Таким чином, законодавство України містить визначення та класифікацію злочинів, які спрямовані на перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. Уточнення законодавця щодо мети таких злочинів вказує на те, що вони спрямовані на обмеження чи припинення діяльності журналістів, яка лише розпочалася, готується або знаходиться у стадії виконання. Метою цих злочинів може бути обмеження прав та свобод журналістів, завдання фізичної, майнової або моральної шкоди журналістам, а також спонукання до відмови від публікації конкретної інформації, проведення розслідування або публікації спростування. Законодавство також передбачає спеціальні статті, які регулюють захоплення журналіста як заручника, що має на меті примусити його до дій або утримання від них. Важливо враховувати відмінності між різними видами злочинів, що спрямовані на перешкоджання журналістській діяльності, які можуть мати важливий вплив на кваліфікацію і застосування відповідних статей Кримінального кодексу України. Дотримання закону і захист прав і свобод журналістів є важливим аспектом в гармонійному суспільстві, і аналіз мотивів та мети злочинів, спрямованих на перешкоджання журналістській діяльності, є важливою складовою юридичного дослідження цього питання.

Список використаних джерел:

1. Васильєв А. Суб'єктивна сторона злочину. Кримінологічний довідник / за наук. ред. О. Бандурки; за заг. ред. О. Джузі та О. Литвинова: довідкове видання. Харків : Діса плюс, 2013. С. 329–331.
2. Вереша Р. Умисел і його види (коментар до ст. 24 КК України). *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 3. С. 73–78.

3. Костенко Л. Кримінальна відповідальність за перешкодження журналістській діяльності. *Юридичний журнал*. 2008. № 12. С. 12–15.
4. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Сташиса, В. Тація. Київ : ІнЮре, 2003. 1196 с.
5. Морквін Д. А. Історичний аспект кримінальної відповідальності за перешкодження законній професійній діяльності журналістів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 25. С. 71–77.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. Джужі, А. Савченка, В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
7. Савченко А. Мотив і мотивація злочину. Київ : Атіка, 2002. 144 с.
8. Шаблистий В., Коломієць В. Тілесне ушкодження як злочин проти життя та здоров'я людини за кримінальним правом України : монографія. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2017. 164 с.

БОНДАР І. В.,

доктор юридичних наук,
доцент кафедри нотаріального,
виконавчого процесу та адвокатури,
прокуратури, судоустрою
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

МАЛЯРЧУК Л. С.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри нотаріального,
виконавчого процесу та адвокатури,
прокуратури, судоустрою
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 340.114

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.11>**АДВОКАТСЬКИЙ ЗАПИТ: ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ
ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

У статті здійснюється аналіз законопроекту № 9356 від 05.06.2023 р. «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо удосконалення відповідальності за порушення розгляду адвокатського запиту», зокрема пропозицій щодо розширення кола суб'єктів, до яких має право звертатись адвокат із адвокатським запитом; скорочення переліку документів, які необхідно додавати до адвокатського запиту, та виключення вимоги щодо долучення винятково їх копій; зміни підходу щодо визначення інформації, яка не може бути запитана адвокатом; розширення переліку інформації, до якої надається доступ за адвокатським запитом, та визначені відповідні умови для цього; оптимізації тривалості строку розгляду адвокатського запиту у разі його подовження та підвищення розміру штрафів за неправомірну відмову в наданні інформації, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, у відповідь на адвокатський запит. За результатами порівняння чинних положень законодавства, якими регулюється порядок направлення та розгляду адресатами адвокатського запиту та встановлено відповідальність за ненадання відповіді на нього, з напрацюваннями даного Законопроекту висловлені міркування щодо доцільності впровадження відповідних новацій та потреби в корегуванні їх формулювання чи доопрацювання загалом.

Для здійснення даного дослідження до уваги бралися наявні проблеми з реалізацією права на адвокатський запит, виявлені на рівні судової практики та підняті в роботах вчених, позиція професійної спільноти з даного питання та вивчений досвід використання адвокатами цього інструменту для збору інформації, а також наслідки його направлення в контексті дієвості передбаченої відповідальності за ігнорування відповідних звернень.

У цілому за результатами вивчення даного Законопроекту підтримана ініціатива його розроблення, зокрема посилення відповідальності за неправомірну відмову в наданні інформації шляхом збільшення розміру штрафу, а відтак визнана потреба його прийняття з урахуванням висловлених у статті застережень та пропозицій щодо вдосконалення його положень з врегулюванням ще додаткових питань, які не були винесені на розгляд, проте потребують імплементації на рівні профільного закону.

Ключові слова: адвокат, збір інформації, право на адвокатський запит, суб'єкт звернення, направлення, розгляд, відповідь, відмова, відповідальність.

Bondar I. V., Maliarchuk L. S. Attorney's request: prospects for improving legal regulation

The article analyses Draft Law No. 9356 of 05.06.2023 on Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses and the Law of Ukraine on the Bar and Practice of Law on Improving Liability for Failure to Review Attorney's Request, in particular proposals to expand the range of entities to which an Attorney has the right to apply with an Attorney's request; reduction of the list of documents to be attached to the Attorney's request and exclusion of the requirement to attach only their copies; a new approach to determination of the information that cannot be requested by the Attorney; expansion of the list of information to which access is granted upon the Attorney's request, and the determined relevant conditions for this; the length of time for review of the Attorney's request in case of its extension and an increase in the amount of fines for unlawful refusal to provide information, untimely or incomplete provision of information, provision of information that does not correspond to reality in response to the Attorney's request. Based on the results of a comparison of the current provisions of the law, regulating the procedure for referral and review by the addressees of the Attorney's request and establishing liability for failure to provide a response thereto, certain considerations have been expressed with the developments of this Draft Law as regards the expediency of implementing relevant innovations and the need to adjust their wording or finalize them in general.

In order to carry out this study, we took into account the existing problems associated with implementation of the right to submit the Attorney's request, identified at the level of judicial practice and raised in the works of scientists, the position of the professional community on this issue and the studied experience of Attorneys using this tool for collecting information, as well as implications of its referral in the context of the effectiveness of the stipulated liability for ignoring the relevant appeals.

In general, based on the results of the study of this Draft Law, the initiative for its development was supported, in particular, increasing liability for unlawful refusal to provide information by increasing the amount of the fine, and therefore the need for its adoption was recognized, taking into account the reservations expressed in the article and proposals for improving its provisions with the settlement of additional issues that have not been submitted for review, but require implementation at the level of a profile law.

Key words: attorney, information collection, right to submit the Attorney's request, the applicant, referral, review, response, refusal, liability.

Вступ. У професійній діяльності адвокати доволі часто використовують право на запит як дієвий інструмент отримання необхідної інформації для надання правничої допомоги, проте мають місце непоодинокі випадки безпідставних відмов у наданні запитуваних даних чи взагалі відповідні звернення залишаються без відповіді. У свою чергу ігнорування

адвокатських запитів перешкоджає результативній співпраці з клієнтом, а відтак тягне за собою порушення прав як адвоката, так і його клієнта зокрема. Останнім часом на проблемні аспекти реалізації адвокатського запиту в Україні звертала увагу Крижевська О.О. [1], наголошувала на деяких з них Горбань Н.С. [2], як і нами попередньо піднімалися окремі питання з цього приводу [3]. Таким чином, на практичному та теоретичному рівнях давно назріла потреба напрацювання способів і механізмів для спонукання осіб, яким направляються письмові звернення адвокатів, до належної взаємодії з ними. Зокрема, кроком у цьому напрямку може бути прийняття запропонованих змін у законопроекті № 9356 від 05.06.2023 р. «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо удосконалення відповідальності за порушення розгляду адвокатського запиту» (далі – Законопроект) [4], що наразі перебуває на розгляді у Верховній Раді. Тому проведення його аналізу є виправданим з метою виявлення доцільності доопрацювання окремих його положень та прийняття зокрема, оцінки перспектив покращення ним правового регулювання порядку реалізації права на адвокатський запит та підсилення відповідальності за його порушення, чим і обумовлюється **актуальність та новизна** дослідження з обраної тематики.

Виклад основного матеріалу. Так, проаналізуємо окремі новації, викладені у відповідному Законопроекті, та висловимо міркування з цього приводу. Насамперед, привертає увагу розширення кола осіб, до яких може бути адресований адвокатський запит. Зокрема, пропонується надати право адвокатам звертатися з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів, не лише до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а і до фізичних осіб-підприємців. Що стосується фізичних осіб, то відповідь на запит можлива буде як і тепер лише за згодою таких фізичних осіб.

Пропозицію розширення кола суб'єктів, до яких адвокат може звертатися із запитом, вважаємо виправданою, зокрема за рахунок фізичних осіб-підприємців. У той же час звертаємо увагу на проблематику отримання відповідей на запити адвокатів від іншої групи самозайнятих осіб, що здійснюють саме незалежну професійну діяльність (наприклад, приватні виконавці, нотаріуси і т.д.), статус яких по-іншому визначається податковим законодавством. Так як у переліку суб'єктів, яким може бути скерований адвокатський запит, у ч. 1 ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (далі – Закон) [5] і відповідних змінах до цієї норми відсутній такий суб'єкт як фізична особа – суб'єкт незалежної професійної діяльності, ким являється, наприклад, приватний виконавець (ст. 16 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [6]) і не використовується узагальнюючий термін «самозайняті особи», який об'єднує платників податку, які є фізичними особами – підприємцями або провадять незалежну професійну діяльність, то письмове звернення адвоката до приватного виконавця не сприймається як адвокатський запит, а ненадання відповіді на таке не передбачає (і не буде передбачати з урахуванням нової редакції даної статті) відповідальності, яка настає у разі порушення вимог ч. 5 ст. 212-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення [7, 8]. З огляду на що, вбачається потреба таку категорію суб'єктів – самозайнятих осіб як осіб, що провадять незалежну професійну діяльність, теж внести до відповідного оновленого переліку.

Позитивно сприймається і запропонований підхід до спрощення пакету документів, які адвокат повинен долучити до запиту, а саме визнання наявності достатнім лише ордеру чи доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правничої допомоги, або їх копії, посвідчені адвокатом без потреби додатково надавати ще і свідоцтво. А відтак, вимагати від адвоката подання разом з адвокатським запитом інших документів, забороняється, що загалом направлено на уніфікацію правил підтвердження повноважень адвоката, зокрема при здійсненні ним представництва на підставі ордеру без витягу із договору про правову допомогу.

Загалом на сьогодні ордер визнається самостійним документом, що підтверджує повноваження адвоката, і відповідно долучення копії договору про надання правової допомоги

не потрібне [9]. Він є належним та достатнім підтвердженням правомочності адвоката на вчинення дій в інтересах клієнта за Положенням про ордер на надання правничої (правової) допомоги, що затверджене рішенням Ради адвокатів України від 12.04.2019 р. № 41 [10]. Відповідно до визначених наведеним Положенням вимог ордер має містити дані про прізвище, ім'я, по батькові адвоката, який надає правничу (правову) допомогу на підставі ордера, номер та дату його свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, найменування органу, який його видав; номер посвідчення адвоката України, ким та коли воно видане; двовимірний штрих-код (QR-код) з посиланням на профайл адвоката в Єдиному реєстрі адвокатів України, що так само підтверджує автентичність ордеру, як і статус адвоката зокрема. Таким чином, скасування вказівки щодо долучення до запиту копії свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю не перешкоджатиме встановленню відповідних обставин, а оптимізує процедуру звернення із адвокатськими запитами. У свою чергу бланки ордерів, згідно затверджені типової форми, генеруються у відповідному розділі «Особистого кабінету адвоката» на офіційному веб-сайті Національної асоціації адвокатів України, що спрощує порядок їх отримання і формування для адвоката, та легко дозволяє здійснити перевірку легітимності їх видачі, проте ускладнює розуміння щодо процедури посвідчення їх копій. Для прикладу, непоодинокими є випадки, коли адресати не надають інформацію, оскільки до запиту долучено не завірнену копію ордеру як вказано в чинній редакції Закону, а саме його оригінал. Однак наразі треба взяти до уваги, що після зміни форми ордера та можливості його друкувати з електронного кабінету адвоката простіше надати саме оригінал ордеру (в т.ч. електронний файл ордеру), ніж спочатку роздрукувати його, а потім зробити з нього копію [11]. Тому уточнення щодо альтернативи надання копії вказаних документів на рівні з оригіналами у цьому зв'язку є доречним.

Даний випадок лише зайвий раз підтверджує, що в епоху цифрових технологій необхідно переводити комунікацію в електронну площину, зокрема, використання електронного підпису могло б значно полегшити та спростити процедуру звернення з адвокатським запитом. Так, ще у 2022 році Рада адвокатів України затвердила Рішення «Про затвердження роз'яснення щодо використання електронного підпису, кваліфікованого електронного підпису адвокатами у адвокатських запитах» № 132 [12], де зазначає що: 1) електронний підпис фізичної особи – адвоката не потребує додаткового підтвердження статусу адвоката, оскільки на підтвердження своїх повноважень адвокат надає ордер, у якому вже зазначається такий правовий статус; 2) адвокатський запит з додатками (поданий без фізичного письмового підпису адвоката), який підписаний за допомогою електронного підпису є належним документом, що підтверджує повноваження адвоката у розумінні Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Враховуючи вищезазначене, Закон потребує доповнення щодо можливості направлення адвокатського запиту та відповіді на нього в електронній формі і регламентації порядку використання подібного механізму, зокрема щодо підтвердження отримання адресатом такого запиту.

Водночас, як свідчить практика, багато запитів відхиляються саме через їх неналежне оформлення. Наприклад, державні підприємства «Інформаційні судові системи» та «Центр судових сервісів», які відповідають за інформаційно-технічне забезпечення судів та збереження і захист даних, що містяться в автоматизованих системах державних реєстрів, отримують велику кількість адвокатських запитів, та прискіпливо підходять до оформлення запиту відповідно до вимог законодавства. Як зазначає М. Козлов (в.о. генерального директора в ДП «Інформаційні судові системи») – близько половини всіх надісланих запитів на надання інформації дістають відмову саме через помилки в оформленні [13]. У свою чергу, врахування вимог до форми та змісту адвокатського запиту, що закріплені у розроблених 2023 року представниками адвокатської спільноти методичних рекомендаціях для адвокатів про адвокатський запит, могли б усунути цю проблему, а тому мають бути уніфіковані та відображені і на рівні профільного Закону у сфері адвокатури [14].

Зазнає змін і частина 2 статті стосовно формулювання обсягу інформації, що може бути отримана, зокрема винятків щодо статусу інформації, що не може бути надана адвокатам.

Так, наразі передбачається заборона на звернення щодо інформації з обмеженим доступом, проте в Законопроекті замість цього загального поняття, яким охоплюються різні види інформації, пропонується відносити до виключення лише таємну та службову інформацію. Натомість, щодо конфіденційної інформації робиться окреме застереження: «У разі якщо адвокатський запит передбачає отримання конфіденційної інформації, яка згідно з законодавством може бути надана особі, яку представляє адвокат, вказана інформація надається на адвокатський запит за наявності письмового дозволу від такої особи».

Зміна редакції п. 1 ч. 2 ст. 24 Закону шляхом уточнення загальної назви «інформації з обмеженим доступом» через такі її види як «таємна та службова інформація», узгоджується із наведеною класифікацією інформації у Законі України «Про інформацію» [15]. Ці терміни є широко застосованими та більш конкретно відображають відповідний вид запитуваної інформації, а відтак даний підхід спрощує оцінку її змісту на предмет визначення такої як підстави для ненадання відповіді на запити адвоката.

Утім, відмежування конфіденційної інформації від таємної та службової, а також вказівки щодо можливості її розкриття лише за наявності письмової згоди від особи, яку представляє адвокат, не визначає її окремою легітимною підставою для відмови від надання відповіді на запит за відсутності такої згоди, що не корелюється із логікою відходу від узагальнюючого терміну «інформації з обмеженим доступом». У цьому аспекті така позиція обмежуватиме можливість отримання будь-якої конфіденційної інформації, незалежно від наявності згоди чи яка стосувалася б іншого суб'єкта, який не являється клієнтом. Таким чином, сьогодні запропонована редакція норми не дає відповіді щодо того, чи допустима відмова від надання інформації на запит адвоката, якщо така є конфіденційною за відсутності відповідної згоди клієнта чи якщо вона стосується іншого суб'єкта. Тому положення статті потребує уточнення і доповнення щодо кола інформації, що може бути надана за адвокатським запитом, зокрема в контексті конфіденційної інформації, яка не стосується відомостей безпосередньо про клієнта.

Вирішення цього питання є важливим, однак при цьому необхідно враховувати наявність відповідних застережень і у спеціальному законодавстві. Наприклад, ст. 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [16] містить подібну вказівку щодо розкриття банками інформації, щодо юридичних та фізичних осіб, що становить банківську таємницю, на запит або з письмового дозволу відповідної юридичної чи фізичної особи, а тому уніфікація законодавства в цій частині є потрібною для отримання таких відомостей.

У свою чергу Національна асоціація адвокатів України (далі – НААУ) висловила власну позицію з цього приводу. Загалом у Висновку Комітету НААУ з питань законотворчих ініціатив з питань адвокатської діяльності за результатами проведеного правового аналізу Законопроекту наголошується, що запропоновані зміни цілком відповідають потребам адвокатури, а тому вказаний законопроект має бути прийнято за основу у першому читанні. Водночас, акцентується увага на потребі розширення кола інформації, яку може отримати адвокат на адвокатський запит. Зокрема, не претендуючи на отримання таємної інформації, зауважується на необхідності надати адвокату право отримувати інформацію, яка становить і службову таємницю, за умови, якщо така інформація стосується виключно клієнта адвоката і від клієнта є письмова згода на отримання такої інформації [17].

Щодо визначення строків, у межах яких адресат зобов'язаний надати відповідь, то цей строк стосується також і відмови (не пізніше п'яти робочих днів з дня отримання запиту). Оскільки адвокатський запит є дієвим інструментом збору доказів, адвокату необхідно швидко отримати необхідну інформацію для захисту прав клієнта, тому в разі отримання відмови в задоволенні запиту має бути зазначено мотивовану підставу, перелік яких доцільно чітко визначити на рівні Закону. Крім того, не зайвим буде зазначити вимоги до процесуальної форми такої відмови.

Для порівняння Закон «Про адвокатуру» Литовської Республіки передбачає право адвоката отримувати інформацію з державних та муніципальних установ, документи, їх копії, що знаходяться у володінні даних установ, які є необхідними для надання ефективних

правових послуг або отримати обґрунтовану відмову в наданні такої інформації та наявних документів [18].

Що стосується скорочення строків для пошуку інформації серед значної кількості даних за адвокатським запитом, то ця новела є виправданою. Швидке надання інформації на адвокатський запит у визначений Законом термін є важливим для роботи адвоката та здійснення ним захисту прав та законних інтересів клієнтів. Однак формулювання законодавцем підстав для збільшення встановленого загального часу збору та надання інформації втричі – з п'яти до п'ятнадцяти робочих днів (це фактично три тижні, а може і більше, якщо випадають святкові дні), виходячи із таких категорій як «значний обсяг інформації» та «пошук інформації серед значної кількості даних» не сприймається позитивно, адже такі видаються оціночними поняттями та можуть викликати протиріччя. Термін «значний» означає досить великий за розміром чи кількістю, або такий, що переважає звичайний рівень, що залежить від ряду обставин і суб'єктивного підходу. З огляду на що зміст запропонованих понять потребує уточнення для уникнення зловживань з боку суб'єктів, що зобов'язані надати інформацію адвокату. Стаття передбачає обов'язок адресата запиту поінформувати адвоката про необхідність продовження строку розгляду та обґрунтувати причини такого продовження, однак при цьому у адвоката немає механізмів для реагування на такі повідомлення. Безперечно, скорочення строку з 20 до 15 робочих днів є кроком уперед та оптимізує процес збору інформації адвокатом, однак відсутність чіткої регламентації та залишення суперечливих категорій для визначення конкретного строку на відповідь не сприяють вирішенню практичних проблем адвокатської діяльності, а навпаки можуть бути підґрунтям для зловживань.

При цьому цифровий формат надсилання запиту також дозволить пришвидшити комунікацію і отримання необхідної інформації, адже з урахування поштового зв'язку відведений законодавцем строк може бути збільшений майже вдвічі. Однак електронний формат спілкування зміг би нівелювати таку проблему.

Висновки. У цілому посилення відповідальності за неправомірну відмову в наданні інформації (несвоєчасне, неповне, або тієї, що не відповідає дійсності) буде дієвим засобом, щоб мінімізувати випадки неналежного реагування на адвокатські запити та підвищить їх значущість як ефективного інструменту отримання необхідної інформації у межах надання правничої допомоги клієнту. А тому пропозиція щодо зміни статті 212-3 «Порушення права на інформацію та права на звернення» Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо збільшення суми штрафу у розмірі від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (вдвічі) є виправданим заходом для реалізації професійних прав адвокатів, та відповідно сприятиме здійсненню адвокатської діяльності загалом. Та як справедливо зауважила голова НААУ Лідія Ізовітова, у кінцевому рахунку, такі зміни працюватимуть на захист прав громадян в Україні [19].

Список використаних джерел:

1. Крижевська О.О. Проблемні аспекти реалізації адвокатського запиту в Україні. *Матеріали круглого столу «Розвиток адвокатури України в умовах реформування системи правосуддя»* (Київ, 15 грудня 2021 р.). С. 46–49.
2. Горбань Н.С. Адвокатський запит: огляд актуальних проблем. Актуальні проблеми судового права: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 квітня 2023 р.) / Відпов. Ред.: Л. М. Москвич. Харків : Юрайт, 2023. С. 87–92.
3. Малярчук Л.С. Проблеми правового регулювання звернення адвокатів із адвокатським запитом до виконавців. *Матеріали круглого столу «Розвиток адвокатури України в умовах реформування системи правосуддя»* (Київ, 15 грудня 2021 р.). С. 54–57.
4. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо удосконалення відповідальності за порушення розгляду адвокатського запиту: Проект Закону від 05.06.2023 р.

№ 9356 / *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1810267>. (дата звернення: 08.12.2023).

5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#n204>. (дата звернення: 08.12.2023).

6. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1403-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>. (дата звернення: 08.12.2023).

7. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073¹-X / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. (дата звернення: 08.12.2023).

8. Рішення Солом'янського районного суду м. Києва від 27.01.2020 р., судова справа № 760/27886/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87206924>. (дата звернення: 08.12.2023).

9. Постанова Верховного Суду від 26.04.2021 р., судова справа № 766/17492/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96669318>. (дата звернення: 08.12.2023).

10. Положення про ордер на надання правничої (правової) допомоги: затв. рішенням Ради адвокатів України від 12.04.2019 р. № 41. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pologennya/2023-05-19-polozhennya-32_6489d431560f9.pdf. (дата звернення: 08.12.2023).

11. Опанасенко А. Електронний адвокатський запит: чи законно вимагати письмового засвідчення копії ордера та свідоцтва. 2023. 28 вер. URL: https://protocol.ua/ua/elektronniy_advokatskiy_zapit_chi_zakonno_vimagati_pismovogo_zasvidchennya_kopii_ordera_ta_svidotstva/?fbclid=IwAR2mMHO5TBsW8cfcABPpc-Dr6i80M7TRVf6Uy1MKdHYcc86948coHquw9sU. (дата звернення: 08.12.2023).

12. Про затвердження роз'яснення щодо використання електронного підпису, кваліфікованого електронного підпису адвокатами у адвокатських запитах: затв. рішенням Ради адвокатів України від 16–17.11.2022 р. № 132. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2022-11-16-r-shennya-rau-132_6389b9ed9ac03.pdf. (дата звернення: 08.12.2023).

13. Адвокатський запит: особливості та типові помилки оформлення. 2021. 10 лис. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/205690_advokatskiy-zapit-osoblivost-ta-tipov-pomilki-oformlennya. (дата звернення: 08.12.2023).

14. Адвокатський запит: методичні рекомендації для адвокатів: розр. Комітетом медичного і фармацевтичного права та біоетики Національної асоціації адвокатів України від 03.02.2023 р. протокол № 22. URL: https://drive.google.com/file/d/1BDP1HguP3rvtA3Xiubw4NO_RObpJGz0o/view. (дата звернення: 08.12.2023).

15. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>. (дата звернення: 08.12.2023).

16. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>. (дата звернення: 08.12.2023).

17. Висновок Комітету НААУ з питань законотворчих ініціатив з питань адвокатської діяльності щодо проекту Закону України № 9356 «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA_9356.pdf. (дата звернення: 08.12.2023).

18. Про адвокатуру: Закон Литовської Республіки від 18.03.2004 р. № IX-2066. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.368972>. (дата звернення: 08.12.2023).

19. Адвокатський запит: 7 змін у роботі, які варто очікувати. 2023. 07 чер. URL: <https://unba.org.ua/news/8103-advokats-kij-zapit-7-zmin-u-roboti-yaki-var-to-ochikuvati.html>. (дата звернення: 08.12.2023).

ВЕРЕС І. Я.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
та процесу

(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 347.615:347.135.224

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.12>

УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРІВ ПРО УТРИМАННЯ ДИТИНИ

У статті досліджені можливі договірні конструкції як підстави виникнення зобов'язання щодо утримання дитини. Стверджується, що зобов'язання щодо утримання дитини можуть виникати на підставі: поіменованих договорів у СК України (договору між батьками про сплату аліментів на дитину відповідно до ст. 189 СК України або шлюбного договору відповідно до Розділу 10 СК України) та непоіменованих договорів у СК України, які йому не суперечать (договору про утримання дитини, договору про утримання повнолітніх дочку, сина, договору про додаткові витрати на дитину та інші). Основним критерієм розмежування договорів є предмет договору та сторони договору. Стверджується, що «договір про утримання дитини» є найбільш ширшим поняттям, який може передбачати надання утримання в грошовій (аліментів) і (або) натуральній формі, оплату додаткових витрат.

Для договорів про утримання дитини характерною особливістю є вимоги до сторін. Зокрема, обґрунтовано позицію про те, що сторонами договору можуть бути батьки дитини або один з батьків та дитина. При цьому, сторонами шлюбного договору можуть бути батьки, які є подружжям або особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу.

Умови договору про утримання дитини не можуть порушувати права дитини, які встановлені СК України, зокрема розмір аліментів у договорі не може бути меншим, ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Умови договору, які порушують права дитини, слід вважати нікчемними, враховуючи положення ч. 1 ст. 27 ЦК України. Запропоновано також передбачити можливість заміни нікчемних умов договору на інші, встановлені законом.

Зміна законодавцем мінімального розміру аліментів, які підлягають стягненню з платника аліментів на одну дитину, не є підставою для зміни розміру аліментів, тому доцільно в договорі передбачати відповідні положення. У договорі про утримання дитини можна передбачати умови про стягнення виплат за минулий період. Оскільки СК України не передбачає положення про індексацію аліментів, які виплачуються за договором, варто відповідні положення також передбачати в договорі.

Гарантією дотримання інтересів дитини при укладенні договорів про утримання дитини є законодавча вимога про нотаріальне посвідчення.

Ключові слова: договір про сплату аліментів, шлюбний договір, договір про утримання дитини, договір про додаткові витрати.

Veres I. Ya. Child support agreements

This article describes possible contractual constructions as the basis for the obligation to maintain a child. It is claimed that obligations regarding the maintenance of a child may arise on the basis of: named contracts in the Civil

Code of Ukraine (a contract between parents on the payment of alimony for a child in accordance with Article 189 of the Civil Code of Ukraine or a marriage contract in accordance with Section 10 of the Civil Code of Ukraine) and unnamed contracts in the Civil Code of Ukraine, which do not conflict with it (agreement on child maintenance, agreement on additional expenses for a child). The main criterion for distinguishing contracts is the subject of the contract. It is asserted that the term “child maintenance agreement” is the broadest concept that can encompass the support provisioning in monetary (alimony) and/or natural form, as well as the payment for additional expenses.

A distinctive characteristic of child support agreements is the presence of requirements imposed on the involved parties. Specifically, it is substantiated that the agreement parties may consist of the child’s parents or one of the parents and the child. Moreover, within marital contracts, the parties may include parents who are spouses or individuals who have filed for marriage registration.

The terms of the alimony contract cannot violate the rights of the child, which are established by the Family Code. The amount of alimony in the contract cannot be less than 50 percent of the subsistence minimum for a child of the corresponding age. The agreement terms, that violate the child’s rights should be treated as invalid considering the Article 27, part 1 of the Civil Code of Ukraine. It is also proposed to include the possibility to replace the invalid terms of the agreement with ones established by law.

The legislator’s change in the minimum wage of alimony to be collected from the alimony payer for one child does not warrant a change in the alimony amount; therefore, it is advisable to include relevant chapters in the agreement. The child maintenance agreement may include conditions for collecting payments for past periods. Since the Civil Code of Ukraine does not stipulate provisions for indexing alimony paid under the agreement, it is prudent to include such provisions in the agreement as well.

The legal requirement for a notarial certificate act as a guarantee of compliance with the child’s interests when concluding child support agreements.

Key words: *alimony payment agreement, marital contract, child support agreement, agreement on additional expenses.*

Вступ. Відповідно до ч. 1, 2 ст. 27 Конвенції ООН про права дитини [1] держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини. Батько (-ки) або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини. Відповідно у ст. 51 Конституції України [2] та ч. 1 ст. 180 СК України [3] передбачено, що батьки зобов’язані утримувати дітей до їх повноліття. Набуття дитиною повної дієздатності до досягнення повноліття не є підставою для припинення обов’язку батьків з її утримання. Батьки також зобов’язані утримувати своїх повнолітніх непрацездатних дочку, сина, які потребують матеріальної допомоги, якщо вони можуть таку матеріальну допомогу надавати (ст. 198 СК України).

Зобов’язання батьків щодо утримання можуть виконуватися за домовленістю між батьками дитини або за рішенням суду. Укладення договору про утримання дітей є найбільш ефективним способом врегулювання питань щодо утримання дітей з урахуванням найкращих інтересів дітей та батьків, способом мінімізації матеріальних та емоційних ресурсів, сприяє уникнути конфліктів у майбутньому.

Постановка завдання. Дана стаття присвячена дослідженню питання про види договорів про утримання дитини, їх умови та сторони, вимоги щодо форми укладення та нотаріального посвідчення.

Результати дослідження. Відповідно до ч. 1 ст. 189 СК України, батьки мають право укласти договір про сплату аліментів на дитину, у якому визначити розмір та строки виплати. Формулювання даної норми свідчить, що даний договір передбачає надання утримання в грошовій формі. При цьому, аліменти призначаються для забезпечення базових мінімальних потреб дитини.

Беручи до уваги положення ч. 2 ст. 181 СК України про те, що за домовленістю між батьками дитини той із них, хто проживає окремо від дитини, може брати участь у її утриманні в грошовій і (або) натуральній формі, може бути укладений непоіменований договір про утримання дитини. Даний договір може передбачати надання утримання в грошовій і (або) натуральній формі.

Відповідно до ч. 1 ст. 185 СК України, той з батьків, з кого присуджено стягнення аліментів на дитину, а також той з батьків, до кого вимога про стягнення аліментів не була подана, зобов'язані брати участь у додаткових витратах на дитину, що викликані особливими обставинами (розвитком здібностей дитини, її хворобою, каліцтвом тощо). Визначення таких особливих обставин належить до компетенції суду, і вони є індивідуальними в кожному конкретному випадку. Додатковими не можуть бути витрати, які спрямовані на забезпечення базових потреб дитини і охоплюються аліментами.

У судовій практиці при вирішенні відповідних спорів, додатковими вважаються:

– Витрати, пов'язані з необхідністю відвідуванням приватного дитячого садочку у зв'язку з хворобою дитини (у тих випадках, коли садочки комунальної власності не можуть забезпечити необхідного харчування, із врахуванням рекомендованих особливостей) [4].

– Витрати на навчання дитини у приватній школі або у навчальному закладі за кордоном, якщо є згода обох батьків. Вирішуючи позовну вимогу про стягнення додаткових витрат на навчання доньки, суд дав правильну оцінку тому, що обрання напрямку та закладу навчання здійснювалося обома батьками спільно, проти навчання доньки у платному приватному закладі відповідач на той час не заперечував, підписував документи на навчання доньки [5]. Навчання особи з метою здобуття професійної освіти не відноситься до тих особливих обставин, які передбачають можливість стягнення додаткових витрат з батьків на утримання дитини. Отже, такі витрати не є додатковими витратами, які викликані особливими обставинами, у розумінні статті 185 СК України. Позивач не довела існування особливих обставин, які зумовили б необхідність платного навчання дитини за кордоном при наявності можливості проходження навчання у державних закладах освіти, не надела мотивів вибору освітнього закладу, що, зокрема, залежить від матеріальних можливостей та бажання батьків, а також погодження такого вибору з батьком дитини [6].

– Витрати, які пов'язані з розвитком здібностей дитини. В даних випадках важливим є доведення наявності здібностей дитини, бажання дитини і батьків їх розвивати, фінансові можливості батьків. Витрати, понесені позивачем на придбання спортивного інвентарю відносяться до додаткових витрат, необхідних для розвитку дитини [7]. При цьому, підготовка до зовнішнього незалежного оцінювання, заняття з репетитором для підготовки до вступу до вищого навчального закладу, придбання посібників не може вважатися розвитком особливих здібностей дитини та відповідно бути особливими обставинами в розумінні статті 185 СК України [8].

Отже, для стягнення додаткових витрат на підставі рішення суду потрібно довести наявність особливих обставин, які є індивідуальними у кожній справі. При укладенні договору дані обставини визнаються обома батьками і узгоджується сума виплат. Мінімального розміру суми додаткових витрат закон не передбачає.

Слід наголосити, що умови про додаткові витрати можуть бути частиною договору про утримання дитини або можна укласти самостійний договір про додаткові витрати на дитину.

Шлюбним договором можуть бути визначені майнові права та обов'язки подружжя як батьків (ч. 2 ст. 93 СК України). Відповідно, у шлюбному договорі можуть бути передбачені аліментні платежі, виконання обов'язку щодо утримання в натуральній формі, додаткові

витрати на дитину. При цьому, шлюбний договір не може регулювати особисті відносини між подружжям та дітьми (ч. 3 ст. 93 СК України).

Беручи до уваги вищевказане, можна зробити висновок, що «договір про утримання дитини» є найбільш ширшим поняттям, оскільки передбачає надання утримання в грошовій (аліментів) і (або) натуральній формі, оплату додаткових витрат.

Важливо проаналізувати вимоги закону щодо сторін договору. Відповідно до ч. 1 ст. 189 СК України, сторонами договору про сплату аліментів на дитину, договору про утримання дитини та договору про додаткові витрати є батьки дитини, особи, які внесені до актового запису про народження дитини. При цьому, посвідчення походження дитини є формальною ознакою, що надає кровному спорідненню правове значення [9, с. 530]. Відповідно до ч. 1 ст. 121 СК України права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому органом державної реєстрації актів цивільного стану в порядку, встановленому статтями 122 та 125 цього Кодексу. При цьому, перебування даних осіб у шлюбі, наявність спільного проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу не обов'язкове. Недійсність шлюбу, розірвання шлюбу також не впливає на виконання обов'язку утримувати дитину. Особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини (ч. 2 ст. 166 СК України). Спеціальною підставою визнання договору недійсним, є виключення імені особи (сторони договору) як батька з актового запису про народження дитини. Відповідно до ч. 6 ст. 190 СК України, договір про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно, визнається судом недійсним за вимогою відчужувача нерухомого майна у разі виключення його імені як батька з актового запису про народження дитини. Дана норма може бути застосована за аналогією закону і у випадку укладення договорів про утримання дитини.

Оскільки відповідно до СК України батьки зобов'язані утримувати своїх дітей незалежно від обсягу їх цивільної дієздатності, платником аліментів може бути особа з повною цивільною дієздатністю, обмежені у дієздатності, недієздатні. У випадку, якщо один з батьків є недієздатним, обов'язок з утримання за його рахунок виконує опікун (ч. 2 ст. 15 СК України). Опікун виступає законним представником при укладенні договору. Якщо один з батьків обмежений у дієздатності, укладення договору можливе лише за згодою піклувальника. За умови, якщо піклувальник письмово дозволить фізичній особі, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно одержувати та розпоряджатися доходами, один з батьків може самостійно укласти даний договір. Дані положення ґрунтуються на вимогах ст. ч. 3, 4 ст. 37 ЦК України [10].

Недосягнення батьками повноліття не звільняє їх від обов'язку з утримання своїх дітей. Варто зазначити, що відповідно до ч. 1 ст. 35 ЦК України повна цивільна дієздатність може бути надана неповнолітній особі, записаній матір'ю або батьком дитини. Відповідно до ч. 1 ст. 32 ЦК України неповнолітня особа має право самостійно розпоряджатися доходом, тому вправі укласти договір про утримання дитини самостійно. Від імені малолітніх батьків договір може бути укладено від їх імені батьками (ст. 31 ЦК України). Якщо мати, батько дитини є неповнолітніми, баба, дід дитини з боку того з батьків, хто є неповнолітнім, зобов'язані надавати йому допомогу у здійсненні ним батьківських прав та виконанні батьківських обов'язків (ст. 16 СК України). Дане формулювання свідчить про виникнення обов'язків баби і діда по відношенню до їх дітей, які є неповнолітніми батьками. У ч. 1 ст. 265 СК України передбачено, що баба, дід зобов'язані утримувати своїх малолітніх, неповнолітніх внуків, якщо у них немає матері, батька або якщо батьки не можуть з поважних причин надавати їм належного утримання, за умови, що баба, дід можуть надавати матеріальну допомогу. Дані положення свідчать про те, що баба, дід також можуть виступати стороною договору про утримання дитини.

Слід акцентувати, що обов'язок батьків з утримання своїх неповнолітніх дітей є особистим. Сімейні права й обов'язки є тісно пов'язаними з особою, а тому не можуть бути передані іншій особі (ч. 1 ст. 14, ч. 1 ст. 15 СК України). Тому зобов'язання з утримання не може припинятися шляхом переведення боргу, відступлення права вимоги (ст. 515 ЦК

України). Не допускається зарахування зустрічних вимог про стягнення аліментів (ст. 602 ЦК України) [9, с. 534].

Відповідно до вимог ч. 1 ст. 189 СК України другою стороною договору про сплату аліментів виступає другий з батьків. Тому первинне право розпоряджатися аліментами за цільовим призначенням в інтересах дитини закон покладає на одного з батьків (ч. 2 ст. 179 СК України). І лише у разі нецільового витрачання аліментів платник має право звернутися до суду з позовом про зменшення розміру аліментів або про внесення частини аліментів на особистий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України (ч. 2 ст. 186 СК України). За рішенням суду аліменти можуть перераховуватися на особистий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України (ч. 3 ст. 193 СК України). Очевидно, таке перерахування на особистий рахунок дитини відбувається, якщо того з батьків, з ким дитина проживала, було визнано судом недієздатним, безвісно відсутнім або оголошено померлим, він не може виконувати функції з управління майном дитини, зокрема одержаними на дитину аліментами.

В юридичній літературі [11, с. 135] існує дискусія щодо доцільності, щоб сама дитина виступала стороною договору про сплату аліментів. Аргументами даної позиції є те, що аліменти, одержані на дитину, є власністю дитини (ч. 1 ст. 179 СК України). ЦК України передбачає можливість укладення договору про її утримання від імені малолітньої дитини її законним представником (одним з батьків) та неповнолітньою дитиною за згодом батьків (ст. 31, 32 ЦК України). Відповідно до ч. 1 ст. 177 СК України, батьки управляють майном, належним малолітній дитині, без спеціального на те повноваження. Батьки мають право дати згоду на вчинення неповнолітньою дитиною правочинів (ч. 3 ст. 177 СК України). Вважаю доцільно передбачити у СК України, що договір про утримання дитини може бути укладено між одним з батьків та дитиною з урахуванням обсягу цивільної дієздатності. Також варто це положення узгодити з судовим порядком стягнення аліментів і передбачити, що позивачем або заявником виступає дитина. Дана позиція відповідає ч. 2 ст. 47 ЦПК України, відповідно до якої неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом.

Сторонам договору про утримання дитини можуть бути і батьки. В даному випадку це буде договір на користь третьої особи. Укладення та виконання договору про утримання дитини є добровільним способом вирішення батьками умов виконання обов'язку щодо утримання дитини.

Одна сторона договору про утримання дитини може бути представлена обома батьками. Це може мати місце, наприклад, у разі, якщо дитина перебуває у закладі охорони здоров'я, навчальному або іншому закладі. За цих умов, згідно договору про утримання між батьками і дитиною кошти перераховуються на особистий рахунок дитини. Згідно чинної редакції ч. 1, 3 ст. 193 СК України, влаштування дитини до закладу охорони здоров'я, навчального або іншого закладу не припиняє стягнення аліментів на користь того з батьків, з ким до цього проживала дитина, якщо вони витрачаються за цільовим призначенням. За рішенням суду аліменти можуть перераховуватися на особистий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України.

Після досягнення повноліття дитина набуває повної цивільної дієздатності і за загальним правилом припиняється обов'язок батьків її утримувати. Однак може бути укладений договір про сплату аліментів на повнолітніх дочку, сина до досягнення двадцяти трьох років, які продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги. Відповідно до ч. 3 ст. 199 СК України, право на звернення до суду з позовом про стягнення аліментів має той з батьків, з ким проживає дочка, син, а також самі дочка, син, які продовжують навчання. Тому і стороною договору за даних умов може виступати відповідно або дочка, син, або той з батьків, з ким вони проживають. Шлюбний договір може бути укладено особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям (ч. 1 ст. 92 СК України). Якщо

шлюбний договір укладено до реєстрації шлюбу, він набирає чинності у день реєстрації шлюбу (ч. 1 ст. 95 СК України).

Важливо проаналізувати вимоги закону про умови договорів. Відповідно до ч. 1 ст. 189 СК України, умови договору про сплату аліментів на дитину не можуть порушувати права дитини, які встановлені цим Кодексом. Зокрема, у ч. 2 ст. 182 СК України передбачено, що розмір аліментів має бути необхідним та достатнім для забезпечення гармонійного розвитку дитини. Мінімальний гарантований розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Мінімальний рекомендований розмір аліментів на одну дитину становить розмір прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку і може бути присуджений судом у разі достатності заробітку (доходу) платника аліментів.

Відповідно, якщо в договорі передбачений розмір аліментів менший ніж мінімальний гарантований розмір аліментів, це є підстава недійсності умови договору [12]. Враховуючи положення ч.1 ст. 27 ЦК України про те, що правочин, що обмежує можливість фізичної особи мати не заборонені законом цивільні права та обов'язки, є нікчемним, обґрунтовано визначати умову договору про сплату аліментів нікчемною, а не оспорюваною.

Зміна законодавцем мінімального розміру аліментів, які підлягають стягненню з платника аліментів на одну дитину, не є підставою для зміни розміру аліментів відповідно до ст. 192 СК України. Стаття 192 СК України тільки вказує на можливість зміни раніше встановленого розміру аліментів за наявності доведених у судовому порядку підстав, а саме: зміни матеріального або сімейного стану, погіршення або поліпшення здоров'я когось із них та в інших випадках, передбачених цим Кодексом. Одночасно, Верховний Суд звертає увагу, що у ч. 1 ст. 71 ЗУ «Про виконавче провадження» [13] передбачено, що виконавець стягує з боржника аліменти у розмірі, визначеному виконавчим документом, але не менше мінімального гарантованого розміру, передбаченого СК України. Тобто, законодавець передбачає механізм, який надає можливість забезпечити виплату аліментів у розмірі не нижче мінімального гарантованого розміру, передбаченого СК України навіть за наявності постановлених раніше судових рішень про стягнення аліментів у розмірі, нижчому ніж мінімальний гарантований розмір аліментів, встановлений законом на час стягнення [14].

Дану позицію можливо застосовувати і у випадку укладення договору про сплату аліментів або шлюбного договору. У випадку зміни законом мінімального розміру аліментів, сторони можуть або внести зміни до договору або у договорі передбачити умову про перерахунок суми. У випадку примусового виконання договорів за виконавчим написом нотаріуса можна застосовувати і ч. 1 ст. 71 ЗУ «Про виконавче провадження».

Враховуючи, що договір про сплату аліментів та шлюбний договір в частині зобов'язання про сплату аліментів, мають на меті забезпечити базові, гарантовані законом потреби дитини, доцільним було б передбачити можливість заміни нікчемних умов договору на інші, встановлені законом.

Перевагою договорів про утримання дитини є відсутність законодавчих обмежень щодо максимального розміру аліментів. Однак можливість виконання платником зобов'язань залежить від стану здоров'я, доходу та інших обставин. Тому з метою захисту платника аліментів, в договорі варто зазначити правові наслідки зменшення доходу у зв'язку з втраченою працездатністю, зокрема призупинення виплат та умови для перегляду тощо.

Розмір аліментів визначається в договорі у частці від заробітку (доходу) матері, батька дитини або у твердій грошовій сумі. Враховуючи положення ч. 1, 2 ст. 533 ЦК України, зобов'язання щодо утримання дитини має бути виконане у гривнях. Може бути визначено грошовий еквівалент в іноземній валюті і сума, що підлягає сплаті у гривнях, визначається за офіційним курсом відповідної валюти на день платежу, якщо інший порядок її визначення не встановлений договором або законом чи іншим нормативно-правовим актом. Якщо у договорі фіксується розмір відсотка, слід обов'язково зазначити, що саме є доходом, із якого він вираховується, тобто необхідно перерахувати усі види заробітку, від суми яких буде братися цей відсоток [15, с. 189].

Якщо розмір аліментів визначений у твердій грошовій сумі, у договір варто включити умови щодо її індексації [16]. У ч. 2 ст. 184 СК України закріплено вимогу щодо індексації розміру аліментів, визначених у твердій грошовій сумі, які стягуються за рішенням суду. Одночасно СК України не передбачає положення про індексацію аліментів, які виплачуються за договором.

Цікавим є також питання, чи можна у договорі про утримання передбачати умови про стягнення виплат за минулий період. У ч. 3 ст. 631 ЦК України передбачено, що сторони можуть встановити, що умови договору застосовуються до відносин між ними, які виникли до його укладення. Тому відповідна умова договору відповідає закону. Якщо батьківство стосовно дитини визначене судом, не можна стягнути аліменти за минулий час на підставі рішення суду. Однак така можливість може бути реалізована у договорі.

Якщо у договорі відсутні дані умови, вимога про стягнення за минулий час не може ґрунтуватися лише на договорі. Потрібно застосовувати положення ч. 2 ст. 191 СК України, зокрема аліменти за минулий час можуть бути присуджені, якщо позивач подасть суду докази того, що він вживав заходів щодо одержання аліментів з відповідача, але не міг їх одержати у зв'язку з ухиленням останнього від їх сплати. У цьому разі суд може присудити аліменти за десять років. Таким чином, дана норма може застосовуватися лише, якщо аліменти на дитину присуджуються за рішенням суду і протягом десяти попередніх років були випадки неналежного виконання договорів про сплату аліментів.

Відповідно до СК України, договір про сплату аліментів на дитину, шлюбний договір укладаються у письмовій формі і нотаріально посвідчуються (ч. 1 ст. 189, ч. 1 ст. 94, ч. 1 ст. 190 СК України). Щодо непоіменованих договорів про утримання дитини або про додаткові витрати на дитину, видається можливим застосування аналогії закону і поширення вимоги про нотаріальне посвідчення. У разі недодержання вимоги закону про нотаріальне посвідчення одностороннього правочину такий правочин є нікчемним (ч. 1 ст. 219 ЦК України).

Висновки. За результатами дослідження різних договірних конструкцій, які є підставою для сплати аліментів, надання утримання в натуральній формі, оплати додаткових витрат на дитину запропоновано передбачити у СК України комплексний договір про утримання дитини. Згідно договору про утримання дитини, один з батьків зобов'язується сплачувати аліменти і (або) брати участь в утриманні в натуральній формі чи оплатити додаткові витрати на дитину. Доцільно передбачити у СК України, що сторонами договору можуть бути батьки дитини або один з батьків (батьки) та дитина. Умови договору про утримання дитини не можуть погіршувати її права, які гарантовані СК України. У випадку обмеження прав дитини, відповідні умови договору слід вважати нікчемними і мають бути замінені на інші, встановлені законом. Доцільно у договорі передбачати умови про автоматичний перерахунок суми аліментів у зв'язку із зміною законом мінімального розміру аліментів, умови щодо їх індексації.

Список використаних джерел:

1. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 року, яка ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27.02.1991 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
2. Конституція України від 28.06.1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
4. Постанова КЦС ВС від 8 грудня 2021 року у справі № 607/12170/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101808874>.
5. Постанова КЦС ВС від 08 травня 2023 року у справі № 756/9882/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110749238>

6. Постанова КЦС ВС від 26 серпня 2020 року у справі № 336/1488/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91314114>
7. Постанова КЦС ВС від 01 квітня 2019 року у справі № 545/819/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80889013>
8. Постанова КЦС ВС від 29 квітня 2022 року у справі № 761/27222/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/1041782276>.
9. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. За ред. І.В. Жилінкової. Х.: Ксилон, 2008. 855 с.
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/card2#Card>
11. Пономаренко О. М. Сторони аліментного договору: проблеми теорії та практики. Проблеми нормативного визначення вимог до сторін аліментного договору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2018. С. 131–136.
12. Постанова КЦС ВС від 22 березня 2021 року у справі № 463/2490/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95848765>
13. Про виконавче провадження Закон України від 02.06.2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>
14. Постанова Верховного Суду від 20 червня 2019 року у справі № 632/580/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82857515>
15. Розгон, О. В. Р 64 Договори у сімейному праві України [Текст]: монографія / О. В. Розгон. К.: Ін Юре, 2018. 301 с.
16. Постанова Пленуму Верховного Суду України №3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» від 15.05.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06#Text>.

КРАВЧИК М. Б.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
та процесу

(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 347.21

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.13>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОНАСТУПНИЦТВА ОБОВ'ЯЗКУ СПАДКОДАВЦЯ З ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ

Євроінтеграційні процеси зумовлюють також і розвиток цивільного законодавства. Гармонізація цивільного законодавства з правом ЄС зумовила початок процесу рекодифікації Цивільного кодексу України. Спільність правового регулювання спадкових правовідносин в країнах ЄС зумовлюється єдиним предметом регулювання – спадщини, яка складається з майнових прав і обов'язків.

До складу спадщини, яка є базовою категорією в спадкуванні, входять як права, так і обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини й не припинилися внаслідок його смерті. Зазначене зумовлене необхідністю заміни боржника в зобов'язанні його правонаступником. Включення до складу спадщини обов'язків спадкодавця пояснюється універсальним характером спадкового наступництва, а також загальними умовами виконання зобов'язання, за змістом яких зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору й вимог цивільного кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов і вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться. Цивільний кодекс України визначає, що до спадкоємців переходять також обов'язки спадкодавця. Такими можуть бути повернення грошей, речей, відшкодування матеріальної шкоди, завданих спадкодавцем у договірних чи деліктних зобов'язаннях, а також моральну шкоду, яка була присуджена за життя спадкодавця.

З огляду на особистий характер конструкції моральної шкоди, важливим є дослідження спадкування обов'язку відшкодування моральної шкоди, завданої спадкодавцем. З урахуванням універсального правонаступництва спадкових правовідносин та особливостей статті 1231 ЦК України, спадкоємці, успадковують весь спадковий актив та пасив. Обов'язки за зобов'язаннями покладаються на спадкоємців, що прийняли спадщину. В даному випадку не має правового значення чи успадковує особа за законом, чи за заповітом.

В статті досліджені особливості правонаступництва обов'язків спадкодавця, зокрема, обов'язку відшкодування моральної шкоди. Здійснено аналіз судової практики Верховного Суду з зазначеної проблематики.

Ключові слова: новелізація спадкового права, обов'язки спадкодавця, склад спадщини, відшкодування моральної шкоди, правонаступництво обов'язків спадкодавця.

Kravchuk M. B. Characteristics of the legal succession of the obligation of the testator to compensate moral damage

European integration processes also determine the development of civil legislation. The harmonization of civil legislation with EU law led to the beginning of the process of recodification of the Civil Code of Ukraine. The commonality of legal regulation

of inheritance relations in the EU countries is determined by a single subject of regulation – inheritance, which consists of property rights and obligations.

Inheritance, which is a basic category in inheritance, includes both rights and obligations that belonged to the testator at the time of opening the inheritance and did not cease due to his death. This is due to the need to replace the debtor in the obligation with his legal successor. The inclusion of the testator's obligations in the inheritance is explained by the universal nature of inheritance, as well as the general conditions for the fulfillment of the obligation, according to which the obligation must be properly fulfilled in accordance with the terms of the contract and the requirements of the Civil Code, other acts of civil legislation, and in the absence such conditions and requirements – in accordance with the customs of business turnover or other requirements that are usually set. The Civil Code of Ukraine specifies that the obligations of the testator also pass to the heirs. These can be the return of money, things, compensation for material damage caused by the testator in contractual or tortious obligations, as well as moral damage that was awarded during the life of the testator.

Given the personal nature of the construction of moral damage, it is important to study the inheritance of the obligation to compensate for moral damage caused by the testator. Taking into account the universal legal succession of inheritance legal relations and the peculiarities of Article 1231 of the Civil Code of Ukraine, the heirs inherit all inherited assets and liabilities. Obligations for obligations fall on the heirs who accepted the inheritance. In this case, it has no legal significance whether a person inherits by law or by will.

The article examines the peculiarities of legal succession of the testator's obligations, in particular, the obligation to compensate moral damage. An analysis of the judicial practice of the Supreme Court on the specified issue was carried out.

Key words: *amendment of inheritance law, obligations of the testator, composition of the inheritance, compensation for moral damage, legal succession of the obligations of the testator.*

Вступ. Спадкування – це універсальне правонаступництво, що забезпечує перехід не лише майнових прав, а й обов'язків від спадкодавця до його спадкоємців (правонаступників). Це означає, що до спадкоємців в цілому переходять також майнові обов'язки, за винятком обов'язків, які нерозривно пов'язані з померлою особою (спадкодавцем).

При визначенні правонаступництва в спадкових правовідносинах варто зазначити, що універсальному правонаступництву притаманний перехід до спадкоємців всіх елементів правовідношення, тобто має місце юридична залежність прав і обов'язків спадкодавця. При правонаступництві спадкоємці у правовідносинах заступають на місце спадкодавця, при цьому права яких вони набувають, визначаються правами померлої особи. В даному випадку йдеться про заміну суб'єкта у правовідношенні.

Спадкове наступництво зберігає ознаки універсальності. Однак, варто зазначити, що перехід прав та обов'язків від померлої особи до його спадкоємців не обов'язково тотожний за своїм змістом. Це, зокрема, визначається, специфікою спадкових правовідносин, тобто складу спадщини.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей відшкодування моральної шкоди спадкоємцями, зокрема, правонаступництва обов'язку спадкодавця з відшкодування моральної шкоди.

Результати дослідження. Відповідно до положень норм цивільного законодавства учасники цивільних правовідносин мають право на компенсацію моральної шкоди. Згідно з статті 16 ЦК України, право на відшкодування моральної шкоди належить до універсальних способів захисту цивільних прав. Таким чином, будь-який учасник цивільних відносин

на підставі цієї статті ЦК України може звернутись до суду з вимогою про відшкодування моральної шкоди.

Так, відповідно до статті 23 ЦК України моральна шкода полягає:

- 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;
- 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;
- 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

У вище наведеній правовій нормі законодавець лише перелічив способи прояву моральної шкоди, не даючи саме визначення. І це цілком виправдано, оскільки кожний підхід з метою розкриття поняття «моральна шкода» буде не повним. Визначення моральної шкоди наведене також в Постанові Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31 березня 1995 року «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової шкоди)». Зокрема, відповідно до п. 3 цієї Постанови, під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Відповідно до чинного законодавства моральна шкода може полягати, зокрема: у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків.

Визначення змісту моральної шкоди через поняття «страждання» означає, що дії особи, яка завдала цю шкоду повинні знайти своє відображення у свідомості потерпілого, які миттєво оцінюються свідомістю і викликають певну психічну реакцію. При цьому несприятливі зміни в охоронюваних законом благах визначаються у свідомості людини у формі негативних відчуттів (фізичних страждань) або переживань (душевних переживань) [1, с. 99]. Такі негативні емоції в кожному випадку будуть різними за глибиною, силою, проявом, наслідками.

За правилами ч. 3 ст. 23 ЦК України моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості.

В.Д. Примак звертає увагу, що загальний підхід у питанні щодо обґрунтованості визнання факту виникнення суб'єктивного права на відшкодування моральної шкоди мав би спиратися на переконання у тому, що розумною юридико-фактичною підставою для застосування цього засобу цивільно-правової відповідальності слід вважати не будь-яке, а виключно істотне порушення особистого немайнового блага. Причому критерієм цієї істотності має визнаватися внутрішнє переконання суду щодо наявності одного з таких чинників: 1) нагальної, безперечної необхідності компенсаційної підтримки потерпілого з метою захисту його законного й морально зумовленого приватного інтересу. Тоді на перший план виходить індивідуальний зріз завданої шкоди, що ґрунтується на розумному уявленні про передбачувані страждання і переживання потерпілої особи й притаманне аналогічним ситуаціям співвідношення між певним розміром матеріальної компенсації та можливістю виникнення завдяки їй присудженню морального переконання у відновленні справедливості; 2) публічного,

зумовленого міркуваннями суспільної моралі, інтересу щодо застосування заходів майнового впливу на порушника чужого особистого немайнового блага; 3) суспільної потреби щодо публічного засудження певної моделі недобросовісної поведінки [2, с. 239, 240].

Відповідно до статті 1231 ЦК України до спадкоємців переходить обов'язок відшкодувати майнову шкоду (збитки) та моральну шкоду, яка була завдана спадкодавцем.

Так, до спадкоємця переходить обов'язок відшкодувати майнову шкоду (збитки), яка була завдана спадкодавцем, також обов'язок відшкодування моральної шкоди, завданої спадкодавцем, що було присуджено судом зі спадкодавця за його життя; обов'язок сплатити неустойку (штраф, пеню), яка була присуджена судом кредиторів із спадкодавця за життя спадкодавця; обов'язок відшкодувати розумні витрати, які були зроблені одним із них або іншою особою на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця (але не більше ніж за три роки); обов'язки, що виникли за договором оренди житла з викупом.

Тлумачення частини першої статті 1231 ЦК України свідчить, що законодавець не деталізує того, обов'язки в яких зобов'язаннях переходять в порядку спадкування – договірних чи недоговірних. Власне, відсутні будь-які передумови для обмеження законодавцем переходу в порядку спадкового правонаступництва обов'язку відшкодувати майнову шкоду (збитки) в договірних чи недоговірних зобов'язаннях. Такий висновок підтверджується й системним аналізом випадків використання законодавцем словосполучення «майнова шкода», наприклад, у статтях 22, 623, 1166, 1177 ЦК України [3].

Окрім цього, цивільне законодавство в деліктних зобов'язаннях передбачає презумпцію вини. Якщо у процесі судового розгляду справи зазначена презумпція не спростована, то вона є юридичною підставою для висновку про наявність вини заподіявача шкоди. На позивача в такому разі покладається обов'язок довести наявність заподіяної шкоди та її розмір.

Наступним положенням щодо обов'язку відшкодування моральної шкоди спадкоємцями є обов'язкове встановленням рішенням суду такого обов'язку у спадкодавця. Відповідно до вимог ч. 2 ст. 1231 ЦК України до спадкоємця переходить обов'язок відшкодування моральної шкоди, завданої спадкодавцем, яке було присуджено судом зі спадкодавця за його життя.

Проте, договором між кредитором та спадкоємцем можуть визначитися інші способи виконання обов'язку, в тому числі передання речі в натурі. Буквальне тлумачення чч. 2, 3 ст. 1231 ЦК дозволяє стверджувати, що умовою відшкодування моральної шкоди та неустойки є присудження відповідних сум за життя спадкодавця. Це положення слід розуміти таким чином, що до відкриття спадщини відповідне судові рішення має бути не лише ухваленим, а й набрати законної сили. Як наголошує З.В. Ромовська, норма ч. 2 ст. 1231 ЦК не є відступом від загального положення про те, що право на відшкодування моральної шкоди є особистим правом особи. Адже, йдеться про той етап, коли це право нею уже здійснене, оскільки присуджена певна грошова сума. Стосовно збитків, завданих спадкодавцем, закон такої умови не містить, через що після відкриття спадщини підлягає встановленню сам факт завдання матеріальної шкоди та її розмір. Хоча в юридичній літературі висловлюється протилежна позиція про можливість включення до складу спадщини обов'язку щодо відшкодування моральної шкоди за відсутності рішення суду про присудження такого відшкодування кредиторів спадкодавця [4, с. 796].

Такий висновок обґрунтовується тим, що обов'язок відшкодувати моральну шкоду не носить особистого характеру. Однак, наведена правова позиція не узгоджується з імперативним приписом закону, а тому проблематичним є її врахування у процесі правозастосування.

Додатково у ч. 4 ст. 1231 ЦК міститься спеціальне положення про те, що майнова та моральна шкода, яка була завдана спадкодавцем, відшкодовується спадкоємцями у межах вартості рухомого чи нерухомого майна, яке було одержане ними у спадщину. Як стверджують С.Я. Фурса та Є.І. Фурса, коли розмір обов'язків спадкодавця перевищує розмір його прав, спадкування не настає, а здійснюється відшкодування шкоди, завданої спадкодавцем [5, с. 275].

В цивілістичній доктрині під моральною шкодою розуміються фізичні та душевні страждання, завдані фізичній особі неправомірними рішеннями діями чи бездіяльністю, якими порушуються її особисті немайнові блага або посягають на належне фізичній особі

майно, а також приниження честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. По своїй суті право на компенсацію моральної шкоди є особистим, оскільки внаслідок заподіяння моральної шкоди відбувається негативний вплив на особисті немайнові блага фізичної особи. Саме тому у частині третій статті 1230 ЦК передбачено правило, що спадкується право на відшкодування моральної шкоди, яке було присуджено судом спадкодавцеві за його життя. У випадку якщо спадкодавець звернувся до суду з вимогою про компенсацію моральної шкоди й помер на стадії розгляду справи не допускається процесуальне правонаступництво за вимогою про компенсацію моральної шкоди [6].

Проблема правонаступництва обов'язку з відшкодування моральної шкоди спадкоємцями була також предметом розгляду Верховного Суду.

Зокрема, правонаступництво у спадкових правовідносинах також пов'язане із процесуальним правонаступництвом. У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 18 січня 2023 року в справі № 752/16818/18 зроблений правовий висновок, про те, що «процесуальне правонаступництво – це заміна під час провадження у цивільній справі сторін або третіх осіб іншими особами, до яких переходять права та обов'язки у спірних правовідносинах. Суд будь-якої інстанції зобов'язаний залучити до участі у справі правонаступника сторони або третьої особи, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво прав та обов'язків відповідної особи, а правонаступник існує. Питання процесуальної правосуб'єктності сторони, третьої особи, їхніх правонаступників належать до тих, які суд має вирішити під час розгляду справи незалежно від стадії судового процесу. Не є перешкодами для з'ясування підстав процесуального правонаступництва межі розгляду справи у суді відповідної інстанції, а також предмет доказування за відповідними позовними вимогами. Проте, процесуальне правонаступництво можливе лише тоді, коли у майнових відносинах відбулось правонаступництво. Отже, при вирішенні питання про залучення правонаступників учасників справи, суду необхідно встановити наявність чи відсутність правонаступництва на підставі норм матеріального права у спірних правовідносинах» [7].

Так, згідно з статті 1218 ЦК України до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. Відповідно до статті 1219 ЦК України не входять до складу спадщини права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема: 1) особисті немайнові права; 2) право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами; 3) право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 4) права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом; 5) права та обов'язки особи як кредитора або боржника, передбачені статтею 608 ЦК України. Зобов'язання припиняється смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов'язаним з його особою і у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою (частина перша статті 608 ЦК України).

Зобов'язання про компенсацію моральної шкоди – це правовідношення, у силу якого одна сторона (потерпілий, кредитор) має право вимагати компенсації завданої моральної шкоди, а інша сторона (боржник) зобов'язана компенсувати завдану моральну шкоду [8]. Таким чином, сутність обов'язків з грошової компенсації моральної шкоди і судових витрат не дозволяє зробити висновок, що вони мають особистий характер та пов'язані із особою спадкодавця.

По своїй суті зобов'язання про компенсацію моральної шкоди є досить специфічним зобов'язанням, оскільки не на всіх етапах свого існування характеризується визначеністю змісту, а саме щодо способу та розміру компенсації. Джерелом визначеності змісту обов'язку особи, що завдала моральної шкоди, може бути: договір особи, що завдала моральної шкоди, з потерпілим, в якому сторони домовилися зокрема, про розмір, спосіб, строки компенсації моральної шкоди; у випадку, якщо не досягли домовленості, то рішення суду в якому визначається спосіб та розмір компенсації моральної шкоди [9].

Гроші виступають еквівалентом моральної шкоди. Грошові кошти, як загальний еквівалент всіх цінностей, в економічному розумінні «трансформують» шкоду в загальнодоступне

вираження, а розмір відшкодування «обчислює» шкоду. Розмір визначеної компенсації повинен, хоча б наближено, бути мірою моральної шкоди та відновлення стану потерпілого. При визначенні компенсації моральної шкоди складність полягає у неможливості її обчислення за допомогою будь-якої грошової шкали чи прирівняння до іншого майнового еквіваленту [10].

У зв'язку з цим, визначаючи грошову суму компенсації моральної шкоди слід враховувати, що така є лише ймовірною. Для визначення розміру грошової компенсації слід враховувати характер правопорушення, глибину фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступінь вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також інші обставини, які мають істотне значення. Важливе значення мають також застосування засад розумності і справедливості.

Висновки. Правовідносини щодо обов'язку відшкодування моральної шкоди, яка завдана померлою особою не є нерозривно пов'язаними з спадкодавцем. А тому зазначення провідношення допускає правонаступництво.

Особливості правонаступництва обов'язку спадкодавця з відшкодування моральної шкоди зумовлені наявністю судового рішення. Аналізуючи судову практику вбачаючи, що відмовляючи у стягненні з спадкоємця моральної шкоди, суди посилались на положення статті 1231 ЦК України, яка визначає, що до спадкоємця переходить обов'язок з відшкодування моральної шкоди, завданої спадкодавцем, якщо воно було присуджено судом зі спадкодавця за його життя.

Таким чином, якщо за життя спадкодавця не було підтверджено заподіяння ним моральної шкоди, то відшкодування такої шкоди не може входити до складу спадщини. Здійснюючи аналіз чч. 1, 2 ст. 1231 ЦК України варто зазначити, що з урахуванням презумпції вини заподіювала шкоди на спадкоємців може бути покладено обов'язок щодо відшкодування збитків не залежно від наявності рішення суду про таке відшкодування спадкодавцем. На противагу задля виникнення обов'язку щодо відшкодування моральної шкоди – обов'язковою передумовою виступає рішення суду.

Список використаних джерел:

1. Відшкодування моральної та матеріальної шкоди: Навч. посіб. / М.К. Галантич, А.Б. Гриняк, А.І. Дрішлюк, Т.С. Ківалова та ін.; за заг. ред. М.К. Галантича. К.: Юрінком Інтер, 2011. 624 с.
2. Примак В.Д. Відшкодування моральної шкоди на засадах справедливості, розумності й добросовісності: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2014. 432 с.
3. Постанова КЦС ВС від 08.05.2019 у справі № 205/9764/16-ц. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/81841615> (дата звернення 17.11.2023).
4. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: в 4 т. / А. Г. Ярема. К.: А.С.К. Севастополь. Ін-т юрид. Досліджень. 2005. Т. 3. 928 с.
5. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: Наук.-практ. посіб./ С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, О.М. Клименко, С.Я. Рябовська, Л.О. Кармаза та ін.; за заг. ред. С.Я. Фурси. К.: КНТ, 2007. 1216 с.
6. Постанова КЦС ВС від 13.07.2022 року у справі № 753/15095/17. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/105371766> (дата звернення 17.11.2023).
7. Постанова Верховного Суду від 18 січня 2023 року у справі №752/16818/18. URL.: <https://reestr.court.gov.ua/Review/108654267>. (дата звернення 08.12.2023).
8. Постанова Верховного Суду 08 лютого 2023 року у справі № 760/9496/21. <https://reestr.court.gov.ua/Review/108959770>. (дата звернення 26.12.2023).
9. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 01 березня 2021 року у справі № 180/1735/16-ц (дата звернення 26.12.2023).
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 25 травня 2022 року в справі № 487/6970/20. (дата звернення 26.12.2023).

КРОЙТОР В. А.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
та процесу

(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 346.543.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.14>

ІНВЕСТИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ЗМІН ДО СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті доводиться, що в умовах європейської інтеграції та глобалізації соціально-економічного простору вітчизняні науковці приділяють значну увагу ролі інвестицій та інновацій як інструментів реалізації та впровадження змін до сучасного підприємництва. Ефективне існування сучасного підприємництва можливе лише в умовах активного пристосування до змін у суспільстві та активного впровадження інновацій як одного з інструментів реалізації та впровадження відповідних змін.

Проведене дослідження дозволяє запропонувати наступні висновки. Доведено, що інновації – це результат наукової, науково-технічної та іншої інтелектуальної творчої діяльності, що вкладаються для їх комерціалізації. Для інновацій властиве поєднання як економічного інтересу (отримання прибутку), так і соціального – реалізація соціально значущих цілей.

У праці підкреслено, що в умовах воєнного стану будь-яка сфера (військова, освітня, медична та ін.) потребує новітніх інноваційних продуктів. Водночас інновації поза системного правового регулювання можуть залишитися в уразливому стані. Тому доцільно розробити і прийняти Стратегію інвестування в інновації в умовах подолання наслідків воєнного стану. Аргументовано, що інвестиційний проєкт у інновації – це комплекс заходів (організаційно-правових, управлінських, аналітичних, фінансових і науково-технічних) з використанням ресурсів міжнародних організацій, держави, державно-приватного партнерства, окремих приватних суб'єктів, з метою комерціалізації медичних інновацій та підтримки соціально значущих цілей.

При правовому супроводі інвестиційних проєктів щодо інновацій необхідно враховувати додаткові ризики, обумовлені проведенням досліджень за участю людей. При цьому інвестиційний проєкт в інновації оформлюється як складний юридико-технічний документ – з економічними розрахунками, обґрунтуванням виду та розміру інвестицій, їх циклу реалізації у часі. Для подолання ризиків цих проєктів доцільно залучення страхування ризиків.

Воєнні дії на території України зумовили значні руйнування економічної інфраструктури, негативні логістичні зміни і загалом зміни у виробництві, попиті та споживанні. Крім того, пандемія, кліматичні зміни та складна політична ситуація у світі ускладнюють вирішення багатьох актуальних для національного господарства завдань. За таких умов економіка держави потребує якісної модернізації передусім правових засад регулювання її розвитку як в умовах війни, так і в поствоєнний період, адже саме на них ґрунтуються всі управлінські рішення, зокрема і у сферах інвестицій та інновацій.

Ключові слова: *інвестиції, інновації, підприємництво, європейська інтеграція, глобалізація, інтелектуальна власність, інвестиційні проєкти, новітній інноваційний продукт.*

Kroitor V. A. Investments and innovations as tools for exercising and implementing changes into modern entrepreneurship in terms of the war and post-war period

The author of the article has proved that domestic scholars pay considerable attention to the role of investments and innovations as tools for exercising and implementing changes into modern entrepreneurship in terms of European integration and globalization of the socio-economic space. The effective existence of modern entrepreneurship is only possible in terms of active adaptation to changes in society and active implementation of innovations, as one of the tools for exercising and implementing the relevant changes.

The conducted research allows us to offer the following conclusions. It has been proved that innovations are the result of scientific, scientific and technical, other intellectual creative activities invested into their commercialization. Combination of economic interest (making a profit). and social – the realization of socially significant goals is inherent to innovation.

The author of the paper has emphasized that any field (military, educational, medical, etc.) needs the latest innovative products in terms of the martial law. At the same time, innovations outside of systemic legal regulation may remain vulnerable. Therefore, it is expedient to develop and adopt the Strategy for Investing into Innovations in Terms of Overcoming the Consequences of the Martial Law. It has been argued that an investment project into innovations is a set of measures (organizational and legal, managerial, analytical, financial, scientific and technical) by using the resources of international organizations, the state, public and private partnerships, certain private entities in order to commercialize medical innovations and to support socially significant goals.

It is necessary to take into account additional risks caused by conducting research with the participation of people while legal support of investment projects regarding innovations. At the same time, an investment project into innovations is drawn up as a complex legal and technical document with economic calculations, justification of the type and size of investments, their implementation stages in time. In order to overcome the risks of these projects, it is advisable to involve risk insurance.

As we have already noted, the military actions on the territory of Ukraine led to significant destruction of the economic infrastructure, negative logistical changes and generally changes in production, demand and consumption. Besides, the pandemic, climate changes and the difficult political situation in the world make it difficult to solve many tasks that are relevant for the national economy. The state's economy under such conditions needs qualitative modernization, first of all, legal principles for regulating its development both in the war and post-war period, because all management decisions are based on them, in particular within the areas of investments and innovations.

***Key words:** investments, innovations, entrepreneurship, globalization, intellectual property, investment projects, the latest innovative product.*

Постановка проблеми. В умовах європейської інтеграції та глобалізації соціально-економічного простору, вітчизняні науковці приділяють значну увагу ролі інвестицій та інновацій як інструментів реалізації та впровадження змін до сучасного підприємництва. Ефективне існування сучасного підприємництва можливе лише в умовах активного пристосування до змін у суспільстві та активного впровадження інновацій як одного з інструментів реалізації та впровадження відповідних змін.

Зазначена тема й сьогодні ще перебуває на периферії дослідницької практики. Тому тема дослідження теоретичних і практичних засад формування та розвитку інвестицій та

інновацій як інструментів реалізації та впровадження змін до сучасного підприємництва є надзвичайно актуальною та потребує подальшого вивчення.

Аналіз останніх джерел і публікацій. В Україні останнім часом дедалі більше зростає інтерес до явищ інновацій та інвестицій і в наукових колах. Вивченням питань інвестицій та впровадження інновацій у підприємницький процес займалися багато вчених, зокрема, О. Е. Аврамова [1], Ю. М. Жорнокуй [2; 3; 4], В. Нежиборець [5]; О. В. Піхурець [6], Й. А. Шумпетер [7] тощо. Названі вчені слушно відзначають велику роль інвестицій та інноваційного підприємництва у процесі економічного зростання як важливої складової розвитку національної економіки. А. П. Єрмак також охарактеризував нормативно-правове забезпечення інвестиційної діяльності в Україні [8]. Низка праць була присвячена темі й автором цієї наукової розробки [9; 10].

Звертає на себе увагу також поява наукових досліджень, спричинених умовами воєнного часу, що ставлять перед суспільством та державою низку питань стимулювання інвестиційної та інноваційної активності, які невідомі періоду мирного часу. Так, слід відзначити низку досліджень з цієї тематики, проведених О. П. Подцерковним [11; 12] та його сумісну статтю з Д. В. Зятіною [13]. Слід також вказати на дослідження, проведене А. В. Гречко та Д. Д. Джумакєєвою [14]. Враховуючи наявні наукові досягнення, все ж такі слід підкреслити недостатність наукових праць щодо правового забезпечення інвестицій в інновації.

Завдяки інвестиціям можна отримати фінансові ресурси щодо матеріально-технічної бази винахідництва. Водночас інвестори завжди ідуть на ризик, вкладаючи капітал в інновації, оскільки майбутня наукова розробка може завершитися як позитивним, так і негативним результатом. Тому актуальним питанням є юридичний супровід інвестиційних проєктів.

Наведене підкреслює актуальність обраної тематики для подальших наукових досліджень.

Мета наукової статті. Проаналізувати та висвітлити сутність і значення інвестицій та інноваційного підприємництва у процесі економічного зростання як важливої складової розвитку національної економіки. Крім того, в дослідженні заплановано зупинитись на деяких проблемах правового стимулювання інвестицій та інновацій у воєнний час.

Результати дослідження. Інвестиції та інновації є невід'ємною та однією з важливих складових сучасної економіки. Так, у Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р, підкреслено, що в Україні для подолання поступової деградації інноваційного потенціалу необхідно сприяти розвиткові видів діяльності з високою наукомісткістю та переходу від низькотехнологічної ресурсної до високотехнологічної інноваційної економіки. При цьому державна політика має створювати сприятливі умови насамперед для розвитку виробництва інтелектуальних продуктів, включаючи можливість їх комерціалізації [15].

Законом України «Про інноваційну діяльність» визначено такі поняття, як інновації (новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери), інноваційний продукт (результат науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки) (ст. 1 Закону) [16]. Аналізуючи наведені положення, можна стверджувати, що інновації є широкою категорією, що охоплює як інноваційні продукти, так і інноваційні послуги.

Термін «інновація» є похідним від англomовного *innovation*, містить корінь *nova* (новий) та префікс *in* (в), що дослівно можна перекласти як «нововведення». У Великому тлумачному словнику сучасної української мови «інновація» визначається як нововведення; комплекс заходів, спрямованих на впровадження в економіку нової техніки, технологій, винаходів і т. ін. [17, с. 169].

Незважаючи на законодавче закріплення визначення інновацій у нормативно-правових джерелах, міжнародних документах, у науковому колі й до сьогодні точиться доволі широка дискусія стосовно визначення інновацій.

О. Є. Аврамова наголошує, що поняття інновації розповсюджується на новий продукт або послугу, спосіб їх виробництва, нововведення у фінансовій, науково-дослідній та інших сферах, будь-яке вдосконалення, яке забезпечує економію витрат або створює умови для такої економії. Вона є абсолютно новим результатом інтелектуальної творчої діяльності у вигляді нового інтелектуального продукту, який вводиться в ринковий обіг (комерціалізується). Інновації мають похідний характер від об'єктів інтелектуальної власності, але можуть існувати в інших формах, незалежних від об'єктів інтелектуальної власності [1, с. 163]. На думку О. Е. Сімсон, інновації – це результат наукової та іншої інтелектуальної творчої діяльності, що вкладаються в ринковий обіг з комерційною метою [18, с. 78].

Особливість інновації аргументує Ю. Є. Атаманова. Дослідниця розкриває динамічний аспект інновації, зокрема, як упровадження суб'єктом господарювання у виробничий процес відповідно до інноваційного проекту результату інтелектуальної, в тому числі наукової та науково-технічної діяльності, та доведений до рівня інноваційного продукту зі здійсненням науково-дослідних та (або) дослідно-конструкторських робіт і виготовленням дослідних зразків, пробних партій продукції та (або) запровадженням експериментального виробництва [19, с. 9]. Статику та динаміку інновації визначено О. В. Піхурець та Ю. С. Мельниченко, які довели, що фактично у законодавчому визначенні зміст «інновації» розкривається через кінцевий результат інноваційного процесу у вигляді нової технології, продукту або послуги, організаційно-технічного рішення (статична точка зору). Динаміка інновації проявляється в тому, що вона є складним, тривалим процесом, що поєднує створення, розробку, доведення до комерційного використання і поширення новації [20, с. 251].

За міжнародними стандартами інновація – це кінцевий результат інноваційної діяльності, що знайшов втілення у вигляді нового або вдосконаленого продукту, реалізованого на ринку, нового або вдосконаленого технологічного процесу, за яким здійснюється виготовлення продукції та який, крім того, може комерціалізуватись, або у вигляді нового методу надання послуг тощо [21, с. 249].

І. А. Гнатенко слушно вважає, що аналіз розглянутих вище визначень концепту «інновація» з метою виявлення в них загального наукового підходу до пояснення даного феномену в межах підприємництва, який би міг стати спільною квінтесенцією їх узгодженого трактування, значно утруднений. Зазначене дозволяє спрогнозувати, що в майбутньому відбуватиметься доволі тривалий процес компліментарного синтезу інноваційного еволюціонізму та синергетики теорії підприємницьких систем. Саме вони на основі сучасної методології задаватимуть тренд формування внутрішньої логіки визначення «інновації» як інструментарію національного підприємництва [22, с. 108]. Термін «синергетика» сьогодні дуже популярний у науці державного управління, він походить від грецького «синергетикос» – «спільний, узгоджено діючий», тобто при його вживанні йдеться про явища, які виникають унаслідок спільної дії кількох різних факторів, у той час, коли кожен фактор окремо до виникнення подібного явища не призводить [22, с. 246–247].

Узагальнюючи наведене можна стверджувати, що інновація як правова категорія може розглядатися в широкому та вузькому сенсі. Широкий підхід охоплює визначення інновації як:

- 1) статичного об'єкта у вигляді новітньої послуги чи продукту;
- 2) процесу створення, комерціалізації та реалізації інновації (динаміка інновації).

Інновації завжди створюються з метою поліпшення виробничого, фінансового, іншого технологічного, технічного процесу.

У межах удосконалення інвестиційного законодавства окремо слід звернути увагу на специфіку інвестиційних проєктів. Інвестиційний проєкт – це комплекс заходів (організаційно-правових, управлінських, аналітичних, фінансових та інженерно-технічних), визначених на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку національної економіки та спрямованих на розвиток окремих галузей, секторів економіки, виробництв, регіонів, виконання яких здійснюється суб'єктами інвестиційної діяльності (абз. 2 ч. 3 ст. 2 Закону України «Про інвестиційну діяльність») [16]. Він оформлюється у вигляді планово-розрахункових документів, які розробляються для обґрунтування відповідного виду та

розміру інвестицій, строків реалізації. Тому він охоплює дві групи документів щодо: обґрунтування та прогнозування результатів інвестування. Окремо звернімо увагу, що при розробці інвестиційного проєкту необхідно враховувати його можливі ризики.

Ризики при розробці інвестиційного проєкту можуть бути такими:

1) несподівані державні заходи регулювання у сферах: матеріально-технічного постачання, проєктних нормативів, виробничих нормативів, землекористування, охорони навколишнього середовища, експорту-імпорту, ціноутворення, податкового законодавства;

2) події;

3) організаційного характеру (банкрутство);

4) зовнішні передбачувані, але не визначені ризики: ринковий ризик у зв'язку з погіршенням умов отримання сировини, підвищенням вартості сировини, зміною вимог споживачів; неприпустимий екологічний вплив; негативні соціальні наслідки; зміна валютних курсів;

5) правові ризики [24, с. 142].

Ці загальні ризики доповнюються такими спеціальними ризиками, як: 1) ускладнення у процесі проведення досліджень за участю людей; 2) неотримання позитивного ефекту у вигляді отримання прибутку, соціального ефекту охорони здоров'я. Виходячи з наведеного, можна стверджувати, що інвестиційні проєкти в медичні інновації можуть розглядатися як підприємницька діяльність з підвищеним рівнем ризиків. При цьому, незважаючи на ці ризики, особливості інвестиційних проєктів у медичні інновації не визначаються у ст. 2 Закону України «Про інвестиційну діяльність» [16].

Підсумовуючи наведене можна стверджувати, що інвестиційний проєкт в інновації – це комплекс заходів (організаційно-правових, управлінських, аналітичних, фінансових і науково-технічних) з використанням ресурсів міжнародних організацій, держави, державно-приватного партнерства, окремих приватних суб'єктів, з метою комерціалізації інновацій та підтримання соціально значущих цілей у суспільстві. Правові характеристики інвестиційних проєктів у інновації наступні: це підприємницька діяльність; виникає та реалізується щодо інновацій; може мати фінансування із джерел міжнародних організацій, держави, державно-приватного партнерства, окремих приватних суб'єктів; має підвищений ризик.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє запропонувати наступні висновки. Доведено, що інновації – це результат наукової, науково-технічної та іншої інтелектуальної творчої діяльності, що вкладаються для їх комерціалізації. Для інновацій є властивим поєднання як економічного інтересу (отримання прибутку), так і соціального – реалізація соціально значущих цілей.

Підкреслено, що в умовах воєнного стану будь-яка сфера (військова, освітня, медична та ін.) потребує новітніх інноваційних продуктів. Водночас інновації поза системного правового регулювання можуть залишитися в уразливому стані. Тому доцільно розробити і прийняти Стратегію інвестування в інновації в умовах подолання наслідків воєнного стану. Аргументовано, що інвестиційний проєкт у інновації – це комплекс заходів (організаційно-правових, управлінських, аналітичних, фінансових і науково-технічних) з використанням ресурсів міжнародних організацій, держави, державно-приватного партнерства, окремих приватних суб'єктів, з метою комерціалізації медичних інновацій та підтримки соціально значущих цілей.

При правовому супроводі інвестиційних проєктів щодо інновацій необхідно враховувати додаткові ризики, обумовлені проведенням досліджень за участю людей. При цьому інвестиційний проєкт в інновації як складний юридико-технічний документ – з економічними розрахунками, обґрунтуванням виду та розміру інвестицій, їх циклу реалізації у часі. Для подолання ризиків цих проєктів доцільним є залучення страхування ризиків.

Як уже зазначалось, воєнні дії на території України зумовили значні руйнування економічної інфраструктури, негативні логістичні зміни й загалом зміни у виробництві, попиті та споживанні. Крім того, пандемія, кліматичні зміни та складна політична ситуація у світі ускладнюють вирішення багатьох актуальних для національного господарства завдань. За

таких умов економіка держави потребує якісної модернізації передусім правових засад регулювання її розвитку як в умовах війни, так і в поствоєнний період, адже саме на них ґрунтуються всі управлінські рішення, зокрема і у сферах інвестицій та інновацій.

Список використаних джерел:

1. Аврамова О. Є., Кізь Е. С. До проблеми визначення інновації. *Вісник Нац. техн. ун-ту «ХП» : зб. наук. пр. Темат. вип. : Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. Харків : НТУ «ХП»*. 2011. № 30. С. 161–165.
2. Жорнокуй Ю. М. Венчурний капітал як основне джерело інвестицій малих та середніх інноваційних підприємств. *Стратегії підприємницької діяльності в інтересах сталого розвитку малого і середнього інноваційного підприємництва* : зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України № 2 за матеріалами II круглого столу (м. Харків, 16 лист. 2020 року) / за ред. А. В. Стріжкової. Харків : НДІ ПЗІР НАПрН України, 2020. С. 34–41.
3. Жорнокуй Ю. М. Проблемні питання здійснення венчурного інвестування як різновиду інноваційної діяльності. *Регіональні інноваційні ініціативи: завдання та шляхи вирішення: зб. наук. праць за матеріалами Круглого столу* (м. Харків, 5 квіт. 2019 р.). Харків : НДІ ПЗІР НАПрН України, 2019. С. 158–165
4. Жорнокуй Ю. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб – суб'єктів венчурного інвестування: якими вони мають бути? *Право та інновації*. 2018. № 1 (21). С. 13–18.
5. Нежиборець В. Інноваційне підприємництво як складова економічного зростання. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2014. № 1. С. 63–71.
6. Піхурець О. В., Мельниченко Ю. С. Окремі аспекти використання об'єктів права інтелектуальної власності в інноваційному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2013. Випуск 23. Частина I. Том 1. С. 249–254.
7. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / пер. з англ. В. Старка. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.
8. Єрмак А. П. Нормативно-правове забезпечення інвестиційної діяльності в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2023. Том 34 (73). № 1. С. 29–34. DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2023.1/06>.
9. Кройтор В. А. Правові засади венчурного інвестування у стартапи як інноваційний продукт. *Право та інновації*. 2023. № 3 (43). С. 39–47. DOI [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-3\(43\)-6](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-3(43)-6)
10. Кройтор В. А. Правове забезпечення інвестиційних проєктів щодо медичних інновацій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 104–107. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/23>.
11. Подцерковний О. П. Щодо потреб розширення правових форм забезпечення оборонного виробництва під час війни. *Другі наукові читання пам'яті професора Пронської Грацієлли Василівни. Економіка війни та повоєнний економічний розвиток України: проблеми, пріоритети, завдання правового регулювання*. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (21 квітня 2023 р., м. Київ) / за заг. ред.: В. В. Поєдинок. Київ : Ліра-К, 2023. 182 с.
12. Подцерковний О. П. Організаційно-правові обмеження та економіко-правові стимули в економіці воєнного часу. Розділ II. Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану : монографія [Електронне видання] / за ред. : Є. О. Харитонова, О. І. Харитонові, К. Г. Некіт ; упор.-укл. Ю. С. Маршук ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2023. 336 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/23423/%D0%97%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82%20%D1%86%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%20%D0%B2%20%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85%20%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%83_%D0%BC

%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F.pdf?sequence=3&isAllowed=y.

13. Подцерковний О. П., Зятіна Д. В. Правове стимулювання інвестицій та інновацій у воєнний час. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 177–181.

14. Гречко А. В., Джумаєєва Д. Д. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку підприємств в Україні в воєнний та поствоєнний період. *Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут»*. 2022. № 22. С. 45. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/50567>.

15. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text>.

16. Про інноваційну діяльність : Закон України від 4 липня 2002 р. № 40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>.

17. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Перун, 2003. 1440 с.

18. Сімсон О. Теорії походження інновацій у контексті економіки знань. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2011. № 4. С. 72–79.

19. Атаманова Ю. Є. Основні проблеми системного господарсько-правового регулювання відносин в інноваційній сфері : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Харків : Національна юридична академія України, 2009. 23 с.

20. Піхурець О. В., Мельниченко Ю. С. Окремі аспекти використання об'єктів права інтелектуальної власності в інноваційному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2013. Випуск 23. Частина I. Том 1. С. 249–254.

21. Квасницька Р. С., Ардашкіна Н. С. Особливості інноваційної діяльності підприємств у сучасних умовах. *Вісник Хмельницьк. нац. ун-ту*. 2009. № 6. С. 247–251.

22. Гнатенко А. І. Концепт «інновація» в системі національного підприємництва. *Роль інновацій в трансформації образу сучасної науки* : Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 28–29 грудня 2018 р.). ГО «Інститут інноваційної освіти» ; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. Київ : ГО «Інститут інноваційної освіти», 2018. 264 с.

23. Мельник Л. Г. Фундаментальные основы развития. Сумы : ИТД «Универ. кн.», 2003. 288 с.

24. Крамської Д. Ю., Нотовський П. В. Підвищення якості інвестиційних проектів завдяки введенню додаткових елементів інформаційного масиву. *Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Економічні науки*. 2018. № 19(1295). С. 140–146.

ЛИТВИНЕНКО Є. В.,
PhD здобувач,
викладач-стажист кафедри кримінально-
правових дисциплін та судочинства
(Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету)

СУГОНЯКО А. О.,
студентка III курсу
(Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету)

УДК 347.91

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.15>

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОПРАВОВИХ ПРИНЦИПІВ У РОЗВИТКУ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Дослідження загальноправових принципів в цивільному процесуальному праві набуває актуальності через те, що принципи цивільного судочинства є критично важливими, оскільки вони необхідні для поліпшення роботи судових органів. Суворе дотримання цих принципів та їх практична реалізація є ключовою запорукою захисту прав, свобод і інтересів особи. Принципи цивільного процесу відображають погляди законодавця на характер і зміст сучасного судочинства, особливо у вирішенні цивільних справ судами.

У статті проаналізовано понятійний апарат ключових понять, таких як «принципи» та «принципи права», зроблений особливий акцент на їхнє застосування у цивільному процесі. Висвітлено традиційну класифікацію принципів цивільного процесу, виділяючи загальноправові, міжгалузеві і галузеві принципи, що дозволяє розуміти комплексність питання.

Охарактеризувавши роль та значення загальноправових принципів у розвитку цивільного процесуального права, виявляє нагальну проблему щодо відсутності консенсусу серед авторів у визначенні цих принципів. Зокрема, висвітлюється, як відсутність чіткої законодавчої регламентації загальноправових принципів може призводити до неоднозначного тлумачення та різного їх застосування у практиці судочинства, що створює важливий контекст для подальших досліджень. Також розглянуто не менш значимі загальні принципи, зокрема принцип верховенства права, гуманізм, законність, справедливість та демократизм.

Використовуючи системний підхід, впроваджується концептуальний аналіз, щоб висвітлити взаємозв'язок між теоретичними концепціями та конкретною судовою практикою. Зазначається, що це дослідження не лише сприяє систематизації теоретичних знань, але і розкриває практичні аспекти реалізації загальноправових принципів у цивільному процесі.

Приходимо до висновку, що стаття вносить суттєвий внесок у розуміння ролі та значення загальноправових принципів у цивільному процесу, забезпечуючи обґрунтовані аргументи та висновки, які можуть слугувати основою для подальших досліджень та реформ у галузі цивільного судочинства.

Ключові слова: загальноправові принципи, принцип верховенства права, принцип гуманізму, принцип законності, принцип справедливості, принцип демократизму.

Lytyunenko Ye. V., Suhoniako A. O. Role and significance of general legal principles in the development of civil procedural law

The study of general legal principles in civil procedural law becomes relevant due to the fact that the principles of civil justice are critically important, as they are necessary for improving the work of judicial bodies. Strict adherence to these principles and their practical implementation is a key guarantee of protecting the rights, freedoms and interests of a person. The principles of civil procedure reflect the legislator's views on the nature and content of modern judicial proceedings, especially in the resolution of civil cases by courts.

The article analyzes the conceptual apparatus of key concepts such as «principles» and «principles of law», with special emphasis on their application in civil proceedings. The traditional classification of the principles of the civil process is highlighted, distinguishing general law, inter-branch and branch principles, which allows to understand the complexity of the issue.

Having characterized the role and significance of general legal principles in the development of civil procedural law, he reveals an urgent problem regarding the lack of consensus among authors in defining these principles. In particular, it is highlighted how the lack of clear legislative regulation of general legal principles can lead to ambiguous interpretation and their different application in judicial practice, which creates an important context for further research. No less significant general principles are also considered, in particular the principle of the rule of law, humanism, legality, justice and democracy.

Using a systematic approach, a conceptual analysis is implemented to highlight the relationship between theoretical concepts and specific judicial practice. It is noted that this study not only contributes to the systematization of theoretical knowledge, but also reveals the practical aspects of the implementation of general legal principles in the civil process.

We conclude that the article makes a significant contribution to the understanding of the role and importance of common law principles in the civil process, providing sound arguments and conclusions that can serve as a basis for further research and reforms in the field of civil justice.

Key words: *general legal principles, principle of the supremacy of law, principle of humanism, principle of legality, the principle of justice, principle of democratization.*

Вступ. Вивчення загальноправових принципів цивільного процесуального права є важливою складовою для розуміння, розвитку та забезпечення ефективності судових систем. Принципи виступають як основа, на якій ґрунтуються норми та процедури цивільного процесу та визначають основні принципи справедливості, рівності та законності. Одним із головних завдань цивільного процесу є забезпечення справедливості вирішення спорів. Загальноправові принципи, такі як принцип рівності сторін та право на об'єктивний розгляд, гарантують, що судовий процес буде справедливим для всіх учасників.

Вивчення цих принципів сприяє формуванню правової культури в суспільстві. Люди, які розуміють основи правосуддя, стають більш освіченими та відповідальними громадянами. Це сприяє стабільності правового середовища та дотриманню правил у суспільстві. На сьогодні немає єдиної думки с приводу ролі та значення загальноправових принципів та їх понятійного апарату, тому вважаємо дане питання актуальним та важливим для підвищення довіри громадян до судової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі тема принципів цивільного процесу є вкрай популярною та є предметом досліджень для численних вчених, таких як А. Борицова, М. Логвиненко, Н. Голубева, О. Донченко, Д. Савенко та інших.

Постановка завдання. Метою статті є характеристика принципів, створення загальноприйнятної концепції, яка об'єднає різні точки зору та врівноважить їхні різноманітні значення.

Результати дослідження. Будь-яка галузь права в усіх країнах світу будується на принципах. У загальноприйнятому розумінні це базові основи, невід’ємні вимоги, що встановлюються для учасників суспільних відносин з метою узгодження індивідуальних, групових та загальногромадських інтересів. Це можна розглядати як систему, в межах якої розвивається правове поле, і водночас як напрямок, що визначає подальший шлях його розвитку.

Латинському значенню слова «принцип» (*principium*) відповідають такі терміни, як «початок», «першоджерело». За словниками термін «принцип» загалом описується як основна, найбільш загальна, вихідна точка або правило, яке визначає природу та соціальне значення явища, його спрямованість та ключові властивості [1, с. 47–48].

Визначення поняття «принципи права» науковці трактують по-різному, але загалом можна сказати, що це відправні ідеї, які виражають закономірності та формують основні риси права, є універсальними, мають вищу імперативність і загальнозначимість.

Усі принципи права мають свої особливості. Вони є нормативно-регулятивними, всезагальними, обов’язковими, об’єктивно-обґрунтованими, історичними та ідейно-політичними категоріями. Вони регулюють та захищають суспільні відносини, слугуючи опорою для правових норм. Це самостійна юридична категорія, відрізняється імперативністю та безумовністю, відображає закономірності суспільства. Принципи права узгоджують систему юридичних норм та забезпечують цілісність правового регулювання суспільних відносин, об’єднуючи інституції юридичної системи [2, с. 43–44].

Переходячи безпосередньо до принципів цивільного судочинства, необхідно зазначити те, що вони мають нормативний характер, тобто закріплені у законі. Так, більша частка принципів цивільного процесуального права визначена, насамперед, у Конституції України [3], Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [4] та у Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України) [5]. Ці законодавчі акти встановлюють взаємопов’язану систему принципів, кожен з яких відіграє важливу роль у цілому цивільному судочинстві або на окремих етапах судового процесу.

Однак, згідно з ч. 4 ст. 129 Конституції України, закон може встановлювати й інші засади судочинства. Відсутність чіткого закріплення принципів цивільного процесу у законодавстві призвело до того, що їх концепція сформувалася в науці цивільного процесуального права. Це призвело до дисбалансу в цьому питанні через пасивність законодавця та активність вчених [6, с. 44].

Варто звернути увагу на класифікацію принципів, яка має декілька варіантів, але традиційним і домінуючим є поділ на три групи: загальноправові, міжгалузеві і галузеві принципи [7, с. 17]. На нашу думку, даний поділ є універсальним та доречним у застосуванні у практичній та науковій діяльності. Для більш повного та всебічного аналізу питання вбачаємо необхідним охарактеризувати та розмежувати зазначені групи.

Отже, перша група у цій класифікації це загальноправові принципи. Вони притаманні праву в цілому, тобто всім галузям та інституціям. До цієї групи принципів належать принцип верховенства права; гуманізму; законності; справедливості; демократизму. Науковці К. Некіт та О. Басай до цієї групи відносять також принцип рівноправності суб’єктів та принцип реальності і гарантованості суб’єктивних прав та обов’язків (тобто цивільні права та обов’язки існують у нерозривній єдності) [8, с. 32].

Друга група це міжгалузеві принципи, підтримуючи думку Н. Голубевої, зазначимо, що вони поєднуються між собою, а саме це стосується цивільного та господарського процесуального права. До них дослідниця віднести наступні: здійснення правосуддя лише судом; незалежність суддів і підкорення їх лише закону; рівність усіх учасників процесу перед законом і судом; поєднання колегіального та одноособового складу суду при розгляді справ; гласності та інші принципи.

Третя група це галузеві принципи, вони є більш вузькі та специфічні, які притаманні лише цивільному процесуальному праву. Сюди варто віднести: принципи процесуальної рівноправності сторін та диспозитивності. Проте вони також зустрічаються у в адміністративному процесі. Через що виникає дискусія про віднесення їх до міжгалузевих принципів [9].

Безпосереднім предметом цього дослідження є загальноправові принципи цивільного процесуального права, тому пропонуємо детальніше їх дослідити.

Принцип верховенства права в Україні закріплений в Конституції, зокрема у статті 8. Цей принцип визначає, що Конституція має найвищу юридичну силу, а всі закони та інші нормативно-правові акти повинні відповідати їй. Норми Конституції України мають особливе значення, оскільки вони надають можливість громадянам захищати свої конституційні права в суді безпосередньо на підставі Конституції.

Згідно зі статтею 129 Конституції, судді, вирішуючи справи, повинні керуватися верховенством права, а отже, при вирішенні цивільної справи, не може виносити рішення, яке суперечить Конституції. Конституційний Суд України, як єдиний орган, що має повноваження офіційно тлумачити Конституцію, у своєму рішенні від 02.11.2004 № 15-рп/2004 відзначив, що верховенство права представляє собою переважання ролі правових норм у суспільстві. Виконання принципу верховенства права передбачає від держави впровадження його у процес правотворчості та застосування законів, що включають в себе основні принципи соціальної справедливості, свободи, рівності тощо [10].

Приклад використання верховенства права можна знайти у рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Дорошко Ольги Євгенівни та інших. Заявники аргументували порушення своїх конституційних прав через відмову касаційної інстанції розглядати справу у зв'язку з її малозначністю. Суд визнав пункти 1, 5 частини шостої статті 19 неконституційними, підкреслюючи важливість гарантування права на судовий захист у малозначних спорах та підтримуючи принцип верховенства Конституції. Це рішення свідчить про визнання та захист фундаментальних прав громадян через дотримання принципу верховенства права в правовій системі [12].

Таким чином можемо сказати, що принцип верховенства права – це принцип, згідно з яким влада та суспільство повинні діяти в межах закону, і правові норми мають переважати над владними рішеннями та іншими аспектами суспільного життя. Цей принцип передбачає, що жодна особа, установа чи орган не знаходиться поза сферою впливу закону, і всі дії та рішення повинні відповідати встановленим правилам та нормам, щоб забезпечити справедливість, рівність та законність в суспільстві.

Не менш важливим принципом у цивільному процесуальному праві є принцип гуманізму. На думку С. Чеботарьова гуманізм розуміється як ціннісний принцип світоглядного характеру і одночасно як принцип права, що відображає відношення до людини як найвищої соціальної цінності [13].

В. Косович слушно зауважує про співвідношення термінів «верховенство права» і «гуманізм». На його думку ці принципи використовуються в науковій літературі як окремі, так і паралельні поняття. Проте визначення змісту цих термінів вказує на їхню єдність, оскільки обидва вони відображають необхідність визнання пріоритету невід'ємних прав і свобод людини та громадянина у сфері юридичного регулювання суспільних відносин. Автор наголошує, що принцип гуманізації права полягає в поступовому включенні загальнолюдських принципів права в норми правового порядку. Це означає розширення законодавчого визначення основних прав людини та підвищення рівня соціальної справедливості у сфері юридичного регулювання [14, с. 5].

Оскільки цивільне процесуальне та матеріальне право невід'ємно пов'язані, слід зазначити компоненти принципу гуманізму у сфері цивільного права, які визначені в Цивільному кодексі України. Серед них – неприпустимість свавільного втручання в особисте життя людини, недопустимість безпідставного позбавлення права власності, свобода укладання договорів, вільна підприємницька діяльність, судовий захист права та інтересів, справедливість, добросовісність, розумність і інші [15, с. 176].

Приходимо до висновку, що принцип гуманізму в контексті цивільного судочинства визначається стремлінням до людяності та захисту прав і інтересів осіб, залучених до цивільного судового процесу. Цей принцип відображає основні цінності, такі як повага до гідності людини, справедливість і рівність перед законом.

Принцип законності тісно пов'язаний з принципом верховенства права, хоча вони не є тотожними. Зазначений принцип виступає основою для застосування інших принципів, таких як гуманізм, незалежність суддів, справедливість та інші. А. Ендін визначає категорію «законність» як режим, принцип і метод функціонування держави і суспільства. Це ґрунтується на реальному верховенстві закону, правомірній реалізації норм права усіма учасниками правових відносин з метою гарантованості прав і свобод особистості [16, с. 381].

Науковиця Н. Голубева [9] визначає дві головні особливості принципу законності у сфері цивільного процесу. По-перше, суд зобов'язаний коректно застосовувати закони матеріального права до конкретних ситуацій у процесі вирішення справ. По-друге, правосуддя не може бути здійснене без дотримання встановлених норм процесуального права. Уся робота суду підпорядкована чинному цивільному процесуальному законодавству і здійснюється відповідно до визначених ним процедур. Забезпеченням принципу законності є контроль вищих судів, право учасників справи оскаржувати судові рішення і заходи захисту та відповідальності.

Також законодавством України передбачені дії, коли відсутня норма, яка могла б вирішити справу. В такому випадку суд використовує закон, який регулює подібні ситуації (аналогія закону), а в разі його відсутності – виходить із загальних принципів законодавства (аналогія права) [5]. Прикладом практичного застосування цих положень є практика Верховного Суду України. Так, у постанові Верховного Суду від 8 червня 2022 року у справі № 2-591/11 [11], висвітлено важливість та роль інституту аналогії закону і аналогії права у українському законодавстві та судовій практиці.

Таким чином, додержання законності в судочинстві вимагає від усіх учасників процесу строгого виконання вимог всіх інших принципів цивільного судочинства. Це означає, що законність має бути забезпечена не лише у роботі суду, а й у діях всіх учасників правовідносин.

Наступним хочемо розглянути такий основоположний принцип цивільного судочинства, як принцип справедливості. О. Павлишин розглядає справедливість як загальногалузевий принцип, який виступає моральним орієнтиром у процесах формування правових норм, забезпечення правопорядку та застосування права. Відзначається, що справедливість не обмежується лише рамками правових норм і може виявлятися в різних сферах суспільства [17, с. 211].

Поняття справедливості стосується не лише законодавства та судочинства, а й правового поля в цілому. Справедливість є необхідним елементом та невід'ємною характеристикою правосуддя. Це відображається у кількох аспектах: 1) у визначенні законності, яке акцентує на ролі права у суспільстві; 2) у розгляді справ судом, де справедливість є ключовим принципом; 3) у меті процесуального законодавства; 4) у судових рішеннях, які відображають захист прав та інтересів суспільства; 5) у визначенні ефективності й легітимності діяльності судової влади.

Україна є однією з країн, від яких надходить найбільше звернень до Європейського суду з прав людини, основні претензії стосуються недоліків у забезпеченні справедливого судового розгляду. Здійснення права на справедливий судовий процес неможливе без створення умов для всебічного вирішення справи та надання можливості сторонам і учасникам справи ефективно представляти та досліджувати докази, які необхідні для встановлення обставин справи найбільш зручним та ефективним способом.

Європейський суд з прав людини неодноразово наголошує про необхідність дотримання принципу справедливості українськими судами. Зокрема, Європейський суд з прав людини наголошує увагу на дотриманні засад незалежності суддів і судів, прямо посилаючись на положення Європейської Конвенції з прав людини. Конвенція гарантує кожному право на справедливий розгляд його справи, що забезпечується, передовсім, незалежним і безстороннім судом [18].

Узагальнюючи, варто сказати, що важливість дотримання принципу справедливості в цивільному процесі полягає у забезпеченні рівноправ'я, захисті прав сторін, підтримці

довіри громадян до судової системи та забезпеченні ефективного та справедливого вирішення справ.

Переходячи до останнього принципу – демократизму – слід зауважити, що цей термін вживається не тільки в контексті судочинства, а й в контексті державного ладу в цілому. Аналогічно до нього цей принцип трактується як воля та рівність усіх людей в своїх правах та гідності.

Конституцією України, а саме статтею 24, гарантується рівність всіх громадян перед законом, незалежно від різноманітних характеристик, таких як раса, колір шкіри, політичні чи релігійні переконання, стать, етнічне й соціальне походження, фінансовий статус, місце проживання, мовні або інші характеристики. Це також охоплює визнання рівності у правах, свободах і обов'язках іноземців порівняно з громадянами України, за винятками, передбаченими Конституцією, законами або міжнародними угодами України (відповідно до статті 26 Конституції). Ці положення забезпечують рівність перед законом для всіх громадян України та визнають важливість захисту прав і свобод кожної особи незалежно від їхніх особистих характеристик [3].

Однією з ознак демократизму є відкритість та прозорість. Через це цивільно-процесуальне законодавство дозволяє для будь-кого бути присутнім у відкритому судовому засіданні. Прозорість у роботі суду сприяє підвищенню довіри до юстиції, дозволяє громадськості спостерігати за процесом, що робить його більш об'єктивним та демократичним [5], [9, с. 104].

Принцип демократизму простежується як наскрізний лейтмотив у структурі Цивільного процесуального кодексу, де він не лише визначає основні засади взаємодії в судовому процесі, але й активно впливає на процедурні права та обов'язки сторін та суду. Варто відзначити, що демократизм у контексті даного нормативно-правового акту не тільки становить основоположний принцип, але й виконує роль орієнтира, що направляє розвиток судочинства. Права сторін визначаються як невід'ємна складова демократичного судочинства, а саме гарантія доступу до правосуддя, право на захист та можливість висловлювати свої думки і аргументи в судовому процесі забезпечують взаємну рівність та участь усіх сторін у вирішенні спору (ч. 1 ст. 43 ЦПК) [5]. Що стосується обов'язків суду, то вони висвітлені у Законі України «Про судоустрій та статус суддів» в якому у ст. 2, ст. 9, ст. 11 зазначено, що судова система, як складова державної влади, повинна діяти відкрито, прозоро та ефективно [4].

Таким чином, принцип демократизму у цивільному судочинстві визначається прозорістю, участю та рівноправ'ям у процесі вирішення цивільних справ. Основні аспекти цього принципу в контексті цивільного судочинства включають: доступність і відкритість; участь громадян; рівноправ'я та недискримінація; залучення суспільства; гнучкість і адаптивність; прозорість роботи суду. Вони покликані забезпечити справедливість та довіру до судової системи.

Висновки. Проведене дослідження допомогло прийти до висновку, що всі принципи цивільного процесу, включаючи загальноправові, становлять важливий фундамент для повноцінного функціонування цивільного судочинства. Ці принципи взаємодіють та взаємопов'язані, впливаючи один з одного. Вони закріплені у правових нормах, але наукова спільнота продовжує виділяти нові принципи на основі вже існуючих. Завдяки аналізу законодавства та думок інших науковців, вдалося сформулювати конкретні визначення та тлумачення основних понять у даній тематиці.

Суди різних інстанцій часто використовують загальноправові принципи при вирішенні складних цивільних справ. Це свідчить про важливість та універсальність цих принципів у правовій системі, що сприяють справедливості розгляду справи та врахуванню різноманітності інтересів сторін. Зокрема, слід акцентувати значення загальноправових принципів у цивільному процесуальному праві та розглядати можливі напрямки їхнього застосування в майбутньому, а також тлумачення значення принципів для ефективного їх застосування.

Важливим завданням для правової доктрини є постійне дослідження даного питання, виявлення прогалин в законодавстві, а також висвітлення рішень для їх виправлення та застосування практики використання загальноправових принципів при вирішенні судової справи.

Список використаних джерел:

1. Прийма С. Поняття принципу в аспекті співвідношення з суміжними категоріями. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. № 28. С. 48–55. URL: <https://dbms.institute/files/dbms/28.pdf> (дата звернення: 01.11.2023).
2. Колодій А. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63807> (дата звернення: 01.11.2023).
3. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 01.11.2023).
4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII : станом на 19 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 01.11.2023).
5. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV : станом на 18 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.11.2023).
6. Борисова А., Логвиненко М. Принципи цивільного процесу як єдина цілісна система. *Правові новели*. 2016. № 2. С. 42–46. URL: http://www.legalnovels.in.ua/journal/2_2016/10.pdf (дата звернення: 01.11.2023).
7. Кройтор В. Система принципів цивільного процесуального права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008ю № 42. С. 15–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2008_42_4 (дата звернення: 01.11.2023).
8. Некіт К. Г., Басай О. В. Методологічне значення засад цивільного законодавства. *Часопис цивілістики*. 2014. Вип. 17. С. 30–34. URL: <http://hdl.handle.net/11300/8154> (дата звернення: 01.11.2023).
9. Голубева Н. Поняття та система принципів цивільного процесуального права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. № 53. С. 103–113. URL: [https://eprints.cdu.edu.ua/1992/1/djolos\)apdp_2010_53.pdf#page=103](https://eprints.cdu.edu.ua/1992/1/djolos)apdp_2010_53.pdf#page=103) (дата звернення: 01.11.2023).
10. Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>
11. Довгерт А. Дія принципу верховенства права у сфері приватного права. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2. С. 83–89. URL: <http://old.univer.km.ua/visnyk/1289.pdf> (дата звернення: 01.11.2023).
12. Другий сенат розглянув дві справи за конституційними скаргами Дорошко О.Є., Кушаби І.П. та Тригуб Н.С. на відкритій частині пленарних засідань | Конституційний Суд України. *Конституційний Суд України | Офіційний вебсайт*. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/drugyy-senat-rozglyanuv-dvi-spravy-za-konstytuciyunymy-skargamy-doroshko-oye-kushaby-ip-ta> (дата звернення: 26.12.2023).
13. Чеботарьов С. Гуманізм як принцип права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 65. С. 206–210. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5837/Chebotaarov%20guman.pdf?sequence=1> (дата звернення: 01.11.2023).
14. Косович В. Принципи права, принципи правотворчості та принципи у нормативно-правових актах. *Вісник Львівського університету*. 2016. № 63. С. 3–9.
15. Донченко О. Гуманізм як принцип правотворчості: теоретико-правові засади. *Виклики юридичної науки та освіти: досвід країн ЄС та впровадження в Україні*. 2020. С. 170–189. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-007-0-10> (дата звернення: 26.12.2023).

16. Муравенко О. Особливості правової природи принципу законності. Публічне право. 2012. № 2(6). С. 380–385.

17. Павлишин О. Справедливість як правова цінність. *Science, theory and practice : International scientific and practical conference*, м. Токуо, 8–11 черв. 2021 р. С. 210–212.

18. Дроздов О., Дроздова О. Незалежність правосуддя: який вектор розвитку для України дає практика єспл. *Практика єспл. український аспект*. URL: <https://www.echr.com.ua/nezalezhnist-pravosuddya-yakij-vektor-rozvitku-dlya-ukraïni-daye-praktika-yespl/> (дата звернення: 26.12.2023).

СИДОРЕНКО Н. О.,
аспірант кафедри цивільно-правових
дисциплін
(Національна академія внутрішніх
справ)

УДК 347.963

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.16>

**ЦИВІЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ОРГАНІВ ТА ОСІБ,
ЯКИМ ЗАКОНОМ НАДАНО ПРАВО ЗВЕРТАТИСЯ ДО СУДУ
В ІНТЕРЕСАХ ІНШИХ ОСІБ**

У статті проаналізовано дискусійні питання цивільної процесуальної правосуб'єктності органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, визначено поняття та зміст цієї правової категорії. Вбачається доцільним розглядати складові елементи цивільної процесуальної правосуб'єктності, зокрема, цивільну процесуальну правоздатність та цивільну процесуальну дієздатність, не виокремлюючи при цьому цивільну процесуальну деліктоздатність, яка, на думку автора, може бути віднесена до складу цивільної процесуальної дієздатності. Розглядаючи питання цивільної процесуальної правоздатності органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, автор виокремлює нормативні та фактичні підстави участі таких учасників справи, а також визначає момент виникнення цивільної процесуальної правоздатності прокурора, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, органів державної влади та місцевого самоврядування. У статті акцентовано увагу на категорії «ініціатива» відповідних органів та осіб в аспекті звернення до суду в інтересах інших осіб. Розглядаючи питання цивільної процесуальної дієздатності органів та осіб, коло яких визначене у статті 56 Цивільного процесуального кодексу України, автор виокремлює безпосередню та опосередковану форми цивільної процесуальної дієздатності вказаних учасників та визначає форми цивільної процесуальної дієздатності прокурора, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, органу опіки та піклування, Національного агентства з питань запобігання корупції. У статті наведено окремі акти судової практики, зокрема постанови Верховного Суду, що дозволяє підтвердити позицію автора щодо наведених тверджень та висновків. У підсумку автор наголошує на необхідності виокремлення спеціальної цивільної процесуальної правосуб'єктності вказаних учасників справи.

Ключові слова: *цивільні процесуальні правовідносини, цивільна процесуальна правосуб'єктність, цивільна процесуальна правоздатність та цивільна процесуальна дієздатність, органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.*

Sydorenko N. O. Civil procedural legal personality of bodies and persons who by law have the right to apply to the court on behalf of others

The article analyses controversial issues of civil procedural legal personality of bodies and persons who by law have the right to apply to the court on behalf of others, the concept and the content of this legal category are defined, through the prism of analysis of the other branches of law legislation provisions in particular. It is reasonable to consider civil procedural legal capacity and civil procedural dispositive legal capacity as constituent elements of civil procedural legal personality

meanwhile without separation of civil procedural delictual capacity which may be determined as an element of civil procedural dispositive legal capacity according to the author. Considering the issue of civil procedural legal capacity of bodies and persons who by law have the right to apply to the court on behalf of others the author separates regulatory and factual grounds of such person's participation in a trial and estimates the moment of appearing civil procedural legal capacity of a prosecutor, the Authorised Human Rights Representative of the Verkhovna Rada of Ukraine, state authorities and local governments. The attention is focused on the category of "interest" of appropriate bodies and persons in the aspect of applying to the court on behalf of others. Considering the issue of civil procedural dispositive legal capacity of bodies and persons the list of which is defined in Civil procedure code of Ukraine art. 56 the author separates direct and indirect forms of civil procedural dispositive legal capacity of appointed participants and defines the civil procedural dispositive legal capacity forms of a prosecutor, the Authorised Human Rights Representative of the Verkhovna Rada of Ukraine, the guardianship agency, the National Agency on Corruption Prevention. The certain statements of judicial practice, in particular resolutions of Supreme Court, are provided in the article in order to prove the author's position concerning represented assertions and opinions. As a result the author emphasizes on necessity of separation of special civil procedural legal personality of appointed trial participants.

Key words: civil procedural legal relationship, civil procedural legal personality, civil procedural legal capacity, civil procedural dispositive legal capacity, bodies and persons who by law have the right to apply to the court on behalf of others.

Вступ. Участь у цивільних процесуальних правовідносинах передбачає наявність у їх потенційних учасників цивільної процесуальної правосудності та цивільної процесуальної дієздатності. Цивільна процесуальна правосуб'єктність органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, має особливий характер, оскільки виникнення цивільної процесуальної правосудності таких органів та осіб зумовлено настанням певної передумови, як-то призначення на посаду, створення відповідного органу чи набуття відповідного правового статусу, а здатність здійснювати процесуальні права та виконувати обов'язки відповідними учасниками судового процесу може здійснюватися як особисто, так і через уповноважених представників. Вступ у цивільні процесуальні правовідносини органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, обов'язково передбачає наявність відповідної норми закону, що є підставою для здійснення прав та виконання обов'язків відповідними суб'єктами.

Стан опрацювання. Дослідження цивільної процесуальної правосуб'єктності органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб було предметом розгляду таких науковців як С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, К.В. Гусаров, В.А. Кройтор, В.В. Комаров, Л.А. Кондрат'єва, Ю.Ю. Рябченко, І.П. Тимошевська, С.А. Чванкін, М.Й. Штефан. Проте єдиної позиції щодо дефініції, змісту та особливостей цивільної процесуальної правосуб'єктності органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб не вироблено, що зумовлює необхідність здійснення подальших теоретичних досліджень та наукових пошуків.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження наукових підходів щодо визначення поняття цивільної процесуальної правосуб'єктності та аналіз проблемних теоретичних та практичних аспектів цієї правової категорії, зокрема встановлення складових елементів цивільної процесуальної правосуб'єктності органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, передумов участі вказаних учасників справи, здійснення аналізу спеціальної процесуальної правосудності та виокремлення безпосередньої та опосередкованої форм цивільної процесуальної дієздатності із посиланням на

норми законодавства, що регулюють правовідносини за участю органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Результати дослідження. Статтею 55 Конституції України проголошується захист судом прав і свобод людини і громадянина.

Відповідно до ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. Частина 2 цієї статті передбачає, що у випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах [1]. Звертаючись до суду за захистом прав та законних інтересів, особи вступають у цивільні процесуальні правовідносини, які «виникають та розвиваються на диспозитивній основі внаслідок вольових дій осіб, які звертаються до суду із заявою про захист свого права чи охоронюваного законом інтересу. Або виникають на публічній основі, коли на захист прав та інтересів таких осіб порушена цивільна справа в суді за заявою прокурора, органів державної влади, профспілок та ін.» [2, с. 66].

На думку В.В. Комарова, передумовами виникнення цивільних процесуальних правовідносин є цивільна процесуальна правоздатність [3, с. 44], норми цивільного процесуального права [3, с. 47], процесуальні юридичні факти [3, с. 48].

У цій площині С.С. Бичкова зазначає, поряд із юридичними фактами та нормами цивільного процесуального права, однією з підстав виникнення цивільних процесуальних правовідносин, а отже, передумовою набуття правового статусу особи, яка бере участь у справах позовного провадження, є цивільна процесуальна правосуб'єктність [4, с. 122].

Щодо дефініції «правосуб'єктність» варто зауважити, що серед науковців немає єдиного підходу до визначення поняття цієї правової категорії та її складових елементів.

Так, О.Ф. Скакун вказує, що правосуб'єктність – одна з обов'язкових передумов правовідносин [5, с. 354], а складовими елементами правосуб'єктності є правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. М.В. Жушман вказував, що у загальній теорії права правосуб'єктність традиційно поділяють на два основні елементи – здатність володіти правами й нести обов'язки (правоздатність) і спроможність до самостійного здійснення прав та обов'язків (дієздатність) [6, с. 136].

На думку М.Й. Штефана цивільна процесуальна правосуб'єктність передбачає право та обов'язок бути конкретним суб'єктом процесуальних відносин і здійснювати закріплену за таким суб'єктом дозволена та обов'язкову поведінку. Вона визначається сукупністю процесуальних прав та обов'язків на участь у цивільному процесі різних категорій суб'єктів [7, с. 92].

Л.В. Діденко зазначає, що цивільна процесуальна правосуб'єктність є можливістю і здатністю особи бути суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин [8, с. 180], яка також пропонує виокремлювати у складі цивільної процесуальної правосуб'єктності процесуальну правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. На думку К.В. Гусарова, цивільна процесуальна правосуб'єктність є передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин, яка обумовлює правовий статус кожного учасника процесу й наділяє останнього конкретними правами й обов'язками [9, с. 59], а єдиними елементами правосуб'єктності є цивільна процесуальна правоздатність, цивільна процесуальна дієздатність і конкретні цивільні процесуальні суб'єктивні права та обов'язки [10, с. 55].

С.С. Бичкова дає наступне визначення цивільної процесуальної правосуб'єктності – «це невід'ємна юридична властивість суб'єкта, яка, структурно складаючись із цивільної процесуальної правоздатності та цивільної процесуальної дієздатності, виявляється у здатності суб'єкта бути учасником цивільного процесу, набуваючи відповідного цивільного процесуального правового статусу» [11, с. 14]. Така здатність є необхідною умовою вступу особи до процесу і виступає як абстрактна категорія [12, с. 73].

На нашу думку, доцільно розглядати цивільну процесуальну правосуб'єктність як необхідну передумову виникнення цивільних процесуальних правовідносин, що передбачає

можливість та здатність бути учасником цивільних процесуальних правовідносин, спрямованих, зокрема, на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, елементами якої є цивільна процесуальна правоздатність та цивільна процесуальна дієздатність.

Крім цього, ми розділяємо позицію науковців про недоцільність виокремлення у змісті цивільної процесуальної правосуб'єктності як самостійного елементу деліктоздатності, проте не з підстав того, що відсутній «усталений підхід до визначення сутності цивільної процесуальної відповідальності» [13, с. 75], а виходячи з того, що деліктоздатність можна вважати складовим елементом цивільної дієздатності.

Так, відповідно до ст. 30 ЦК України цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання [14], а ч. 2 ст. 92 ЦК України, яка має назву «Цивільна дієздатність юридичної особи», закріплено, що у випадках, встановлених законом, юридична особа може набувати цивільних прав та обов'язків і здійснювати їх через своїх учасників [14]. Зміст дієздатності юридичної особи складається з трьох основних елементів: 1) правочиноздатність юридичної особи, яка може бути визначена як її здатність бути стороною правочину, у тому числі, здатність самою здійснювати правочини; здатність самостійно здійснювати цивільні права і виконувати обов'язки; деліктоздатність, тобто здатність нести відповідальність за цивільні правопорушення [15].

Отже, наведене вище поняття цивільної дієздатності фізичної та юридичної особи та розкриття його змісту дає підстави вважати, що цивільну процесуальну деліктоздатність можна розглядати як складовий елемент цивільної процесуальної дієздатності.

На думку С.В. Васильєва цивільна процесуальна відповідальність – це застосування судом засобів процесуального примусу та інших санкцій до учасників цивільного судочинства і до інших осіб на умовах і у порядку, передбачених ЦПК [16, с. 106]. Вчений розглядає заходи процесуального примусу як законодавчо встановлені процесуальні дії, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства [17, с. 160].

Таким чином, розглядаючи поняття цивільної процесуальної правосуб'єктності органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, можна дійти висновку, що його складовими елементами є цивільна процесуальна правоздатність та цивільна процесуальна дієздатність.

Водночас слід звернути увагу, що відповідно до ст. 46 ЦПК України здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи (цивільна процесуальна правоздатність) мають усі фізичні та юридичні особи [1]. Відсутність у наведеній статті вказівки на органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, підкреслює їх особливий статус. Саме тому доцільно вести мову про наявність у вказаних органів та осіб, коло яких визначається у статті 56 ЦПК України, спеціальної цивільної процесуальної правоздатності.

У цьому контексті варто погодитися із твердженням В.В. Комарова, який вказував, що оскільки правоздатність у складі правосуб'єктності інших учасників процесу, крім сторін та третіх осіб, має спеціальний, а не загальний характер і не відображає загальних властивостей усіх суб'єктів цивільного процесуального права, то і формулювати її зміст у спеціальних статтях закону було б зайвим з точки зору юридичної техніки [18, с. 55].

Отже, необхідною передумовою участі органів та осіб, передбачених ст. 56 ЦПК України, в цивільному процесі в будь-якій із трьох форм є набуття ними цивільного процесуального правового статусу органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, і наявність цивільної процесуальної правосуб'єктності, яка передбачає цивільну процесуальну правоздатність і цивільну процесуальну дієздатність [19, с. 277].

Ми розділяємо позицію С.С. Бичкової, яка вважає, що відповідним органам та особам необхідно мати спеціальну цивільну процесуальну правоздатність, тобто здатність мати

цивільні процесуальні права та обов'язки органу та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, яка виникає з моменту виникнення у визначених законом органів та осіб відповідної компетенції або передбачених законом повноважень, а також за умови, що їх звернення до суду із позовною заявою або участь у цивільних справах відбувається у випадках, встановлених законом [20, с. 269]. Такої думки дотримуються і Л.А. Кондрат'єва, яка наголошує на тому, що на відміну від учасників справи (позивача, відповідача, третьої особи), відповідні органи й особи повинні бути наділені спеціальною процесуальною правоздатністю, тобто здатністю мати цивільні процесуальні права й обов'язки органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб [21, с. 277].

На протигагу твердженням вищезазначених учених, Ю.Ю. Рябченко вважає, що участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, зумовлена виконанням ними «конституційного обов'язку, що також ускладнює застосування щодо них категорій правоздатності та дієздатності. Тому за основу для подальшого дослідження питань цивільної процесуальної правоздатності доцільно взяти пропозицію виділяти спеціальну правоздатність як правоздатність щодо участі у конкретній цивільній справі» [13, с. 74]. М.Й. Штефан також вказував на те, що можливість бути суб'єктом процесуальних правовідносин для органів держави, підприємства і організацій доповнюється також їх обов'язком, ... який впливає з необхідності здійснювати покладені на них функції в державному управлінні і по захисту прав громадян та інтересів держави [2, с. 77].

На нашу думку, наведена позиція дещо суперечлива, оскільки участь органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, не може вважатися одночасно і правом, і обов'язком за своєю сутністю.

Окрім цього, законодавство закріплює право, а не обов'язок, до прикладу, прокурора, органу опіки та піклування звернутися до суду із позовом про визнання шлюбу недійсним (ст. 42 СК України); право прокурора, органу опіки та піклування, закладу охорони здоров'я, навчального або іншого дитячого закладу звернутися до суду із позовом про позбавлення батьківських прав (ст. 165 СК України); право прокурора звернутися до суду із позовом про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав (ст. 170 СК України); право прокурора, органу опіки та піклування на звернення до суду із позовом про скасування усиновлення чи визнання його недійсним (ст. 240 СК України); у справах окремого провадження міститься диспозитивна норма про можливість прокурора, органу опіки та піклування звернутися до суду із заявою про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи; можливість органу опіки та піклування, закладу із надання психіатричної допомоги звернутися із заявою про визнання фізичної особи недієздатною (ст. 296 ЦПК України) тощо.

Особливий процесуальний статус органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, дає можливість вести мову про спеціальну процесуальну правоздатність таких учасників цивільного процесу.

Виокремлення спеціальної цивільної процесуальної правоздатності за критерієм, який розглядає Ю.Ю. Рябченко, зокрема, «категорія цивільної справи, в якій беруть участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб» [13, с. 74], видається доволі дискусійним, адже ні доктринально, ні на законодавчому рівні справи, учасниками яких можуть бути вказані органи та особи, не виділено в окрему категорію.

Таким чином, більш доцільно у цьому аспекті вести мову саме про ініціативу органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, звертатися до суду із заявами, оскільки, на нашу думку, категорія «ініціатива» реалізується в межах категорії «право на звернення» більшою мірою, ніж в межах категорії «обов'язок».

До того ж, варто відмітити, що деякі вчені, зокрема С.С. Бичкова, С.А. Чванкін, Л.А. Кондрат'єва виокремлюють, окрім нормативної підстави участі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб у цивільному процесі, ще і наявність фактичної підстави, а саме – ініціативи відповідного органу чи особи на звернення до суду [20, с. 271; 21, с. 128; 19, с. 267].

Отже, необхідною передумовою виникнення у органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, спеціальної цивільної процесуальної правоздатності є, по-перше, наявність спеціального правового статусу, а по-друге, наявність норми, якою передбачено можливість звернення до суду в інтересах особи.

Виникнення спеціальної цивільної процесуальної правоздатності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини пов'язується із моментом його призначення на посаду парламентом; прокурора – із моментом призначення на посаду у порядку, визначеному законодавством. У випадку звернення до суду органів державної влади та місцевого самоврядування в інтересах інших осіб, виникнення спеціальної процесуальної правоздатності пов'язується із моментом створення таких органів,

Крім того, варто наголосити на тому, що передумовою звернення до суду органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, є наявність відповідної норми в законодавстві (до прикладу, ст. 42 СК України, ст. 165 СК України, ст. 170 СК України, ст. 240 СК України, ст. 296 ЦПК України), яка слугує правовою підставою звернення до суду. Без закріплення на законодавчому рівні такої підстави відповідні органи та особи, коло яких визначене у статті 56 ЦПК України, позбавлені права на звернення до суду із відповідною заявою.

Цивільна процесуальна дієздатність – це здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді, яку мають фізичні особи, що досягли повноліття, а також юридичні особи (згідно із ч. 1 ст. 47 ЦПК України).

С.С. Бичкова вказує, щоб набути цивільного правового статусу органу та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, така дієздатність за обсягом здатностей, які до неї входять, має бути повною, а за процесуальною формою – як безпосередньою, так і опосередкованою. Так, повна безпосередня цивільна процесуальна дієздатність передбачає здатність особисто здійснювати у суді цивільні процесуальні права і виконувати цивільні процесуальні обов'язки органу та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. Водночас, повна опосередкована цивільна процесуальна дієздатність є здатністю здійснювати у суді цивільні процесуальні права і виконувати цивільні процесуальні обов'язки указаних органу та особи через представника [20, с. 279–280].

Повною безпосередньою формою цивільної процесуальної дієздатності наділений прокурор (ч. 3 ст. 56 ЦПК України).

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини наділений як повною, так і опосередкованою формами цивільної процесуальної дієздатності (п. 10. ч. 1 ст. 10 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»).

У випадку участі органів опіки та піклування (ч. 4 ст. 19 СК України), Національного агентства з питань запобігання корупції (ч. 7 ст. 56 ЦПК України) матиме місце вияв опосередкованої форми цивільної процесуальної дієздатності.

Висновки. Таким чином, цивільна процесуальна правосуб'єктність визначає правовий статус учасників справи, у тому числі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, можливість мати права та здійснювати визначені законом права та обов'язки, що зумовлює вступ в цивільні процесуальні правовідносини. Наявність цивільної процесуальної правосуб'єктності надає можливість учасникам судового процесу здійснювати визначені законом процесуальні права, виконувати процесуальні обов'язки та досягати тією чи іншою мірою того правового результату, яким був і зумовлений вступ у цивільний процес. Цивільна процесуальна правосуб'єктність органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, має спеціальний характер, що зумовлений особливим правовим статусом відповідних органів та осіб у процесі. Можливість вступу у цивільний процес таких учасників судового процесу пов'язана із нормативними та фактичними підставами, а участь у судовому процесі може бути як безпосередньою (прокурор, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини), так і опосередкованою (через представника) (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи опіки та піклування, Національне агентство з питань запобігання корупції).

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 18.09.2023).
2. Штефан М. Й. Цивільний процес : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти. Вид. 2-ге, переробл. та доповн. Київ, 2001. 694 с. (дата звернення 20.09.2023).
3. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / [В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. Харків, 2008. 928 с. (дата звернення 20.09.2023).
4. Бичкова С. С. Цивільна процесуальна дієздатність осіб, які беруть участь у справах позовного провадження. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 122–126. (дата звернення 18.09.2023).
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків, 2001. 656 с. URL: https://duikt.edu.ua/uploads/1_948_39072050.pdf (дата звернення 18.09.2023).
6. Жушман М. В. Еволюція цивільної процесуальної правосуб'єктності як передумови права на звернення до суду. Проблеми законності. 2011. Вип. 117. С. 132–139. (дата звернення 18.09.2023).
7. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ, 2005. 624 с. (дата звернення 18.09.2023).
8. Діденко Л. В. Цивільні процесуальні правовідносини: теоретичні аспекти : монографія. Одеса, 2019. 390 с. (дата звернення 18.09.2023).
9. Гусаров К. В. Цивільна процесуальна правосуб'єктність як наукова проблема. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13325/1/Gusarov_53-60.pdf (дата звернення 20.09.2023)
10. Гусаров К. В. Цивільна процесуальна правосуб'єктність сторін та третіх осіб. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2004. №2-3 (28–29). С. 54–70. (дата звернення 20.09.2023).
11. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2011. 38 с. (дата звернення 18.09.2023).
12. Рябченко Ю. Ю. До питання визначення правосуб'єктності особи у цивільному процесуальному праві. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. № 4. С. 72–76. (дата звернення 18.09.2023).
13. Рябченко Ю. Ю. Суб'єкт цивільного процесуального права у сучасній парадигмі права : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2018. 450 с. (дата звернення 18.09.2023).
14. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 23.09.2023).
15. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України. Ліга:Закон: [сайт]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/КК001594?an=2> (дата звернення 29.09.2023).
16. Васильєв С. В. Цивільний процес України : навч. посіб. Київ, 2013. 344 с. (дата звернення 18.09.2023).
17. Васильєв С. В. Порівняльний цивільний процес : підруч. Київ, 2015. 352 с. (дата звернення 18.09.2023).
18. Цивільне процесуальне право : підруч. для юрид. вузів і ф-тів / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, С. Ю. Кац та ін.]. Харків, 1992. 416 с. (дата звернення 18.09.2023).
19. Цивільне процесуальне право України (Загальна частина) : підруч. / [О. В. Гетманцев, Л. А. Кондрат'єва, Л. А. Остафійчук та ін.]. Чернівці, 2022, 412 с. (дата звернення 18.09.2023).
20. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : монографія / за ред. Н. М. Гайдук. Київ, 2011. 420 с. (дата звернення 18.09.2023).
21. Цивільний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / [Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, В. В. Васильченко та ін.]. Харків, 2009. 952 с.

СМОЛЕНКО Є. Г.,
аспірант кафедри правосуддя
та філософії
(Сумський національний аграрний
університет)

УДК 347.93:349.41
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.17>

ПОНЯТТЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРАВ ОСОБИ НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ (ЕМФІТЕВЗИС) ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ СУДОВОГО ЗАХИСТУ

У даній статті розглянуто важливі аспекти правового режиму емфітевзису, спеціальної форми права на земельні ділянки, яка передбачає особливості користування та володіння землею. Стаття спрямована на вивчення поняття емфітевзису, його значення в правовій системі та роль у забезпеченні стабільності прав на земельні ресурси.

Автор розкриває сутність емфітевзису як специфічного правового інструмента, що дозволяє особі користуватися земельною ділянкою, не переходячи при цьому власність на неї. Особлива увага приділяється правовим аспектам, що регулюють умови укладання та розірвання договору, а також обов'язки сторін у процесі його виконання.

Стаття висвітлює питання судового захисту прав сторін договору у випадках порушення їхніх інтересів. Автор розглядає практику судового врегулювання спорів, пов'язаних із застосуванням емфітевзису, вказуючи на ключові аспекти, які враховуються судами при прийнятті рішень. Підкреслюється важливість дотримання процедур та тлумачення законодавства для забезпечення ефективного судового захисту.

У статті звертається увага на особливості судового захисту прав осіб, укладаючи договори емфітевзису. Розглядається судова практика та прецеденти, пов'язані з розглядом справ, пов'язаних із спірними питаннями щодо емфітевзису. Зокрема, в статті розглядаються найбільш типові ситуації, що виникають у процесі використання емфітевзисних прав, та запропоновані рішення для вирішення конфліктів. Автор пропонує глибокий аналіз поняття емфітевзису та надає важливі висновки щодо судового захисту спеціальних прав осіб на земельні ділянки.

Стаття завершується висновками, в яких підкреслюється значення розуміння емфітевзису для правового захисту інтересів осіб, які користуються цим видом права. Запропоновані висновки спрямовані на акцентування уваги на потребі подальших досліджень та вдосконалення законодавства для забезпечення ефективного та справедливого судового захисту прав та законних інтересів сторін у сфері емфітевзису в сучасному правовому середовищі.

Ключові слова: емфітевзис, земельні спори, компенсація за користування, судовий захист, рішення суду, захист права власності.

Smolenko Ye. H. The concept of special rights of a person to a land plot (emphyteusis) and the peculiarities of their legal protection

This article explores important aspects of the legal regime of emphyteusis, a special form of land rights that entails peculiarities in the use and ownership of land. The study aims to examine the concept of emphyteusis, its significance in the legal system, and its role in ensuring stability in property rights to land resources.

The author elucidate the essence of emphyteusis as a specific legal instrument allowing an individual to use a land plot without acquiring ownership of it. Special attention is given to the legal aspects regulating the conditions of entering into and terminating the emphyteusis agreement, as well as the obligations of the parties involved in its execution.

The article addresses the issue of judicial protection of the rights of the parties to the agreement in cases of infringement of their interests. The author examine the judicial practice in resolving disputes related to emphyteusis, highlighting key aspects considered by courts in decision-making. Emphasis is placed on the importance of adhering to procedures and interpreting legislation to ensure effective judicial protection.

The article draws attention to the peculiarities of judicial protection of the rights of individuals, concluding contracts of emphyteusis. Jurisprudence and precedents related to the consideration of cases related to controversial issues regarding emphyteusis are considered. In particular, the article examines the most typical situations that arise in the process of using emphytheusic rights, and proposed solutions for resolving conflicts. The author offers an in-depth analysis of the concept of emphyteusis and provides important conclusions regarding the judicial protection of special rights of individuals to land plots.

The article concludes with findings underscoring the significance of understanding emphyteusis for the legal protection of the interests of individuals utilizing this form of right. The proposed conclusions are aimed at emphasizing the need for further research and improvement of the legislation to ensure effective and fair judicial protection of the rights and legitimate interests of the parties in the field of emphyteusis in the modern legal environment.

Key words: *emphyteusis, land disputes, compensation for use, judicial protection, court decision, property rights protection.*

Вступ. У світлі сучасних змін у правовому середовищі, питання спеціальних прав осіб на земельні ділянки, таких як сервітут, суперфіцій та емфітевзис, стають предметом глибокого дослідження та розуміння. З урахуванням сучасних тенденцій у розвитку економіки, змін в соціокультурному вимірі та підвищення екологічної свідомості, визначення обсягу та меж використання цих прав набуває особливого значення. Виразними прикладами таких прав є сервітут, що передбачає обмежене користування чужою земельною ділянкою, суперфіцій, який визначає право власника на вибір частини своєї ділянки в користування іншої особи, та емфітевзис, що забезпечує особливий порядок володіння землею. У цьому контексті, аналіз та обговорення специфіки цих прав стає невід'ємною частиною сучасного наукового та правозахисного дискурсу.

Постановка завдання. Метою даної статті є розгляд поняття спеціальних прав особи на земельну ділянку, зокрема емфітевзису, та вивчення особливостей, що виникають у процесі їх судового захисту.

В сучасному правовому контексті поняття спеціальних прав особи на земельну ділянку, зокрема емфітевзис, стає об'єктом уваги як з боку фізичних і юридичних осіб, так і з боку правознавців. Термінологічно-правові аспекти спеціальних прав особи на земельну ділянку представляють суттєвий елемент в розгляді земельних відносин у сучасному юридичному оточенні. Зрозуміння суті та особливостей сервітуту, суперфіцію та емфітевзису надає можливість особам з обмеженими правами використовувати земельні ресурси, враховуючи інтереси інших власників прав. Такий підхід сприяє збалансованому використанню землі та врахуванню правових позицій всіх зацікавлених сторін.

Емфітевзис є особливою формою володіння земельною ділянкою, де право власності поділяється на: право володіння та користування. Це правове явище вимагає ретельного вивчення, оскільки воно не лише забезпечує особі конкретні майнової вигоди, а й породжує питання судового захисту, яке вкладає в себе ряд юридичних нюансів та проблем.

Наголошення на важливості збереження та розвитку спеціальних прав особи на земельну ділянку, таких як емфітевзис, є критичним у сучасному правовому контексті. З урахуванням обмеженої доступності земельних ресурсів використання їх повинно відбуватися відповідно до закону та інтересів всіх учасників.

Судовий захист спеціальних прав емфітевзису стає актуальним у зв'язку з потенційними конфліктами між власниками таких прав та іншими суб'єктами правовідносин. Важливо розглядати особливості цього судового захисту, зокрема враховуючи специфіку емфітевзису як форми володіння. Аналіз судової практики та вивчення нормативно-правового забезпечення є важливим кроком для забезпечення ефективного захисту цих прав та уникнення потенційних правових колізій.

Результати дослідження. Вивченням проблематики поняття спеціальних прав на земельну ділянку (емфітевзис) в нашій державі займаються і займалися багато науковців як теоретиків так і практиків. Але, на нашу думку варто виділити наступних науковців: В. І. Андрейцева, М. Я. Ващишин, І. А. Дмитренка, І. І. Каракаша, В. Д. Сидор, О. В. Степська, Ю. Н. Федорова, Т. Є. Харитоновна, М. В. Шульга, Т. О. Коваленко, П. Ф. Кулиничка. Щодо питання судового захисту права власності на земельну ділянку, важливо відзначити внесок О. В. Головкина, О. С. Снідевича, Я. М. Романюка, Л. О. Майстренко, А. М. Мірошниченка, чій праці стали теоретичним фундаментом для даного дослідження.

Емфітевзис, як юридична концепція, виникла більше двох тисяч років тому та, разом із суперфіцієм, сервітутами та заставним правом, утворила категорію речового права з обмеженим спектром повноважень в рамках римського приватного права.

У римському цивільному праві «емфітевзис» (в перекладі з латинського – насадження) визначається як «довгострокове, відчужуване та успадковуване майнове право на чуже майно, яке передбачає передачу особі права володіння і користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб з метою отримання плодів та доходів від неї, при цьому зобов'язанням є ефективне використання її відповідно до призначення» [1, с. 287].

В. В. Головченко та В. С. Ковальський відзначають, що емфітевзис – є формою майнового права, представляючи один із варіантів права користування іншою особою земельною ділянкою [2, с. 200]. Згідно з визначенням, яке міститься у навчальному посібнику «Словник-довідник правових, політологічних, соціологічних та економічних термінів» – емфітевзис представляє собою тривале право на користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, яке може бути відчужене або передане у порядку спадкоємства [3, с. 260].

Інститут емфітевзису став правовим поняттям після прийняття Цивільного кодексу України 16 січня 2003 року. У зв'язку з цим були внесені зміни до норм Земельного кодексу України, де була додана нова глава під назвою «Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб або для забудови» [4]. Згідно з нормативною базою, а саме Цивільним кодексом України [4] (далі – ЦК України) та Земельним кодексом України [5] (далі – ЗК України), емфітевзис – інститут права, котрий заснований на праві користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, як визначає стаття 102–1 ЗК України.

В Цивільному кодексі правове регулювання емфітевзису, як спеціального права особи на земельну ділянку міститься у Главі 33 і передбачені статтями 409–412.

З аналізу положень Цивільного та Земельного кодексів України, що регулюють право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), видно, що більшість цих норм були перенесені з Цивільного кодексу до Земельного кодексу.

З юридичної точки зору, суть поняття «емфітевзис» визначається встановленням відносин між власником земельної ділянки та особою, емфітевтом, де останній має право користуватися чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб в рамках укладеного договору. Цей договір може бути як строковим, так і безстроковим, а також передбачати оплату за користування [6, с. 28].

Досить часто договір емфітевзису порівнюють із договором оренди землі, і дійсно вони в певній мірі схожі, однак в цілому – це два зовсім різні договори. Емфітевзис є майновим

правом на довгострокове користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб і може бути як терміновим, так і безстроковим, передаючись у спадок або відчужуючись. З іншого боку, договір оренди землі визначає право користування земельною ділянкою на обмежений термін за визначеною платою і не передбачає безпосередньої передачі прав третім особам. Ці форми використання землі різняться за своєю природою, термінами, призначенням і можливістю передачі прав, що визначає необхідність уважного врахування конкретних потреб та цілей сторін у контексті їх земельних відносин [6, с. 29].

На основі аналізу наукової літератури ми прийшли до висновку, що в цілому існує три різні підходи до визначення емфітевзису: через угоду користування, як особистий земельний сервітут і як право володіння та користування чужою земельною ділянкою для особистих потреб.

Також, вважаємо, що емфітевзис – це майнове право на довгострокове користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських або інших визначених потреб. Це право передбачає можливість володіння та користування землею і може бути як терміновим, так і безстроковим. У контексті емфітевзису особа, яка здійснює це право (емфітевт), має зобов'язання ефективно використовувати земельну ділянку згідно з її призначенням. Право емфітевзису може передаватися у спадок, продаватися або даруватися третім особам відповідно до визначень, встановлених законодавством.

Відповідно до статті 13 Конституції України, гарантує, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом [7]. Тож, як і у будь-якій іншій категорії, особи, котрі вважають, що їх майнові права порушені мають право звернутися до суду, таке положення також гарантується Конституцією України.

В даному дослідженні ми спробували систематизувати судову практику у галузі захисту спеціального права особи на земельну ділянку (емфітевзис). Ми здійснили аналіз справ, що розглядалися судами усіх інстанцій і з різних підстав.

Перший критерій, котрий спонукає звертатися осіб до суду стосовно оплати за договором емфітевзису. Як було з'ясовано, договір емфітевзису є оплатний, це встановлюється безпосередньо в договорі і є однією із істотних умов. Однак, на законодавчому рівні не закріплена ні мінімальна ціна договору, ні критерії з яких може впливати ця ціна. В статті 409 ЦК України лише зазначено, що власник земельної ділянки має право на одержання плати за користування нею. Розмір плати, її форма, умови, порядок та строки її виплати встановлюються договором [4]. Практично законодавство не регулює процедуру оплати та інші умови, і вони повинні бути визначені в самому договорі. Це означає, що такі аспекти належать до сфери угоди між сторонами, і, отже, оплата може бути проведена не лише у формі грошових коштів, але й будь-яким іншим способом, який не заборонений законодавством, такий як оплата натурою (сільськогосподарською або іншою продукцією), оплата через відпрацювання або за надання певних послуг і т.д. Крім того, договір може передбачати комбінований спосіб оплати, де частина суми сплачується грошовими коштами, а інша частина – у натуральній формі, через відпрацювання або послуги [8, с. 73].

Важливо відзначити, що, навіть якщо чинним законодавством не встановлено конкретні правила оплати, зокрема в разі одноразових платежів за користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, така оплата повинна бути здійснена відповідно до взаємної домовленості сторін і чітко зафіксована у відповідному договорі. Невиконання обов'язку оплати може служити підставою для розірвання угоди емфітевзису.

Так, у справі № 536/115/22 позивач звернувся до суду з позовом стосовно розірвання договору емфітевзису, у зв'язку з несплатою коштів, за користування землею в порядку емфітевзису. Позивач, вступив у спадщину після своєї померлої матері і успадкував земельну ділянку, дана земельна ділянка була передана на підставі договору емфітевзису сільському кооперативу на 50 років. Однак, позивач посилався на положення ст. на положення ст. 651 ЦК України, що зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом, що Договір може бути змінено або розірвано

за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом. Позивач вважав, що відповідач істотно порушив умови договору не сплативши його матері 20 000 грн. і тому вважає, що договір варто розірвати.

І тут, варто зазначити, що звертаючись до суду особа має забезпечити належні докази своєї позиції, адже у даній справі виявилось, що мати позивача, поставила підпис у договорі емфітевзису чим фактично підтвердила отримання нею коштів за договором і стороною відповідача це було доведено належними доказами. В результаті у задоволенні позову було відмовлено, що на нашу думку є цілком логічним [9].

Інша позиція викладена у Постанові Верховного суду по справі № 153/19/19, де позивачка надала суду належні докази того, що фермерське господарство не виплатило її покійному брату належні кошти, які були передбачені договором емфітевзису. В свою чергу, було встановлено, що відповідач – фермерське господарство не змогло надати суду доказів протилежного, тобто своєї сплати таких коштів. А отже, що суд першої, що апеляційної інстанцій були на користь позивачки [10]. Тож, варто зробити висновок про те, що головною умовою для звернення до суду з позовом про розірвання договору емфітевзису на підставі не сплати коштів, є наявність беззаперечних доказів такої несплати.

Також вважаємо за доцільне навести в приклад справу № 131/668/22, де суд задовільнив вимоги позивача стосовно розірвання договору емфітевзису та стягнув кошти за користування землею. Договором передбачений обов'язок відповідача щорічного внесення плати за користування земельною ділянкою у встановлений строк.

Після смерті батька позивач рекомендованим листом (підтвердження містяться в матеріалах справи) повідомив відповідача про зміну власника.

Однак, відповідач протягом 2020–2021 років не виконував умов договору та не сплачував плату за користування земельною ділянкою.

Тож, суд зважаючи на усі обставини справи розірвав договір та стягнув плату за користування землею за 2020–2021 рр. [11]. В судах вищих інстанцій дане рішення не оскаржувалося. Відповідно з цього випливає, що порушенням договору стає такий акт однієї сторони, який перешкоджає іншій стороні досягти визначених метою договору результатів. Оцінка суттєвості порушення визначається виключно об'єктивними обставинами, що виникли у сторони, яка вимагає розірвання договору. У такому випадку, вина сторони, яка порушила угоду, не враховується як суб'єктивний фактор навіть для визначення суттєвості порушення чи права на розірвання, відповідно до частини 2 статті 651 Цивільного кодексу України. Ще одним критерієм суттєвого порушення договору є розмір завданої збитку, який перешкоджає потерпілій стороні отримати очікувані під час укладення угоди результати. Ключовою умовою застосування цього положення закону є співвідношення завданої шкоди з очікуваними результатами виконання договору.

Однією з проблем щодо оплати договору емфітевзису є неоднозначне розуміння положення частини 2 статті 410 Цивільного кодексу України [цку], яке визначає, що «землекористувач зобов'язаний сплачувати плату за користування земельною ділянкою, а також інші платежі, встановлені законом». На практиці землевласники трактують ці норми в свою користь, і часто в умовах договору прописується, що емфітент, крім визначеної угодою плати за емфітевзис, також повинен оплачувати земельний податок. У випадках невнесення такого податку часто виникає ситуація, коли землевласники звертаються до суду із вимогою розірвання договору емфітевзису.

Так, у справі № 193/1345/20, позивач звернувся в суд із позовом про розірвання договору про встановлення права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзису) та скасування його державної реєстрації. Мотивами такого звернення стало те, що дві його земельні ділянки для сільськогосподарських потреб за перебували за договорами емфітевзису у користуванні відповідача. Договорами емфітевзису було встановлено обов'язок емфітевта сплачувати компенсацію за користування землею та земельний податок, однак починаючи із дня підписання і до моменту звернення до суду земельний податок сплачений не

був. У даній справі позов було задоволено частково – було розірвано договір емфітевзису на підставі того, що умовами договору було передбачено сплата земельного податку саме відповідачем [12]. Однак, відповідач не погодився із даним рішенням і подав апеляційну скаргу мотивовану тим, що відповідно до п. 87.7 ст. 87 Податкового Кодексу України [13] забороняється будь-яка уступка грошового зобов'язання або податкового боргу платника податків третім особам, у зв'язку з чим відповідач не має права платити передбачену Податковим Кодексом України плату за землю замість власника земельної ділянки, навіть тоді, коли таке положення закріплено в договорі емфітевзису. У разі домовленості між сторонами про покладання такого обов'язку на емфітевта, банківські платежі повинні здійснюватися від імені власника земельної ділянки. І апеляційна скарга була задоволена повністю, адже емфітевти не є ні власниками, ні постійними землекористувачами, ні орендарями земельних ділянок, а тому у них відсутній обов'язок сплачувати до бюджету плату за землю, передбачену розділом XII Податкового Кодексу України. Це правило діє і у випадку, коли об'єктом договору емфітевзису є земельна ділянка державної чи комунальної власності [14].

Аналогічна ситуація відбулася і у справі № 193/1344/20, де спочатку було рішення суду першої інстанції позитивне, договір емфітевзису було розірвано на підставі не сплати землекористувачем земельного податку [15], а потім було рішення апеляційної інстанції, де рішення суду першої інстанції було скасовано повністю, на підставі того, що обов'язок зі сплати земельного податку лежить виключно на власнику земельної ділянки [16].

І заключним в цьому переліку справ буде Постанова Верховного Суду України у справі № 128/3569/20, де [17] було відмовлено в задоволенні позову про розірвання договору емфітевзису на підставі несплати емфітевтом земельного податку. Обставини справи були аналогічні попереднім справам, однак відмінним було те, що суд апеляційної інстанції став на бік позивача і залишив рішення про розірвання договору без змін. Така позиція суду апеляційної інстанції була обґрунтована тим, що факт невиконання умов договору з боку відповідача щодо сплати земельного податку доведений належними та допустимими доказами: квитанціями про сплату такого податку позивачем. Таке порушення є істотним, позивач значною мірою позбавився того, на що розраховував при укладенні договору, а тому є підстави для дострокового розірвання договору емфітевзису [18].

Отже, відсутність чітких визначень у законодавстві щодо періодичності, форми фіксації та строків оплати за договором емфітевзису створювала ряд труднощів у забезпеченні прав власників сільськогосподарських земельних ділянок і користувачів цих земель, що призвело до збільшення кількості судових позовів до судів України.

Висновки. Як вбачається із вищевикладеного, спеціальне право особи на земельну ділянку (емфітевзис) це право виникло ще дві тисячі років тому в рамках римського приватного права, але в українському законодавстві отримало визначення лише у 2003 році з прийняттям Цивільного кодексу. Емфітевзис передбачає довгострокове право особи на користування та володіння чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб.

Судовий захист емфітевзису, як форми спеціальних прав особи на земельну ділянку, становить ключовий аспект забезпечення правової впевненості та стабільності в земельному праві. З урахуванням історичного контексту та сучасного регулювання цього інституту в Україні, можна визнати, що судовий захист є необхідним механізмом у вирішенні правових питань, що виникають у зв'язку з емфітевзисом.

Процес судового захисту емфітевзису вимагає уважного вивчення та розуміння як самого поняття емфітевзису, так і відповідних нормативних актів. Важливо враховувати правозахисні принципи та забезпечувати справедливий баланс між інтересами всіх сторін у випадках конфліктів або непорозумінь.

Судовий захист емфітевзису має вирішальне значення для забезпечення правової стабільності та прозорості в земельних відносинах. Посилення правового механізму, який гарантує справедливість та рівність у вирішенні спорів, сприяє створенню безпечного середовища для розвитку сільськогосподарського сектору та забезпечення ефективного використання земельних ресурсів.

З аналізу судової практики вбачається, що однією із основних проблем є неоднозначне трактування та застосування положень статті 410 Цивільного кодексу, яка визначає обов'язок землекористувача вносити плату за користування.

Питання про оплату, зокрема виплати земельного податку, є спірними, і відсутність конкретних норм у законодавстві щодо цих аспектів може призвести до судових суперечок. Таким чином, важливо подолати ці правові неоднозначності та забезпечити чіткість і стабільність у сфері емфітевзису для забезпечення ефективного захисту прав всіх сторін, що визначає важливість подальшого вдосконалення законодавства та судової практики.

Список використаних джерел:

1. Харитонов Є.О. Римське право: Інституції. Харків. Одиссей, 2003. 287 с.
2. Головченко В.В., Ковальський В.С. Юридична термінологія. Довідник. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 224 с. Бібліогр.: с. 219.
3. Словник-довідник правових, політологічних, соціологічних та економічних термінів: навч. посіб. / І.П. Байрак, та ін. – К.: Міленіум, 2008. 284 с.
4. Цивільний кодекс України: (Редакція станом на 16.12.2023)/ *Верховна Рада України* від 16.01.2003 № 435-IV.
5. Земельний кодекс України: (Редакція станом на 17.09.2023)/ *Верховна Рада України*, Закон від 25.10.2001 № 2768-III.
6. Кулинич П. Особисті земельні сервітути за законодавством України. Юридичний журнал. 2004. № 10. С. 27–31
7. Конституція України: Редакція станом на 01.01.2020/*Верховна Рада України* від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.
8. Харитонova Т.Є. До визначення співвідношення сервітуту та емфітевзису. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Юрид. л-ра, 2007. Вип. 31. С. 68–74.
9. Рішення Кременчуцького районного суду Полтавської області/Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110706555>. (дата звернення 04.12.2023).
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду/Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97315430>. (дата звернення 04.12.2023).
11. Рішення Іллінецького районного суду Вінницької області /Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108866047#>. (дата звернення 04.12.2023).
12. Рішення Софіївського районного суду Дніпропетровської області /Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109187199>. (дата звернення 04.12.2023).
13. Податковий кодекс України: Редакція станом на 08.12.2023/ Верховна рада України від 02.12.2010 № 2755-VI.
14. Постанова Дніпровського апеляційного суду у складі колегії суддів судової палати/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114925247>. (дата звернення 04.12.2023).
15. Рішення Софіївського районного суду Дніпропетровської області/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109187201#>. (дата звернення 04.12.2023).
16. Постанова Дніпровського апеляційного суду у складі колегії суддів судової палати/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112715880>. (дата звернення 04.12.2023).
17. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106164504>. (дата звернення 04.12.2023).
18. Постанова Вінницького апеляційного суду у складі колегії суддів судової палати з розгляду цивільних справ/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103881907>. (дата звернення 04.12.2023).

ФАКАС І. Б.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін*(Чернівецький навчально-науковий
юридичний інститут Національного
університету «Одеська юридична
академія»)*

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.18>

УЧАСТЬ ПРЕДСТАВНИКА У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ З ВИКОРИСТАННЯМ ПІДСИСТЕМ (МОДУЛІВ) ЄДИНОЇ СУДОВО- ІНФОРМАЦІЙНОЇ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

Стаття присвячена дослідженню особливостей участі представника у електронному цивільному судочинстві. Автор аналізує поняття «представництво у цивільному процесі» та його значення, види процесуального представництва, підстави його виникнення та припинення.

Досліджено нормативно-правові акти, які регулюють функціонування Єдиної судово-інформаційної телекомунікаційної системи (ЄСІТС) та її підсистем (модулів), зокрема: «Електронний суд», «Електронний кабінет», відеоконференцз'язок.

Проаналізовано два підходи щодо допустимості/недопустимості звернення до суду з електронним процесуальним документом, який підписаний електронним підписом, шляхом направлення його на офіційну електронну адресу суду з використанням підсистем (модулів) ЄСІТС та без такого використання.

Досліджено особливості оформлення процесуальних документів представниками при зверненні до суду в електронній формі. Сформульовано переваги користувачів, які зареєстрували електронний кабінет в підсистемі «Електронний суд». Проаналізовано способи електронного підтвердження повноважень представників у цивільному судочинстві. Досліджено особливості формування електронного доручення за допомогою підсистеми «Електронний суд», а також оформлення ордеру на підтвердження повноважень представника у разі його генерування через «Особистий кабінет адвоката».

Автор акцентує увагу на відсутності можливості у підсистемі «Електронний суд» довільного формування тексту ордеру та доцільності надання процесуальним представникам в перспективі функцій корегування змісту та форми електронної довіреності.

Сформульовано висновки, в яких зазначено, що завдяки реєстрації електронного кабінету представники у цивільному судочинстві отримують більше можливостей доступу до інформації та сервісів ЄСІТС або її окремих підсистем (модулів). Виявлення недоліків при підтвердженні повноважень представників за допомогою електронного ордеру із підсистеми «Електронний суд», їх виправлення та усунення, дозволить рухатись далі в напрямках, які достатньо гарантують належне відправлення правосуддя.

Ключові слова: цивільне судочинство, електронне судочинство, представництво, законний представник, адвокат, електронний суд, електронний кабінет.

Fakas I. B. Participation of a representative in civil proceedings using subsystems (modules) of the Unified Judicial Information Telecommunication System

The article is devoted to the study of the peculiarities of the representative's participation in electronic civil proceedings. The author analyzes the concept of "representation in civil proceedings" and its meaning, types of procedural representation, grounds for its occurrence and termination.

The normative legal acts that regulate the functioning of the Unified Judicial Information Telecommunication System (JITTS) and its subsystems (modules), in particular: "Electronic court", "Electronic office", video conferencing, were studied.

Two approaches were analyzed regarding the admissibility/inadmissibility of applying to the court with an electronic procedural document that is signed with an electronic signature, by sending it to the court's official e-mail address with the use of ECITS subsystems (modules) and without such use.

Peculiarities of processing procedural documents by representatives when applying to the court in electronic form have been studied. The preferences of users who have registered an electronic cabinet in the "Electronic Court" subsystem have been formulated. Methods of electronic confirmation of the powers of representatives in civil proceedings are analyzed. The peculiarities of forming an electronic power of attorney using the "Electronic Court" subsystem, as well as the execution of a warrant for confirmation of the representative's powers in the case of its generation through the "Personal Cabinet of the lawyer" were studied.

The author focuses on the lack of possibility in the "Electronic Court" subsystem to arbitrarily form the text of the warrant and the expediency of providing procedural representatives with the functions of correcting the content and form of the electronic power of attorney in the future.

Conclusions were formulated, which stated that thanks to the registration of the electronic office, representatives in civil proceedings receive more opportunities to access information and services of the ECITS or its separate subsystems (modules). Identifying deficiencies in confirming the powers of representatives using an electronic warrant from the "Electronic Court" subsystem, correcting and eliminating them, will allow us to move forward in directions that sufficiently guarantee the proper administration of justice.

Key words: *civil proceedings, electronic proceedings, representation, legal representative, lawyer, electronic court, electronic cabinet.*

Вступ. Значення представництва у цивільному судочинстві важко переоцінити, воно насамперед, визначається метою надання правничої допомоги сторонам, третім особам, заявнику, заінтересованій особі. І хоча безпосередній захист прав суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин здійснює суд, процесуальний представник сприяє у визначенні дійсних обставин цивільної справи, її повному та всебічному розгляду та вирішенню.

Із запровадженням Єдиної судово-інформаційної телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС), зокрема її окремих підсистем (модулів) «Електронний суд», «Електронний кабінет», відеоконференцз'язок простежується спрощення доступу до правосуддя, можливість представника сформувати електронне доручення чи ордер, а також прискорення розгляду та вирішення цивільних справ. Проте виникають складнощі у розмежуванні способів звернення до суду із вимогами до оформлення процесуальних документів у разі, якщо електронний підпис накладений без використання підсистем ЄСІТС, а також оформленні документів при зверненні до суду в електронній формі.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Загальні питання процесуального статусу представника в цивільному процесі, були предметом достатньо активних наукових досліджень. Так, протягом останніх років процесуальний статус представника у цивільних

справах досліджували такі вчені, як: В.В. Заборовський, Р.Ф. Гонгало, Д.В. Іванчулинець, К.Р. Резворович, К.В. Рябошапка, Ю.Ю. Рябченко, Н.Ю. Сакара, Л.Н. Супрун, Г.О. Світлична, Н.О. Чучкова та ін. Разом з тим, у наукових працях зазначених вчених розглядаються лише загальні питання процесуального статусу представника в цивільному процесі, до окремих ж питань участі представника у цивільному судочинстві із використанням підсистем (модулів) ЄСІТС спостерігається нестача уваги.

Постановка завдання. Завданням статті є дослідження особливостей участі представника у цивільному судочинстві з використанням підсистем (модулів) Єдиної судово-інформаційної телекомунікаційної системи, виявлення переваг та недоліків у користуванні підсистемами (модулями) ЄСІТС, зокрема «Електронний суд», «Електронний кабінет», відеоконференцз'язок.

Результати дослідження. Цивільне процесуальне законодавство України (ст. 58 Цивільного процесуального кодексу України – далі ЦПК України) [1] надає право стороні, третій особі, а також особі, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника. Особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника. Якщо стороною у справі є юридична особа, вона, незалежно від порядку її створення, може брати участь у справі через свого керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво юридичної особи), або так само через представника.

Держава, Автономна Республіка Крим, територіальна громада беруть участь у справі через відповідний орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування відповідно до його компетенції, від імені якого діє його керівник, інша уповноважена особа відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування), або через представника [1].

Отже, під представництвом у цивільному процесі розуміють процесуальну діяльність особи (представника) у межах наданих їй повноважень, спрямовану на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів іншої особи, яка бере участь у справі від імені та в інтересах останньої.

Представник, здійснює процесуальні дії в межах наданих особою, або в окремих випадках законом, повноважень. Представниками в цивільному процесі можуть бути адвокат або законний представник. Якщо розглядається спір, що виник з трудових відносин, а також справи у малозначних спорах (малозначні справи) представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років і має цивільну процесуальну дієздатність.

Органи або інших осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, представляють у суді їх посадові особи, крім випадків, коли такі органи та особи є стороною чи третьою особою у справі. Одна й та сама особа може бути одночасно представником декількох позивачів або декількох відповідачів або декількох третіх осіб на одній стороні, за умови відсутності конфлікту інтересів між ними [1].

Таким чином, представником у цивільних справах може бути будь-яка фізична особа (обов'язкова наявність юридичної освіти у цивільного процесуального представника чинним законодавством України не передбачена).

Починаючи з жовтня 2021 року, з того моменту, коли в Україні офіційно запровадили три підсистеми (модулі) ЄСІТС: «Електронний суд», «Електронний кабінет», та відеоконференцз'язок, користування цими підсистемами стає все більш популярним серед учасників судового процесу, в тому числі представників, поступово витісняючи паперову форму участі в судових справах. Як повідомляє Державне підприємство «Інформаційні судові системи», підсистема «Електронний суд» станом на 02 жовтня 2023 року нараховувала 200 тисяч користувачів [2]. Підсистема (модуль) «Електронний суд» є популярною не лише в Україні, а навіть поза її межами. За І кв. 2023 року її використовували понад 324 334 користувачів [3].

Тенденції збільшення користувачів підсистеми «Електронний суд» сприяло набрання чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами» від 29.06.2023 р. № 3200-IX (далі – Закон № 3200) [4]. Цим Законом запроваджено з 18 жовтня 2023 р. обов'язкове створення електронного кабінету в ЄСІТС для адвокатів, нотаріусів, державних та приватних виконавців, арбітражних керуючих, судових експертів, органів державної влади та інших державних органів, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб. Дане нововведення поки що стосується лише юридичних осіб, фізичні особи та фізичні особи-підприємці реєструють свої електронні кабінети в ЄСІТС добровільно.

Таким чином, якщо представником у цивільній справі виступає адвокат, він зобов'язаний зареєструвати електронний кабінет для подальшої комунікації із судом. Стосовно представників, які беруть участь у розгляді спорів, що виникають з трудових відносин, а також у розгляді справ у малозначних спорах (малозначні справи) чи законних представників, для них реєстрація в ЄСІТС залишається добровільною і вони не зобов'язані мати електронний кабінет.

Такі фізичні особи також мають можливість направити документи на офіційну електронну адресу суду. Реалізувати таку можливість можна двома способами з використанням підсистем ЄСІТС та без такого використання. У першому випадку достатньо зареєструвати електронний кабінет у підсистемі «Електронний суд». Другий спосіб передбачає підписання процесуального документа накладенням електронного підпису, який забезпечує ідентифікацію фізичної особи, але електронний підпис накладений без використання підсистем ЄСІТС. Як зазначає Н.Ю. Сакара, звернення фізичної особи (за виключенням адвокатів та інших, передбачених пунктом 10 Положення про ЄСІТС осіб) до суду через офіційну електронну адресу суду з процесуальним електронним документом, який підписаний електронним цифровим підписом, є належним та правомірним способом безпосереднього звернення до суду, що ототожнюється із безпосереднім зверненням до суду через канцелярію або традиційними засобами поштового зв'язку і має кваліфікуватися саме як безпосереднє звернення до суду [5].

Таки чином, вимога про звернення до суду через підсистеми Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи є обов'язковою лише для тих осіб, які визначені ч. 6 ст. 14 Цивільного процесуального кодексу України, а також поширюється на осіб, які добровільно зареєстрували офіційні електронні адреси в підсистемі «Електронний суд» ЄСІТС.

Якщо представником у цивільній справі виступає фізична особа, на наш погляд, доцільніше зареєструвати електронний кабінет у підсистемі «Електронний суд» і надсилати процесуальні документи на електронну адресу суду з використанням ЄСІТС.

Оформлення документів при зверненні до суду в електронній формі має певні особливості. Заяви, що подаються до суду в електронній формі, повинні бути підписані електронним цифровим підписом. Судовий збір сплачується із застосуванням понижуючого коефіцієнту 0,8. Його сплата онлайн в кабінеті клієнта банку відповідає вимогам Закону України «Про судовий збір», а квитанція, що надходить на електронну адресу як підтвердження сплати судового збору, є єдиним можливим документом на підтвердження оплати судового збору онлайн та має доказову силу на виконання його вимог [5].

Відповідно до ч. 7 ст. 43 ЦПК України [1] учасник справи у разі подання до суду в електронній формі заяви по суті справи, зустрічного позову, заяви про збільшення або зменшення позовних вимог, заяви про зміну предмета або підстав позову, заяви про залучення третьої особи, апеляційної скарги, касаційної скарги та документів, що до них додаються, зобов'язаний надати доказ надсилання таких матеріалів іншим учасникам справи. Доказ надсилається листом з описом вкладення іншим учасникам справи копій поданих до суду документів. У випадку, коли інший учасник справи відповідно до внесених ідентифікаційних даних про нього має зареєстрований Електронний кабінет, функціонал Електронного

суду в автоматичному режимі надає суду та учаснику справи доказ надсилання до Електронних кабінетів інших учасників справи поданих до суду документів. Проте роздрукування електронного листування щодо надсилання копії апеляційної скарги на електронну адресу іншому учаснику справи не є належним доказом на підтвердження виконання вказаного обов'язку, оскільки не дозволяє суду переконатись у дійсності такого надсилання, а також перевірити, який саме документ було надіслано учаснику справи та встановити факт отримання нею такого направлення [5].

Якщо інший учасник справи відповідно до частини шостої статті 14 ЦПК України зобов'язаний зареєструвати електронний кабінет, але не зареєстрував його, учасник справи, який подає документи до суду в електронній формі з використанням електронного кабінету, звільняється від обов'язку надсилання копій документів такому учаснику справи (абзац 3 частини сьомої статті 43 ЦПК України) [1].

Надсилання копії заяви (скарги) з додатками на електронну адресу (яка не має статусу офіційної) іншим учасникам справи є додатковим способом повідомлення про звернення до суду апеляційної інстанції, однак не є альтернативним [5].

Таким чином, реєстрація електронного кабінету в підсистемі «Електронний суд» для тих осіб, які не зобов'язані його реєструвати та надсилання процесуальних документів на електронну адресу суду з використанням ЄСІТС має ряд переваг.

По-перше, це сплата судового збору із застосуванням понижуючого коефіцієнту 0,8. По-друге, підсистема «Електронний суд» автоматично надає суду та учаснику справи доказ надсилання до Електронних кабінетів інших учасників справи поданих до суду документів. По-третє, звільнення від обов'язку надсилання копій документів учаснику справи, який зобов'язаний зареєструвати електронний кабінет, але не зареєстрував його.

Розширення можливостей функціоналу «Електронний суд» передбачає також спрощення підтвердження повноважень представника у цивільних справах шляхом оформлення електронного доручення.

У разі формування електронного доручення за допомогою підсистеми «Електронний суд» від особи не потрібно вимагати додаткового надання паперового примірника такої довіреності або іншого документа, що посвідчує повноваження представника. Електронна довіреність, яку можливо надати за допомогою підсистеми «Електронний суд», видається за наявності у відповідної особи довірителя та його представника особистих електронних кабінетів у підсистемі «Електронний суд», що передбачає наявність у таких осіб електронного цифрового підпису. Електронна довіреність видається лише за умови його підписання електронним ключем довірителем за допомогою алгоритмів, визначених у підсистемі «Електронний суд». Надалі така електронна довіреність автоматично додається до позовної заяви, яка подана представником від імені довірителя через підсистему «Електронний суд», разом з цим у користувачів відсутня можливість будь-яким чином впливати на зміст та вигляд такої електронної довіреності, тобто вона формується підсистемою «Електронний суд» самостійно, відповідно до обраного обсягу повноважень представника [5].

Таким чином, електронне доручення, сформоване за допомогою підсистеми «Електронний суд» не вимагає будь-якого додаткового засвідчення і є належним документом, що підтверджує повноваження представника у цивільних справах в суді.

Якщо представником у цивільних справах є адвокат, він має можливість оформити ордер на підтвердження своїх повноважень шляхом генерування його через «Особистий кабінет адвоката» на офіційному веб-сайті Національної асоціації адвокатів України. У такому разі ордер має містити обов'язкові реквізити, визначені Положенням № 41. У випадку автоматичного не заповнення при генерації деяких реквізитів, такі дані заповнюються адвокатом самостійно.

Накладення адвокатом електронного цифрового підпису на копію ордера не свідчить про дотримання вимог щодо його змісту, в розумінні Положення № 41, а лише засвідчує його правовий статус електронної копії документа.

29 квітня 2022 року Рада адвокатів України ухвалила рішення № 45 «Про внесення змін до Положення про ордер на надання правничої (правової) допомоги», яким доповнила

Положення, зокрема, пункт 10 новим абзацом наступного змісту: «Під час дії воєнного стану на території України дозволяється видача адвокатським бюро/адвокатським об'єднанням ордеру без скріплення його печаткою юридичної особи та без підпису керівника адвокатського об'єднання, адвокатського бюро. Правовідносини між адвокатом, який надає правничу (правову) допомогу на підставі цього ордеру та адвокатським об'єднанням, адвокатським бюро врегульовуються внутрішніми документами цих організаційно правових форм здійснення адвокатської діяльності» [6].

Разом з тим, якщо адвокат звертається до суду не від адвокатського бюро або від адвокатського об'єднання, а індивідуально, тому вимоги пункту 10 Положення у редакції рішення Ради адвокатів України від 29 квітня 2022 року № 45 не підлягають застосуванню у цьому випадку.

Отже, обов'язковим реквізитом ордеру, є власноручний підпис адвоката (у графі «Адвокат»).

Оскільки, електронний ордер у підсистемі «Електронний суд» формується на підставі паперового ордеру, а отже, має відповідати йому щодо обсягу повноважень адвоката на представництво інтересів довіреної особи (учасника справи) у межах відповідної цивільної справи.

Так, обов'язковим полем, яке заповнюється адвокатом під час створення електронного ордеру через підсистему «Електронний суд», є зазначення ордеру, на підставі якого видається електронний ордер. Тож об'єм повноважень представника, у тому числі орган, у якому надається правова допомога, визначаються безпосередньо у паперовому ордері, та електронний ордер, сформований у підсистемі «Електронний суд», має відповідати такому складеному паперовому ордеру. Зазначення у електронному ордері, сформованому через підсистему «Електронний суд», що він виданий на підставі іншого ордеру, переконливо доводить, що такий електронний ордер не є самодостатньою підставою для виникнення у адвоката повноважень на представництво інтересів особи, якій надається правова допомога. Первісно повноваження у певних обсязі та межах виникають у представника на підставі паперового ордеру, якому безумовно має відповідати й електронний ордер, сформований у підсистемі «Електронний суд», на підставі якого адвокат може представляти інтереси учасника справи у підсистемі «Електронний суд».

Та обставина, що у електронному ордері, сформованому у підсистемі «Електронний суд», зазначається про представництво інтересів довіреної особи у судах, не спростовує наведених висновків Верховного Суду, адже електронний ордер, сформований у підсистемі «Електронний суд», формується із застосуванням вбудованого текстового генератора без можливості довільного формування тексту ордеру, а шляхом заповнення форм, передбачених Інструкцією [5].

Отже, адвокат як представник у цивільному судочинстві зобов'язаний зареєструвати електронний кабінет у підсистемі (модулі) «Електронний суд» ЄСІТС. Разом з тим, наявність у представника особистого електронного кабінету дозволяє йому сформувати електронне доручення за допомогою підсистеми «Електронний суд», яке заміняє паперовий примірник такої довіреності та значно спрощує підтвердження повноважень представника. Однак, як недолік, слід відзначити відсутність можливості представників будь-яким чином впливати на зміст та вигляд такої електронної довіреності, оскільки вона формується підсистемою «Електронний суд» самостійно, відповідно до обраного обсягу повноважень представника. Тому, доцільним, на наш погляд, є надання процесуальним представникам в подальшому можливості корегувати зміст та форму електронної довіреності.

Висновки. Підсумовуючи участь представника у цивільних справах з використанням Єдиної судово-інформаційної телекомунікаційної системи, автор дійшов до висновку, що підсистеми (модулі) ЄСІТС стають більш популярними серед учасників судового процесу. Реєстрація електронного кабінету в підсистемі «Електронний суд» спрощує можливість здійснення представництва в цивільному судочинстві для тих фізичних осіб, які не зобов'язані реєструвати кабінет і має ряд вагомих переваг у тому разі, якщо електронний кабінет не

zareestrovano. Takozh, zavdyaki rozshyrennyu mozlyvostey funktsionalu «Elektronnyy sud» sproscheno pidtvyrzhennya povnovazheny advokata yak predstavnyka u tsyvilnykh spravakh shlyakhom oformlennya elektronnoho doruchennya.

Zavdyaki reestratsii elektronnoho kabynetu predstavnyky u tsyvilnykh spravakh, yaki proyshly elektronnu identyfikatsiyu, otrymuyut bilyshе mozlyvostey dostupu do informatsii ta servisiv ЄSІТС або її окремих підсистем (модулів). Vияvlennya nedolikiv pri pidtvyrzhenni povnovazheny predstavnykiv za dopomogoyu elektronnoho orderu із підсистеми «Elektronnyy sud», їх виправлення та усунення, dozvolit рухатись далі в напрямках, yaki dostatnyo garantuyut належне відправлення правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Цывилыный процесуальный кодекс Украины від 18.03.2004 p. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2004, № 40–41, 42, ст. 492.
2. ДП «ІСС» інформує: підсистема Електронний суд нараховує 200 тисяч користувачів. URL: <https://mn.vl.court.gov.ua/sud0311/pres-centr/news/1485005/> (дата звернення 30 листопада 2023 p.).
3. Статистика, яка відображає кількість людей, які скористалися послугами Електронного суду перебуваючи за кордоном. Перший квартал 2022 та перший квартал 2023 року. Офіційна сторінка ДП ІСС «Електронний суд» в мережі Facebook: URL: 09.05.2023. URL: https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid03q38atpThiHcZBvf5F6MWveYAEDKo3NML94ehtV99EFTfgBYfM2XCg5ux8me9gZBl&id=100063574382629&pairv=0&eav=AfbQIbAJmHqohFWAsDAa6z-STcKQczdDrzfs_I5QXmLAZM8DDSWNzGzYb5kUaRaGrM&_rdn (дата звернення: 30 листопада 2023 p.).
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами: Закон України від 29.06.2023 p. № 3200-IX. *Офіційний вісник України* від 18.08.2023 p. № 70, стор. 115, стаття 4041.
5. Особливості відправлення правосуддя у цивільних справах в умовах війни: огляд окремих правових позицій Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_vidpravl_pravosud_viina.pdf (дата звернення: 30 листопада 2023 p.).
6. Про внесення змін до Положення про ордер на надання правничої (правової) допомоги: Рішення № 4529 від квітня 2022 року URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2022-04-29-r-shennya-rau-45_627a445521cd1.pdf (дата звернення: 30 листопада 2023 p.).

КАПЦОВА Т. П.,
аспірантка
(Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва
імені Ф. Г. Бурчака Національної
академії правових наук України)

УДК 477.1Укр
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.19>

СПІВВІДНОШЕННЯ ІНСТИТУТУ АНАЛОГІЇ З СУМІЖНИМИ СПОСОБАМИ ПОДОЛАННЯ ПРОГАЛИН В ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Для права застосування аналогії – це цілком природний, нормальний процес правозастосування, що забезпечує його функціонування як динамічної системи і «самоналаштування» відповідно до вимог суспільних відносин.

Аналогія виступає засобом, що дає змогу господарському праву в один і той самий час бути стабільним і гнучким інструментом регулювання господарсько-правових відносин, який забезпечує функціонування права як динамічної системи, що розвивається. Юридичній оцінці та вирішенню за її допомогою підлягають лише такі, не передбачені конкретними нормами права господарсько-правові відносини, що перебувають у сфері правового регулювання, з приводу яких законодавчий орган у конкретній формі, через опосередкування схожих відносин або через загальні засади та сенс чинного законодавства висловив бажання на їх врегулювання.

Процес вирішення справ за аналогією права має значно складніший характер ніж звичайне правозастосування. Її особливості призводять не лише до ускладненого процесу юридичної кваліфікації, але й до характеру мотивування винесеного рішення та особливостей самого правозастосовного акту, а також значення виробленої та викладеної у рішенні правової позиції

Інститут аналогії не можна ототожнювати з тлумаченням права, яке слугує умовою його правильного застосування. Воно є лише окремим елементом, стадією процесу казуального подолання прогалин у праві. Найважливішою умовою правильного застосування аналогії є тлумачення юридичних норм, принципів, що допомагають розкрити справжній зміст нормативних приписів. Відмежовуючи аналогію закону від розширювального тлумачення, необхідно чітко уявляти, що в результаті тлумачення з'ясується дійсний зміст правової норми, що є ширшим за її буквальне вираження. Необхідно відрізнити інститут аналогії і від судового прецеденту. Зміст судового прецеденту полягає в тому, що суддя, розглядаючи конкретну справу, і не знайшовши ні норми статуту, ні прецеденту, ні звичаю, сам у своєму рішенні формулює принцип, відповідно до якого і вирішує конкретну справу. Аналогія навпаки розширює сферу застосування відповідних господарсько-правових норм, але не створює норми права.

Ключові слова: *інститут аналогії, розширювальне тлумачення, судовий прецедент.*

Kaptsova T. P. Correlation of the institute of analogy with related methods of bridging gaps in commercial proceedings

For law, the use of analogy is a completely natural, normal process of law application, which ensures its functioning as a dynamic system and “self-tuning” in accordance with the requirements of social relations.

Analogy is a means of enabling commercial law to be at the same time a stable and flexible instrument for regulating commercial legal relations, which ensures the functioning of law as a dynamic and developing system. Only those economic relations that are not provided for by specific legal provisions and are within the scope of legal regulation, and in respect of which the legislature has expressed its desire to regulate them in a specific form, through the mediation of similar relations or through the general principles and meaning of the current legislation, are subject to legal assessment and resolution.

The process of resolving cases by analogy of law is much more complicated than ordinary law enforcement. Its peculiarities lead not only to a complicated process of legal qualification, but also to the nature of the reasoning for the decision and the peculiarities of the law enforcement act itself, as well as the significance of the legal position developed and set out in the decision.

The institute of analogy cannot be equated with the interpretation of law, which is a condition for its correct application. It is only a separate element, a stage of the process of casual overcoming of gaps in law. The most important condition for the correct application of analogy is the interpretation of legal norms and principles that help to reveal the true meaning of regulatory provisions. When distinguishing analogy of law from expansive interpretation, it is necessary to clearly understand that the interpretation reveals the true meaning of a legal provision, which is broader than its literal expression. It is necessary to distinguish the institution of analogy from judicial precedent. The essence of a judicial precedent is that a judge, considering a particular case and finding no statutory provision, precedent or custom, formulates a principle in his or her decision in accordance with which he or she decides a particular case. Analogy, on the contrary, expands the scope of application of the relevant commercial law rules, but does not create a rule of law.

Key words: *institute of analogy, expansive interpretation, judicial precedent.*

Вступ. Аналогія є одним із найбільш багатоаспектних інститутів права, який знаходить своє вираження не тільки в тому, що даний інститут може скласти предмет дослідження як у загальній теорії права, так і в окремих галузях права, але і в тому, що при цьому необхідно враховувати власне правове і логічне значення аналогії. Подолання прогалин у праві не пов'язане з розширенням сфери правового регулювання, оскільки суспільні відносини, які отримують юридичне опосередкування, входять у цю сферу, але з якихось причин залишаються не врегульованими повністю або в певній частині.

Метою статті є дослідження застосування аналогії в господарському судочинстві, визначення особливостей застосування інституту аналогії при вирішенні спорів господарськими судами і розмежування аналогії із суміжними правовими способами подолання прогалин.

Теоретичну основу дослідження склали праці українських і зарубіжних авторів, зокрема: О.А. Беяневич, Ю.Л. Власова, В.В. Гончарова, С.Д. Гусарева, В.С. Ковальського, І.П. Козинцева, М.В. Д.Д. Луспеника, Б.В. Малишева, С.О. Погрібного, О.П. Подцерковного, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, І.В. Спасибо-Фатєєвої С.Я. Фурси, М.В. Цвіка, а також С.С. Алексєєва, А. Барака, А.Т. Боннер, С.І. Вільнянського, М.А. Гурвича, О.С. Іоффе та ін.

Основна частина. Необхідність інституту аналогії (аналогії закону та аналогії права), на думку Великої Палати Верховного суду, впливає з того, що закон призначений для його застосування в невизначеному майбутньому, але законодавець, встановлюючи регулювання,

не може охопити всі життєві ситуації, які можуть виникнути. Крім того, життя перебуває у постійному русі, змінюється і розвивається, внаслідок чого виникають нові життєві ситуації, які законодавець не міг передбачити під час ухвалення закону.

Суд застосовує аналогію закону і аналогію права тоді, коли на переконання суду певні відносини мають бути врегульовані, але законодавство такого регулювання не містить, внаслідок чого наявна прогалина в законодавчому регулюванні. Зазначені висновки стосуються як матеріального, так і процесуального права [1].

Зокрема, ВГС України у своєму інформаційному листі від 08.04.2008 р. № 01-8/211 «Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України» відзначив, що відповідно до частини першої статті 4 ГК України не є предметом регулювання цього Кодексу, зокрема майнові та особисті немайнові відносини, що регулюються Цивільним кодексом України, при цьому відповідно до частини першої статті 4 ГК України особливості регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання визначаються цим Кодексом. Тому спеціальні норми ГК України, які встановлюють особливості регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання, підлягають переважному застосуванню перед тими нормами ЦК України, які містять відповідне загальне регулювання [2, с. 45].

Велика Палата Верховного Суду неодноразово застосовувала аналогію у процесуальному праві. Застосування аналогії у процесуальному праві в певних випадках дає змогу ухвалити справедливе рішення. Тому відсутність у процесуальних кодексах положень про процесуальну аналогію не є перешкодою для застосування такої аналогії.

Конституційний суд України неодноразово наголошував, що заповнення прогалин у законах має здійснювати законодавець внесенням до них змін і доповнень, а не Конституційний Суд України шляхом офіційного тлумачення їх правових норм (окремих положень) або застосуванням загальнотеоретичних засобів їх подолання – аналогії закону й аналогії права [3].

Аналогія забезпечує знаходження правового регулятора суспільних відносин, не врегульованих нормами конкретного змісту. Застосування аналогії закону та аналогії права є більш складним і творчим процесом, ніж звичайне застосування юридичних норм. Суб'єкт, що застосовує аналогію, повинен чітко уявляти всю систему права, її можливості, він повинен мати юридичну компетентність і нести відповідальність за рішення, що приймає. Саме з огляду на це, особлива увага в процесі підготовки суддів господарських судів має приділятися особі та компетенції судді, умовам формування його світогляду, а також судовому тлумаченню та правозастосуванню [4, с. 95–97].

Процес вирішення справ за аналогією права має значно складніший характер. Її особливості призводять не лише до ускладненого процесу юридичної кваліфікації, але й до характеру мотивування винесеного рішення та особливостей самого правозастосовного акту, а також значення виробленої та викладеної у рішенні правової позиції [5, с. 24].

Для права застосування аналогії – це цілком природний, нормальний процес правозастосування, що забезпечує його функціонування як динамічної системи і «самоналаштування» відповідно до вимог суспільних відносин. Схожу позицію свого часу висловлював і А.С. Піголкін, який писав, що правові норми, які регулюють нормальні, звичайні відносини, можуть застосовуватись за аналогією і без спеціальної вказівки закону, оскільки це апріорі розуміється [4, с. 92]. Нині цю думку підтримує О.А. Беляневич стосовно господарських правовідносин з огляду на відсутність у ст. 4 ГПК вказівки на застосування закону за аналогією [6, с. 82].

Глибокий аналіз інституту аналогії неможливий без з'ясування його місця серед інших явищ механізму правового регулювання суспільних відносин. Йдеться насамперед про співвідношення інституту аналогії та розширювального тлумачення, субсидіарного застосування правових норм, а також судового прецеденту.

Тлумачення норм права – розумовий процес, що здійснюється за допомогою низки прийомів (методів), які забезпечують з'ясування дійсного змісту норми права чи нормативного

акту загалом. Особливістю тлумачення норм господарського законодавства і права є те, що їх зміст недоступний безпосередньому сприйняттю за допомогою органів чуття. Тільки мислення (опосередковане пізнання, що оперує поняттями, судженнями, висновками) може досягнути сенс відповідної норми господарського права [7, с. 12].

Під час тлумачення інтерпретатор міркує, робить висновки, спираючись на свої знання та світосприйняття, а також правосвідомість та робить висновки, що відображають зміст тих чи інших норм господарського права.

Інститут аналогії не можна ототожнювати із тлумаченням права, яке є умовою його правильного застосування. Воно є лише окремим елементом, стадії процесу казуального подолання прогалин у праві.

Найважливішою умовою правильного застосування аналогії є тлумачення юридичних норм, принципів, що допомагають розкрити справжній зміст нормативних приписів. Воно сприяє встановленню того, чи фактичні обставини входять до сфери господарсько-правового регулювання, чи є вони юридично значущими, чи дійсно перед нами прогалина законодавства, чи потребують зазначені обставини юридичної оцінки в процесі застосування права [8, с. 115].

Аналогія закону має багато спільного з розширювальним тлумаченням. Спільним для аналогії закону і розширювального тлумачення є те, що вони спираються на певну норму чинного законодавства.

В обох випадках ми стикаємося з відступом від змісту норми права, «букви закону», коли правозастосовний орган іде далі дослівного вираження юридичної норми. Розширювальне тлумачення та аналогія закону спрямовані на усунення певної невідповідності між фактичними обставинами та правовою нормою. І те, й інше явище має місце в певних випадках за недоліків, «дефектів» законодавства. Проте, ані розширювальне тлумачення, ані аналогія закону не спричиняють будь-якої зміни змісту права.

Не підлягають розширювальному тлумаченню і застосуванню за аналогією норми, що встановлюють винятки, вилучення із загального правила, приписи вичерпного характеру, коли вони поширюються на типові обставини, які не відповідають цим особливостям, наприклад ч. 3 ст. 4 ГК України визначає, що до господарських відносин, що виникають із торговельного мореплавства і не врегульовані Кодексом торговельного мореплавства України, застосовуються правила ГК України, тобто ч. 3 ст. 4 ГК України прямо встановлює обмеження застосування аналогії закону до певної групи господарських правовідносин.

Відмежовуючи аналогію закону від розширювального тлумачення, необхідно чітко уявляти, що в результаті тлумачення з'ясовується дійсний зміст господарсько-правової норми, який ширший за її буквальне вираження. Причиною розширювального тлумачення є розбіжність граматичного та логічного сенсу норми, недосконалість граматичного та логічного сенсу норми, недосконалість форми вираження правових приписів [9, с. 121].

При аналогії закону особа, яка приймає рішення щодо певного випадку при відсутності норми, під дію якої можна було б підвести випадок, що розглядається. Є лише норма, що регулює подібні випадки. Але гіпотеза цієї норми не охоплює конкретні обставини справи, оскільки законодавець не передбачав їх. Тлумачення є одним із суттєвих елементів стадії нормативного аналізу у процесі застосування інституту аналогії закону та аналогії права.

Важливо відмежовувати аналогію закону від субсидіарного застосування правових норм. Вчені під субсидіарним застосуванням норм права розуміють додаткове залучення норм суміжних галузей права з метою подолання прогалини в тій галузі, до предмета регулювання якої належать суспільні відносини. Тоді як аналогія закону застосовується для подолання прогалин у певній галузі права нормами тієї ж галузі. При цьому норми суміжної галузі можуть бути використані лише остільки, оскільки відповідні відносини повною мірою не регулюються даною галуззю, за наявності схожості цих галузей права за предметом і методом регулювання.

Аналогія закону має місце у разі наявності прогалини у законодавстві. Перед органом правозастосування стоїть завдання виявити прогалину, визначити її вигляд, встановити

подібність у врегульованих та врегульованих правовідносинах тощо. Причиною субсидіарного застосування норм є навмисна неповнота права. Певні суспільні відносини втрачені законодавцем, але свідомо не врегульовані нормами права, що відповідають їх змісту та характеру. Субсидіарне застосування норм права є засобом економії, забезпечення компактності законодавчого матеріалу, способом організації єдності та цілісності правового регулювання, встановлення раціонального зв'язку між системою права та систематизацією законодавства. Наприклад, деякі вчені вказують коментуючи ст. 189 ГК України про ціну в господарських зобов'язаннях, що відповідна особливість стосується лише господарських договорів, які згадуються в ГК України (оренда, капітальне будівництво, перевезення вантажів і т. п.), і «не може застосовуватися до цивільно-правових договорів (купівля-продаж, підряд тощо)». Стосовно договорів, передбачених в обох кодексах, — поставки, перевезення вантажів, страхування тощо, говорилося про неможливість застосування норм ГК і ЦК України [10, с. 32, 41].

Законодавчі колізії і прогалини не тільки можуть, але і повинні бути вирішені тлумаченням. Хоча б тому, що законодавець забороняє відмову в розгляді справи судом унаслідок неповноти, неясності, суперечності або відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини (ч. б ст. 4 ГПК України). «Лише деякі види колізій у законодавстві є логіко-структурними дефектами».

Конструктивне вирішення неясності залежить від всебічності прийомів тлумачення. Зокрема, у наведеному випадку з коментарем ст. 189 ГК України доречно звернутися до положення ч. 1 ст. 175 Кодексу, згідно з яким питання віднесення зобов'язань до майново-господарських визначається не джерелами регулювання (ЦК, ГК чи інший закон), а специфікою суб'єктного складу і спрямованістю дій учасників. Тобто, якщо договір купівлі-продажу укладений між суб'єктами господарювання з метою здійснення господарської діяльності, то він має відповідати вимогам, що пред'являються до господарських договорів [10, с. 33].

Необхідно відрізнити інститут аналогії від судового прецеденту. Відповідно до ч. 1 ст. 17 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» при розгляді справ українські суди застосовують як джерело права практику Європейського суду з прав людини. Зокрема, при розгляді справи про порушення права власності за позовом «Совтрансавто-холдинг» до України [11] Європейський суд з прав людини «керувався своїм прецедентом, вперше сформульованим у рішенні у справі «Спорронт і Леннрот проти Швеції» і застосованому згодом у своїх рішеннях, які стосуються захисту права власності» [12].

Якщо суть судового прецеденту полягає в тому, що суддя, розглядаючи конкретну справу, не знайшовши ні норм закону, ні прецеденту, ні звичаю, сам у своєму рішенні формулює принцип, відповідно до якого і вирішує конкретну справу, то аналогія розширює сферу застосування відповідних норм, й з створює норми права. Позиція судді будується в відповідно до духу і норми права та заснована на його досвіді та правосвідомості. Суд на основі чинного права створює індивідуальне рішення – правило для цього випадку, яке юридичною нормою не є.

Чинне господарське процесуальне законодавство передбачає можливість скасування рішень вищих спеціалізованих судів на підставі неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих же норм матеріального права, що спричинило прийняття різних за змістом судових рішень в подібних правовідносинах [13].

На практиці це означає, що, приймаючи рішення, що суперечить вже існуючому, Вищий спеціалізований суд тим самим створює правову основу для відміни ухвали, що виноситься ним, в майбутньому. Фактично існування вказаної вище норми закону дає додаткові підстави для ретельного вивчення практики відповідного вищого спеціалізованого суду при обґрунтуванні позовних вимог або вибудовуванні стратегії захисту в тій або іншій справі. У разі існування рішення Вищого спеціалізованого суду у схожій справі має сенс ознайомитися з викладеною в рішенні позицією і аргументацією суду і дотримуватися її під час розгляду справи в судах першої і апеляційної інстанції [14]. При цьому рішення Вищого

спеціалізованого суду є обов'язковим для усіх судів України, і при новому розгляді справи суд першої інстанції зобов'язаний буде дотримуватися позиції Верховного Суду.

Аналогія відрізняється від прецеденту, по-перше, порядком застосування. По-друге, метою застосування. Мета використання аналогії подолати прогалину, прецеденту – заповнити. По-третє, тривалістю дії. Аналогія служить прийомом разового подолання прогалини, за допомогою прецеденту в кожному конкретному випадку реалізуються індивідуальні правовідносини, до втрати їм юридичної сили та появи нового прецеденту.

Висновки. Аналогія виступає засобом, що дає змогу праву в один і той самий час нормам господарського права і процесу бути стабільними і гнучкими інструментами регулювання господарсько-правових відносин, що забезпечують функціонування господарського права як динамічної системи, яка розвивається. Варто погодитися з О.П. Подцерковним в тому, що починаючи з кінця XIX століття економіка стала потребувати публічно-правових обмежень, які покликані забезпечити стабільність і порядок у господарській сфері. В цьому зацікавлені, передусім, самі одиничні суб'єкти господарювання, ефективність яких неможлива в умовах економічної анархії, засилля монополізму і відсутності чітких правил гри в економіці. Таким чином, господарське право, що успадковувало норми торгового (комерційного) права, виступило новим якісним щаблем у регулюванні економічної діяльності. Така якість виникла завдяки не тільки особливій спеціалізації приватно-правових (цивільно-правових) норм стосовно умов професійної господарської діяльності, але і у зв'язку з таким явищем, як наповнення актів господарського законодавства публічно-правовими нормами. *Поєднання приватноправового і публічно-правового регулювання економічних відносин робить господарське право новим інструментальним утворенням.* Рівноважний стан такого утворення з різноспрямованими елементами досягається завдяки підпорядкуванню господарсько-правових норм єдиній меті – побудові ефективної економіки [10, с. 12–15]. Одним із способів досягнення цієї мети є розширення сфери застосування аналогії не тільки на матеріальні, але й на процесуальні правовідносини.

Список використаних джерел:

1. Про визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами (спільна сумісна власність подружжя) : постанова Великої Палати Верховного Суду від 08.06.2022 у справі № 2-591/11. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/105110382> (дата звернення 20.12.2023).
2. Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України : інформаційний лист від 07.04.2008 р. № 01-8/21. *Вісник господарського судочинства*. 2008. № 3. С. 45–49.
3. Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Амальгама Люкс» щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 500 Цивільного кодексу України та статті 34 Господарського процесуального кодексу України у їх співвідношенні: Ухвала Конституційного Суду України від 24 червня 2009 року № 34-у/2009. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v034u710-09#Text> (дата звернення: 11.02.2021).
4. Капцова Т. П. Прогалина в праві як передумова застосування юридичної аналогії. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 90–97.
5. Шмаленя С. В. Особливості застосування аналогії права при вирішенні юридичних справ : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.01. Запоріжжя, 2008. 238 с.
6. Беяневич О. Судова практика як засіб забезпечення деонтичної повноти господарського договірної права. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 2. С. 81–84.
7. Гончаров В. В. Офіційне тлумачення юридичних норм як засіб встановлення і трансформації їх змісту : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.01. Львів, 2012. 228 с.
8. Застосування норм права (теорія і практика) : навч. посіб. / за заг. ред. Б. В. Малишева. Київ : Реферат, 2010. 260 с.

9. Гусарєв С. Д. Теорія права і держави: навч. посіб. Київ : Правова єдність, 2008. 270 с.
10. Подцерковний О.П. Господарське право. Одеса, 2019. 425 с.
11. Справа «Совтрансавто-Холдинг» проти України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_043#Text (дата звернення 15.11.2022).
12. Справа «Спорронг і Льоннрот проти Швеції». *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_098#Text (дата звернення 20.12.2023).
13. Практика застосування Верховним Судом України положень Особливої частини Кримінального кодексу України / уклад. О. П. Горох ; за заг. ред. А. А. Музики. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 915 с.
14. Судовий прецедент закон припускає, а практика розташовує. *Ліга Закон*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/31255_sudoviy-pretседent-zakon-pripuska-a-praktika-roztashovu (дата звернення 20.12.2023).

ЧУБЕНКО В. А.,

кандидат юридичних наук,
молодший науковий співробітник
(Науково-дослідний інститут правового
забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук
України)

УДК 346.5:338.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.20>

МІСЦЕ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПОРЯДКУ ДЕННОМУ ІННОВАЦІЙ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Стаття присвячена дослідженню основних аспектів правового регулювання відносно нової концепції deep tech інновацій, які називають новою хвилею інновацій, та яким останніми роками приділяється значна увага в світі. Зокрема, проаналізовано основні питання інноваційної політики Європейського Союзу, а також намірів ЄС очолити нову хвилю глибокотехнологічних інновацій. Особливу увагу акцентовано на заходах та кроках Європейського Союзу, необхідних для розвитку глибокотехнологічних інновацій, викладених в Новому європейському порядку денному інновацій від 05 липня 2022 року (Повідомлення Європейської Комісії COM/2022/332).

Наведені основні переваги для суб'єктів господарювання, а також держави, стимулювання та розвиток глибокотехнологічних інновацій – інновацій, що ґрунтуються на передовій науці, технологіях та інженерії, здебільшого є фізичними продуктами, поєднують досягнення фізичної, біологічної та цифрової сфер і мають потенціал для надання трансформаційних рішень на глобальні виклики людства.

Крім того, в роботі доведено необхідність адаптації українського законодавства про інновації до права ЄС, з огляду на євроінтеграційні наміри, а також взяті на себе зобов'язання згідно відповідних угод України з Європейським Союзом. Проаналізовано основні нормативно-правові акти України в сфері інноваційної політики в частині правового регулювання глибокотехнологічних інновацій. За результатами проведеного аналізу чинного законодавства, сформульовані науково-обґрунтовані пропозиції щодо унормування та удосконалення правового регулювання deep tech інновацій в Україні, зокрема, внесення змін до Закону України «Про інноваційну діяльність», а також перегляду Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 року № 526-р.

Ключові слова: *deep tech, інновації, глибокотехнологічні інновації, євроінтеграція.*

Chubenko V. A. The place of Ukraine in the European innovation agenda: certain aspects of improvement of innovation legislation

The article is devoted to the study of the main aspects of the legal regulation of the change of the new concept of deep tech innovations, which describes a new wave of innovations and which has received considerable attention in the world in recent years. also, the main issues of the innovation policy of the European Union are analyzed, as well as the EU's intentions to lead a new wave of deep technological

innovations. Particular attention is focused on the measures and steps of the European Union, the largest for the development of deep technological innovations, set out in the New European Innovation Agenda of July 5, 2022 (Communication of the European Commission COM/2022/332).

The main advantages for business entities, as well as the state, of stimulating and developing deep technological innovations – innovations based on advanced science, technology and engineering, are mostly physical products, combine achievements in the physical, biological and digital spheres and have the potential to provide transformative solutions to the global challenges of humanity.

In addition, the work proves the need to adapt the Ukrainian legislation on innovations to EU law, taking into account the European integration intentions, as well as the obligations undertaken in accordance with the relevant agreements of Ukraine with the European Union. The main normative legal acts of Ukraine in the field of innovation policy in the part of legal regulation of deep technological innovations are analyzed. Based on the results of the analysis of the current legislation, scientifically based proposals were formulated regarding the normalization and improvement of the legal regulation of deep tech innovations in Ukraine, in particular, the introduction of amendments to the Law of Ukraine “On Innovative Activities”, as well as the revision of the Strategy for the Development of the Sphere of Innovative Activities for the Period Until 2030, approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 10, 2019 No. 526.

Key words: *deep tech, innovations, deep technological innovations, European integration.*

Вступ. Інновації є ключовим рушієм економічного та соціального розвитку європейських країн, завдяки інноваціям останні можуть підвищити ефективність, продуктивність, якість життя, стійкість і підтримувати конкурентоспроможність у глобалізованому та технологічному світі [1, с. 1]. Останнім часом в світовій спільноті суб'єктів інноваційної діяльності, а також сфері державного регулювання часто зустрічається зацікавленість до нової хвилі інновацій – deep tech (глибокотехнологічних, глибинних, глибоких технологічних, діп-тек тощо) інновацій. Для України вказане питання є вкрай цікавим з огляду на те, що вказана нова хвиля інновацій є ключовою для інноваційної політики Європейського Союзу з огляду на положення Нового європейського порядку денного інновацій, викладеного в Повідомленні Європейської Комісії від 05.07.2022 COM/2022/332 [2]. Враховуючи євроінтеграційні наміри України, а також низку зобов'язань та спільних зусиль в сфері досліджень та інновацій, науки і технологій, взятих на себе згідно Угоди про асоціацію [3], Угоди про участь України у Рамковій програмі з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» [4] доцільною є адаптація українського законодавства до Acquis ЄС.

Здебільшого проблематикою deep tech інновацій в контексті економіко-правової характеристики займалися іноземні вчені – Apodaca O., Frolund L., Murray F. [15], Kruachottikul P., Dumrongvute P., Tea-makorn P., Kittikowit S., Amrapala A. [16]. Враховуючи, що вказане поняття є новим як для правової системи, так і в науковому середовищі, в Україні зазначені питання є малодослідженими. В деяких аспектах останні вивчалися Піддорицевою І.Ю. [17], Глібком С.В. [18]. Разом з тим, питання правового регулювання deep tech інновацій в Україні та Європейському Союзу потребує більш детального дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз положень чинного законодавства України в сфері інновацій та інноваційної політики в контексті його адаптованості до Нового європейського порядку денного інновацій, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо унормування та вдосконалення правового регулювання deep tech інновацій в Україні.

Результати дослідження. Deep tech інноваціям доцільно надати характеристику нової хвилі інновацій, які ґрунтуються на передовій науці, технологіях та інженерії, в переважній

більшості є фізичними продуктами, часто поєднують досягнення фізичної, біологічної та цифрової сфер і мають потенціал для надання трансформаційних рішень на глобальні виклики людства [3, с. 15].

В світі, як і в Україні, відсутній єдиний підхід до розуміння сутності або ж визначення *deep tech* інновацій. Незважаючи на викладене, останні мають велике значення та беззаперечні переваги, зокрема і для нашої країни з огляду на наступне.

По-перше, з початку повномасштабного російського вторгнення Україну, інноваційна сфера, як одна з найбільш динамічних у розрізі вітчизняної економіки, не стала виключенням та оперативно зреагувала на нові потреби ринку. Зокрема, в сфері інноваційної діяльності прослідковується зміщення пріоритетів до напрямків *military tech* та *deep tech*, а також значно посилилась активна співпраця з європейськими ініціативами [6, с. 168].

По-друге, відповідно до згаданого вище Повідомлення Європейської Комісії від 05.07.2022 SOM/2022/332, Європейський Союз має намір очолити нову хвилю інновацій глибокотехнологічних інновацій, з метою чого розроблений та запропонований цілий ряд інструментів та практичних заходів. До того ж, в 2022 році в ЄС *deep tech* був другим найефективнішим та найбільш перспективним сегментом для венчурного капіталу, поступаючись лише енергетиці [7].

Крім того, слід зазначити, що питання розвитку глибокотехнологічних інновацій має надважливі економічні переваги як для нашої держави в цілому, так і суб'єктів господарювання в сфері *deep tech* інновацій. Так, за деякими дослідженнями [8] сукупні глобальні приватні інвестиції в глибокі технології зросли більш ніж на 20% на рік з 2015 по 2018 рік і досягли майже 18 мільярдів доларів. Компанії глибоких технологій постійно отримують більше фінансування, ніж інші типи технологічних фірм.

І насамкінець слід зазначити, що глибокі проблеми (наша держава зіткнулась саме з такими проблемами) вимагають глибоких рішень. Оскільки *deep tech* інновації можуть кардинально змінити спосіб виробництва продуктів харчування, промислових товарів і енергії, такі технології мають потенціал, щоб підштовхнути цілі галузі до сталого розвитку, і підприємці глибоких технологій перетворюють цей потенціал на конкретні рішення. *Deep tech* фактично створює нові ринки та забезпечує економічне та суспільне зростання, одночасно вирішуючи найбільші проблеми світу, при цьому маючи важливе значення для вирішення найбільших викликів сучасності, від зміни клімату та продовольчої безпеки до невиліковних хвороб [7].

Що стосується основних засад правового регулювання в сфері *deep tech* інновацій в ЄС, то останні закладені в Новому європейському порядку денному інновацій, викладеному в Повідомленні Європейської Комісії до Європейського Парламенту, Ради, Європейського економічного та соціального комітету та Комітету регіонів від 05.07.2022 SOM/2022/332 [2], як вже зазначалось вище.

Так, ЄС офіційно регламентовані основні заходи (об'єднані в п'ять флагманів), що покликані забезпечити лідерство Європейського Союзу в новій хвилі інновацій (опираючись на лідерство в науці, потужну промислову базу, амбітні рамкові умови, базу талантів, а також відповідну структуру наукових та навчальних закладів, що цьому сприяють). Вказані заходи можуть узгоджено використовувати сильні сторони ЄС та згруповані за п'ятьма основними напрямками:

1) доступ до фінансування для *deep tech* інновацій, що передбачає мобілізацію близько 45 мільярдів євро фінансування для розширення масштабів таких інновацій. Вказаний захід включає в себе відповідні кроки, в тому числі податкові, з метою збільшення доступності власного капіталу компаній, врегулювання питання лістингу на загальноєвропейському рівні, що дозволить залучати більшу суму коштів та, водночас, підвищити правову визначеність для емітентів, гарантуючи захист інвесторів та цілісність ринку, а також кроки щодо розвитку венчурного фінансування;

2) рамкові умови для *deep tech* інновацій. Так, вказаний захід передбачає експериментальні підходи до регулювання, через так звані «регуляторні пісочниці», а також випробувальні стенди, живі лабораторії та закупівлі інновацій;

3) сприяння розвитку інноваційних екосистем і подолання інноваційного розриву в ЄС – залучення регіонів з нижчими інноваційними показниками, створення специфічних екосистем, в тому числі, щодо стимулювання проривних інноваційних відновлювальних джерел енергії з низьким рівнем вуглецю, підтримка співпраці держав-членів у просуванні транскордонних важливих проєктів спільного європейського інтересу;

4) глибокі технологічні (deep tech) таланти: забезпечення розвитку та потоку важливих «талантів» у сфері глибоких технологій усередині ЄС, а також залучення таких «талантів» з інших країн, що є одним із завдань Європейського інституту інновацій та технологій (European Institute of Innovation & Technology (EIT));

5) удосконалення основи формування інноваційної політики: вдосконалення відповідних інструментів, розробка та використання надійних, порівнюваних наборів даних, які можуть допомогти аналізувати та моделювати політику інноваційної екосистеми на регіональному, національному та європейському рівнях.

Вказані заходи стимулювання глибоких технологічних інновацій в ЄС є досить логічними та цікавими для перейняття та імплементації при формуванні системи правового регулювання розвитку інновацій в Україні.

Українським законодавством, станом на даний час, не виокремлюються положення щодо deep tech інновацій. Зокрема, в Законі України «Про інноваційну діяльність» [9] відсутні згадки про глибокотехнологічні інновації, їх сутність, підтримку чи розвиток.

Водночас, слід відмітити також інший правовий документ, який є крос-секторальним, тобто таким, що спрямований одночасно на розвиток інноваційної діяльності в усіх сферах економіки, який забезпечуватиме системність таких заходів та спрямований на розвиток як технологічних, так і соціальних інновацій в різних сферах, створення високих технологій та їх впровадження – це Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 року № 526-р [10] (далі – Стратегія). Так, серед очікуваних результатів впровадження зазначеної Стратегії відсутні будь-які показники в сфері deep tech інновацій, власне, як і в її цілях.

Справедливо зауважити, що ідея та концепція deep tech інновацій розпочали свій розвиток відносно нещодавно, в тому числі, після прийняття в Україні відповідних нормативно-правових актів в сфері інноваційних відносин.

Разом з тим, хоча Стратегія і не спрямована на визначення пріоритетів чи стимулювання глибоких технологічних інновацій, проте деякі програмні заходи за визначеними напрямками, в загальних рисах перетинаються із заходами Нового європейського порядку денного інновацій, покликаними забезпечити першість ЄС в сфері deep tech інновацій, як наприклад: покращення якості освіти шляхом наближення її до потреб глобального ринку та потреб у фахівцях, здатних створювати, адаптувати та використовувати технологічні інновації; врегулювати прогалини, які існують у законодавстві щодо створення та функціонування елементів інноваційної інфраструктури; стимулювання діяльності венчурного бізнесу; законодавче унормування заходів щодо державної підтримки малого інноваційного бізнесу за умови співфінансування за рахунок інших джерел тощо.

Хоча зміст поняття глибоких технологічних інновацій, не викладений в законодавчих актах, деякі основні сфери deep tech інновацій, частково співпадають зі стратегічними пріоритетними напрямками на період 2011–2023 роки, визначеними в Законі України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [11]. Зокрема, статтею 2 вказаного Закону серед стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності на 2011–2023 роки є освоєння нових технологій транспортування енергії, впровадження енергоефективних ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії, що за своїм змістом збігається зі сферою deep tech інновацій «стійка зелена енергетика та чисті технології», що визначена Європейським інститутом інновацій і технологій (EIT) у відповідному Глосарії [12], стратегічний пріоритетний напрям інноваційної діяльності – освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку ракетно-космічної галузі, авіабудування відповідає сфері «аерокосмічна промисловість» тощо.

Звичайно, не всі сфери deep tech інновацій в тій чи іншій мірі унормовані в українському законодавстві. Наприклад, в світлі швидкого й активного розвитку технологій штучного інтелекту, нагальними видаються зміни у національне законодавство та ін.

Протягом 2013–2018 років в Україні схвалено майже 40 стратегічних документів галузевого рівня, що стосуються розвитку інновацій в тій чи іншій сфері [10], в тому числі, і тих, які на даний можна охарактеризувати як глибокотехнологічні. Водночас, вказані документи містять заходи щодо підтримки інноваційної діяльності у кожній окремій сфері, стимулювання її розвитку тощо, проте не спрямовані одночасно на розвиток глибокотехнологічних інновацій в усіх сферах економіки як системного та орієнтуючого параметру, як це вбачається з Нового європейського порядку денного інновацій в Європейському Союзі.

До того ж, в ЄС також наявні регулюючі документи в певних сферах інноваційної діяльності (які можна віднести до сфери глибокотехнологічних), наприклад, Європейська зелена угода [13], яка є основною політикою ЄС, що стимулює зелений і цифровий перехід.

Водночас, як зауважено в Робочому документі [14] до Нового європейського порядку денного інновацій, одна з цілей Нового європейського порядку денного інновацій полягає в тому, щоб об'єднати різні політики, інвестиції та інструменти в узгоджений та об'єднаний підхід, щоб стимулювати системні зміни та досягати результатів, реальний вплив на весь Європейський Союз.

Вказане є прикладом того, що важливим є не тільки секторальний підхід до регулювання окремих напрямів інноваційної діяльності, зокрема, тих, які підпадають під сферу глибокотехнологічних, а й комплексний, синергетичний підхід, який полягає у визначенні основних напрямків та заходів державної інноваційної політики, орієнтованої, зокрема, на розвиток deep tech інновацій в Україні.

Найбільш доцільним, на нашу думку, є запровадження в нашій державі європейських інструментів, принципів та засобів стимулювання розвитку зазначених інновацій, в тому числі, беручи до уваги євроінтеграційні процеси в Україні.

Іншим, не менш важливим кроком є закріплення принципу орієнтації на розвиток глибоких технологічних інновацій в Україні. З метою реалізації вказаного кроку доцільно внести відповідні зміни до статті третьої Закону України «Про інноваційну діяльність» [9].

Крім того, в зв'язку з викладеним вище, перегляду потребує також Стратегія [10], зокрема в частині визначення її мети – не тільки розбудова національної інноваційної екосистеми, а й сприяння розвитку глибоких технологічних інновацій, які ґрунтуються на передовій науці, технологіях та інженерії і мають потенціал для надання трансформаційних рішень на глобальні виклики, в тому числі повоєнне відновлення економіки України.

Важливим також є перегляд напрямків державної інноваційної політики, які відповідають інноваційному процесу в Україні, враховуючи принцип орієнтації на розвиток глибоких технологічних інновацій. Зокрема, на нашу думку, більшої деталізації в Стратегії потребують програмні заходи щодо доступу до фінансування глибокотехнологічних інновацій – не тільки податкові пільги, а й створення умов для збільшення доступності власного капіталу суб'єктів господарювання у сфері глибокотехнологічних інновацій.

Хоча в Стратегії приділяється поодинокі увага сприянню підготовці фахівців для забезпечення діяльності інноваційної інфраструктури, проте, в більшості своїй, серед заходів виокремлюється створення навчальних матеріалів із підприємництва та інновацій, розробка методичних матеріалів, збільшення кількості інформаційних заходів та їх аудиторії для поширення позитивного досвіду успішних стартапів тощо. В той же час, в Європейському Союзі, розуміючи всю важливість науковців у створенні інноваційної продукції, забезпеченні формування глибокотехнологічних рішень, саме розвитку «талентів» приділяється чи не найбільша увага [14]. Зокрема, мова йде не тільки про забезпечення розвитку таких талентів всередині Європейського Союзу, а й їх залучення до співпраці з третіх країн.

І насамкінець, відповідно до Стратегії для оцінки результативності її реалізації передбачається здійснення як контролю за виконанням планів заходів, так і моніторингу за їх впливом на різні сфери економіки, при цьому, процедура проведення моніторингу

розроблятиметься Міністерством освіти і науки України разом із Міністерством економічного розвитку України та іншими заінтересованими органами [10]. Разом з цим, станом на даний час, зазначену процедуру проведення моніторингу для оцінки результативності Стратегії на даний час не розроблено, хоча вказаний інструмент є вкрай важливим.

Висновки. Таким чином, слід зазначити, що Україні потрібні системні зусилля задля створення нової ефективної моделі національної інноваційної системи, яка б відповідала та доповнювала розгалужену інноваційну систему ЄС, орієнтовану на розвиток deep tech інновацій. Особливу увагу слід звернути на адаптацію українського законодавства у вказаній сфері, зокрема, Закон України «Про інноваційну діяльність», а також Стратегію розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 року № 526-р, в контексті внесення змін щодо визначення основних положень та заходів розвитку глибокотехнологічних інновацій в Україні.

Список використаних джерел:

1. Del-Aguila-Arcentales S., Alvarez-Risco A., Yanez J. Innovation and its effects on compliance with Sustainable Development Goals and competitiveness in European Union countries. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*. 2023. Vol. 9 no. 3. P. 1–8.
2. The Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM/2022/332 final of 05 July 2022: A New European Innovation Agenda. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0332>.
3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року № 984_011. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. С. 83.
4. Про ратифікацію Угоди між Україною, з однієї сторони, і Європейським Союзом та Європейським співтовариством з атомної енергії, з іншої сторони, про участь України у Рамковій програмі з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» та Програмі з досліджень та навчання Європейського співтовариства з атомної енергії (2021–2025), комплементарній до Рамкової програми з досліджень та інновацій «Горизонт Європа»: Закон України від 03 травня 2022 року № 2233-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 42. С. 45.
5. Чубенко В.А. Правові аспекти deep tech інновацій в контексті євроінтеграційних процесів. *Право та інновації*. № 3 (43). 2023. С. 13–18.
6. Карташов П. Напрями державної підтримки інноваційних проєктів в умовах воєнного стану. *Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні: виклики воєнного часу*. С. 168–169. С. 168.
7. The European Deep Tech Report 2023. 2023. URL: <https://dealroom.co/reports/the-european-deep-tech-report-2023>.
8. The dawn of the Deep Tech Ecosystem. *Boston Consulting Group & Hello Tomorrow*. 2019. URL: <https://media-publications.bcg.com/BCG-The-Dawn-of-the-Deep-Tech-Ecosystem-Mar-2019.pdf>.
9. Про інноваційну діяльність: Закон України від 14 лютого 2002 року № 40-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 36. С. 266.
10. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 року № 526-р. *Офіційний вісник України*. 2019. № 57. С. 139.
11. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності: Закон України від 08 вересня 2011 року № 3715-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19–20. С. 799.
12. The EIT Glossary. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/2022/12/19/Slovn.term.EIT.19.12.2022.pdf>.
13. The Commission to the European Parliament, The European Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM(2019)640 final of

11.12.2019: The European Green Deal. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN/>

14. European Commission Staff Working Document Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions A New European Innovation Agenda. SWD/2022/187 final. 05.07.2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022SC0187#footnoteref155>.

15. Apodaca O., Frolund L., & Murray F. What is “Deep Tech” and what are Deep Tech Ventures? 2022. URL: https://reap.mit.edu/assets/What_Is_Deep_Tech_MIT_2022.pdf.

16. Kruachottikul P., Dumrongvute P., Tea-makorn P., Kittikowit S., & Amrapala A. New product development process and case studies for deep-tech academic research to commercialization. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*. 2023. No. 12. P. 1–25.

17. Підоричева І.Ю. Новий європейський інноваційний порядок денний як дороговказ для України. *Сучасна парадигма соціально-економічного розвитку України в умовах воєнного стану: XVIII Міжнародна науково-практична конференція: збірник наукових праць, 25 жовтня 2022 року*. Чернігів, 2022. С. 76–79.

18. Hlibko S. Legal issues of the formation and functioning of the national innovation system in Ukraine. *Acta Innovations*. 2019. No. 33. P. 73–82. P. 79.

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

БОРИЧЕНКО К. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
(Національний університет «Одеська
юридична академія»)

УДК 349:3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.21>

МІЖНАРОДНІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ ГІДНОГО ЖИТТЄВОГО РІВНЯ

Стаття присвячена дослідженню соціальних стандартів гідного життєвого рівня, закріплених в міжнародно-правових актах універсального та європейського рівня, та оцінці положень чинного законодавства України на предмет відповідності їм.

У статті доведено, що у більшості «сучасних» міжнародно-правових актах для оцінки рівня життя населення вживається категорія «гідний», на відміну від чинного законодавства України, яке оперує прийменником «достатній». Встановлено, що достатній рівень забезпечує виключно виживання особи або сім'ї, тобто задоволення базових, примітивних потреб людини. Водночас гідний життєвий рівень має забезпечувати не тільки існування, але й розвиток людини – як особистісний, так і фізіологічний.

У статті йдеться, що категорії «гідний» та «достатній» є різними за змістом. Гідне життя більшою мірою відображає сутність соціальної держави, існування якої неможливе без реалізації вимог соціальної справедливості.

Доведено, що чинне національне законодавство далеке від відповідності аналізованим міжнародним соціальним стандартам гідного життєвого рівня ні в семантичному, ні в змістовному плані. У статті йдеться, що в Конституції України хоча й закріплено право на достатній життєвий рівень, тим не менше, окремі положення національного законодавства свідчать про теоретичну його направленість на забезпечення життя людини, гідного найвищої соціальної цінності. Проте з урахуванням необхідності реального задоволення інтересів людини пропонується прожитковий мінімум в Україні визначати виходячи з нормативно-статистичної методики, у якій набори продуктів харчування та послуг мають бути затверджені шляхом передбачення у них затрат сучасної людини, а не людини середини ХХ століття, на задоволення своїх основних потреб. Цьому має сприяти проведення науково-громадської експертизи на засадах дійсної паритетності представників центральних органів виконавчої влади, об'єднань роботодавців і профспілкових об'єднань, які мають статус всеукраїнських, із залученням громадськості та наукової спільноти.

У статті сформульовані пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства України з метою приведення його у відповідність до міжнародних соціальних стандартів гідного життєвого рівня.

Ключові слова: міжнародні соціальні стандарти, соціальне законодавство, соціальний захист, соціальний ризик, гідний життєвий рівень, прожитковий мінімум, соціальні послуги, медична допомога, неухильне поліпшення умов життя.

Borychenko K. V. International social standards of a decent standard of living

The article is devoted to the study of the standards of a decent standard of living enshrined in international legal acts of the universal and European level, and to the assessment of the provisions of the current legislation of Ukraine for compliance with them.

The article proves that in most “modern” international legal acts, the category “worthy” is used to assess the standard of living of the population, in contrast to the current legislation of Ukraine, which uses the preposition “sufficient”. It has been established that a sufficient level ensures only the survival of a person or family, that is, the satisfaction of basic, primitive human needs. At the same time, a decent standard of living should ensure not only existence, but also human development – both personal and physiological.

The article states that the categories “worthy” and “sufficient” are different in meaning. A dignified life largely reflects the essence of the social state, the existence of which is impossible without the implementation of the requirements of social justice.

It has been proven that the current national legislation is far from meeting the analyzed international standards of a decent standard of living, neither in terms of semantics nor content. The article states that although the Constitution of Ukraine enshrines the right to an adequate standard of living, certain provisions of the national legislation testify to its theoretical focus on ensuring the life of a person worthy of the highest social value. However, taking into account the need for the real satisfaction of human interests, it is proposed to determine the living wage in Ukraine based on a normative and statistical methodology, in which sets of food products and services must be approved by predicting the costs of a modern person, not a person of the middle of the 20th century, to satisfy their basic needs. This should be facilitated by conducting a scientific and public examination on the basis of real parity of representatives of central executive bodies, employers’ associations and trade union associations that have the status of All-Ukrainian, with the involvement of the public and the scientific community.

The article formulates proposals for making changes to the current legislation of Ukraine in order to bring it into line with international standards of a decent standard of living.

Key words: *international social standards, social legislation, social protection, social risk, decent standard of living, living wage, social services, medical assistance, steady improvement of living conditions.*

Вступ. Військова агресія російської федерації проти України змусила громадськість та наукову спільноту по-новому оцінити здатність національної системи соціального захисту забезпечити людині у разі настання несприятливих наслідків соціального ризику рівень життя, достойний найвищої соціальної цінності. Цілком очевидно, що оцінка рівня життя як гідного залежить від рівня розвитку суспільства та його потреб, проте орієнтирами у цьому цілком виправдано можуть бути міжнародні стандарти.

До теоретичних і практичних проблем забезпечення гідного життєвого рівня засобами соціального захисту у своїх наукових здобутках звертались В. Андрійв, Н. Болотіна, В. Буряк, Т. Вахонєва, С. Синчук, А. Ширант, М. Шумило, Л. Шумна, О. Ярошенко та ін. Проте з огляду на відсутність законодавчого визначення і неоднозначність змісту категорії «гідний життєвий рівень», її оціночний характер, значну кількість міжнародно-правових актів, які містять стандарти гідного життєвого рівня, питання відповідності чинного національного соціального законодавства досліджуванним міжнародним стандартам не втратили своєї актуальності.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження міжнародних соціальних стандартів гідного життєвого рівня, закріплених в актах універсального та європейського рівнів, і оцінка чинного національного законодавства на предмет відповідності їм.

Результати дослідження. Відповідно до короткого тлумачного словника української мови, стандарт – це «типовий зразок, якому повинно відповідати щось за розмірами, формою, якістю; єдина форма організації, проведення чого-небудь; те, що не має нічого оригінального, своєрідного; шаблон, трафарет» [1, с. 274]. У своєму етимологічному та онтологічному значенні «стандарт – документ, що встановлює для загального і багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, з метою досягнення оптимального рівня впорядкованості у певній галузі» [2, с. 614]. О.М. Руднева вказує на те, що «саме у міжнародних стандартах відображається якісний рівень розвитку правових цінностей, досягнутий світовою цивілізацією та нерозривно пов'язаний із правовою культурою людства» [3, с. 13].

Розвиваючи цитовані дефініції, С.І. Запара конкретизує, що «міжнародний соціальний стандарт – це впорядкована система універсальних міжнародних норм та принципів, розроблених на основі взаємних угод між державами щодо питань, пов'язаних зі створенням економічного, політичного, соціального, культурного і правового середовища, яке б дозволило людям досягати соціального розвитку» [4, с. 540].

Характеризуючи міжнародні соціальні стандарти гідного життєвого рівня варто зауважити, що В. Андріїв та Т. Вахонєва виправдано дійшли висновку, що однозначно сформулювати єдині критерії гідного життя майже неможливо, через низку факторів, до яких науковці віднесли: «по-перше, істотну диференціацію рівня соціально-економічного розвитку різних держав, відмінності в культурних традиціях, стереотипах, менталітеті націй; по-друге, невідповідність оцінки гідного життя з погляду виключно матеріальної забезпеченості людини, рівня реалізації її соціально-економічних прав» [5, с. 139–140]. Саме тому надважливим є дотримання відповідних міжнародних соціальних стандартів, які визначають мінімальний рівень забезпечення державою потреб людини, зокрема й заходами соціального захисту, необхідний для створення умов її гідного життя, та є своєрідними орієнтирами забезпечення вирівнювання рівня життя населення в різних країнах, не дивлячись на відмінності їх соціально-економічного розвитку, культурних цінностей, менталітету, моралі тощо.

Так, одним з перших міжнародно-правових актів, який визначає соціальні стандарти гідного життєвого рівня, варто назвати Загальну декларацію прав людини 1948 року, відповідно до ст. 25 якої «кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї».

Як зауважує О. Ярошенко [5, с. 135], наведений постулат розвинений у ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, за якою «держави, визнають право кожного на такий життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя». Не останню роль у забезпеченні гідного рівня життя, за приписами Пакту, відіграють й: медична допомога, яка має бути спрямована на забезпечення найвищого досяжного рівня фізичного і психічного здоров'я (ст. 12); освіта, яка повинна спрямовуватись на повний розвиток людської особи та усвідомлення її гідності (ст. 13).

Навіть не дивлячись на те, що за приписами названих міжнародно-правових актів, соціальний захист, який визнається чи не основним інститутом забезпечення гідного життєвого рівня, може здійснюватися відповідно до структури і ресурсів кожної держави, принциповим для України є те, що досліджуваний рівень життя є недосяжним виключно у разі забезпечення права людини на достатнє харчування, одяг і житло. Важливе значення мають також медична допомога, соціальне обслуговування, освіта, неухильне поліпшення умов життя.

Для визначення критеріїв гідного життєвого рівня неабияке значення мають соціальні стандарти, сформульовані в актах Міжнародної організації праці.

Так, ст. 67 Конвенції МОП № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення 1952 року передбачено, що «загальна сума допомоги та будь-яких інших коштів ... повинна бути достатньою для утримання родини бенефіціарія в здорових і гідних умовах життя».

Конвенцією МОП № 177 про основні цілі та норми соціальної політики 1962 року закріплено, що громадянам мають створюватися умови, «які дадуть їм можливість підвищити свій рівень життя власними зусиллями й забезпечать підтримання прожиткового мінімуму, що встановлюється шляхом офіційних досліджень життєвих умов, які проводяться після консультацій з представниками організацій роботодавців і працівників». При цьому, цією Конвенцією визначено, що при встановленні прожиткового мінімуму беруться до уваги такі основні сімейні потреби працівників, як продукти харчування та їхня калорійність, забезпечення житлом, одяг, медичне обслуговування та освіта.

І хоча неможна стверджувати, що аналізованими Конвенціями визначені чіткі та однозначні соціальні стандарти гідного життєвого рівня, які б вичерпно встановлювали критерії його оцінки, тим не менше, важливі положення відповідні акти МОП все ж містять. Перш за все, мова йде про те, що досліджуваний рівень життя не може стосуватися виключно однієї людини, а оцінюється в сукупності для сім'ї. По-друге, саме в аспекті перспектив реформування прожиткового мінімуму в Україні важливе значення має визначений Конвенцією МОП № 117 метод його встановлення, який за своїм механізмом більш наближений до статистичного (нормативно-статистичного), що дозволить скоротити розрив між встановленим законодавством прожитковим мінімумом в Україні та його фактичним розміром.

Серед міжнародно-правових актів європейського рівня, які закріплюють соціальні стандарти гідного життєвого рівня, у першу чергу варто згадати Європейську соціальну хартію (переглянуту) 1996 року, яка визначила рівень соціального захисту, який має бути достатнім для ратифікації Європейського кодексу соціального забезпечення 1990 року. Кодекс містить мінімальні соціальні стандарти, які держави повинні надавати у зв'язку із дев'ятьма соціальними ризиками – хворобою, безробіттям, старістю, трудовим каліцтвом, професійною хворобою, материнством, інвалідністю, втратою годувальника, утриманням дітей.

Як зазначає К. Довбиш, «в Європейській соціальній хартії (переглянутій) 1996 року право на гідний рівень життя визначається наступним чином: усі працівники мають право на справедливу винагороду, яка забезпечить достатній життєвий рівень для них самих та їх сімей; кожна людина має право користуватися будь-якими заходами, що дозволяють їй досягти якнайкращого стану здоров'я; усі працівники й особи, які перебувають на їх утриманні, малозабезпечені сім'ї та особи похилого віку мають право на соціальну та медичну допомогу; кожна людина має право користуватися послугами соціальних служб; особи з інвалідністю мають право на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства; сім'я, діти та підлітки мають право на належний соціальний, правовий та економічний захист для забезпечення всебічного розвитку; кожна людина має право на захист від бідності та соціального відчуження, а також відповідні права у сфері праці, підприємницької діяльності, житловій сфері [6, с. 134–135].

Неостаннє місце серед європейських соціальних стандартів гідного рівня життя займають положення Хартії Європейського Союзу про основоположні права 2000 року, у ст. 34 якої закріплено, що «з метою боротьби з соціальним відчуженням і бідністю Європейський Союз визнає і дотримується права на отримання соціальної і житлової допомоги, призначених для забезпечення гідного існування для всіх, кому бракує достатніх ресурсів, відповідно до правил, встановлених законодавством Європейського Союзу та національним законодавством та національними практиками».

З іншого боку положеннями Хартії Співтовариства про основні соціальні права працівників 1989 року закріплено, що: «працівникам забезпечується справедлива заробітна плата, достатня для забезпечення їм гідного рівня життя (ст. 5); працівникам Європейського Співтовариства гарантується право на адекватний соціальний захист і користуватися адекватним рівнем допомоги з соціального забезпечення; особам, які не мають можливості увійти або повторно увійти до ринку праці та не мають засобів до існування, забезпечується

можливість отримувати достатні кошти і соціальну допомогу з урахуванням особливостей їхньої конкретної ситуації» (ст. 10).

Крім того, Хартією передбачено, що кожний працівник Європейського Співтовариства при досягненні пенсійного віку повинен мати можливість користуватися засобами, що забезпечують йому/їй гідний рівень життя (ст. 24).

Це положення має фундаментальне значення для оцінки рівня життя осіб пенсійного віку в Україні. Перш за все, важливою є вказівка на ту обставину, що забезпечити гідний рівень життя пенсіонера неможливо в рамках одного виду соціального захисту. З цією метою можуть здійснюватися і соціальне обслуговування, і грошові виплати, і медична допомога, і т.д. По-друге, визначені заходи мають забезпечувати саме гідний рівень життя особи, зокрема й в аспекті доступу до медичної допомоги, соціального обслуговування, здатності створювати собі умови для покращення життєвого рівня, що на жаль, у сучасних умовах в Україні недосяжно.

Важливим є закріплення Хартією також права осіб з інвалідністю на заходи, спрямовані на поліпшення їхньої інтеграції в соціальне та професійне життя, що повинні стосуватися професійного навчання, ергономіки, доступності, мобільності, транспортних засобів та житлових умов. При цьому Хартією передбачено, що відповідні види соціального захисту є додатковими до загальної системи та в сукупності мають забезпечити гідний рівень життя та максимальну самостійність особи з інвалідністю.

У всіх аналізованих міжнародно-правових актах для оцінки рівня життя населення вживається категорія «гідний», на відміну від чинного національного законодавства, яке оперує прийменником «достатній». Видається, що достатній рівень забезпечує виключно виживання особи або сім'ї, тобто задоволення базових, примітивних потреб людини. Саме таке розуміння вкладено у зміст прожиткового мінімуму українським законодавцем, який крім продуктів харчування, одягу та житла на конституційному рівні не включає до нього жодних інших потреб людини. Водночас життєвий рівень має забезпечувати не тільки існування, але й розвиток людини – як особистісний, так і фізіологічний. Як вірно зазначив М.М. Шумило, термін «достатній рівень життя» є занадто вузьким [7, с. 245]. Достатній – це той, що дозволяє людині вижити, а гідний – той, що дозволяє жити і реалізовувати у повному обсязі свої права та обов'язки. Тому категорії «гідний» та «достатній» є різними за змістом. Гідне життя більшою мірою відображає сутність соціальної держави, існування якої неможливе без реалізації вимог соціальної справедливості.

Цікавим є той факт, що в Конституції України хоча й закріплено право на достатній життєвий рівень, тим не менше, окремі положення національного законодавства свідчать про його направленість на забезпечення життя людини, гідного найвищої соціальної цінності.

Так, одними з принципів формування наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг Законом України «Про прожитковий мінімум» від 15 липня 1999 року визначені: «задоволення набором продовольчих товарів потреб організму працюючої особи у відтворенні працездатності, збереженні працездатності для безробітного, відновленні у необхідних випадках працездатності для особи, яка її втратила; задоволення набором послуг потреби громадян у користуванні закладами освіти та охорони здоров'я» тощо. Тобто фактично, основується на положеннях законодавства, прожитковий мінімум, що ототожнюється в Україні з достатнім рівнем життя, має забезпечувати не лише мінімальні потреби людини, але й розвиток її особистості, та включати в себе затрати на їжу, одяг, житло, освіту, медичну допомогу та поліпшення умов життя. Відповідне формування змісту прожиткового мінімуму (достатнього / гідного рівня життя) цілком відповідало б міжнародним стандартам.

Проте, на жаль, варто констатувати, що відповідні висновки є досить теоретичними, оскільки зроблені на основі комплексної оцінки положень національного законодавства, його загальної спрямованості, що не втілена у практику застосування відповідних нормативно-правових актів.

Зокрема, не дивлячись на перегляд наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг порівняно нещодавно – у 2016 році – до них так і не увійшли товари та

послуги, без яких неможливе життя сучасної людини: мобільний телефон, послуги мобільного зв'язку, персональний комп'ютер, Інтернет і т.д.

Крім того, постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 року № 780, якою затверджено набори продуктів харчування, набори непродовольчих товарів та набори послуг для основних соціальних і демографічних груп населення, визнана нечинною та скасована рішенням Окружного адміністративного суду міста Києва від 25 квітня 2018 року у справі № 826/3639/17, залишеним без змін в частині, що стосується вищезазначеного нормативно-правового акту, постановою Київського апеляційного адміністративного суду від 10 липня 2018 року та постановою Верховного Суду від 20 грудня 2018 року, а іншої Кабінетом Міністрів України так і не було прийнято.

Як зазначено в інформаційних матеріалах для підготовки проєкту рекомендацій Комітету за результатами слухань на тему: «Проблеми формування прожиткового мінімуму в Україні», опублікованих на сайті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, у сучасних умовах «встановлення прожиткового мінімуму відбувається без попередньої процедури проведення науково-громадської експертизи, що має здійснюватись згідно з Порядком, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 1999 року № 1767, що призводять до штучного зменшення розмірів усіх соціальних та пенсійних виплат, нарахування яких проводиться на підставі прожиткового мінімуму, а відтак і до погіршення соціальної захищеності та рівня життя населення» [8].

Висновки. Варто констатувати, що чинне національне законодавство далеке від відповідності аналізованим міжнародним соціальним стандартам гідного життєвого рівня як в семантичному, так в змістовному плані. Так, викликає сумніви можливість задоволення основних потреб людини окремими товарами, нормативи користування якими суттєво завищені (наприклад, одяг для дітей до 6 років), послугами, нормативи забезпечення якими, навпаки, занижені (наприклад, послуги перукаря, відвідування кіно, театрів тощо), продуктами харчування, перелік яких не може забезпечити саме збалансоване споживання їжі (перевага у пропонованому раціоні надається хлібу, який має високу калорійність та забезпечує швидке насичення людини життєвими силами, з обмеженням вживання овочів, фруктів, які надзвичайно вітаміномісткі, м'яса (зокрема дієтичного), яке забезпечує основні потреби людини у білку, круп, які є джерелом складних вуглеводів, що забезпечують тривалентне збереження енергії та наснаги людини).

З урахуванням необхідності реального задоволення саме інтересів людини, прожитковий мінімум в Україні варто визначати виходячи з нормативно-статистичної методики, у якій набори продуктів харчування та послуг мають бути затверджені шляхом передбачення у них затрат сучасної людини, а не людини середини ХХ століття, на задоволення своїх основних потреб. Цьому має сприяти проведення науково-громадської експертизи на засадах дійсної паритетності представників центральних органів виконавчої влади, об'єднань роботодавців і профспілкових об'єднань, які мають статус всеукраїнських, з залученням громадськості та наукової спільноти.

Перегляд споживчого кошика та включення до нього продуктів харчування, товарів та послуг, якими реально забезпечує себе сучасна людина, безумовно призведе до підвищення прожиткового мінімуму та, як наслідок, до підвищення розміру більшості грошових виплат як виду соціального захисту, який забезпечить дійсну можливість задоволення потреб людини.

У зв'язку з вищезазначеним соціальне законодавство України, що регулює суспільні відносини, пов'язані з процедурою розробки та затвердження прожиткового мінімуму, потребує змін, що ґрунтувались би на ключовій статті Конституції України, яку доцільно викласти у такій редакції:

«Стаття 48. Кожен має право на гідний життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає гідне харчування, одяг, житло, соціальні послуги, освіту, медичну допомогу та неухильне поліпшення умов життя».

Список використаних джерел:

1. Короткий тлумачний словник української мови: більше 6750 слів / Під ред. Д.Г. Гринчишина. К. Рад. шк., 1988.
2. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 2003. Т. 5.
3. Руднева О.М. Міжнародні стандарти прав людини та їх роль в розвитку правової системи України: теоретична характеристика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Х., 2011. 20 с.
4. Запара С.І. До питання про сутність міжнародного соціального стандарту. *Актуальні проблеми регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: тези доп. та наук. повідом. учасн. III Міжнар. наук.-практ. конф.* Харків: Кросроуд, 2011. С. 443–447.
5. Андріїв В., Вахонєва Т. Міжнародно-правові проблеми кваліфікації права на гідний рівень життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. № 75. Том 3. С. 137–143.
6. Ярошенко О.М. Гідний життєвий рівень як правова категорія і конституційне право. *Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю з дня народж. чл.-кор. НАПрН України, акад. Міжнар. кадрової акад., Заслуж. діяча науки України, д-ра юрид. наук, проф. О.І. Процевського (Харків, 5 квіт. 2019 р.).* Харків, 2019. С. 134–138.
7. Довбиш К.К. Оплата праці як основний спосіб забезпечення достатнього рівня життя. *Право та інновації.* 2014. № 1–2 (5–6). С. 133–142.
8. Шумило М.М. Міжнародні стандарти в сфері соціального захисту. *Університетські наукові записки.* 2012. № 3. С. 243–249.
9. Інформаційні матеріали для підготовки проекту рекомендацій Комітету за результатами слухань на тему: «Проблеми формування прожиткового мінімуму в Україні». URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news>.

МАЛЮГА Л. Ю.,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.22>

ЗАХИСТ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена формуванню актуального розуміння особливостей захисту прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану. Автором окреслюється перелік прав військовослужбовців, які підлягають захисту в умовах воєнного стану, серед яких: право на життя; право на рівність (перед законом) і недискримінацію; право на повагу до людської гідності, на свободу та особисту недоторканність; право на шлюб і сімейні зв'язки (відносини) та ін. Звертається увага на те, що в умовах воєнного стану за військовослужбовцями зберігаються права: захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань; на справедливий суд; направляти індивідуальні або ж колективні письмові звернення, особисто звертатися до органів публічної служби (їх посадових осіб) для розгляду звернення. Комплексний аналіз дозволяє дійти висновку, що захист прав військовослужбовців в умовах воєнного стану має подвійне вираження. По-перше, має місце захист прав військовослужбовців у рамках соціально-правового захисту прав військовослужбовців (зокрема, заходами соціального захисту забезпечуються умови соціально безпечного буття військовослужбовця, що є важливою гарантією захищеності соціальних та суміжних прав людини), який називається перспективним (позитивним) захистом прав військовослужбовців. Відповідний захист реалізується у різних формах: оздоровчо-рекреаційній, матеріальній, житлово-побутовій, трудової, страховій, пенсійній та ін. По-друге, має місце безпосередній правовий захист прав військовослужбовців (впливає з прав на судовий, адміністративний захист та самозахист суб'єктивних прав). Правовий захист об'єктивується у двох типах форм захисту: юрисдикційній (судова форма захисту, форма адміністративного захисту, форма парламентського захисту) та неюрисдикційній (самостійний захист своїх прав; захист прав військовослужбовців суб'єктами громадянського суспільства). У висновках до статті узагальнюються результати дослідження та обґрунтовується потреба створення та схвалення Концепції захисту прав військовослужбовців в умовах воєнного стану.

Ключові слова: військовослужбовці, соціальний захист, воєнний стан, захист прав, права військовослужбовців, соціальна безпека.

Maliuha L. Yu. Protection of the rights of military personnel in Ukraine under martial law

This article addresses the current understanding of the nuances in protecting the rights of military personnel in Ukraine during martial law. Initially, the author enumerates a set of rights of military personnel that are safeguarded even under martial law, encompassing: the right to life; the right to equality (before the law)

and non-discrimination; the right to respect for human dignity, and the freedom and security of the person; and the right to marriage and familial relationships, among others. It is highlighted that under martial law, military personnel continue to retain rights that include: defending their rights and freedoms against violations and unlawful infringements; accessing a fair trial; and the ability to submit individual or collective written appeals, as well as personally engage with public service bodies (and their officials) for the consideration of these appeals. A comprehensive analysis of the data suggests that the protection of military personnel's rights under martial law manifests in a dual nature. Firstly, there is the protection of servicemen's rights within the scope of social and legal safeguarding (notably, social protection measures that ensure conditions for a socially secure existence, which is a vital safeguard for social and related human rights). This is referred to as prospective (positive) rights protection for military personnel. Such protection is implemented through various means, including health and recreational, material, housing, labor and legal, insurance, pension, and other forms of social protection. Secondly, the article addresses the direct legal protection of military personnel's rights, deriving from the rights to judicial, and administrative protection, and the self-defense of subjective rights. Legal protection manifests in two primary forms: jurisdictional, which includes judicial protection, administrative protection, and parliamentary protection; and non-jurisdictional, encompassing independent rights protection and the defense of military personnel's rights by civil society actors. The article's conclusions synthesize the research findings and advocate for the development and endorsement of a Concept for the protection of military personnel's rights under martial law.

Key words: *martial law, military personnel, social security, military rights, protection of rights, social security.*

Постановка питання. Важливість забезпечення належного функціонування збройних сил будь-якої держави повсякчас є актуальним питанням забезпечення національної безпеки. Зрозуміло, що на сьогодні це питання є надзвичайно важливим для України, враховуючи збройну агресію проти України та триваючу повномасштабну війну. Утім, слід погодитись із вченими, що «за час мирного існування України у суспільстві сформувалася небезпечна ілюзія щодо непотрібності функціонування військової юстиції, військової інфраструктури, а згодом – і взагалі існування потужних збройних сил» [1, с. 121]. Крізь призму цієї тенденції держава тривалий час ігнорувала потребу формування та реалізації ефективної кадрової політики у сфері безпеки та оборони, а проблематиці порушення прав військовослужбовців не приділялась належна увага, що ставило їх перед численними соціальними ризиками, унеможлиблювало соціально безпечне життя військовослужбовців і членів їх сімей. Відповідна парадигма змінилась з початком повномасштабної збройної агресії проти України, у відповідь на яку 24 лютого 2022 року з'явилась нова візія, яка визначена Президентом України в Указі № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затверджений того ж дня Законом України № 2102-ІХ. На його виконання були запроваджені комплексні заходи із нормативно-правового, інституційного, мобілізаційного та ін. типів забезпечення сектору безпеки та оборони, утім, по сьогодні не в достатній мірі вирішеним залишається питання приведення у відповідність механізму захисту прав військовослужбовців до обставин дії триваючого воєнного стану. Враховуючи той факт, що будь-яка війна у дійсності «не ведеться згідно з принципами Великої хартії вольностей» [2, с. 375], слід констатувати, що військовослужбовці наразі виконують свої обов'язки в умовах екстремальної небезпеки, яка з об'єктивних причин не завжди може бути мінімізована. Зрозуміло, держава та суспільство в таких умовах можуть та повинні забезпечити ефективне функціонування механізму захисту прав військовослужбовців. Зважаючи на широту проблематики цього питання спершу необхідно сформулювати актуальну наукову думку про захист військовослужбовців в умовах воєнного стану.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Окремі аспекти захисту прав військовослужбовців в умовах воєнного стану вже розкривали у своїх наукових розвідках працях знані вчені Р.В. Гринько, А.Ф. Мота, С.А. Петреченко [3], Ю.М. Крет [4], П.Ю. Машіка [5], Л.П. Медвідь [6], О.О. Оскілко [7], О.В. Тищенко, С.М. Черноус, Н.О. Мельничук [8], Б.М. Шамрай [9]. Крім того, у процесі аналізу наявної наукової літератури можемо помітити, що ті чи інші аспекти захисту прав військовослужбовців вже досліджувались рядом українських учених, серед яких: М.М. Білинська [10], О.С. Верба [11], С.О. Ветлинський [12], О.П. Гетманець [13], В.Є. Мозальов [14], Л.М. Новак-Каляєва [15], В.С. Павленко [16], В.О. Рекшинський [17], О.П. Сайнецький [18], Л.К. Семів [19], Л.М. Сіньова [20], О.В. Удовенко [21], І.Ю. Чубар [22], та ін. Наукові напрацювання цих та інших дослідників вказують на можливість їх використання в якості теоретичної основи для формування актуальної наукової думки стосовно особливостей захисту прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану.

Метою статті є дослідження захисту прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану. Досягнення цієї мети можливо шляхом виконання таких завдань: 1) окреслити обсяг базових прав військовослужбовців, які підлягають захисту навіть в умовах воєнного стану; 2) з'ясувати та проаналізувати ключові проблеми з дотриманням прав військовослужбовців під час воєнного стану; 3) проаналізувати міжнародно-правові стандарти захисту прав військовослужбовців; 4) встановити проаналізувати основні форми захисту прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану; 5) проаналізувати ключові напрями забезпечення соціальної безпеки військовослужбовців, як основу для захисту прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи особливості захисту прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану спершу необхідно з'ясувати, про які саме права військовослужбовців йде мова. У контексті питання, що нами розглядається слід вести мову про *необмежувані у період воєнного стану права людини, якими володіють військовослужбовці*. Аналізуючи зміст ст. 64 Основного Закону України та частин 1 і 2 ст. 20 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» можемо дійти висновку, що захисту підлягає низка базових прав військовослужбовців, серед іншого, *право на життя*, яке хоча й обмежене в реалізації у екстремальних умовах війни, утім, повинно вважатись пріоритетом (адже людиноцентристська парадигма розвитку України не припиняється в умовах воєнного стану та не обмежується лише «мирними» територіями). Також, слід виокремити *право на рівність (перед законом) і недискримінацію*, що має враховуватись у кожному аспекті військової діяльності, зокрема, в оперативній військовій діяльності (наприклад, в умовах бойових операцій, стратегічного планування тощо), так і в контексті публічного адміністрування у військовій сфері та в організаційно-управлінській діяльності (насамперед, у рамках реалізації кадрової політики в частині управління персоналом, задоволення права на просування по службі, призначення на посаду, надання відпустки, притягнення до дисциплінарної відповідальності та ін.). Це означає, що жоден військовослужбовець не повинен зазнавати несправедливого поводження на основі різноманітних факторів (таких як раса, етнічна приналежність, стать, релігія, соціальний статус чи будь-які ін. ознаки), що є вкрай важливим аспектом захисту прав військовослужбовця як з позиції забезпечення соціальної безпеки таких службовців, так і з урахуванням того, що військовослужбовці наразі працюють в умовах підвищеної напруги та унікальних викликів воєнного стану. Окремо звернемо увагу на *право на повагу до людської гідності військовослужбовця, на свободу та особисту недоторканність*. Крізь призму цього права кожен військовослужбовець вважається особою, котра володіє людською гідністю, а тому, повинна поважатись військовим керівництвом та державою і суспільством у цілому. Як особа з людською гідністю, військовослужбовець закономірним чином володіє відповідною мірою автономії, що окреслює рамки свободи та особистої недоторканності. Разом із тим, на відміну від решти громадян, військовослужбовці (особливо в умовах воєнного стану) обмежуються у свободі пересування, спілкування, особистої діяльності, а також в ряді інших виразів свободи, що є об'єктивно необхідним

з тактико-стратегічних і безпекових мотивів. Отже, умови воєнного стану є періодом, в якому можуть обмежуватись особиста автономія військовослужбовця, однак, не використовуватись в якості аргументу для заперечення його людської гідності. У зв'язку із цим, керівництво має гарантувати справедливе та гуманне ставлення до всіх військовослужбовців, шанобливо ставлячись до їх людської гідності.

Додатково слід звернути увагу й на *право військовослужбовця не бути позбавленим громадянства (права змінити громадянство)*, крізь призму якого за ними зберігаються певні громадянські права, адже перебування громадянина у статусі військовослужбовця не заперечує та не зменшує права особи як громадянина, крім тих, реалізація яких може спричинити шкоду національній безпеці (тобто, відповідальність військовослужбовця та його обов'язки не повинні досягатись за рахунок втрати військовослужбовцем основних громадянських прав, крім тих, які унеможливають виконання службових обов'язків, прикладом чого є право на вільне пересування). Важливим правом військовослужбовця, що підлягає захисту, також є *право на житло*. З цього приводу зазначимо, що незалежно від того, чи запроваджено воєнний стан, військовослужбовець повинен володіти означеним правом. Адекватне житло, у цьому контексті, загалом означає безпечні, надійні та гідні умови життя, які забезпечують притулок, усамітнення та наявність основних зручностей, необхідних для повноцінного життя військовослужбовця. Тобто, в екстремальних умовах виконання службових обов'язків, звісно, це право не може бути реалізовано та забезпечено повною мірою в силу неможливості збалансування житлових потреб військовослужбовців та практичних і матеріально-технічних реалій виконання службових обов'язків (насамперед, на фронті). Не менш важливого значення має *право військовослужбовця на шлюб і сімейні зв'язки (відносини)*. Хоча в умовах воєнного стану військовослужбовці можуть бути обмежені у підтриманні повноцінних подружніх стосунків (зокрема, у можливостях емоційної та фізичної близькості, що зазвичай передбачає шлюб), по можливості керівництво повинно надавати можливість реалізації такого права, коли це не ставить під ризики національну безпеку, безпеку ін. військовослужбовців тощо.

Окремо слід наголосити на важливості *права військовослужбовця направляти індивідуальні або ж колективні письмові звернення, особисто звертатися до органів публічної служби (їх посадових осіб) для розгляду звернення*. Це право, обумовлюючи адміністративну форму захисту прав військовослужбовців, є однією з ключових гарантій захисту прав військовослужбовців у цілому (також й в умовах воєнного стану), адже забезпечує умови, за яких кожен військовослужбовець повсякчас має змогу оскаржувати умови служби (зокрема, наявність особистого ставлення, заснованого на дискримінаційних мотивах, неправомірне притягнення до дисциплінарної відповідальності та ін.), а отже – захищати свої права, які порушуються в рамках службово-трудова відносин. *Право військовослужбовця на справедливий суд*, що є правом, яке узгоджується із існуванням в Україні, як в правовій державі, судової форми захисту прав, свобод і законних інтересів, використовувати з метою захисту порушених прав має право будь-який військовослужбовець, зокрема, і в умовах воєнного стану. Додатково слід звернути увагу, що в умовах воєнного стану не обмежується *право захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань*, хоча реалізація такого права військовослужбовцем часто ускладнюється в силу умов, в яких він може перебувати, виконуючи службові обов'язки.

Тобто, як вбачається, військовослужбовці володіють значним обсягом прав людини (насамперед, базових соціальних прав), які мають бути захищеними державою. Утім, слід визнати, що у практичній дійсності умови служби (зокрема, в умовах бойових дій) унеможливають реалізацію помітної частини таких прав, що є типовим не лише для України, але й для решти держав. Так, наприклад, у Франції в ст. D4122-4 Кодексу оборони взагалі вказується на те, що кожен військовослужбовець в умовах бойових дій повинен охоче відмовлятися від стану безпеки, соціальних та ін. прав з метою виконання службових обов'язків, а саме – самовіддано виконувати покладені на службовця завдання, а перебуваючи у полоні – має шукати можливості протистояти ворогу, прагнути бою та втекти з полону, приймаючи на

себе реальні ризики, що такі дії можуть призвести до його смерті чи втрати здоров'я. Тобто, статус військовослужбовця у цілому є станом повноважного виконання особливих завдань у сфері національної безпеки та оборони, в яких службовець охоче нехтує своїми базовими соціальними правами, а держава та суспільство повинні компенсувати це, створюючи умови соціально безпечного буття військовослужбовця, наскільки це взагалі є можливим.

Примітним є те, що подібна логіка використовується Європейським судом з прав людини у рішенні в справі *Matelly c. France*. З цього рішення ЄСПЛ випливає, що держава може обмежувати права військовослужбовців (зокрема, право на об'єднання у профспілки), приймаючи до уваги специфіку служби в збройних силах, однак, не може спотворювати самого цього права чи його скасовувати. Так, визнаючи Францію порушником ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Суд наголосив, що: держава може обмежити право військовослужбовців об'єднуватись у профспілки та брати участь у профспілковій діяльності; такі обмеження не можуть бути довільними, а мають бути аргументовані особливостями статусу військовослужбовця та особливостями функціонування збройних сил; обмеження права військовослужбовця, гарантованого ст. 11 Конвенції, не може виражатись у запереченні такого права чи його нівелюванні.

Так, враховуючи зміст окреслених прав військовослужбовців, складнощі їх повноцінної реалізації особливо в умовах воєнного стану, доходимо думки, що такі права можуть та повинні належно захищатись державою та суспільством (наскільки це є фактично можливим). При цьому, враховуючи те, що змістом ст. 64 Конституції України охоплюються переважно соціальні права, а також права, які є пов'язаними із соціальними правами (крізь парадигму їх значимості в контексті забезпечення соціальної безпеки), вважаємо, що питання захисту прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану має подвійне вираження. По-перше, в цьому сенсі слід вести мову про захист прав військовослужбовців в означених умовах у рамках *соціально-правового захисту* прав військовослужбовців (зокрема, заходами соціального захисту забезпечуються умови соціально безпечного буття військовослужбовця, що є важливою гарантією захищеності соціальних та суміжних прав людини). По-друге, необхідно вести мову про безпосередньо *правовий захист* прав військовослужбовців (впливає з прав на судовий, адміністративний захист та самозахист суб'єктивних прав).

З'ясовуючи специфіку соціально-правового захисту прав військовослужбовців в умовах воєнного стану слід виходити із того, що у цьому контексті йдеться про напрями (котрі конкретизуються у формах) соціального захисту, в яких формуються умови соціально безпечного буття військовослужбовця шляхом забезпечення реалізації соціальних та ряду суміжних прав. Отже, в цьому сенсі йдеться про *перспективний (позитивний) захист прав військовослужбовців*, а саме про здійснення заходів соціального захисту, результатом яких є задоволення права військовослужбовця на соціальну безпеку, а також захист ряду базових прав людини, що набуває особливого значення саме в умовах воєнного стану. Основні напрями соціального захисту військовослужбовців об'єктивуються серед іншого у таких формах: оздоровчо-рекреаційній, матеріальній, житлово-побутовій, трудовій, страховій, пенсійній та ін., а отже в переважній частині дозволяють посилено захистити права військовослужбовців, які в умовах воєнного стану не можуть бути реалізовані у повній мірі, або ж компенсувати військовослужбовцям неможливість реалізації таких прав у повній мірі.

Ведучи мову про захист прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану особливу увагу слід зосередити саме на їх правовому захисті, основні форми якого поділяються на наступні два типи:

1. Юрисдикційний тип форм захисту військовослужбовців в умовах воєнного стану:

1) *форма судового захисту*. Судовий захист є фундаментом забезпечення правопорядку та людиноцентристського розвитку правових систем у всіх правових, демократичних і соціальних державах світу, надаючи ефективний шлях для захисту прав людини, навіть тоді, коли це порушення вчинене державою. Аналізуючи підходи вчених до розуміння особливостей судового захисту прав людини та особливості (проблематику) судового захисту в умовах

воєнного стану [див., напр.: 23–26] зазначимо, що такий вид юрисдикційного захисту, попри властиві йому проблеми [див., напр.: 26–28], залишається одним з найбільш ефективних з огляду на статус суду в Україні, як в правовій та демократичній державі, так і зважаючи на особливості процедури захисту, гарантій судового захисту, а також обов'язковість виконання судового рішення. Так, слід зазначити, що суд в силу властивості йому незалежності та самостійності суддів може неупереджено та справедливо захищати права військовослужбовців, задовольняючи їх непорушне (навіть в умовах воєнного стану) право на доступне правосуддя, що засвідчує актуальна судова практика [див., напр.: 29–35]. У зв'язку із цим, з початком повномасштабної збройної агресії відбулась поступова адаптація механізму судового захисту прав людини до поточних умов воєнного стану, зберігаючи при цьому правові стандарти, які дозволяють захистити права військовослужбовців, забезпечуючи таким чином функціонування правового режиму, за якого будь-які обмеження чи запроваджені заходи, що стосуються прав військовослужбовців і можливостей їх повноцінної реалізації, були юридично виправданими та пропорційними.

Проте, судова форма захисту прав військовослужбовців характеризується певними проблемами, що позначаються на ефективності захисту прав вказаного кола суб'єктів. По-перше, слід вести мову про *проблему практичної доступності правосуддя*, приймаючи до уваги такі фактори: тимчасова окупація територій та евакуація судів; руйнування будівель судів в результаті бойових дій (зокрема, ворожих обстрілів територій, на яких відсутні бойові дії); обмежена можливість військовослужбовця звернутись до суду за захистом та брати безпосередню участь в судовому розгляді в умовах перебування на фронті. Тобто, проблематика практичної доступності правосуддя у контексті захисту прав військовослужбовців в умовах воєнного стану наразі є комплексним питанням, складність якого обумовлена, серед іншого, такими факторами: а) повномасштабне військове вторгнення в Україну, яке створило суттєвий виклик для належного функціонування судової системи, тим самим впливаючи на своєчасний та ефективний розгляд справ за участю військовослужбовців, адже обумовило: потребу евакуації судів з тимчасово окупованих територій; значні фізичні пошкодження судової інфраструктури (багато будівель суду було зруйновано чи пошкоджено, а також перебувають перед ризиком пошкодження); б) військовослужбовці, а особливо ті з них, які перебувають в умовах бойових дій, не завжди мають фактичну змогу використовувати можливість судового захисту. По-друге, проблематичним є питання *забезпечення прозорості судового розгляду справи про захист прав військовослужбовців* (зокрема, за участю заінтересованих суб'єктів громадянського суспільства), приймаючи до уваги необхідність забезпечення охорони обмеженої в поширенні інформації (зокрема, в умовах воєнного стану), яка повинна враховуватись у контексті розгляду відповідної справи. Вказане пов'язується із тим, що у судовому розгляді може міститись інформація, на яку поширено адміністративно-правовий режим секретності (зокрема, інформація, що стосується національної безпеки, військових операцій і реалізації оборонних стратегій), що ускладнює громадський контроль за справедливістю правосуддя, а саме тоді, коли така інформація є аргументом чи частиною аргументу, яким доводиться відсутність порушення прав військовослужбовця;

2) *форма адміністративного захисту*. Цією формою захисту охоплено суб'єктів сектору безпеки і оборони, на яких покладено обов'язок захищати права військовослужбовців, зокрема, й у період дії режиму воєнного стану. Аналізуючи підходи науковців до розуміння особливостей адміністративного захисту прав військовослужбовців [див., напр.: 36–39] можемо дійти висновку, що ключовим суб'єктом, який захищає права військовослужбовців у розглядуваній формі, є безпосередній керівник військовослужбовця, якому службовець може подавати обов'язкові до розгляду рапорти, в яких міститиметься: повідомлення (також докази) про порушення його прав; пропозиції з вирішення проблеми та прохання чи вимоги вирішити ці проблеми. У тому разі, коли рапорт був проігнорований керівником, військовослужбовець може оскаржити такі дії до інших суб'єктів владних повноважень, що можуть розглядати такі скарги, зокрема до: Міністерства оборони України, Військової служби правопорядку у ЗСУ, командування Медичних Сил ЗСУ, Державного бюро розслідувань,

Спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері та ін. При цьому, слід наголосити на тому, що використання можливостей адміністративної форми захисту прав військовослужбовців в умовах воєнного стану не вичерпує право військовослужбовця на звернення за захистом до суду та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;

3) *форма парламентського захисту*. Зазначена форма юрисдикційного захисту прав військовослужбовців в умовах воєнного стану об'єктивується у правозахисній діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Аналізуючи особливості діяльності Омбудсмана в частині захисту прав військовослужбовців [див., напр.: 40–41] можемо дійти висновку, що наразі він може ефективним чином захищати права цих суб'єктів, діючи, як незалежний парламентський орган, котрий в силу свого особливого статусу може, зокрема: розглядати скарги на порушення прав військовослужбовців; проводити розслідування фактів порушень прав військовослужбовців (на підставі отриманих скарг чи за власною ініціативою на основі отриманої інформації про ймовірні порушення прав військовослужбовців); видавати відповідні акти, якими засвідчується факт порушення прав військовослужбовців та визначаються необхідні дії, які слід вчинити задля припинення порушення та відновлення порушених прав.

2. *Неюрисдикційний тип захисту військовослужбовців в умовах воєнного стану*, яким охоплено такі основні форми захисту:

1) *самостійний захист своїх прав*. Хоча кожен військовослужбовець може у відповідності до Конституції України захищати свої права усіма незабороненими законами способами, зокрема, й шляхом самозахисту, слід констатувати, що специфіка статусу військовослужбовця та особливості воєнного стану обмежують широту вираження такого самозахисту. При цьому на сьогоднішній день військовослужбовці можуть використовувати заходи самозахисту у разі, коли їм надаються незаконні накази, виконання яких ставить службовців у вкрай уразливе становище – є підставою для притягнення їх до юридичної відповідальності, є основною рисою суспільно небезпечної поведінки, яка пов'язана із ризикованою поведінкою;

2) *захист прав військовослужбовців суб'єктами громадянського суспільства*. Суб'єкти громадянського суспільства відіграють ключову роль у забезпеченні соціально безпечного буття військовослужбовців в умовах воєнного стану, а також у захисті ряду їх прав. При цьому, важливого значення набувають, зокрема: профспілки; загальні правозахисні організації; спілки ветеранів війни, учасників бойових дій; суб'єкти громадянського суспільства, які прямо чи опосередковано займаються захистом військовослужбовців загалом чи окремих категорій військовослужбовців (їх можна диференціювати за різними критеріями, зокрема: жіночі організації, які слідкують за дотриманням прав військовослужбовців-жінок; релігійні організації, які захищають право військовослужбовців на свободу совісті та можливість сповідувати певну релігію, не заборонену в Україні та ін.). Такі суб'єкти на підставі отримання звернень з боку військовослужбовців, права яких були порушені, або ж в рамках громадського контролю можуть помічати відповідні порушення, а також: звертатись до повноважних суб'єктів з вимогами припинити порушення, відновити порушені права військовослужбовців, відшкодувати завдану порушенням шкоду; привертати увагу до порушень прав; пропонувати підтримку, а також надання необхідних ресурсів військовослужбовцям, права яких були порушені; лобювати внесення змін в політику держави щодо військовослужбовців та захисту їх прав.

Висновки. На сьогоднішній день в Україні механізм захисту прав військовослужбовців потребує адаптації до умов воєнного стану. З цією метою існує потреба у створенні та схваленні Концепції захисту прав військовослужбовців на період дії воєнного стану. Структурно пропонується Концепція має складатись із таких частин: 1) проблеми, які потребують розв'язання. Серед таких проблем, зокрема, доцільно назвати: а) відсутність єдиної інституційної основи, в рамках якої суб'єкти, на котрих покладено обов'язок захищати права військовослужбовців, можуть обговорювати реальні та потенційні ризики для реалізації прав військовослужбовців, а також формувати пропозиції зі здійснення нормотворчих, інституційних та ін. заходів, які унеможливлуватимуть порушення прав військовослужбовців;

б) недостатня юридична визначеність самозахисту, як форми захисту прав військовослужбовців; в) ускладнена доступність військовослужбовців до судового захисту їх прав у разі, коли такі службовці перебувають на фронті; г) відсутність інституту військових медіаторів, як спеціальних незалежних посередників, які можуть здійснювати процедуру посередництва та примирення у випадках порушення прав військовослужбовців та ін.; 2) мета та завдання Концепції. Доцільно вказати, що метою пропонованого акту є створення умов, за яких мінімізуються порушення прав військовослужбовців, а у випадках порушення таких прав – вони захищаються і відновлюються, що сукупно створює умови соціально безпечного буття військовослужбовців; 3) аналіз причин виникнення проблем та обґрунтування потреби їх вирішення. У цій частині необхідно окреслити усі ключові фактори, які знижують ефективність механізму захисту прав військовослужбовців (приміром, недостатність рівня соціальної безпеки військовослужбовців через фрагментарну ефективність заходів соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей; недостатня ефективність кадрової політики в секторі безпеки і оборони; тривале ігнорування державою безпекових ризиків для держави та потреби посилення рівня соціальної безпеки військовослужбовців та ін.); 4) інші елементи Концепції, серед яких: а) очікувані результати, які пов'язуються із повноцінною реалізацією завдань Концепції та досягнення її мети; б) обсяг фінансових та ін. ресурсів, які необхідно залучити для впровадження Концепції; в) порядок проведення моніторингу, оцінки результатів реалізації та звітування про заходи з реалізації Концепції.

Список використаних джерел:

1. Kaplina O., Kravtsov S., Leyba O. Military Justice in Ukraine: Renaissance During Wartime. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. P. 120–136.
2. Zamir I. Human Rights and National Security. *Israel Law Review*. 1989. Vol. 23 (2–3). P. 375–406. doi:10.1017/s0021223700016782.
3. Гринько Р.В., Мота А.Ф., Петреченко С.А. Соціальний захист військовослужбовців в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 161–166. doi:10.32842/2078-3736/2022.3.24.
4. Крет Ю.М. Фінансово-правовий захист військовослужбовців як засіб реалізації особливих соціальних прав в умовах воєнного стану. *Актуальні питання фінансової безпеки*: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 27 березня 2023 р.). Вінниця: Наук. парк «Наука та без-пека», 2023. С. 57–59.
5. Медвідь Л.П. Законодавчі новели щодо прав і обов'язків військовослужбовців у зв'язку із запровадженням воєнного стану в Україні. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 3. С. 181–185. doi:10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.30.
6. Машіка П.Ю. Право військовослужбовців та ветеранів війни на охорону здоров'я та медичну допомогу в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 77, Ч. 2. С. 86–91. doi:10.24144/2307-3322.2023.77.2.14.
7. Оскілко О.О. Окремі питання захисту військовослужбовців під час дії воєнного стану. *Приватне право в умовах війни*: матеріали всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 15 листопада 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонова, д.ю.н., проф. І. Давидової. Одеса: Фенікс. 2022. С. 160–162.
8. Тищенко О.В., Черноус С.М., Мельничук Н.О. Осучаснення соціального захисту ветеранів війни в Україні. Соціальне забезпечення в Україні: тенденції реформування. Навчальний посібник. Харків: Юрайт, 2023. 236 с. С. 51–72.
9. Шамрай Б.М. Правові аспекти обмеження конституційних прав та свобод військовослужбовців під час дії правового режиму воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 3 (28), Т. 1. С. 70–73. doi: 10.32837/pyuv.v1i3(28).322.
10. Bilynska M., Kondratenko O., 2018, Analysis of the state governance mechanism in the sphere of social protection for participants of the antiterrorist operation in the east of Ukraine, *Journal of Geography, Politics and Society*. 2018. Vol. 8 (3). P. 11–17. doi: 10.4467/24512249JG.18.017.8786.

11. Верба О.С. Соціальний захист військовослужбовців в Україні. *Юридична наука*. 2012. № 2. С. 164–172.
12. Ветлінський С.О. Соціальний захист військовослужбовців в умовах проведення антитерористичної операції. *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 4 (49), Ч. 1. С. 198–205.
13. Гетманець О.П. Фінансово-правові засади соціального захисту військовослужбовців. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3 (102), Ч. 1. С. 102–110. doi:10.32631/v.2023.3.09.
14. Мозальов В.Є., Салій І.Ю. Соціальне забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України в умовах збройної агресії Російської Федерації. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 5 (69). С. 110–115. doi: 10.33099/2617-6858-22-69-5-110-115.
15. Новак-Каляєва Л.М. Нормативно-правові основи захисту прав військовослужбовців в Україні: соціальний аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 584. С. 158–166.
16. Павленко В.С. Захист прав військовослужбовців та їх сімей: міжнародно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 131–133. doi: 10.32782/2524-0374/2020-7/32.
17. Рекшинський В.О. Соціально-правове значення захисту соціальних прав військовослужбовців. *Соціальне право*. 2023. № 2. С. 94–100. doi: 10.32751/2617-5967-2023-02-14.
18. Сайнецький О.П. Зміст та особливості соціального забезпечення військовослужбовців як правового явища. *Митна справа*. 2013. № 2 (89), Ч. 2, Кн. 2. С. 204–209.
19. Семів Л.К., Клос В.Р. Соціальний захист військовослужбовців: проблемні питання в соціологічній оцінці. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. № 5. С. 110–116.
20. Сіньова Л.М. До питання соціального захисту ветеранів війни та жертв нацизму в Україні. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2013. Вип. 95. С. 74–77.
21. Удовенко О.В. Загальні та спеціальні соціальні гарантії захисту права військовослужбовця на грошове забезпечення. *Соціальне право*. 2021. № 1. С. 122–128.
22. Чубар І.Ю. Обмеження прав громадян України під час проходження військової служби. *Юридична наука*. 2014. № 4. С. 102–108.
23. Завальнюк І.В. Право на справедливий суд та право на судовий захист: аспекти співвідношення. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 52–59. doi: 10.32782/kj/2022.1.8.
24. Коверзнев В.О., Шеремет О.С. Проблеми судового захисту прав осіб в умовах воєнного стану. *Економіка та право*. 2022. № 2 (65). С. 25–30. doi: 10.15407/econlaw.2022.02.025.
25. Чижов Д.А. Судовий захист прав людини у сфері національної безпеки як комплексний політико-правовий інститут. *Нове українське право*. 2022. Вип. 1. С. 184–189. doi: 10.51989/NUL.2022.1.28.
26. Карташов М. Проблеми реалізації права на звернення до суду. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 20–23.
27. Підвальна М.З. Проблеми забезпечення доступу до адміністративного суду. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (47). С. 380–395.
28. Савранчук Л.Л. Проблеми забезпечення доступності правосуддя в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 1. С. 150–153.
29. Восьмий апеляційний адміністративний суд, Постанова від 08.09.2022 у справі № 380/12908/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113405707> (дата звернення: 21.10.2022).
30. Восьмий апеляційний адміністративний суд, Постанова від 14.11.2022 у справі № 380/2940/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107400747> (дата звернення: 23.11.2022).
31. Другий апеляційний адміністративний суд, Постанова від 08.09.2022 у справі № 440/998/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113331032> (дата звернення: 21.10.2022).

32. Шостий апеляційний адміністративний суд, Постанова від 08.09.2022 у справі № 620/1848/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113368930> (дата звернення: 21.10.2022).

33. Сьомий апеляційний адміністративний суд, Постанова від 09.09.2022 у справі № 600/1163/23-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114235890> (дата звернення: 21.10.2022).

34. Сьомий апеляційний адміністративний суд, Постанова від 14.11.2022 у справі № 600/6252/21-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107320185> (дата звернення: 17.11.2022).

35. Шостий апеляційний адміністративний суд, Постанова від 14.11.2022 у справі № 620/18219/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107320059> (дата звернення: 17.11.2022).

36. Базарко І.М., Сапіга В.С. Організаційно-правові засади державного управління процесом забезпечення військовослужбовців житлом на сучасному етапі. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2018. Вип. 29, № 2 (68). С. 46–51.

37. Наньєва М.І. Право військовослужбовців на відпустки за законодавством України. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття*: у 2 т.: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). Одеса: ВД «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 545–548.

38. Царенко О.М., Царенко С.І. Гендерна дискримінація жінок-військовослужбовців. *Правова позиція*. 2020. № 3 (28). С. 102–107. doi: 10.32836/2521-6473.2020-3.19.

39. Чудик-Білоусова Н.І. Організаційні аспекти порядку відшкодування військовослужбовцями шкоди, заподіяної державі. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 1. С. 111–117.

40. Офіс Омбудсмана вживає заходів для відновлення порушених прав військовослужбовців. *Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*, 31.01.2023. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/ofis-ombudsmana-vzhivaye-zahodiv-dlya-vidnovlennya-porushenih-prav-vijskovosluzhbovciv (дата звернення: 29.10.2023).

41. Посилення соціального захисту в Україні: робоча зустріч з представниками Офісу Ради Європи в Україні. *Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*, 28.10.2023. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/posilennya-socialnogo-zahistu-v-ukrayini-robocha-zustrich-z-predstavnikami-ofisu-radi-yevropi-v-ukrayini (дата звернення: 29.10.2023).

СТУПАКОВА І. Г.,
аспірантка кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
(Національний університет «Одеська
юридична академія»)

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.23>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ПРАЦІВНИКА НА ЗАХИСТ ТРУДОВИХ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ В ІНДИВІДУАЛЬНОМУ ПОРЯДКУ

У статті досліджуються теоретичні та практичні питання забезпечення права працівника на захист трудових прав, свобод і законних інтересів в індивідуальному порядку.

Розглянуто забезпечення права працівника на захист своїх трудових прав, свобод і законних інтересів у значенні одного з основних принципів трудового права. Проаналізовано законодавчий досвід окремих зарубіжних країн у закріпленні зазначеного принципу у трудових кодексах. Обґрунтовано доцільність виокремлення в переліку основних принципів правового регулювання трудових відносин принципу забезпечення права працівників на захист трудових прав, свобод і законних інтересів та його закріплення в основному кодифікованому законодавчому акті.

На підставі аналізу міжнародно-правових актів, актів чинного законодавства України та практики їх застосування виділено такі форми реалізації принципу забезпечення права працівника на захист трудових прав, свобод і законних інтересів в індивідуальному порядку: досудовий захист трудових прав, свобод і законних інтересів працівника; позасудовий захист трудових прав, свобод і законних інтересів працівника; судовий захист трудових прав, свобод і законних інтересів працівника; захист трудових прав, свобод і законних інтересів працівника в адміністративному порядку; профспілковий захист трудових прав, свобод і законних інтересів за зверненням працівника; індивідуальний самозахист працівником своїх трудових прав, свобод і законних інтересів. Охарактеризовано кожен із зазначених форм з аналізом їх правового регулювання та формулюванням пропозицій щодо його вдосконалення.

Ключові слова: працівник, трудові права, свободи та законні інтереси працівника, право працівника на захист своїх трудових прав, свобод і законних інтересів, забезпечення права працівника на захист своїх трудових прав, свобод і законних інтересів, принципи трудового права, законодавство про працю.

Stupakova I. G. Ensuring the employee's right to protection of labour rights, freedoms and legal interests in an individual order

The article examines the theoretical and practical issues of ensuring the employee's right to the protection of labour rights, freedoms and legitimate interests in an individual order.

Ensuring the employee's right to protect his labour rights, freedoms and legitimate interests in the sense of one of the main principles of labour law is considered. The legislative experience of certain foreign countries in enshrining the specified principle in labour codes is analyzed. The expediency of highlighting in the list of basic principles of legal regulation of labour relations the principle of ensuring

the right of employees to protect labour rights, freedoms and legitimate interests and enshrining it in the main codified legislative act is substantiated.

On the basis of the analysis of international legal acts, acts of the current legislation of Ukraine and the practice of their application, the following forms of implementation of the principle of ensuring the employee's right to the protection of labour rights, freedoms and legal interests in an individual order are highlighted: pre-trial protection of labour rights, freedoms and legal interests of the employee; out-of-court protection of labour rights, freedoms and legal interests of the employee; judicial protection of labour rights, freedoms and legal interests of the employee; protection of labour rights, freedoms and legitimate interests of the employee in an administrative procedure; trade union protection of labour rights, freedoms and legitimate interests at the request of the employee; individual self-defense by the employee of his labour rights, freedoms and legitimate interests. Each of the specified forms is characterized with an analysis of their legal regulation and the formulation of proposals for its improvement.

Key words: *employee, labour rights, freedoms and legal interests of the employee, the right of the employee to protect his labour rights, freedoms and legal interests, ensuring the right of the employee to protect his labour rights, freedoms and legal interests, principles of labour law, labour legislation.*

Вступ. Проблеми захисту трудових прав працівників завжди були в центрі уваги науковців і практиків. Ці проблеми загострилися у зв'язку з новими викликами у сфері праці, а саме поширенням нестандартних форм зайнятості, прекарізацією найманої праці, цифровізацією та роботизацією в умовах інформаційного суспільства. Особливої актуальності проблеми захисту трудових прав набули в умовах повномасштабної російської агресії проти нашої країни. Введення воєнного стану в Україні зумовило необхідність спеціального регулювання організації трудових відносин, посилення захисту трудових прав працівників і гарантій їх здійснення.

У сучасній науці трудового права теоретичні та практичні питання правового регулювання захисту трудових прав досліджуються у працях таких відомих вітчизняних учених, як В.Я. Бурак [1], С.Я. Вавженчук [2], Ю.М. Гришина [3], О.Г. Середа [4], Г.І. Чанишева [5], О.М. Ярошенко [6] та ін. Водночас чимало питань теорії та практики захисту трудових прав потребують подальшої розробки на підґрунті міжнародних та європейських трудових стандартів, оновленого національного трудового законодавства, позитивного законодавчого досвіду країн ЄС.

Одним із таких питань є дослідження забезпечення права працівника на захист своїх трудових прав, свобод і законних інтересів у значенні одного з основних принципів трудового права. Особливої уваги потребують питання забезпечення права працівника на захист своїх трудових прав, свобод і законних інтересів в індивідуальному порядку.

Метою статті є дослідження теоретичних і практичних питань забезпечення права працівника на захист своїх трудових прав і законних інтересів в індивідуальному порядку.

Результати дослідження. Сучасними дослідниками обґрунтовано науковий підхід до визнання права працівника на захист трудових прав і законних інтересів як самостійного суб'єктивного права на відміну від іншого розуміння зазначеного права як окремої правоможності суб'єктивного регулятивного права. Так, В.Я. Бурак, досліджуючи право працівника на захист трудових прав та законних інтересів, пропонує розглядати зазначене право у матеріально-правовому та процесуально-правовому аспектах [1, с. 115–116]. Учений відзначає, що передумовою реалізації працівником права на захист є наявність у нього попередньо регулятивного права, а також наявність факту порушення права. Відсутність порушеного регулятивного права унеможливує використання працівником права на захист [1, с. 116]. В.Я. Бурак також виокремлює підстави та умови виникнення права на захист порушених трудових прав.

Визнання права працівника на захист своїх трудових прав і законних інтересів самостійним суб'єктивним трудовим правом потребує закріплення його в переліку основних трудових прав працівника. У теперішній час у частині другій ст. 2 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) [7] відсутнє право працівників на захист своїх трудових прав і законних інтересів. Серед закріплених у частині другій цієї статті основних трудових прав працівників передбачене тільки право на звернення до суду для вирішення трудових спорів незалежно від характеру виконуваної роботи або займаної посади, крім випадків, передбачених законодавством. У зв'язку з цим доцільно доповнити перелік основних трудових прав працівників у частині другій ст. 2 КЗпП України правом працівників на захист своїх трудових прав, свобод і законних інтересів. Зазначене право має бути закріплене і в переліку основних трудових працівника в проекті Трудового кодексу України.

Водночас у науці трудового права залишається без уваги вчених принцип забезпечення права працівника на захист своїх трудових прав і законних інтересів як один з основних принципів правового регулювання трудових відносин. Цей принцип, як і інші галузеві принципи, не закріплені у чинному КЗпП України. Натомість у трудових кодексах деяких зарубіжних країн, у тому числі країн ЄС, принцип забезпечення захисту трудових прав передбачений у переліку зазначених принципів. Так, у ст. 2 «Принципи правового регулювання трудових відносин» Трудового кодексу Литовської Республіки [8] закріплено принцип захисту законних очікувань і всебічного захисту трудових прав. До Частини першої «Загальні положення» включено окремий Розділ IV «Захист трудових прав», при чому він міститься в зазначеній частині поряд із концептуальними нормами про регулювання трудових відносин ТК Литовської Республіки, що, безсумнівно, свідчить про важливість цих положень і значення, що їм надає литовський законодавець.

Заслугує також на увагу досвід молдавського законодавця в частині закріплення принципу і права на захист трудових прав та інтересів. У ст. 5 Трудового кодексу Республіки Молдова [9], в якій закріплені основні принципи регулювання трудових відносин та інших, пов'язаних з ними відносин, передбачено й принцип забезпечення права кожного працівника на захист своїх трудових прав і свобод, у тому числі права на пряме звернення до органів нагляду у контролі, органів трудової юрисдикції.

Принцип забезпечення права працівника на захист своїх трудових прав і законних інтересів є комплексним за своїм змістом і включає дві складові: принцип забезпечення права працівника на захист своїх трудових прав і законних інтересів в індивідуальному порядку та принцип забезпечення колективного захисту трудових прав і законних інтересів працівників.

Важливим у теоретичному і прикладному аспектах є дослідження питання про реалізацію кожної із складових принципу забезпечення працівником своїх трудових прав і законних інтересів. На підставі аналізу міжнародно-правових актів, чинного законодавства України та практики його застосування видається доцільним виділити такі форми реалізації принципу забезпечення права працівника на захист своїх трудових прав, свобод і законних інтересів в індивідуальному порядку:

- 1) досудовий захист трудових прав, свобод і законних інтересів працівника;
- 2) позасудовий захист трудових прав, свобод і законних інтересів працівника;
- 3) судовий захист трудових прав, свобод і законних інтересів працівника;
- 4) захист трудових прав, свобод і законних інтересів працівника в адміністративному порядку;
- 5) профспілковий захист трудових прав, свобод і законних інтересів за зверненням працівника;
- 6) індивідуальний самозахист працівником своїх трудових прав, свобод і законних інтересів.

У науковій літературі досудовий захист трудових прав, свобод і законних інтересів працівника у більшості випадків пов'язується із захистом у порядку діяльності комісії по трудових спорах. Такий підхід ґрунтується на нормі, закріпленій у частині першій ст. 221

КЗпП України, якою до органів, які розглядають трудові спори, віднесено комісії по трудових спорах і місцеві загальні суди.

Водночас досудовий порядок захисту трудових прав, свобод і законних інтересів працівника в індивідуальному порядку включає також безпосередні переговори з роботодавцем. Згідно з частиною другою ст. 224 КЗпП України трудовий спір підлягає розглядові в комісії по трудових спорах, якщо працівник самостійно або з участю профспілкової організації, що представляє його інтереси, не врегулював розбіжності при безпосередніх переговорах з роботодавцем.

При цьому ст. 224 КЗпП України іменується «Компетенція комісії по трудових спорах». Як видається, норму про безпосередні переговори працівника з роботодавцем доцільно було б закріпити в окремій статті та розглядати такі переговори як обов'язковий етап досудового розгляду індивідуальних трудових спорів.

В літературі слушно звертається увага на необхідність визначення співвідношення понять «досудове», «альтернативне» та «позасудове» вирішення спорів. Заслуговує на підтримку висновок Р. Ханик-Посполітак і В. Посполітака про те, що за своєю сутністю поняття «альтернативне» та «позасудове» вирішення спорів є тотожними (синонімами). Ототожнювати поняття «досудове» врегулювання спорів та «альтернативне» («позасудове») вирішення приватноправових спорів не можна [10, с. 38].

До позасудового захисту трудових прав, свобод і законних інтересів працівника, що здійснюється в індивідуальному порядку, слід віднести медіацію. Як зазначає В.Я. Бурак, медіація як спосіб захисту трудових прав передбачає добровільний порядок захисту шляхом проведення переговорів між сторонами за допомогою одного або декількох посередників (медіаторів) з метою досягнення ними взаємоприйняттого рішення про врегулювання спірних стосунків [1, с. 360].

У трудове законодавство України доцільно запровадити терміни «трудова медіація», «трудова медіація». Трудову медіацію видається можливим визначити як позасудову добровільну, конфіденційну процедуру, що проводиться медіатором (медіаторами) з метою запобігання виникненню або врегулювання трудового спору шляхом переговорів між сторонами спору.

Основні положення про трудову медіацію мають бути закріплені в основному кодифікованому законодавчому акті. У главі XV чинного КЗпП України закріплені тільки норми про розгляд індивідуальних трудових спорів. Враховуючи законодавчий досвід окремих країн ЄС, цю главу доцільно іменувати «Трудові спори» та закріпити в ній, у тому числі, й норми про трудову медіацію як альтернативну форму вирішення трудових спорів із закріпленням особливостей її застосування для врегулювання індивідуальних і колективних трудових спорів.

Судовий захист є основною юрисдикційною формою захисту трудових прав, свобод і законних інтересів працівника, що включає два рівні: національний, а саме захист судами загальної юрисдикції та захист Конституційним судом України, і європейський – захист Європейським судом з прав людини.

У судовому захисті трудових прав, свобод і законних інтересів працівників відслідковуються дві тенденції: з одного боку, запроваджено позасудові процедури захисту, в тому числі з метою розвантаження судів, з іншого боку – планується розширення судової юрисдикції на такий вид колективних трудових спорів, як спори про право, що передбачено проектом Закону України «Про колективні трудові спори», з метою посилення захисту зазначених прав, свобод та інтересів. На необхідність законодавчого закріплення підвідомчості суду окремих видів колективних трудових спорів звертають увагу вітчизняні науковці [11].

Захист трудових прав, свобод і законних інтересів працівників в адміністративному порядку передбачає звернення до державних органів на підставі Закону України «Про звернення громадян» [12], а також до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, що здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, в тому числі трудових прав і свобод, відповідно до Закону України

«Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [13]. Так, останнім часом після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання та використання відпусток, а також інших питань» від 22 листопада 2023 року № 3494-ІХ [14] до Уповноваженого надходять звернення від громадян щодо незгоди з окремими положеннями зазначеного Закону та щодо неконституційності Закону № 3494-ІХ (його окремих положень).

Захист трудових прав, свобод і законних інтересів в адміністративному порядку також здійснюється органами державного нагляду і контролю за дотриманням законодавства про працю. У науці трудового права Д.В. Бурлаченком здійснене спеціальне комплексне дослідження нагляду і контролю як елементів системи захисту трудових прав і свобод [15]. Учений пропонує доповнити положення про основні завдання нагляду і контролю за дотриманням законодавства про працю і включити до них забезпечення дотримання і захисту прав і свобод працівників, що має стати відображенням людиноцентристського підходу до правової регламентації відносин у цій сфері.

Профспілковий захист трудових прав, свобод і законних інтересів за зверненням працівника здійснюється на підставі Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 року № 1045-ХІV [16], статутів профспілок. Відповідно до частини першої ст. 21 Закону профспілки, їх об'єднання захищають право громадян на працю, беруть участь у розробленні та здійсненні державної політики у галузі трудових відносин, оплати праці, охорони праці, соціального захисту.

Захисна функція профспілок, їх об'єднань залишається однією з основних їх функцій. Працівник має право в індивідуальному порядку звернутися за захистом своїх трудових прав, свобод, законних інтересів до профспілки. Профспілка також може здійснювати представництво працівників при зверненні їх до інших органів захисту зазначених прав, свобод та інтересів.

Окремою неюрисдикційною формою захисту трудових прав, свобод і законних інтересів працівника є самозахист, який може бути індивідуальним і колективним. Індивідуальний самозахист не закріплений належним чином на законодавчому рівні, а відтак відповідне право працівника залишається не повною мірою забезпеченим, що, своєю чергою, не дозволяє зробити висновок про реалізацію в цій частині принципу забезпечення трудових прав, свобод і законних інтересів працівника в законодавстві про працю України.

Висновки. З урахуванням законодавчого досвіду окремих зарубіжних країн забезпечення права працівника на захист трудових прав, свобод і законних інтересів доцільно розглядати як один із основних принципів правового регулювання трудових відносин, який має бути закріплений в чинному КЗпП України, проекті Трудового кодексу України.

Зазначений принцип, виходячи з класифікації основних принципів трудового права на принципи, властиві трудовому праву в цілому, принципи правового регулювання індивідуальних трудових відносин і принципи правового регулювання колективних трудових відносин, належить до першої категорії принципів.

На підставі аналізу міжнародно-правових актів, актів чинного законодавства України та практики їх застосування видається доцільним виділити такі форми реалізації принципу забезпечення права працівника на захист трудових прав, свобод і законних інтересів в індивідуальному порядку: досудовий захист трудових прав, свобод і законних інтересів працівника; позасудовий захист трудових прав, свобод і законних інтересів працівника; судовий захист трудових прав, свобод і законних інтересів працівника; захист трудових прав, свобод і законних інтересів працівника в адміністративному порядку; профспілковий захист трудових прав, свобод і законних інтересів за зверненням працівника; індивідуальний самозахист працівником своїх трудових прав, свобод і законних інтересів.

Список використаних джерел:

1. Бурак В.Я. Правовий механізм захисту трудових прав та законних інтересів працівників : монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. 440 с.

2. Вавженчук С.Я. Охорона та захист трудових прав працівників : підручник. 3-тє вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2021. 592 с.
3. Гришина Ю.М., Чанишева Г.І. Основні функції профспілок в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 195–201.
4. Серєда О.Г. Державно-правовий механізм захисту прав працівників в умовах інтеграції України до Європейського Союзу : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2019. 462 с.
5. Чанишева Г.І. Посилення захисту трудових прав працівників як напрям реформування трудового законодавства України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «*RECENT ADVANCES IN GLOBAL SCIENCE*» (Вільнюс, Литва, 6–8 березня 2023 року). Scientific Collection «InterConf», (145). С. 298–301.
6. Захист трудових прав працівників на час виконання державних або громадських обов'язків: актуальні проблеми правозастосування : монографія / за заг. ред. О. М. Ярошенка. Харків: Юрайт, 2022. 220 с.
7. Кодекс законів про працю України: Затв. Законом УРСР від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
8. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas Redakcija: 40 – 2023-11-16 (nuo 2023-11-30) Aktuali https://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=368200&title=LR%20darbo%20kodeksas#
9. Codul muncii al Republicii Moldova din 28.03.2003. <http://lex.justice.md/md/326757/>
10. Ханик-Посполітак Р., Посполітак В. «Досудове», «альтернативне», «позасудове» врегулювання/вирішення приватно-правових спорів: співвідношення понять. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 38–44.
11. Чанишева Г.І. Щодо судового порядку вирішення колективних трудових спорів (конфліктів). *Juris Europensis Scientia*. 2023. Випуск 1. С. 56–64.
12. Про звернення громадян: Закон України від 02 жовтня 1996 року № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.
13. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання та використання відпусток, а також інших питань: Закон України від 22 листопада 2023 року № 3494-IX. <https://ips.ligazakon.net/document/T233494>
15. Бурлаченко Д.В. Нагляд і контроль у системі захисту трудових прав і свобод: дис. ... докт. філоф. за спеціальністю 081-Право. Одеса, 2021. 184 с.
16. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 вересня 1999 року № 1045-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 45. Ст. 397.

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

БОСНЮК О. П.,

здобувач кафедри цивільно-правових

дисциплін

*(Волинський національний університет
імені Лесі Українки)*

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.24>**АГРАРНІ РОЗПИСКИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ
ПЕРСПЕКТИВНИХ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН**

У статті проведено теоретико-практичний аналіз проєктних змін до законодавства про аграрні розписки у частині запровадження нового їх різновиду – електронних аграрних розписок.

Проаналізовано юридичну природу електронної аграрної розписки як «неемісійного цінного паперу, що фіксує безумовне зобов'язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти кредитору на визначених у такому цінному папері умовах». Досліджено об'єкти, форму та порядок видачі електронних аграрних розписок.

Наголошено на неоднозначності прийняття проєкту Закону про електронні аграрні розписки № 9266 з огляду на те, що він буде набагато тісніше пов'язаним із фінансовим законодавством, ніж із діючим Законом України «Про аграрні розписки». Аргументовано, що у разі прийняття аналізованого проєкту будуть діяти два закони, які регулюватимуть різні фінансові інструменти з окремими схожими ознаками.

За результатами проведеного дослідження зроблено низку висновків. По-перше, необхідність оновлення правового механізму аграрних розписок стала очевидною не лише для науковців та практиків, але й для законодавця, що втілюється в підготовці та активному розгляді проєкту закону про електронні аграрні розписки. Для здійснення відповідного оновлення нормотворець обирає шлях утворення нового різновиду аграрних розписок, який досить серйозно відрізняється від класичного варіанту таких документів (зокрема, в частині таких важливих ознак як суб'єкти, об'єкти, форма, порядок видачі тощо). По-друге, проєктний шлях модернізації правового інституту аграрних розписок може принести не лише позитивні результати (спрощення процедури, розширення кола можливостей для видачі аграрних розписок, підвищення гнучкості у питаннях відповідальності тощо), але потенційно здатен спричинити певну дестабілізацію відносин щодо видачі, виконання, обігу аграрних розписок в цілому.

Ключові слова: аграрні розписки, правочин, сільськогосподарська діяльність, аграрні правовідносини, аграрне право, сільськогосподарська продукція, застава.

Bosnyuk O. P. Agrarian receipts: theoretical and practical analysis of prospective legislative changes

The article provides a theoretical-practical analysis of project changes to the legislation on agrarian receipts in terms of introducing a new type of them – electronic agrarian receipts.

The legal nature of the electronic agricultural receipt is analyzed as “a non-issued security that records the debtor’s unconditional obligation, secured by collateral, to deliver agricultural products or pay money to the creditor under the conditions specified in such security.” The objects, form and procedure for issuing electronic agricultural receipts were studied.

The ambiguity of adopting the draft Law on Electronic Agrarian Receipts No. 9266 was emphasized, given that it will be much more closely related to financial legislation than to the current Law of Ukraine “On Agrarian Receipts”. It is argued that if the analyzed project is adopted, two laws will be in effect that will regulate different financial instruments with certain similar features.

As a result of the conducted research, some conclusions can be drawn. So, first of all, the need to update the legal mechanism of agrarian receipts became obvious not only to scientists and practitioners, but also to the legislator, which was reflected in the preparation and active consideration of the draft law on electronic agrarian receipts. To carry out the relevant update, the rulemaker chooses the way of creating a new type of agrarian receipts, which is quite seriously different from the classic version of such documents (in particular, in terms of such important features as subjects, objects, form, issuing procedure, etc.). Secondly, the project path of modernization of the legal institution of agrarian receipts can bring not only positive results (simplification of the procedure, expansion of the range of opportunities for issuing agrarian receipts, increased flexibility in matters of responsibility, etc.), but is potentially capable of causing a certain destabilization of relations regarding issuance, execution, circulation agricultural receipts in general.

Key words: *agrarian receipts, deed, agricultural activity, agrarian legal relations, agrarian law, agricultural products, pledge.*

Вступ. Традиційні потреби сільського господарства в умовах триваючої війни лише загострилися. Подорожчання паливно-мастильних матеріалів, засобів захисту рослин, насіння, логістичних послуг – ось не повний перелік факторів, які зумовили зростання вимушених витрат сільськогосподарських товаровиробників протягом 2022–2023 років. Ці об’єктивні обставини наклалися на запущений в державі ринок земель сільськогосподарського призначення, який в обмеженому вигляді, з нетривалими перебоями функціонує вже два роки і теж вимагає від аграріїв додаткових фінансових ресурсів. Залучення позикових грошей може здійснюватися різними шляхами, серед яких нетривіальним, але досить зручним є використання аграрної розписки – товаророзпорядчого документу, «що фіксує безумовне зобов’язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти на визначених у ньому умовах» [1].

Незважаючи на свою певну «екзотичність», аграрні розписки активно використовуються в Україні, а їх популярність все більш росте в умовах ускладнення доступу до банківського кредитування. На те, щоб стати повноцінною складовою сучасних аграрних правовідносин, аграрній розписці знадобилося досить багато часу. Для цього державою створювалися спеціальні організаційно-правові умови, наприклад, запроваджувався режим пілотного проекту, поступово розширювалося коло областей, в яких можна було видавати аграрні розписки, створювався державний реєстр тощо. Однак зараз нормотворець планує суттєво реформувати відповідний інститут, який тільки-но набув певної усталеності. Законодавчі пропозиції втілені у проекті Закону про електронні аграрні розписки № 9266 від 02.05.2023 року, яким (у випадку його прийняття та підписання) можуть бути здійснені серйозні кроки до трансформування вітчизняного інституту аграрних розписок. Саме тому слід констатувати значний теоретико-практичний інтерес до цього питання, що зумовлює потребу в проведенні відповідного наукового дослідження.

Незважаючи на більш ніж десятирічне існування спеціального Закону України «Про аграрні розписки», правові проблеми, пов’язані з видачею, виконанням, обігом аграрних

розписок, досліджувалися у вітчизняній літературі досить слабо. Окремі питання цього незвичайного правового механізму фінансування аграріїв розкривалися у працях О. В. Борденюк, М. В. Гребенюка, Х. А. Григор'євої, С. Ф. Домбровського, В. Ф. Жаренко, Т. О. Коваленко, О. П. Кулинич, І. А. Лаврінєнка, Ю. М. Павлюченко, І. М. Панченко, Л. В. Тарасенко, О. М. Туєвої, В. Ю. Уркевича та інших учених. Однак праці указаних та інших науковців, здебільшого, або дають загальну характеристику цьому правовому механізму, або висвітлюють окремі складні елементи функціонування аграрних розписок. При цьому не вивченими залишаються накопичені матеріали судової практики, а також не проаналізовано запланованих реформаторських кроків, що передбачаються вказаним вище законопроектом 2023 року. Саме тому сформувався необхідність здійснити дослідження перспективних законодавчих змін у контексті наявного досвіду функціонування аграрних розписок в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є визначення юридичних перспектив впровадження електронних аграрних розписок на тих правових умовах, що запропоновані законопроектом № 9266 від 02.05.2023 року.

Результати дослідження. У складних умовах воєнного часу сільське господарство України вкотре підтверджує свій статус основного локомотиву вітчизняної економіки. Однак уся фінансова, продовольча, соціальна та інша відповідальність, яка покладається на сучасний агробізнес України, посилює загальний значний тиск на господарюючих суб'єктів у період воєнної нестабільності. Особливо критичним у цьому аспекті виглядає налагодження доступного фінансового забезпечення. У зв'язку з цим значний інтерес представляє нормотворча пропозиція запровадити новий інструмент кредитування аграріїв – електронні аграрні розписки.

Оскільки проект Закону про електронні аграрні розписки № 9266 від 02.05.2023 року прийнято за основу, то вірогідність його подальшого підписання досить висока. Саме тому виглядає актуальним проаналізувати деякі ключові положення відповідного проекту та порівняти їх із чинним законодавством про аграрні розписки.

1. *Юридична природа.* Згідно з проектом електронна аграрна розписка визначається як «неемісійний цінний папір, що фіксує безумовне зобов'язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти кредитору на визначених у такому цінному папері умовах» [2]. Важливо, що у цьому визначенні нарешті зроблено крок, на який досі не наважилися щодо звичайних аграрних розписок, а саме: електронні аграрні розписки прямо віднесені до цінних паперів на відміну від традиційних аграрних розписок, які є «товаророзпорядчим документом». Щодо цього питання точаться наукові дискусії ще з моменту прийняття спеціального Закону: одні вчені переконані в тому, що, незважаючи на формальні визначення, за своєю юридичною природою аграрні розписки є цінними паперами [3; 4; 5; 6; 7]; інші науковці наполягають на буквальному тлумаченні положень законодавства та відмовляють аграрній розписці у віднесенні до кола цінних паперів, принаймні до прямої вказівки нормотворця [8; 9].

2. *Законодавство.* Проектом обрано своєрідний шлях інтеграції нових положень про електронні аграрні розписки до чинного законодавства. Пропонується прийняти окремий Закон України «Про електронні аграрні розписки», який буде діяти абсолютно автономно від чинного Закону України «Про аграрні розписки» (ч. 3 ст. 2 законопроекту: «До регулювання відносин щодо електронних аграрних розписок Закон України «Про аграрні розписки» не застосовується»). Справді, новий закон буде набагато тісніше пов'язаним із фінансовим законодавством (законами України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків», «Про депозитарну систему України»), ніж із діючим Законом України «Про аграрні розписки». Таким чином, у разі прийняття аналізованого проекту будуть діяти два закони, які регулюватимуть різні фінансові інструменти з окремими схожими ознаками.

Таке рішення не є однозначним. З одного боку, технічно набагато легше просто створити ще один закон «з нуля» та вписати в ньому ту юридичну конструкцію, яка була задумана. Однак, з іншого, теоретико-концептуального боку, обраний шлях має беззаперечні

вади. Зокрема, він закладає основи для безлічі спірних та потенційно колізійних ситуацій в майбутньому. Замість комплексного та ґрунтового реформування існуючого інституту аграрних розписок, зроблено спробу створити його паралельного «двійника», спорідненість яких неминуче викличе плутанину на практиці, а значить підірве забезпеченість прав та інтересів сільськогосподарських товаровиробників.

3. *Об'єкти.* Характерною рисою електронних аграрних розписок порівняно зі звичайними аграрними розписками можна назвати суттєве розширення кола можливих об'єктів відповідних правовідносин.

По-перше, спостерігається деталізація положень щодо використання тваринницької продукції як об'єкта аграрних розписок. Наприклад, це добре корелюється з нормами про необхідність володіння боржником земельними ділянками, на яких «розташовані інші приміщення, території, на яких зберігається сільськогосподарська продукція, утримуються живі тварини та/або розташовані виробничі потужності з забою живих тварин».

По-друге, додання до можливих об'єктів електронних аграрних розписок продуктів переробки первинної сільськогосподарської продукції. Логічним у цьому аспекті виглядає визначення сільськогосподарської продукції у проєкті – для цих цілей використовуються групи 1–24 УКТЗЕД замість 1–14 груп у Законі України «Про аграрні розписки».

Слід вказати, що подібні пропозиції лунали неодноразово щодо удосконалення законодавчого забезпечення звичайних аграрних розписок [7; 10; 11; 12]. Цікаво, що законодавець сміливо реалізує ці ідеї лише стосовно електронних аграрних розписок, забуваючи при цьому удосконалювати та модернізувати правові засади функціонування звичайних аграрних розписок. На нашу думку, включення відповідних положень до законопроекту про електронні аграрні розписки є свідченням того, що нормотворець усвідомлює прогресивність відповідних пропозицій та в цілому їх підтримує. Саме тому цілком логічним є паралельне оновлення чинного спеціального Закону України «Про аграрні розписки».

4. *Форма.* Форма електронних аграрних розписок обумовлена такими її юридичними характеристиками як: віднесення до цінних паперів та електронний вигляд. Проєкт вимагає дотримання чітких вимог щодо форми електронної аграрної розписки, зокрема, у ній має бути передбачено чіткий та досить розлогий перелік даних та положень. При цьому передбачається, що будь-яка електронна аграрна розписка має складатися з двох частин: основної та виконавчої.

5. *Порядок видачі.* Напевно, це той елемент юридичної конструкції електронної аграрної розписки, який найбільш кардинально відрізняє новий фінансовий інструмент від звичайних аграрних розписок за чинним законодавством. Як відомо, діючий Закон містить низу вимог до аграрних розписок, що робить процес їх укладення досить жорстко регламентованим та дещо ускладненим. Йдеться, зокрема, про використання бланків, нотаріальне посвідчення, внесення до Реєстру аграрних розписок.

Натомість у законопроєкті представлено зовсім інше бачення щодо оформлення майбутніх електронних аграрних розписок. Пропонується надати максимальний рівень самостійності безпосереднім учасникам процесу – боржнику та кредитору. Щоб оформити свої відносини, вони можуть через власні електронні кабінети у Реєстрі електронних аграрних розписок створювати електронну аграрну розписку та накладати свої кваліфіковані електронні підписи.

Держателем та адміністратором Реєстру електронних аграрних розписок має стати Центральний депозитарій цінних паперів, створений відповідно до Закону України «Про депозитарну систему України». На нього покладаються деякі функції щодо організації процесу. Зокрема, Центральний депозитарій цінних паперів здійснюватиме обмін інформацією про видані електронні аграрні розписки з адміністратором Державного аграрного реєстру.

Незважаючи на існування адміністратора, він не є основною ланкою. У боржника та кредитора є досить широкі можливості, наприклад, за взаємною згодою змінювати реквізити такої електронної аграрної розписки. У випадку виконання зобов'язання кредитор має самостійно відмітити це в Реєстрі електронних аграрних розписок. У разі невиконання

зобов'язань боржником кредитор за допомогою системи генерує спеціальну виписку для запуску виконавчих процедур. При цьому програмне забезпечення автоматично прораховує розміри штрафних санкцій.

У фаховій літературі зустрічаються як позитивні думки щодо ускладненої процедури оформлення аграрних розписок («зміцнює впевненість учасників операції в її законності, непорушності дійсності» [4], «забезпечує прозорість їх обігу й нівелює недобросовісне закладання боржником одного і того ж майбутнього врожаю декільком кредиторам» [4]), так і негативні («висока вартість нотаріального посвідчення робить її менш доступною» [13; 14]). Однак ті сміливі ідеї щодо автономізації процесу видачі, зміни, виконання та обігу електронних аграрних розписок, які пропонуються в аналізованому законопроекті, доктринально ще не обґрунтовані.

Навіть опираючись на проаналізовану вище обмежену кількість основних відмінностей нового фінансового інструменту, який планується до легалізації, зрозуміло, що він має потенціал стати досить затребуваним. З іншого боку, можна простежити неоднозначні положення, які передбачені законопроектом про електронні аграрні розписки.

По-перше, виникає деяке занепокоєння щодо паралельного існування двох фінансових інструментів зі схожими назвами, але значними юридичними відмінностями, що потенційно може створити складнощі у правозастосуванні. Зокрема, як зазначає Х. А. Григор'єва, «для мінімізації виникнення спірних ситуацій однозначне розуміння ключових рис аграрної розписки є надзвичайно важливим» [15].

По-друге, запропонований підхід до оформлення електронних аграрних розписок поряд із беззаперечними позитивними рисами (унікнення складних і тривалих процедур посвідчення традиційних аграрних розписок, розширення свободи боржників та кредиторів на етапі виникнення праввідносин) має також і окремі спірні риси. Так, не можна ігнорувати зворотній бік запропонованого інноваційного підходу: необхідність певного рівня цифрової та юридичної підготовки учасників для самостійного оформлення електронної аграрної розписки через електронні кабінети у відповідному реєстрі. Крім того, нотаріальне посвідчення традиційних аграрних розписок гарантує дотримання умов законодавства під час видачі таких розписок. Виключення нотаріальної складової з правового механізму електронної аграрної розписки може зробити її більш юридично вразливою.

По-третє, питання виникають щодо окремих норм законопроекту, які можуть неоднозначно вплинути на усталені аграрні праввідносини. Зокрема, такими є положення про те, що «з моменту видачі електронної аграрної розписки та до припинення зобов'язань за нею боржник втрачає право розпоряджатися речовими правами на земельні ділянки, зазначені в такій електронній аграрній розписці, зокрема, без дозволу кредитора за електронною аграрною розпискою боржник не має права здійснювати: 1) відчуження такої земельної ділянки; 2) відчуження свого права оренди, іншого прав користування такою земельною ділянкою; 3) здійснювати передання такої ділянки в суборенду; 4) розривати договір, внести зміни до договору або відмовлятися від договору, на підставі якого у нього виникло право оренди або інше право користування такою земельною ділянкою» [2]. Подібне обтяження прав землевласника та/або землекористувача є досить спірним в контексті чинного земельного права.

У цілому схематичний огляд нового інструменту залучення додаткового фінансування у сфері сільського господарства демонструє його цікаві юридичні характеристики, які відрізняють електронні аграрні розписки від звичайних аграрних розписок, до яких вітчизняний бізнес уже звик.

Запровадження до законодавства подібного електронного формату аграрних розписок є досить прогресивною ідеєю, яка має вітатися, особливо з огляду на гальмування прийняття іншого законопроекту «Про внесення змін до Закону України «Про аграрні розписки» та деяких інших законодавчих актів України щодо функціонування та обігу аграрних розписок» № 2805-д від 19.11.2020 року. Останнім законопроектом пропонувалося прийняття нової редакції Закону України «Про аграрні розписки», відповідно до якої передбачалося,

зокрема, використання електронної форми таких документів. Тобто ця ідея вже назріла та вимагає оптимального нормативного втілення.

У цілому, можна простежити, деякі важливі тенденції. Так, незважаючи на те, що Закон України «Про аграрні розписки» був досить новаторським на момент його прийняття у 2012 році, він став втіленням консервативного стабільного законодавства, адже пережив мінімальну кількість змін за більш ніж десятирічне існування. Законодавець не поспішав змінювати елементи цієї юридичної конструкції, навіть з огляду на активізацію правозастосування, появу окремих явних недоліків та невиправданих обмежень. При цьому проєктний Закон України «Про електронні аграрні розписки» є втіленням сміливого реформаційного бачення сучасних зручних фінансових інструментів для агробізнесу. У разі прийняття цього Закону для правового інституту аграрних розписок з'являться дві площини законодавства – консервативна та перспективна, чим буде створено досить цікавий юридичний ефект, практичні наслідки якого важко відстежити та спрогнозувати теоретично.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна підвести деякі підсумки. Так, по-перше, необхідність оновлення правового механізму аграрних розписок стала очевидною не лише для науковців та практиків, але й для законодавця, що втілювалося в підготовці та активному розгляді проєкту закону про електронні аграрні розписки. Для здійснення відповідного оновлення нормотворець обирає шлях утворення нового різновиду аграрних розписок, який досить серйозно відрізняється від класичного варіанту таких документів (зокрема, в частині таких важливих ознак як суб'єкти, об'єкти, форма, порядок видачі тощо). По-друге, проєктний шлях модернізації правового інституту аграрних розписок може принести не лише позитивні результати (спрощення процедури, розширення кола можливостей для видачі аграрних розписок, підвищення гнучкості у питаннях відповідальності тощо), але потенційно здатен спричинити певну дестабілізацію відносин щодо видачі, виконання, обігу аграрних розписок в цілому.

Список використаних джерел:

1. Про аграрні розписки: Закон України від 06.11.2012 року. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 50. Ст. 695.
2. Проєкт Закону про електронні аграрні розписки № 9266 від 02.05.2023 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41844> (дата звернення: 01.11.2023).
3. Бондаренко Н. В. Альтернативні інструменти кредитування аграрного сектору економіки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2015. Вип. 222. С. 71–79.
4. Борденюк О. В. Аграрна розписка як інструмент для регулювання аграрних догвірних відносин. *Екологічне право*. 2020. Вип. 3. С. 7–10.
5. Правдюк Н. Л. Аграрні розписки як альтернативна форма кредитування сільськогосподарських підприємств: обліковий аспект. *Облік і фінанси*. 2016. № 4. С. 69–79.
6. Жаренко В. Ф. Застава майбутнього урожаю за аграрною розпискою. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2013. № 2 (9). С. 82–87.
7. Кулинич О. П. Правове регулювання укладення і виконання аграрних розписок в Україні. *Право. Людина. Довкілля*. 2019. № 10 (1). С. 60–66.
8. Гевчук А. В. Аграрна розписка – сучасний обліковий інструмент забезпечення розрахунків та зобов'язань аграрного сектору держави. *Трансформація бухгалтерського обліку, аналізу та контролю в умовах соціально-економічних викликів: матеріали Міжнар. круглого столу* (Тернопіль, 28 трав. 2021 року). Тернопіль: ЗУНУ, 2021. Т. 1. С. 35–37.
9. Царук Н. Г. Операції з аграрними розписками: облікові аспекти. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 6. С. 171–183.
10. Пасічник Ю. В. Перспективи використання аграрних розписок сільськогосподарськими підприємствами. *Формування новітньої парадигми управління публічними та приватними фінансами в Україні: матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф.* (Херсон, 10 грудня 2020 року). Херсон, 2020. С. 345–347.

11. Стойко О. Я. Капіталізація аграрних підприємств за рахунок використання аграрних розписок. *Ефективна економіка*. 2018. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6229> (дата звернення: 01.11.2023).
12. Urkevych V. Yu. Agrarian receipts circulation in Ukraine: current issues of legal framework. *Право та інноваційне суспільство*. 2016. № 1 (6). С. 45–50.
13. Абрамова І. В. Аграрні розписки як інструмент фінансово-кредитного забезпечення дрібних і середніх сільгоспвиробників. *БізнесІнформ*. 2018. № 2. С. 253–258.
14. Домбровський С. Ф., Тараненко Л. С. Аграрна розписка як інструмент регулювання договірних відносин за участю сільськогосподарських товаровиробників. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4 (48). С. 315–324.
15. Григор'єва Х. А. Юридичні особливості аграрних розписок (на матеріалах судової практики). *Приватне право в умовах війни: матеріали Всеукр. наук. конф.* (Одеса, 15 листопада 2022 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 866–869.

ГОРДІЙЧУК М. А.,
аспірант кафедри цивільно-правових
дисциплін
(Волинський національний університет
імені Лесі Українки)

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.25>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ЛІСІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті здійснено теоретико-правовий аналіз сучасного та перспективного нормативно-правового регулювання забезпечення екологічної стійкості лісів в умовах воєнного та повоєнного відновлення України в контексті сталого розвитку держави.

Наголошено на прийнятті Державної стратегії управління лісами України до 2035 року, у якій серед основних проблем у сфері лісового господарства, які потребують розв'язання, названа «необхідність забезпечення балансу між екологічними, економічними та соціальними функціями ведення лісового господарства». Доведено, що закладена у Стратегії концепція забезпечення екологічної стійкості лісів не є новою для України, оскільки вона викристалізувалася з ідеї та цілей сталого (стійкого) розвитку.

Проаналізовано зміст концепції сталого (стійкого) розвитку й основні положення вітчизняної нормативно-правової бази щодо екологічної стійкості лісів. У Стратегії запропоновано у розрізі загальних цілей передбачити систему положень, які враховують проблематику і шляхи забезпечення екологічної стійкості лісів в умовах воєнного та повоєнного відновлення України, навіть шляхом оформлення їх у вигляді окремого розділу цього акту.

Зроблено висновок, що складна соціально-економічна, екологічна та політична ситуація, в якій нині перебуває Україна, потребує від держави та всього суспільства значних консолідованих зусиль і скоординованих дій у напрямку вироблення стратегії свого подальшого розвитку. Останній, передбачає повну й безумовну перемогу України над державою-агресором і вироблення комплексного плану дій з воєнного та повоєнного відновлення країни, складовою якого має стати належне нормативно-правове забезпечення екологічної стійкості лісів, формування системного комплексу заходів щодо їх відновлення та розвитку. Наголошено, що суттєвого оновлення потребує вітчизняна законодавча база, орієнтована на досягнення загально визнаних світовим співтовариством Цілей сталого розвитку у сфері лісового господарства й забезпечення балансу їх трьох складових – соціальної, економічної та екологічної.

Ключові слова: ліси, лісова галузь, лісове господарство, екологічна стійкість лісів, сталий (стійкий) розвиток, цілі сталого розвитку.

Gordiychuk M. A. Normative and legal provision of ecological sustainability of forests in the conditions of war and post-war reconstruction of Ukraine

The article carries out a theoretical and legal analysis of the modern and perspective legal regulation of ensuring ecological sustainability of forests in the conditions of war and post-war recovery of Ukraine in the context of sustainable development of the state.

Emphasis was placed on the adoption of the State Forest Management Strategy of Ukraine until 2035, in which the “need to ensure a balance between ecological, economic and social functions of forestry management” is named among the main problems in the field of forestry that need to be solved. It has been proven that the concept of ensuring ecological sustainability of forests laid down in the Strategy is not new for Ukraine, as it crystallized from the idea and goals of sustainable (sustainable) development.

The content of the concept of sustainable (sustainable) development and the main provisions of the domestic legal framework regarding the ecological sustainability of forests are analyzed. The Strategy proposes, in terms of general goals, to provide for a system of provisions that take into account the problems and ways of ensuring the ecological sustainability of forests in the conditions of war and post-war reconstruction of Ukraine, even by drafting them in the form of a separate section of this act.

It was concluded that the complex socio-economic, ecological and political situation in which Ukraine is currently located requires significant consolidated efforts and coordinated actions from the state and the entire society in the direction of developing a strategy for its further development. The latter provides for the complete and unconditional victory of Ukraine over the aggressor state and the development of a comprehensive action plan for the war and post-war reconstruction of the country, which should include proper regulatory and legal support for the ecological sustainability of forests, and the formation of a systematic set of measures for their restoration and development. It was emphasized that the national legislative framework, aimed at achieving the Sustainable Development Goals recognized by the world community in the field of forestry and ensuring the balance of their three components – social, economic and ecological, needs significant updating.

Key words: *forests, forest sector, forestry, ecological sustainability of forests, sustainable (sustainable) development, goals of sustainable development.*

Вступ. Пріоритетним напрямом стратегічного розвитку України тривалий час було й залишається досягнення Цілей сталого (стійкого) розвитку, які сформульовані, визнані й підтримуються усією світовою спільнотою. Необхідність забезпечення балансу економічної, соціальної та екологічної складових сталого розвитку сьогодні все більше актуалізується у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ в нашу державу й потребою ліквідації спричинених цим руйнівних наслідків, спричинених докільню, у тому числі вітчизняній лісовій галузі.

За даними Рахункової палати, триваюча широкомасштабна збройна агресія РФ проти України суттєво впливає на національне лісове господарство – 2,9 млн га лісів мають різні рівні пошкодження. Станом на 30.06.2023 розмір шкоди та збитків, завданих державним та комунальним лісгосподарським підприємствам, за розрахунками Держлісагентства, становить 1 129,4 млн грн, у тому числі через неможливість використання корисних властивостей лісів та втрату лісгосподарського виробництва – 910,3 млн грн, недоотримання доходу від непроведення рубок та невикористання лісових ділянок – 212 млн гривень. Водночас констатується, що постійні атаки на цивільну інфраструктуру зумовлюють високий попит на лісову продукцію для виробництва тепла та використання деревини у відновлювальних роботах [1, с. 8-9].

Проблематика забезпечення екологічної стійкості лісів тією чи іншою мірою висвітлювалася у роботах таких авторів, як М. Б. Бизова, О. О. Веклич, А. А. Головка, А. М. Дейнека, Л. Д. Загвойська, Я. В. Коваль, В. І. Курило, Я. М. Лазаренко, І. М. Лицур, П. В. Мельник, С. В. Мішенін, М. В. Римар, І. М. Синякевич, І. П. Соловій, І. Є. Ярова та інших. Однак питання нормативно-правового забезпечення екологічної стійкості лісів в умовах воєнного та повоєнного відновлення України ще залишаються мало дослідженими.

Постановка завдання. Метою статті є проведення теоретико-правового аналізу сучасного й перспективного правового регулювання забезпечення екологічної стійкості лісів в умовах воєнного та повоєнного відновлення України в контексті сталого розвитку держави.

Результати дослідження. Знаковою подією для усєї вітчизняної лісової галузі стало схвалення розпорядженням Кабінету Міністрів України Державної стратегії управління лісами України до 2035 року (далі – Стратегія). Серед основних проблем у сфері лісового господарства, які потребують розв’язання, в цьому акті першою називається «необхідність забезпечення балансу між екологічними, економічними та соціальними функціями ведення лісового господарства» [2].

Сама ж Стратегія спрямована на визначення стратегічних цілей та показників для розв’язання екологічних, економічних та соціальних проблем лісового господарства та створення умов для його сталого розвитку з урахуванням географічних та інших особливостей (у тому числі такої цілі, як забезпечення екологічної стійкості), а метою її розроблення, крім іншого, визначено «забезпечення ефективного управління лісами на основі забезпечення сталого ведення лісового господарства» [2].

Вказаний документ був розроблений Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України за участі WWF-Україна [3] та після тривалого громадського обговорення і стратегічної екологічної оцінки був прийнятий 29.12.2021 на виконання рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23.03.2021 «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» [4].

Слід зауважити, що закладена у Стратегії концепція забезпечення екологічної стійкості лісів не є новою для України, оскільки вона фактично викристалізувалася з ідеї та цілей сталого (стійкого) розвитку. Як слушно зазначається у науковій літературі, поняття «сталий розвиток» (англ. – «sustainable development») має безліч трактувань і варіацій, однак найпоширенішим є визначення Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку: сталий розвиток визначається нею як розвиток, за якого «задоволення потреб теперішнього часу не підриває здатності майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби» [5, с. 105]. Сталий розвиток розуміють як спосіб організації діяльності суспільства, за якою воно зможе існувати в довгостроковій перспективі. Він ставить за мету досягнення економічної та соціальної справедливості, збереження навколишнього середовища та відновлення використаних природних ресурсів. Сутність сталого розвитку полягає у визначенні життєздатних схем, які враховують і збалансовують економічні, соціальні й екологічні аспекти людської діяльності [6, с. 94].

Отже, стійкий (сталий) розвиток передбачає гармонійне поєднання трьох складових та ґрунтується на змісті й формулюваннях міжнародних і національних правових актів, які визначають необхідність досягнення цілей сталого розвитку в економічній, екологічній та соціальній сферах. Серед міжнародних документів слід назвати прийняту 25.09.2015 Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», якою оголошено новий план дій, орієнтований на виведення світу на траєкторію сталого та життєстійкого розвитку, що включає сімнадцять цілей сталого розвитку і сто шістьдесят дев’ять завдань [7].

Підтримуючи проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об’єднаних Націй від 25.09.2015 № 70/1 глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року та результати їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України, Указом Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30.09.2019 № 722/2019 визначено необхідність забезпечення дотримання усіх сімнадцяти цілей, серед яких – «захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття» [8], адже, як засвідчують статистичні дані, лісистість становить 15,9 відсотка території України при тому, що оптимальним, за європейськими рекомендаціями, є показник лісистості 20 відсотків,

для досягнення якого ще до повномасштабного вторгнення необхідно було створити більше двох мільйонів гектарів нових лісів [12].

Окремі положення щодо екологічної стійкості лісів містяться у й профільному акті – Лісовому кодексі України, яким, зокрема, встановлено, що «Лісові відносини – суспільні відносини, які стосуються володіння, користування та розпоряджання лісами і спрямовуються на забезпечення охорони, відтворення та сталого використання лісових ресурсів з урахуванням екологічних, економічних, соціальних та інших інтересів суспільства» [9]. Цим же документом передбачаються [9]: 1) обов'язок постійних лісокористувачів забезпечувати охорону, захист, відтворення, підвищення продуктивності лісових насаджень, посилення їх корисних властивостей, підвищення родючості ґрунтів, вжиття інших заходів відповідно до законодавства на основі принципів сталого розвитку (п. 1 ч. 2 ст. 19); 2) завдання організації лісового господарства – забезпечення його ведення на засадах сталого розвитку (ст. 34); 3) проект організації та розвитку лісового господарства передбачає екологічно обґрунтоване ведення лісового господарства (ч. 2 ст. 48) та має розроблятися на засадах сталого розвитку (ч. 1 ст. 48); 4) моніторинг лісів, як складова частина державної системи моніторингу навколишнього природного середовища, проводиться, крім іншого, шляхом дотримання вимог екологічної безпеки та принципів ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку (ч. 2 ст. 55) та ін.

Отже, можна констатувати, що вітчизняна нормативно-правова база містить низку як загальних, так і спеціальних норм щодо екологічної стійкості лісів, які ґрунтуються на сформованих міжнародною спільнотою цілях сталого розвитку, досягнення яких в нинішніх українських реаліях є як ніколи актуальним. Необхідність забезпечення екологічної стійкості лісів, її нормативно-правового закріплення та практичного втілення в життя є результатом прагнення вирішити екологічні проблеми в цій сфері, наявні кілька останніх десятиліть та суттєво поглиблені в Україні в результаті повномасштабного вторгнення РФ в нашу державу 24 лютого 2022 року.

Звичайно, Стратегія, як програмний документ, спрямований на визначення стратегічних цілей та показників для розв'язання екологічних, економічних і соціальних проблем лісового господарства та створення умов для його сталого розвитку, визначає комплекс заходів для забезпечення екологічної стійкості лісів в Україні. Водночас, як слушно зауважують фахівці, окремим нормам цього документу бракує чіткості, що може стати на заваді її реалізації в повному обсязі. Це, наприклад, стосується фінансових інструментів реалізації Стратегії та відсутності достатньої кількості чітких індикаторів, за якими можна було б відстежувати успішність її виконання [3].

Крім цього, оскільки Стратегія розрахована на тривалий період часу – до 2035 року, на нашу думку, у ній у розрізі загальних цілей обов'язково слід передбачити систему положень, які враховують проблематику і шляхи забезпечення екологічної стійкості лісів в умовах воєнного та повоєнного відновлення України, можливо, навіть шляхом оформлення їх у вигляді окремого розділу Стратегії.

Такий підхід у нинішніх умовах видається вкрай нагальним. У цьому контексті слід навести позицію В. В. Носіка, який констатує той факт, що війна в Україні заподіює колосальну шкоду сільському господарству, агробізнесу, соціальній сфері села, екологічним системам на мільярди доларів, які в умовах воєнного стану об'єктивно не можуть бути компенсовані сільськогосподарським товаровиробникам, суб'єктам агробізнесу, селянам, територіальним громадам, державі, Українському народові. Відтак актуальними постають питання щодо розробки законів з питань реалізації ст. 41 Конституції України щодо відшкодування шкоди, заподіяної власникам землі і землекористувачам, сільському господарству, суб'єктам агробізнесу, соціальній сфері села, екологічним системам внаслідок російської агресії та геноциду і екоциду проти Українського народу, оскільки у нормах чинного земельного, аграрного, природоресурсного, екологічного, цивільного, та іншого законодавства ці питання потребують врегулювання [10, с. 33].

Повною мірою ці положення стосуються і національної сфери лісового господарства, а тому потребують негайного вирішення щонайменше на рівні формування відповідної правової бази. Обов'язковим видається розробка системи поточних і перспективних заходів щодо розмінування, очищення і відновлення лісів на звільнених від ворога територіях, а також окреслення плану відповідних дій на тимчасово окупованих територіях після їх звільнення.

Слід зауважити, що окремі положення стосовно забезпечення екологічної стійкості лісів в умовах воєнного та повоєнного відновлення України в Стратегії все ж наявні. Зокрема, серед проблем, які потребують розв'язання, вказуються шкода та збитки, завдані лісовому господарству внаслідок збройної агресії РФ проти України, а в розділі II «Аналіз поточного стану справ лісового господарства, тенденції та обґрунтування щодо необхідності розв'язання виявлених проблем» констатується, що збройна агресія РФ проти України щодня створює загрозові умови для екологічної безпеки людей, заподіює значну шкоду лісам та іншим природним екосистемам, загрожує можливості провадження лісгосподарської діяльності в країні. Одночасно зазначається таке: «Починаючи з 20 лютого 2014 р. бойові дії продовжуються на площі близько 2731 тис. гектарів. У лісах переміщується важка військова техніка, велися або ведуться бойові дії, що може призвести як до забруднення вибухонебезпечними предметами, так і до порушення наземних екосистем, ґрунтів, водних об'єктів та водогосподарських систем. Накопичення твердих побутових відходів, знищеної військової техніки матиме негативний вплив на навколишнє природне середовище у довгостроковій перспективі. На сьогодні визначити повний обсяг збитків, завданих лісовому господарству, неможливо через забруднення окремих ділянок лісів вибухонебезпечними предметами» [2].

На окрему увагу заслуговують норми Стратегії, відповідно до яких ефективно управління лісами передбачається, крім іншого, здійснювати шляхом розроблення та виконання програм реабілітації лісів і відновлення лісових природних комплексів, пошкоджених внаслідок бойових дій, а також удосконалення методів управління лісовими об'єктами природно-заповідних територій у зоні відчуження та лісах, пошкоджених внаслідок бойових дій [2].

Водночас доцільно наголосити, що наведеними вище положеннями стосовно забезпечення екологічної стійкості лісів в умовах воєнного та повоєнного відновлення нашої країни Стратегія була доповнена тільки у вересні 2023 року шляхом прийняття відповідного розпорядження Кабінету Міністрів України [11].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити наступні висновки. Складна соціально-економічна, екологічна та політична ситуація, в якій нині перебуває Україна, потребує від держави та всього суспільства значних консолідованих зусиль і скоординованих дій у напрямку вироблення стратегії свого подальшого розвитку. Останній, безумовно, у першу чергу передбачає повну й безумовну перемогу України над державою-агресором і вироблення комплексного плану дій з воєнного та повоєнного відновлення країни, складовою якого має стати належне нормативно-правове забезпечення екологічної стійкості лісів, формування системного комплексу заходів щодо їх відновлення та розвитку.

Зважаючи на це, суттєвого оновлення потребує вітчизняна законодавча база, орієнтована на досягнення загальноновизнаних світовим співтовариством Цілей сталого розвитку у сфері лісового господарства й забезпечення балансу їх трьох складових – соціальної, економічної та екологічної. Причому остання не повинна залишатися поза увагою влади, оскільки наслідки неврахування стану довкілля й потреби у його відновленні можуть бути фатальними як для України, так і для всього світу.

Список використаних джерел:

1. Звіт про результати аудиту ефективності виконання повноважень державними органами в частині забезпечення контролю своєчасності, повноти нарахування та сплати податків та інших надходжень до державного бюджету суб'єктами господарювання у сфері лісового господарства, затверджений рішенням Рахункової палати від 23.11.2023 № 28-1.

URL: https://www.rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2023/28-1_2023/Zvit_28-1_2023.pdf (дата звернення: 15.12.2023).

2. Державна стратегія управління лісами України до 2035 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1777-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.12.2023).

3. Плига А. Важливість прийняття Державної стратегії управління лісами України. URL: <https://wwf.ua/?6007316/forests-strategy> (дата звернення: 11.12.2023).

4. Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації : рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23.03.2021, введене в дію Указом Президента України від 23.03.2021 № 111/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018525-21#Text> (дата звернення: 16.12.2023).

5. Зеркалов Д. В. Екологічна безпека та охорона довкілля. Електрон. дані. Київ : Основа, 2011. 514 с. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. Систем. вимоги : Pentium; 512 Mb RAM; Windows 98/2000/XP; Acrobat Reader 7.0. URL: <http://zerkalov.kiev.ua/sites/default/files/ebod-mz.pdf> (дата звернення: 16.12.2023).

6. Капінос Г., Ларіонова К. Проблеми управління сталим розвитком України в умовах війни. *Modeling the development of the economic systems*. 2023. № 1. С. 93–103.

7. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25.09.2015 № 70/1. URL: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015> (дата звернення: 09.12.2023).

8. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 17.12.2023).

9. Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (дата звернення: 11.09.2023).

10. Носік В. В. Законодавче забезпечення права на доступ до використання сільськогосподарських земель в умовах воєнного стану як передумова продовольчої безпеки. *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу* : тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної онлайн / офлайн конференції (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ : ФОП Ямчинський О. В., 2022. С. 30–33.

11. Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1777 : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.09.2023 № 840-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840-2023-%D1%80#n2> (дата звернення: 15.12.2023).

12. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 15.12.2023).

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

ВІХЛЯЄВ М. Ю.,

доктор юридичних наук, професор,
директор
(Центр українсько-європейського
наукового співробітництва)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.26>

**ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
СЛУЖБОВЦІВ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

Статтю присвячено проблемним аспектам дисциплінарної відповідальності службовців органів Державної податкової служби (ДПС) України. Належна службова дисципліна в органах ДПС України є необхідною не лише з точки зору ефективного державного управління, а й з точки зору гарантування дотримання прав платників податків. Разом з тим, необхідність підтримання такої службової дисципліни не може звужувати обсяг прав самих службовців ДПС України та призводити до безпідставного застосування дисциплінарного примусу. Необхідність забезпечення цього балансу викликає потребу в дослідженні проблем дисциплінарної відповідальності службовців органів ДПС України.

З'ясовано, що правове регулювання дисциплінарної відповідальності службовців ДПС України здійснюється переважно загальними нормами законодавства про державну службу, водночас наявні спеціальні норми, що розширюють перелік дисциплінарних проступків. Виявлено недоліки нормативного регулювання дисциплінарної відповідальності службовців ДПС України. Також встановлено, що при притягненні до дисциплінарної відповідальності службовців ДПС України наявні системні практичні проблеми, які призводять до скасування наказів у судовому порядку. Для їх усунення рекомендується, зокрема, не починати розгляд дисциплінарної справи з упередженої думки про наявність в діях службовця складу проступку, уникати абстрактних формулювань при наданні кваліфікації проступку, забезпечувати право службовця бути почутим, аналізувати його пояснення, досліджувати докази його невинуватості та всі обставини вчинення проступку, обґрунтовувати вибір виду стягнення.

Ключові слова: Державна податкова служба України, дисциплінарна відповідальність, контролюючий орган, податкове правопорушення контролюючого органу, публічна служба, службове розслідування.

Vikhliayev M. Yu. Problem aspects of disciplinary responsibility of employees of the State tax service of Ukraine

The article is devoted to problematic aspects of disciplinary responsibility of employees of the State Tax Service (STS) of Ukraine. Proper official discipline in the bodies of the STS of Ukraine is necessary not only from the point of view of effective public administration, but also from the point of view of guaranteeing compliance with the rights of taxpayers. At the same time, the need to maintain such official discipline cannot narrow the scope of the rights of the employees of the STS of Ukraine and lead to the groundless application of disciplinary coercion. The

need to ensure this balance makes it necessary to study the problems of disciplinary responsibility of employees of the STS of Ukraine.

It has been found that the legal regulation of disciplinary responsibility of employees of the STS of Ukraine is carried out mainly by general norms of the legislation on civil service, at the same time, there are special norms that expand the list of disciplinary offenses. Deficiencies in the normative regulation of disciplinary responsibility of employees of the STS of Ukraine were revealed. It has also been established that there are systemic practical problems in bringing to disciplinary responsibility the employees of the STS of Ukraine, which lead to the cancellation of orders in a court of law. In order to eliminate them, it is recommended, in particular, not to start the consideration of a disciplinary case with a prejudiced opinion about the presence of a misdemeanor in the actions of an employee, to avoid abstract formulations when qualifying a misdemeanor, to ensure the employee's right to be heard, to analyze his explanations, to examine evidence of his innocence and all the circumstances of the commission of the misdemeanor, justify the choice of the type of recovery.

Key words: *disciplinary responsibility, official investigation, public service, State Tax Service of Ukraine, supervisory body, tax offense of the supervisory body.*

Актуальність проблеми. Масштабність проблеми прийняття службовими особами Державної податкової служби (далі – ДПС) України протиправних рішень, дій чи бездіяльності демонструє статистика їх оскарження: наприклад, лише протягом січня 2021 року (станом на 01.02.2021) на розгляді у судах різних інстанцій перебувало 63,9 тис. справ на суму 286,1 млрд грн. [1], що становило близько 24 % від доходів державного бюджету на 2021 рік. Непоодинокими є випадки ігнорування службовими особами ДПС України правових висновків Верховного Суду, неправильної кваліфікації податкових правопорушень, неналежного обґрунтування висновків в актах податкових перевірок, подвійного притягнення до відповідальності, перекидання на платника податків відповідальності за дії його контрагентів, що зрештою призводить до подальшого скасування податкових повідомлень-рішень та інших рішень контролюючих органів. Отже, належна службова дисципліна в органах ДПС України є необхідною не лише з точки зору ефективного державного управління, а й з точки зору гарантування дотримання прав платників податків. Разом з тим, необхідність підтримання такої службової дисципліни не може звужувати обсяг прав самих службовців ДПС України та призводити до безпідставного застосування дисциплінарного примусу. Необхідність забезпечення цього балансу викликає потребу в дослідженні проблем дисциплінарної відповідальності службовців органів ДПС України.

Метою статті є з'ясувати джерела правового регулювання дисциплінарної відповідальності службовців органів ДПС України, виявити недоліки нормативного регулювання їхньої дисциплінарної відповідальності, а також практичні проблеми притягнення їх до дисциплінарної відповідальності, та запропонувати шляхи усунення виявлених недоліків та проблем.

Дисциплінарна відповідальність і службова дисципліна були предметом значного кола досліджень у сфері публічної служби. Так, О. Новак аналізує поняття службової дисципліни і виокремлює три основні її ознаки: 1) виконання (дотримання) нормативно встановлених обов'язків; 2) здійснення наданих прав; 3) дотримання законодавчо передбачених заборон та обмежень [2, с. 142]. Як слушно зауважує Т. Колеснік, підвищена увага громадськості до дисципліни на робочому місці державних службовців та підвищена відповідальність цієї категорії працівників зумовлюють необхідність подальшого розвитку практики притягнення їх до дисциплінарної відповідальності [3, с. 95]. Л. Золотухіна дослідила питання дисциплінарної відповідальності за порушення присяги та дійшла обґрунтованого висновку про те, що формулювання складу дисциплінарного проступку в умовах верховенства права не може бути засноване на апеляціях до присяги та її змісту та зводиться до формулювання «порушення присяги», адже поняття «присяга» та «порушення присяги» неодмінно зводяться до

низки оціночних понять і суджень, що є неприпустимим для формулювання підстав юридичної відповідальності [4, с. 44]. Широке коло проблем дисциплінарної відповідальності в публічній службі розглядають К. Владовська і А. Трач, які пропонують, зокрема, усунути законодавчу колізію та дублювання положень щодо визначення дисциплінарної відповідальності державного службовця (ст. 64 Закону України «Про державну службу») і підстави для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності (ст. 65 Закону), а також скасувати вичерпний перелік видів дисциплінарних проступків та встановити можливість розширеного їх тлумачення [5, с. 25].

Разом з тим, питання особливостей і проблем дисциплінарної відповідальності саме службовців органів ДПС України на даний час не було предметом самостійного дослідження. Потреба в цьому дослідженні викликана і наявністю публікацій у засобах масової інформації: так, зокрема, колишній голова Вищого адміністративного суду України О. Нечитайло та його радник А. Полянничко пропонували запровадити систему штрафів для службовців органів ДПС України, а також надати платнику податків можливість ініціювати здійснення дисциплінарного провадження щодо цих службовців [6]. При цьому, органами ДПС України регулярно оприлюднюється інформація щодо притягнення тих чи інших службовців до дисциплінарної відповідальності, а також наводяться контактні дані для звернень платників податків щодо протиправних дій з боку службовців органів ДПС.

Під дисциплінарною відповідальністю державних службовців розуміють: зазначення державним службовцем позбавлень і обмежень особистого чи майнового характеру за здійснення дисциплінарного проступку або іншого порушення, за яке, згідно з законом, передбачається застосування заходів дисциплінарної відповідальності уповноваженими на те суб'єктами [7, с. 9]; застосування негативних наслідків правового характеру до винної особи в разі вчинення нею дисциплінарного проступку, з метою відшкодування шкоди, припинення та попередження порушень службової дисципліни в майбутньому [5, с. 24–25].

Дисциплінарна відповідальність у сфері, що розглядається, має вплив не тільки на службовців контролюючих органів, а й опосередкований вплив на платників податків: так, норма пп. 78.1.12 п. 78.1 ст. 78 Податкового кодексу України передбачає можливість призначення позапланової документальної перевірки в разі, якщо контролюючий орган вищого рівня виявив неповноту чи невідповідність законодавству висновків попередньої перевірки, але лише за умови, що відносно посадових осіб, які проводили перевірку, вже розпочато дисциплінарне провадження чи їм повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення [8].

Дисциплінарна відповідальність службовців органів ДПС України врегульована переважно загальними нормативно-правовими актами. Спеціальні норми, хоча існують, однак не систематизовані в окремий нормативно-правовий акт чи окреме положення нормативно-правового акта, а знаходять своє поодинокі закріплення в різних актах законодавства. Зокрема, норми Податкового кодексу України доповнюють загальний перелік дисциплінарних проступків також такими складами проступків:

- повторне протягом останніх 12 місяців прийняття неправомірного рішення, яким визначаються податкові (грошові) зобов'язання платників податків, посадовою (службовою) особою контролюючого органу, яка прийняла таке рішення (абзац другий пп. 21.2.1 п. 21.2 ст. 21 Податкового кодексу України) [8];
- незаконна відмова у наданні індивідуальної податкової консультації (пп. 21.2.2 п. 21.2 ст. 21 Податкового кодексу України) [8].

Наявність цих спеціальних складів дисциплінарних проступків викликана необхідністю захисту прав платників податків від зловживань повноваженнями з боку посадових осіб контролюючих органів.

Окремі згадки про правові наслідки притягнення службовця ДПС України до дисциплінарної відповідальності можна знайти у підзаконних нормативно-правових актах. Наприклад, у п. 11 Порядку встановлення, призупинення, зменшення чи скасування державним службовцям податкових органів надбавок за інтенсивність праці, за виконання особливо

важливої роботи, за персональну кваліфікацію та за виконання особистих ключових показників ефективності, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2020 № 1346, зазначається, що у разі накладення на державного службовця податкового органу дисциплінарного стягнення виплата надбавки за персональну кваліфікацію призупиняється з місяця накладення такого стягнення на підставі наказу податкового органу про накладення дисциплінарного стягнення, в якому окремо зазначається про призупинення виплати такої надбавки [9]. А в абзаці другому п. 9 Порядку присвоєння спеціальних звань посадовим особам податкових органів, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 945, зазначається, що чергове спеціальне звання посадовим особам органів ДПС не присвоюється протягом строку застосування дисциплінарного стягнення [10].

В усіх питаннях дисциплінарної відповідальності службовців ДПС України, не врегульованих спеціальними нормами, слід керуватися загальними нормами, а саме главами 1 і 2 розділу VIII Закону України «Про державну службу», Порядком здійснення дисциплінарного провадження, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 04.12.2019 № 1039, постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану» від 12.04.2022 № 440, Порядком обліку та роботи з дисциплінарними справами, затвердженим наказом Національного агентства України з питань державної служби від 03.03.2016 № 49.

Аналіз загальної та спеціальної нормативно-правової бази дисциплінарної відповідальності службовців ДПС України дає підстави для висновків про недостатню ефективність цього правового інституту в контексті тих дисциплінарних проступків, які посягають на права платників податків. Так, однією з проблем є граничний річний строк притягнення до дисциплінарної відповідальності, який обчислюється з моменту вчинення проступку або з моменту постановлення окремої ухвали суду (ч. 3 ст. 65 Закону України «Про державну службу»). Суть проблеми полягає в тому, що тривалість судового оскарження податкового повідомлення-рішення (чи іншого рішення контролюючого органу) найчастіше перевищує 1 рік від подання позову до набрання остаточною судовим рішенням законної сили. Наприклад, на офіційному веб-сайті Київського окружного адміністративного суду 04.10.2023 була оприлюднена інформація про те, що процес передавання справ з ліквідованого Окружного адміністративного суду міста Києва, що розпочався ще 15.12.2022, досі триває, а документообіг суду збільшено у понад 4 рази. Отже, між винесенням протиправного рішення службовцем ДПС та встановленням його протиправності за наслідками судового оскарження зазвичай минає значно більше 1 року, що перешкоджає потім притягнути винну посадову особу до дисциплінарної відповідальності. При цьому, притягнення до відповідальності до закінчення судового розгляду є практично неможливим через те, що протиправність рішення, дії чи бездіяльності ще не встановлена судом, а орган ДПС України не може перебирати на себе функції суду.

При цьому, наведена в нормі закону можливість обчислювати річний строк з моменту постановлення окремої ухвали суду – не вирішує описану проблему, оскільки постановлення окремої ухвали є правом, а не обов'язком суду (правовий висновок Великої Палати Верховного Суду, викладений в постанові від 07 лютого 2019 року у справі № 800/500/16). Отже, не кожен випадок визнання протиправним рішення органу ДПС України має супроводжуватися постановленням окремої ухвали. Пошук в Єдиному державному реєстрі судових рішень за ключовими словами «про визнання протиправними податкових повідомлень-рішень» дозволяє встановити, що за 2022 рік адміністративними судами першої інстанції ухвалено 6618 рішень в цій категорії справ, і при цьому постановлено лише 3 окремі ухвали в цій категорії справ; загалом за весь 2022 рік адміністративними судами першої інстанції в усіх справах постановлено лише 118 окремих ухвал.

Таким чином, необхідним є доповнення розділу XVIII-1 Податкового кодексу України нормою про те, що якщо протиправність рішень, дій чи бездіяльності посадової особи контролюючого органу, у прийнятті (вчиненні) яких є ознаки дисциплінарного проступку, була предметом судового розгляду, то строк притягнення такої посадової особи до дисциплінарної

відповідальності становить 1 рік із дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням, яким встановлена протиправність цих рішень, дій чи бездіяльності. Такі зміни зменшать випадки уникнення службовцями ДПС України дисциплінарної відповідальності внаслідок спливу строків.

Крім того, доцільним є також встановлення обов'язку органу ДПС України за власною ініціативою проводити службове розслідування за кожним фактом встановленої судом протиправності рішень, дій чи бездіяльності контролюючого органу (незалежно від того, чи звернувся платник податків із заявою з проханням притягнути винних осіб до дисциплінарної відповідальності). Це сприятиме зміцненню законності в діях посадових осіб ДПС України, спонукатиме їх утримуватися від прийняття незаконних рішень, виявлятиме системні помилки в їхній діяльності, підвищуватиме рівень мотивованості висновків актів перевірок, а також запобігатиме новим порушенням норм податкового законодавства.

Є дискусійною точка зору законодавця, який в абзаці другому пп. 21.2.1 п. 21.2 ст. 21 Податкового кодексу України передбачив дисциплінарну відповідальність лише за прийняття повторного протягом року неправомірного рішення. Цю норму можна тлумачити так, що вона надає можливість службовій особі один раз протягом року приймати протиправне рішення про визначення податкових (грошових) зобов'язань платника податків, і не нести за це жодної відповідальності. Запровадження повторності як обов'язкової ознаки дисциплінарного проступку не сприяє зміцненню службової дисципліни в органах ДПС України, призводить до збільшення збитків платників податків.

Як вже зазначалося, дисциплінарні проступки службовців ДПС України призводять до негативних наслідків не лише для держави, а й для платників податків. Наслідком прийняття протиправних рішень, дій чи бездіяльності є понесення платниками податків судових витрат, необхідних для проведення процедури оскарження (зокрема, сплата судового збору, який для юридичних осіб становить 1,5 % від суми вимог за усіма податковими повідомленнями-рішеннями – при їх оскарженні, а при оскарженні рішень про відмову в реєстрації податкових накладних – 1 розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб за кожною незареєстрованою податковою накладною). За наслідками ухвалення рішення на користь платника податків, орган ДПС України компенсує платнику податків ці судові витрати. Водночас, застосування інституту матеріальної відповідальності шляхом регресної вимоги органу ДПС України до винного службовця ускладнюється необхідністю доведення вини останнього у формі умислу (ч. 3 ст. 80 Закону України «Про державну службу»), тому на практиці здійснюється нечасто. В цих умовах, слушною є точка зору деяких авторів щодо доцільності запровадження штрафу як особливого виду дисциплінарного стягнення для службовців органів ДПС України. Підставою для застосування такого штрафу слід визначити компенсацію органом ДПС України платнику податків понесених ним судових витрат відповідно до судового рішення, яке набрало законної сили, і яким встановлена протиправність рішень, дій чи бездіяльності службовця органу ДПС України. Розмір такого штрафу має відповідати розміру компенсованих платникові податків судових витрат. При цьому, штраф має застосовуватися за наявності вини службовця, але незалежно від форми такої вини (умисел чи необережність). Одночасно, задля недопущення подвійної відповідальності, слід звільняти службовця від матеріальної відповідальності за те порушення, за яке вже було накладено штраф.

Аналіз судової практики оскарження рішень про притягнення до дисциплінарної відповідальності службовців ДПС України дозволяє виокремити типові проблеми і недоліки в застосуванні інституту дисциплінарної відповідальності в контексті предмета дослідження. Так, у справі № 826/13302/16, переглянутій Верховним Судом 15 жовтня 2020 року, предметом оскарження було три дисциплінарних стягнення, застосованих до головного державного ревізора-інспектора упродовж короткого періоду часу, останнім з яких було звільнення з посади державної служби. Залишаючи без змін судові рішення попередніх інстанцій про поновлення позивача на посаді, Верховний Суд зазначив про наступні недоліки, яких припустився орган ДПС України: відповідачем не надано будь-яких доказів наявності та

доведення до відома позивача доручень керівництва, про невиконання яких йдеться у наказі; комісією взагалі не було надано оцінки наданим позивачем поясненням з питань, що підлягали перевірці у ході розслідування; відповідач фактично повторно притягнув позивача до дисциплінарної відповідальності за один і той же проступок; формулювання підстав притягнення позивачки до дисциплінарної відповідальності, наведені у цих наказах, є занадто загальними та не містять чіткого формулювання конкретних порушень; не було надано оцінку ступеню вини позивачки з урахуванням пояснень останньої щодо великого навантаження та відсутності методичної допомоги з боку керівництва [11].

Неврахування пояснень службовця ДПС України під час розгляду дисциплінарної справи є систематичною практичною проблемою. Крім того, трапляються випадки, коли при накладенні дисциплінарного стягнення не надається оцінка доказам, які надає службовець, і які виключають факт вчинення дисциплінарного проступку. Так, в межах адміністративної справи № 420/3224/20 предметом перегляду був наказ про застосування догани до начальника управління податкових перевірок Головного управління ДПС, мотивований тим, що перебуваючи у відпустці, вона здійснювала погодження доповідних записок щодо необхідності проведення фактичних перевірок. В ході дисциплінарного провадження службовцем було надано докази перебування її в закладі охорони здоров'я в іншому місті в той самий день, коли вона начебто підписувала документи. Суд апеляційної інстанції погодився із доводами службовця, а крім того вказав, що ані оскаржуваний наказ, ані надані податковим органом копії дисциплінарного провадження, а ні апеляційна скарга (...) не містять інформації щодо чітко визначеного службового обов'язку позивача, який позивач не виконала належним чином [12]. Постановою від 17 листопада 2021 року Верховний Суд залишив постанову апеляційного суду без змін.

Важливим аспектом є належне обґрунтування вибору дисциплінарного стягнення до службовців ДПС України, особливо це стосується звільнення з посади. Дискреція щодо вибору виду дисциплінарного стягнення не є абсолютною. Так, в адміністративній справі № 420/6190/20 розглядалося питання законності звільнення начальника управління Головного управління ДПС з посади з підстави порушення нею присяги. Постановою від 26 травня 2022 року Верховний Суд залишив без змін судові рішення про задоволення позову. В ході судового розгляду було встановлено, що суть дисциплінарного проступку зводиться до невиконання (неналежного виконання) покладених на позивачку, як начальника управління, посадових обов'язків в частині загального контролю за діяльністю підлеглих. Скасовуючи наказ про звільнення, суди вказали, що відповідач не виклав мотивів, з яких він дійшов висновку, що характер допущених позивачкою порушень службової дисципліни та спричинені цим наслідки призвели до підриву довіри як носія влади, приниження державного органу, підриву його авторитету і були несумісними з продовженням служби. Крім того, суд встановив, що аргументів щодо неможливості застосування іншої, ніж передбачено у поданні дисциплінарної комісії, санкції відповідачем не надано [13].

Випадки притягнення до дисциплінарної відповідальності керівників структурних підрозділів органів ДПС України за дії їхніх підлеглих є непоодинокими. Загальність формулювань у наказах про притягнення керівників до відповідальності за дії підлеглих стає потім підставою для скасування таких наказів. Так, в адміністративній справі № 813/1207/18, предметом перегляду був наказ про оголошення догани начальнику відділу податкового супроводження підприємств торговельної галузі за незабезпечення вжиття контрольно-перевірочних заходів з метою перевірки правомірності формування ПДВ та недостатню організацію роботи з відпрацювання суб'єктів господарювання, які формували податковий кредит сумнівним контрагентам. Залишаючи без змін судові рішення про скасування цього наказу, Верховний Суд вказав, що ні подання, ні доповідна записка, ні наказ не містять висновків щодо прийняття чи неприйняття до уваги наданих позивачем пояснень; крім того, в оскаржуваному наказі відсутні обставини та юридична кваліфікація проступку; неможливо встановити, який службовий обов'язок позивачем не виконано належним чином або реалізацію якого заходу підпорядкованими йому працівниками позивач не організував або не проконтролював [14].

Порушення процедури накладення дисциплінарного стягнення може стати підставою для скасування наказу про притягнення до дисциплінарної відповідальності, навіть якщо буде доведено факт вчинення дисциплінарного проступку. Прикладом цього є адміністративна справа № 340/5243/20, за обставинами якої, на заступника начальника Головного управління ДПС було накладено дисциплінарне стягнення за те, що він, будучи призначеним на посаду після реорганізації ДФС України у ДПС України, несвоєчасно надав своєму керівникові повідомлення про наявність реального чи потенційного конфлікту інтересів (а саме – щодо зайняття його близькими особами підприємницькою діяльністю). Верховний Суд визнав необґрунтованим висновок судів попередніх інстанцій про відсутність складу дисциплінарного проступку у діях позивача; водночас, погодився із тим, що спірний наказ підлягає скасуванню через грубе порушення процедури дисциплінарного провадження. Такими порушеннями суд визнав: відсутність доказів повідомлення позивача про засідання дисциплінарної комісії та про прийняте нею рішення, ненадання суду протоколу засідання дисциплінарної комісії, відсутність пояснень позивача та акту про оформлення відмови позивача від надання пояснень, відсутність характеризуючих обставин у поданні дисциплінарної комісії, видача спірного наказу у період перебування позивача у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку [15].

Отже, практичними проблемами реалізації дисциплінарної відповідальності службовців ДПС України, які призводять до скасування наказів у судовому порядку, є:

- 1) неналежне документування керівниками факту видачі підлеглим доручень, що унеможливує притягнення до відповідальності за невиконання таких доручень;
- 2) формальний підхід до з'ясування точки зору службовця, викладеної в поясненнях, відсутність надання оцінки таким поясненням та наданим службовцем доказам відсутності події чи складу дисциплінарного проступку;
- 3) низький ступінь конкретизації складу дисциплінарного проступку в наказах, відсутність викладу обставин проступку, його юридичної кваліфікації і точного посилання на службовий обов'язок, який не було виконано службовцем;
- 4) недослідження ступеня вини службовця, характеру проступку, його наслідків, попередньої поведінки службовця, обставин, за яких було вчинено проступок;
- 5) відсутність обґрунтування застосування найсуворішого дисциплінарного стягнення та ненадання оцінки можливості застосування інших стягнень;
- 6) грубе порушення права службовця на участь в розгляді дисциплінарної справи.

Висновки і рекомендації. З'ясовано, що правове регулювання дисциплінарної відповідальності службовців ДПС України здійснюється переважно загальними нормами законодавства про державну службу, водночас наявні спеціальні норми, що розширюють перелік дисциплінарних проступків. Виявлено такі недоліки нормативного регулювання дисциплінарної відповідальності службовців ДПС України: коротка тривалість строку притягнення до відповідальності, яка є меншою ніж тривалість судового оскарження протиправних рішень, дій чи бездіяльності; відсутність обов'язку контролюючого органу проводити службове розслідування за наслідками кожного судового процесу, в якому рішення, дії чи бездіяльність цього органу визнані протиправними; необґрунтованість застосування ознаки повторності в абзаці другому пп. 21.2.1 п. 21.2 ст. 21 Податкового кодексу України як обов'язкової ознаки дисциплінарного проступку; відсутність матеріального стимулювання службовців утримуватися від діянь, які заподіюють збитки платникам податків. Також встановлено, що при притягненні до дисциплінарної відповідальності службовців ДПС України наявні системні практичні проблеми, які призводять до скасування наказів у судовому порядку. Для їх усунення рекомендується: своєчасно ознайомлювати службовців із їхніми обов'язками і документувати факти видачі доручень, не починати розгляд дисциплінарної справи з упередженої думки про наявність в діях службовця складу проступку, уникати абстрактних формулювань при наданні кваліфікації проступку, забезпечувати право службовця бути почутим, аналізувати його пояснення, досліджувати докази його невинуватості та всі обставини вчинення проступку, з'ясовувати форму вини, наслідки проступку і характеризуючі обставини щодо

службовця, уникати випадків подвійної відповідальності, обґрунтувати вибір виду стягнення та неможливість застосування більш м'якого стягнення.

Список використаних джерел:

1. Стан розгляду судових справ станом на 01.02.2021. Матеріал з офіційного веб-сайту Державної податкової служби України. URL: <https://cutt.ly/GwIVZfwS>.
2. Новак О.Д. Службова дисципліна державного службовця: сутність, ознаки, засоби забезпечення. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. Одеса, 2015. № 75. С. 139–145. URL: <http://apdp.in.ua/v75/22.pdf>.
3. Колеснік Т.В. Дисциплінарна відповідальність державних службовців: проблемні аспекти. Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції. Харків, 2017. С. 93–95. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/03_11_2017/pdf/23.pdf.
4. Золотухіна Л. Доречність дисциплінарної відповідальності за порушення присяги (на прикладі службово-трудова відносин державної служби). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 39–46. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10124/1/6.pdf>.
5. Владовська К.П., Трач А.В. Актуальні проблеми інституту дисциплінарної відповідальності державних службовців. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. № 61. Том 1. С. 21–25. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/02/6-2.pdf>.
6. Нечитайло О.М., Полянничко А.О. Відповідальність фіскалів: формальність чи ефективний механізм? Матеріал з веб-сайту «Юрліга» від 22.03.2017. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/157727_vdpovdalnst-fskalv-formalnst-chi-efektivniy-mekhanzm.
7. Картузова І.О. Дисциплінарна відповідальність державних службовців. Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. к.ю.н. зі спец. 12.00.07. Одеса, 1999. 20 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/50594969.pdf>.
8. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
9. Порядок встановлення, призупинення, зменшення чи скасування державним службовцям податкових органів надбавок за інтенсивність праці, за виконання особливо важливої роботи, за персональну кваліфікацію та за виконання особистих ключових показників ефективності, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2020 року № 1346. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1346-2020-p#Text>.
10. Порядок присвоєння спеціальних звань посадовим особам податкових органів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 945. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/945-2020-p#n62>.
11. Постанова Верховного Суду від 15 жовтня 2020 року у справі № 826/13302/16 про поновлення на роботі. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92252622>.
12. Постанова П'ятого апеляційного адміністративного суду від 27 жовтня 2020 року у справі № 420/3224/20 про визнання протиправним та скасування наказу про застосування дисциплінарного стягнення. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92691084>.
13. Постанова Верховного Суду від 26 травня 2022 року у справі № 420/6190/20 про визнання протиправними та скасування наказів, поновлення на посаді та зобов'язання вчинити певні дії. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104487752>.
14. Постанова Верховного Суду від 12 лютого 2020 року у справі № 813/1207/18 про визнання незаконним і скасування наказу. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87527252>.
15. Постанова Верховного Суду від 08 вересня 2022 року у справі № 340/5243/20 про визнання протиправним та скасування наказу. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106141173>.

ГОЛОВАЧ О. А.,

здобувач кафедри адміністративного,
кримінального права і процесу
(Міжнародний університет бізнесу
і права)

УДК 342.9(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.27>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Наукова публікація присвячена аналізу адміністративно-правових засад підприємницької діяльності в Україні в контексті євроінтеграції та глобалізації.

Зазначається, що мінливість суспільних відносин, їх постійний розвиток, трансформація, регіональні особливості та інші чинники вимагають конкретизації законів на рівні підзаконних, відомчих адміністративно-правових актів, тобто нормативно-правових актів, які розроблені та прийняті суб'єктами владних повноважень органів публічної адміністрації на основі, на виконання та у відповідності до законів України.

Здійснюється класифікації правових засад підприємницької діяльності в Україні за юридичною силою нормативно-правових актів. Окрема увага приділяється підзаконним, відомчим нормативно-правовим актам, включаючи Стратегію розвитку малого і середнього підприємництва в Україні.

Формулюється авторське визначення адміністративно-правових засобів захисту бізнесу та інвестицій в Україні, під якими слід розуміти регламентовані нормами права інструменти (елементи механізму) захисту прав і свобод підприємців та інвесторів в Україні, а також правові засоби захисту приватної власності та інвестицій як від протиправних посягань, так і від втручання органів публічної адміністрації (держави) поза правовою формою відносин між владою та бізнесом та/або всупереч публічним інтересам.

Формулюються висновки щодо перспективних напрямів удосконалення адміністративно-правових засад підприємницької діяльності в Україні в контексті євроінтеграції та глобалізації, внесення відповідних змін до чинного національного законодавства та приведення його у відповідність до норм та принципів права ЄС.

Наголошується на необхідності розробки та прийняття нової Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2030 року, в якій будуть враховані нові глобалізаційні виклики для національної економіки та необхідність повного виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Ключові слова: правові засади, підприємницька діяльність, регулювання, стратегія розвитку, євроінтеграція, глобалізація, відомча нормотворчість, правові засоби, захист бізнесу.

Golovach O. A. Administrative and legal basis of business activity in Ukraine in the context of European integration and globalization

The scientific publication is devoted to the analysis of the administrative and legal foundations of entrepreneurial activity in Ukraine in the context of European integration and globalization.

It is noted that the variability of social relations, their constant development, transformation, regional features and other factors require the specification of laws

at the level of sub-legislative, departmental administrative-legal acts, i.e. normative-legal acts, which are developed and adopted by subjects of authority of public administration bodies on the basis of, in accordance with and in accordance with the laws of Ukraine.

The classification of the legal bases of business activity in Ukraine according to the legal force of normative legal acts is carried out. Particular attention is paid to by-laws, departmental regulations, including the Strategy for the Development of Small and Medium Enterprises in Ukraine.

The author's definition of administrative and legal means of protection of business and investments in Ukraine is formulated, which should be understood as instruments (mechanism elements) regulated by legal norms for the protection of the rights and freedoms of entrepreneurs and investors in Ukraine, as well as legal means of protecting private property and investments from illegal encroachments, as well as from the intervention of public administration bodies (state) outside the legal form of relations between the government and business and/or contrary to public interests.

Conclusions are formulated regarding promising directions for improving the administrative and legal foundations of business activity in Ukraine in the context of European integration and globalization, making appropriate changes to the current national legislation and bringing it into line with the norms and principles of EU law.

It is emphasized the need to develop and adopt a new strategy for the development of small and medium-sized enterprises in Ukraine for the period until 2030, which will take into account new globalization challenges for the national economy and the need for full implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU.

Key words: *legal principles, entrepreneurial activity, regulation, development strategy, European integration, globalization, departmental rule-making, legal means, business protection.*

Вступ. В будь-якому демократичному цивілізованому суспільстві підприємницька діяльність посідає одне із основних місць в економічній основі (фундаменті) громадянського суспільства. Адже саме підприємці створюють лівову частину валового внутрішнього продукту, наповнюють дохідну частину бюджету сплаченими податками та зборами, створюють нові робочі місця та виходять на міжнародний ринок з національним продуктом, забезпечуючи розвиток національної економіки та України як держави в цілому.

Водночас підприємницька діяльність як і будь-яка діяльність людини в соціальній правовій державі повинна ґрунтуватись на чіткому та неухильному дотриманні вимог чинного законодавства, розроблених з дотриманням принципу верховенства права та балансу між публічними та приватними інтересами учасників правовідносин.

Однак законами України не можуть бути врегульовані всі аспекти підприємницької діяльності, адже закони відрізняються від інших нормативно-правових актів особливим порядком прийняття та внесення змін до них, повинні бути максимально стабільними та лаконічними з метою забезпечення дотримання принципу правової визначеності.

Мінливість суспільних відносин, їх постійний розвиток, трансформація, регіональні особливості та інші чинники вимагають конкретизації законів на рівні відомчих нормативно-правових актів, серед яких основний масив складають адміністративно-правові акти, тобто нормативні акти розроблені та прийняті суб'єктами владних повноважень органів публічної адміністрації на основі, на виконання та у відповідності до законів України.

Відомчі нормативно-правові акти приймаються як правило у формі наказів відповідних міністерств і вже наказами затверджуються різноманітні порядки, інструкції, стандарти, форми документів тощо. Результати відомчої нормотворчості у сфері правого регулювання підприємницької діяльності не повинні суперечити нормам законів та призводити до зайвої бюрократизації відносин між владою та бізнесом, що вимагає від суб'єктів нормотворення неухильного дотримання правил та принципів нормотворчої діяльності, зокрема, принципів

верховенства права та правової визначеності, що входять до складу загального принципу належного урядування. Юридична техніка відомчої нормотворчості має спиратися на останні досягнення юридичної науки, а суб'єкти нормотворчості повинні використовувати науково обґрунтовані пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства.

Таким чином, дослідження адміністративно-правових засад підприємницької діяльності в Україні має як теоретичне, так і практичне значення.

Особливої актуальності вказана тема набуває в контексті євроінтеграційних та глобалізаційних процесів, адже завданням національних органів публічної адміністрації є приведення національного законодавства у відповідність до норм та принципів права ЄС.

Різні аспекти адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності в Україні досліджували такі відомі науковці як Д. Бабенко, Ю. Битяк, А. Близнюк, А. Боровик, С. Вітвіцький, В. Гаращук, Н. Дяченко, П. Лютіков, Д. Парамонов, Т. Разіна, А. Чорна та інші вчені. Проте адміністративно-правові засади підприємницької діяльності в контексті євроінтеграції та глобалізації потребують окремого дослідження, враховуючи останні євроінтеграційні здобутки України, нові глобалізаційні виклики, які постали перед українським суспільством, а також об'єктивну необхідність удосконалення чинного національного законодавств та юридичної практики у даній сфері суспільних відносин.

Постановка завдання. Метою наукової публікації є дослідження адміністративно-правових засад підприємницької діяльності в Україні в контекст євроінтеграції та глобалізації.

Методологія даної публікації ґрунтується на розумінні необхідності використання сучасних наукових підходів (цивілізаційного, синергетичного) та класичних методів наукового пізнання: законів та принципів діалектики, системного та структурно-функціонального методів, прийомів логіки, юридичної статистики, методології порівняльного законодавства, формально-юридичного методу та методу юридичного моделювання тощо.

Результати дослідження. В юридичній науці сформувалися різні наукові підходи до поняття та меж адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності.

Так, А. Чорна зазначає, що адміністративно-правове регулювання підприємницької діяльності має важливе значення для держави, адже підприємництво, як і ринкова економіка, не має природженого імунітету проти монополізму, інфляції та спадів ділової активності. Якщо держава залишається байдужою, ці процеси починають прогресувати, завдаючи чималих економічних і соціальних збитків. Підприємництво також не може самостійно вирішувати складні регіональні проблеми, що виникають під впливом історичних, національних, демографічних та інших неринкових факторів. Для їх вирішення потрібне втручання держави, її відповідна регіональна політика.

Тож на думку А. Чорної без втручання держави, без державного регулювання підприємництво ніколи не зможе зробити виробництво економічно безпечним, гарантувати реалізацію соціально-економічних прав людини, вирівняти структурні та регіональні диспропорції та ін. Незважаючи на досить розгалужену структуру, система заходів державного регулювання підприємницької діяльності має переважно обмежений та декларативний характер. Зокрема, реалізація різних програм державної підтримки в цьому напрямку не спирається на реальні механізми, а зводиться до вирішення окремих поточних завдань. Немає стратегії розвитку підприємництва, що знижує дієвість багатьох нормативних актів [1, с. 130–131].

Таким чином, А. Чорна є прихильницею активної ролі держави в процесах розвитку підприємництва, втручання держави в приватно-правові економічні відносини. Щодо відсутності стратегії розвитку підприємництва слід зазначити, що Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 504-р.

У вказаній Стратегії зокрема зазначається, що мале і середнє підприємництво в Україні тривалий час функціонує в складних умовах соціально-економічного розвитку. В 2014 році в Україні розпочалася економічна криза (втретє за історію незалежності країни), спричинена

геополітичним конфліктом (тимчасовою окупацією території України внаслідок збройної агресії Російської Федерації та проведення антитерористичної операції), що призвела до руйнування виробничих потужностей та транспортної інфраструктури, втрати міжгалузевих і логістичних зв'язків, ускладнення міжнародних відносин, недоступності енергетичної сировини (вугілля), суттєвого зростання інвестиційних ризиків та негативних очікувань населення. Також значний негативний вплив мали і накопичені системні диспропорції, що призвело до девальваційних та інфляційних процесів.

Враховуючи вищезазначене, активне втручання держави в процеси розвитку підприємництва дійсно є виправданим, адже в складних геополітичних умовах підтримка бізнесу з боку держави є вкрай необхідною і така підтримка здійснюється, що буде продемонстровано далі.

Д. Бабенко зазначає, що адміністративно-правове регулювання відносин, що виникають у процесі здійснення юридичними особами приватного права комерційної діяльності, має істотний вплив як на суб'єктів підприємництва, так і на державу. Він доводить, що на ефективне функціонування корпоративних підприємств позитивно впливають адміністративно-правові засоби, способи та методи відповідного регулювання наявних правовідносин. На думку Д. Бабенко завданням суб'єктів, що виконують публічно-владні управлінські функції, є встановлення, підтримання й контроль за додержанням загальних та рівних для всіх суб'єктів господарювання умов забезпечення їхньої максимальної спрямованості на задоволення необхідних потреб. В іншому разі порушення законодавства будь-ким з учасників правовідносин має наслідком очевидну невідповідність критеріям законності та порушує справедливий баланс між інтересами корпоративних підприємств і носіями влади [2, с. 15].

Отже, Д. Бабенко є прихильником іншого наукового підходу до розуміння ролі держави в приватно-правових економічних процесах. У нього держава виступає скоріше в ролі «нічного сторожа», який контролює дотримання норм законодавства суб'єктами підприємницької діяльності.

Проте, не зважаючи на різні погляди науковців на роль держави в розвитку підприємництва, ключовим є акцент на необхідності використання адміністративно-правових засобів, способів та методів регулювання відносин у сфері підприємницької діяльності, які дозволяють створити єдині для всіх «привила гри» та підвищити ефективність управлінської діяльності суб'єктів господарювання.

До правових засад підприємницької діяльності в Україні слід віднести загальноприйнятну ієрархію нормативно-правових актів, якими врегульовано різні аспекти підприємницької діяльності, починаючи від реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності, ліцензування його діяльності, отримання дозволів, та включаючи врегулювання відносин оренди землі та нерухомого майна, оподаткування, захисту від недобросесної конкуренції, здійснення валютних операцій, міжнародної торгівлі тощо.

Вершиною цієї ієрархії нормативно-правових актів безумовно є Конституція України та Рішення Конституційного Суду України, які фактично є продовженням Основного Закону.

На другій сходинці вказаної ієрархії знаходяться міжнародно-правові акти, ратифіковані Верховною Радою України, які стали частиною національного законодавства, але мають примат над національними законами відповідно до положень ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори» (якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору). Це, наприклад, Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована Законом України № 1678-VII від 16.09.2014.

На третій сходинці ієрархії нормативно-правових актів, якими врегульовано порядок здійснення підприємницької діяльності в Україні, знаходяться чинні кодекси та закони України, зокрема, Цивільний, Господарський, Податковий кодекси України, закони України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських

формувань», «Про публічні закупівлі», «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», «Про ліцензування видів господарської діяльності», «Про адміністративні послуги», «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» тощо.

Слід зазначити, що саме законами в силу їх правової природи повинні регулюватися найважливіші суспільні відносини і завданням підзаконних нормативно-правових актів є лише конкретизація (деталізація) законів України з метою ефективного регулювання суспільних відносин, а не бюрократизації зазначених відносин шляхом створення штучних перепон (процедур) для суб'єктів підприємницької діяльності.

Отже, четверту сходинку в ієрархії нормативно-правових актів, якими врегульовано різні аспекти підприємницької діяльності, посідають підзаконні, відомчі нормативно-правові акти, які приймаються на виконання, на підставі та у відповідності до законів України. Це зокрема, накази міністерств, наприклад – наказ Міністерства економіки України від 17.02.2023 № 952 «Про затвердження Критеріїв визначення підприємств, установ і організацій, які мають важливе значення для галузей національної економіки» [3].

Окрему увагу слід приділити таким підзаконним нормативно-правовим актам як постанови Кабінету Міністрів України, якими часто вирішуються найбільш нагальні питання розвитку та підтримки підприємницької діяльності в Україні. Так, серед останніх актів уряду (спрямованих на підтримку підприємництва у 2022–2023 роках) слід виділити:

– Порядок реалізації експериментального проекту щодо надання на конкурсних засадах фінансової підтримки стартапам в Україні, у тому числі в сфері інформаційних технологій, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 року № 736 [4];

– Порядок надання мікрогрантів на створення або розвиток власного бізнесу, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 року № 738 [5];

– Порядок надання грантів на створення або розвиток переробних підприємств, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 року № 739 [6].

В 2024 році в Україні також запланована реалізація декількох програм підтримки підприємницької діяльності. Так, на сайті аграрного інформаційного агентства «Agravery» опубліковані основні програми підтримки бізнесу, які діятимуть у 2024 році:

– доступні кредити «5-7-9» – у 2023 році завдяки цій програмі видано кредитів на 130 млрд грн. У бюджеті-2024 на компенсацію ставки між ринковою та цільовою закладено 18 млрд грн. Ліміт кредиту для переробної промисловості збільшено до 150 млн грн;

– гранти на переробку – станом на зараз видано більше 500 грантів на понад 2,5 млрд грн. У 2024 році на цю програму заплановано 8 млрд грн;

– «Кешбек 25%» на сільськогосподарську техніку – завдяки цій програмі протягом 2017–21 років обсяг виробництва аграрної техніки подвоївся. З 2023 року програма відновлюється, в держбюджеті на неї закладено 1 млрд грн;

– шкільний автобус – завдяки цій програмі у 2023 році українські виробники автобусів уклали більше 600 договорів на поставку своєї продукції. У 2024 році програма буде продовжена. Держава профінансує її на 1 млрд грн. Ще понад 50% до цієї суми, як очікується, складе співфінансування громад;

– локалізація – завдяки вимозі наявності не менше 15% української складової при публічних закупівлях продукції машинобудування десятки підприємств отримали додаткові замовлення. У разі купівлі українського товару до 40% його вартості повертається в бюджет у вигляді податків. З 2024 року відсоток локалізації при публічних закупівлях техніки має становити не менше 20%;

– «Оселя та «Відновлення» – у 2023 році видано близько 6000 іпотек на суму 8,4 млрд грн. На 2024 рік заплановано збільшити кількість профінансованих іпотек до 12000;

– експортно-кредитне агентство – обсяг отриманого експортерами фінансування завдяки ЕКА становить 927 млн грн. Обсяг підтриманого несировинного експорту – 5,2 млрд грн;

– індустріальні парки – наразі 10 з індустріальних парків з 73 зареєстрованих вже реально працюють і залучають інвесторів. У 2024 році з державного бюджету заплановано вкласти 1 млрд грн на розвиток інфраструктури індустріальних парків. Це має збільшити кількість реально працюючих ІП. За світовою практикою, кожний долар державних інвестицій в інфраструктуру ІП дає близько 6 доларів приватних інвестицій;

– проекти зі значними інвестиціями – у бюджеті-2024 на підтримку проектів зі значними інвестиціями (більше \$12 млн) передбачено 3 млрд грн. Для цих проектів передбачена також компенсація капітальних інвестицій через податки;

– страхування воєнних ризиків – у 2024 році ЕКА має почати страхування інвестицій українських підприємств від воєнних ризиків. Для іноземних компаній в Україні таку послугу вже надають агентства MIGA та DFC. Страхування товарів в дорозі по території України до кордону з ЄС готується запровадити ЄБРР [7].

На окрему увагу заслуговують адміністративно-правові засоби захисту бізнесу та інвестицій в Україні. Під вказаними засобами слід розуміти регламентовані нормами права інструменти (елементи механізму) захисту прав і свобод підприємців та інвесторів в Україні, а також правові засоби захисту приватної власності та інвестицій як від протиправних посягань, так і від втручання органів публічної адміністрації (держави) поза правовою формою відносин між владою та бізнесом та/або всупереч публічним інтересам.

До основних правових засобів захисту бізнесу в Україні слід віднести:

– захист з боку Ради бізнес-омбудсмена, яка започаткована у 2014 році і є постійно діючим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України, виступає незалежною та рівновіддаленою інституцією, місія якої – захистити законні прав бізнесу перед державою. Рада розглядає скарги підприємців щодо недобросовісної поведінки державних органів та допомагає врегулювати спори на досудовому етапі (Рада бізнес-омбудсмена фінансується з Мультидонорського рахунку стабілізації та сталого розвитку України (МДР), розпорядником якого є ЄБРР; країнами-донорами МДР є Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Італія, Японія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Швеція, Швейцарія, Великобританія, США та Європейський Союз – найбільший донор; Рада бізнес-омбудсмена у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України і постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства та Меморандумом про взаєморозуміння щодо підтримання української антикорупційної ініціативи від 12 травня 2014 р., укладеним між Кабінетом Міністрів України, Європейською банком реконструкції та розвитку, Організацією економічного співробітництва та розвитку, Американською торгівельною палатою в Україні, Європейською Бізнес Асоціацією, Федерацією роботодавців України, Торгово-промисловою палатою України та Українським союзом промисловців і підприємців. Положення про Раду бізнес-омбудсмена схвалено постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року № 691 «Про утворення Ради бізнес-омбудсмена») [8];

– захист з боку Антимонопольного комітету України (який згідно із ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» є державним органом із спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та у сфері публічних закупівель [9]);

– захист з боку органів правопорядку (Національної поліції, СБУ, БЕБ України, НАБУ, ДПС України, прокуратури тощо), який передбачає як захист суб'єктів підприємницької діяльності від протиправних посягань, так і захист публічних інтересів суспільства та держави від недобросовісних підприємців (протидія ухиленню від сплати податків, виявлення порушень у сфері публічних закупівель, ліквідація конвертаційних центрів, припинення діяльності з ознаками фіктивної підприємницької діяльності, запобігання корупції у відносинах між підприємцями та суб'єктами владних повноважень органів публічної адміністрації тощо);

– судовий захист (ключовим є захист в порядку адміністративного судочинства, який дозволяє подавати позови до органів публічної адміністрації, акти, дії або бездіяльність яких порушує права та законні інтереси суб'єктів підприємницької діяльності);

– політичний захист (з боку політичних партій (або окремих депутатів), що передбачає створення так званих груп лобі для просування необхідних бізнесу законопроектів та проектів підзаконних нормативно-правових актів);

– громадський захист (з боку громадських організацій, до яких відносяться, у тому числі, спілки та союзи підприємців (до прикладу – Спілка українських підприємців), які об'єднуються для спільного захисту своїх інтересів перед органами публічної адміністрації);

– адвокатський захист (представництво адвокатом інтересів підприємця в судах та органах публічної адміністрації);

– нотаріальний захист (посвідчення угод між підприємцями як гарантія їх належного правового захисту та реального виконання);

– самозахист (самопредставництво в судах та органах публічної адміністрації).

Слід відзначити, що в умовах глобалізації все більшу роль відіграють міжнародно-правові правила ведення бізнесу та міжнародно-правові засоби захисту прав та інтересів підприємців (міжнародний комерційний арбітраж, діяльність міжнародних громадських організацій підприємців, ділова активність транснаціональних корпорацій, включаючи створення механізмів юридичного захисту своїх інтересів в будь-якій державі світу та лобіювання інтересів корпорації на політичному рівні).

Висновки. Проведене дослідження дозволяє визначити перспективні напрями удосконалення адміністративно-правових засад підприємницької діяльності в Україні в контексті євроінтеграції та глобалізації шляхом внесення відповідних змін до чинного національного законодавства та приведення його у відповідність до норм та принципів права ЄС.

Зокрема, об'єктивно є потреба подальшої підтримки державою малого та середнього підприємництва в умовах воєнного стану, а саме розширення кредитних та грантових програм для малого та середнього бізнесу, залучення іноземних інвестицій для розвитку вітчизняного виробництва товарів для потреб оборони, зокрема товарів військового призначення та подвійного використання (що можуть бути використані у створенні звичайних видів озброєнь, військової чи спеціальної техніки).

Об'єктивно в умовах глобалізації є необхідність розробки та прийняття нової Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2030 року, в якій будуть враховані нові глобалізаційні виклики для національної економіки та необхідність повного виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Також об'єктивно є потреба прийняття Закону України «Про добросесне лобіювання», проект якого вже розроблено Кабінетом Міністрів України.

Перспектива подальшого дослідження даної теми обумовлена необхідністю формулювання конкретних пропозицій щодо внесення змін до чинного національного законодавства у сфері правового регулювання підприємницької діяльності.

Список використаних джерел:

1. Чорна А. Підприємницька діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 128–132.

2. Бабенко Д.В. Специфіка адміністративно-правового регулювання діяльності господарських товариств. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наук. праць*. Випуск 87; редкол.: Г.І. Чанишева (голов. ред.) та ін. Одеса: Гельветика, 2020. С. 11–16.

3. Про затвердження Критеріїв визначення підприємств, установ і організацій, які мають важливе значення для галузей національної економіки: наказ Міністерства економіки України від 17.02.2023 № 952. Дата оновлення: 10.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0396-23#Text> (дата звернення: 10.11.2023).

4. Про реалізацію експериментального проекту щодо надання на конкурсних засадах фінансової підтримки стартапам в Україні, у тому числі в сфері інформаційних технологій: постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 р. № 736. Дата оновлення: 01.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2022-п#Text> (дата звернення: 10.11.2023).

5. Деякі питання надання грантів бізнесу: постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. № 738. Дата оновлення: 16.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-п#Text> (дата звернення: 12.11.2023).

6. Деякі питання надання грантів для переробних підприємств: постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 р. № 739. Дата оновлення: 15.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2022-п#n14> (дата звернення: 12.11.2023).

7. Основні державні програми стимулювання економіки, які діятимуть у наступному році. Agravery: аграрне інформаційне агентство. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/osnovni-derzavni-programi-stimuluvanna-ekonomiki-aki-diatimut-u-nastupnomu-roci> (дата звернення: 26.12.2023).

8. Рада бізнес-омбудсмена. Офіційний сайт. URL: <https://boi.org.ua/about-us/> (дата звернення: 15.12.2023).

9. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26 листопада 1993 р. № 3659-ХІІ. Дата оновлення: 02.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12/ed20230702#Text> (дата звернення: 15.12.2023).

ЖАДАН Є. В.,

кандидат наук з державного управління,
докторант кафедри публічного права
та приватного права

(Університет митної справи
та фінансів)

УДК 342.98

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.28>

ПОКАЗНИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІДЕЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК БАЗИСУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Метою статті визначено дослідження показників ефективності впровадження ідеї сталого розвитку як базису регіональної екологічної політики з точки зору адміністративно-правового аспекту наукової розробки. Автором використано такі методи наукового пізнання, як метод синтезу, метод індукції, історико-правовий метод, структурно-логічний метод. Автором зроблено висновок, що згідно із виробленими методиками оцінки ефективності впровадження політики Сталого розвитку показниками-індикаторами мають визнаватися такі відомості та дані, як: первинні показники, до яких відносяться площа держави, чисельність її населення, обсяг виробництва, рівень впливу на довкілля (до яких відносяться обсяги викидів до атмосферного повітря, обсяги видобування природних ресурсів), природоресурсний потенціал країни; похідні показники, до яких відносяться: кількісні та якісні показники розвитку населення, до яких відносяться характеристики рівня освіти населення, його професійна структура, рівень професійної кваліфікації; обсяги ВВП (ВНП, поєднаного із ВДВ), показники виробництва; рівень освоєння території (загальна антропогенна освоєння, сільськогосподарська освоєння); комплексні показники, що відносяться до характеристик окремих галузей економіки (енергоефективність, водоемність, землевмісткість, рівень забруднення атмосфери тощо); продуктивність праці; інтегральні показники сталого розвитку, що визначають рівень системи збалансованості економіки та захисту довкілля в цілому: інтегральний показник заощаджень населення (adjustednetsavings), що відображає рівень економічного розвитку держави і суспільства, та має базуватися на основі валового національного доходу (GNI); інтегральний показник дійсних (справжніх) заощаджень (genuine (domestic) savings), відображає рівень збереження природних ресурсів та ефективність їх відновлення; інтегральний індекс сталого розвитку, що відображає рівень негативного впливу на довкілля, та обраховується на підставі застосування географічного становища території країни та її забруднення.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, ефективність, децентралізація, критерії, охорона навколишнього природного середовища, показники, регіональна екологічна політика, соціально-економічний розвиток.

Zhadan Ye. V. Effectiveness indicators of implementing the idea of continuous development as the basis of regional environmental policy: administrative and legal aspect

The purpose of the article is to study the efficiency indicators of introducing the idea of sustainable development as the basis of regional environmental policy from the point of view of the administrative and legal aspect of scientific development.

The author used such methods of scientific knowledge as the method of synthesis, the method of induction, the historical and legal method, and the structural and logical method. The author concluded that, according to the developed methods for assessing the effectiveness of the implementation of the Sustainable Development Policy, the following information and data should be recognized as indicators: primary indicators, which include the area of the state, the size of its population, the volume of production, the level of impact on the environment (which include volumes of emissions into the atmosphere, volumes of natural resource extraction), natural resource potential of the country; derived characteristics, which include: quantitative and qualitative characteristics of population development, which include the properties of the level of education of the population, its professional structure, level of professional qualifications; volumes of GDP (GNP combined with GVA), production indicators; level of development of the territory (general anthropogenic development, agricultural development); complex indicators related to the characteristics of individual sectors of the economy (energy efficiency, water intensity, land capacity, level of air pollution); labor productivity; integral indicators of sustainable development that determine the level of the system of balancing the economy and environmental protection as a whole: an integral indicator of population savings (adjusted netsavings), reflecting the level of economic development of the state and society, and should be based on gross national income (GNI); the integral indicator of actual (genuine) savings (genuine (domestic) savings), reflects the level of conservation of natural resources and the efficiency of their restoration; integral index of sustainable development, reflecting the level of negative impact on the environment, and is calculated based on the application of the geographical location of the country's territory and its pollution.

Key words: *administrative and legal regulation, efficiency, decentralization, criteria, environmental protection, indicators, regional environmental policy, socio-economic development.*

Постановка проблеми. Обґрунтована та впроваджувана у сучасному світі ідея забезпечення Сталого розвитку виходить із розуміння досягнення реалізації принципів гармонійності, збалансованості побудови взаємовідносин людини, суспільства та держави, що вимагає розвитку системи економіки замкненого циклу, запровадження альтернативних джерел енергії, розвитку форм доступу громадськості до здійснення функцій публічного управління та адміністрування в сфері охорони довкілля, забезпечення раціонального використання природних ресурсів. Ключові принципи та підходи до розуміння сталого розвитку має визнаватися через такі складові. Першим принципом побудови концепції сталого розвитку є забезпечення високої якості життя людей, охорони їх здоров'я, сприяння добробуту на засадах соціальної справедливості. Важливо враховувати, що досягнення високої якості життя повинно бути супроводжене соціальною справедливістю, щоб уникнути нерівності та дискримінації. Наступним принципом є взаємозалежність соціальних, економічних та екологічних цілей досягнення сталого розвитку. Забезпечення збалансованого розвитку вимагає урахування всіх аспектів суспільства для потреб сучасного покоління і майбутнього. Важливо розвивати суспільство, задовольняючи потреби сучасного покоління, але не шкодячи майбутнім поколінням. Це вимагає раціонального використання ресурсів та створення ефективних технологій.

Стан наукової розробки проблеми. Дослідження проблематики визначення змісту політики Сталого розвитку вимагає звернення не лише до публікацій, здійснених в межах юридичної науки, але і в межах публікацій вчених-економістів, соціологів, екологів та інших комплексних наукових праць. Варто виокремити наукові публікації Є.О. Легези, Ю.О. Легези [1], Н.Ю. Задираки [2], Н.В. Мішиної [3] та ін. Але при цьому питання формування та

реалізації регіональної екологічної політики на основі ідеї Сталого розвитку не було здійснено, що визначає актуальність даного дослідження.

Метою статті є дослідження показників ефективності впровадження ідеї сталого розвитку як базису регіональної екологічної політики з точки зору адміністративно-правового аспекту наукової розробки.

Виклад основного матеріалу. Варто виокремити три основні складові сталого розвитку: соціальну, економічну і екологічну. Є необхідним вирішити потреби у свідомому підході до вирішення питань, пов'язаних з економічним зростанням, екологією та здоров'ям людини. Орієнтація на людину та збереження стабільності соціальних і культурних систем є центральною категорією у впровадженні ідей сталого розвитку. Сталий розвиток має бути спрямований на захист і зміцнення соціальних та культурних цінностей, щоб забезпечити стабільність суспільства.

Сталий розвиток має базуватися на забезпеченні збереження довкілля та відновлення природних ресурсів, пошуку альтернативних засобів збереження культурної спадщини та створення базису для її відновлення. Реалізація політики сталого розвитку є неможливою без дієвого та ефективного нормативно-правового та організаційно-управлінського забезпечення її впровадження як на загальнонаціональному, так і на місцевому регіональному рівні, що є особливо важливим в умовах впровадження політики децентралізації [4].

В цьому сенсі приділимо окрему дослідницьку увагу питанню встановлення змісту екологічного складового елементу, що вимагає розроблення системи як природоохоронних заходів, так і перегляду підходів до формування системи економічних стимулів до впровадження інноваційних технологій захисту довкілля. На жаль, в умовах воєнної агресії росії на території України значні площі земель зазнали шкідливої з точки зору екологічної безпеки руйнації. І впровадження концепції сталого розвитку ускладнюється необхідністю створення умов не лише для розвитку виробництва, але і задоволення потреб оборони. Хоча безумовно навіть в таких складних умовах є необхідним поступова діяльність із екологізації виробництва, підвищенню рівня екологічної правосвідомості та зростанню рівня впровадження альтернативних джерел енергії.

Реалізація концепції сталого розвитку безпосередньо залежить від формування державної та регіональної політик у сфері охорони довкілля, від налагодження взаємодії уряду і суспільних недержавних організацій. Інституційно концепція сталого розвитку має забезпечуватися через сукупність таких елементів, як: політико-правовий елемент, що вимагає удосконалення змісту загальнонаціональної та регіональної політик; освітянський як формування кадрового забезпечення із впровадження вироблених системи природоохоронних заходів та підвищення рівня екологічної свідомості громадян; фінансово-економічний, що реалізується через забезпечення ефективності системи екологічних податків та зборів; економічно-структурний, що вимагає подальших процесів екологізації виробництва; громадський, що вимагає створення умов для активної залученості до процесів управління у сфері природокористування та впровадження діяльності, пов'язаної із забрудненням довкілля [5, с. 245–246].

Відповідність та результативність політики із впровадження концепції сталого розвитку вимагає розробки певної системи показників, що є критеріями та індикаторами успішності її реалізації. Наприклад, у ФРН розробка складових політики із впровадження ідеї сталого розвитку базується на формуванні чітких планів, досягнення яких контролюється на рівні федерального уряду та уряду земель. Одним із таких показників, у ФРН є наближення до 95% переробки побутових відходів до 2030 року; також до 2030 року заплановано повна відмова від автотранспортних засобів, що працюють на бензинових двигунах [6; 7].

В Україні відсутньою є практика впровадження певних критеріїв успішної реалізації окремих стратегій чи концепцій. В окремих стратегічних документах зустрічаються поодинокі випадки щодо встановлення часових показників, однак при цьому вони часто застосовуються без врахування кількісних критеріїв оцінки успішності впровадження загальнонаціональних та регіональних політик в цілому, і зокрема, у сфері охорони довкілля. Наприклад,

у Національній стратегії управління відходами в Україні до 2030 року, ухваленої Розпорядженням КМ України від 8 листопада 2017 р. № 820-р, встановлюється, що спеціальними заходами у сфері побутових відходів є: розробка та прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на: функціонування реєстрів, де має бути відображено інформаційні відомості для суб'єктів господарювання із надання послуг із вивезення побутових відходів; встановлення режиму речових прав на побутові відходи; здійснення політики із економічного стимулювання діяльності із переробки побутових відходів; запровадження принципів побудови системи фінансування проведення природоохоронних заходів на принципах «забруднювач платить», «розширена відповідальність виробника», що передбачає запровадження підвищеної системи загальнообов'язкових платежів за забруднення довкілля; створення та функціонування механізму гарантій виплат, що мають надаватися на здійснення будівництва, експлуатацію, закриття, рекультивуацію, а також подальший догляд і моніторинг полігонів побутових відходів впродовж не менш, ніж 30 років після закриття за рахунок тарифів на захоронення побутових відходів; визначення підстав застосування заходів юридичної відповідальності споживача послуг з вивезення побутових відходів у разі відсутності у нього цивільно-правового договору чи іншої форми правочину, що закріплюється його взаємозв'язок із особою, що надає житлово-комунальні послуги у сфері вивезення відходів; організація вивезення побутових відходів, що має бути відсортовано залежно від певних категорій, перевізниками, діяльність яких має бути підтверджена конкурсного відбору; підсилення розміру санкцій, що встановлюється за вчинення правопорушень за надання послуг з вивезення, перевезення побутових відходів на об'єкти поводження з побутових відходів (перероблення та захоронення), із порушенням вимог організації таких послуг; визначення вимог відповідності до матеріалів та продукції, що утворюється в процесі вторинної переробки відходів і їх повторного використання; мінімізація процесів утворення побутових відходів; доступ до інформації з питань поводження із відходами; оптимізація механізмів поводження із відходами щодо забезпечення рентабельності таких операцій; залучення населення до роздільного збирання побутових відходів та стимулювання такого їх збирання; залученість населення до роздільного збирання відходів, в тому числі у селищах і селах; забезпечення умов безпечного поводження з окремими небезпечними відходами, зокрема, медичними відходами, електровідходами; функціонування у населених пунктах, де постійно проживає більш, ніж 50 тис. осіб, відповідних пунктів прийому побутових відходів задля дотримання вимог їх роздільного збирання; створення системи пунктів прийому побутових відходів, до складу яких входить небезпечні відходи, чи великогабаритні відходи; чи відходи, що можуть бути використані у якості вторинної сировини, чи відходи будівельних робіт; інші заходи. При цьому жоден із перелічених напрямів, що спрямовується на забезпечення ефективності здійснення політики із управління побутовими відходами, не має прямої вказівки на строки їх реалізації.

Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року має будову із градацією заходів забезпечення управління відходами, що поділяється на три етапи, де перший етап – це 2017–2019 рр., другий етап 2019–2023 рр., третій етап – 2023–2030 рр.. Зазначені вище заходи, зокрема, мали б бути вживаними та реалізованими впродовж другого етапу. Звичайно, умови воєнного стану знижують ефективність здійснення політики із питань управління побутовими відходами, але при цьому не повинні означити відсутність навіть спроб із їх впровадження. Тим більш, воєнний стан призводить до формування нової категорії відходів, управління якої Розпорядженням КМ України від 8 листопада 2017 р. № 820-р взагалі не було передбачено, і зміни до Національній стратегії управління відходами в Україні до 2030 року не були внесені та не розробляються. Такою категорією є так звані «відходи війни», використання яких та ефективність управління якими є нагальною потребою та необхідністю сучасного суспільства. Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року має декілька згадок термінів, із настанням яких пов'язується виконання певних заходів впливу. Наприклад, у 2023 році було заплановано забезпечити переробку 15% побутових відходів на засадах роздільності сортування та запровадження у дію сміттесортувальних

ліній та сміттєпереробних заводів. До настання граничного строку дії Розпорядженням КМ України від 8 листопада 2017 р. № 820-р, тобто до 2030 року має бути забезпечено сортування та роздільне збирання близько 50% побутових відходів. Одним із заходів, що мав бути активно запроваджений Національною стратегією управління відходами в Україні до 2030 року було проведення загальнонаціональної інформаційно-освітньої діяльності із формування підвищеного рівня екологічної правосвідомості щодо необхідності роздільного сортування відходів [8].

На разі такий підхід, що існує у процесі побудови загальнонаціональних стратегій у сфері охорони довкілля, який не передбачає чіткої планової підходів із їх реалізації, негативно впливає на ефективність їх здійснення, та впровадження до життя суспільства. Очевидно необхідним є відмова від такої юридичної техніки розробки та ухвалення загальнонаціональних програм у сфері охорони довкілля та встановлення в межах їх змістовної структури як якісних, так і кількісних показників реалізації таких політик.

Розробка таких якісних та кількісних показників має базуватися на наявних та вироблених світовою спільнотою показників рівня розвитку суспільства, здійснення природоохоронних заходів, визначених та сформованих критеріїв та індикаторів Сталого розвитку, що має відображати ряд важливих індикаторів суспільного, громадського та державницького життя. На основі напрацювань, що були вчинені такими суб'єктами, як Світовий банк (World Bank), Міжнародний інститут світових ресурсів та Інститут світового спостереження, Міжнародний інститут навколишнього середовища і розвитку (International Institute for Environment and Development); Організація економічного співробітництва і розвитку (*Organisation for Economic Co-operation and Development*), вироблено ряд підходів до встановлення змісту та критеріїв визначення ефективності управління забезпечення сферою охороною довкілля, які було узагальнено у навчальній публікації, підготовленою Т. Гречко, С. Лісовським, С. Романюком, Л. Руденко [9; 10].

Висновок. Отже, згідно із виробленими методиками оцінки ефективності впровадження політики Сталого розвитку показниками-індикаторами мають визнаватися такі відомості та дані: *первинні показники*, до яких відносяться площа держави, чисельність її населення, обсяг виробництва, рівень впливу на довкілля (до яких відносяться обсяги викидів до атмосферного повітря, обсяги видобування природних ресурсів), природоресурсний потенціал країни; *похідні показники*, до яких відносяться: кількісні та якісні показники розвитку населення, до яких відносяться характеристики рівня освіти населення, його професійна структура, рівень професійної кваліфікації; обсяги ВВП (ВНП, поєднаного із ВДВ), показники виробництва; рівень освоєння території (загальна антропогенна освоєння, сільськогосподарська освоєння); *комплексні показники*, що відносяться до характеристик окремих галузей економіки (енергоефективність, водоемність, землевмісткість, рівень забруднення атмосфери тощо); продуктивність праці; *інтегральні показники* сталого розвитку, що визначають рівень системи збалансованості економіки та захисту довкілля в цілому: інтегральний показник заощаджень населення (*adjustednetsavings*), що відображає рівень економічного розвитку держави і суспільства, та має базуватися на основі валового національного доходу (GNI); інтегральний показник дійсних (справжніх) заощаджень (*genuine (domestic) savings*), відображає рівень збереження природних ресурсів та ефективність їх відновлення; інтегральний індекс сталого розвитку, що відображає рівень негативного впливу на довкілля, та обраховується на підставі застосування географічного становища території країни та її забруднення [10].

Отже, застосування зазначених показників є певним базисом для формування оцінки ефективності впровадження політики Сталого розвитку у сфері охорони в країні як на загальнонаціональному рівні, так і на рівні вироблення регіональних характеристик.

Список використаних джерел:

1. Легеца Ю.О., Легеца Є.О. Адміністративно-правові засади охорони водних ресурсів. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Випуск 2. С. 116–120. URL.: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.19>

2. Задирака Н.Ю. Перспективи впливу особливого адміністративного права на інститут публічного майна. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2019. Випуск 68. С. 151–157

3. Mishyna N. Decentralization: European court of human rights' judgements implementation. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2023. Випуск 32. С. 94–99.

4. Балашов А. Концепція сталого розвитку в глобальному вимірі та її управлінська операціоналізація. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2009. Вип. 3(3). URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dums/2009_3/index.html/

5. Загорський В. С. Концептуальні основи формування системи управління сталим розвитком еколого-економічних систем : монографія/. Львів : ЛПІДУ НАДУ, 2018. 336 с.

6. Eckpunkte einer Frankreichstrategie für das Saarland. URL.: https://www.saarland.de/SharedDocs/Downloads/DE/mfe/Großregion_und_Europa/Eckpunkte_Frankreichstrategie_D.pdf?__blob=publicationFile&v=1

7. Geschichte (n), menschen und visionen. URL. <https://malchingeschichten.wordpress.com>

8. Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 820-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-p#Text>

9. Гречко Т. К., Лісовський С. А., Романюк С. А., Руденко Л. Г. Публічне управління в забезпеченні сталого (збалансованого) розвитку : навч. посіб. Херсон : Грінь Д. С., 2015. 264 с.

10. Лісовський С. А., Марушевський Г. Б., Павличенко П. Г., Руденко Л. Г., Тимочко Т. В. Майбутнє, якого ми хочемо: особливості реалізації парадигми сталого (збалансованого) розвитку в Україні. К.: Центр екологічної освіти та інформації. 2012. 60 с.

ЗІНИЧ Л. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного,
міжнародного та адміністративного
права

(Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника)

УДК 355.21-027.581:355.513

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.29>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ПРИЗОВУ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ В ПЕРІОД МОБІЛІЗАЦІЇ

У статті досліджуються питання забезпечення законності під час призову в період мобілізації. Аналізуються історичні аспекти становлення інституту мобілізації, ключові події та моменти, що вплинули на розвиток мобілізації, наукові підходи щодо розуміння законності, правові інструменти й проблемні питання забезпечення законності під час мобілізації.

Визначено, що законність як принцип права в діяльності центрів комплектування та соціальної підтримки полягає в тому, що: 1) працівники територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки повинні діяти відповідно до вимог законодавства; 2) у своїй діяльності територіальні центри комплектування та соціальної підтримки не повинні виходити за межі своїх повноважень, діючи за принципом «дозволено те, що прямо передбачено законом»; 3) у процесі реалізації повноважень вони повинні дотримуватися правових процедур.

Встановлено, що інструментами забезпечення законності під час призову на військову службу в період мобілізації є: 1) прозорість та публічність; 2) контроль громадськості та громадських організацій; 3) можливість оскарження рішень територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (апеляційні процедури).

Публічність та прозорість під час мобілізації полягає в тому, що інформація про призов на військову службу повинна бути доступною громадськості, щоб забезпечити контроль і не допустити фактів порушення законності.

Контроль громадськості та громадських організацій під час призову на військову службу в період мобілізації є важливим фактором забезпечення прозорості та справедливості цього процесу. Вони можуть спостерігати за процедурами призову, взаємодіяти з громадянами та військовими посадовцями, допомагати вирішувати спірні ситуації і дотримуватися законодавства.

Можливість оскарження рішень, дій або бездіяльності посадових осіб територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки під час мобілізації є важливою гарантією захисту прав громадян України.

Для розв'язання проблемних питань, які виникають під час мобілізації, необхідний комплексний аналіз історичних, правових та соціально-економічних аспектів даного явища з метою прийняття оптимальних рішень для захисту прав і свобод громадян.

Ключові слова: законність, призов на військову службу, мобілізація, публічність і прозорість призову, громадський контроль.

Zinych L. V. Ensuring legality during conscription for military service during mobilization

Ensuring legality during conscription in the period of mobilization is the topic of this article. The historical aspects of the development of the Mobilization Institute are analyzed. Key events and moments that influenced the development of mobilization are examined. Scientific approaches to understanding legality are discussed. Legal instruments and problematic issues of ensuring legality during mobilization are identified.

It is determined that legality, as a principle of law in the activities of recruitment and social support centers, consists of the following: 1) Employees of territorial recruitment and social support centers must act in accordance with the requirements of legislation. 2) In their activities, territorial recruitment and social support centers should not exceed their powers, acting on the principle of “what is allowed is what is directly provided by law.” 3) In the process of implementing their powers, they must adhere to legal procedures.

It is established that the instruments for ensuring legality during conscription in the period of mobilization are: 1. Transparency and publicity. 2. Control by the public and public organizations. 3. The possibility of appealing decisions of territorial recruitment and social support centers, appellate procedures.

Publicity and transparency during mobilization mean that information about conscription for military service should be accessible to the public in order to ensure control and prevent violations of legality.

Public control and civil society organizations during conscription and mobilization are important factors in ensuring fairness and transparency in this process. They can observe the conscription procedures, interact with citizens and military officials, help resolve disputes, and ensure compliance with the law.

The ability to appeal decisions and inaction by officials, territorial recruitment and social support centers during mobilization, is an important guarantee for protecting the rights of Ukrainian citizens.

To address the problems that arise during mobilization, a comprehensive analysis of the historical, legal, and socio-economic aspects of this phenomenon is necessary in order to make optimal decisions to protect the rights and freedoms of citizens.

Key words: *legality, conscription, mobilization, publicity, and transparency, call for public control.*

Вступ. Мобілізація в умовах воєнного стану, спричиненого російською агресією, є неодмінним елементом гарантування національної безпеки України та прямо впливає на права та свободи практично всіх громадян. Враховуючи вагомість цього процесу, мобілізаційні заходи перебувають під посиленою увагою суспільства, що робить питання забезпечення законності під час мобілізації актуальним та стратегічно важливим.

Певною мірою така ситуація зумовлена низкою недоліків у законодавстві, відсутністю прозорих і публічних процедур мобілізації та складністю оскарження рішень, що приймаються центрами комплектування та соціальної підтримки. У таких умовах пріоритетним завданням держави має бути боротьба з корупцією та забезпечення чіткого дотримання вимог законодавства, оскільки лише на основі справедливого призову військовослужбовці виявлятимуть відданість виконанню свого військового обов'язку під час захисту незалежності та територіальної цілісності України.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сутності законності та характеристика правових інструментів забезпечення законності під час призову на військову службу в період мобілізації, їх теоретичного підґрунтя та практичного застосування.

Результати дослідження. В Україні інститут мобілізації запроваджений у 1993 році прийняттям Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [7]. Агресія

Росії проти України у 2014 році стала ключовим моментом у розвитку даного інституту. Мобілізація була оголошена двічі: перший раз у 2014 і другий – у 2022 роках. Обидва рази мобілізація проводилась із метою доукомплектування Збройних сил України для відсічі російської агресії.

З цієї причини Верховна Рада України протягом останніх років активно вносить зміни до мобілізаційного законодавства. Наприклад, у червні 2023 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про військовий обов’язок та військову службу”» [1], але до сьогодні Президент України ще не підписав даний закон. Аналізуючи рішення та події за 2022–2023 роки, що мають важливий вплив на забезпечення законності, варто виділити такі: 1) у січні 2023 року набрала чинності Постанова Кабінету Міністрів України «Порядок організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов’язаних, та резервістів» [6], що передбачає використання цифрових інструментів військового обліку шляхом запровадження Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов’язаних та резервістів, яке повинно посилити законність; 2) уточнено перелік підстав для відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації для різних категорій осіб, відповідно до статті 23 Закону «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію».

Дослідження питань, пов’язаних із забезпеченням законності, передбачає детальний аналіз сутності категорії «законність». Як відомо, сьогодні законність розглядається в декількох аспектах: як спосіб управління суспільством, як принцип формування правової держави або як її ознака, як режим чіткого виконання закону [2, с. 90].

До детального аналізу принципу законності вдається І. І. Петровська, яка зазначає, що «діяльність щодо забезпечення законності має публічно-правовий характер, а органи, що її здійснюють, наділяються правовими владними повноваженнями. Таку діяльність можна визначити як сукупність заходів із забезпечення законності. Кожен із цих засобів має притаманні тільки йому риси, закріплені відповідними нормативно-правовими актами, і реалізується за допомогою спеціальних методів. Разом з тим ці способи пов’язані між собою єдиною метою – забезпечити суворе додержання вимог законності усіма суб’єктами публічного адміністрування» [4, с. 95–96].

Відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону України «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію» не передбачено принцип законності, але можна стверджувати, що принципи плановості та комплексності й погодженості є певною мірою його складовими. З урахуванням зазначеного, законність як принцип права в діяльності центрів комплектування та соціальної підтримки можна розглядати в такому контексті: 1) працівники територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки повинні діяти відповідно до вимог законодавства; 2) у своїй діяльності територіальні центри комплектування та соціальної підтримки не повинні виходити за межі своїх повноважень, діючи за принципом «дозволено те, що прямо передбачено законом»; 3) у процесі виконання повноважень вони зобов’язані дотримуватися визначених правових процедур.

Актуальним сьогодні в цьому аспекті є також використання сучасних цифрових інструментів під час мобілізації в Україні. Одним з інструментів забезпечення прозорості й законності в цілому є запровадження Електронного реєстру призовників, військовозобов’язаних та резервістів на підставі Закону «Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов’язаних та резервістів» [5]. Цей інструмент може бути використаний для швидкого та ефективного збору інформації про військовозобов’язаних, необхідних для проведення мобілізації. Однак станом на кінець 2023 року такий реєстр тільки почав функціонувати, облік призовників відбувається на основі паперових документів, до яких мають доступ лише працівники територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки. Така ситуація значно ускладнює контроль за діяльністю територіальних центрів комплектування, що створює можливості для працівників отримувати неправомірну вигоду за оформлення документів про тимчасову непрацездатність і зняття з військового обліку за станом здоров’я [3, с. 28].

Дослідження наукових поглядів та мобілізаційного законодавства дає підстави стверджувати, що основними інструментами, які сприятимуть забезпеченню законності під час

призову на військову службу в період мобілізації, можуть бути такі: 1) прозорість та публічність; 2) контроль громадськості та громадських організацій; 3) можливість оскарження рішень територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (апеляційні процедури). Охарактеризуємо кожен із зазначених інструментів забезпечення законності в період мобілізації.

1. Прозорість та публічність. Як зазначає С. П. Тимофеев, «прозорість можна визначити як заборону органам публічної влади приховувати від громадськості певну інформацію, яка становить суспільний інтерес, що стосується виконання органом його повноважень, або ж вимогу максимально доступно формулювати цю інформацію» [9, с. 260].

Процес призову та мобілізації має бути проведений відкрито. Громадяни повинні бути належним чином інформовані про вимоги, процедури та строки призову, а також про свої права та можливості. Інформація про призов повинна бути доступною громадськості, щоб забезпечити контроль і не допустити фактів порушення законності.

За відсутності інформаційної відкритості під час призову в період мобілізації виникають істотні ризики спотворення прав громадян на інформацію, приховування корупційних діянь і уникнення відповідальності за їх вчинення, що в цілому знижує ефективність призову під час мобілізації. Зазначені негативні явища не сприяють довірі громадян до центрів комплектування та соціальної підтримки.

2. Контроль громадськості та громадських організацій під час призову на військову службу в період мобілізації є важливим фактором забезпечення прозорості та справедливості цього процесу. Громадські організації та незалежні міжнародні спостерігачі можуть здійснювати контроль процесу мобілізації та забезпечення законності. Вони можуть спостерігати за процедурами призову, взаємодіяти з громадянами та військовими посадовцями, допомагати вирішувати спірні ситуації та дотримуватися законодавства.

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про національну безпеку» [8] громадяни України беруть участь у здійсненні цивільного контролю через громадські об'єднання, членами яких вони є, через депутатів місцевих рад, шляхом особистого звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або до державних органів у порядку, встановленому Конституцією України, Законом «Про громадські об'єднання» та іншими законами України. Сфера громадського нагляду може бути обмежена виключно Законом України «Про державну таємницю».

В Україні контроль громадськості здійснюється за допомогою таких механізмів:

Контроль громадських організацій. Кабінет Міністрів України закликає громадські організації долучатися до контролю процесу призову на військову службу. Громадські організації можуть відвідувати територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, проводити роз'яснювальну роботу серед населення та приймати повідомлення про порушення прав людини.

Контроль засобів масової інформації, які можуть відігравати важливу роль у забезпеченні прозорості призову на військову службу. Вони можуть висвітлювати процес призову, збирати інформацію про порушення прав людини та інформувати громадськість про стан дотримання законодавства.

Контроль правоохоронних органів. Правоохоронні органи несуть відповідальність за забезпечення дотримання законності під час призову на військову службу. Вони можуть проводити перевірки центрів комплектування та соціальної підтримки та реагувати на повідомлення про порушення прав людини.

У період мобілізації в Україні громадський контроль є особливо важливим. У цей час зростає ризик порушення прав людини, зокрема незаконних затримань та примусового проходження медичної комісії. Громадські організації, медіа та правоохоронні органи повинні докладати більше зусиль до забезпечення прозорості та справедливості призову на військову службу.

3. Апеляційні процедури під час призову на військову службу в період мобілізації є важливою гарантією захисту прав громадян України, пов'язаних із військовим обов'язком і військовою службою.

Громадянин, який не згоден із рішенням центрів комплектування та соціальної підтримки, має право оскаржити його у вищій інстанції. Водночас варто зазначити, що сьогодні відсутні прозорі механізми процесу оскарження рішень територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки. Громадянам України повинна бути надана можливість доступу до інформації про оскарження рішень та участі в процесі перегляду таких рішень. Також механізми апеляції повинні бути закріплені законодавством та забезпечувати справедливий розгляд скарг. Зазначені заходи сприятимуть збільшенню довіри громадян до діяльності територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки.

Висновки. Підсумовуючи, важливо врахувати, що питання забезпечення законності під час призову в період мобілізації вимагає системного аналізу правових інструментів, які гарантують дотримання законності. Ключовими аспектами є прозорість, публічність та можливість оскарження рішень – важливі складові ефективного регулювання суспільних відносин у контексті мобілізації.

Для вирішення проблемних питань, які виникають під час мобілізації, необхідний комплексний аналіз історичних, правових та соціально-економічних аспектів даного явища з метою прийняття оптимальних рішень для захисту прав і свобод громадян.

Список використаних джерел:

1. *Верховна Рада України* прийняла Закон щодо зменшення граничного віку перебування громадян на військовому обліку призовників з 27 до 25-річного віку. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/237142.html> (дата звернення: 12.11.2023).

2. Калініченко Л. І. Сутність законності в організації діяльності Національної поліції України. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*: тези доп. учасників міжн. наук. – практ. конф. (м. Харків, 17 травня 2019 р.) / МВС України, Харків. Нац. ун-т внутр. справ; Консультат. Місія Європейського Союзу. Харків: ХНУВС, 2019. 292 с.

3. Комашко В. В, Кравченко С. О. Корупціогенні чинники в діяльності територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки та шляхи їх усунення. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Публічне управління та адміністрування, с. 27–35.

4. Петровська Ірина Ігорівна. Принцип законності в адміністративно-правовому механізмі забезпечення прав людини. *Актуальні проблеми правового забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні: теорія і практика*: матеріали круглого столу (м. Івано-Франківськ, 26 червня 2018 року) / упорядник В. І. Розвадовський / Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018, с. 93–98.

5. Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів: Закон України від 16.03.2017 р. №1951-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1951-19#Text> (дата звернення: 17.11.2023).

6. Про затвердження «Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів»: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 року № 1487. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.11.2023).

7. Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 20.11.2023).

8. Про національну безпеку: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#top> (дата звернення: 18.11.2023).

9. Тимофеев С. П. Загальні засади забезпечення відкритості та прозорості органів публічної влади. *Публічна адміністрація та регіональний розвиток*. С. 251–278. URL: <https://pard.mk.ua/index.php/journal/article/view/242/201> (дата звернення: 13.11.2023).

КОТЕРЛІН І. Б.,старша викладачка кафедри
суспільних наук*(Івано-Франківський національний
технічний університет нафти і газу)***МЕЛЬНИЧЕНКО Н. С.,**студент III курсу Інституту гуманітарної
підготовки та державного управління*(Івано-Франківський національний
технічний університет нафти і газу)*

УДК 35.076 (045)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.30>**ПРОБЛЕМАТИКА АКУСТИЧНОГО НАСИЛЬСТВА
ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПРАВОВОГО ВИРІШЕННЯ**

Стаття розглядає проблематику сучасного світу, у якому людина, за посередництвом технологічних і не тільки засобів, змушена перебувати у постійному звуковому супроводі, що може спричинити у неї дискомфорт і моральні страждання. Стаття розглядає концепцію «акустичного насильства» та шляхи його правової протидії. Автори вказують на визначення важливості та регулювання цього явища в контексті сучасних тенденцій розвитку суспільства. Вони аналізують зарубіжний досвід щодо вивчення впливу звуку на психологічний стан та фізіологію людини.

Окрема увага у статті надається розгляду законодавчого регулювання акустичного насильства в Україні. Хоча існують певні норми щодо шумового забруднення, сам термін «акустичне насильство» не сформульовано в нормативно-правових актах. Відповідно, автори пропонують дефініцію «акустичне насильство», – як форму сенсорного насильства, що виражається у використанні технічних пристроїв або інших джерел шуму і спричиняє фізичний чи психологічний дискомфорт, спричиняє страх, ступор, страждання або інші негативні наслідки для людини, через постійні, голосні або повторювані звукові ефекти, такі як музика, крики, гучні звуки, загрозливі повідомлення, інші форми звукового домінування, від якого людина не може ізольоватися або якимось іншим чином уникнути. Вони розглядають законодавчі ініціативи, зокрема такі, які обмежують використання музичного продукту держави-агресора в громадському транспорті.

Розгляд у статті міжнародної практики демонструє шляхи вдосконалення української нормативно-правової бази у сфері протидії акустичному насильству.

У статті вказується на потребу розвитку ефективних механізмів контролю та врегулювання акустичного насильства в Україні; автори констатують, що на сьогодні дотримання встановлених норм шуму контролюється недостатньо, норми є застарілими і не враховують сучасних тенденцій у спричиненні шуму. Для вирішення цієї проблеми важливо залучення публічних служб та місцевого самоврядування, а також необхідність виокремлення профільних служб, які розробляють граничні норми шуму та слідкують за їх дотриманням. Автори підкреслюють важливість розробки комплексних заходів для запобігання акустичного насильства, у тому числі шляхом впровадження адміністративної

відповідальності щодо винних у створенні агресивного звукового середовища, а також послідовної популяризації у суспільстві інформаційної культури.

Ключові слова: акустичне насильство, негативний звуковий вплив, звукове середовище, звуковий булінг, звукова війна, звукове домінування, правове регулювання шуму.

Koterlin I. B., Melnychenko N. S. The issue of acoustic violence and ways of its legal resolution

The article addresses the issue of modern world where people, through technological and other means, are forced to be in constant sound accompaniment, which can cause discomfort and moral suffering. It discusses the concept of “acoustic violence” and ways to legally counter it. The authors highlight the importance and regulation of this phenomenon in the context of contemporary societal trends. They analyze international experience in studying the impact of sound on human psychology and physiology.

Special attention in the article is given to the legislative regulation of acoustic violence in Ukraine. Although there are certain norms regarding noise pollution, the term “acoustic violence” itself is not formulated in legal acts. Accordingly, the authors propose a definition of “acoustic violence” as a form of sensory violence expressed through the use of technical devices or other noise sources causing physical or psychological discomfort, fear, stupor, suffering, or other negative effects to a person, through constant, loud, or repetitive sound effects, such as music, screams, loud sounds, threatening messages, and other forms of sound dominance that one cannot isolate from or avoid. They consider legislative initiatives, including those limiting the use of music from the aggressor state in public transport.

The article’s examination of international practices shows ways to improve the Ukrainian legal framework in countering acoustic violence. It points out the need to develop effective mechanisms for controlling and regulating acoustic violence in Ukraine, noting that compliance with established noise norms is insufficiently monitored, the norms are outdated and do not consider current trends in noise generation. To address this problem, it is important to involve public services and local governments, and the need to distinguish specialized services that develop noise limits and monitor compliance. The authors emphasize the importance of developing comprehensive measures to prevent acoustic violence, including introducing administrative responsibility for those creating an aggressive sound environment and promoting information culture in society.

Key words: acoustic violence, negative sound impact, sound environment, sound bullying, sonic warfare, sound domination, legal regulation of noise.

Вступ. Сучасні технічні можливості надають значні переваги комунікації та отримання різноманітної інформації, у тому числі через ретранслятори, за посередництвом гучномовця чи динаміка. Поширені рекламні кампанії на вулицях населених пунктів з використанням колонок зі звуковими доріжками, гучні звуки салютів у час, коли люди травмовані війною, ремонтні роботи сусідів у вихідні дні. У більшості людей це викликає дискомфорт і, як наслідок, провокує агресію на винуватця джерела поширення шуму. Негативний акустичний вплив на здоров’я людини може бути значним і призвести до порушень сну, збудження нервової системи, зниження концентрації, погіршення пам’яті, втрати слуху та інших негативних наслідків для здоров’я, загалом спричинити психологічне страждання людини. Крім того, шум може стати причиною конфліктів між людьми та порушувати громадський порядок. Відповідно, на сьогодні актуальним є виокремлення такого явища як акустичне насильство і шляхів правового захисту від нього.

Стан дослідження. В українській правовій науці поняття «акустичне насильство» мало досліджене. Однак у зарубіжній практиці упродовж останнього десятиріччя помітний інтерес, спрямований на вивчення особливостей звукового насильства, наслідків його застосування та способів протидії йому. Зокрема, Дж. Мартін Дотрі досліджує взаємозв'язок між шумом та насильством у контексті війни в Іраку. Науковець стверджує, що за екстремальної гучності чи екстремальних психосоціальних обставин, звуки військового часу стають непов'язаними зі своєю суттю, втрачаючи більшу частину або весь свій інформаційний зміст. У таких ситуаціях шум неможливо відрізнити від самого насильства. Спираючись на досвід цивільних осіб Іраку та військовослужбовців США, Дотрі стверджує, що онтології насильства та шуму мають однаково спрямовані характеристики. Обидва явища можуть бути спрямовані на жертву (аудитора) і також піддаються ефекту їх витоку, який охоплює передбачуваних жертв, перехожих і учасників звукового насильства (ехолотів) у спільному, хоча й різноманітному, полі чуттєвого. Неологізм «танатосоніка» вказує на режими, які стирають межу між шумом і насильством, користуючись онтологічною подібністю, яка робить насильство публічним і розповсюдженим [1].

Джейкоб Кінгсбері Даунс розглядає як за допомогою навушників створюються звуки, що проникають у внутрішній феноменологічний простір голови. Він аналізує зареєстровані випадки звукового насильства та тортур із використанням навушників через композитну теоретичну лінзу, взяту з досліджень музики, звуку та тіла і стверджує, що насичуючи звуком внутрішній простір, який сприймається головою, виконавці насильства здійснюють звукове домінування [2].

Джеймс Е. К. Паркер розглядає поняття «звукова війна» та «звукове право». У роботі дослідника висвітлюються деякі ключові елементи юриспруденції звукового супроводу [3].

Постановка завдання. Виходячи з актуальності різних форм насильства у нашому сьогоденні, метою цієї статті є розглянути поняття акустичне насильство в правовому аспекті, дати визначення поняттю «акустичне насильство», визначити роль публічних служб в Україні та практику протидії йому в інших державах, розглянути нормативно-правову базу регулювання цього питання в Україні та законодавчу практику інших держав, компетентні органи, що можуть запобігати акустичному (звуковому) насильству.

Результат дослідження. Акустичне насильство може мати різноманітні форми, включаючи навмисне створення великої кількості шуму, використання звукових пристроїв з неприємними звуками, гучної музики, промовляння образливих слів або загроз, та інших подібних дій.

7 жовтня 2022 року набув чинності Закон № 2310-IX щодо підтримки національного музичного продукту та обмеження публічного використання музичного продукту держави-агресора [4]. З 7 жовтня 2022 року в Україні заборонено «акустичне насильство» у пасажирському транспорті. Водіям рейсових пасажирських автобусів і маршруток заборонено «відтворювати в салоні автобуса музику, звуки фільмів чи інші звукові сигнали, крім інформації про поїздку».

Однак, українське законодавство не надає визначення поняття «акустичне насильство». Виходячи з особливостей його здійснення, на нашу думку, це форма сенсорного насильства, яка виражається у використанні технічних пристроїв або інших джерел шуму і спричиняє завдання фізичного чи психологічного дискомфорту, страху, ступору або інших негативних наслідків людині, через постійні, голосні або повторювані звукові ефекти, такі як музика, крики, гучні звуки, загрозливі повідомлення та інші способи звукового домінування.

Загалом в Україні протидія акустичному насильству відбувається у широкому розумінні, як реагування на шум. Законом України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» встановлюються максимально допустимі рівні шуму в різних видах промисловості, будівництві, житлових і громадських будівлях тощо [5]. Також передбачаються санкції за порушення встановлених норм шуму, зокрема штрафи та зобов'язання щодо відшкодування збитків, завданих здоров'ю людини, а власне відповідальність за порушення цих норм, що передбачено статтею 182 КУпАП [6, ст. 182].

Повноваженнями у сфері встановлення та контролю за дотриманням норм шуму в Україні здійснюють публічні служби [7], зокрема, органи місцевого самоврядування. Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», місцеві ради мають право встановлювати місцеві норми шуму та приймати рішення про заходи з мінімізації шуму в місті чи районі [8]. Крім того, органи місцевого самоврядування можуть встановлювати вимоги щодо умов роботи підприємств, установ та організацій з метою зменшення шуму, який вони створюють, включаючи заборону проведення робіт у певні години, коли це може завдати шкоди здоров'ю населення.

Також, місцеві ради можуть здійснювати контроль за дотриманням встановлених норм шуму та вимог щодо умов роботи підприємств, установ та організацій. У разі порушення вимог законодавства щодо шуму, органи місцевого самоврядування можуть застосовувати санкції, такі як штрафи, вимога зупинення роботи підприємства, установи чи організації.

Таким чином, органи місцевого самоврядування відіграють важливу роль у контролі за дотриманням законодавства щодо шуму та зменшенні впливу шуму на здоров'я населення в містах та районах.

Окрім органів місцевого самоврядування, до служб, які здійснюють контроль за дотриманням законодавства щодо шуму відносяться:

- державна служба України з питань праці;
- держпродспоживслужба.

Ці органи здійснюють контроль за дотриманням встановлених норм щодо рівня шуму на території України, а також приймають заходи щодо його зниження.

В Україні боротьба з акустичним насильством лише набирає ознак системності, однак у різних країнах світу вже існують закони, які регулюють проблему акустичного насильства та незаконного шуму. Ось деякі приклади таких законів:

1. В США існує Закон «Про контроль за шумом», який встановлює стандарти для рівнів шуму в житлових та комерційних будівлях [9].

2. У Великобританії існує Закон «Про захист від шуму та надмірної вібрації», який встановлює межі для рівнів шуму та вібрації в будівлях та на вулицях [10].

3. В Індії існує Закон «Про захист від шуму та забруднення», який встановлює межі для рівнів шуму в будівлях та на вулицях та встановлює штрафи за незаконне використання звукових пристроїв [11].

4. У Франції існує Закон «Про боротьбу з шумом», який встановлює межі для рівнів шуму в будівлях та на вулицях та накладає штрафи за незаконне використання звукових пристроїв [12]. Хоча деякі види шуму у Франції навпаки охороняються законом. Наприклад Парламент Франції затвердив закон «Про захист шумів і запахів сільської місцевості». Тепер законодавчо затверджено, що кукурікання півнів і запахи тварин є «сенсорною спадщиною» сільської місцевості Франції, котра юридично захищена від спроб придушити повсякденні аспекти сільського життя від прибулих, які шукають тиші та спокою [13].

Аналізуючи законодавство інших держав у цій сфері можна знайти певну кореляцію між публічними службами, які здійснюють контроль за дотриманням законодавства в сфері акустичного насильства. До прикладу, у всіх згаданих країнах ці функції покладені на місцеві поліцейські відділи – вони можуть реагувати на скарги громадян і проводити розслідування щодо порушень законодавства в сфері акустичного насильства. Також у цих країнах, як і в Україні, до врегулювання цієї проблеми залучені органи місцевого самоврядування. У більшості міст і містечок органи місцевого самоврядування встановлюють правила щодо дозволених рівнів шуму та контролюють їх дотримання. Не менш важливими є і органи судової системи, які притягують порушників до відповідальності та забезпечують відшкодування постраждалим.

У той же час, у кожній з країн, як і в Україні, є також спеціальні служби, департаменти, відділи, агентства, чи навіть міністерства які встановлюють норми шуму в межах країни чи її територіальних одиниць.

У США до таких органів можна віднести:

– Департамент здоров'я – у деяких штатах США департамент здоров'я може виступати як регулятор шуму та займатися контролем за дотриманням норм щодо рівня шуму в громадських місцях [14].

– Органи державного регулювання. У деяких штатах США державні органи регулювання можуть виступати як регулятори шуму та встановлювати норми щодо рівнів шуму в окремих галузях, таких як транспорт, промисловість тощо.

– Міждержавні комісії. У США також існують міждержавні комісії, такі як Федеральна комісія з комунікацій (FCC), які контролюють дотримання правил щодо рівнів шуму в галузі радіо- та телекомунікацій [15].

У Великобританії це органи здоров'я та безпеки такі як Національний інститут здоров'я та клінічних досліджень (National Institute for Health and Clinical Excellence) [16] та Офіс здоров'я та безпеки (Health and Safety Executive) [17]. Вони можуть встановлювати стандарти щодо рівня шуму у різних галузях та проводити нагляд за їх дотриманням.

В Індії такими службами є Державні агентства звукового середовища – такі як Центральне агентство звукового середовища (Central Pollution Control Board) та Місцеві агентства звукового середовища можуть встановлювати стандарти щодо рівня шуму в різних галузях та проводити нагляд за їх дотриманням [18].

У Франції відповідно – Державні агентства з контролю за забрудненням повітря та шумом: Агентство з охорони навколишнього середовища та контролю за енергетикою (Agence de l'environnement et de la maîtrise de l'énergie, ADEME), яке може встановлювати стандарти щодо рівня шуму в різних галузях та проводити нагляд за їх дотриманням [19] та Міністерство екології, сталого розвитку та енергетики – воно відповідає за розробку та реалізацію політики у сфері охорони навколишнього середовища, включаючи протидію акустичному насильству [20].

Висновки. Таким чином, на нашу думку, акустичне насильство – це форма сенсорного насильства, яка виражається у використанні технічних пристроїв або інших джерел шуму і спричиняє завдання фізичного чи психологічного дискомфорту, страху, ступору, страждання або інших негативних наслідків людині, через постійні, голосні або повторювані звукові ефекти, такі як музика, крики, гучні звуки, загрозливі повідомлення, інші форми звукового домінування від якого людина не може ізолюватися або якимось іншим чином уникнути.

Порівнюючи українське законодавство та законодавство деяких інших країн, ми дійшли висновку, що правова характеристика вищезгаданого поняття є актуальною у нашому сьогоденні. Тому важливими кроками є розробка нормативно правової бази в Україні, з метою закріплення правової дефініції самого поняття; перегляд та встановлення відповідальності, з метою протидії проявам такого насильства.

На сьогодні можемо констатувати, що дотримання встановлених норм шуму контролюється недостатньо, норми є застарілими і не враховують сучасних тенденцій у спричиненні шуму. Для покращення ситуації необхідно проводити більш ефективну діяльність щодо моніторингу з дотримання норм шуму, встановлювати норми шуму згідно з сучасними вимогами, та розробляти нові норми для секторів, де їх ще не існує.

Контролем за дотриманням норм шуму, як в Україні, так і закордоном займаються публічні органи, що на підставі відповідного законодавства здійснюють правоохоронну діяльність, судові органи, органи місцевого самоврядування. Можна виокремити профільні служби, які розробляють норми та слідкують за їх дотриманням. Вони різні у різних країнах, проте завдання їх схожі – забезпечити населення від впливу акустичного насильства.

Безумовно необхідним є введення поняття «акустичного насильства» в українське законодавство, з метою більш ефективного запобігання таким випадкам. Оскільки дуже часто порушник спокою формально не виходить за межі шуму визначені законом, однак характер звуку, їх повторюваність, неможливість його уникнення викликає страждання причетних, що знаходяться в епіцентрі шуму. Саме тому необхідно ввести адміністративну відповідальність за звукове насильство.

Окрім цього необхідним є ведення культурно-освітньої роботи серед населення. Його мета – виховання свідомого ставлення до власного здоров'я та здоров'я інших людей, які можуть страждати від шуму, оскільки «Моє право закінчується там, де починається право іншого».

Список використаних джерел:

1. Daughtry J. M. Thanatasonics. *Social Text*. 2014. Vol. 32, no. 2. P. 25–51. URL: <https://doi.org/10.1215/01642472-2419546> (дата звернення: 24.11.2023).
2. Parker J. E. K. Towards an Acoustic Jurisprudence: Law and the Long Range Acoustic Device. *Law, Culture and the Humanities*. 2015. Vol. 14, no. 2. P. 202–218. URL: <https://doi.org/10.1177/1743872115615502> (дата звернення: 24.11.2023).
3. Parker J. E. K. Sonic lawfare: on the jurisprudence of weaponised sound. *Sound Studies*. 2019. Vol. 5, no. 1. P. 72–96. URL: <https://doi.org/10.1080/20551940.2018.1564458> (дата звернення: 24.11.2023).
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки національного музичного продукту та обмеження публічного використання музичного продукту держави-агресора: Закон України від 19.06.2022 р. № 2310-IX : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2310-20#Text> (дата звернення: 24.11.2023).
5. Про систему громадського здоров'я: Закон України від 06.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text> (дата звернення: 24.11.2023).
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 24.11.2023).
7. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII : станом на 8 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 24.11.2023).
8. Summary of the Noise Control Act. URL: <https://www.epa.gov/laws-regulations/summary-noise-control-act> (дата звернення: 24.11.2023).
9. Noise Act 1996. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/37/contents> (дата звернення: 24.11.2023).
10. Noise Pollution (Regulation and Control) Rules, 2000. URL: <https://cpcb.nic.in/mandate-3/> (дата звернення: 24.11.2023).
11. Loi n° 92-1444 du 31 décembre 1992 relative à la lutte contre le bruit. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000179257?init=true&page=1&query=Loi+sur+la+lutte+contre+le+bruit&searchField=ALL&tab_selection=all (дата звернення: 24.11.2023).
12. У Франції ухвалили закон для захисту шумів і запахів сільської місцевості. Півні тепер законно можуть голосно кукурікати. URL: <https://hromadske.ua/posts/u-franciyi-uhvalili-zakon-dlya-zahistu-shumiv-i-zapahiv-silskoyi-miscevosti-pivni-teper-zakonno-mozhut-golosno-kukurikati> (дата звернення: 24.11.2023).
13. Департамент здоров'я США. URL: <https://www.hhs.gov/> (дата звернення: 24.11.2023).
14. Федеральна комісія з комунікацій США. URL: <https://www.fcc.gov/> (дата звернення: 24.11.2023).
15. National Institute for Health and Clinical Excellence. URL: <https://www.nice.org.uk/> (дата звернення: 24.11.2023).
16. Health and Safety Executive. URL: <https://www.hse.gov.uk/> (дата звернення: 24.11.2023).
17. Central Pollution Control Board. URL: <https://cpcb.nic.in/> (дата звернення: 24.11.2023).
18. Agence de l'environnement et de la maîtrise de l'énergie, ADEME. URL: <https://les-aides.fr/organismes/Rg/ademe.html> (дата звернення: 24.11.2023).
19. Ministère de la Transition écologique et de la Cohésion des territoires. URL: <https://www.ecologie.gouv.fr/> (дата звернення: 24.11.2023).

ПАВЛЕНКО Д. Ю.,
аспірант кафедри адміністративного
та фінансового права
(Національний університет біоресурсів
і природокористування України)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.31>

ПОНЯТТЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ТА АДМІНІСТРАТИВНИХ ФУНКЦІЙ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

У статті досліджується сутність та роль прокуратури в адміністративних процесах України. Автор аналізує поняття функціонального призначення, розкриває його ключові аспекти та визначає місце прокуратури в системі державних органів. Проводиться комплексний аналіз ролі та значення прокуратури в адміністративних процесах країни. Стаття присвячена розкриттю поняття функціонального призначення, визначенню його складових елементів та ролі в системі публічного управління. Стаття висвітлює адміністративні функції, які виконує прокуратура. Автор підкреслює важливість ролі прокуратури у забезпеченні дотримання законності та правопорядку в адміністративній сфері, чим підкреслює необхідності подальших досліджень у цьому напрямку для покращення функціонування адміністративної системи України. Автор систематизує адміністративні функції, що виконує прокуратура, зокрема здійснення нагляду за законністю та об'єктивністю роботи адміністративних органів, участь у судових процесах, вирішенні адміністративних справ та інше. Зазначається ключова роль прокуратури у забезпеченні дотримання законності в адміністративній сфері та збереженні правопорядку, особливо в контексті правових реформ в Україні. Стаття закликає до подальших наукових досліджень з питань розвитку адміністративного права та практики його застосування в Україні. Автор визначає основні адміністративні функції та досліджує роль прокуратури у забезпеченні законності та правопорядку в адміністративній сфері України зокрема та роль прокуратури в адміністративних процесах країни загалом. Дослідник спрямовує письмову роботу на розширення наукового розуміння функцій прокуратури в адміністративній та її діяльності в контексті сучасних трансформацій. Ця стаття має послугувати цінним дописом до розуміння ролі та функцій прокуратури в адміністративних процесах та може бути корисною для науковців, юристів та державних службовців, які цікавляться адміністративним правом та практикою в Україні, позаяк містить внесок у розуміння ролі та функцій прокуратури в адміністративних процесах і сприяє покращенню функціонування адміністративної системи України, розглядаючи це питання в рамках актуальних наукових дискусій і практичних викликів.

Ключові слова: адміністративна реформа, адміністративні функції, владні повноваження, суб'єкт адміністративного права, прокуратура України.

Pavlenko D. Yu. Concept of functional purpose and administrative functions of the Prosecutor's Office of Ukraine

The article explores the essence and role of the Prosecutor's Office in the administrative processes of Ukraine. The author analyzes the concept of functional purpose, reveals its key aspects and determines the place of the Prosecutor's Office in the system of state authorities. A comprehensive analysis of the role and significance

of the Prosecutor's Office in the country's administrative processes is carried out. The article is dedicated to the disclosure of the concept of functional purpose, the determination of its components, and its role in the system of public administration. The article highlights the administrative functions performed by the Prosecutor's Office. The author emphasizes the crucial role of the Prosecutor's Office in ensuring compliance with the law and order in the administrative sphere, particularly in the context of legal reforms in Ukraine. The article calls for further scientific research on the development of administrative law and its application in Ukraine. The author defines the main administrative functions and examines the role of the prosecutor's office in ensuring law and order in the administrative sphere of Ukraine in particular and the role of the prosecutor's office in the administrative processes of the country in general. The researcher directs the written work to expand the scientific understanding of the functions of the prosecutor's office in the administrative field and its activities in the context of modern transformations. This article serves as a valuable contribution to the understanding of the role and functions of the Prosecutor's Office in administrative processes and can be useful for scholars, lawyers, and government officials interested in administrative law and practice in Ukraine, as it contributes to improving the functioning of the administrative system in Ukraine by addressing this issue within the framework of current academic discussions and practical challenges.

Key words: *administrative reform, administrative functions, governing powers, subject of administrative law, Prosecutor's Office of Ukraine.*

Вступ. Необхідність визначення та аналізу поняття функціонального призначення та адміністративних функцій прокуратури України в контексті сучасних трансформацій адміністративно-правової системи держави створює актуальну наукову проблему. Важливо розглядати, як прокуратура виконує свої функції в умовах змін в адміністративному праві, як розвивається її роль у забезпеченні законності та правопорядку, а також які виклики і перспективи стоять перед цією інституцією в контексті адміністративної реформи. Тому головною проблемою є детальне вивчення та розуміння функціонального призначення та адміністративних функцій прокуратури України в сучасних умовах та їх вплив на адміністративно-правовий ландшафт країни. Серед українських науковців поняття функціонального призначення органів прокуратури та її місця в системі суб'єктів адміністративно-правових відносин досліджували, зокрема, Єрмаков Д.І., Мазурик С., Сухонос В.В., Михайленко О.Р., Васильчук Б.Г., Якимчук М.К., Костюта М.В., Стефанчук М.М., Наулик М., Мамедов Г., Банах С., Іванюк В., Мартинюк О.Г. та інші.

Постановка завдання. Головним завданням дослідження є вивчення поняття функціонального призначення та адміністративних функцій прокуратури України, а також їх взаємозв'язку в контексті сучасних адміністративно-правових реформ. Конкретні завдання дослідження включають аналіз законодавства та нормативно-правового середовища, що регулює функціональне призначення прокуратури в адміністративному праві України, визначення основних адміністративних функцій, які виконує прокуратура, та їх вплив на функціонування адміністративної системи країни, дослідження практичних аспектів роботи прокуратури, оцінка впливу адміністративної реформи на функції та роль прокуратури у забезпеченні законності та правопорядку в адміністративній сфері України, ролі прокуратури в адміністративних процесах країни. Це дослідження спрямоване на розширення наукового розуміння функцій прокуратури в адміністративній та її діяльності в контексті сучасних трансформацій.

Результати дослідження. Призначення органів прокуратури в умовах формування громадянського суспільства в Україні, на думку Єрмакова Д.І., «полягає:

- 1) в утвердженні верховенства права та Закону;
- 2) в забезпеченні дотримання прав, свобод та інтересів громадян, гарантованих Конституцією, міжнародними актами та Законами України;

3) у зниженні рівня злочинності в суспільстві, тобто забезпеченні громадської безпеки та громадського правопорядку;

4) в безпосередньому захисті прав соціально-вразливої категорії населення;

5) у підвищенні рівня правосвідомості та правової культури серед населення, що сприяє укріпленню правопорядку, а також свідомому та активному формуванню громадських інститутів, які будуть спроможні перейняти на себе більшість державних функцій» [1, с. 37].

Проте слід вказати на той факт, що «перетворення органів прокуратури з одного із механізмів каральної системи на ефективний інструмент забезпечення законності в державі – це процес не одного дня і року, який повинен супроводжуватись наявністю політичної волі дозмін, очищення від негативних явищ (в першу чергу, корупційних), а також розуміння суспільства необхідності цих змін. Існує багато прикладів пострадянських країн, де прокуратура збережена в тому вигляді, якою її формувала радянська модель тотального нагляду за громадянським суспільством та державними інституціями. Натомість такий стан обумовлений, в більшій мірі, потребою підтримувати існуючу державну владу і контроль над громадянським суспільством» [2, с. 160].

В сучасних умовах трансформації прокуратури значно змінюється і функціональне призначення прокуратури.

Термін «функція», який увів у науковий обіг німецький учений Г. Лейбніц, «означає здійснення, виконання, коло діяльності, призначення, а також зміст самої діяльності. Відомо, що в теорії зміст функцій розуміють як напрям діяльності. Однак В. Зеленецький зазначає, що вказівка лише на те, що функція – це визначення напряму або вид процесуальної діяльності, нічого не дає для правильного усвідомлення поняття функції» [цит. за 67, с. 94].

У філософії поняття «функція» вживається в декількох значеннях. Для «суспільства функція визначається як службова роль (призначення) одного з елементів соціальної системи по відношенню до іншого або до системи у цілому; як роль, яку певний соціальний інститут виконує відносно споживачів суспільної системи більш високого рівня або інтересів соціальних груп і особистостей, які її утворюють» [3, с. 95].

Функції держави – такі напрями діяльності держави, у яких безпосередньо виявляється її сутність як соціального явища. Функції державних органів такої якості мати не можуть; у них сутність держави не отримує безпосереднього вираження. Функції держави виконуються всіма чи багатьма державними органами, проте часто окремі органи грають пріоритетну роль справі здійснення будь-якої функції держави.

Під функціями органів зазвичай розуміються їх конкретні цілі та повноваження (компетенція).

Функції органу держави та її компетенція – не збігаються поняття. Функції органів держави є окремі напрями у змісті їх практичної діяльності. Компетенція є вираз функцій у повноваженнях органу, його права і обов'язки, тобто. правове встановлення їх обсягу та кордонів.

Отже, функції державні органи є юридичним поняттям. Їх зміст залежить від вольових установлень держави, що визначаються об'єктивною дійсністю, матеріальними умовами життя суспільства. Проте зміст функцій державних органів встановлюється та змінюється державою в особі тих самих органів та їх посадових осіб.

На відміну від функцій державних органів функції держави виступають як політико-філософське поняття. Вони об'єктивні за своїм характером і залежить від волі людей. Перед державою неспроможна стояти питання: здійснювати чи здійснювати йому свої функції. Їх проведення обов'язково й необхідне існування та розвитку будь-якої держави, оскільки у функціях виражається його сутність, її внутрішня природа.

Функції державних органів за змістом підпорядковані функції держави, їх цілям і вимогам. Тому діяльність державних органів має бути строго узгодженою з функціями держави.

При формулюванні поняття функцій прокуратури необхідно виходити, передусім, з визначення функцій держави, основою якого ставляться найбільш значні напрями його

діяльності, оскільки прокуратура є самостійним державно-правовим інститутом. Під функцією прокуратури слід розуміти встановлений законом самостійний вид її діяльності, який визначається соціальним призначенням прокуратури у її завданнях, що характеризується певним предметом ведення, спрямований на вирішення цих завдань та вимагає використання властивих йому повноважень та правових засобів. Як вказує В. Сухонос, «функції прокуратури визначають певні напрями її практичної діяльності відповідно до мети, а компетенція – це відображення функцій у повноваженнях прокуратури, її правах і обов'язках, тобто правове окреслення їх обсягу та меж. Функції прокуратури об'єктивно зумовлюють її компетенцію, до якої входять право й обов'язок здійснювати певного роду функції. Викладене дає можливість зробити важливий висновок: якщо наділення прокуратури або іншого державного органу тією чи іншою функцією не супроводжується визначенням її (його) повноважень з реалізації цієї функції, то це неодмінно викликає серйозні проблеми при виконанні функції, а також знижує ефективність діяльності при досягненні поставленої мети» [3, с. 98].

На думку О. Михайленка, «функції прокуратури зумовлюють її роль, значення і місце в державному механізмі, а також її систему та структуру. Система функцій впливає на соціальну компетентність органів прокуратури, їх призначення» [4, с. 122].

У дослідженнях різних соціальних систем, явищ і процесів «під час характеристики поняття «функція» використовується два підходи: функція як складова частина діяльності певного суб'єкта та функція як роль цього суб'єкта в певній системі» [48, с. 16]. Як справедливо вказується в юридичній науці, «визначення поняття «функції прокуратури» логічно мало б впливати з їх нормативного трактування. Проте в законодавстві про прокуратуру не було вироблено усталеного тлумачення цього терміну. Навіть термін «функції» в історії прокуратури України законодавець використовував не завжди, замінюючи його поняттями «повноваження», «напрямки діяльності», «шляхи реалізації завдань» тощо» [5, с. 9].

Немає єдності поглядів стосовно поняття «функції прокуратури» і в юридичній науці. Так, М. Якимчук зазначає, що «функція є одним із основних понять, через яке розкриваються структура і весь зміст діяльності органів прокуратури. Поняттям «функції прокуратури» охоплюються такі напрямки діяльності її органів, які зумовлені завданнями, на вирішення яких вони спрямовані й повинні здійснюватися» [6, с. 17].

На думку А. Лапкіна, «функції прокуратури – це основні напрямки діяльності прокуратури, що безпосередньо виражають її сутність і призначення, передбачають особливі форми, методи та тактику здійснення» [7, с. 16]. М. Косюта визначає функції прокуратури як «вид діяльності, спрямований на досягнення цілей і виконання завдань у межах предмету її відання та компетенції» [8, с. 122]. М. Стефанчук пропонує «під терміном «функції прокуратури» розуміти зумовлені історичними і політично-соціальними рівнями розвитку людства напрямки впливу прокуратури як окремої визначеної соціально значимої інституції на суспільно-правову систему в цілому, свідомість. Волю та поведінку учасників цієї системи, зокрема людини, групи людей, суспільства, держави, що мають стійкий та стабільний характер і віднаходять свою реалізацію в юридичній діяльності прокуратури через застосування публічно-правових методів впливу, в результаті чого можуть бути закріплені у відповідних нормативно-правових актах» [9, с. 43].

Функції прокуратури є результатом конкретизації основних напрямів діяльності держави в конкретній сфері, де питання про систему функцій прокуратури відображає різноманіття економічної, науково-технічної, ідеологічної та соціально-культурної, охоронної та зовнішньополітичної діяльності держави. Отже, функції прокуратури мають виходити із цільової настанови держави.

Функції прокуратури виражають пряму залежність між змістом діяльності прокуратури та завданнями, що ставляться державою. У зв'язку із чим природа функцій прокуратури визначається характером державно-владної діяльності. Вона формується під впливом функцій держави, цим функції висловлюють якісні особливості діяльності прокуратури та завдань, які вона покликана вирішувати.

Функції «матеріалізуються» через державно-владну та професійну юридичну діяльність. Таким чином, функції прокуратури є найважливішим показником адаптивності прокуратури до закономірностей розвитку суспільства і держави, що сприяє уточненню основних напрямів діяльності прокуратури.

Єдність завдань та функцій прокуратури – це емпірична основа для утворення зовнішніх та внутрішніх, вертикальних та горизонтальних зв'язків між функціями держави та прокуратури, а також елементами єдиної системи прокуратури. Функціями охоплюється весь комплекс завдань, які стоять перед прокуратурою. Природним результатом таких відносин є створення взаємозалежної структури органів та установ прокуратури. Тому обсяг діяльності та повноваження прокуратури мають відповідати змісту завдань, на вирішення яких і спрямовані функції.

Зміст діяльності прокуратури – один із елементів змісту функції. Він виступає як підстава розмежування владних повноважень між прокуратурою та іншими органами державної влади, а також між органами та установами прокуратури. Предметно-змістовний характер функцій прокуратури формує прями залежності між професійною діяльністю прокуратури та її компетенцією, які передбачені лише нормами права. Через обсяг компетенції прокуратури досягається можливість виявлення сфер її державно-владної діяльності та встановлюється коло повноважень. Тому повноваження реалізуються, з одного боку, шляхом виконання функцій держави, з другого – через внутрішню організаційно-управлінську роботу. У зв'язку з цим у системі функцій прокуратури можна виділити два основні напрями матеріальний, який виходить із державно-владної діяльності, і формальний – поділ праці в системі прокуратури.

Окремі науковці звертають увагу на «наступні «ключові елементи» поняття «функції прокуратури»:

– функції прокуратури, виходячи з етимологічного та загальнофілософського тлумачення, являють собою вид певної діяльності;

така діяльність є засобом виконання відповідних завдань і спрямована на досягнення соціально значущих цілей, тобто є специфічною, притаманною лише органам прокуратури;

функції прокуратури зумовлені відповідними метою і завданням, які органічно пов'язані з реалізацією державної політики. Функція – не просто результат діяльності, а те відношення, яке робить її доцільною, направленою, вказує на взаємозв'язок частки і цілого. Саме завдання визначають виникнення та існування функцій прокуратури, їх зміст і впливають на форми і методи їх здійснення;

– реалізація функцій прокуратури нерозривно пов'язана з використанням специфічних форм і методів, що значною мірою зумовлюють її ефективність;

– такий вид діяльності прокуратури реалізується в межах певного предмету відання та наданої їй компетенції. Це означає, що для реалізації кожної функції органи прокуратури наділяються повноваженнями, за допомогою яких і виконуються ті завдання, які покладені на органи прокуратури» [10, с. 18].

На підставі викладеного можна говорити про відокремлення функцій прокуратури від функцій інших правоохоронних органів та правосуддя. Ось чому в єдиній системі прокуратури засновуються окремі органи і структурні підрозділи, де функції прокуратури – це повноваження, що здійснюються в рамках передбачених законом, діяльності органів і установ прокуратури, прокурорів і слідчих за рішенням завдань, що стоять перед державою, у сфері забезпечення законності. В Україні теоретики і практики стверджують, що «функції прокуратури – це вид діяльності її органів, який визначається соціальним призначенням прокуратури і характеризується певним предметом відання і спрямованості на вирішення відповідних завдань» [11, с. 65].

Історичний шлях конституційного розвитку прокуратури був непростим. Проте, незважаючи на реформи, що відбувалися, вона завжди посідала у державному механізмі визначене місце. Існування прокуратури у всі часи пояснюється об'єктивною необхідністю

в прокурорському нагляді за виконанням і дотриманням законів, в яких, як правило, відбивалася воля носія влади. Тому функції та організаційна побудова органів прокуратури постійно знаходилися в тісному взаємообумовлюючому зв'язку з організацією влади в державі» [12, с. 6].

Традиційно функцію прокуратури розглядають як «основну правову категорію, що розкриває суть, зміст, структуру та межі діяльності органів прокуратури» [13, с. 63]. Як стверджує Жувака С.О., «із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року активізувався процес переформатування функціональної спрямованості діяльності прокуратури в Україні» [14, с. 3]. Функція підтримання державного обвинувачення, яка на сьогодні трансформована у функцію підтримання публічного обвинувачення в суді, є публічним проявом діяльності органів прокуратури. Це означає, що «її реалізація вимагає від прокурора відповідного вектора поведінки, який відповідав би засадам справедливості, об'єктивності та законності» [13, с. 64].

14 жовтня 2014 р. Верховна Рада України ухвалила закон про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру», яким позбавила органи прокуратури України функції загального нагляду та всіх пов'язаних із цією функцією повноважень. Прокурори перестали здійснювати нагляд за додержанням і застосуванням законів усіма суб'єктами права та вживати заходи для усунення порушень закону стосовно будь-кого, хто відповідний закон порушує. У 2016 р. в межах судової реформи були внесені зміни до Конституції України, які остаточно залишили прокуратуру без повноважень зі здійснення загального нагляду. «Позбавлені функції загального нагляду за додержанням прав і свобод людини й громадянина, додержанням законів із цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, органи прокуратури втратили потужний правовий інструментарій впливу на суб'єктів владних повноважень із метою забезпечення дотримання принципів верховенства права й законності. Прихильники такого обмеження повноважень прокуратури наголошували на тому, що прокурори часто використовували загальний нагляд для отримання неправомірної вигоди як умови скасування прокурорських перевірок і невинесення актів прокурорського реагування. Проте, незважаючи на корупційні ризики, функція загального нагляду та відповідні повноваження давали можливість прокурорам ефективно реагувати на порушення законності та вимагати їх усунення від посадових осіб органів публічної адміністрації та інших осіб, ініціювати притягнення винуватих осіб до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності. Крім того, інститут «законних вимог» прокурора давав змогу ефективно здійснювати процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах і застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, а також представництво законних інтересів держави в суді, а саме отримувати необхідну інформацію й документи від юридичних і фізичних осіб, вимагати та реально домагатися усунення порушення норм законів посадовими особами органів публічної адміністрації, забезпечувати своєчасне й повне проведення необхідних слідчих дій слідчими тощо» [15, с. 113].

Згідно з Конституцією України, норми, які визначають засади функціонування прокуратури, прописані в розділі VIII «Правосуддя», де ст. 131-1 декларує, що «в Україні діє прокуратура, яка здійснює:

- 1) підтримання публічного обвинувачення в суді;
- 2) організацію та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;
- 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом» [16].

Заразом наголошено, що «на прокуратуру не можуть покладатися функції, не передбачені Конституцією України» [16]. Водночас у пункті 9 розділу VI Конституції України сказано, що «прокуратура продовжує виконувати, згідно з чинними законами, функцію

досудового розслідування до початку функціонування органів, яким законом будуть передані відповідні функції, а також функцію нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, – до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій» [16]. Тобто «аналіз вказаної конституційної норми свідчить про подвійну природу компетенції прокуратури та розподіл її функцій і повноважень на контрольно-наглядові та правозахисні. Хоча, згідно з Основним Законом України, положення, які визначають засади функціонування прокуратури, розміщені в розділі про судову владу» [11, с. 62].

У Законі України «Про прокуратуру» та КПК України закріплено ще дві функції:

1. Координація діяльності правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю (п. 2 ст. 25 Закону України «Про прокуратуру». Як вказує Д. Супруненко, «правовий статус працівника прокуратури як суб'єкта запобігання злочинам – це встановлені у кримінальному процесуальному законодавстві його правові повноваження. При цьому варто мати на увазі той факт, що головна особливість прокуратури в Україні, а отже, і особливість її правового статусу, полягає в тому, що вона є прокуратурою змішаного (наглядово-обвинувального) типу, тобто виконує функції і нагляду за виконанням законів, і кримінального переслідування» [17, с. 43].

2. Міжнародне співробітництво. Важливим напрямом протидії злочинності «є оперативно-розшукова профілактика, яка передбачає здійснення оперативно-розшукових і профілактичних заходів щодо осіб, схильних до вчинення злочинів, конкретних груп осіб, оточення, конфліктних ситуацій, причин та умов злочинів. Прокуратура виконує в державному механізмі особливу роль, зумовлену історичними традиціями, рівнем розвитку, функціонуванням правових інститутів, виконанням ними своїх правоохоронних завдань. Крім того, прокуратура є одним зі спеціальних суб'єктів конституційно-правових відносин, які діють від імені держави, мають суспільно необхідні та законодавчо регламентовані цілі, завдання, функції, повноваження та засоби їх реалізації» [11, с. 62].

Важливо зазначити, що компетенція прокуратури може бути виражена через поєднання функцій і повноважень. У нашому випадку основні функції прокуратури викладено в Конституції як більш сталі елементи правового статусу прокуратури, а повноваження прокуратури можуть встановлюватися і переглядатися, зокрема в Законі України «Про прокуратуру», Кодексі адміністративного судочинства та інших нормативно-правових актах.

При цьому слід взяти до уваги, що визначені ст. 131-1 Конституції України та Законом України «Про прокуратуру» функції прокуратури України мають особливі призначення і завдання, оскільки їх виконання сприяє утвердженню законності в державі, забезпеченню конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також державних інтересів.

Місце прокуратури у системі органів державної влади «сьогодні обумовлюється функціями та завданнями, які покладаються на цей правоохоронний орган, і значенням для держави як гаранта законності. Відсутність конституційної функції прокурорського нагляду за дотриманням законів вимагає від державних органів, недержавних організацій, громадян розуміння нової моделі її функціонування і поступове перенесення відповідальності до компетентних органів, які утворюються в державі для забезпечення законності та правопорядку. Слід звернути увагу, що жоден міжнародно-правовий акт, який присвячений стандартам правового захисту, а також ролі прокуратури у сучасній системі органів публічної влади і правоохоронних органів, не містить переліку функцій прокуратури, зате встановлює загальні обов'язки прокурора як у межах кримінального провадження, так і поза ними; обов'язок захисту прав людини, публічних інтересів, а також гарантування законності» [18, с. 381].

Функції прокуратури можна поділити на державні (правоохоронні) та внутрішні організаційно-управлінські (адміністративні). До системи державних функцій прокуратури включаються кримінальне переслідування, координація діяльності правоохоронних органів щодо боротьби зі злочинністю, участь у відправленні правосуддя, участь у правотворчій

діяльності, співпраця з міжнародними організаціями та відповідними органами з питань правової допомоги та боротьби зі злочинністю, інформаційно-аналітична.

При цьому, дослідження правоохоронних функцій прокуратури перебуває поза предметом даного дослідження.

О. Мартинюк, з яким ми цілком погоджуємось, вказує, що традиційний підхід до наукових розробок проблем функціонування органів прокуратури, як правило, надає можливості отримати уявлення про те, яким чином реалізуються їхні функції, які виникають проблеми, колізії і яким чином на практиці ці проблеми вирішуються. Для нашого дослідження принциповим є питання, які внутрішньоорганізаційні заходи необхідно здійснювати для ефективного забезпечення реалізації конституційних функцій прокуратури. Саме ці питання, на наш погляд, можуть розглядатись в якості адміністративної діяльності прокурорів щодо реалізації їхніх функцій. Фактично мова йде про те, що існує конкретно визначена конституційна функція, яка полягає у необхідності відповідного реагування прокурором і здійснення відповідної сукупності дій, проведення заходів, видання процесуальних та наглядових документів, а існують процедури – сукупність послідовних дій, які здійснюються як самим прокурором, так і іншими працівниками, і обумовлені потребою забезпечення реалізації функцій (процедури прийняття до розгляду відповідного провадження, управлінські рішення щодо розподілу проваджень, реєстрація, аналіз, розгляд тощо), які не носять процесуального або наглядового значення і мають організуючу і упорядковуючу природу» [19, с. 137].

Управління розглядається як «серія безпосередніх, взаємопов'язаних дій, спрямованих на досягнення мети. Ці дії, кожна з яких є окремим процесом, значною мірою визначають успіх діяльності структури» [20, с. 94]. Звичайно, «функції управління органами прокуратури різних етапах розвитку державності не залишаються незмінними. Їхній зміст і обсяг залежать від багатьох соціально-економічних, політичних, історичних факторів. Кожен державний орган виконує відповідно до покладених на нього завдань визначену частину функцій держави. Наприклад, діяльність системи органів прокуратури спрямована на рішення основних напрямів, завдань, покладених на неї відповідно до Конституції України. Кожне з цих завдань припускає здійснення власного набору функцій. Функції, що відповідають головному призначенню тієї чи іншої соціальної системи, називаються основними (об'єктними). Вони індивідуальні для конкретної системи, що визначається своєрідністю об'єкта впливу, особливостями регульованих суспільних відносин» [21, с. 212]. Ефективність управлінського процесу в органах прокуратури залежить від якості управлінських рішень, що приймаються. Останнє формується за рахунок використання необхідних мінімальних вимог до їх змісту та функціонального призначення, а також із використанням запропонованої у дисертації адаптованої технології прийняття та реалізації управлінських рішень в органах прокуратури.

Управлінські повноваження Генерального прокурора «носять допоміжний характер стосовно функцій прокуратури, хоча й тісно пов'язані з правовідносинами, що виникають при здійсненні конституційних функцій. При цьому суттю його внутрішньо-управлінської діяльності є керівництво роботою органів прокуратури, яке включає і спрямування, тобто окреслення стратегічних напрямів її діяльності. Тобто, йдеться про організацію діяльності прокуратури, заходи і дії щодо її певного упорядкування» [22, с. 115].

Функції управління органами прокуратури «призначені для упорядкування діяльності самої системи державного органу. Вони припускають різні види управлінської діяльності, здійснюваної з метою забезпечення успішної реалізації основних функцій. Щодо останніх функцій управління носять допоміжний характер. Але кожна з них є відносно самостійною частиною управлінської діяльності, продуктом поділу праці та спеціалізації в управлінні, в результаті чого дані функції також поділяються на основні, вторинні та допоміжні» [21, с. 212].

Функція «як визначений вид управлінської діяльності характеризується відомою самостійністю, однорідністю і повторюваністю. Вона за допомогою відповідної її

організаційної структури забезпечує виконання завдань управління. Кожна функція має свою сферу дії здійснюється специфічними методами та у відповідних формах» [23, с. 27].

Отже, адміністративні функції прокуратури пов'язані із управлінською діяльністю в прокурорській системі. Управління прокурорською системою значною мірою пов'язані з організацією взаємодії, що є основним змістом структури прокуратури і полягає в відносинах субординації координації і реординації, елементів прокуратури.

Законодавче закріплення, однак, набули відносини субординації. З метою підвищення ефективності організаційно-управлінської структури органів прокуратури та покращення взаємодії складових її елементів важливе значення набуває нормативно-правова регламентація фактично існуючих в органах прокуратури організаційно-управлінських відносин, які не вписуються в рамки субординації. Це відноситься до організації функціональної взаємодії всередині органів прокуратури рівних у посадовій ієрархії суб'єктів відносин, до організації зовнішньофункціональної взаємодії органів прокуратури з іншими соціальними системами та взаємодії між підлеглими та керівниками органів прокуратури у випадках, коли причиною взаємодії є ініціатива підлеглого керівника.

Висновки. Функції прокуратури як вид діяльності прокуратури, який визначається її соціальним призначенням, виявляється у її завданнях, характеризується певним предметом ведення, і навіть спрямований рішення цих завдань і вимагає використання властивих йому повноважень і правових засобів. Конституція України визначає лише 3 функції прокуратури – підтримання публічного обвинувачення в суді; організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. Одночасно з цим, варто виділяти також внутрішні функції управління прокуратурою, які мають назву адміністративних функцій. При цьому, з одного боку, такі функції не мають самостійного значення і спрямовані на забезпечення належного функціонування прокуратури як державного органу, а з іншого – без забезпечення належного управління прокуратурою неможливе належне виконання нею своїх конституційних функцій, що також має перспективи подальшого вивчення.

Список використаних джерел:

1. Єрмаков Д. І. Адміністративно-правове забезпечення формування позитивного іміджу органів прокуратури України. Дис. к.ю.н. зі спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Міжнародний університет бізнесу і права, Херсон, Україна, 2013. 212 с.
2. Мазурик С. Деякі аспекти призначення прокуратури в сучасній Україні. Актуальні проблеми правознавства. 2016. Випуск 2. С. 159–162.
3. Сухонос В. В. Функції прокуратури та їх співвідношення з діяльністю. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 9. С. 94–99.
4. Михайленко О.Р. Прокуратура України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 336 с.
5. Васильчук Б.Г. Функціональна природа прокуратури України як суб'єкта адміністративного права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 4(25) том 3. С. 8–12.
6. Якимчук М.К. Проблеми управління в органах прокуратури України: теорія і практика : монографія. Київ, 2001. 440 с.
7. Лапкін А.В. Основи прокурорської діяльності в Україні : навч. посіб. у схемах. Харків : Право, 2017. 152 с.
8. Косюта М.В. Прокурорська система України в умовах демократичного суспільства : монографія. Одеса : Юридична література, 2002. 375 с.
9. Стефанчук М.М. Діяльність прокуратури щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді: проблеми теорії та практики : монографія. Київ : Ін Юре, 2016. 500 с.

10. Наулік Н., Мамедов Г. Трансформація функцій прокуратури України в сучасних умовах. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1(47). С. 15–20.
11. 11. Прокурорське право: навч. посібник / Г. Д. Борейко, О. М. Броневицька, Ю. О. Лісіцина, В. В. Луцик, В. В. Навроцька, І. Р. Серкевич, Б. М. Телефанко; за заг. ред. В. В. Луцика. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 640 с.
12. Сухонос В. В. Прокуратура в системі державних органів України: теоретичний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку: монографія. Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. 448 с.
13. Назарук О. Підтримання публічного обвинувачення в суді – конституційна функція органів прокуратури України. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 2. С. 62–67.
14. Жувака С. О. Історико-правовий аналіз розвитку функцій прокуратури України: автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.01. Київ, 2019. 19 с.
15. Севрук Ю.Г. Правові основи адміністративно-правового забезпечення реалізації функцій прокуратури України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 3. Т. 2. С. 111–116.
16. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
17. Супруненко Д. О. Прокуратура як суб'єкт запобігання злочинам в Україні. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». К., 2016. 225 с.
18. Банах С., Іванюк В. Функції управління як елемент публічного адміністрування в органах прокуратури. Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 21–22 квітня 2017 р. Тернопіль, 2017. С. 381–383.
19. Мартинюк О.Г. Адміністративна діяльність органів прокуратури: дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 216 с.
20. Якимчук М. К. Організаційно-правові основи управління в органах прокуратури України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право. Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, 2002. 396 с.
21. Рибалка Н. О. Мета, завдання та функції управління органами прокуратури України. *Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси*. 2013. № 2. с. 211–215.
22. Подкопаєв С.В. Загальні підходи до визначення поняття «організація прокуратури». *Часопис Київського університету права*. 2020. №1. С. 114–117.
23. Бандурка О. М. Теорія і практика управління органами внутрішніх справ України: монографія. Харків : НУВС, 2004. 780 с.

SAVYTSKA N. V.,
PhD student at the Criminal Law
and Procedure Department
(Sumy State University)

UDC 342.951

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.32>

**THE ROLE OF ETHICAL SAFEGUARDS IN ENSURING THE
IMPLEMENTATION OF INTERNAL INDEPENDENCE OF JUDGES
IN UKRAINE'S ADMINISTRATIVE COURTS**

The article is dedicated to exploring the significance of ethical safeguards in ensuring the internal independence of judges in Ukraine's administrative courts. This article is highly relevant in the context of contemporary reforms in Ukraine and the fight against corruption, as the internal independence of judges is crucial for ensuring fair and independent judiciary. The analysis of the role of ethical safeguards contributes to improving the quality of justice and reaffirms that the judicial system works in the best interest of society and the rule of law. The article examines aspects related to adhering to ethical norms and principles in judicial activities and their impact on ensuring the independence of judges within Ukraine's judicial system. The authors emphasize the importance of these aspects in fostering public trust in the judicial system and preserving judges' independence from external influences. The study underscores the need for further enhancement of judges' ethical training and the implementation of effective mechanisms for monitoring their conduct.

The article proposes defining ethical safeguards of judges' independence, which should be understood as rules and standards of behavior that judges must adhere to in order to maintain their independence, immunity, and high professional standards. Some of these safeguards include the existence of ethical codes of conduct for judges, a high level of professionalism among judges, and transparency in their activities.

The article also pays special attention to the use of social media by judges and the formation of the principle of judges' internal independence. The author highlights that judges' use of social media can influence both transparency and the internal independence of judges, as well as the level of public trust in the judicial system. On one hand, social media provides judges with a platform for interacting with the public and enhances transparency in their work and decision-making processes. On the other hand, the use of social media can pose risks to judges' internal independence.

In conclusion, ethical safeguards help cultivate professionalism and integrity among judges, which, in turn, can support their internal independence. These safeguards encompass several critical aspects: the existence of ethical codes of conduct for judges, a high level of professionalism among judges, and transparency in their activities.

Key words: *principles of judiciary, administrative justice, ethical safeguards, internal independence of the judge, transparency.*

**Савицька Н. В. Роль етичних гарантій у забезпеченні реалізації
внутрішньої незалежності суддів адміністративного суду в Україні**

Стаття присвячена дослідженню важливості етичних гарантій для забезпечення внутрішньої незалежності суддів адміністративного суду в Україні. Ця стаття є актуальною в контексті сучасних реформ в Україні та боротьби

з корупцією, оскільки внутрішня незалежність суддів є важливою для забезпечення справедливого та незалежного судочинства. Аналіз ролі етичних гарантій сприяє покращенню якості правосуддя та підтверджує, що судова система працює на користь суспільства та правопорядку. Стаття розглядає аспекти, пов'язані з дотриманням етичних норм та принципів у суддівській діяльності та їх вплив на забезпечення незалежності суддів у судовій системі України. Автори наголошують на важливості цих аспектів для формування довіри суспільства до судової системи та збереження незалежності суддів від зовнішнього впливу. Дослідження підкреслює необхідність подальшого вдосконалення етичної підготовки суддів та впровадження ефективних механізмів контролю за їхньою поведінкою.

Пропонується визначення етичних гарантій незалежності суддів. Під якими треба розуміти правила та стандарти поведінки, які повинні дотримуватися суддями з метою збереження їх незалежності, недоторканості та високого професійного рівня. Деякі з таких гарантій включають наступні: наявність етичний кодексів поведінки суддів, високий професійний рівень суддів, а також прозорість їх діяльності.

У статті окрема увага приділяється питанню використання соціальних мереж та формування принципу внутрішньої незалежності судді. Автор наголошує, що користування суддями соціальними мережами може впливати як на прозорість, так і на внутрішню незалежність суддів, а також на рівень довіри суспільства до судової системи. З одного боку, соціальні медіа надають суддям платформу для взаємодії з громадськістю та забезпечують більшу прозорість в їхній роботі та в процесах ухвалення рішень. Але з іншого боку – використання соціальних медіа також може створити ризики для внутрішньої незалежності суддів.

Робиться висновок, що етичні гарантії сприяють культивуванню серед суддів професіоналізму та інтегритету, що, в свою чергу, може підтримувати їхню внутрішню незалежність. Ці гарантії включають в себе наступні аспекти: існування етичних кодексів поведінки для суддів, високий рівень професійності серед суддів та прозорість їхньої діяльності.

Ключові слова: *засади судочинства, адміністративне судочинство, етичні гарантії, внутрішня незалежність судді, прозорість.*

Introduction. Internal independence of judges is one of the fundamental components of justice and is rigorously safeguarded by international standards and national legislation. Ensuring the internal independence of judges is the duty of every democratic country and is a guarantee of fair and independent judicial proceedings. Consequently, the study of ethical safeguards for judges of the administrative court becomes a key aspect of ensuring this vital component of Ukraine's judicial system. Furthermore, contemporary Ukraine is undergoing profound reforms in various fields, including the judicial system. The administrative court plays a pivotal role in resolving disputes related to the activities of state institutions and public services. Ensuring the internal independence of judges of the administrative court directly impacts judicial decisions that affect the realm of public administration and citizens' rights. Therefore, researching the role of ethical safeguards for this category of judges will contribute to enhancing the quality of justice and demonstrate that the judicial system operates in the interest of society and the rule of law.

The issue of ethical safeguards for judges in Ukraine is significant in the context of combating corruption and ensuring honest and unimpeded legal proceedings. The internal independence of judges plays a crucial role in preventing the influence of external factors on the judicial process and in ensuring transparency and openness in judicial decisions. This points to and emphasizes the need for studying the role of ethical safeguards in ensuring the internal independence of judges in the administrative court of Ukraine.

Problem Statement. The purpose of the article is to investigate and highlight the importance of ethical guarantees in ensuring the internal independence of judges of the administrative court in Ukraine. This article is aimed at examining aspects related to compliance with ethical norms and principles in judicial activities and studying their impact on ensuring the independence of judges in the judicial system of Ukraine.

Research Findings. The ethics of an administrative court judge are part of professional ethics, reflecting a set of norms for the moral and ethical behavior of judges in the administration of justice. These norms define the requirements for judges' ethical behavior in various aspects, from heightened moral requirements for judicial candidates to moral and ethical responsibility for their actions in judicial proceedings. In addition, judges in administrative courts are also subject to general moral and ethical requirements regarding the behavior of individuals and citizens in society.

In our opinion, ethical safeguards for the independence of judges are the rules and standards of conduct that judges must adhere to preserve their independence, integrity, and high level of professionalism. Some of these safeguards include the following: the existence of ethical codes of conduct for judges, a high level of professionalism among judges, and transparency in their activities.

We suggest focusing on each of these safeguards. Firstly, the presence of ethical codes of conduct for judges. Ethical safeguards for judges have long been enshrined in various oaths, codes, compendiums of rules, and judicial ethics bodies, guaranteeing the independence of judges. The critical role of ethical safeguards in realizing the principle of the internal independence of a judge is recognized in all countries worldwide. Therefore, most countries have their ethical code for judges, which sets the standards for judges' behavior and responsibility. Ethical principles and safeguards are enshrined in the Code of Judicial Ethics of the Republic of Latvia.

One of the main constitutional principles of the Republic of Latvia is the rule of law and the equality of all persons before the law and the courts. The rights of a person are realized without any discrimination, and everyone can protect their rights and lawful interests in a fair court. Judges play a central role in ensuring fair judicial proceedings and the rule of law. In a democratic society, public trust in the judiciary as a whole and in individual judges is crucial. A judge must be independent and impartial, possess high professional competence, moral authority, integrity, and an impeccable reputation. Realizing that the promotion and support of high ethical standards for judges is the responsibility of every judge, Latvian judges have adopted the Code of Judicial Ethics and have undertaken to uphold the principles enshrined in it.

It is important to note that the first canon of this code is the independence of judges. Judicial independence means that a judge is free from the influence of other branches of government and makes decisions independently, evaluating facts and applying the law without any direct or indirect external influence, coercion, pressure, threats, or interference. The judge is free from unlawful influence by the legislature and the executive and creates an appropriate image for himself. The judge promotes and safeguards the guarantees necessary for the office of a judge. Through their position, judges assert and promote high standards of judicial ethics to strengthen public trust in the judicial system.

A judge ensures that family, social, political, or other relationships do not affect the judge's actions in the administration of justice. In resolving cases, a judge is not influenced by the interests of individual persons, public protests, or fear of criticism [1].

In Ukraine, Article 56 of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" from July 7, 2010, for the first time at the legislative level, defined that issues of judges' ethics are determined by the Code of Judicial Ethics, approved by the Congress of Judges of Ukraine. This code was adopted in 2013. Specifically, in Articles 1, 2, and 3, it is stated that a judge must be independent, should avoid any unlawful influence on their activities related to the administration of justice, must not belong to political parties and professional associations, participate in any political activities, hold a representative mandate, hold any other paid positions, or engage in other paid work, except for scientific, teaching, and creative work.

However, in some countries, ethical safeguards for the internal independence of judges are not always codified in separate codes of judicial ethics. For example, in the preamble of the

Constitution of India, a commitment to justice, social, economic, and political equality is enshrined. Constitutional morality and judicial values are closely intertwined. Morality as envisioned in the constitution has significance when reasonably protected for the benefit of the people. The duty is imposed on the judicial branch, which is the guardian of the Indian Constitution, to incorporate judicial values into its functions to achieve constitutional goals. Since its inception, India has witnessed how the judicial system has transformed from a weak state organ into the most powerful instrument with its judicial creativity, which rightfully binds elements that are contrary to constitutional morality and judicial values.

Dr. B.R. Ambedkar, the founding father of the Indian Constitution, cautioned the nation during its formative years about the importance of adhering to the morality of the Constitution and judicial values [2].

The next important ethical guarantee for the implementation of the principle of internal independence of administrative court judges is a high level of professionalism. Judges are required to have a high level of qualification and be knowledgeable in the norms of substantive and procedural law.

A person's professional suitability is not determined at birth but is formed through education and professional experience, considering their positive motivation. This suitability reflects the alignment between the requirements of the profession and an individual's specific characteristics, including personality traits, abilities, motivation, physical condition, level of professional training, and other qualities [3, c. 68]. Professional suitability describes how effectively an individual can perform a job in a particular profession. In the context of selecting judges, professional suitability can be assessed using several criteria, including medical indicators, which encompass physical fitness; educational level or performance in competitive exams; psychological testing; social screening; as well as the level of professional adaptability [4, c. 175].

In our opinion, professional competence is a guarantee of the internal independence of a judge, as it enables the judge to make decisions solely based on the law and the evidence presented in the case, without succumbing to personal biases, pressure, or other factors, which could undermine their internal independence. When a judge possesses professional qualifications, it means that they have the necessary education, training, and experience to understand the legal system, interpret the law, and apply it fairly and consistently across a wide range of cases. This level of knowledge allows them to make well-founded and objective decisions, free from external influence or personal prejudices.

Furthermore, professional competence also encompasses ethical standards and a commitment to upholding the principles of judicial independence, impartiality, and integrity. Judges who are dedicated to these principles are more likely to resist pressure and protect their internal independence. Overall, professional competence is a critical factor ensuring that judges can fulfil their role as impartial arbiters of the law, which is a cornerstone of the justice system and fundamental for safeguarding individual rights and the rule of law.

Another ethical guarantee to ensure the realization of the internal independence of judges in the Administrative Court of Ukraine is the transparency of their activities. Corruption impedes the administration of justice worldwide. People perceive the judicial system as the second most corrupt public service, following law enforcement agencies. Corruption undermines justice in many parts of the world, with the poor and vulnerable populations suffering the most. Openness in the judicial system promotes integrity and enhances public trust without compromising the independence of the judiciary [5].

When corruption is present in the judicial system, it can foster a culture in which judges may feel pressured to make decisions based on personal gain or pressure rather than the merits of the case and the law. This threatens their internal independence and impartiality and can lead to unjust outcomes, eroding society's trust in the judiciary.

Similarly, the lack of transparency in the judicial system can make it challenging for judges to maintain their internal independence, as it may allow decisions to be made behind closed doors without proper oversight or accountability. This can lead to perceptions of favoritism or

injustice, further undermining public trust in the judicial system and weakening the independence of judges.

To combat these threats to internal independence, it is crucial to promote transparency and accountability within the judicial system and implement stringent anti-corruption measures. This includes establishing clear ethical standards and codes of conduct for judges, creating monitoring and reporting systems for potential corruption or unethical behavior, and ensuring proper checks and balances to prevent abuse of power.

By promoting transparency, accountability, and integrity in the judicial system, internal independence of judges can be strengthened, the rule of law can be upheld, and public trust in the justice system can be preserved.

Moreover, when discussing the transparency of the activities of judges in the Administrative Court of Ukraine, it's essential to note the freedom of expression and the right to information. Social media, open databases of court decisions, and algorithmic processing allow for the discovery of a considerable amount of personal data about judges. However, legislation imposes restrictions on the publicity of judicial decisions to ensure the safety and confidentiality of judges. Sometimes, available information about judges can lead to profiling, including using machine learning programs to predict their decisions. This can raise ethical dilemmas concerning the right to a fair trial, impartiality, honesty, and the integrity of judges, among other issues.

Nevertheless, the principle of judicial transparency remains, and parties should have access to information about judges unless the judge can demonstrate a risk to their safety and private life. Furthermore, it may not be feasible to prohibit parties from searching for information about judges online [6].

We believe that judges' use of social media can impact both transparency and the internal independence of judges, as well as society's trust in the judicial system. On one hand, social media can provide judges with a platform to communicate with the public and enhance transparency regarding their work and decision-making processes. By sharing insights into their work and the legal system, judges can help demystify the judicial system and make it more accessible to the public.

However, the use of social media can also pose risks to the internal independence of judges. Judges must be cautious not to express opinions that may compromise their impartiality or raise doubts about their ability to make fair and objective decisions in the cases they are handling. For example, a judge who expresses strong opinions on contentious social or political issues may be perceived as biased or impartial, which can erode public trust in the judicial system.

To balance these competing interests, many courts have established guiding principles or codes of conduct for judges regarding their use of social media, as is the case in Ukraine. According to Article 20 of the Code of Judicial Ethics, a judge's participation in social media, internet forums, and other forms of online communication is permissible. However, a judge may only post and comment on information that does not harm the judge's authority and the authority of the judiciary.

This approach seeks to strike a balance between judges' right to engage with the public and the need to maintain their internal independence and impartiality while upholding public trust in the judiciary. It encourages responsible and ethical use of social media by judges [7].

Conclusions. In conclusion, we would like to emphasize that ensuring the internal independence of judges of the Administrative Court is crucial for the proper functioning of this branch of the judiciary, as it resolves disputes related to the activities of state bodies and public services that affect the rights of citizens and the field of public administration. In this regard, ethical guarantees play a significant role in ensuring the internal independence of judges of the Administrative Court in Ukraine. Adherence to ethical norms and principles in the judicial activities contributes to building society's trust in the judicial system and preserving judges' independence from external influences. The aspects of ethical guarantees discussed, such as judges adhering to higher standards of professional conduct, maintaining confidentiality, and avoiding conflicts of interest, are essential for ensuring the independence of judges and the high quality of justice. The study of the role of

ethical guarantees underscores the necessity for further improvement of ethical training for judges and the implementation of effective mechanisms for monitoring their conduct.

References:

1. Code of judicial ethics of the Republic of Latvia. URL: https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/9_Tieslietu_padome/Dokumenti/CODE%20OF%20JUDICIAL%20ETHICS_EN.pdf (date of appeal: 12.12.2023).
2. Minu E. S. Constitutional Morality and Judicial Values. URL: <https://www.legalserviceindia.com/article/1186-Constitutional-Morality-And-Judicial-Values.html> (date of appeal: 12.12.2023).
3. Марцинкевич А. М. Концептуальний підхід до розробки методики професійно-психологічного відбору кандидатів на посади суддів в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. Вип. 9. С. 67–73.
4. Скоромороха Л. Конституційно-моральні критерії прогнозування професійної придатності для роботи на посаді судді. *Право України*. 2014. № 10. С. 175–185.
5. A Transparent and Accountable Judiciary to Deliver Justice for All. Asia. *Asia and the Pacific* : website. URL: <https://www.undp.org/asia-pacific/publications/transparent-and-accountable-judiciary-deliver-justice-all> (date of appeal: 12.12.2023).
6. Finding balance between judicial transparency and the freedom of expression and judges' right to privacy: *United Nations Office of drugs and crime*. Asia and the Pacific : website. URL: https://www.unodc.org/dohadeclaration/en/news/2021/23/finding-balance-between-judicial-transparency-and-the-freedom-of-expression-and-judges-right-to-privacy_-french-experience.html (date of appeal: 12.12.2023).
7. Про затвердження Кодексу суддівської етики : рішення XI з'їзду суддів України від 22 лют. 2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13/sp:max50:nav7:font2#Text> (дата звернення: 12.12.2023).

СЕМІКОП Н. В.,
аспірантка кафедри адміністративної
діяльності поліції
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 347.62:37.018.5

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.33>

РОЛЬ «ГАРЯЧИХ ЛІНІЙ» ЯК СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ЩОДО ДІТЕЙ

У статті досліджується питання функціонування «гарячих ліній» як суб'єкта запобігання та протидії домашнього насильства щодо дітей в Україні. Автором зазначається, що на сьогодні активно функціонує декілька таких ліній, зокрема Національна «гаряча лінія» з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації та «гаряча лінія» з протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей. Крім того, існує спеціалізована Національна гаряча лінія для дітей та молоді, на яку можуть звернутися діти з будь-яких питань. Статистика звернень на зазначені лінії свідчить про їх актуальність та ресурсність.

Автором наводиться ряд переваг, які мають «гарячі лінії» перед іншими суб'єктами запобігання та протидії домашнього насильства. По-перше, звертатися можна анонімно, по-друге, діти можуть не боятися про розголошення інформації, яку вони нададуть (окрім випадків, визначених законодавством); по-третє оператори проходять відповідне навчання та підвищення кваліфікації, що дозволяє їм надавати кваліфіковану психологічну та юридичну допомогу, а також вміти розмовляти з дітьми відповідно до їх вікових особливостей та психологічного стану.

Враховуючи значні потужності цього інструменту у питаннях боротьби з домашнім насильством щодо дітей, автором пропонуються варіанти щодо популяризації «гарячих ліній» як суб'єкта, до якого можна звернутися у випадках вчинення домашнього насильства. Також автором акцентується увага на важливості поширення інформації щодо можливостей звернення на такі лінії не лише за допомогою телефонного зв'язку, але й за допомогою інших каналів, що охопить дітей, які знаходяться за кордоном або на тимчасово окупованих територіях, чи з інших причин не можуть скористатися телефонних дзвінком.

Ключові слова: діти, насильство, домашнє насильство, гаряча лінія, суб'єкти запобігання та протидії домашньому насильству.

Semikop N. V. The role of “hot lines” as a subject of prevention and countermeasures against domestic violence against children

The article examines the functioning of “hot lines” as a subject of prevention and countermeasures against domestic violence against children in Ukraine. The author notes that several such lines are actively functioning today, in particular the National “hotline” for the prevention of domestic violence, human trafficking and gender discrimination and the “hotline” for combating human trafficking, preventing and combating domestic violence, gender-based violence and violence regarding children. In addition, there is a specialized National Hotline for Children and Youth, which children can contact with any questions. The statistics of calls to the mentioned lines show their relevance and resources.

The author cites a number of advantages that “hot lines” have over other subjects of prevention and countermeasures against domestic violence. Firstly, you can apply anonymously, secondly, children may not be afraid of the disclosure of the information they provide (except for cases specified by law); thirdly, operators undergo appropriate training and professional development, which allows them to provide qualified psychological and legal assistance, as well as to be able to talk with children in accordance with their age characteristics and psychological state.

Given the significant power of this tool in the fight against domestic violence against children, the author suggests options for popularizing “hot lines” as an entity that can be contacted in cases of domestic violence. The author also emphasizes the importance of disseminating information about the possibilities of contacting such lines not only by telephone, but also by other channels, which will reach children who are abroad or in temporarily occupied territories, or for other reasons cannot use a phone call.

Key words: *children, violence, domestic violence, hotline, subjects of prevention and countermeasures against domestic violence.*

Вступ. Загальновідомо, що однією із найуразливіших категорій осіб, які потерпають від домашнього насильства, є діти. Для дітей насильство є серйозною травмою, яка може мати довготривалі наслідки для їхнього фізичного, психічного та емоційного здоров'я. Але навіть усвідомлюючи факт насильства щодо себе, не всі діти знають, як можна собі допомогти. Доволі часто діти соромляться звертатися до дорослих за допомогою, оскільки бояться, що їм не повірять або вони будуть покарані ще більше. Тому перед державою стоїть важливе питання створення мережі суб'єктів, до яких може звернутися дитина у разі потреби. Окрім цього, важливо забезпечити їх належне функціонування і професійне реагування на факти насильства щодо дітей. Питання насильства щодо дітей є багатогранною проблемою, яка досліджується фахівцями різних галузей права. Що стосується діяльності суб'єктів запобігання та протидії домашнього насильства щодо дітей, то цим питанням приділяли увагу такі дослідники як Андрєнкова В.Л., Бондар В.І., Легенька М.М., Лук'яненко Т.В., Ковальова О.В., Корнієнко М.В., Пильо Д.І., Столбун Н.О., Харківська Т.А., Черєпаха К.В. та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження ролі «гарячих ліній» як суб'єктів запобігання та протидії домашнього насильства щодо дітей.

Результати дослідження. З огляду на латентність насильства щодо дітей сучасним українським законодавством у сфері запобігання та протидії домашньому насильству передбачено широкий перелік суб'єктів, на яких покладено обов'язок виявляти та реагувати на факти протиправної поведінки щодо дітей. Стаття 6 закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» виділяє чотири групи таких суб'єктів: 1) спеціально уповноважені органи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 2) інші органи та установи, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 3) загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб; 4) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах [1].

До доволі широкого кола спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб відповідно до зазначеного закону також належать кол-центри з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей [1]. Наразі такий кол-центр не створений, не дивлячись на те, що у 2018 році наказом Міністерства соціальної політики України було затверджене Положення про Державну установу «Кол-центр Міністерства соціальної політики України з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей» [2].

До речі, на жаль, частина правових положень, закріплених в законодавстві щодо боротьби з домашнім насильством, не реалізується на практиці. Наприклад, досі не працює Єдиний державний реєстр випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, передбачений в законі «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та порядок функціонування якого затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2019 р. № 234 «Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі» [3]. Втім, в суспільстві ведеться дискусія з приводу такого реєстру. Крім переваг, науковці відзначають ряд мінусів, зокрема наступні: внесення даних про особу, яка повідомила про факт насильства у сім'ї, ставить під загрозу життя і здоров'я такої особи, бо кривдник таким чином буде знати, через кого він притягнений до відповідальності за домашнє насильство; небезпека розголошення інформації та неоднозначність конфіденційності цього Реєстру: до нього має доступ лише певне коло осіб, але це коло є досить широким (це тисячі осіб – від працівників сільських рад до працівників міністерств); загроза дискримінації осіб, чії дані містяться в реєстрі, наприклад, безпідставне відмовлення в працевлаштуванні; – стигмація осіб, таких як «кривдник», «постраждала особа», «особа, що повідомила про факт домашнього насильства» [4, с. 302]. Тому, не дивлячись на нормативне закріплення приводу доцільності такого реєстру ще ведуться наукові дискусії.

Як вже зазначалося, наразі кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей не функціонує. Втім, це не означає, що в Україні відсутні «гарячі лінії», куди можна повідомити про факти домашнього насильства. Так, громадська організація «Ла Страда-Україна» забезпечує роботу Національної гарячої лінії з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації з 1997 року. З 2003 року ця лінія отримала статус Національної, а з 2017 року функціонує за єдиним гармонізованим загальноєвропейським номером з надання допомоги 116 123. Оператори зазначеної лінії надають інформаційно-просвітницькі, правові та психологічні консультації. Протягом 2022 року на лінію надійшло 38 472 звернення, серед яких 89,4 % стосувалися питань щодо попередження домашнього насильства. Крім того, в умовах війни з'явилися запити не лише відповідно до профілю гарячої лінії, але й щодо питань, які турбують внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців/військовослужбовиць та членів/членкинь їх сімей. Крім того, 0,3 % звернень були з тимчасово окупованих територій України з запитом щодо психологічної допомоги, консультацій щодо домашнього насильства, юридичних та інших питань [5]. Аналіз звернень свідчить, що є багато запитів з різних питань, що підкреслює актуальність функціонування «гарячих ліній» як суб'єкта реагування на домашнє насильство.

Довгий час зазначена «гаряча лінія» була єдиною в Україні такого формату. Роботу гарячої лінії забезпечує громадська організація «Ла Страда-Україна» за підтримки Фонду ООН у галузі народонаселення. Але важливо аби такий сервіс забезпечувався державою, а не залежав від іноземних донорів. З огляду на це, 11 лютого 2020 року офіційно розпочала роботу Гаряча лінія з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей за коротким номером 1547, яка опрацьовує та реєструє звернення про/або від осіб, які постраждали від торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей або про загрозу вчинення такого насильства. На «гарячій» лінії надаються інформаційні, психологічні та юридичні консультації. Дзвінки є безкоштовними зі стаціонарних та мобільних телефонів, анонімними та конфіденційними [6].

Постановою Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2022 р. № 129 були внесені зміни до Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, де було зазначено, що до початку функціонування кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей звернення та повідомлення про осіб, які постраждали від домашнього насильства, насильства за ознакою статі, насильства

стосовно дітей, звернення та повідомлення від зазначених осіб, а також повідомлення про загрозу вчинення такого насильства приймаються державною установою «Урядовий контактний центр» за номером телефону 1547 [7]. Таким чином, урядова гаряча лінія 1547 є повноцінним, нормативно визначеним суб'єктом запобігання та протидії домашньому насильству.

«Гаряча лінія» 1547 забезпечує ефективне реагування на звернення щодо домашнього насильства та насильства за ознакою статі, торгівлі людьми, насильства стосовно дітей, а саме: інформує протягом доби орган Національної поліції для забезпечення відповідного реагування у випадках, визначених законодавством; оператори у разі необхідності можуть самостійно викликати бригаду швидкої медичної допомоги; невідкладно повідомляє службу у справах дітей, у випадку, якщо постраждалою або кривдником є дитина, задля вжиття вичерпних заходів стосовно захисту прав дитини; повідомляє відповідні органи та служби, якщо постраждалою особою є недієздатна особа або цивільна дієздатність якої обмежена, та інші заходи реагування; в разі неналежного реагування відповідними службами або органами на звернення, передає таку інформацію до Національної соціальної сервісної служби України для відповідного реагування та вжиття вичерпних заходів задля забезпечення прав постраждалих осіб. Окрім цього надає у разі необхідності: першу невідкладну психологічну допомогу або консультацію; актуальні контакти загальних та спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб; вичерпну інформацію про права постраждалих осіб, механізм отримання соціальної, медичної, психологічної, безоплатної правової допомоги та інших необхідних послуг; інформацію про право вимагати відшкодування кривдником завданих матеріальних збитків і шкоди здоров'ю [8]. З урахуванням зазначених повноважень, урядова «гаряча лінія» 1547 є потужним інструментом у сфері боротьби з домашнім насильством.

Крім вже зазначених «гарячих ліній», з 2013 року громадська організація «Ла Страда-Україна» забезпечує роботу єдиної в Україні Національної гарячої лінії для дітей та молоді 0 800 500 225 (з мобільного або стаціонарного) або 116 111 (з мобільного). Діти, підлітки та студентська молодь мають можливість анонімно і конфіденційно отримати підтримку в будь-яких складних життєвих ситуаціях, а дорослі – проконсультуватися з психологами, юристами, соціальними працівниками та соціальними педагогами щодо ситуацій, які стосуються дітей та порушення їхніх прав. З січня по червень 2023 року оператори лінії надали 63898 консультацій, з яких 11,4 % стосувалося питань насильства, жорстокого поводження з дітьми, комерційної експлуатації дітей [5]. Тобто на зазначену гарячу лінію можуть звертатися діти з будь-яких питань, а не тільки щодо тих, які пов'язані з насильством щодо них.

Значна кількість звернень на зазначені гарячі лінії свідчить про дієвість цього суб'єкту у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Крім того, гарячі лінії мають ряд переваг серед інших суб'єктів, до яких може звернутися дитина. В першу чергу, гарячі лінії пропонують анонімність, що може бути важливою для дітей, які бояться, що їх розкриють або помстяться. По-друге, гарячі лінії гарантують конфіденційність, що означає, що інформація, яку надає дитина, не буде оприлюднена без її згоди. Але важливо зазначити, що у разі вчинення насильства щодо дитини, ця інформація в обов'язковому порядку буде передаватися до відповідних суб'єктів. Так, у Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі зазначено, що у випадках вчинення насильства стосовно дітей суб'єкти, до яких звернулася постраждала особа, інформують інших суб'єктів про звернення та потреби постраждалої особи [9]. Тому у разі виявлення фактів насильства щодо дітей консультанти повинні сповістити про це поліцію та службу у справах дітей для відповідного реагування.

Наступною перевагою звернення на гарячі лінії є те, що консультанти гарячих ліній навчені надавати допомогу дітям, які зазнали насильства. З ними регулярно проводяться відповідні навчання. Як зазначає менеджерка з комунікацій громадської організації Ла Страда-Україна, оператори гарячих ліній – це кваліфіковані психологи, юристи та соціальні працівники, а консультанти та консультантки постійно проходять навчальні тренінги та підвищують свій рівень кваліфікації [10]. Тому консультанти можуть надати психологічну підтримку, юридичну допомогу та інформацію про ресурси, які можуть допомогти дітям.

Для дітей це є надзвичайно важливим, адже такі консультації допомагають їм в, першу чергу, заспокоїтися та визначитися з ситуацією, а також вибудувати для себе подальший алгоритм дій, в тому числі і щодо звернення до інших суб'єктів. Оператори також враховують вікові особливості дитини, її стан, уразливість та інші фактори під час розмови, тому діти почувають себе більш комфортно та більше розкриваються.

Крім того, в переважній більшості, дітям простіше звернутися на гарячу лінію, ніж до інших суб'єктів, наприклад до поліції. Діти можуть боятися, що поліція не зможе або не захоче допомогти їм. Вони можуть думати, що поліція не повірить їм або що їх покарають за те, що вони розкажуть про насильство, особливо якщо таке насильство вчиняють щодо них батьки. Нажаль, такі побоювання мають своє підґрунтя, що спричинено недостатньою компетентністю окремих поліцейських.

З урахуванням зазначеного можна констатувати, що гарячі лінії є дієвим інструментом як запобігання, так і протидії домашньому насильству, тому важливо, аби як можна більше дітей були ознайомлені з їх роботою. Тому важливим є популяризація цього ресурсу.

З одного боку, з популяризацією інформації нібито проблем немає. Щодо тематики запобігання та протидії домашньому насильству створюються різноманітні друковані про-світницькі матеріали, створюють медіа матеріали, які, як правило, містять телефони, за якими можна звернутися на гарячу лінію. Але на сьогодні вже згадувані «гарячі лінії», роботу яких забезпечує громадська організація «Ла Страда-Україна», мають сторінки у соцмережах, зокрема у фейсбуці та інстаграм, чат-бот у месенджері, тощо. Урядова лінія 1547 на сайті пропонує подати електронне звернення. Тому важливо на таких інформаційних роздруківках та медійних матеріалах вказувати не лише номер телефону, а й інші засоби зв'язку.

На сьогодні користування електронними каналами зв'язку надає можливість звернутися на «гарячі лінії» тим дітям, яким складно або неможливо зателефонувати через об'єктивні чи суб'єктивні фактори. По-перше, не всі діти фізично можуть це зробити, якщо знаходяться за кордоном або на територіях, які є тимчасово окупованими. Крім того, для деяких дітей набагато легше написати, ніж подзвонити. Сучасні діти надають перевагу комунікації за допомогою різноманітних інтернет ресурсів, тож можливість звернутися за допомогою, наприклад, чат-боту значно підвищить кількість звернень. Крім того, відповідну інформацію можна розміщувати на плакатах, які розташовувати на видних місцях, в першу чергу, в школах та інших закладах освіти.

Фахівці зазначають, що останнім часом фіксується збільшення насильства в сім'ях внутрішньо переміщених осіб. Здебільшого це відбувається у багатодітних родинах або у сім'ях, де є батьки з інвалідністю [11]. Тому важливо розміщати інформацію про «гарячі лінії» в місцях, де такі особи часто бувають. Якщо ми говоримо про територію України, це можуть бути державні органи, куди звертаються внутрішньо переміщені особи; місця, де надається гуманітарна допомога або проводяться певні заходи для таких осіб. За кордоном така інформація має міститися у посольствах та консульствах України, різних організаціях, які надаються допомогу українцям, державних установах, які займаються реєстрацією та надання тимчасового захисту, тощо [12, с. 14–15].

Також важливо аби інші суб'єкти, до яких звертаються діти за допомогою у випадках домашнього насильства, інформували їх про можливість скористуватися «гарячими лініями» та надавали їх контакти. Наприклад, інспектори ювенальної превенції можуть надавати спеціально створені буклети та брошури, де б містилися відповідні контакти, під час профілактичних заходів у школах або під час здійснення індивідуальної профілактики з дітьми, які стоять на обліку. Навіть у разі відсутності спеціально створених інформаційних матеріалів, не є великою проблемою надрукувати та роздати дітям список контактів, куди можна звернутися у разі необхідності. При чому ще раз наголошуємо, важливо вказувати не лише телефони номерів, а й інші способи зв'язку.

Таким чином, найголовнішою задачею є донесення до відома дітей інформації про наявність гарячих ліній та можливостей звернутися до них не лише за допомогою телефонного зв'язку, а й іншими способами. Також важливим є забезпечення самої можливості

звернутися. Наприклад, на одному із офіційному інтернет ресурсі зазначена муніципальна «гаряча лінія», на яку можна звернутися з метою повідомлення про випадки домашнього насильства, та вказаний телефон [13]. На перший погляд, ще одна регіональна гаряча лінія – це ще один додатковий ресурс. Дійсно дуже гарна ідея з боку місцевої влади. Але проблема полягає в тому, що номер вказаний стаціонарного телефону. Наразі вкрай мало людей користуються стаціонарними телефонами, тож малоймовірно, що дитина зможе скористуватися цією можливістю. І навіть беручи до уваги, що ця лінія не є спеціалізованою для дітей, доцільність її існування береться під сумнів. Похвальна ініціатива місцевого самоврядування потребує удосконалення, а саме виділення мобільного номеру для зазначеної лінії. Це значно підвищить шанси звернення на цю лінію людей.

Висновки. Підсумовуючи переваги «гарячих ліній», можна зазначити, що серед інших суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству, це є найбільш доступним ресурсом допомоги для дитини, оскільки вона може звернутися будь-коли і будь-де. Консультанти таких ліній проходять відповідне навчання і здатні надати дитині кваліфіковану психологічну підтримку, допомогти розпізнати насильство, скласти план дій у кожній конкретній ситуації та надати юридичні консультації. Крім того, діти можуть звернутися не лише тоді, коли вони самі потерпають від насильства, а й тоді, коли вони стали свідками насильства щодо третіх осіб і не знають, як поступити в такій ситуації. З урахуванням значного потенціалу важливо популяризувати серед дітей існуючі в Україні «гарячі лінії», на які можна звернутися у випадках вчинення щодо них насильства, в тому числі і домашнього. Крім того, важливо забезпечити реальну можливість користування дітьми такими лініями, розповсюджуючи інформацію щодо всіх можливих каналів звернення та «гарячі лінії».

Список використаних джерел:

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення 05.12.2023).
2. Про утворення Державної установи «Кол-центр Міністерства соціальної політики України з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей»: наказ Міністерства соціальної політики України від 11.12.2018 № 1852. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1458-18#Text> (дата звернення 05.12.2023).
3. Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2019 р. № 234. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 06.12.2023).
4. Бондаренко О.С., Верещака Я.В. Єдиний державний реєстр випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі: оцінка ефективності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 301–303. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/78>
5. Національна гаряча лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації. Національна гаряча лінія для дітей та молоді. URL: <https://la-strada.org.ua/garyachi-liniyi> (дата звернення: 06.12.2023).
6. Про роботу лінії 1547. URL: <https://1547.ukc.gov.ua/dovidkova-informatsiya/pro-robotu-liniyi-1547/> (дата звернення: 07.12.2023).
7. Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658 і від 27 листопада 2019 р. № 972: Постанова Постановою Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2022 р. № 129. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-2022-%D0%BF#n2> (дата звернення: 07.12.2023).
8. Мінсоцполітики підвищує ефективність роботи Урядової «гарячої лінії» 1547. URL: <http://surl.li/ocouf> <https://la-strada.org.ua/garyachi-liniyi> (дата звернення: 08.12.2023).
9. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі: Постанова

Кабінету міністрів України від 22.08.2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#n87> (дата звернення: 08.12.2023).

10. Макалюк Б. Допомога поруч, не бійся попросити – розповідаємо про психологічну підтримку телефоном та роботу гарячих ліній. URL: <https://vikna.tv/dlia-tebe/psykholohiia/dopomoga-poruch-ne-bijsya-poprosytu-rozpovidayemo-pro-psyhologichnu-pidtrymku-telefonom-ta-robotu-garyachyh-linij/> (дата звернення: 09.12.2023).

11. Галух О. У Києві збільшується кількість звернень щодо домашнього насильства в сім'ях ВПО, – Марина Хонда. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/91358/> (дата звернення: 09.12.2023).

12. Берендєєва А.І. Мобільний додаток «Reunite Ukraine» як інструмент розшуку дітей, які зникли безвісти за особливих обставин. *Захист прав дитини в умовах військової агресії держави*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 23 червня 2023 р. Одеса: ОДУВС, 2023. С. 12–16.

13. Протидію домашньому насильству під час війни обговорили в Одесі. URL: <https://omr.gov.ua/ua/news/235405/> (дата звернення: 09.12.2023).

ЧЕРВОНОПИСЬКИЙ В. С.,
здобувач кафедри адміністративного,
кримінального права і процесу
(Міжнародний університет бізнесу
і права)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.34>

ВСТАНОВЛЕННЯ ВИНИ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

У статті проведено аналіз судової практики щодо питання встановлення вини у справах про адміністративні правопорушення. Вказано, що основним завданням при аналізі суб'єктивної сторони правопорушення є встановлення вини особи у справах про адміністративні правопорушення, оскільки вина, згідно ст. 9 КУпАП, визначена як ключова ознака. Без встановлення вини у справі про адміністративне правопорушення не може бути адміністративної відповідальності, тому що лише винне, протиправне суспільно шкідливе діяння тягне за собою адміністративну відповідальність.

Констатовано, що незважаючи на те, що законодавець у чинному законодавстві хоч і не дає визначення вини, проте прямо вказує на вину як обов'язкову ознаку адміністративного правопорушення. Крім того у КУпАП визначено форми вини (умисел і необережність). Утім на практиці достатньо часто ця ознака недооцінюється, відповідно при притягненні правопорушника до адміністративної відповідальності увага формі вини суб'єктом правозастосування досить часто не приділяється.

Вказано, що реалізація принципу індивідуалізації адміністративної відповідальності тісно пов'язана із інститутом звільнення від неї. Адміністративна відповідальність має подвійну мету – захист правопорядку і виховання громадян у дусі поваги до закону та правил співжиття. Зазначену мету можна конкретизувати через дві основні функції адміністративної відповідальності. Перша з них, репресивно-каральна (або «штрафна»), полягає в тому, що адміністративна відповідальність є, по-перше, актом відплати держави щодо правопорушника, а, по-друге, засобом, який попереджає нові правопорушення. Друга функція, запобіжно-виховна, тісно пов'язана з попередньою. Вона покликана забезпечити формування в адресатів адміністративно-правових норм мотивів, які б спонукали їх дотримуватись вимог законів, поважати права і законні інтереси інших осіб.

***Ключові слова:** вина, адміністративний проступок, судова практика, адміністративне правопорушення, адміністративне судочинство.*

Chervonopyskyi V. S. Establishing guilt in cases of administrative offenses: an analysis of judicial practice

The article analyses the case law on the issue of establishing guilt in cases of administrative offences. It is indicated that the main task in analysing the subjective side of an offence is to establish the guilt of a person in cases of administrative offences, since guilt, according to Article 9 of the Code of Administrative Offences, is defined as a key feature. Without establishing guilt in an administrative offence case, there can be no administrative liability, since only a guilty, unlawful socially harmful act entails administrative liability.

The author states that despite the fact that the legislator does not define guilt in the current legislation, he/she directly indicates guilt as a mandatory feature of an administrative offence. In addition, the Code defines the forms of guilt (intent and negligence). However, in practice, this feature is often underestimated, and therefore, when bringing an offender to administrative liability, the form of fault is often not taken into account by the law enforcement agency.

It is indicated that the implementation of the principle of individualisation of administrative liability is closely linked to the institution of exemption from it. Administrative liability has a dual purpose – to protect law and order and to educate citizens in the spirit of respect for the law and the rules of coexistence. This goal can be specified through two main functions of administrative liability. The first of them, repressive and punitive (or «penal»), is that administrative liability is, firstly, an act of retribution by the state against the offender, and, secondly, a means of preventing new offences. The second function, preventive and educational, is closely related to the previous one. It is intended to ensure that the addressees of administrative legal provisions develop motives which would encourage them to comply with the requirements of laws and respect the rights and legitimate interests of other persons.

Key words: *guilt, administrative offence, judicial practice, administrative offence, administrative proceedings.*

Основним завданням при аналізі суб'єктивної сторони правопорушення є встановлення вини особи у справах про адміністративні правопорушення, оскільки вина, згідно ст. 9 КУпАП, визначена як ключова ознака. Без встановлення вини у справі про адміністративне правопорушення не може бути адміністративної відповідальності, тому що лише винне, протиправне суспільно шкідливе діяння тягне за собою адміністративну відповідальність.

Незважаючи на те, що законодавець у чинному законодавстві хоч і не дає визначення вини, проте прямо вказує на вину як обов'язкову ознаку адміністративного правопорушення. Крім того у КУпАП визначено форми вини (умисел і необережність). Утім на практиці достатньо часто ця ознака недооцінюється, відповідно при притягненні правопорушника до адміністративної відповідальності увага формі вини суб'єктом правозастосування досить часто не приділяється.

Наведемо декілька прикладів. Буський районний суд Львівської області у рішенні від 19 квітня 2018 р. вказав, що адміністративне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 172-6 КУпАП, є правопорушенням із формальним складом, для констатації наявності якого встановлення суспільно небезпечних наслідків не вимагається, і суб'єктивна сторона якого може виявлятися як в умисній, так і в необережній формі вини. При цьому диспозицією ч. 1 ст. 172-6 КУпАП форму вини не конкретизовано, як і не передбачено наслідків за вчинене правопорушення, а отже, вказане правопорушення може бути вчинено як умисно, так і з необережності, зокрема, через незнання законодавства. Тому доводи ОСОБА_2 про відсутність суб'єктивної сторони правопорушення є повністю безпідставними, не відповідають вимогам антикорупційного законодавства та не повинні братись до уваги судом [1].

Мурованокуриловецький районний суд Вінницької області виніс рішення від 15 серпня 2018 року, згідно з яким суб'єктивна сторона адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 172-6 КУпАП, характеризується наявністю вини у формі прямого чи непрямого умислу, а відповідальність настає лише за умови, що особа усвідомлювала протиправний характер своїх дій і мала прямий умисел, спрямований на несвоєчасне подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, керуючись при цьому особистим інтересом чи інтересами третіх осіб, вчинення цього діяння через необережність виключає притягнення особи до адміністративної відповідальності.

Суд вказав, що за відсутності суб'єктивної сторони правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 172-6 КУпАП, не може наступати відповідальність, а тому звинувачення ОСОБА_1

у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 172-6 КУпАП, є безпідставними та необґрунтованими. Враховуючи викладені обставини, суд звертає увагу на те, що рішенням ЄСПЛ від 14 жовтня 2010 р. у справі «Шокін проти України» визначено концепцію якості закону, зокрема, з вимогою, щоби він був доступним для заінтересованих осіб, чітким і передбачуваним у своєму застосуванні. Відсутність у національному законодавстві необхідної чіткості й точності порушує вимогу «якості закону». У разі, коли національне законодавство припустило неоднозначне або множинне тлумачення прав та обов'язків осіб, національні органи зобов'язані застосувати найбільш сприятливий для осіб підхід. Тобто вирішення колізій у законодавстві завжди тлумачиться на користь особи.

Такий підхід до захисту прав особи зафіксований у ч. 3 ст. 62 Конституції України, відповідно до якого обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Для визнання адміністративного правопорушення таким, що містить ознаки правопорушення, діяльність особи має бути такою, що може однозначно, без сумнівів і застережень, розцінюватись як правопорушення, передбачене тією чи іншою статтею. Встановлені в суді обставини не підтверджують у бездіяльності ОСОБА_1 суб'єктивної сторони інкримінованого правопорушення, а тому, враховуючи принцип презумпції невинуватості, відповідно до якого всі сумніви у винності особи, що притягується до відповідальності, тлумачаться на її користь, а недоведена вина прирівнюється до доведеної невинуватості, приходжу до висновку, що порушення ОСОБА_1 строків декларування майнового стану не створюють склад адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 172-6 КУпАП [2].

Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області вказав, що неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про суттєві зміни у майновому стані, як це визначено ч. 2 ст. 172-6 КУпАП, незалежно від ознак суб'єктивної сторони, є адміністративним правопорушенням із формальним складом, поза як обов'язковим складником складу цього проступку є існування об'єктивної сторони, тобто протиправного діяння [3].

Отже, на сучасному етапі в чинному національному законодавстві наявна певна кількість проблемних питань, які також доволі неоднозначними у судовій практиці, серед яких й встановлення вини особи у справах про адміністративні правопорушення. Зокрема питання, які виникають під час закриття провадження про адміністративні правопорушення у зв'язку із закінченням строків притягнення до адміністративної відповідальності, передбачених статтею 38 КУпАП.

У спеціальній літературі неодноразово вказувалося дослідниками на аналіз даних ЄДРСР, який свідчить, що у переважній більшості випадків суди закривають провадження у справі без встановлення вини особи, яка притягається до відповідальності [4; 5]. Проте наявна й інша практика, де суди говорять в мотивувальній частині постанови про винуватість особи, але в резолютивній частині, посилаючись на ст.38 КУпАП, приймають рішення про закриття провадження [6; 7]. У випадку, коли суд підтримує позицію про відсутність необхідності встановлення вини особи у випадку закриття провадження за закінченням строків накладення стягнення, у переважній більшості випадків суди посилаються на п. 7 ст. 247 КУпАП, якою передбачено, що провадження в справі про адміністративне правопорушення не може бути розпочато, а розпочате підлягає закриттю, зокрема у разі закінчення на момент розгляду справи про адміністративне правопорушення строків, передбачених статтею 38 КУпАП.

Крім того, на даному етапі Єдиний державний реєстр судових рішень налічує більше тисячі судових рішень у справах про адміністративні правопорушення, в яких при закритті провадження на підставі ст. 38 КУпАП суди посилаються на рішення ЄСПЛ у справі «Грабчук проти України» [8], вказуючи на те, що «у зв'язку з закриттям провадження по даній справі на підставі п. 7 ст. 247 КУпАП питання щодо доведеності вини особи, яка притягається до адміністративної відповідальності не вирішується, з урахуванням положень рішення Європейського суду з прав людини у справі «Грабчук проти України» від 26 вересня 2006 року, відповідно до змісту якого у разі закриття провадження по справі з nereабілітуючих обставин, питання про доведеність вини особи не вирішується» [9; 10].

У зв'язку з наведеним окремі дослідники вказують на неправильне розуміння і нерелевантного застосування практики ЄСПЛ у національних судових рішеннях [11].

Вирішуючи питання про закриття справи на підставі ст. 38 КУпАП, суд має всі повноваження для проведення повноцінного розгляду з дотриманням гарантій права на справедливий суд, в рамках якої може бути встановлена винуватість особи. Водночас, якщо суд займає позицію про відсутність у нього права розглядати справу після спливу строків накладення стягнення, то встановлення вини особи виключається [11].

У зв'язку з наведеним доцільно навести постанову Апеляційного суду Миколаївської області від 27.08.2018 року у справі № 489/3418/18, в якій суд першої інстанції закрив провадження у справі про адміністративне правопорушення на підставі ст. 38 КУпАП, а апеляційний суд зазначив: «Статтею 280 КУпАП встановлено обов'язок суду з'ясувати при розгляді справи про адміністративне правопорушення, поміж іншого, і чи винна дана особа в його вчиненні. При цьому, норм щодо відсутності у суду повноважень на встановлення обставин щодо вчинення адміністративного правопорушення, наявності вини особи у його вчиненні у разі винесення постанови про закриття провадження за п. 7 ч. 1 ст. 247 КУпАП вказаний Кодекс не містить. Водночас, зі змісту ч. 1 ст. 38 КУпАП вбачається, що закриття провадження на зазначеній підставі можливе за одночасної наявності таких умов: вчинення (виявлення) адміністративного правопорушення; сплив встановленого законом строку. Тобто для закриття провадження у справі про адміністративне правопорушення з підстав закінчення строків, передбачених ст. 38 КУпАП, можливо лише за умови встановлення факту вчинення особою протиправної дії чи бездіяльності, що підпадають під визначені законом ознаки адміністративного правопорушення» [12].

У постанові Верховного Суду у складі колегії Касаційного господарського суду від 16.04.2019 року у справі 927/623/18 вказано, що з правового аналізу п. 7 ст. 247 КУпАП вбачається, що її застосування можливе лише у випадку наявності вини особи у вчиненні правопорушення, адже у разі відсутності вини особи провадження у справі підлягає припиненню на підставі пункту 1 частини першої статті 247 Кодексу України про адміністративні правопорушення – через відсутність події і складу адміністративного правопорушення, відтак така обставина як закінчення на момент розгляду справи про адміністративне правопорушення строків притягнення до адміністративної відповідальності, передбачених статтею 38 КУпАП, не є реабілітуючою, тобто не є обставиною, яка спростовує факт наявності вини особи [13].

Аналіз судової практики постійно свідчить про неоднаковий підхід до вирішення цього питання. На підставі аналізу судової практики Наукова-консультативна рада при Вищому Адміністративному суді України 07.11.2017 року опублікувала висновок [14], в якому встановила неоднаковий підхід судів до вирішення питання щодо встановлення вини особи під час закриття провадження про адміністративні правопорушення у зв'язку із закінченням строків притягнення до адміністративної відповідальності, передбачених статтею 38 КУпАП. Незважаючи на рекомендаційний характер цього документу, після публікації цього висновку судова практика набула певної одноманітності.

У висновку вказано, що поєднання закриття справи з одночасним визнанням вини особи у вчиненні адміністративного правопорушення є взаємовиключними рішеннями, і прийняття таких двох взаємовиключних рішень в одній постанові про закриття справи свідчить про порушення права людини на справедливий суд, передбаченого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. За правилами статті 284 КУпАП рішенням, що доводить вину особи, є постановою про накладення адміністративного стягнення або застосування заходів впливу, умовою якої є визначення вини. Отже, наявність або відсутність вини встановлюється саме під час здійснення провадження у справі про адміністративне правопорушення. Таким чином, вина осіб, що притягуються до адміністративної відповідальності, не встановлюється у справах, у яких провадження закривається [15].

У висновку було вказано, що зі змісту норм статей 247, 38 КУпАП закриття провадження можливе за одночасної наявності таких умов:

- 1) вчинення (виявлення) адміністративного правопорушення;
- 2) закінчення встановленого законом двомісячного строку, перебіг якого розпочинається з дня вчинення правопорушення (при триваючому правопорушенні – не пізніш як через два місяці з дня його виявлення).

Крім того у висновку було вказано, що пункт 7 частини першої статті 247 КУпАП не містить положень про наявність у суду повноважень щодо встановлення обставин вчинення адміністративного правопорушення, наявності вини особи у його вчиненні у разі закриття провадження про адміністративні правопорушення.

Тлумачення абзацу першого статті 247 КУпАП дає підстави для висновку, що встановлення зазначених у цій статті юридичних фактів є єдиною необхідною підставою для припинення будь-яких дій щодо притягнення особи до адміністративної відповідальності незалежно від встановлених інших обставин, що підлягають з'ясуванню під час розгляду справи про адміністративне правопорушення (стаття 280 КУпАП), у тому числі й вини особи у його вчиненні.

Відповідно у висновку було обґрунтовано, що поєднання закриття справи з одночасним визнанням вини особи у вчиненні адміністративного правопорушення є взаємовиключними рішеннями, оскільки прийняття таких двох взаємовиключних рішень в одній постанові про закриття справи свідчить про порушення права людини на справедливий суд, передбаченого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. За правилами статті 284 КУпАП рішенням, що доводить вину особи, є постановою про накладення адміністративного стягнення або застосування заходів впливу, умовою якої є визначення вини.

Таким чином, під час закриття провадження у справах про адміністративні правопорушення у зв'язку із закінченням строків притягнення до адміністративної відповідальності, передбачених статтею 38 КУпАП, вина особи не встановлюється.

Після оприлюднення вказаного висновку почала формуватися судова практика щодо закриття судами провадження у справах про адміністративні правопорушення у зв'язку із закінченням строків накладення адміністративного стягнення без встановлення вини. Так у Постанові від 21 листопада 2017 року Солом'янського районного суду м. Києва у справі № 3/8163/17 суд, розглянувши матеріали, які надійшли від Управління патрульної поліції в м. Києві про притягнення до адміністративної відповідальності ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1, громадянина України, тимчасово непрацюючого, який проживає за адресою: АДРЕСА_1, за ст. 185 КУпАП, встановив зі змісту протоколу про адміністративне правопорушення серії КИ № 028490 від 12.06.2017 вбачається, що ОСОБА_1, 12.06.2017 о 00 год. 30 хв. знаходився в АДРЕСА_2, з явними ознаками алкогольного сп'яніння, порушував тишу, а саме головню слухав музику та кричав, на законну вимогу поліцейського припинити адміністративне правопорушення почав висловлюватися в грубій формі на адресу поліцейських, тобто скоїв правопорушення, передбачене ст. 185 КУпАП.

ОСОБА_1 в судові засідання з'явився разом із своїм захисником – адвокатом, який в свою чергу, долучила до матеріалів справи письмове клопотання про закриття провадження у справі в порядку п. 7 ч. 1 ст. 247 КУпАП, та просила врахувати узагальнений науково-консультативний висновок науково-консультативної ради при Вищому адміністративному суді України від 07.11.2017, відповідно до якого, при закритті провадження у справах про адміністративні правопорушення у зв'язку із закінченням строків притягнення до адміністративної відповідальності, передбачених ст. 38 КУпАП, вина особи не встановлюється.

Суд вказав, що відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 247 КУпАП провадження у справі про адміністративне правопорушення не може бути розпочате, а розпочате підлягає закриттю у зв'язку із закінченням на момент розгляду справи про адміністративне правопорушення строків, передбачених статтею 38 цього Кодексу. Згідно ч. 2 ст. 38 КУпАП якщо справи про адміністративні правопорушення відповідно до чинного законодавства, стягнення може бути накладено не пізніш як через три місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні не пізніш як через три місяці з дня його виявлення.

Враховуючи, що з дня вчинення минуло більш як три місяці, на даний час закінчився строк, встановлений статтею 38 КУпАП, в межах якого може бути накладене адміністративне стягнення, тож провадження в даній справі підлягає закриттю на підставі п. 7 ч. 1 ст. 247 КУпАП. Суд постановив провадження по справі відносно ОСОБА_1 закрити у зв'язку з закінченням строків притягнення його до адміністративної відповідальності

Крім того, яскравим прикладом застосування вищезазначених положень є постановова Мостиського районного суду Львівської області по справі 448/1231/17 від 13 грудня 2017 року [16], відповідно до якої було закрито провадження відносно народного депутата Тимошенко Ю.В. у зв'язку із закінченням на момент розгляду справи про адміністративні правопорушення строків, передбачених ст. 38 КУпАП. Вина притягнутої до відповідальності особи не встановлювалась, зокрема, з мотивів, наведених у висновку Ради.

Зокрема суд проаналізувавши матеріали справи, вказав на те, що провадження у справі підлягає закриттю з таких міркувань. Відповідно до ст. 1 КУпАП завданням Кодексу України про адміністративні правопорушення є охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції України і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством.

Положення КУпАП відображають принцип індивідуалізації адміністративної відповідальності, який означає відповідність заходу впливу, який обирається для порушника, меті адміністративної відповідальності.

Він передбачає як індивідуальний підхід до застосування примусових заходів залежно від особистих якостей порушника та характеру і обставин вчинення проступку, так і можливість пом'якшення і навіть відмови від застосування заходів відповідальності, якщо її мета може бути досягнута іншим шляхом.

Реалізація принципу індивідуалізації адміністративної відповідальності тісно пов'язана із інститутом звільнення від неї. Адміністративна відповідальність має подвійну мету – захист правопорядку і виховання громадян у дусі поваги до закону та правил співжиття. Зазначену мету можна конкретизувати через дві основні функції адміністративної відповідальності.

Перша з них, репресивно-каральна (або «штрафна»), полягає в тому, що адміністративна відповідальність є, по-перше, актом відплати держави щодо правопорушника, а, по-друге, засобом, який попереджає нові правопорушення.

Друга функція, запобіжно-виховна, тісно пов'язана з попередньою. Вона покликана забезпечити формування в адресатів адміністративно-правових норм мотивів, які б спонукали їх дотримуватись вимог законів, поважати права і законні інтереси інших осіб.

Відповідно до ч. 2 ст. 38 КУпАП якщо справи про адміністративні правопорушення підвідомчі суду (судді), стягнення може бути накладено не пізніше як через три місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні не пізніше як через три місяці з дня його виявлення.

Обставини, що виключають провадження в справі про адміністративне правопорушення унеможливають встановлення суспільної небезпечності (шкідливості) діяння, протиправності, карності, вини особи.

Стаття 247 КУпАП, чітко передбачає, що закінчення строків накладення адміністративних стягнень є підставою, що виключає провадження у справі на будь-якій стадії. Після виключення провадження втрачається можливість здійснення будь-яких заходів, спрямованих на притягнення особи до адміністративної відповідальності. Це дає підстави стверджувати про відсутність у судді необхідності з'ясувати і встановлювати вину чи невинуватість особи в постанові про закриття справи.

Такий висновок судді прямо переплітається з науково-консультативним висновком НКР при ВАСУ, а саме, під час закриття провадження у справах про адміністративні

правопорушення у зв'язку із закінченням строків притягнення до адміністративної відповідальності, передбачених статтею 38 КУпАП, вина особи не встановлюється.

Список використаних джерел:

1. Постанова Буського районного суду Львівської області 19 квітня 2018 р. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/73484979>
2. Постанова Мурованокуріловецького районного суду Вінницької області від 15 серпня 2018 р. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/75874582/>
3. Рішення Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 12 грудня 2018 р. Справа №607/23119/18 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78515978>
4. Постанова Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 27.11.2018 року у справі № 333/5005/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78222297>
5. Постанова Хортицького районного суду м. Запоріжжя від 25.06.2018 року у справі № 337/3125/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74909223>
6. Постанова Галицького районного суду м. Львова від 27.02.2018 року у справі № 461/726/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72512947>
7. Постанова Новозаводського районного суду м. Чернігова від 26.03.2018 року у справі № 751/1683/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72999145>
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Грбчук проти України» від 21.09.2006 року (заява № 8599/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_118
9. Постанова Бобровицького районного суду Чернігівської області від 18.12.2017 року у справі № 729/1365/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71096886>
10. Постанова Червонозаводського районного суду м. Харкова від 14.02.2018 року у справі № 646/7349/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72195262>
11. Діденко Є.В. Реалізація права на справедливий суд при розгляді справ про адміністративні правопорушення http://phd.znu.edu.ua/page/PhD/Didenko_dis.pdf
12. Постанова Апеляційного суду Миколаївської області від 27.08.2018 року у справі № 489/3418/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76068687>
13. Постанова Верховного Суду від 16.04.2019 року у справі № 927/623/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81266272>
14. Щодо встановлення вини особи під час закриття провадження про адміністративні правопорушення у зв'язку із закінченням строків притягнення до адміністративної відповідальності URL: http://www.vasu.gov.ua/nkr/pravovi_vusnovky/pravjvi_visnjvki_07.11.2017/
15. Узагальнений науково-консультативний висновок Науково-консультативної ради при Вищому адміністративному суді України від 07.11.2017 року. URL: http://www.vasu.gov.ua/nkr/pravovi_vusnovky/pravjvi_visnjvki_07.11.2017/
16. Постанова Мостиського районного суду Львівської області по справі 448/1231/17 від 13 грудня 2017 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71137453>

ЮЗІКОВА Н. С.,доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного
і кримінального права*(Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара)*

УДК 343.9:343.77

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.35>**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН**

У статті розглядаються деякі аспекти звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочинів у сфері земельних відносин. Автор зазначає, що звільнення від кримінальної відповідальності є важливим інститутом кримінального права, який дозволяє уникнути покарання осіб, які вчинили злочин, але не становлять небезпеки для суспільства. Автор аналізує підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочинів у сфері земельних відносин. Особливо важливим є звільнення від кримінальної відповідальності зі спеціальних підстав, оскільки умови цього звільнення прямо пов'язані із характером вчиненого порушення. Застосування такого звільнення корисне як для особи, так і для держави, оскільки спеціальні умови часто передбачають активні заходи, які або усувають шкоду, або спрощують роботу правоохоронних органів, або перешкоджають вчиненню інших кримінальних діянь тощо. Стаття аналізує питання звільнення від кримінальної відповідальності за порушення земельного законодавства, зокрема у сфері самовільного зайняття та будівництва на земельних ділянках. Автор розглядає нюанси, пов'язані з визначенням умов, що сприяють такому звільненню, а також процедури його застосування на практиці. Стаття розкриває аспекти, пов'язані з термінами давності, обставинами, що впливають на можливість звільнення від кримінальної відповідальності, і важливість участі обвинуваченого чи підсудного у цьому процесі. Додатково, автор звертає увагу на роль суду та правозастосовних органів у визначенні відповідальності та розкритті основних принципів звільнення від кримінальної відповідальності у контексті земельних відносин.

Ключові слова: земля, земельні відносини, кримінальна відповідальність, земельне право, кримінальний кодекс.

Yuzikova N. S. Some aspects of exemption from criminal liability in the field of land relations

The article examines some aspects of exemption from criminal liability for crimes in the field of land relations. The author notes that exemption from criminal liability is an important institution of criminal law which allows avoiding punishment of persons who have committed a crime but do not pose a danger to society. The author analyzes the grounds and conditions for exemption from criminal liability for crimes in the field of land relations. The exemption from criminal liability on special grounds is particularly important, since the conditions of this exemption are directly related to the nature of the violation committed. The application of such exemption is beneficial for both the individual and the State, since special conditions often provide for active measures which either eliminate the damage, or simplify the work of law enforcement agencies, or prevent the commission of other criminal

acts, etc. The article analyzes the issue of exemption from criminal liability for violation of land legislation, in particular in the area of unauthorized occupation and construction on land plots. The author examines the nuances associated with determining the conditions favorable to such exemption, as well as the procedure for its application in practice. The article covers aspects related to the statute of limitations, circumstances that affect the possibility of exemption from criminal liability, and the importance of the participation of the accused or defendant in this process. Additionally, the author draws attention to the role of the court and law enforcement agencies in determining liability and disclosing the basic principles of exemption from criminal liability in the context of land relations.

Key words: *land, land relations, criminal liability, land law, criminal code.*

Постановка проблеми. Українське кримінальне законодавство передбачає інститути, що дозволяють звільнити особу від кримінальної відповідальності за певними підставами. Однак в контексті порушень у сфері земельних відносин, існує необхідність дослідити та проаналізувати практичні аспекти та особливості застосування цих механізмів. Ця проблематика включає в себе ряд питань, таких як критерії звільнення від кримінальної відповідальності у земельних спорах, ефективність застосування відповідних правових норм та процедур, а також взаємозв'язок між звільненням від відповідальності та відшкодуванням завданих збитків. Таке дослідження стане актуальним з урахуванням недоліків чи неоднозначностей, які можуть виникати у практичному застосуванні цих законодавчих норм в сфері земельних правопорушень, та сприятиме формулюванню рекомендацій для вдосконалення відповідного законодавства або його інтерпретації з метою забезпечення ефективності та справедливості у вирішенні таких конфліктів. Актуальність дослідження полягає в аналізі процесу звільнення від кримінальної відповідальності в контексті порушень, пов'язаних із земельними відносинами. У сучасному правовому середовищі цей процес є складним та має ряд аспектів, які вимагають уваги та ретельного вивчення. Зокрема, важливо розглянути використання певних правових механізмів, таких як статті 45, 46, 47, 49 Кримінального кодексу України, що передбачають звільнення від кримінальної відповідальності у земельних спорах. Вивчення цих аспектів необхідне для уточнення процедур та умов, за яких може бути застосоване звільнення від кримінальної відповідальності у відношенні до осіб, які порушують законодавство у сфері земельних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато українських вчених досліджували питання кримінальної відповідальності за порушення земельних відносин. Роботи таких авторів, як О. Дрозд, Р. Мовчан, О. Літошенко, А. Ізовіт, В. Баранівський та інші, докладно аналізують цю проблематику. Проте питання щодо звільнення від кримінальної відповідальності за порушення земельних прав залишаються невирішеними, вимагаючи подальших досліджень у цьому напрямку.

Мета. Мета наукової статті полягає у дослідженні різних аспектів і можливих сценаріїв звільнення від кримінальної відповідальності в контексті порушень, пов'язаних із земельними відносинами. Стаття має на меті виявлення та аналіз законодавчих та правових аспектів, які можуть сприяти звільненню осіб від кримінальної відповідальності у зазначеній сфері, а також висвітлення їхнього впливу на розвиток правової системи та кримінального правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Звільнення від кримінальної відповідальності це відступ держави від накладення обмежень, осуду та покарання на особу, яка скоїла злочин, передбачений законом, при умові, що ця особа не представляє значної загрози для суспільства, відповідає певним нормам та має можливість виправитися без примусу держави через застосування покарань. Це означає, що навіть якщо особа скоїла дії, що мають ознаки злочину і не викликані обставинами, що знімають злочинність, вона може бути відсторонена від кримінальної відповідальності. Рішення про цю відстороненість приймається судом. Щоб відсторонити особу від кримінальної відповідальності, потрібно врахувати різні

вимоги, передбачені законом, що встановлюють умови для відсторонення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин. Важливою умовою для відсторонення особи від кримінальної відповідальності є факт скоєння злочину, оскільки відповідальність може бути відсторонена лише у випадку, якщо існує підстава для такої відповідальності. Така відстороненість може відноситися не лише до завершених, а й до незавершених злочинів, які вчинені самостійно чи спільно з іншими особами. Рішення суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності означає припинення кримінально-правового відношення між цією особою та державою. Відтепер вона не несе відповідальності перед державою за цей злочин і не може бути покарана. Це означає, що діяння, за якими вона була обвинувачена, стають юридично непередбачуваними і не враховуються при розгляді інших судових справ, таких як повторні порушення, рецидиви або призначення покарань за нові злочини. Однак це не означає, що особа визнана невинною, бо справа припиняється без відновлення її честі. Звільнення від кримінальної відповідальності відрізняється від відсторонення від відповідальності через відсутність складу злочину або наявності обставин, які виключають злочинність дій. Закон може передбачати або зобов'язувати звільнення від кримінальної відповідальності за дії, що містять ознаки злочину. Якщо дії не мають складу злочину, то особу не звільняють від відповідальності, оскільки неможливо звільнити від відповідальності за те, що не було злочином.

Земельне правопорушення націлене на порушення суспільних відносин, пов'язаних із використанням та охороною земель, що регулюються законом. Його об'єктами є суспільні відносини у сфері земель, а також права та інтереси власників і користувачів земель [6, с. 173]. Порушення може бути активним (наприклад, самовільне зайняття земельної ділянки, знищення меж) або пасивним (невиконання заходів щодо охорони земель, забруднення). Суб'єктами таких порушень можуть бути громадяни, органи влади чи самоврядування. Вину в таких випадках можна розглядати у формі умисного або необережного дії. Земельне законодавство передбачає цивільну, адміністративну чи кримінальну відповідальність за укладення угод із порушенням закону, самовільне зайняття земельних ділянок, забруднення та руйнування земельних угідь, розміщення об'єктів, що негативно впливають на стан земель тощо [7, с. 93].

Кримінальна відповідальність за порушення земельного законодавства встановлена Кримінальним кодексом України. Цей закон передбачає ряд дій, які можуть призвести до кримінальної відповідальності в сфері земельних правопорушень. Серед таких дій – самовільне зайняття земельної ділянки та незаконне будівництво, забруднення або пошкодження земель, незаконне заволодіння ґрунтовим покривом, великий обсяг незаконного заволодіння землями водного фонду, умисне знищення чи пошкодження територій під охороною держави та інші [2, с. 110]. Кримінальна відповідальність за такі порушення поширюється і на посадових осіб. Наприклад, дії посадових осіб, що стосуються незаконного передавання прав власності на земельні ділянки, лісовий, водний фонд тощо, можуть бути кваліфіковані за статтями Кримінального кодексу: зловживання владою або службовим становищем, підроблення, службова недбалість, неправомірне одержання вигоди, зловживання впливом.

Стаття 197–1 частини 2 Кримінального кодексу України стосується самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. Щодо відповідних показників застосування статті 45 КК України, вони можуть включати обставини, які впливають на визначення кваліфікації і кількості відповідальних осіб у кримінальному провадженні. Стаття 45 КК України надає перелік загальних підстав, які можуть впливати на застосування кримінального закону, включаючи обставини виникнення злочину, психічний стан винного, його поведінку після вчинення злочину, ступінь соціальної небезпеки діяння тощо [3]. Врахування цих показників дозволяє судам і правоохоронним органам встановлювати адекватність застосування відповідних статей КК України до конкретної ситуації злочину з самовільного зайняття земельної ділянки або будівництва.

Стаття 45 Кримінального кодексу України відіграє важливу роль у забезпеченні відшкодування збитків, завданих злочином. Ця норма сприяє вирішенню численних завдань

кримінальної політики держави, зокрема, забезпечує відновлення прав потерпілих, ліквідацію соціально негативних наслідків злочинів та взагалі підвищує ефективність відновлювальної функції кримінального права [1, с. 149]. Застосування цієї норми допомагає вирішити ці завдання без необхідності введення спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності для статті 197-1 КК України. Однією з обов'язкових умов такого виду звільнення могло б стати повне відшкодування завданих збитків або набуття прав на земельну ділянку. Судові представники зазвичай легко перевіряють факт відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, оскільки це підтверджується квитанцією про сплату відповідних сум, які вказані у матеріалах справи як наслідки самовільного зайняття земельної ділянки. Фактично, суди часто обмежуються оцінкою знесення будівель чи споруд, які були побудовані на самовільно зайнятих земельних ділянках, як доказу усунення заподіяної шкоди. Крім того, суди звертають увагу на вивільнення земельної ділянки від фундаменту.

У вирішальний момент застосування статті 45 Кримінального кодексу України, а саме щодо показника відшкодування збитків або усунення шкоди, судді в більшості випадків враховують лише формальний факт відшкодування. Щодо іншої умови, яка передбачена цією статтею – щира каяття особи, вона, як правило, розглядається з великою формальністю. Окрім того, що особа визнає факт вчинення злочинних дій, розкаяння також передбачає реальне, відверте (а не вигадане) визнання своєї провини у вчиненому злочині. Це означає справжній сором за свої дії, виявлення справжньої шкоди, завданої потерпілій стороні, намагання відшкодувати збитки та бажання виправити наслідки своїх дій. Документи кримінального провадження повинні свідчити про щире покаяння та каяття. Основним методом виявлення справжнього каяття є правдиве розповідання особи про всі деталі вчиненого злочину та повне визнання своєї провини. Щире покаяння не може вважатися, якщо людина приховує важливі обставини злочину, що значно ускладнює його розкриття, і визнає свою вину лише частково, щоб уникнути справедливого покарання.

Стаття 46 Кримінального кодексу України передбачає можливість примирення винного з потерпілим як одну з обов'язкових умов для застосування цієї статті. Однак в цьому контексті немає конкретного згадування «повного» відшкодування або усунення шкоди. Головною умовою тут є можливість врегулювання конфлікту між винним та потерпілим через процес примирення. Так, стаття 46 Кримінального кодексу України передбачає ряд умов для застосування винагороди від кримінальної відповідальності. Серед цих умов: особа вчинила злочин вперше; діяння належить до категорії злочинів невеликої тяжкості або необережних злочинів середньої тяжкості; злочин не є корупційним; особа, яка вчинила злочин, примирилася з потерпілим; вона відшкодувала завдані збитки або усунула заподіяну шкоду. Необхідною умовою для використання цієї статті є добровільне волевиявлення потерпілого щодо примирення з винним. Якщо заподіяна злочином шкода була відшкодована, але примирення між потерпілим і винним не відбулося, це може перешкоджати застосуванню статті 46 для звільнення винного від кримінальної відповідальності.

Необхідною умовою для звільнення особи від кримінальної відповідальності за передачу особи на поруки за статтею 47 Кримінального кодексу України не є необхідність відшкодування завданих збитків. Однак для оцінки ситуації та прийняття рішення щодо передачі особи на поруки може бути важливим відшкодування збитків або усунення шкоди. Це може вплинути на рішення суду про звільнення від кримінальної відповідальності, але само по собі це не обов'язково. Так, для застосування статті 47 Кримінального кодексу України і звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки потрібна сукупність умов. Серед них перше вчинення злочину, його тяжкість, кримінальний запис, щире каяття та пропозиція колективу щодо передачі особи на поруки є ключовими. Таке клопотання від колективу повинне бути належним чином оформлене та відображене у протоколі загальних зборів колективу, який приєднується до справи. У випадку, якщо таке клопотання подають не колектив, а керівні органи підприємства, установи або організації, це не вважатиметься належною матеріально-правовою або процесуальною умовою

для звільнення особи від кримінальної відповідальності за цією підставою. Виправданою є постановка Р. Мовчана щодо неприпустимості формального підходу під час розгляду клопотань за статтею 47 КК України [4, с. 850]. Ця стаття відіграє важливу роль у забезпеченні виховного характеру для осіб, які вчинили злочин, та покладає на колективи певну відповідальність за їхню реабілітацію та відновлення в суспільстві. Враховуючи це, передача особи на поруки не може бути виправданою, якщо виникають конфлікти інтересів чи особливі відносини між особою, яка вчинила злочин, та колективом, який подає клопотання. Наприклад, якщо ця особа є керівником підприємства, її передача на поруки може бути неефективною через відносини влади та залежності. З іншого боку, передача на поруки керівників, підприємців, які беруться на поруки колективами інших підприємств, може вважатись виправданою, оскільки у таких випадках може відсутні конфлікти інтересів та залежність, яка може позначитися на ефективності виховного впливу колективу. Основний принцип полягає у забезпеченні ефективності відновлювального впливу колективу на особу, яка вчинила злочин, та уникненні ситуацій, де цей вплив може бути обмежений чи неефективним через специфічні відносини між сторонами.

Стаття 285 КПК України вказує на обставину, що якщо підсудний або обвинувачений не погоджується зі звільненням від кримінальної відповідальності через закінчення строку давності, судові провадження повинно проводитися в повному обсязі у загальному порядку. Це означає, що, незважаючи на те, що строк давності може бути закінченим, судові провадження продовжиться, якщо обвинувачений чи підсудний висловлює незгоду зі звільненням від кримінальної відповідальності з цієї причини [5, с. 67]. У випадку, якщо суд визнає обвинуваченого винним, але звільняє його від покарання через закінчення строку давності, це впливає зі статті 49 і пункту 5 статті 74 КК України. Суд не просто має право, а зобов'язаний звільнити винного від покарання у зв'язку зі закінченням строку давності, якщо обставини цього наявні. Це підкреслює важливість розуміння не лише самого злочину та його покарання, але й законних обмежень і прав у процесі кримінального провадження, зокрема, коли виникають питання про строк давності та відповідальність за злочин.

Висновки. Отже, звільнення від кримінальної відповідальності є процедурою, коли держава відмовляється від накладення обмежень, осуду та покарання на особу, що скоїла злочин, за умови, що ця особа не є значною загрозою для суспільства, відповідає певним нормам і має можливість виправитися без примусу держави через застосування покарань. Суд приймає рішення про це. Враховуючи різні вимоги закону, відсторонення від кримінальної відповідальності враховує скоєний злочин, що є важливою умовою. Суд визначає припинення кримінально-правового відношення між особою і державою, що означає припинення її відповідальності за цей злочин. Однак це не означає, що особа визнана невинною, оскільки справа припиняється без відновлення її честі. Звільнення від кримінальної відповідальності відрізняється від відсторонення через відсутність складу злочину або наявності обставин, які виключають злочинність дій. Стаття 45 є важливим елементом забезпечення відшкодування завданих збитків та вирішення завдань кримінальної політики, у тому числі відновлення прав потерпілих та ліквідації негативних наслідків злочинів. Стаття 46 КК України передбачає можливість примирення винного з потерпілим як умову для звільнення від кримінальної відповідальності. Враховуючи умови цієї статті, ключовими є можливість вирішення конфлікту через процес примирення та відшкодування завданих збитків або усунення шкоди. Стаття 47 Кримінального кодексу України передбачає можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності через передачу її на поруки. При цьому, відшкодування завданих збитків не є обов'язковою умовою для такого звільнення. Стаття 285 КПК України вказує на те, що якщо підсудний або обвинувачений не погоджується зі звільненням від кримінальної відповідальності через закінчення строку давності, судові провадження продовжиться. Це підкреслює важливість розуміння законних обмежень та прав у процесі кримінального провадження, особливо, коли розглядаються питання про строк давності та відповідальність за злочин.

Список використаних джерел:

1. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. С. 149–150.
2. Золотарьов А. І. Звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання та його відбування за злочини у сфері господарської діяльності : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. С. 110–115.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
4. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія / Р. О. Мовчан; передмова д-ра юрид. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України О. О. Дудорова. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 1152 с.
5. Літошенко О.С. Спеціальний вид юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 5 (233). С. 67–70.
6. Погрібний О.О. Земельне право України : підручник / за ред. О.О. Погрібного та І.І. Каракаша. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Істина, 2009. 600 с.
7. Шульга М.В. Земельне право України : підручник / М.В. Шульга (кер. авт. кол.), Г.В. Анісімова, Н.О. Багай, А.П. Гетьман та ін.; за ред. М.В. Шульги. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 368 с.

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА****БІЛАС Я. Ю.,**аспірантка кафедри кримінального права
і кримінології*(Львівський національний університет
імені Івана Франка)*

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.36>**ПРОБАЦІЙНИЙ НАГЛЯД: НОВИЙ ВИД ОСНОВНОГО ПОКАРАННЯ
В УКРАЇНІ І НЕНОВИЙ ВИД ОСНОВНОГО ПОКАРАННЯ
В ЛАТВІЙСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ**

У статті наводиться порівняльне дослідження нормативного регулювання та практики застосування пробаційного нагляду як виду основного покарання в Україні та Латвійській Республіці. Вказується, що вибір зазначеної країни в якості прикладу для запозичення досвіду є не випадковим, а зумовленим належністю Латвійської Республіки до Європейського Союзу, романо-германської правової сім'ї та пострадянським характером розвитку законодавства. Розкривається генеза інституту пробації у національному законодавстві Латвійської Республіки, організаційна структура і роль служби пробації в рамках пенітенціарної системи країни. Наголошено, що в основі пробаційної системи Латвійської Республіки покладено принцип – кривдник не втрачається для суспільства, держава несе відповідальність за кожного члена свого суспільства. Зазначається про позитивний досвід застосування пробаційного нагляду як додаткового покарання, який полягає у тому, що особа, яка відбула основне покарання, додатково до отриманих впродовж відбуття основного виду покарання заходів ресоціалізації, отримує повноцінну підтримку від органів пробації задля кращого повернення в суспільство. На цій підставі запропоновано внесення змін до Кримінального кодексу України, які б передбачали можливість призначення пробаційного нагляду як додаткового покарання. Також вказується на позитивний досвід Латвійської Республіки в питанні визначенні обов'язків, які покладаються на засуджену до покарання у виді пробаційного нагляду особу. Наголошується на необхідності внесення до кримінального закону змін, якими було б покладено на суд обов'язок призначати як заходи наглядового, так і соціально-виховного характеру, застосовуючи основне покарання у виді пробаційного нагляду. Зазначається, що національне законодавство Латвійської Республіки передбачає можливість скасування покарання у виді пробаційного нагляду чи скорочення строку його відбуття за наявності встановлених законом вимог шляхом прийняття судом відповідного рішення за клопотанням Державної служби пробації. Водночас, український інститут покарання у виді пробаційного нагляду такої можливості не передбачатиме. У зв'язку з цим запропоновано передбачити таку можливість і у вітчизняному законодавстві.

Ключові слова: пробаційний нагляд, основний вид покарання, пробаційні обов'язки, ресоціалізація, покарання без ізоляції.

Bilas Ya. Yu. Probation supervision: a new type of basic punishment in Ukraine v. a not new type of basic punishment in the countries of the European Union

The article presents a comparative study of the normative regulation and practice of application of probation supervision as a type of the main punishment in Ukraine and the Republic of Latvia. It is indicated that the choice of this country as an example for borrowing experience is not accidental, but due to the affiliation of the Republic of Latvia to the European Union, the Romano-Germanic legal family and the post-Soviet nature of the development of legislation. The genesis of the institution of probation in the national legislation of the Republic of Latvia, the organizational structure and role of the probation service within the penitentiary system of the country are revealed. It is emphasized that the probation system of the Republic of Latvia is based on the principle that the offender is not lost to society, the state is responsible for each member of its society. It is noted about the positive experience of applying probation supervision as an additional punishment, which consists in the fact that a person who has served the main sentence, in addition to the resocialization measures received during serving the main type of punishment, receives full support from the probation authorities for a better return to society. On this basis, it is proposed to amend the Criminal Code of Ukraine, which would provide for the possibility of appointing probation supervision as an additional punishment. It also points to the positive experience of the Republic of Latvia in determining the obligations imposed on a person sentenced to punishment in the form of probation supervision. Emphasis is placed on the need to amend the criminal law, which would impose on the court the obligation to appoint both supervisory and socio-educational measures, applying the main punishment in the form of probation supervision. It is noted that the national legislation of the Republic of Latvia provides for the possibility of cancelling a sentence in the form of probation supervision or reducing the term of its serving in the presence of statutory requirements by making an appropriate decision by the court at the request of the State Probation Service. At the same time, Ukrainian institution of punishment in the form of probation supervision will not provide for such a possibility. In this regard, it is proposed to provide for such a possibility in the domestic legislation.

Key words: *probation supervision, the basic type of punishment, probation duties, resocialization, punishment without isolation.*

Вступ. Із запровадженням в національне законодавство інституту пробації в науці та практиці велися дискусії щодо можливості застосування вказаного інституту в механізмі виправлення та ресоціалізації осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень. Відтак були внесені зміни до вітчизняного кримінального закону, якими передбачалась роль пробації після звільнення засуджених осіб від відбування покарання. Однак на цьому, розширюючи межі застосування інституту пробації у кримінальному праві, законодавець не зупинився, і надалі Верховною Радою України було прийнято Закон України № 3342-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» (далі – Закон України № 3342-IX). Ним було запроваджено новий вид покарання – пробаційний нагляд, який широко застосовується в європейських країнах, зокрема Латвійській Республіці, досвід якої може бути корисним для нашої практики.

Постановка завдання. Проблемам розвитку та функціонування інституту пробації в Україні, зокрема його кримінально-правовим аспектам, присвячені праці таких вітчизняних вчених, як В. М. Дрьомін, М. І. Хавронюк, Б. М. Телефанко. Досвід правового регулювання зазначеного соціально-правового явища в країнах Європи, зокрема Латвійській Республіці, окремо висвітлювався О. В. Лисодєдом. Разом з тим, залишається невисвітленою

проблематика можливого запозичення досвіду Латвійської Республіки у правове регулювання та практику застосування пробаційного нагляду як основного виду покарання у світлі останніх законодавчих змін.

Результати дослідження. 23 серпня 2023 року Президент України підписав Закон України № 3342-ІХ «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань», який набере чинності 28 березня 2024 року [8]. Вказаним Законом України № 3342-ІХ доповнено, *inter alia*, Розділ Х Кримінального кодексу України «Покарання та його види». Так, перелік видів покарань, закріплений у ст. 51 КК України, доповнено пунктом 7¹) *пробаційний нагляд*. Поряд із тим, пробаційний нагляд було віднесено до переліку основних видів покарань.

Відповідно до п. 3 ч. 1 Закону України № 3342-ХІ, *покарання у виді пробаційного нагляду полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства*.

Варто зауважити, що інститут основного виду покарання у виді пробаційного нагляду є новим для правової системи України. Відтак для передбачення можливості розвитку інституту основного покарання у виді пробаційного нагляду, вважаємо за доцільне проаналізувати досвід застосування такого виду покарання у Латвійській Республіці. Вибір країни для порівняння не є випадковим, а обумовлений належністю Латвійської Республіки до країн-членів Європейського Союзу, романо-германської правової сім'ї та пострадянським характером розвитку законодавства. Тому такий досвід кримінально-правового регулювання пробації є цінним для розбудови національного інституту.

Початок розвитку системи пробації в Латвійській Республіці, можна віднести до першого періоду її умовної незалежності (1918–1940 рр.), коли була запроваджена допомога ув'язненим і умовні вироки. Згодом за радянської влади існували деякі громадські санкції та заходи, як-от умовні терміни, виправні роботи та дострокове звільнення з ув'язнення [1]. Варто зауважити, що таке ж правове регулювання було і на території Української Радянської Соціалістичної Республіки (територія України в складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік).

Розвиток системи пробації в її західноєвропейському розумінні відбувся після того, як Латвійська Республіка відновила свою незалежність у 1991 році [4].

Термін «пробація» (*probācija*) з'явився в Кримінально-виконавчому кодексі Латвійської Республіки у редакції від 14 жовтня 1998 р. Редакція передбачала внесення поправок задля створення Служби пробації, основним завданням якої була допомога особам, звільненим з місць позбавлення волі.

Згодом, Канадське агентство міжнародного розвитку фінансувало кілька проектів у сфері кримінального правосуддя з 1998 по 2004 роки, включаючи експертизу щодо розробки нового Закону про кримінальний процес та Закону про Державну службу пробації. За результатами розробок, у жовтні 2003 року було створено Державну службу пробації. Варто зауважити, що такий розвиток системи пробації був також необхідним у аспекті входу Латвійської Республіки до складу Європейського Союзу 1 травня 2004 року [7].

Державна служба пробації Латвійської Республіки є установою під наглядом Міністра юстиції, яка діє на підставі Закону Латвійської Республіки «Про Національну службу пробації», прийнятого Сеймом 18 грудня 2003 року, який набрав чинності з 1 січня 2004 року, та відповідно до Постанови Кабінету Міністрів № 1010 «Положення про Державну службу пробації» від 27 грудня 2005 року [6].

У світлі вказаного, варто зауважити, що хоч Україна мала такі ж вихідні дані як і Латвійська Республіка, однак інститут пробації в Україні веде відлік свого правового розвитку лише від 5 лютого 2015 року, коли Верховна Рада України прийняла Закон України «Про пробацію» [9].

Державна служба пробації покликана сприяти запобіганню злочинності в країні, забезпечувати якісне виконання та координацію відбутих у суспільстві покарань, розвантажувати

роботу інших правоохоронних органів. Створення Національної служби пробації стало свідченням того, що пенітенціарна система в країні не має характеру помсти. В основі пробації став принцип того, що кривдник не втрачається для суспільства та держава бере на себе відповідальність за членів свого суспільства.

На підтвердження цього, Латвійська Республіка внесла інститут пробаційного нагляду до переліку видів покарань за вчинення кримінальних правопорушень.

Державна служба пробації відіграє важливу роль у розбудові системи призначення та виконання кримінальних покарань, метою якої є створення системи, в якій існують як покарання з ізоляцією від суспільства, так і без неї.

Варто зауважити, що як і в національному законодавстві, заходи пробації можуть бути застосовані до широкого кола суб'єктів пробації. Так, у п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону Латвійської Республіки “Valsts probācijas dienesta likum” подано визначення поняття клієнта пробації, як: особа, яка вчинила кримінальне правопорушення і письмово дала згоду на участь у процесі врегулювання з потерпілим; особа, щодо якої суд, прокурор або адміністрація пенітенціарної установи вимагали звіт про оцінку; особа, стосовно якої кримінальне провадження припинено з умовним звільненням від кримінальної відповідальності; особа, засуджена до умовно-дострокового звільнення; особа, звільнена умовно-достроково до відбуття покарання; особа, до якої застосовано кримінальне покарання — пробаційний нагляд (тут і далі виділено курсивом автором); особа, до якої застосовано кримінальне покарання або примусовий захід виховного характеру – громадські роботи; особа, до якої застосовано примусовий захід виховного характеру – дотримання випробувального терміну [5].

Покарання у виді пробаційного нагляду передбаченого у Законі Латвійської Республіки “Krimināllikums” (Кримінальний кодекс) [2]. Так, відповідно до ч. 1 ст. 36 згаданого Закону, до основних видів покарань законодавець відніс, *inter alia*, пробаційний нагляд. Поряд із тим, пробаційний нагляд є і серед переліку додаткових видів покарань (ч. 2 ст. 36 Закону Латвійської Республіки “Krimināllikums”)

Пробаційний нагляд як основний або додатковий вид покарання полягає у примусовому залученні особи до заходів з корекції соціальної поведінки та соціальної реабілітації, що відповідають її віку, психологічним особливостям та рівню розвитку.

Пробаційний нагляд як основне покарання може застосовуватися лише у випадках, зазначених у спеціальному пункті Закону Латвійської Республіки “Krimināllikums”, на строк від одного року до п'яти років. У випадку ж призначення пробаційного нагляду як додаткового покарання, то таке може застосовуватися лише разом з позбавленням волі у випадках, зазначених у спеціальному пункті Закону Латвійської Республіки “Krimināllikums”, на строк від одного року до трьох років. У випадках, спеціально передбачених спеціальним пунктом Закону Латвійської Республіки “Krimināllikums”, особа може бути піддана пробаційному нагляду як додатковому покаранню також на довший строк, але не більше п'яти років. Пробаційний нагляд як додаткове покарання розпочинається після відбування покарання у виді позбавлення волі.

Застосування пробаційного нагляду як додаткового покарання після відбуття основного не має аналогів у національному законодавстві. Відповідно до правового регулювання пробаційного нагляду в Україні, заходи пробації можуть бути застосовані лише у часових межах призначеного особі покарання і не можуть бути призначені на довший період.

Підсумовуючи зазначимо, що у випадку із призначенням пробаційного нагляду у Латвійській Республіці як додаткового покарання, варто звернути увагу на позитивний момент такого покарання: особа, яка відбула основне покарання, додатково до здійснених/ проведених у процесі відбуття основного виду покарання заходів ресоціалізації, отримує повноцінну підтримку від органів пробації задля кращого повернення в суспільство. Таким чином, держава турбується про осіб, які на певний час перебували в ізоляції від суспільства. Хоч держава проводить заходи ресоціалізації в установах виконання покарання, поряд із тим, вона допомагає реалізувати здобуті теоретичні навички повернення в суспільство на практиці.

Порядок виконання покарання у виді пробаційного нагляду у Латвійській Республіці описаний у главі двадцять четвертій “А” Latvijas Sodū izpildes kodekss (Кримінального виконавчого кодексу) [3]. У згаданому Кодексі законодавцем виділено два переліки обов’язків для осіб, засуджених до пробаційного нагляду. Перший перелік, у кількості 6 обов’язків, визначений у статті 138⁴ Latvijas Sodū izpildes kodekss, та є категорією обов’язків, які автоматично покладаються на особу, засуджену судом до пробаційного нагляду. Поряд із тим, стаття 138⁶ Latvijas Sodū izpildes kodekss містить перелік обов’язків, які мають бути додатково визначені посадовою особою Державної служби пробації для особи, засудженої до пробаційного нагляду. Так, посадова особа може визначити один або декілька із переліку 12 обов’язків. У світлі наведеного варто звернути увагу на суб’єкта призначення обов’язків: 6 із них є обов’язковими та призначаються судом за результатом розгляду ним справи; один або декілька додаткових обов’язків мають бути обов’язково призначені, однак визначені посадовою особою Державної служби пробації.

Поряд із тим, національний законодавець у Законі України № 3342-ІХ визначив: перелік із 3 обов’язкових обов’язків, які автоматично мають бути покладені на особу задля належного виконання нею покарання у виді пробаційного нагляду; перелік із 5 додаткових обов’язків, які можуть бути призначені на розсуд суду. Варто зауважити, що саме суд матиме право покласти на засудженого до пробаційного нагляду додаткові обов’язки. Нижче наведено повний перелік обов’язків, які можуть бути призначені засудженому до покарання у виді пробаційного нагляду відповідно до національного законодавства в Латвійській Республіці та Україні (таблиця 1).

Таблиця 1

Обов’язки, які можуть бути призначені засудженому до пробаційного нагляду

Категорія 1	Латвійська Республіка 2	Україна 3
Обов’язки, які автоматично покладаються судом при призначенні покарання у виді пробаційного нагляду	виконувати обов’язки та законні вимоги, встановлені посадовими особами Державної служби пробації;	періодично з’являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;
	з’являтися до територіального підрозділу Державної служби пробації у строк, визначений посадовою особою Державної служби пробації;	повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну свого місця проживання, роботи або навчання;
	інформувати посадову особу Державної служби пробації про її місце проживання, робоче місце або навчальний заклад, а також невідкладно повідомляти про її зміну;	не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації.
	отримувати від Державної служби пробації дозвіл на виїзд з місця проживання на строк більше 15 днів;	
	подавати інформацію посадовим особам Державної служби пробації щодо виконання зазначених обов’язків;	
	подавати інформацію щодо джерел існування посадовим особам Державної служби пробації.	

Продовження таблиці 1

1	2	3
Обов'язки, які можуть бути призначені додатково	дотримуватись заборони залишати місце проживання у визначений час доби;	використовувати електронний засіб контролю і нагляду та проживати за вказаною у рішенні суду адресою;
	виконувати заборону на зміну місця проживання без згоди Державної служби пробачії;	дотримуватись встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля;
	дотримуватись заборони перебування в певних громадських місцях;	працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробачії звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано посаду (роботу);
	дотримуватись заборони на спілкування з певними людьми;	виконувати заходи, передбачені пробачійною програмою;
	дотримуватись заборони залишати певну адміністративну територію без дозволу Державної служби пробачії;	пройти курс лікування від наркотичної, алкогольної залежності, розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.
	дотримуватись заборони на вживання спиртних, наркотичних чи інших одурманюючих речовин;	
	дотримуватись маршруту пересування, узгодженого з посадовими особами Державної служби пробачії;	
	брати участь в одній або декількох програмах пробачії;	
	дотримуватись заборони на придбання, носіння або зберігання певних предметів;	
	виконувати заборону наближатися до конкретних об'єктів, місць чи установ;	
	відвідувати спеціаліста, призначеного Державною службою пробачії, для вирішення завдань криминогенного характеру, якщо особа, засуджена до пробачійного нагляду, згодна оплатити додаткові витрати, пов'язані з таким візитом, або це не спричиняє додаткових витрат для особи, засудженої до пробачійного нагляду, та виконувати доручення спеціаліста;	
	виконувати вказівки Державної служби пробачії, спрямовані на здобуття законних засобів до існування або вирішення побутових питань у соціально прийнятний спосіб.	

Аналізуючи переліки обов'язкових та додаткових обов'язків при призначенні покарання у виді пробаційного нагляду в Україні та Латвійській Республіці (таблиця 1), варто вказати на їх відповідність принципам Правил Ради Європи про пробацію [11].

Поряд із цим, обов'язки, визначені законодавцем Латвійської Республіки, є більш деталізованими та пов'язаними як з наглядовими, так і з виховними функціями.

При аналізі ж обов'язків, які визначив національний законодавець, відразу варто звернути увагу на характер заходів, які вказані у визначенні поняття покарання у виді пробаційного нагляду, де зазначено про наглядові та соціально-виховні заходи. Однак відповідно до наведеного вище, можемо зробити висновок про те, що законодавець поклав на суд обов'язок лише щодо призначення заходів наглядового характеру, та залишив на розсуд суду призначення заходів соціально-виховного характеру. За таких умов, на нашу думку, було би закономірним призначення судом в обов'язковому порядку як заходів наглядового характеру, так і заходів соціально-виховного характеру (обмеження у спілкуванні з певним колом осіб, заборона вживання спиртних напоїв тощо).

Варто також зауважити, що після прибуття до Державної служби пробації Латвійської Республіки, та під час пробаційного нагляду засуджений не може перебувати у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом алкогольних, наркотичних чи інших одурманюючих речовин. Натомість у Законі України № 3342-ІХ така заборона не передбачена, а знайшла своє втілення у додатковому обов'язку, який суд може обрати для засудженого (*пройти курс лікування від наркотичної, алкогольної залежності*). Враховуючи негативний вплив на особу, перебування в стані будь-якого сп'яніння не є можливим при виправленні такої особи, відтак така заборона може бути доречною при удосконаленні інституту покарання у виді пробаційного нагляду. Слід також зауважити, що заборона перебувати у будь-якому стані сп'яніння має стати додатковим обов'язком, оскільки лікування від будь-якого виду залежності не виключає можливість перебування особи у стані сп'яніння.

Підсумовуючи, варто зауважити також і про суб'єкта призначення таких обов'язків. Правове регулювання Латвійської Республіки передбачає розділення повноважень при призначенні пробаційних обов'язків, таким чином основні обов'язки призначаються судом, а посадова особа органу пробації наділена повноваженнями додатково визначити один чи декілька із переліку дванадцяти додаткових обов'язків. Таке розподілення дискреції, на наш погляд, є цілком виправданим, оскільки надає частину повноважень органу пробації для забезпечення можливості індивідуалізувати покарання для особи. Таким чином, орган пробації залучається до призначення покарання на рівні із судом. В Україні лише суд наділений повноваженнями щодо призначення як основних, так і додаткових обов'язків при призначенні покарання у виді пробаційного нагляду. Таким чином орган пробації займається лише виконанням призначених судом обов'язків, а не індивідуалізацією призначеного покарання в частині визначення конкретних обов'язків, які слід покласти на засудженого з метою його виправлення.

Наприкінці також варто зауважити, що інститут основного виду покарання у виді пробаційного нагляду є новим для правової системи України, відтак варто все ж дочекатись практичного його застосування. Можливо, суди виправлять неточність законодавця та призначатимуть обов'язки при покаранні у виді пробаційного нагляду із обох переліків із обов'язковим проходженням програми лікування від алкогольної, наркотичної чи будь-якої іншої залежності.

Заключною частиною характеристики покарання у виді пробаційного нагляду є можливість його скорочення або скасування. Посадова особа Державної служби пробації Латвійської Республіки може повністю або частково скасувати зазначені у вироку обов'язки, якщо під час нагляду встановить, що: 1) зазначені обов'язки вже не є необхідними для вирішення проблем криміногенного характеру та соціально-психологічних потреб особи, засудженої до пробаційного нагляду; 2) особа, засуджена до позбавлення волі, з поважних причин більше не може виконувати зазначені обов'язки. За клопотанням Державної служби пробації суд може скасувати пробаційний нагляд або скоротити його строк, якщо особа, засуджена до

пробаційного нагляду, відбула половину встановленого строку покарання, зразково виконує обов'язки, співпрацювала з Державною службою пробації у вирішенні виявлених проблем криміногенного характеру та досягненні соціально підтримуваних цілей.

В Україні при розробці змін було запропоновано можливість умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді пробаційного нагляду, однак на особу були би покладені фактично ті ж самі обов'язки. Тому законодавець відмовився від такої ідеї і наразі інститут покарання у виді пробаційного нагляду в Україні не передбачає такої можливості.

Відтак досвід Латвійської Республіки у сфері кримінально-правового регулювання пробації вартий уваги українського законодавця. Можливість повного або часткового скасування покладених судом при пробаційному нагляді обов'язків може стати альтернативою умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у випадку із пробаційним наглядом. Часткове зменшення покладених обов'язків матиме на меті заохочення засудженого, оскільки буде демонструвати схвальну оцінку його старань органом пробації, і водночас забезпечуватиме відбування призначеного покарання, оскільки засуджений продовжуватиме виконувати визначені обов'язки.

Висновки

1. Після прийняття Верховною Радою України Закону № 3342-IX в українську правову систему було запроваджено новий вид основного покарання – пробаційний нагляд, досвід правового регулювання та практики застосування якого у європейських країнах, зокрема Латвійській республіці, може бути корисним для України.

2. У Латвійській Республіці функціонує Державна служба пробації, яка покликана сприяти запобіганню злочинності в країні, забезпечувати якісне виконання та координацію відбутих у суспільстві покарань, а також розвантажити роботу інших правоохоронних органів. Позитивний досвід її діяльності можна запозичити у процедуру застосування пробаційного нагляду в Україні.

3. Латвійське кримінальне законодавство передбачає можливість застосування пробаційного нагляду в якості як основного покарання, так і додаткового, яке особа починає відбувати після закінчення строку застосування основного виду покарання. Позитивним моментом у даному випадку є те, що особа, поряд із заходами ресоціалізації, які вона одержала впродовж відбуття основного покарання, додатково отримує повноцінну підтримку від органів пробації з метою кращого повернення в соціум.

4. Українському законодавцю доцільно передбачити право посадових осіб органів пробації поряд з судом на власній розсуд встановлювати перелік обов'язків, що покладаються на засудженого при застосуванні щодо нього покарання у виді пробаційного нагляду, так як це передбачено кримінальним законом Латвійської Республіки.

5. Застосовуючи покарання у виді пробаційного нагляду, уповноважені органи Латвійської Республіки зобов'язані визначати як обов'язки наглядового характеру, так і соціально-виховного. Однак, в Україні покладення обов'язків соціально-виховного спрямування є дискрецією суду. Відтак, на наш погляд, доцільно було б зобов'язати суд визначати й соціально-виховні обов'язки й покласти їх виконання на особу, засуджену до покарання у виді пробаційного нагляду.

6. Латвійське кримінальне законодавство встановлює можливість скасування судом покарання у виді пробаційного нагляду або скорочення строку його відбування за наявності передбачених умов та за клопотанням посадової особи Державної служби пробації. У той час, такого ж механізму останні законодавчі зміни в Україні не передбачають. На наше переконання, українському законодавцю доцільно розглянути можливість запровадження аналогічного механізму і в національне право.

Список використаних джерел:

1. A.M. van Kalmthout, J. Roberts, S. Vinding (2003) 'Probation and Probation Services in the EU accession countries'. pp. 185–189.

2. Krimināllikums. URL: <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums> (дата звернення: 30.11.2023).
3. Latvijas Sodū izpildes kodekss. URL: <https://likumi.lv/ta/id/90218-latvijas-sodu-izpildes-kodekss> (дата звернення: 30.11.2023).
4. The European Organisation for Probation. Probation in Europe. Latvia. Edited by Anton van Kalmthout and Ioan Durnescu. URL: <https://www.cep-probation.org/wp-content/uploads/2018/10/Probation-in-Europe-2013-Chapter-Latvia.pdf>. (дата звернення: 30.11.2023).
5. Valsts probācijas dienesta likums. URL: <https://likumi.lv/ta/id/82551-valsts-probācijas-dienesta-likums> (дата звернення: 30.11.2023).
6. Valsts probācijas dienests. URL: <https://www.vpd.gov.lv/lv/valsts-probācijas-dienests> (дата звернення: 30.11.2023).
7. Висновки щодо дотримання Латвією вимог про відповідність законодавства на вступ до Європейського Союзу. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?uri=LEGISSUM:e22104> (дата звернення: 30.11.2023).
8. Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань». *Офіційний вісник України* 2023. № 91. С. 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text> (дата звернення 30.11.2023).
9. Про пробацію: Закон України від 05 лютого 2015 року № 160-VII *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення: 30.11.2023).
10. Кримінальний кодекс України/ *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 30.11.2023).
11. Рекомендація СМ/Рес (2010)1 Комітету Міністрів державам – членам про Правила Ради Європи про пробацію (Прийнята Комітетом Міністрів 20 січня 2010 року). URL: <https://rm.coe.int/16806f4097> (дата звернення: 30.11.2023).

БУРЯК К. М.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри підприємництва,
організації виробництва та теоретичної
і прикладної економіки
(Український державний хіміко-
технологічний університет)

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.37>

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ ПРОТИДІЇ ТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СІМЕЙНІЙ СФЕРІ

У статті доведено, що злочинність у сімейній сфері набуває безпекового значення, а державна діяльність у цій сфері виявляється неузгодженою і не системною. Особливо значення така постановка питання набуває в умовах воєнного стану, коли багато родин вимушені були залишити країну, і сьогодні своєчасне їх не повернення створює серйозну проблему збереження сім'ї.

У статті зазначено, що одним із найважливіших суб'єктів протидії та запобігання злочинності у сімейній сфері є Національна поліція України. Виокремлено види кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері. Проаналізовано загальний масив нормативно-правових актів щодо наявності положень, які регулюють питання протидії та запобігання злочинності у сімейній сфері з боку Національної поліції України.

Доведено, що оскільки, сім'я не завжди спроможна виконувати свою головну функцію – забезпечення належного добробуту та виховання дітей, держава повинна всебічно і своєчасно приймати рішення щодо усунення в нормативно правових актах проблемних протиріч, котрі зменшують роль сім'ї в українському соціумі.

Виокремлено роль радників у протидії та запобіганні злочинності у сімейній сфері – це комунікатори між людьми, які потребують допомоги, і тими інституціями, які забезпечують надання цієї допомоги, які самі раніше були в складних життєвих ситуаціях. Також вони на місці з'ясовуватимуть ситуацію щодо кожного конкретного випадку й одразу розв'язуватимуть проблему, а не відклада-тимуть питання подалі в шухляду.

Зазначено, що сімейні радники визначатимуть проблеми громадян у соціальних мережах, надаватимуть інформацію щодо захисту їхніх прав, організуюватимуть спеціалізовану та професійну допомогу державних органів влади. На жаль, на папері та в пресі ця система дуже красиво представлена, а в реаліях жертви сімейного конфлікту, оббивають пороги поліцейських дільниць, де їм ніхто не може допомогти.

Отож, проблема запобігання злочинності у сімейній сфері є однією з давніх проблем, яка залишається вкрай актуальною для нашого суспільства, а тому роль Національної поліції України в запобіганні злочинності у сімейній сфері є не оцінимо важлива, оскільки саме її діяльність спрямована на її припинення, усунення небезпеки для життя і здоров'я всіх членів родини.

Ключові слова: поліція, запобігання, злочинність, кривдник, жертва, кримінальне правопорушення.

Buriak K. M. National Police of Ukraine as a subject of combating and preventing crime in the family sphere

The article proves that crime in the family sphere acquires a security significance, and state activity in this sphere turns out to be inconsistent and not systematic. Such a statement of the question becomes especially important in the conditions of martial law, when many families were forced to leave the country, and today their timely return creates a serious problem of preserving the family.

The article describes that the National Police of Ukraine is one of the most important actors in combating and preventing crime in the family sphere. The types of criminal offenses committed in the family sphere are singled out. The general array of normative legal acts regarding the presence of provisions regulating the issue of combating and preventing crime in the family sphere by the National Police of Ukraine was analyzed.

It has been proven that since the family is not always able to fulfill its main function – ensuring the proper well-being and upbringing of children, the state must comprehensively and timely make decisions on the elimination of problematic contradictions in regulatory and legal acts that reduce the role of the family in Ukrainian society.

The role of counselors in combating and preventing crime in the family sphere is singled out – they are communicators between people who need help and those institutions that provide this help, who themselves were previously in difficult life situations. Also, they will find out the situation in each specific case on the spot and solve the problem immediately, instead of putting the issue away in a drawer.

It is noted that family counselors will identify citizens' problems in social networks, provide information on the protection of their rights, and organize specialized and professional assistance from state authorities. Unfortunately, on paper and in the press, this system is presented very beautifully, but in reality, victims of family conflict are lining the thresholds of police stations, where no one can help them.

So, the problem of preventing crime in the family sphere is one of the old problems that remains extremely relevant for our society, and therefore the role of the National Police of Ukraine in preventing crime in the family sphere is inestimably important, since its activities are aimed at stopping it, eliminating the danger for the life and health of all family members.

Key words: police, prevention, crime, offender, victim, criminal offense.

Постановка проблеми. Оскільки, останнім часом злочинність у сімейній сфері набуває безпекового значення, а державна діяльність у цій сфері виявляється неузгодженою і не системною, в даній статті мова буде йти про Національну поліцію України як суб'єкта протидії та запобігання злочинності у сімейній сфері. Особливо значення така постановка питання набуває в умовах воєнного стану, коли багато родин вимушені були залишити країну, і сьогодні своєчасне їх повернення створює серйозну проблему збереження сім'ї.

Варто погодитися з думками вітчизняних вчених, котрі у власних дослідженнях, пропонують провести докорінні зміни законодавства та правозастосовної практики, з метою збереження сім'ї та її належна охорон з боку держави, розроблення науково-обґрунтованих кримінологічних моделей протидії та запобігання злочинності у сімейній сфері.

Маємо надію, що після нашої перемоги над державою агресором, наукові здобутки вітчизняних вчених стануть в нагоді для покращення добробуту родини і створять підґрунття зменшення кількісних і якісних показників вчинення в сімейній сфері кримінальних правопорушень. Оскільки проблема злочинності у сімейній сфері в Україні виникла не сьогодні, вона і раніше була предметом наукових розвідок вітчизняних вчених, і в значній мірі спричинена умовами перехідного періоду нашого суспільства, а тому була міцно прихована забороною втручання держави в особисте та приватне життя людей.

Водночас, варто наголосити, що і самі члени сім'ї не бажали виносити цю проблему на осуд суспільства (а що скажуть на роботі, а як дивитися в очі сусідам тощо). Типовою стала ситуація, коли на виклик жертви домашнього насильства прибуває патруль Національної поліції України або дільничний поліцейський, і остання, як не прикро, виправдовує кривдника, пробачає його і не вдається до спроб правового захисту. Про це неодноразово заявляють працівники поліції під час їх опитування щодо протидії та запобігання злочинності у сімейній сфері.

Найнебезпечніше, як показує дослідження, після залишення поліцією квартири де відбувся сімейний конфлікт, він знову повертається у то русло з якого все починалося. Цикл вчинення протиправного діяння кривдником у сімейній сфері повторюється, а тому його інтенсивність постійно зростає. І жертва вимушена знову звертатися до поліції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремими питаннями, присвяченими вивченню ролі національної поліції України як суб'єкта протидії та запобігання злочинності у сімейній сфері займалися Л. В. Крижна, Б. М. Головкін, О. І. Белова, О. В. Ковальова, О. І. Зазимко, О. Д. Коломосьць, М. Ю. Самченко, О. В. Бойко, А. Б. Блага, М. Г. Кузнецов, Л. М. Барбарош, Д. М. Тичина.

Метою статті є виокремлення Національної поліції України як суб'єкта протидії та запобігання злочинності у сімейній сфері. Для реалізації вказаної мети варто вирішити такі завдання: проаналізувати стан наукового дослідження проблеми та матеріали вже існуючих наукових публікацій; виявити та розкрити серед них положення що стосуються діяльності Національної поліції України у сфері запобігання домашній злочинності; об'єднати їх за спільними ознаками та сформулювати власні висновки.

Виклад основного матеріалу. Беззаперечно свого наукового і правового осмислення злочинність, як суспільно-небезпечне явище, що вчиняється у домашній сфері набула у ХХІ столітті з прийняттям Верховною Радою України у 2017 році нового Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та внесенням змін і доповнень до Кримінального кодексу України, а також змінами і доповненнями у 2019 році.

Необхідно зазначити, що прийняття Верховною Радою України Закону України від 6 грудня 2017 року № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (далі – Закон України № 2227-VIII) Кримінальний кодекс України доповнено новими статтями, які передбачають наступні склади кримінальних правопорушень, що вчиняються у домашній сфері:

1) ст. 126-1 «Домашнє насильство», тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи, – карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років;

2) ст. 151-2 «Примушування до шлюбу» тобто примушування особи до вступу в шлюб або до продовження примусово укладеного шлюбу, або до вступу у співжиття без укладання шлюбу, або до продовження такого співжиття, або спонукання з цією метою особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає, – караються арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк;

3) ст. 134 КК України «Незаконне проведення абортів або стерилізації» викладена в новій редакції – тобто примушування до абортів без добровільної згоди потерпілої особи – карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого;

4) ст. 152 КК «Згвалтування» тобто вчинення особою чоловічої чи жіночої статі дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи» – тобто вчинення особою чоловічої чи жіночої статі дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (згвалтування) – карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років;

5) ст. 153 КК України «Сексуальне насильство» викладене в новій редакції – тобто вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи [1].

Грунтуючись на наведених положеннях Кримінального кодексу України вбачається, що одним із суб'єктів протидії та запобігання злочинності у сімейній сфері є такий правоохоронний орган як Національна поліція України.

Згідно з ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію» одним із обов'язків поліцейського на всій території України незалежно від посади, яку він займає, місцезнаходження і часу доби в разі звернення до нього будь-якої особи із заявою чи повідомленням про події, що загрожують особистій чи публічній безпеці, або в разі безпосереднього виявлення таких подій, є вжиття необхідних заходів з метою рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують, і повідомити про це найближчий орган поліції [2].

За нашим дослідженням, а воно кореспондується з іншими дослідженнями у цій сфері проблеми злочинності у сімейній сфері різко змінилася. Варто наголосити, що упродовж 2019 року до Національної поліції України надійшло – 141814 повідомлень з числа яких 98,7% від дорослих і 1,3% від дітей. Переважна кількість заяв та повідомлень надійшла від жінок – 113403 про те, що в їхніх сім'ях вчинено кримінальне або адміністративне правопорушення.

Крім того у 2019 році було виявлено правоохоронними органами державними інституціями і громадськістю 45385 сімей, в яких регулярно чиниться насильство до членів родини, у зв'язку з чим, на профілактичний облік було поставлено 72834 домашніх кривдників [3]. Що річне збільшення вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері показує аналіз роботи Національної поліції також і у 2020 році. Так, за даними Національної поліції України до них надійшло 208 784 заяв, повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, пов'язані з домашньою злочинністю.

В тому числі, поліцейськими складено понад 132,7 тис. адміністративних протоколів за фактами вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування (стаття 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Усього поліцейськими виявлено та припинено понад 133,6 тис. адміністративних правопорушень за статтею 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення та майже 96,2 тис. осіб, які їх учинили, з них 12,2 тис. (12,6%) – повторно.

Протягом 2020 року розслідувано 3319 кримінальних проваджень за кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з домашнім насильством, з них за статтею 115 (Умисне вбивство) Кримінального кодексу України – 74, за статтею 121 (Умисне тяжке тілесне ушкодження) – 77, за статтею 122 (Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження) – 64, за статтею 125 (Умисне легке тілесне ушкодження) – 118, за статтею 126 (Побої і мордування) – 140, за статтею 126-1 (Домашнє насильство) – 1669 [4].

На обліку в Національній поліції України у 2020 році перебувало понад 81,9 тис. осіб, які вчинили домашнє насильство, з яких 126 – у зв'язку з виданням обмежувального припису. Поряд з тим, у 2020 році за результатами розгляду заяв, поданих, зокрема, адвокатами безоплатної правової допомоги судами винесено 237 обмежувальних приписів [4].

Підрозділами ж дізнання Національної поліції за 2020 рік розпочато 210 кримінальних проваджень за фактами виявлення кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачено статтею 390-1 Кримінального кодексу України «Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або не проходження програми для кривдників».

Отож, з 2019 р. у Єдиному звіті про кримінальні правопорушення відображається чисельність випадків домашнього насильства (ст. 126-1 Кримінального кодексу (КК) України) й обліковано 1 068 таких фактів, у 2020 р. число цих кримінальних правопорушень зросло у понад двічі і дорівнювало 2 213, а у 2021 р. – ще на 9,9% до 2 432. І хоча, у 2022 р. відбулося значне зменшення таких випадків до 1498 (–38,4%), у наступний 2023 р. – 2633 (+70,7%) [5].

Це свідчить про те, що особи яким судами встановлюються обмежувальні заходи, часто не дотримуються встановлених обмежень та повторно ставлять під загрозу життя та здоров'я потерпілих осіб. Тобто умисно не виконують покладені на нього обмеження. Щодо звернень громадян про вчинення кримінального правопорушення в сім'ї то в розділу II Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 28 лип. 2017 р. № 650. встановлено, що одним із напрямів діяльності дільничного офіцера поліції є вжиття заходів для запобігання вчиненню домашнього насильства та його припинення [6].

Варто також наголосити, що з метою підвищення довіри громадян до поліції та ефективній протидії злочинності у сімейній сфері Національна поліція України започаткувала різні пілотні проекти зі створення мережі поліцейських мобільних груп проти насильства – «Поліна» (доручення № 1005/05/20–2 «Про впровадження новітніх форм та методів роботи з реагування на факти вчинення насильства в сім'ї» від 27 січня 2017 р.).

Мережа таких поліцейських мобільних груп як пілотний проект почав запроваджуватися в Дарницькому районі м. Києва, Малиновському районі м. Одеса та в м. Северодонецьку (Луганська область). Згодом проект був поширений на Новокодацький район Дніпропетровської області, Суворовський район м. Одеси, Лівобережний район м. Маріуполь, Бердянськ [7, с. 45].

Основним завданням цих груп є створення ефективної системи виявлення, реагування та протидії офіцерами поліції (дільничними офіцерами поліції, працівниками патрульної поліції, ювенальної превенції, слідства, карного розшуку) випадкам домашнього насильства, забезпечення супроводу та захисту для постраждалих та попередження подальшого циклу насильства, а також налагодженню взаємодії поліції із суб'єктам, дотичними до теми насильства, у забезпеченні справедливості при допомозі постраждалим та покаранні кривдників.

Крім того, в Україні вже діє Національна «гаряча» лінія з запобігання домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації. Консультації надаються безкоштовно, цілодобово, анонімно і конфіденційно із залученням експертів, зокрема представників Національної поліції. Варто зауважити, що Національна «гаряча лінія» є важливим елементом в системі перенаправлення та надання допомоги жертвам домашньої злочинності та інших видів гендерно зумовленого насильства в Україні.

Слід зазначити, що завдання протидії та запобігання злочинності у сімейній сфері з боку Національної поліції України передбачає і створення умов його раннього виявлення та своєчасної корекції, де ефективно має функціонувати інститут дільничних офіцерів поліції. На них покладені обов'язки щодо своєчасного реагування на кримінальні правопорушення, вчинені в сімейній сфері, сімейно – побутових конфліктів.

Також варто відзначити необхідність введення інституту соціального супроводу дільничними офіцерами поліції сімей, в яких великий ризик виникнення вчинення кримінального правопорушення у сімейній сфері, для яких нерідкі сімейні скандали, побутові конфлікти це норма поведінки приватного життя.

У зв'язку з викладеним наголошуємо на тому, що дане положення вимагає також законодавчих і кадрових рішень. Зокрема, удосконалення потребує роботу дільничних офіцерів поліції в даному напрямі, оскільки вони найбільш наближені до населення, мають реальні можливості оперативного втручання в побутові конфлікти. Їх робота із запобігання злочинності у сімейній сфері теоретично повинна бути досить ефективною при належному її виконанні.

Однак на практиці потенціал інституту дільничних офіцерів у сфері запобігання сімейної злочинності використовується недостатньо. Оскільки, Національна поліція України

обслуговує в установленому порядку частини території де працюють дільничні офіцери поліції, їх спільне завдання не тільки забезпечити належний громадський порядок, а і своєчасно запобігти вчинення кривдником (або кривдницею) кримінального правопорушення у сімейній сфері.

Серед пріоритетних напрямів роботи дільничних офіцерів поліції, і Національної поліції України саме і є вирішення сімейних конфліктів, оскільки вони перші виїжджають на виклик вчинення кривдником (кривдницею) кримінального правопорушення.

Особливо їх комунікація має бути направлена на вирішення сімейних конфліктів – це один із пріоритетних напрямів роботи не тільки дільничних офіцерів поліції, а і поліціантів Національної поліції, які перші виїжджають на виклик вчинення кривдником (кривдницею) кримінального правопорушення.

Отже, як бачимо основним суб'єктом протидії та запобігання злочинності у сімейній сфері є Національна поліція України і особливо дільничний офіцер поліції. Особливості, характер і масштаби роботи, що здійснюється дільничними офіцерами поліції, висувають низку обов'язкових для виконання вимог, основними з яких є:

– точне та неухильне дотримання законів (відомчих нормативних актів МВС України, міжнародно-правових документів) та прав громадян під час виконання службових обов'язків;

– чітке знання і дотримання своїх прав і обов'язків, методів застосування профілактичних заходів, уміле їх використання, правильне та обґрунтовано застосування спецзасобів та зброї.

Зазначені загальні завдання, обов'язки і права знайшли відображення, уточнення і конкретизацію в Інструкції [4]. Зазначене положення наділяє дільничних офіцерів поліції низкою повноважень щодо спеціально-кримінологічного запобігання вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері. Зокрема, це робота за такими напрямками:

1) загальна профілактична робота – комплекс заходів, спрямованих на виявлення причин та умов, які призводять до вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері, їх усунення в межах своєї компетенції, проведення профілактично-роз'яснювальної роботи серед членів родини;

2) індивідуальна профілактична робота – комплекс заходів щодо конкретних осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері.

Варто також наголосити, що у сучасній практиці роботи Національної поліції України одним із важливих напрямів їх роботи є саме протидія та запобігання злочинності у сімейній сфері оскільки, згідно з п. 18.2 Положення, записано вміння працівника поліції використовувати у запобіганні правопорушень (кримінальних або адміністративних) можливостей, передбачених Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Також дане положення надає право працівнику поліції уживати до кривдників сімейної злочинності наступні запобіжні заходи:

1) виявляти причини і умови, що сприяють вчинення кривдником сімейної злочинності;

2) брати кривдника на профілактичний облік та проводити з ним виховно-попереджувальну роботу;

3) відвідувати сім'ї, члени яких перебувають на профілактичному обліку, за місцем їх проживання і проводять з ними профілактичну роботу;

4) вносити офіційні попередження кривднику домашньої злочинності про неприпустимість вчинення з його боку кримінального правопорушення;

5) приймати та розглядати у межах своїх повноважень, визначених законом, заяви і повідомлення про вчинення з його боку кривдника кримінального правопорушення або про реальну загрозу його вчинення;

6) повідомляти членів сім'ї, де виникає реальна загроза вчинення кримінального правопорушення, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися;

7) готують матеріали до суду щодо застосування до кривдника обмежувального припису передбачених Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та контролюють виконання вимог даного припису;

8) направляють кривдників, які вчинили насильство в сімейній сфері до кризових центрів для проходження корекційної програми тощо [8].

Варто також погодитись з думкою О. Д. Коломойця, що діяльність державних органів у досліджуваній сфері не в повній мірі відповідає реаліям сьогодення, оскільки на практиці не забезпечує в повному обсязі захист прав жертви злочинності у сімейній сфері, відповідно до міжнародних положень та норм вітчизняного законодавства. Зокрема, це стосується відсутності дієвого механізму, який би припиняв домашнє насильство відразу після звернення жертви [9, с. 118].

Окремо варто звернути увагу і на проблему вчинення кримінального правопорушення в сім'ї дитиною. На думку вітчизняної вченої В. О. Іщенко дитина – кривдник визначається як особа, яка не досягла 18 років та вчинила зокрема, таке кримінальне правопорушення як домашнє насильство у будь якій формі [10, с. 56].

Ми переконані, що одним із реальних кроків у вирішенні зазначеної проблеми може бути здійснення заходів щодо підвищення рівня взаємодії і координації всіх державних органів та налагодження тісної співпраці органів Національної поліції із громадськими організаціями. Прикладом такої взаємодії є створення в містах України громадської організації «Сусідська варта», як одна з моделей комунікації поліції і громади. Сусідська варта покликана налагодити комунікацію мешканців будинків із поліцією для підвищення безпеки в громадах. Метою комунікації є те, що громадяни зможуть повідомляти поліцію про проблеми у сфері безпеки та спільно з поліцією шукати вирішення для їх подолання. А поліція у плануванні своєї роботи з питань безпеки має враховувати думку самого населення.

У жовтні 2019 року Міністерство юстиції України започаткувало нову форму протидії та запобігання злочинності у сімейній сфері «Сімейні радники». До речі, сімейні радники надають безоплатну правову допомогу жертві злочинності у сімейній сфері та громадськості. Їх діяльність спрямована на забезпечення захисту прав громадян у сфері сімейного права.

Радники у запобіганні злочинності у сімейній сфері – це комунікатори між людьми, які потребують допомоги, і тими інституціями, які забезпечують надання цієї допомоги, які самі раніше були в складних життєвих ситуаціях. Також вони на місці з'ясовуватимуть ситуацію щодо кожного конкретного випадку й одразу розв'язуватимуть проблему, а не відкладатимуть питання подалі в шухляду.

Відтепер сімейні радники співпрацюватимуть з юристами системи безоплатної правової допомоги, фахівцями державної виконавчої служби Мін'юсту, психологами, співробітниками Міністерства соціальної політики, Національної поліції і за потреби — з представниками інших органів влади.

Фактично сімейні радники визначатимуть проблеми громадян у соціальних мережах, надаватимуть інформацію щодо захисту їхніх прав, організовуватимуть спеціалізовану та професійну допомогу державних органів влади. На жаль, на папері та в пресі ця система дуже красиво представлена, а в реаліях жертви сімейного конфлікту, оббивають пороги поліцейських дільниць, де їм ніхто не може допомогти.

З огляду на викладене пропонується створити сімейний суд або закріплення у кримінальній палаті за суддею обов'язку розглядати кримінальні правопорушення у сімейній сфері. Покласти на суддю обов'язок, за вчинення кримінального правопорушення до кривдника (кривдниці) застосувати також різноманітні виховні заходи впливу, як: відшкодування шкоди працею на користь жертви злочинності у сімейній сфері або громади, вибачення перед членами родини, умовне покарання, відвідування реабілітаційного центру тощо.

Важливо відмітити, що для всебічного вивчення особистості та потреб кривдника злочинності у сімейній сфері суд може звернутися до психологічної експертизи. Вона має бути обов'язковою у випадку застосування до кривдника або кривдниці покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Висновки. Отож, проблема протидії та запобігання злочинності у сімейній сфері є однією з давніх проблем, яка залишається вкрай актуальною для нашого суспільства, а тому роль Національної поліції України в запобіганні такої злочинності є не оцінимо

важлива, оскільки саме її діяльність спрямована на її припинення, усунення небезпеки для життя і здоров'я всіх членів родини.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 02.10.2023).
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 20.11.2023).
3. Звіт про результати роботи Національної поліції із запобігання та протидії домашньому насильству за 12 місяців 2019 року. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2019/zvit-npu-2019.pdf (дата звернення: 20.11.2023).
4. Звіт про результати роботи Національної поліції із запобігання та протидії домашньому насильству за 12 місяців 2020 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2020/npu-zvit-2020.pdf> (дата звернення: 20.11.2023).
5. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>. (дата звернення: 20.11.2023).
6. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 28 лип. 2017 р. № 650. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1219-10> (дата звернення: 20.11.2023).
7. Калашник О., Віллс Е. Протидія домашньому насильству : практичний посібник для поліцейських. Київ, 2018. 75 с.
8. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07 грудня 2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 20.11.2023).
9. Коломоець О. Д. Адміністративно-правове регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї, невиконання захисного припису або не проходження корекційної програми : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя: Класичний приватний ун-т, 2010. 223 с.
10. Іващенко В.О. Окремі питання запобігання та протидії підрозділами ювенальної превенції національної поліції України домашньому насильству, вчиненому дітьми. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали між від. наук. – практ. круглого столу 04 листоп. 2021р. Київ : Нац акад. внутр. справ, 2021. 206 с.

МАРТЬЯНОВ С. С.,
аспірант кафедри кримінального права
і кримінології
(Інститут з підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету
внутрішніх справ)

УДК 343.3/7(477)
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.38>

СУБ'ЄКТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 447 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Аналізується стан теоретичного дослідження проблеми кримінальної відповідальності за найманство. Стверджується, що на сучасному етапі розвитку держави бракує адекватного механізму протидії цьому явищу. Короткий огляд кримінально-правової літератури засвідчив, що кримінальна відповідальність за найманство ще не достатньо вивчена. Констатовано, що окремі аспекти є взагалі недослідженими, а позиції авторів щодо окресленого питання – суперечливими. Завдяки відповідному вивченню частину досі не висвітлених питань піддано аналізу, щодо вирішення спірних – наведено додаткові аргументи.

У статті, на основі аналізу діючих кримінально-правових приписів та спеціальної наукової літератури, проведено аналіз обов'язкових ознак суб'єкта злочину, передбаченого ч. 1 ст. 447 КК України. З'ясовано, що ним є загальний суб'єкт, а у випадках, передбачених ч. 4 ст. 447 КК України, цей злочин може вчинюватися спеціальним суб'єктом.

Проаналізовано обов'язкові та факультативні ознаки суб'єкта злочину, передбаченого ст. 447 КК України. Визначено загальний і спеціальний види суб'єктів, що характерні злочину, встановленому в ст. 447 КК України, та висвітлено їхні особливості.

Виокремлено розмежувальні ознаки поняття «добровольця» та «найманця». Констатовано, що добровольці діють в «рамках закону», тоді як у найманців відсутні будь-які межі правил поведінки, а порушення законів і звичаїв війни вважається для них нормою. Сам факт їх участі у бойових діях є незаконним та тягне за собою настання кримінально-правових наслідків.

Доброволець є законним комбатантом, адже включений в особовий склад збройних сил однієї з воюючих сторін (ними керує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; мають постійний відмітний знак, який добре розпізнається на відстані; носять зброю відкрито). Найманець, беручи участь у бойових діях, керується лише бажанням збагатитися, тоді як у добровольця більш благородні цілі (ідеологічні, патріотичні чи релігійні спонукання).

Ключові слова: суб'єкт злочину, суспільні відносини, найманство, найманець, кримінальна відповідальність.

Martianov S. S. The subject of the crime provided for in Art. 447 of the Criminal Code of Ukraine

It is analyzed the state of theoretical research of problem of mercenarism; it is selected substantive debatable provisions and their supporters. Conclusions are drawn that on the modern stage of state development there is no adequate mechanism of the mercenarism countering in Ukraine. A brief review of criminal literature

has given an opportunity to conclude that the issue of criminal responsibility for mercenarism is one of those who have not been properly resolved. It has been stated that certain aspects had not been studied at all, and the authors' positions on the investigated issue were controversial or diverse. Due to the relevant analysis, some of the issues that are not illuminated have been analysed, the additional arguments have been given to resolve the controversial issues.

The article, based on an analysis of the current legislation on criminal liability and special scientific literature, analysis of the essential characteristics of the subject of an offense under Part. 1 Art. 447 of the Criminal Code. Found that it is a common subject, and in the cases stipulated hours. 4 Art. 447 of the Criminal Code, it is a crime to be committed to the special subject.

It is mentioned about the theoretical division of features of the subject of the crime into obligatory and optional. At the same time, the physical condition of the person, the age from which the legal personality and sanity arise, and to the optional ones, are stipulated in the article of the Special Part of the Criminal Code for the subject of the specific structure of the crime. On specified features, there is made the division of the subject of the crime by the type into general and special. On specified features, there is made the division of the subject of the crime by the type into general and special. It is summarized that the subject of the crime provided by Art. 447 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *subject of crime, public relations, mercenarism, mercenary, criminal liability.*

Вступ. Попри зовнішню простоту і очевидність, питання, які стосуються суб'єкта складу кримінального правопорушення, викликають чимало дискусій, оскільки у кожному кримінальному провадженні потрібно вирішити чи є підстави визнати особу, яка вчинила кримінальне протиправне діяння суб'єктом кримінального правопорушення, а відтак, чи наділена вона відповідними ознаками [1, с. 204]. Правильне встановлення ознак суб'єкта злочину важливе з багатьох причин. Це дає змогу визначити ознаки об'єктивної і суб'єктивної сторони, а також об'єкта злочину. Річ ще й у тім, що посягання на деякі суспільні відносини можуть бути вчинені лише обмеженим колом осіб. Нерідко неправильне визначення суб'єкта складу кримінального правопорушення тягне неправомірне незастосування кримінального закону і уникнення кримінальної відповідальності або ж веде до притягнення до відповідальності осіб, які взагалі такої відповідальності не підлягають [2, с.110]. З огляду на зазначене, встановлення ознак суб'єкта складу кримінального правопорушення має надважливе значення, оскільки у ньому відображений великий обсяг інформації, який необхідно врахувати при здійсненні кваліфікації діяння.

Деякі аспекти цієї проблеми розглядали у працях А.О. Купріянова, С.М. Мохончука, Т.І. Нікіфорова, К.В. Юртаєва та інших. Слід віддати належне монографічному дослідженню О.В. Наден, у якому автор розглядає найманство як соціальне та кримінально-правове явище, аналізує сучасні проблеми розвитку протиправної військової служби та найманства як його складової частини, а також характеризує найманство з погляду принципів міжнародного права [3]. В дещо ширшому ракурсі найманство, як окремих склад злочину, розглядався у системі складів злочинів проти миру та безпеки людства такими вченими як Н.В. Акулова, В.П. Базов, О.М. Броневицька, А.Г. Кибальник, В.О. Поповичук, Ю.С. Резнік, А.В. Шамара та інші. Праці вищенаведених авторів важко переоцінити, втім вони не можуть слугувати ключем для розв'язання ряду дискусійних питань, оскільки більшість положень у них носять констатуючий характер або ж фрагментарно висвітлюють окремі питання, які пов'язані з кримінально-правовою характеристикою найманства. Зокрема, недостатньо глибоко проаналізовано питання щодо відмежування проявів найманства від законної діяльності добровольців; висвітлення ознак поняття «найманець»; правового статусу іноземців, які беруть участь у бойових діях на боці Україною.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд особливостей суб'єкта складу найманства, що включає аналіз його як загальних ознак, так і спеціальних.

Результати дослідження. Аналіз диспозиції ст. 447 КК України дає підстави для висновку, що найманство належить до кримінальних правопорушень як із загальним (ч. 1, 3 ст. 447 КК України), так і спеціальним суб'єктом (ч. 2, 3, 4 ст. 447 КК України). Вказане зумовлює необхідність розглянути зміст обов'язкових (загальних) та додаткових (спеціальних) ознак суб'єкта аналізованого складу злочину.

Першою ознакою, яка характеризує суб'єкта складу злочину, є те, що ним може бути лише фізична особа. Певний час точилися дискусії з приводу визнання суб'єктом кримінального правопорушення лише фізичної особи. Втім, наукова полеміка з приводу вказаного питання втратила свою актуальність з моменту прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23 травня 2013 № 314-VII, на підставі якого Загальна частина КК України була доповнена новим розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Зокрема, у ст. 96-3 КК України регламентовані підстави для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, а також виокремлено вичерпний перелік складів кримінальних правопорушень, які можуть бути вчинені в інтересах юридичної особи чи від її імені. З аналізу вказаної статті випливає, що законодавцем передбачена можливість застосування інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи за вчинення уповноваженою особою від її імені чи в інтересах найманства (п. 4 ч. 1 ст. 96-3 КК України). Втім у жодному вирокі, де особу було визнано винною за найманство, ст. 96-3 КК України не застосовувалась. Такий стан речей можна пояснити відносно невеликою кількістю випадків притягнення до кримінальної відповідальності за найманство, а також складністю процесу доказування вчинення цього злочину від імені чи в інтересах юридичної особи. Однак такі випадки виключати не слід. Скажімо, власник великого підприємства може здійснювати фінансування найманців, які беруть участь у збройному конфлікті задля захисту частини території держави, на якій знаходиться його нерухомість, від окупантів.

Черговою ознакою загального суб'єкта складу кримінального правопорушення є досягнення віку з якого може наступати кримінальна відповідальність. Виходячи з аналізу ст. 22 КК України кримінальній відповідальності за найманство підлягають особи, яким до вчинення цього злочину виповнилося 16 років. Однак, зважаючи на специфіку складу найманства сумнівним виглядає, скажімо, навчання найманців особою шістнадцятирічного віку. Те ж саме можна сказати і про участь такої особи у збройному конфлікті, оскільки у неї недостатня фізична підготовка та рівень психофізіологічної зрілості. Очевидно, що вони, за своїми віковими особливостями, є своєрідним інструментом у руках зрілих злочинців, є морально уразливими та легко піддаються впливу. Діти-солдати повною мірою не усвідомлюють усієї небезпеки такої участі у збройному конфлікті, який може сприйматися ними чимось на кшталт гри. В той же час, доводиться констатувати, що не поодинокими є випадки залучення дітей-солдат для участі як найманців у збройному конфлікті, воєнних чи насильницьких діях. Така практика є найбільш поширеною у державах Латинської Америки, Африки, Азії тощо.

З аналізу положень диспозиції ст. 447 КК України випливає, що відносно окремих категорій осіб встановлено вищу вікову межу, з досягненням якої може наставати кримінальна відповідальність за найманство. Зокрема, мова йде про випадки, коли вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання, а також використання найманців у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях здійснюється службовою особою з використанням службового становища (ч. 2 ст. 447 КК України). А тому очевидно, що відносно цієї категорії осіб мінімальний вік, з якого настає кримінальна відповідальність за найманство, значно перевищує 16 років.

Зрештою, останньою ознакою, яка потребує наукового аналізу, є осудність особи. Під час вчинення злочину, передбаченого ст. 447 КК України, особа повинна мати правильне

розуміння того, що вона бере на території України чи території інших держав участь у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, перешкоджання діяльності органів державної влади чи порушення територіальної цілісності, що є загрозою для миру та безпеки людства. Задля досягнення злочинної мети (одержання будь-якої особистої вигоди) вона повинна цілеспрямовано керувати своїми діями (наприклад, безпосередня участь у насильницьких діях для залякування населення).

У ч. 4 ст. 447 КК України також міститься вказівка на спеціального суб'єкта складу кримінального правопорушення – найманця. Власне перша ознака, яка характеризує спеціального суб'єкта складу злочину, передбаченого ч. 4 ст. 437 КК України, вказує на те, що місцем вчинення цього посягання є територія України або територія інших держав. Тобто фактично у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях можуть брати участь: 1) іноземці або особи без громадянства на території України; 2) громадяни України на території іноземної держави.

Наступною ознакою поняття «найманець» є його участь у воєнних або насильницьких діях з метою одержання будь-якої особистої вигоди. У КК України до поняття вигоди (щоправда такої, яка має неправомірний характер) відносяться грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру (ст. 364-1). Критику знаходить положення про розмір матеріальної винагороди, який повинен істотно перевищувати винагороду, яка обіцяна чи виплачується комбатантам такого ж рангу і функції, які входять до особового складу збройних сил даної сторони. Таким чином можна зробити висновок, що у випадку, якщо розмір такої винагороди не перевищуватиме або буде рівнозначним винагороді комбатанта, то особа, яка бере участь у збройному конфлікті, воєнних чи насильницьких діях з метою особистої наживи не вважатиметься найманцем, з чим очевидно не можна погодитись.

Ще однією ознакою, яка притаманна «солдатам удачі», є те, що такі не є ні громадянами сторони, що перебуває у конфлікті, ні особами, які постійно на законних підставах проживають на території, яка контролюється стороною, що перебуває у конфлікті. Тобто у таких осіб немає жодного правового зв'язку з державою, яка є стороною збройного конфлікту. На територію держави, де мають місце воєнні чи насильницькі дії, найманці прибувають негласно або під приводом туристичних цілей. При характеристиці особи-найманця ключовою ознакою є те, що така особа бере участь у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях з метою одержати будь-яку особисту вигоду. Надання громадянства такій особі очевидно зумовлене можливістю уникнення нею кримінальної відповідальності за найманство. А тому у випадку, якщо такий факт буде доведений правоохоронними органами, то дії винного повинні отримати кримінально-правову оцінку за відповідною частиною ст. 437 КК України.

Щодо другого питання, то, видається, що наявність громадянства сторони, що перебуває у конфлікті виключає можливість визнання особи найманцем, оскільки вона користується всім обсягом прав, які йому надано відповідною державою, а отже перебуває з нею у правових відносинах. Окрім того, участь у бойових діях є військовим обов'язком особи, яка має громадянство двох чи більше держав. Він підлягає виконанню лише по відношенню щодо однієї з держав (Європейська конвенція про скорочення випадків багатогромадянства від 6 травня 1963 р.). Втім Україна не є учасником цієї Конвенції, оскільки не визнає подвійного громадянства. А тому, гадаємо, якщо найманець має подвійне чи множинне громадянство і виступає у збройному конфлікті на боці держави громадянином якої він являється, то його дії виключають кримінально-правову кваліфікацію за ст. 437 КК України.

Черговою ознакою, яка характеризує поняття найманця є те, що він не входить до особового складу збройних сил держави, на території якої є збройний конфлікт, воєнні або насильницькі дії, а тому держава не може нести відповідальності за суспільно небезпечні дії найманця, оскільки така особа, відповідно до норм міжнародного права вважається злочинцем. Основним Законом України передбачено монопольне право нашої держави в особі

ЗСУ на оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Відтак забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави. На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом (ст. 17 Конституції України). Втім ведення РФ агресивної війни проти України та неготовність української армії у зв'язку з її навмисним та планомірним розвалом, у 2014 році дати відсіч ворогу, стало причиною виникнення добровольчих формувань як «неурядового оборонного комплексу», які беруть участь у бойових діях на боці України.

Активізація російської збройної агресії породила ряд правових викликів, зокрема, щодо законодавчого регулювання правового статусу добровольців, які власне брали участь у захисті територіальної цілісності та недоторканності України. А тому непоодинокими були випадки, коли учасники добровольчих формувань, отримавши каліцтва в ході ведення бойових дій, не могли отримати матеріальну допомогу, з огляду на те, що їх підрозділи офіційно не були включені до складу таких формувань.

Питання правового статусу добровольців з числа громадян України було законодавчо врегульовано з моменту внесення змін до ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 р. № 3551-ХІІ, яким особи, які у складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, за умови, що в подальшому такі добровольчі формування були включені до складу ЗСУ, МВС України, Національної гвардії України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів, визнаються учасниками бойових дій (п. 20 ч. 1 ст. 6).

З огляду на вищезазначене, є необхідність виокремити розмежувальні ознаки поняття «добровольця» та «найманця», оскільки обоє беруть участь у збройному конфлікті, воєнних чи насильницьких діях. Передусім, добровольці, на відміну від найманців, входять до особового складу однієї з воюючих сторін, а тому є комбатантами (ними керує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; мають постійний відмітний знак, який добре розпізнається на відстані; носять зброю відкрито; здійснюють військові операції згідно законів та звичаїв війни (ч. 2 ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р.). Відповідно до норм міжнародного права, добровольці мають право на статус військовополоненого та не підлягатимуть кримінальній відповідальності за участь у збройному конфлікті, оскільки їх статус легітимізований державою. Щодо найманців, то сам факт їх участі у бойових діях є незаконним та тягне за собою настання кримінально-правових наслідків. Ще однією розмежувальною ознакою є те, що найманець, беручи участь у бойових діях, керується лише бажанням збагатитися, тоді як у добровольця більш благородні цілі (ідеологічні, патріотичні чи релігійні спонукання).

Відповідно, добровольці діють в «рамках закону», тоді як у найманців відсутні будь-які межі правил поведінки, а порушення законів і звичаїв війни вважається для них нормою. Доброволець є законним комбатантом, адже включений в особовий склад збройних сил однієї з воюючих сторін, яка, відповідно до положень ст. 3 Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 р. «є відповідальною за всі дії, вчинені особами, які входять до складу її збройних сил» [4]. А тому у випадку, коли, скажімо, громадяни Сирії чи Білорусії, які вступили до лав збройних сил РФ як добровольці та вчиняють безчинства на території України, то такі дії повинні отримати кримінально-правову оцінку, оскільки має місце порушення законів та звичаїв війни.

Врешті-решт, останньою ознакою, яка характеризує найманця є те, що ця особа не послана державою, яка не є стороною, що перебуває у конфлікті, для виконання офіційних обов'язків як особи, яка входить до складу її збройних сил. Законодавством України передбачена можливість участі громадян України у бойових діях за її межами, однак лише з метою підтримання міжнародного миру і безпеки (виконання миротворчих чи гуманітарних завдань, які здійснюються за рішеннями Ради Безпеки ООН відповідно до Статуту ООН, ОБСЄ, інших міжнародних організацій), враховуючи зобов'язання України як

держави – члена ООН [5]. Отож особи, які беруть участь у міжнародних операціях з підтримки миру та безпеки аж ніяк не можуть вважатися найманцями, оскільки виконання такого роду завдань є складовою зовнішньої політики України, а відтак держава здійснює їх соціальний і правовий захист.

Висновки. Таким чином розгляд суб'єкта складу найманства продемонстрував, що йому притаманні як загальні (ч. 1, 3 ст. 447 КК України), так і спеціальні ознаки (ч. 2, 3, 4 ст. 447 КК України). На підставі характеристики поняття «найманець» виокремлено спільні та розмежувальні ознаки з поняттям «доброволець».

Список використаних джерел:

1. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / П.С. Берзін та ін. ; за заг. ред. В. Навроцького. К. : Юрінком Інтер, 2013. 711 с.
2. Омельчук О. М. Кримінально-правова характеристика суб'єкта злочину, передбаченого ст. 304 Кримінального кодексу України. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 2. С. 110–115.
3. Наден О.В. Найманство як соціальне та кримінально-правове явище: сутність, новітні тенденції розвитку та проблеми протидії. Монографія. К.: Атіка, 2005. 264 с.
4. Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї від 18 жовтня 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
5. Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки: Закон України від 23 квітня 1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/613-14#Text>

ОНОПКО К. І.,
аспірантка кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-
економічної безпеки
(Сумський державний університет)

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.39>

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ УПОВНОВАЖЕНОЇ ОСОБИ З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ ТА ВИЯВЛЕННЯ КОРУПЦІЇ

Стаття містить аналіз розвитку інституту уповноважених осіб з питань запобігання та виявлення корупції.

Розв'язання проблеми корупції є одним із пріоритетів для українського суспільства на сьогоднішньому етапі розвитку держави. Уповноважені особи з питань запобігання та виявлення корупції є одним із державних механізмів у боротьбі з корупцією, на яку було покладено великі надії. Починаючи з 2011 року, уповноважені підрозділи, уповноважені особи дійсно внесли вагомий внесок в розбудову антикорупційної системи.

Проте досягнутий за останні роки прогрес не задовольняє суспільство, оскільки є надто повільним. Європейська комісія у висновку щодо заявок на членство в Європейському Союзі, поданих Україною, Грузією та Республікою Молдова від 17 червня 2022 року зазначила, що Україна досягла значного прогресу на шляху до верховенства права, проте подальша боротьба з корупцією залишається однією з основних вимог суспільства.

У статті проаналізовано Типове положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції, а також Закон України «Про запобігання корупції». Розглянуто та взято до порівняння Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки, Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки та Антикорупційну стратегію на 2021–2025 роки. Розглянуто вплив корупційних правопорушень на економічний стан держави. Проаналізовано внесок уповноважених осіб в розвиток антикорупційного суспільства. Досліджено питання становлення інституту уповноважених осіб у розрізі національних антикорупційних стратегій, починаючи з 2011 року.

Досліджуючи питання вдосконалення механізмів запобігання корупції, а саме утворення інституту уповноважених осіб з питань запобігання та виявлення корупції на локальному рівні, було зроблено висновок про складний і повільний процес становлення інституту уповноважених осіб, а також про недосконалість антикорупційної законодавчої бази та невідповідність антикорупційних програм вимогам міжнародних стандартів.

Ключові слова: антикорупційна стратегія, Національне агентство з питань запобігання корупції, протидія корупції, етапи становлення, корупційні правопорушення, індекс сприйняття корупції.

Onopko K. I. Formation of the institute of the authorized person on prevention and detection of corruption

The article contains an analysis of the development of the institute of authorized persons for the prevention and detection of corruption.

Solving the problem of corruption is one of the priorities for Ukrainian society at the current stage of the state's development. Persons authorized to prevent and detect corruption are one of the state mechanisms in the fight against corruption, on which great hopes were placed. Since 2011, authorized persons have made a significant contribution to the development of the anti-corruption system.

However, the progress achieved in recent years does not satisfy society, as it is too slow. The European Commission, in its opinion on the applications for membership in the European Union submitted by Ukraine, Georgia and the Republic of Moldova dated June 17, 2022, noted that Ukraine has made significant progress on the way to the rule of law, but the further fight against corruption remains one of the main demands of society.

The article analyzes the Standard Regulation on the authorized unit (authorized person) on the prevention and detection of corruption, as well as the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption". The National Anti-Corruption Strategy for 2011–2015, Principles of State Anti-Corruption Policy in Ukraine (Anti-Corruption Strategy) for 2014–2017 and Anti-Corruption Strategy for 2021–2025 were considered and compared. The influence of corruption offenses on the economic state of the state is considered. The contribution of authorized persons to the development of anti-corruption society is analyzed. The question of the formation of the institute of authorized persons in the context of national anti-corruption strategies, starting from 2011, was studied. Investigating the issue of improving mechanisms for the prevention of corruption, namely the formation of an institute of authorized persons for the prevention and detection of corruption at the local level, a conclusion was drawn about the complex and slow process of establishing the institute of authorized persons, as well as the imperfection of the anti-corruption legislative framework and the non-compliance of anti-corruption programs with the requirements of international standards.

Key words: *anti-corruption strategy, National Agency for the Prevention of Corruption, anti-corruption, stages of formation, corruption offenses, corruption perception index.*

Постановка проблеми. Проблемою, яка висвітлюється в цьому дослідженні, є становлення інституту уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання та виявлення корупції. Аналіз етапів становлення інституту уповноважених осіб як механізму запобігання та виявлення корупційних правопорушень.

Метою цієї наукової статті є дослідження процесу утворення інституту антикорупційної системи – уповноваженої особи з питань виявлення та запобігання корупції. У результаті визначити ефективність вищевказаного інституту, його відповідність національній законодавчій базі та вимогам міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу. Науковці та законодавці вдосталь приділяють уваги теоретичним питанням виникнення корупції, її проявам у державному управлінні та впливу на соціальну, економічну та інші сфери життя. Проте досліджень, які б розкривали суть механізмів запобігання і протидії корупції та їх практичний внесок у антикорупційну систему, не так багато. У цій статті намагатимось розглянути новий для нашої держави у боротьбі з корупцією – інститут уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання та виявлення корупції.

Державні антикорупційні уповноважені (уповноважені особи) – це працівники де-факто усіх державних інституцій (від вищих та центральних органів публічної влади до підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління державного органу), які призначаються/визначаються у їхній структурі для організації та здійснення заходів із запобігання та виявлення корупції [1].

Українське законодавство визначає дві організаційні форми антикорупційних уповноважених, враховуючи вид державної організації та штатну чисельність працівників:

- 1) штатні уповноважені, які увесь свій робочий час присвячують запобіганню корупції;
- 2) уповноважені, які запобігають корупції у власній організації, виконуючи одночасно інші робочі функції (уповноважені-сумісники).

Роль уповноважених осіб у системі запобігання корупції дає їм змогу з одного боку бути учасниками запобігання корупції всередині державного органу, будучи при цьому на засадах підзвітності та підконтрольності керівнику державного органу, а з іншого – проводити свою роботу без впливу чи втручання, самостійно та незалежно виконуючи свої повноваження по запобіганню та виявленню корупційних правопорушень.

Позитивним на мою думку є й те, що останніми роками аналогічні моделі впроваджуються і в українському бізнес-секторі. Таких посадовців у недержавному секторі економіки зазвичай називають «бізнес-комплаєнс офіцери» [1].

Звичайно, що організаційно у своїй роботі вони керуються іншими засадами, ніж державні антикорупційні уповноважені, проте методологія їх діяльності у більшості пересікається. Отже, у суспільства є потреба розвивати та вибудовувати спільну стратегію держави та бізнесу у веденні чесного бізнесу, спільному викорененні корупції як у державних органах так і в приватних організаціях. Тому без формування професійної компетентності антикорупційних уповноважених, як державних так і приватних, не обійтись.

Починаючи з часів незалежної України боротьбі з корупцією не приділяли особливої уваги. Прийнявши Закон України «Про боротьбу з корупцією» від жовтня 1995 року до 2009 року законодавці не вважали за потрібне визначити місце громадськості та її представників у реалізації антикорупційних заходів. Не існувало механізмів залучення до заходів попередження корупційних виявів працівників у державних організаціях. Лише з прийняттям Закону «Про засади запобігання та протидії корупції» № 1506-VI від 11 червня 2009 року з'явилися засади регулювання участі громадськості в антикорупційних заходах.

І лише після цього, було введено в законодавство поняття «уповноважені підрозділи» стає прийняття Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» № 3206-VI від 07 квітня 2011 року.

До цього часу не існувало законодавчого регулювання щодо можливості залучення до антикорупційних заходів осіб, які не є спеціальними суб'єктами протидії корупції за професійною ознакою і які не належать до правоохоронних і правозахисних органів.

Першим етапом стала «Національна антикорупційна стратегія на 2011–2015 роки». Метою якої було зменшення рівня корупції в Україні шляхом усунення передумов її виникнення через упровадження превентивних заходів, зміцнення режиму законності, а також формування у суспільстві нетерпимого, негативного ставлення до корупції як суспільно небезпечного явища за допомогою спільних зусиль державних та громадських структур, за участю міжнародних організацій [2]. Саме ця перша стратегія робила акцент на превентивних заходах та мала б визначити місце та роль громадськості у боротьбі з корупцією. Проте вона не змогла стати ефективним інструментом протидії корупції.

Однією з основних причин неналежного виконання Національної антикорупційної стратегії на 2011–2015 роки як основного програмного документа в антикорупційній сфері стала відсутність всупереч міжнародному досвіду чітких індикаторів стану та ефективності її виконання.

У зазначеній Стратегії відсутній також механізм моніторингу та оцінки її виконання – не передбачено, яким чином мала виконуватися відповідна робота Національним антикорупційним комітетом та в який спосіб повинна залучатися до цих процесів громадськість.

Правовою основою для діяльності уповноважених підрозділів стало ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики», яким було доповнено Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» низкою нових положень серед яких варто виділили наступні.

Закон передбачає визначити поняття «уповноважені підрозділи» під яким розуміються підрозділи (особи) з питань запобігання та виявлення корупції, які утворюються (визначаються) в державних органах, органах влади Автономної Республіки Крим, їх апаратах, органах місцевого самоврядування та юридичних особах публічного права за рішенням керівника органу або юридичної особи публічного права в порядку, визначеному законодавством. Законодавчо визначити норми щодо порядку та змісту проведення логічного та арифметичного контролю здійснення якого покладається на уповноважені підрозділи. Покласти на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної служби, як суб'єкт методичного забезпечення діяльності підрозділів тощо [3].

На підставі зазначених змін до Закону, 4 вересня 2013 року Урядом була прийнята Постанова № 706 «Питання запобігання та виявлення корупції», якою затверджено Типове положення про уповноважений підрозділ (особу) з питань запобігання та виявлення корупції.

У засадах державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки приділялося значно більше уваги уповноваженим особам та ставили перед ними нові завдання. Так на законодавчому рівні мали визначити засади організації та діяльності спеціально уповноваженого органу щодо запобігання корупції, відповідального, зокрема, за комплекс заходів із формування та реалізації антикорупційної політики. Згідно цього уповноважений орган мав гарантії незалежної діяльності із забезпеченням широкої участі в ній представників громадянського суспільства і на них мал бути покладені, зокрема, такі функції: підготовка щорічного звіту про стан виконання Антикорупційної стратегії та проекту доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики; аналіз стану справ з питань корупції, підготовка пропозицій щодо заходів нормативно-правового, організаційного, кадрового характеру; моніторинг та координація виконання антикорупційної програми; контроль за дотриманням законодавства про конфлікт інтересів та декларування майна, доходів, видатків та зобов'язань фінансового характеру; залучення громадськості до формування, реалізації та моніторингу антикорупційної політики; поширення інформації про корупцію, проведення заходів із формування світогляду неприйняття корупції [4].

Очікувалося, що після 2014 року ситуація значно покращиться, в тому числі внаслідок ухвалення низки прогресивних законів, які передбачали, зокрема, утворення нових органів, єдиною спеціалізацією яких буде антикорупційна функція: НАЗК, НАБ, САП тощо.

Втім, ці прогнози не справдилися, зокрема, через істотну затримку початку роботи зазначених новоутворених органів. Так, у рейтингу вищезгаданої організації за 2015 та 2016 рік, Україна залишається у тій самій групі досить корумпованих держав, лише незначним чином підвищивши свій рейтинг: у 2015 році Україна посіла 130 місце (27 балів) з поміж 168 країн, а у 2016 – 131 місце (29 балів) серед 176 країн [5]. Крім цього співпраця уповноважених осіб, НАЗК та викривачів за роки Стратегії залишилася на мінімальному рівні. Так у 2016 році до НАЗК було направлено 398 повідомлень від викривачів про корупцію. При цьому у Звіті НАЗК за 2016 рік згадано лише про 5 перевірок інформації, вказаної у повідомленнях.

Отож, завдання забезпечити співпрацю державних органів та громадськості було знову провалено. Питання у повному обсязі перейшло до наступної Стратегії.

20 червня 2022 року Верховна Рада України ухвалила Антикорупційну стратегію на 2021–2025 роки, розроблену Національним агентством з питань запобігання корупції. Наявність Стратегії — один із факторів, про які Україна мала повідомити в анкеті-опитувальнику для отримання статусу кандидата на членство в Європейському Союзі. Однією із проблем зазначених в Стратегії є саме робота уповноважених підрозділів (осіб). Інститут уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання корупції не повною мірою реалізує свій потенціал у зв'язку з недостатніми гарантіями автономності.

Очікувані стратегічні результати:

1) інститут уповноважених з питань запобігання корупції функціонує як добросесна, незалежна, лідерська мережа з урахуванням кращих світових і національних практик та отримує комплексну координаційну підтримку з боку Національного агентства;

2) уповноважені з питань запобігання корупції мають, поділяють і впроваджують зрозумілі та ефективні стандарти діяльності, які розроблені Національним агентством спільно з іншими заінтересованими сторонами та базуються на обґрунтованих кваліфікаційних вимогах, якісному доборі на ці посади, ресурсній достатності та захищеності від втручання;

3) пріоритетом у діяльності уповноважених з питань запобігання корупції визначено запобігання поширенню корупційних практик, залучення громадськості до аналізу та усунення корупційних ризиків у нормативно-правових актах органів державної влади та органів місцевого самоврядування [6].

Чи буде виконана дана Стратегія у повній мірі – навряд. Задля ефективної боротьби уповноважених підрозділів (осіб), уповноважені особи повинні бути вмотивовані гідною заробітною платою чи доплатою за суміщення, доступними ресурсами для роботи, систематично навчатися та бути дійсно незалежними у своїх діях. У 2020 році четверта частина опитаних державних службовців були впевнені, що у разі викривання корупції від працівника органу на рівні органу, працівника буде звільнено, а ще 29%, що працівники будуть зазнавати утисків.

Висновки. Зниження рівню корупції це умова за якої наша держава зможе надалі існувати. Парламент ЄС у резолюції від 17.07.2014 р. (2014/2717 (RSP) після підписання Угоди про асоціацію з Україною констатував, що в Україні «широко розповсюджена корупція та наявна колосальна тіньова економіка». Європейська комісія у висновку щодо заявки на членство в Європейському Союзі, поданої Україною від 17 червня 2022 року зазначила, що Україна досягла значного прогресу на шляху до верховенства права, проте подальша боротьба з корупцією залишається однією з основних вимог суспільства.

На мою думку, інститут уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання та виявлення корупції є новим та має право стати практично дієвим механізмом у боротьбі з корупцією. І нарешті після 12 років від початку першого законодавчого визнання уповноваженої особи, українське законодавство все більше залучають до процесів моніторингу й контролю за діяльністю посадових осіб, а за їхнім майновим станом – громадськість і громадські організації.

Становлення інституту уповноваженої особи пройшло шлях від 2011 року, коли інститут взагалі був відсутній і повноваження були покладені на випадково обраних працівників, до сьогоднішніх днів, коли ми маємо обнадійливу Стратегію на 2021–2025 роки, яка принаймні має за мету покращити становище уповноважених осіб у антикорупційній національній системі, з чіткими завданнями, функціями, обов'язками та гарантіями захисту.

Список використаних джерел:

1. Концепція навчання працівників уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції: веб-сайт. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/09/KONTSEPTSIYA-NAVCHANNYA-AK-UPOVNOVAZHENYH.pdf> (дата звернення: 30.11.2023).
2. Про Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки: Указ Президента України від 21 жовтня 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011#Text> (дата звернення: 30.11.2023).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики: Закон України від 14 травня 2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-18#Text> (дата звернення: 01.12.2023).
4. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України від 14 жовтня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18#Text> (дата звернення: 01.12.2023).
5. CORRUPTION PERCEPTIONS INDEX 2016: веб-сайт. URL: <https://www.transparency.org/en/news/corruption-perceptions-index-2016> (дата звернення: 05.12.2023).
6. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки: Закон України від 22 червня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (дата звернення: 05.12.2023).

SOROKIN A. A.,
PhD student at the Criminal Law
and Procedure Department
(Sumy State University)

UDC 343.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.40>

COLLABORATIVE ACTIVITY: HISTORICAL OVERVIEW OF FOREIGN STATES' EXPERIENCE

The article examines collaborative activities in the foreign policy context of several states. An analysis of cooperation with the Nazi regime during World War II, specifically in the context of expulsion and physical violence against the Jewish population, is conducted. The article explores legal verdicts, accountability for crimes against humanity, and the interconnection of collaboration with wartime actions and ethnic conflicts. It highlights the peculiarities of interaction with the Nazi regime in different countries and underscores the importance of criminal accountability for collaborative actions.

The detailed analysis of collaboration during World War II is presented for Poland, Lithuania, Bulgaria, and Croatia. In Poland, the focus is on the changes in political structure and the national movement, highlighting the relations between occupiers and local elites, as well as the reactions of national groups to specific political decisions.

The role of various groups, such as the Lithuanian Activist Front (LAF), in Lithuania is analysed in the context of resistance or collaboration with the Nazis. The interaction of Lithuanians with the occupiers and their participation in repression are crucial aspects.

Bulgaria is examined through the lens of collaboration in the deportation of Jews and changes in government policy toward the Jewish population during that period.

Croatia is scrutinized concerning the physical extermination of Jews and Serbs by the Ustasha government. The role of the police and Ustasha in committing crimes against humanity and their collaboration with the Nazis are described.

The article emphasizes the relevance of such research for contemporary Ukraine, providing lessons for law enforcement and officials, particularly in developing clear and effective regulations to avoid legal unpredictability. Given the current wartime conditions in Ukraine, studying the history of collaboration assists in devising strategies for detection, accountability, and prevention of potential acts of betrayal. The examination of collaboration in modern Ukraine aids in formulating effective legal mechanisms to respond to such phenomena, contributing significantly to the construction of a just and resilient society.

Key words: *collaborative activity, criminal liability, cooperation with the Nazi authorities, military actions, responsibility for crimes against the foundations of Ukraine's national security.*

Сорокін А. А. Колабораційна діяльність: історичний огляд досвіду зарубіжних держав

Стаття розглядає колабораційну діяльність у зовнішньополітичному контексті ряду держав. Здійснюється аналіз співпраці з нацистською владою під час Другої світової війни, зокрема в контексті виселення та фізичної розправи над єврейським населенням. Розглядаються судові вироки, відповідальність

за злочини проти людства та взаємозв'язок колабораційної діяльності з воєнними діями та етнічними конфліктами. Стаття висвітлює особливості взаємодії з нацистським режимом у різних країнах, а також підкреслює важливість кримінальної відповідальності за колабораційні дії.

У статті здійснюється детальний аналіз колабораційної діяльності в країнах, зокрема Польщі, Литві, Болгарії та Хорватії під час Другої світової війни.

У Польщі, з огляду на зміну політичної структури та національного руху, було виділено особливості взаємодії з нацистським режимом. Розглядаються відносини між окупантами та місцевими елітами, а також реакція національних груп на визначені політичні рішення.

У Литві аналізується роль різних груп, таких як Литовський фронт активістів (LAF), у контексті опору або співпраці з нацистами. Важливим є висвітлення взаємодії литовців з окупантами та їхня участь у репресіях.

Болгарія описується через призму співпраці в депортації євреїв, а також змін в політиці влади та її ставлення до єврейського населення відомими єврейським населенням в той період.

Хорватія розглядається з точки зору фізичного знищення євреїв та сербів, вчиненого урядом Усташі. Описується роль поліції та усташі у вчиненні злочинів проти людяності та їхня співпраця з нацистами.

Наголошується, що важливість подібного дослідження для сучасної України обумовлена рядом факторів, зокрема, історичний аналіз надає правозахисним органам і чиновникам уроки та вказівки для розробки чітких і ефективних нормативів, щоб уникнути правової непередбачуваності; сучасна Україна, перебуваючи в умовах воєнного стану, вивчає історію колаборації для розробки стратегій виявлення, притягнення до відповідальності та запобігання потенційним актам зради; завдяки вивченню історії колаборації в сучасній Україні можна сформулювати дієві механізми правового реагування на подібні явища, роблячи вагомий внесок у побудову справедливого та стійкого суспільства.

Ключові слова: колабораційна діяльність, кримінальна відповідальність, співпраця з нацистською владою, воєнні дії, відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України.

Introduction. There are pages in the country's history that leave incurable wounds on the public body. One such theme is collaboration – collaboration with occupying forces, which took on a special face during World War II. Modern Ukraine, faced with martial law and economic challenges, feels the need for a detailed review of the historical experience of collaboration to bring criminal responsibility. Through the study of collaboration history in modern Ukraine, effective legal mechanisms for responding to similar phenomena can be formulated, making a significant contribution to building a just and resilient society.

Problem Statement. The primary objective of this article is to explore the legal dimensions surrounding collaboration with the Nazis during World War II and to analyse the justifiability of criminal accountability for those who chose to collaborate. By examining the historical context, legal frameworks, and international perspectives, we seek to evaluate the basis upon which collaborators can be held criminally responsible.

Research Findings. The concept of “collaborative activity” is traditionally associated with the period of the Second World War. In the study of the German occupation of Poland published in 1979, J.T. Gross defined a collaborator as someone who, in the context of “unequal distribution of power,” wishes to grant certain powers and information to the occupier [1, p. 119]. In this context, it is worth emphasizing once again that betrayal of the state is likely considered a stigmatizing label for most people. A collaborator essentially betrays the state, but in unique and complex circumstances for society and the state (conditions of occupation, war). Resistance, in this context, is the antithesis. Both collaboration and resistance are responses to foreign occupation. Very

few individuals accused of collaboration once defined their relationships with foreign invaders as betrayal. Clearly, any study of collaborationism, regardless of its academic definition, must consider the various manifestations of the phenomenon, acknowledging its broad spectrum of possible behaviours, ranging from politically motivated conditional cooperation to complete identification with the ideological goals of the occupier [2, p. 167]. In our opinion, collaborationism during the Second World War in Europe became possible due to the existential dilemma of preserving stability and developing the traditional socio-economic model or aligning with Germany, which had already established its hegemony in Europe. Overall, during the Second World War, the state policies of European countries were subordinated to two trends. On the one hand, the spread of the communist threat in Europe, which a strong dictator could hinder, and on the other hand, pro-German policies evolved into state-political cooperation carried out through state bodies. This became possible due to the need to counter the Soviet Union and the mental attraction of most Europeans to German values against the backdrop of Soviet ones. Examples of state collaboration were demonstrated by France, Denmark, as well as Czechoslovakia, Norway, and other countries.

State policy and the average consciousness of citizens in European countries fostered tolerance towards aggression from Germany. As a result, both state officials and most citizens in European states were willing to engage in voluntary and conscious cooperation with German occupiers. Except for Great Britain, none of the European countries had a significant military opposition to Germany and “resistance movements,” except for partisan movements. Thus, the logical consequence of the development of the state-political system was widespread collaborationism in Europe on the eve and during the Second World War [3].

While it may sound banal that history tends to repeat itself, the current external political situation with Ukraine has indeed followed a similar pattern. Since 2014, the world, by and large, tolerated the actions of the Russian Federation in Eastern Ukrainian territories and Crimea. We believe that this desire not to provoke the aggressor became one of the preconditions for active military actions on Ukrainian soil.

During the Second World War, European partners of Germany collaborated with the Nazi regime, proclaiming, and implementing anti-Jewish legislation. In some cases, they deported their Jewish citizens and/or residents under German guard on the way to killing centres or labour camps. In certain countries, fascist militarized organizations terrorized, looted, and killed native Jews under German leadership or on their own initiative. The Hlinka Guard in Slovakia, the Iron Guard in Romania, the Ustasha in Croatia, and the Arrow Cross in Hungary were responsible for the deaths of thousands of Jews on their native soil. In these and other countries, military personnel, police, and gendarmerie played a crucial role in the expropriation, concentration, and deportation of Jewish residents within their territories. In Hungary, Slovakia, Croatia, Bulgaria, and Vichy France, police, military, and gendarmerie officials were vital in implementing Germany’s initiated policy of deporting Jews living in areas under their influence or control to killing centres in the east [4].

We propose to focus attention on specific manifestations of collaborative activity in individual states. One of the main manifestations of collaboration was cooperation in the physical destruction of Jews. For instance, the Ustasha government in Croatia built its concentration camps. By the end of 1942, the Croatian authorities killed over two-thirds of Croatia’s Jews (about 25,000), many of whom were in the Jasenovac camp system. The Croatian police and Ustasha also killed between 320,000 to 340,000 ethnic Serbs, some in Jasenovac, but most in villages where they lived.

The Slovak government deported almost 80% of the Jewish population of Slovakia in collaboration with the Germans in 1942. Italy and Hungary collaborated with Germany in various ways, including enacting anti-Semitic legislation. However, neither Italy nor Hungary deported Jews until Germany directly occupied these countries [4]. Bulgaria willingly collaborated with the Germans in deporting Jews from territories occupied by the Bulgarians because of the disintegration of Yugoslavia and the occupation of Greece by the country. Responding to public resistance and even reservations within the ruling party, the Bulgarian authorities refused to deport Jews from Bulgaria itself. However, they expropriated many members of the Jewish community and sent Jewish men to forced labor during 1943 and 1944.

The Romanian gendarmerie and military units directly killed and deported Romanian and Ukrainian Jews in the re-annexed provinces of Bukovina and Bessarabia in Ukraine, as well as in the Romanian-controlled Transnistria. Nevertheless, the Romanian government refused to deport Jews from the main provinces of Romania (Moldavia, Wallachia, southern Transylvania, and Banat) [4].

Estonian, Latvian, Lithuanian, Ukrainian, and ethnic German collaborators played a significant role in the killing of Jews across Eastern and Southeastern Europe. Many served as perimeter guards at killing centers and participated in the mass murder of hundreds of thousands of Jews using poison gas. Others, especially ethnic Germans from Southeastern Europe, served in the system of Nazi concentration camps, particularly after 1942.

Lithuanians, Latvians, Estonians, Belarusians, and Ukrainians spontaneously formed groups that German SS and police subsequently cleared and reorganized. From the outset, members of these “partisan” or “self-defense” groups killed hundreds of Jews, as well as real and perceived Communists. Reorganized by the Germans, these units became ruthless and reliable auxiliary police units, assisting German authorities – civil, military, SS, and German police – in the extermination of hundreds of thousands of Jews and millions of non-Jews in the occupied Soviet Union.

Norwegian police and militarized formations aided SS units and German police in deporting Jews to Auschwitz-Birkenau. Similarly, local civilian and police authorities closely collaborated with the Germans in Belgium and the Netherlands in the capture and deportation of Jews residing in these two countries [4].

Another important aspect of collaboration activity lies in cooperation and support for the occupying authorities in the occupied countries. Many individuals in Nazi-occupied countries and regions did indeed collaborate with the German occupation authorities. Even in Poland, where applying the concept of collaboration might seem challenging at first glance, there were instances of cooperation with the occupiers.

Former leading political elites and influential social groups of the Second Polish Republic had little influence on the fate of their people, as occupied Poland became an experimental ground for implementing repressive and utopian manifestations of demographic policies unprecedented in Europe. According to the plans of Nazi Germany, the Polish nation was to disappear.

In this context, one can draw parallels with contemporary events in the context of the Russian-Ukrainian war, where some groups or individuals may engage in cooperation with the occupying authorities or exhibit collaborationist tendencies [5, p. 539]. At the same time, both in wartime Poland and in contemporary Ukraine, due to a lack of interest from the occupying authorities, there was no basis for widespread state collaborationism; only isolated examples existed, lacking a systemic character.

In the western territories of Poland annexed to the Reich, the Polish state authority was completely abolished. Simultaneously, the occupiers heavily relied on social, educational, and cultural policies that required forced cooperation. The number of administrative staff was significantly reduced by early 1941 (122,700 compared to the pre-war figure). However, by 1943, their numbers had increased again to 206,300 [6, p. 217]. And within a year, it even exceeded the level of 1939. The proportion of Polish mayors (except for Galicia) reached 73%. The occupiers aimed to “place” priests as well as Polish mayors, heads of district offices, and representatives of cooperatives to influence public opinion. The youth actively engaged in collaborationist cooperation [7, p. 750].

Polish citizens whom the Nazi regime considered (potentially) German were one of the pillars supporting the new regime in the occupied territories [8, p. 20]. Therefore, publicly declaring oneself as German meant opening the path to social and economic advancement. However, the occupiers’ policy still involved distinguishing collaborators. A list was created to categorize ethnic Germans (and individuals subject to Germanization) into four categories that would govern the “racial” selection of the population [9, p. 250].

In Poland, there was a small ethnic German population that they began to artificially increase by enlisting people of ethnic German origin who had once been Polonized and were now to be

re-Germanized. Their number increased from about 70,000 in 1939 to 111,000 by the end of 1941 and 264,000 by the end of 1943.

In the context of researching collaboration activities, the annexation of territories by the Soviet Union is often referred to as occupation. Thus, during the twentieth century, Lithuania experienced half a century of foreign rule, as practically the entire period between 1940 and 1990 can be characterized as “occupation” in any sense except the legal one. Certainly, at least from the late 1950s onwards, the world in general, like many residents of Soviet Lithuania, ceased to think of their country’s condition as an “occupation.” [8, p. 20].

Overall, throughout the entire period of occupation, the Germans continued to recruit auxiliary personnel from the indigenous peoples of the Soviet Union into their police forces, military units, and civilian administrations. Research on collaboration in Lithuania suffered from tendencies to narrow or expand the concept of collaboration for partisan purposes, often with the aim of attacking or defending the historical reputation of “nationalist” movements. Sometimes, defenders use the same data to draw diametrically opposite conclusions. For example, supporters of the Lithuanian Activist Front (Lietuvių aktyvistų frontas or LAF) claim that the anti-Soviet uprising that broke out during the Nazi invasion had about 100,000 insurgents – evidence, in their view, of patriotic sentiments among the population. Israeli author S. Shner-Neshamit takes the same absurdly inflated figure as evidence of something entirely different, namely, mass collaboration with the Nazis [10, p. 98]. To our understanding, such an assumption by the author is not fair. Resisting Soviet soldiers did not necessarily mean collaborating with the Nazis simultaneously. The wartime actions on the territory of Ukraine vividly and firmly rooted in the minds of Ukrainian citizens the unwillingness to live under occupation. Therefore, protests one set of invaders should not be negatively assessed and presented as tolerating Nazism. Moreover, the actual number of insurgents was at least five times less. The debate also gave rise to the “theory of two genocides,” according to which Lithuania’s collaboration in the Holocaust was only revenge for the atrocities committed by Jewish supporters of the Soviet regime [11, p. 138]. Furthermore, even today, there are assumptions that the populations of the Baltic countries and Ukraine voluntarily collaborated with the Germans for the purpose of killing Jews [12, p. 320].

Conclusions. In summary, it is worth noting that the international experience regarding the nature, manifestations, and responsibility for collaboration has been analyzed in a retrospective aspect, as collaboration is a product of warfare, occupation, and expansion. We have highlighted the aspect of collaboration: cooperation in the context of expulsion, displacement, and physical violence against Jews. It has been argued that collaboration is not always the opposite of resistance and, in some cases, is a forced step. It is noted that, considering the high moral condemnation of collaboration, holding individuals accountable for collaboration did not always happen in the legal field, and even when sentences were issued, punishments were always particularly severe. We would like to emphasize another unusual trend, according to which, within the framework of our study, we described foreign experience mainly for comprehensive research, not for borrowing into domestic legislation. Unfortunately, the war in Ukraine has spawned new social relations that are “unknown” to the modern democratic world. Therefore, Ukrainian legislation should now become a positive example to follow in the context of holding individuals criminally responsible for collaboration.

References:

1. Gross J. T. Polish Society under German Occupation: The Generalgouvernement 1939–1944. Princeton, N.J. 1979. 321 p.
2. Sužiedeli S. Lithuanian Collaboration during the Second World War.
3. Past Realities, Present Perceptions. «Kollaboration» in Nordosteuropa: Erscheinungsformen und Deutungen im 20. Jahrhundert / herausgegeben von Joachim Tauber. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006. P. 164–173.

4. Europe in the Second World War period. nnovative Technologies in Science and Education. E3S Web Conf. 2020. Volume 210. URL : <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202021016006> (date of access: 11.12.2023).
5. Collaboration. *Holocaust Encyclopedia* : website. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/collaboration> (data of appeal: 11.12.2023).
6. Szarota T. Uprogu zagłady: Zajścia antyżydonaskie i pogromy w okupowanej Europie; Warszawa, Paryż, Amsterdam, Antwerpia, Koxuno (Warsaw, 2000); as well as an essay on recent research literature: Klaus-Peter Friedrich, ‘Juden un jii’ idisch-polnische Beziehungen in der Zweiten Polnischen Republik (1918–1 939): Neuere Literatur,’ Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. 2000. no. 4 P. 535–560.
7. Długoborski W. “Die deutsche Besatzungspolitik und die Veränderungen der sozialen Struktur Polens 1939–1 945” in Waclaw Długoborski, ed., Zweiler Weltkrieg und sozialer Wandel: Achsenmdchte und besetzte Lander (Gottingen, 1981). 345 P.
8. Friedrich Klaus-Peter. Collaboration in a “Land without a Quisling”: Patterns of Cooperation with the Nazi German Occupation Regime in Poland during World War II. *Slavic Review*. 2005. Vol. 64, No. 4. P. 711–746.
9. Szymanowski A. “Generalgouvernement–uwagi o niemieckiej polityce okupacyjnej” *Straznica Zachodnia*. 1946, nos. 1–2. P. 19–29.
10. Franz MaBfeller, ed., *Deutsches Staatsangebrighkeitsrecht von 1870 bis zur Gegenxu-art*, 2d ed. Frankfurt, 1955. P. 244–252.
11. Shner-Neshamit S. Lithuanian-Jewish Relations During World War II: History and Rhetoric, in: *Bitter Legacy: Confronting the Holocaust in the USSR*, ed. by Zvi Gitelman. Bloomington 1997. 170 p.
12. *The Right to Remain Misunderstood, or We and They, They and Us Reflections on a Theme More Eternal than Annoying*. 1996. Vol. 8–9, P. 126–164.
13. Dawidowicz L. *The War Against the Jews 1933–1945*. New York : LawPBS 1975. 541 p.

ФОМЕНКО А. Є.,

доктор юридичних наук, доцент,
Заслужений юрист України,
професор кафедри публічного права
(Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»)

ТКАЧЕНКО П. І.,

член Асоціації правників України,
аспірант кафедри кримінально-правових
дисциплін
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ТКАЧЕНКО А. О.,

викладач кафедри права
(Дніпровський гуманітарний
університет)

УДК 343.54

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.41>**БАНДИТИЗМ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР**

Організована злочинність була та залишається існувати, створюючи при цьому значну загрозу громадській безпеці та правопорядку, подекуди національній та міжнародній безпеці, лишаючи негативні наслідки для суспільства. Саме організована злочинність має найвищий рівень суспільної небезпечності, оскільки охоплює різні за своєю природою та характером протиправні, кримінально-карані діяння.

Поширення організованої злочинності в усіх її формах прояву перешкоджає прогресивному, інноваційному становленню та розвитку суверенної держави. Не виключенням є й бандитизм, який й по сьогоднішній день залишається одним із найнебезпечніших загальнокримінальних проявів організованої злочинності. Статистичні дані, які наведено Генеральною прокуратурою України, зокрема щодо кількісних показників та результатів боротьби з організованими групами та злочинними організаціями свідчить про нагальність кримінально-правових досліджень проблематики бандитизму.

Актуальність кримінологічного дослідження бандитизму, як кримінального правопорушення, передбаченого ст. 257 Кримінального кодексу України зумовлено не скільки його поширенням, а стільки негативними наслідками, які лишаються після вчинення. Не значні кількісні показники, відвернули увагу вчених-правників, зокрема кримінологів від даної проблеми, відсутність кримінологічної характеристики, дослідження детермінантів, особи-злочинця та інших особливо важливих елементів зумовили дійсне дослідження. Окрім цього, актуальність даного дослідження полягає в отриманні результатів, які на нашу думку, стануть корисними в частині наукової діяльності із дослідження детермінації та побудови ефективної системи заходів протидії та запобігання та правоохоронного блоку в частині практичної діяльності

оперативних та слідчих підрозділів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю.

Ключові слова: бандитизм, банда, організована злочинність, організоване злочинне угрупування, кримінологічна характеристика.

Fomenko A. Ye., Tkachenko P. I., Tkachenko A. O. Banditry: criminology dimension

Organized crime has existed and continues to exist, creating a significant threat to public safety and law and order, and in some cases to national and international security, leaving negative consequences for society. It is organized crime that has the highest level of social danger, as it encompasses illegal, criminally punishable acts of different nature and character.

The spread of organized crime in all its forms hinders the progressive, innovative formation and development of a sovereign state. Banditry, which to this day remains one of the most dangerous general criminal manifestations of organized crime, is no exception. Statistical data provided by the General Prosecutor's Office of Ukraine, in particular regarding the quantitative indicators and results of the fight against organized groups and criminal organizations, shows the urgency of criminal legal studies of the problem of banditry.

The relevance of a criminological study of banditry as a criminal offense provided for in Art. 257 of the Criminal Code of Ukraine is determined not so much by its spread, but as much by the negative consequences that remain after the commission. Not significant quantitative indicators diverted the attention of legal scholars, in particular criminologists, from this problem, the lack of criminological characteristics, the study of determinants, the criminal and other particularly important elements led to a valid study. In addition, the relevance of this study lies in obtaining results that, in our opinion, will be useful in terms of scientific activity in researching the determination and construction of an effective system of countermeasures and prevention, and the law enforcement unit in terms of the practical activities of operational and investigative units that fight against organized crime.

Key words: banditry, gang, organized crime, organized criminal group, criminological characteristics.

Вступ. Організована злочинність сьогодні є однією з найбільших загроз системи внутрішньої безпеки, життя та здоров'я, майна громадян нашої держави. Багато провідних вчених звернули увагу на це питання, оскільки фундаментальні зміни в економічній, соціальній та інших складових українського суспільства в ХХІ столітті призвели до значного підвищення рівня організованої злочинності взагалі і бандитизму зокрема, в той час як кримінальна відповідальність за цей вид злочинів і кримінологічний зміст її розуміння були і, певною мірою, залишаються недостатньо дослідженими [1, с. 187].

Дослідженням актуальних кримінально-правових, кримінологічних та криміналістичних проблем бандитизму було присвячено наукові праці таких видатних вчених, як М. І. Бажанов, В. І. Борисов, В. В. Василевич, В. В. Голіна, А. Ф. Зелінський, І. В. Іваненко, М. В. Корнієнко, Д. А. Корецький, В. В. Лунєєв, В. В. Сташис, М. Т. Хавронюк, та ін.

Водночас враховуючи нові форми та методи вчинення кримінальних правопорушень, набуття географічного поширення організованої злочинності, зокрема бандитизму, високу суспільну небезпеку даного виду злочинності та не достатній рівень дослідження вважаємо за доцільне дослідити кримінологічні аспекти цього караного діяння із наданням кримінологічної характеристики спираючись на наявні статистичні дані та кількісно-якісні показники.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження кримінологічної характеристики бандитизму, аналіз кількісно-якісних показників, охарактеризування особи-злочинця.

Результати дослідження. Бандитизм віднесено до категорії злочинів проти громадської безпеки, саме тому основним безпосереднім об'єктом останнього визначається система охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин, громадської безпеки щодо створення безпечних умов життєдіяльності та захисту суспільства від небезпечних організованих посягань з використанням зброї. Водночас безпосередніми додатковими об'єктами досліджуваного виду злочину можуть виступати життя та здоров'я людини, її особиста воля, власність, нормальна робота підприємств, установ чи організацій та інше.

Варто зауважити, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 257 Кримінального кодексу України (далі – КК України), можливо характеризувати, як таке, що має усічений склад злочину, в тому розумінні, що для настання відповідальності за вчинення останнього не потребується встановлення суспільно небезпечних наслідків. Таким чином, моментом закінчення злочину можливо визначити з урахуванням того, в якій формі він вчиняється:

- 1) організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи і організації чи на окремих осіб;
- 2) участь у такій банді;
- 3) участь у вчинюваному нею нападі [2, с. 99].

Щодо організації банди, то в такому випадку варто погодитись із теорією професора В.В. Голіни, який пропонує розглядати два шляхи, а саме первісне безпосереднє створення банди і перетворення групи в банду в процесі її злочинної діяльності. Таким чином, до дій щодо первісного створення банди можливо включити визначення і вибір об'єктів, на які передбачається напад, попередня їх розвідка, складання плану нападу, можливих варіантів опору та інших особливостей; окреслення кола осіб, які здатні за своїми фізичними, психічними та інтелектуальними здібностями здійснити напад та іншу діяльність у банді; обміркування засад об'єднання таких осіб у сталу злочинну групу (родинні зв'язки, погрози, користь, етнічна приналежність, сумісна участь у бойових конфліктах, відбування покарання у місцях позбавлення волі, використання будь-яких особистих мотивів тощо); вибір зброї, технічних засобів, транспорту, зв'язку та причин появи їх у банді (придбання, викрадення, виготовлення, заволодіння тощо); встановлення порядку розподілу здобутих злочинним шляхом цінностей і майна; вироблення правил конспірації, внутрішньої дисципліни та форм легалізації учасників банди, навчання їх прийомам, які полегшують вчинення нападів; відпрацювання моделей поведінки і версій на випадок затримання і дачі показань правоохоронним органам; встановлення джерел фінансування банди. Водночас перетворення групи в банду в процесі протиправної діяльності означає її якісну зміну, пов'язану з надбанням групою ознак, притаманних саме банді, при цьому помітно змінюються пріоритети організаторів або більшості учасників групи та види злочинної діяльності [3, с. 18].

Варто зауважити, що більшість вчених вважають банду організованою з моменту висловлення окремими особами згоди на вступ до такої і подальшої участі в діяльності останньої. При цьому, деякі вчені навпаки наголошують на тому, що бандитизм доцільно вважати закінченим з моменту початку вчинення дій, спрямованих на створення банди. Такий підхід має більший превентивний вплив щодо запобігання такому створенню. Крім того, за відсутності конкретного прояву бандитизму через розбій, вбивство, пошкодження майна тощо практично неможливо чітко визначити конкретні характеристики того стану речей, коли банду вже можна вважати створеною [3, с. 18; 4, с. 25].

На сьогоднішній день, загальноприйнятною є теорія, яка полягає у визнанні згоди суб'єкта на участь в банді, прийняття та виконання індивідуально визначеної останньому ролі, поінформованість інших членів банди про згоду нового учасника, що в свою чергу надає їм можливість розраховувати на нього в процесі здійснення протиправної діяльності в рамках банди.

Щодо ознак, які притаманні банді, то провідною серед них вважають вчинення злочину організованою групою осіб, водночас до ознак, які характеризують банду, як організовану групу відносять множинність учасників, об'єднаність єдиним планом з розподілом функцій, наявність лідера, наявність внутрішніх форм поведінки, субкультури, стійкість,

озброєність, наявність спеціальної мети створення – вчинення нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб.

В рамках кримінологічного дослідження наводимо кількісні показники зареєстрованих випадків бандитизму за останні дев'ять років, де у 2014 цей показник становив – 12, у 2015 – 17, 2016 – 18, 2017 – 30, 2018 – 22, у 2019 – 15, протягом 2020 – 20, 2021 – 12 та упродовж 2022 року – зареєстровано 7 кримінальних правопорушень, відповідальність за яке передбачена ст. 257 КК України [5]. Таким чином за дев'ять років загальна кількість зареєстрованих випадків бандитизму склала 153 провадження.

Зокрема у 2018 році повідомлено про підозру у вчиненні злочину, передбаченого ст. 257 КК України 31 особу, у 2019 році – 39 особам, у 2020 році – 77, у 2021 році – 19 та у 2022 році підозру оголошено 12 особам.

Серед вищевказаних осіб, яким оголошено про підозру, раніше вчинялись кримінальні правопорушення з 31 – 5, 39 – 1, 77 – 4, 19 – 1 та 12 – 4 відповідно. Водночас серед вказаних рецидивістів менша частка на момент затримання мала не зняту або не погашену судимість.

Середній вік злочинців становить 29–39 років, при цьому в деяких бандах було виявлено неповнолітніх осіб, а саме 1–17 річних юнаків.

В більшості випадків злочинці мали повну загальну середню або базову загальну середню освіту, були працездатними особами, які на момент вчинення ними злочину не працювали і не навчались. Деякі особи під час участі в банди використовували наявні міжрегіональні зв'язки.

Особливою ознакою є те, що деяка частина учасників банди були знайомі між собою, зокрема за місцем проживання (спільний мікрорайон, вулиця, будинок, тощо). В переважній більшості вказане знайомство ґрунтувалось ще з підліткового віку, у деяких випадках учасники разом вчилися у середній школі, відвідували заняття в спортивних секціях та інше.

Географія бандитизму переважно є наступною, а саме найбільш криміногенними регіонами виявились Одеська, Харківська та Донецька області.

Структура бандитизму свідчить про те, що понад 60% виявлених банд встигли вчинити (різні за ступенем суспільної резонансності) від одного до п'яти нападів на підприємства, установи, фірми, окремих осіб, тощо. Такі напади інколи супроводжувались вбивствами, завданням тілесних ушкоджень, зґвалтуваннями, розбоєм та ін. Переважно кількість банди становить від трьох до п'яти осіб, проте існували банди зі складом від п'яти до десяти та понад десять осіб. За тривалістю існування в переважній більшості діяли до одного року та менша частина понад три роки і лише поодинокі банди існували більше шести років здійснюючи протиправну діяльність.

Арсенали банд на сьогоднішній день оснащені різними видами вогнепальної та холодної зброї, мисливською та спортивною зброєю, пневматичною та газовою, а також переробленими пристроями для відстрілу патронів. Окрім цього, наявні різноманітні пістолети, револьвери, електрошокери, газові балончики та інші спеціальні засоби, які відповідно до чинного законодавства потребують відповідного дозволу на використання, носіння та зберігання. Разом з цим, арсенали містять гранати, вибухові пристрої, боеприпаси та ін.

Важливим елементом в кримінологічній характеристиці є те, що деякі лідери угруповань були поінформовані про методи та способи оперативно-розшукової, контррозвідальної діяльності, а також з особливостями інкасації, охорони та перевезення цінностей.

Висновки. Отже, зважаючи на вищевикладене можливо визначити, що динаміка бандитизму не є прогресивною проте це не свідчить про її відсутність взагалі. Так, на протязі останніх двох років можливо спостерігати позитивну динаміку в частині мінімізації кількості зареєстрованих випадків, водночас кількість учасників банд, яким оголошено підозри перебуває на високому рівні. Такі фактори, як відсутність освіти, мало забезпеченість, а звідси корисливість, жага за швидкими грошима, відсутність самореалізації спонукає осіб чоловічої статі у віці від 29 до 39 років стати на злочинний шлях вступивши до банди. Втягнутими у протиправну, бандитську діяльність стають і неповнолітні особи, які переважно знаходять в цьому авторитет, збагачення та специфічну самореалізацію.

Бандитизм, як форма організованої злочинності була та залишається існувати, створюючи при цьому значну загрозу громадській безпеці та правопорядку, подекуди національній та міжнародній безпеці, лишаючи негативні наслідки для суспільства. Саме організована злочинність має найвищий рівень суспільної небезпечності, оскільки охоплює різні за своєю природою та характером протиправні, кримінально-карані діяння.

Водночас на сьогоднішній день, проблематика бандитизму не є цілком дослідженою та потребує подальших наукових розробок з точки зору кримінально-правових та кримінологічних вчень. При цьому результатами розробок мають бути відомості на основі яких можливо побудувати систему дієвих заходів протидії та запобігання. Система заходів запобігання, яка орієнтована на систему детермінант злочинності повинна бути втілена в практичну діяльність підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ.

Список використаних джерел:

1. Живова Ю.В. Стан наукового дослідження бандитизму на теренах сучасної України. *Держава та регіони*. Серія: Право. № 2. 2020. С. 187–192.
2. Гаргат-Українчук О.М. Кримінологічна характеристика та основні ознаки бандитизму. *Прикарпатський юридичний вісник*. № 3 (12). 2016. С. 99–102.
3. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник. В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська, О.В. Лисодєд та ін.; за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкіна. Х.: Право, 2014. 513 с.
4. Іваненко І.В. Аналіз національного законодавства про боротьбу з бандитизмом. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 6. С. 45–48.
5. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Генеральна прокуратура України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehnyya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. (Дата звернення: 07.06.2023).

SHAPOVALOVA N. M.,
PhD student at the Criminal Law
and Procedure Department
(Sumy State University)

UDC 343.54 (477)
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.42>

**DISTINGUISHING BETWEEN EMBEZZLEMENT, MISAPPROPRIATION,
OR SEIZURE OF PROPERTY THROUGH ABUSE OF OFFICIAL POSITION
AND ILLEGAL USE TO OBTAIN PROFIT FROM HUMANITARIAN AID,
CHARITABLE DONATIONS, OR FREE ASSISTANCE**

This article explores the nuanced legal distinctions between two criminal offenses under Ukrainian law: embezzlement, misappropriation, or seizure of property through abuse of official position (Article 191 of the Criminal Code of Ukraine) and illegal use of property to obtain profit from humanitarian aid, charitable donations, or free assistance (Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine). The analysis delves into the objective and subjective elements of each offense, emphasizing differences in the nature of the acts, their legal consequences, and the underlying motivations.

The discussion begins by examining the objects of the offenses, elucidating how Article 191 focuses on instances related to abuse of official position, while Article 201-2 addresses situations concerning the illicit use of property for personal gain from humanitarian activities. The article scrutinizes the legal framework, emphasizing that while both offenses aim to prevent abuse of property, they apply to distinct scenarios and involve different legal considerations.

The objective aspect of the offenses is scrutinized, highlighting the specific actions covered by each provision. Emphasis is placed on the acts of appropriation, expenditure, or seizure of property under Article 191, contrasting with the diverse forms of illegal use delineated in Article 201-2, such as sale, utilization, or entering other legal transactions.

The subjective dimension is thoroughly examined, distinguishing the mental states and motivations behind each offense. The article underscores the requirement of direct intent and selfish motives for embezzlement, misappropriation, or seizure of property under Article 191, while underscoring the need to establish illicit intentions and motives for personal gain in cases falling under Article 201-2.

Legal implications and judicial precedents are explored to elucidate the burden of proof required for each offense. The article underscores the necessity for prosecutors to present compelling and admissible evidence, including the status of the accused as a public official, the objective aspects of the offenses, and proof of unlawful enrichment.

The study concludes by summarizing the distinct characteristics of the analyzed offenses, positioning Article 191 as a general provision and Article 201-2 as a specific one. It emphasizes the importance of these legal distinctions in ensuring a fair and just application of criminal law in cases involving the misuse of property in different contexts.

Key words: *embezzlement, misappropriation, property, seizure of property, abuse of official position, illegal use to obtain profit, humanitarian aid, charitable donation, free assistance.*

Шаповалова Н. М. Відмежування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем від незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги

У цій статті досліджуються тонкі правові відмінності між двома кримінальними правопорушеннями за українським законодавством: розтрата, привласнення або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (стаття 191 Кримінального кодексу України) та незаконне використання майна з метою отримання прибутку від гуманітарної допомоги, благодійні пожертви або безоплатна допомога (ст. 201-2 КК України). Аналіз заглиблюється в об'єктивні та суб'єктивні складові кожного правопорушення, наголошуючи на відмінностях у характері діянь, їх правових наслідках та мотивації, що лежить в основі.

Обговорення починається з розгляду об'єктів правопорушень, з'ясовуючи, як стаття 191 зосереджена на випадках, пов'язаних із зловживанням службовим становищем, а стаття 201-2 стосується ситуацій, пов'язаних із незаконним використанням майна в особистих цілях від гуманітарної діяльності. У статті детально розглядається законодавча база, підкреслюючи, що, хоча обидва правопорушення спрямовані на запобігання зловживанню власністю, вони застосовуються до різних сценаріїв і містять різні правові міркування.

Досліджено об'єктивну сторону правопорушень із виділенням конкретних дій, передбачених кожною нормою. Наголошується на діях привласнення, розтрата або заволодіння майном згідно зі статтею 191, що контрастує з різноманітними формами незаконного використання, визначеними у статті 201-2, такими як продаж, використання або укладення інших юридичних операцій.

Суб'єктивний вимір ретельно досліджується, розрізняючи психічні стани та мотивацію кожного правопорушення. У статті наголошується на обов'язковості наявності прямого умислу та корисливих мотивів розтрата, привласнення чи заволодіння майном згідно зі статтею 191, а також наголошується на необхідності встановлення протиправних намірів та мети для отримання особистої вигоди у випадках, передбачених статтею 201-2.

Правові наслідки та судові прецеденти досліджуються, щоб з'ясувати тягар доведення, необхідний для кожного правопорушення. У статті наголошується на необхідності подання прокурором переконливих і допустимих доказів, зокрема щодо статусу обвинуваченого як посадової особи, об'єктивної сторони вчиненого злочину та доказів незаконного збагачення.

Дослідження завершується узагальненням відмінних характеристик проаналізованих правопорушень, позиціонуючи статтю 191 як загальне положення, а статтю 201-2 як окреме. Він наголошує на важливості цих правових відмінностей у забезпеченні чесного та справедливого застосування кримінального права в різних контекстах.

Ключові слова: привласнення, розтрата, майно, заволодіння майном, шляхом зловживання службовим становищем, незаконне використання з метою отримання прибутку, гуманітарна допомога, благодійна пожертва, безоплатна допомога.

Introduction. Before the introduction of Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine, actions related to the sale of goods (items) of humanitarian aid or the use of charitable donations, free assistance, or the conclusion of other agreements regarding the disposal of such property for the purpose of gaining profit fell under the relevant sections of Article 191 of the Criminal Code of Ukraine. They were qualified as misappropriation, embezzlement, or seizure of property through

abuse of official position [1, c. 26]. The introduction of a new article in the Criminal Code of Ukraine raises the following questions:

Intention to Mitigate Punishment: did the legislator intend to mitigate the primary punishment for the unlawful use of humanitarian aid during a state of war? If such actions were qualified under Article 191, they would fall under Part 4 (committed during a state of war) and would be punishable by imprisonment for a term of five to eight years. Instead, under Part 3 of Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine, they are punished by imprisonment for a term of five to seven years. Furthermore, if the value of the subject of the criminal offense exceeds 600 non-taxable minimum incomes of citizens, according to Part 5 of Article 191, misappropriation, embezzlement, or seizure of it would entail imprisonment for a term of 7 to 12 years. However, under Article 201-2, such actions are still qualified under Part 3 and are punished by imprisonment for a term of 7 to 12 years.

Qualification of Misappropriation: how should misappropriation, embezzlement, or seizure through abuse of official position, committed concerning humanitarian aid with a value up to 350 non-taxable minimum incomes of citizens (the minimum “threshold” under Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine), be correctly qualified? If they are qualified under Part 4 of Article 191, the embezzlement of smaller amounts of humanitarian aid would be punished more severely than embezzlement of larger amounts, which is qualified under Part 3 of Article 201-2. On the other hand, if it is considered that the illegal handling of humanitarian aid with a value up to 350 non-taxable minimum incomes is decriminalized [2, c. 19].

Problem Statement. Considering the mentioned considerations, the question of distinguishing misappropriation, embezzlement, or seizure of property through abuse of official position from the illegal use to gain profit of humanitarian aid, charitable donations, or free assistance becomes more relevant.

Research Findings. For proper qualification, it is important to distinguish misappropriation, embezzlement, or seizure of property through abuse of official position (Article 191 of the Criminal Code of Ukraine) from the illegal use to gain profit from humanitarian aid, charitable donations, or free assistance, as defined in Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine. First and foremost, let's compare the objects. In the first criminal offence, the generic object is societal relations in the sphere of property law. An additional mandatory object, according to Part 2 of Article 191 of the Criminal Code, may include the proper (adequate) activities of state authorities, local self-government bodies, associations of citizens, as well as individual organizations, institutions, and enterprises, regardless of their form of ownership [3, c. 81]. On the other hand, the object of illegal use to gain profit from humanitarian aid, charitable donations, or free assistance, as distinct from related offenses, is societal relations in the sphere of economic activity.

Regarding the subject of the criminal offense covered by Article 191 of the Criminal Code of Ukraine, responsibility for the commission of which is outlined, the Plenum of the Supreme Court of Ukraine has previously concluded that the subject of misappropriation and embezzlement is solely the property of another person that was legitimately in the possession of an individual and about which they exercised authority over disposal, management, supply, use, or storage, etc. [4]. However, these conclusions did not settle the issue regarding the subject of this criminal offense. Instead, the subject of illegal use for the purpose of gaining profit from humanitarian aid, charitable donations, or free assistance is specific, namely humanitarian aid, charitable donations, and free assistance, a detailed analysis of which has already been conducted in Chapter 2 of the dissertation. Thus, based on the analyzed criminal offenses, it can be concluded that Article 191 of the Criminal Code of Ukraine is general, while the provision of Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine is specific. However, they both share the common goal of preventing the unlawful use of property and entail different degrees of liability depending on the nature and circumstances of the offense.

As for the objective side, the offense for which liability is provided under Article 191 of the Criminal Code of Ukraine has three forms of expression:

1) misappropriation of someone else's property entrusted to an individual or in their possession (Part 1 of Article 191);

2) embezzlement of someone else's property by the specified individual (Part 1 of Article 191);

3) misappropriation, embezzlement, or seizure of someone else's property by abusing official position by a public official (Part 2 of Article 191).

Misappropriation involves the unlawful and gratuitous taking of someone else's property that was lawfully in the possession of the perpetrator. This is done with the intention of further using it for personal gain or for the benefit of third parties, aiming to improve one's own financial situation through the stolen property [5].

Embezzlement involves the unlawful and gratuitous spending by the perpetrator of someone else's property entrusted to them or in their possession. This leads to the improvement of the financial situation of other individuals through the illegal expenditure of misappropriated property. To qualify an action as misappropriation or embezzlement, the property must be entrusted to or in the possession of the perpetrator. The authority to dispose of, manage, deliver, or keep the property may arise from employment duties, civil agreements, or special mandates [5].

Misappropriation and embezzlement committed through abuse of official position constitute the elements of the criminal offense under Part 2 of Article 191 of the Criminal Code of Ukraine. In this case, the misappropriation of someone else's property occurs through the unauthorized use of an official position, even if the property itself was not entrusted or under the control of the guilty party. This is distinct from misappropriation or embezzlement, where the property must be entrusted or under the control of the guilty party for the action to be qualified [5].

The misappropriation of someone else's property through the abuse of official position by a public official may encompass property that was not entrusted or under the control of the guilty party but is subject to management or disposition through their official position. This distinctive feature of the offense highlights that the authority to control or dispose of the property arises from the official position held by the individual [5].

Therefore, both articles involve the commission of illegal actions regarding the subject of a specific criminal offense. However, while Article 191 of the Criminal Code of Ukraine includes misappropriation, embezzlement, or seizure of another's property through the abuse of an official position as forms of the objective side of the offense, Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine holds different forms of responsibility: sale, use, or conclusion of other legal acts. In other words, if the forms of misappropriation, embezzlement, or seizure of property through the abuse of an official position are a priori illegal, as evidenced by their formulation, the forms of illegal use to obtain a profit from humanitarian aid, charitable donations, or free assistance are legal (sale, conclusion of legal acts). The illegality in this case lies in the manner of their use, legislative prohibition on sales, etc.

Regarding the subject of the analyzed offenses, the subject of misappropriation, embezzlement, or seizure of property through the abuse of an official position (Part 1 of Article 191 of the Criminal Code of Ukraine) is a natural person who has reached the age of 16, and the property that becomes the subject of this offense was entrusted or under their control. The act of extracting, alienating, spending, or consuming someone else's property by a person who does not have specific authority over that property and only had access to it (for example, a guard, security guard, loader, wardrobe attendant, etc.) or performed purely technical functions related to transportation (driver, combine operator, etc.) should be qualified as open or secret theft. In addition, under the provisions of Articles 185, 186 or 187.

As for the criminal offense provided for in Part 2 of Article 191 of the Criminal Code of Ukraine, only an official can be its subject. The same situation applies to the subject of the offense related to illegal use for the purpose of obtaining a profit from humanitarian aid, charitable donations, or free assistance. Therefore, differentiation based on the subject would be impossible.

However, as accurately noted by L. Abakina-Pilyavska, there are certain difficulties in defining the subjective composition of illegal use to obtain a profit from humanitarian aid, charitable donations, or free assistance. The issue lies in the fact that various parties participate in social relations in the sphere of receiving and using humanitarian aid, according to the Law of Ukraine

“On Humanitarian Aid”: donors, recipients, and beneficiaries of humanitarian aid. It is important to note that among the recipients of humanitarian aid are only those legal entities registered in the Unified Register of Humanitarian Aid Recipients according to the procedure established by the Cabinet of Ministers of Ukraine. Therefore, the recognition of legal entities as subjects of the criminal offense provided for in Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine is excluded, as only a natural person who has reached the age of criminal responsibility can be the subject of this offense. In the context of donors, it is essential to emphasize that both legal and natural persons in Ukraine or abroad who voluntarily provide humanitarian aid to recipients in Ukraine or abroad can be donors.

As for the beneficiaries of humanitarian aid, they include both natural and legal persons who need this assistance and receive it directly. Therefore, the mentioned categories of donors, namely natural persons, and beneficiary individuals also cannot be recognized as subjects of the specified criminal offense, considering age restrictions for criminal responsibility. [6, c. 185]. Regarding the subjective aspect of misappropriation, embezzlement, or seizure of property through abuse of official position, it is characterized by direct intent and a selfish motive [7].

1) to substantiate the accusation under Part 2 of Article 191 of the Criminal Code of Ukraine, the prosecutor needs to present the court with appropriate, credible, sufficient, and admissible evidence that;

2) confirms the accused’s status as a public official, including official instructions, orders appointing them to the position, and a contract establishing full material responsibility;

3) demonstrates the objective side of embezzlement of someone else’s property, including the place, method, time, and circumstances, and establishes the cause-and-effect relationship between the accused’s official position, their status, intentional actions, and the consequences in the form of embezzlement;

4) confirms that because of the committed criminal offense, the public official unlawfully enriched themselves and/or other individuals, including bank statements, witness testimonies, and undeclared funds indicating the subjective side of selfish intent and the motive for illegal enrichment [8].

The court hearing included the examination of witness testimonies, which demonstrated:

The absence of embezzlement, as the witness intended to purchase timber officially after the logging, correctly processing the documents with the accused.

Testimonies indicating that the witnesses promised to issue a shipping invoice for the transportation of timber, testify to the absence of direct intent and selfish motives in the accused’s actions, as the prosecution did not prove how he could unlawfully enrich himself or others.

The court acquitted the defendant of Part 2 of Article 191 of the Criminal Code of Ukraine and justified him due to the absence of elements of a criminal offense (Decision of the Supreme Court of Ukraine dated January 22, 2020, No. 581/441/18 VS) [9].

Therefore, although both illegal uses to obtain profit from humanitarian aid, charitable donations, or free assistance, and embezzlement, misappropriation, or seizure of property through abuse of official position are intentional actions, additional qualifying features during the commission of the first involve intent, while during the commission of the second, they involve motive.

Conclusions. In summary, it should be noted that both analyzed articles are aimed at preventing abuse of others’ property, but they apply to different situations. Article 191 of the Criminal Code of Ukraine is oriented towards cases of embezzlement or seizure of property related to official positions, while Article 201-2 is aimed at preventing the illegal use of humanitarian aid and charitable donations for profit. The distinctions between illegal use to obtain profit from humanitarian aid, charitable donations, or free assistance, and embezzlement, misappropriation, or seizure of property through abuse of official position lie in the object, objective side, subjective side, punishment, and a common subject with qualifying features. The norm of Article 191 of the Criminal Code of Ukraine should be considered as general about the norm of Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine.

References:

1. Киричко В. М. Про особливості кримінального права, обумовлені воєнним станом, та їх відображення в кримінальному кодексі України. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. шк. суддів України ; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2022. С. 35–42.
2. Пономаренко Ю. А. Основні виклики, що постали перед кримінальним правом України з початком широкомасштабної фази війни, та відповіді законодавця на них. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. шк. суддів України ; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2022. С. 18–35.
3. Кваліфікація окремих злочинів у сфері економіки : практ. посіб. / авт.-укл. : С. В. Бабанін, І. О. Кисельов, В. О. Лисенко, А. В. Філіпп, В. Г. Хашев, В. В. Шаблистий ; за заг. ред. В. В. Шаблисто. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2018. 124 с.
4. Про судову практику у справах про злочини проти власності. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 10 від 6 листопада 2009 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#top> (дата звернення: 25.12.2023).
5. Науково-практичний коментар до ст. 191 Кримінального кодексу України. *Адвокат Прокопенко* : вебсайт. URL : <http://www.jurists.org.ua/criminal-law/1842-naukovo-praktichniy-komentar-do-st-191-kriminalnogo-kodeksu-ukrayini.html> (дата звернення 19.12.2023).
6. Абакіна-Пілявська. Л. Кримінальна відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги під час дії воєнного стану: новели законодавства. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 185–187.
7. Кузьменко М. М. Привласнення, розтрата або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, відмінність від інших майнових злочинів. *«Теоретичний аналіз та наукові дослідження сучасної юридичної науки»* (м. Ужгород, 13–14 травня 2022 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2022. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/58may2022/39.pdf> (дата звернення 25.12.2023).
8. Писаренко О. О. Захист в кримінальних справах про розтрату чужого майна. *Юридичне бюро Писаренка* : вебсайт. URL: <https://fides.com.ua/our-publications/zahyst-v-kryminalnyh-spravah-pro-roztratu-chuzhogo-mayna> (дата звернення 19.12.2023).
9. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду України № 581/441/18 від 22 січ. 2020 р. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/87115596> (дата звернення 25.12.2023).

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

БІЛАС І. Я.,
аспірант кафедри кримінального
процесу і криміналістики
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 343.112

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.43>

**ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ПРЕДСТАВНИКА
ПЕРСОНАЛУ ОРГАНУ ПРОБАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА ДОКАЗУВАННЯ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

У статті висвітлено проблеми процесуального статусу представника персоналу органу пробації не лише як нового учасника кримінального провадження в цілому, а й як суб'єкта доказування. Обґрунтовано позицію, згідно з якою, представник органу пробації уповноважений на збирання доказів у кримінальному судочинстві, так як метою його діяльності є з'ясування обставин, що підлягають доказуванню; останній наділений процесуальними правами щодо збирання доказів та специфічним засобом доказування – досудовою доповіддю. Разом з тим наголошено, що уповноважений представник пробації не є суб'єктом доказування у цілковитому розумінні, адже не здійснює оцінку доказів. Встановлено, що процесуальні права представника органу пробації, спрямовані на збирання доказів, полягають у наданні останньому можливостей щодо збирання необхідної інформації про особу обвинуваченого від підприємств, установ та організацій; здійснення виклику обвинуваченого для надання ним усних чи письмових пояснень; ознайомлюватись із матеріалами кримінального провадження в частині обставин, які характеризують обвинуваченого. На підставі проведеного дослідження виявлено низку недоліків правового регулювання, які ставлять під сумнів ефективність реалізації представником персоналу органу пробації наданих йому процесуальних прав, та запропоновано можливі способи їх усунення. Встановлено, що здійснюючи збирання необхідної інформації стосовно обвинуваченого шляхом направлення запитів, представник органу пробації позбавлений будь-яких інших механізмів отримання потрібних відомостей у разі відмови розпорядників в їх наданні, у той час, як сторони кримінального провадження можуть витребувати необхідну їм інформацію як шляхом скерування запитів, так і в порядку тимчасового доступу до речей і документів. Відтак, запропоновано встановити відповідальність розпорядників інформації за відмову в її поданні за запитом представника персоналу органу пробації. У результаті аналізу нормативного регулювання права пробаційного представника на здійснення виклику обвинуваченого виявлено, що в останнього не лише відсутній процесуальний обов'язок з'являтися за викликом до органу пробації, а й не встановлено жодної відповідальності за неявку без поважних причин. У зв'язку з цим наголошено на необхідності законодавчого закріплення відповідальності обвинуваченого за неявку до представника органу пробації за його викликом без поважних причин чи неповідомлення про причини свого неприбуття. Окрім того, зазначено про особливості реалізації представником пробації права на ознайомлення із матеріалами кримінального провадження. Зроблено висновок, що у зв'язку із невизначеністю строку підготовки досудової доповіді,

суди вправі самостійно визначати строк її складання, який може бути обмежений часовими рамками підготовчого провадження. Оскільки на етапі підготовчого провадження представник органу пробації може знайомитись лише з документами, перелік яких визначений ст. 291 КПК України, з метою ефективної реалізації представником пробації наданих йому прав, запропоновано законодавчо встановити мінімальний строк підготовки та складання досудової доповіді, що завершувався би не раніше закінчення з'ясування обставин кримінального провадження та переходу до судових дебатів.

Ключові слова: *представник персоналу органу пробації, доказування, збирання доказів, процесуальний статус, процесуальні права.*

Bilas I. Ya. Problems of procedural status of a representative of probation body staff as a subject of proof in criminal proceedings

The article highlighted the problems of the procedural status of a representative of the probation body staff not only as a new participant in criminal proceedings, but also as a subject of proof. The position according to which the representative of the probation authority is authorized to collect evidence in criminal proceedings is substantiated, since the purpose of his activity is to clarify the circumstances that are subject to proof; the latter is endowed with procedural rights to collect evidence and a specific tool of proof – the pre-trial report. At the same time, it is emphasized that the authorized representative of probation is not a subject of proof in the full sense since he does not evaluate evidence. It is established that the procedural rights of a representative of the probation body, aimed at collecting evidence, are to provide the latter with the opportunity to collect the necessary information about the person of the accused from enterprises, institutions, and organizations; summoning the accused to provide oral or written explanations; get acquainted with the materials of criminal proceedings in terms of the circumstances that characterize the accused. Based on the study, several shortcomings of legal regulation have been identified, which call into question the effectiveness of the implementation by a representative of the probation body staff of the procedural rights granted to him, and possible ways to eliminate them have been proposed. It is established that when collecting the necessary information about the accused by sending requests, the representative of the probation authority is deprived of any other mechanisms for obtaining the necessary information in case of refusal of administrators to provide it, while the parties of criminal proceedings can request the information, they need both by sending requests and by temporary access to things and documents. Therefore, it is proposed to establish the responsibility of information administrators for refusing to submit it at the request of a representative of the probation body's staff. As a result of the analysis of the normative regulation of the right of the probation representative to summon the accused, it was found that the latter not only has no procedural obligation to appear when summoned to the probation authority, but also no liability for failure to appear without valid reasons has been established. In this regard, the need for legislative consolidation of the responsibility of the accused for failure to appear before a representative of the probation authority at his summons without valid reasons or failure to report the reasons for his non-arrival was emphasized. In addition, it is noted about the peculiarities of exercising the right of a probation representative to familiarize himself with the materials of criminal proceedings. It is concluded that due to the uncertainty of the term for the preparation of the pre-trial report, the courts have the right to independently determine the term of its preparation, which may be limited by the time frame of the preparatory proceedings. Since at the stage of preparatory proceedings, a representative of the probation authority can only get acquainted with the documents, the list of which is determined by Art. 291 of the Code of Criminal

Procedure of Ukraine, in order to effectively exercise the rights granted to the probation officer, it is proposed to legislatively establish a minimum period of training and the preparation of a pre-trial report, which would be completed no earlier than the completion of the clarification of the circumstances of the criminal proceedings and the transition to court debates.

Key words: *representative of probation body staff, proof, collection of evidence, procedural status, procedural rights.*

Вступ. Із набранням чинності Законом України № 1492-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» [1], яким до чинного Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. (далі – КПК України) внесено зміни та доповнення, у кримінальному провадженні введено нового учасника – представника персоналу органу пробачії (ст. 72-1 КПК України), метою якого стало забезпечення суду систематизованою інформацією у формі досудової доповіді щодо особи обвинуваченого з метою прийняття справедливого рішення про вид та міру покарання. Задля реалізації вказаним учасником поставленої мети законодавець закріпив за ним ряд процесуальних прав та обов'язків, частина яких, на наше переконання, спрямована на збирання доказів у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим, існує потреба у з'ясуванні особливостей правового регулювання процесуального статусу представника персоналу органу пробачії саме як суб'єкта доказування у кримінальному процесі, виявлення недоліків такого регулювання, що можуть призвести до неефективної реалізації представником пробачії наданих КПК України прав, та запропонування можливих шляхів усунення виявлених проблем.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування особливостей процесуального статусу представника персоналу органу пробачії як суб'єкта доказування у кримінальному провадженні, виявлення недоліків правового регулювання такого статусу, що можуть призвести до неефективної реалізації представником органу пробачії своїх процесуальних прав, а також запропонування можливих шляхів усунення наявних проблем.

Результати дослідження. Проблемам нормативного регулювання та практики правозастосування інституту пробачії у кримінальному провадженні України присвячені праці низки вчених-процесуалістів, таких як: І. В. Вернидубов, С. І. Вітфілд, В. І. Гранкіна, О. Єні, Л. Матієк, І. М. Микитась, С. І. Сімакова. Окремі аспекти процесуального статусу представника персоналу органу пробачії як суб'єкта кримінального провадження досліджувались таким вітчизняним вченим, як А. М. Соцький. Проте, проблеми правового регулювання статусу представника органу пробачії як суб'єкта доказування у кримінальному провадженні в науці залишаються невисвітленими.

Насамперед слід зауважити, що представник персоналу органу пробачії серед учасників кримінального провадження, уповноважених на збирання доказів, законодавцем прямо не передбачений. Так, відповідно до ч. 1 ст. 93 КПК України збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому цим Кодексом. На нашу думку, до вказаного переліку належить також включити представника персоналу органу пробачії як суб'єкта збирання доказів у кримінальному провадженні. Така позиція зумовлена наступними міркуваннями.

Відповідно до нормативного визначення, доказування у кримінальному провадженні полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (ч. 2 ст. 91 КПК України). Виходячи із законодавчої дефініції *метою* доказування у кримінальному провадженні є з'ясування обставин, що становлять предмет доказування (обставин, які підлягають доказуванню, та перелік яких визначено ч. 1 ст. 91 КПК України).

У науці ж поняття *доказування* трактується по-різному. До прикладу, В. Т. Нор визначає доказування як діяльність органів розслідування, прокурора і суду, а також інших учасників

процесу, яка здійснюється у встановлених законом процесуальних формах і спрямована на збирання, закріплення, перевірку й оцінювання фактичних даних (доказів), необхідних для встановлення істини у кримінальній справі [2, с. 75]. Науковець М. М. Михеєнко зазначає, що доказування – це діяльність суб'єктів кримінального процесу щодо збирання (формування), перевірки й оцінювання доказів та їхніх процесуальних джерел, а також формулювання на цій підставі певних тез і наведення аргументів для їх обґрунтування [2, с. 120]. В. В. Вапнярчук під кримінальним процесуальним доказуванням пропонує розуміти діяльність з установаження і дослідження обставин кримінального провадження (доказування-пізнання), формування суб'єктом доказування на їх підставі власної теоретико-інформаційної моделі та її реалізації [3, с. 70].

Аналіз вказаних доктринальних дефініцій дає можливість дійти висновку, що попри різнобій підходів до визначення поняття доказування у кримінальному провадженні, простежується також певна подібність, яка полягає в тому, що *метою доказування* є встановлення обставин, значимих для вирішення кримінальної справи та з'ясування істини.

На реалізацію вищевказаної мети спрямована й діяльність представника персоналу органу пробації. Так, виходячи з положень ч. 1 ст. 314-1 КПК України, основним завданням представника органу пробації є складання та подання за ухвалою суду досудової доповіді, що має на меті забезпечити суд інформацією, яка характеризує обвинуваченого та сприяти прийняттю судового рішення про міру покарання. Зміст досудової доповіді кримінальним процесуальним законом не встановлено, він визначається підзаконним актом – Порядком складання досудової доповіді, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 27 січня 2017 року № 200/5 (далі-Порядок) [4]. Відповідно до п. п. 1 п. 3 Розділу III Порядку досудова доповідь містить соціально-психологічну характеристику обвинуваченого, в якій міститься інформація про особистість обвинуваченого та умови його життя відповідно до факторів ризику, що впливають на поведінку обвинуваченого. Вказана інформація, на наш погляд, прямо стосується обставин, які характеризують особу обвинуваченого, а отже підлягають доказуванню у кримінальному провадженні в силу вимог п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК України. Крім цього, такі обов'язкові змістові елементи досудової доповіді як умови життєдіяльності та розвитку обвинуваченого (житло, освіта, робота, матеріальне становище) спрямовані на з'ясування можливого вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин, що є обставиною, яка, згідно з п. 5 ч. 1 ст. 66 Кримінального кодексу України, пом'якшує покарання, а також підлягає доведенню в рамках розгляду і вирішення кримінальної справи. Таким чином, діяльність представника органу пробації з підготовки, складання та подання досудової доповіді має на меті забезпечення суду відомостями, необхідними для з'ясування обставин, що становлять предмет доказування у кримінальному провадженні.

Представник персоналу органу пробації як й інші суб'єкти доказування у кримінальному провадженні наділений процесуальними правами, спрямованими на *збирання доказів*. Згідно з ст. 93 КПК України сторона обвинувачення, а також сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснюють збирання доказів, зокрема, шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів (а також оригіналів для сторони обвинувачення), відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок. Подібним правом наділений також представник органу пробації, оскільки останній, з метою складання досудової доповіді, має право отримувати інформацію про обвинуваченого від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів та громадян (п. 1 ч. 2 ст. 72-1 КПК України), проте механізм реалізації цього права та відповідальність за його недотримання є відмінними від інших суб'єктів доказування у кримінальному провадженні, що буде проаналізовано нижче.

Уповноважений представник органу пробації, з-поміж іншого, наділений специфічним *засобом доказування* – досудовою доповіддю, яка підлягає оцінці судом при прийнятті ним кінцевого процесуального рішення про вид та міру покарання обвинуваченого, відповідно

до вимог абз. 17 ч. 1 ст. 368 КПК України. Аргументом на користь даного твердження, на наше переконання, є положення ч. 5 ст. 314-1 КПК України, відповідно до якої, досудова доповідь не може використовуватися у кримінальному провадженні як доказ винуватості обвинуваченого. Даною нормою законодавець встановив заборону використання досудової доповіді на підтвердження позиції сторони обвинувачення про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, тим самим визнавши доповідь органу пробації, а точніше фактичні дані, що в ній містяться, доказом у кримінальному провадженні. Слід також звернути увагу на зв'язок вказаної норми із положеннями ч. 1 ст. 88 КПК України, яка передбачає, що докази, які стосуються судимостей, зокрема обвинуваченого, або вчинення ним інших правопорушень, що не є предметом певного кримінального провадження, а також відомості щодо характеру або окремих рис характеру обвинуваченого є недопустимими на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Таким чином, представник персоналу органу пробації певною мірою є суб'єктом доказування у кримінальному провадженні, оскільки: 1) мета його діяльності – з'ясування обставин, що становлять предмет доказування; 2) представник органу пробації наділений процесуальними правами, спрямованими на збирання доказів; 3) останній бере участь у процесі доказування за допомогою специфічного засобу доказування – досудової доповіді. Разом з тим, слід зазначити, що представник персоналу органу пробації не є суб'єктом доказування у повному розумінні, який, окрім збирання, здійснює також перевірку й оцінку доказів, адже згідно з ч. 1 ст. 94 КПК України лише слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд проводять оцінку доказів для прийняття відповідного процесуального рішення. Однак, певні ознаки оцінки доказів в діяльності представника персоналу органу пробації все ж таки є, позаяк формуючи зміст досудової доповіді, працівник пробації зобов'язаний надати висновок про можливість виправлення обвинуваченого без позбавлення або обмеження волі на певний строк (п. п. 3 п. 3 Розділу III Порядку), який можливо сформулювати на підставі оцінки зібраних про обвинуваченого відомостей.

Процесуальний статус представника органу пробації як учасника кримінального провадження в цілому, та суб'єкта доказування зокрема, визначено у ст. 72-1 КПК України. Так, відповідно до ч. 2 ст. 72-1 КПК України, представник персоналу органу пробації з метою складання досудової доповіді має право: 1) отримувати інформацію про обвинуваченого від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів та громадян; 2) викликати обвинуваченого до уповноваженого органу з питань пробації для отримання усних чи письмових пояснень; 3) відвідувати обвинуваченого за місцем його проживання або перебування, роботи або навчання; 4) відвідувати місця попереднього ув'язнення, якщо до обвинуваченого застосовано запобіжний захід у виді тримання під вартою; 5) заявляти клопотання суду про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження щодо обставин, передбачених пунктами 4 та 5 частини першої статті 91 цього Кодексу, а у кримінальних провадженнях щодо неповнолітнього обвинуваченого – додатково статтями 485, 487 цього Кодексу в порядку, передбаченому статтею 317 цього Кодексу; 6) бути присутнім під час проведення судового засідання; 7) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом. З наведеного переліку доцільно виділити частину процесуальних прав які, на нашу думку, спрямовані на збирання доказів: а) право на отримання інформації про обвинуваченого від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів та громадян; б) право на виклик обвинуваченого до уповноваженого органу з питань пробації для отримання усних чи письмових пояснень; в) право заявляти клопотання суду про ознайомлення із матеріалами кримінального провадження щодо визначених п. п. 4, 5 ч. 1 ст. 91; ст. ст. 485, 487 КПК України обставин. Вважаємо за необхідне детально зупинитись на кожному з них.

Право на отримання інформації. З метою підготовки досудової доповіді з інформацією, яка повно й всебічно характеризуватиме особу обвинуваченого та сприятиме ухваленню справедливого рішення про вид та міру покарання, представнику персоналу органу пробації необхідно володіти максимальним обсягом відомостей про особу, яка постала перед

судом. Задля цього законодавець у п. 1 ч. 2 ст. 72-1 КПК України передбачив право представника пробації отримувати інформацію про обвинуваченого від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів та громадян. Одержання необхідних відомостей здійснюється представником пробації шляхом направлення запитів або під час особистих зустрічей (п. 7 Розділу II Порядку).

Слід зауважити, що процесуальні можливості уповноваженого представника органу пробації стосовно отримання необхідної інформації є обмеженими у порівнянні з іншими суб'єктами збирання доказів у кримінальному провадженні. До прикладу, якщо сторони кримінального провадження мають право витребувати необхідні їм відомості як шляхом направлення запитів, так і в порядку тимчасового доступу до речей і документів (гл. 15 КПК України), то представник органу пробації лише на підставі надісланого ним запиту. Окрім того, у випадку відмови розпорядника інформації стосовно обвинуваченого у наданні запитуваних відомостей, представник органу пробації позбавлений будь-яких інших інструментів для отримання необхідної інформації, у той час, як сторони кримінального провадження, у разі такої відмови, вправі звернутись до слідчого судді, суду з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, або ж ініціювати притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності (у випадку ненадання інформації на адвокатський запит). Відтак, на наш погляд, існує необхідність у встановленні відповідальності розпорядників інформації щодо особи обвинуваченого за її ненадання за запитом представника персоналу органу пробації, що сприятиме зміцненню статусу представника пробації як суб'єкта збирання доказів у кримінальному провадженні.

Право на виклик обвинуваченого до уповноваженого органу з питань пробації для отримання усних чи письмових пояснень. Порядок реалізації представником персоналу органу пробації процесуального права, передбаченого п. 2 ч. 2 ст. 72-1 КПК України детально регламентований вищевказаним підзаконним актом – Порядком складення досудової доповіді, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 27.01.2017 № 200/5. Даним підзаконним актом визначено особливості здійснення виклику обвинуваченого до органу пробації для надання останнім усних чи письмових пояснень з метою підготовки досудової доповіді.

Окремі науковці звертають увагу на проблему ефективного здійснення представником пробації вищевказаного процесуального права, зумовлену процесуальним статусом як самого представника персоналу органу пробації, так і обвинуваченого у кримінальному провадженні. Як вказує А. М. Соцький, для реалізації деяких прав представника персоналу органу пробації мають бути закріплені чіткі обов'язки інших суб'єктів, зокрема обвинуваченого. Вчений наголошує, що КПК України передусім має закріплювати обов'язок обвинуваченого з'явитися до такого представника для надання інформації [5]. Погоджуючись із позицією зазначеного науковця зауважимо, що відсутність в обвинуваченого обов'язку з'явитись до органу пробації ставить під сумнів ефективність не лише реалізації представником пробації права, передбаченого п. 2 ч. 2 ст. 72-1 КПК України, а й підготовки досудової доповіді в цілому. Проте, це не єдина проблема.

Кримінальний процесуальний закон, окрім покладення на обвинуваченого обов'язку прибути за викликом до суду, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк – заздалегідь повідомити про це суд (п. 1 ч. 7 ст. 42 КПК України), також встановлює відповідальність за порушення даного обов'язку. Так, у разі неявки обвинуваченого, викликаного у встановленому КПК України порядку, без поважних причин чи без повідомлення про причини свого неприбуття, до нього застосовується захід процесуальної відповідальності у вигляді грошового стягнення у розмірі від 0,5 до 2 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (ч. 1 ст. 139 КПК України). Окрім того, до такого обвинуваченого може бути застосовано привід (ч. 2 ст. 139 КПК України), а у визначених випадках вищевказана процесуальна поведінка є підставою для здійснення спеціального судового провадження (in absentia) (ч. 5 ст. 139 КПК України), якщо йдеться про кримінальні правопорушення, передбачені ч. 2 ст. 297-1 КПК України.

Що стосується представника персоналу органу пробації, то у разі здійснення ним виклику обвинуваченого до органу пробації для отримання усних чи письмових пояснень, необхідних для складання досудової доповіді, неявка обвинуваченого не буде тягнути будь-яких наслідків для останнього. Крім того, існуюча процедура підготовки пробаційної доповіді передбачає право обвинуваченого взагалі відмовитись від участі у підготовці такої доповіді (п. 10 Порядку). Очевидно, що у даному випадку неможливо вести мову про повноту змісту досудової доповіді, яка складається без участі обвинуваченого, адже лише шляхом проведення бесіди з обвинуваченим представник органу пробації може оцінити психологічний стан особи, яка притягається до кримінальної відповідальності, встановити наявність мотивації до позитивних змін, та в підсумку, дійти об'єктивного висновку про можливість виправлення обвинуваченого без позбавлення або обмеження волі на певний період, чого шляхом лише витребування та одержання інформації від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів та громадян навряд чи можна досягнути. Відтак, на наш погляд, було б доцільним передбачити в кримінальному процесуальному законі не лише обов'язок обвинуваченого прибувати на виклик представника персоналу органу пробації, а й заходи відповідальності за неявку чи неповідомлення про причини свого неприбуття.

Право заявляти клопотання суду про ознайомлення із матеріалами кримінального провадження. Процесуальний механізм реалізації представником персоналу органу пробації права, передбаченого п. 5 ч. 2 ст. 72-1 КПК України, полягає у тому, що вказаний суб'єкт кримінального провадження, з метою підготовки досудової доповіді про особу обвинуваченого, звертається до суду із клопотанням про ознайомлення із матеріалами кримінального провадження в порядку, визначеному ст. 317 КПК України. Особливостями даного процесуального права, на наш погляд, є *момент його виникнення*, а також *обсяг матеріалів провадження*, з якими має право ознайомитися уповноважений представник органу пробації.

Так, якщо права на отримання інформації про обвинуваченого та на здійснення виклику останнього для надання пояснень виникають у представника персоналу органу пробації з моменту набрання законної сили ухвалою суду про доручення на складання досудової доповіді, то можливість в працівника пробації здійснювати ознайомлення із матеріалами кримінальної справи може з'явитися дещо пізніше. Така ситуація зумовлена регламентованим порядком ознайомлення із матеріалами провадження, відповідно до якого, головуючий забезпечує учасникам судового провадження право знайомитися із матеріалами справи за їх клопотанням та після призначення справи до судового розгляду (ч. 2 ст. 317 КПК України). Слід зауважити, що винесення судом ухвали про доручення на складання досудової доповіді та призначення справи до судового розгляду далеко не завжди може збігатися в часі. Так, згідно з п. п. 5, 6 ч. 3 ст. 314 КПК України у підготовчому судовому засіданні суд має право як призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, так і доручити представнику персоналу органу пробації скласти досудову доповідь. Обидва питання вирішуються судом шляхом постановлення ухвали (ч. 5 ст. 314, ч. 1 ст. 316 КПК України). Проте кримінальний процесуальний закон не вимагає, аби питання призначення справи до судового розгляду та доручення представнику персоналу органу пробації скласти досудову доповідь вирішувались однією ухвалою. Відтак, на практиці можуть виникати випадки, коли суд, в рамках підготовки до судового розгляду, може винести ухвалу про доручення складання досудової доповіді представнику органу пробації, та оголосити перерву у підготовчому судовому засіданні до надання пробаційної доповіді. У такому разі у працівника пробації буде відсутня процесуальна можливість ознайомлюватись із матеріалами провадження в порядку ст. 317 КПК України, оскільки справа до судового розгляду не призначена. Відтак, для уникнення подібного роду випадків видається необхідним внесення змін до ч. 5 ст. 314 КПК України, якими б передбачалась можливість ухвалення судом рішення про доручення складання досудової доповіді за умови призначення кримінальної справи до судового розгляду, оскільки це сприятиме ефективній реалізації представником органу пробації наданого процесуального права, та, зрештою, такою є логіка законодавця, який, встановивши перелік рішень, які

може прийняти суд в рамках підготовчого судового засідання (ч. 3 ст. 314 КПК України), тим самим визначив послідовність їх прийняття, де право доручити представнику персоналу органу пробації скласти досудову доповідь розміщено після призначення судового розгляду (п. п. 6 та 5 ч. 3 ст. 314 КПК України). Зауважимо, що суди на практиці доручають скласти досудову доповідь після призначення справи до судового розгляду, що є правильним в умовах неоднозначного правового регулювання [6].

Ще однією яскраво вираженою особливістю процесуального права, передбаченого п. 5 ч. 2 ст. 72-1 КПК України, є *обсяг матеріалів кримінального провадження*, з якими вправі знайомитись представник персоналу органу пробації у процесі підготовки ним досудової доповіді з інформацією, що характеризує особу обвинуваченого. Якщо сторони кримінального провадження фактично мають можливість ознайомлюватись з усіма матеріалами кримінального провадження, які виступають предметом судової оцінки в ході судового розгляду кримінальної справи, в порядку ст. 317 КПК України, то представник персоналу органу пробації здійснює ознайомлення з матеріалами, що стосуються обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження, а також обставин, які уможливають звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності чи покарання (п. п. 4, 5 ч. 1 ст. 91 КПК України).

Окрім цього, обсяг матеріалів кримінальної справи, які надаються для ознайомлення представнику пробації, залежить від встановленого судом строку, протягом якого пробаційний представник має підготувати та подати досудову доповідь.

Відповідно до ч. 5 ст. 314 КПК України у підготовчому судовому засіданні суд у випадках, передбачених цим Кодексом, за власною ініціативою або за клопотанням обвинуваченого, його захисника чи законного представника, чи за клопотанням прокурора і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини вирішує питання щодо складання досудової доповіді, про що постановляє ухвалу із зазначенням строку підготовки такої доповіді, впродовж якого представник органу пробації зобов'язаний скласти й подати пробаційну доповідь. Межі строку підготовки досудової доповіді кримінальним процесуальним законом не визначені, відтак встановлюються судом у кожному конкретному випадку. Змоделюймо ситуацію: призначивши справу до судового розгляду та визначивши дату першого судового засідання, суд виніс ухвалу, якою доручив представнику персоналу органу пробації скласти та подати до суду досудову доповідь до проведення першого судового засідання. З метою отримання даних щодо особи обвинуваченого для складання пробаційної доповіді представник пробації звернувся до суду із клопотанням про ознайомлення із матеріалами кримінального провадження. Задовольнивши відповідне клопотання пробаційного представника, суд надав для ознайомлення матеріали справи, які були в його розпорядженні, а саме: обвинувальний акт з додатками (реєстром матеріалів досудового розслідування, розпискою підозрюваного про отримання копії обвинувального акту, цивільним позовом, пред'явленим на стадії досудового розслідування тощо), так як положеннями ч. 4 ст. 291 КПК України надання суду інших документів до початку судового розгляду забороняється. Відтак, представник персоналу органу пробації, готуючи досудову доповідь, мав доступ лише до відомостей про обвинуваченого, зібраних стороною обвинувачення та викладених в обвинувальному акті. Очевидно, що у вищеописаному випадку обсяг матеріалів кримінального провадження, з якими фактично мав змогу знайомитись представник органу пробації, складно вважати повним та таким, що характеризує обвинуваченого всебічно, адже обвинувальний акт насамперед є процесуальним документом, що складається стороною обвинувачення й містить дані, зібрані лише нею.

Слід зазначити, що на практиці деякі суди, усвідомлюючи недостатність наявних на етапі підготовчого провадження матеріалів справи для складання якісної досудової доповіді, своєю ухвалою задовольняють клопотання представника персоналу органу пробації про ознайомлення з матеріалами провадження, водночас, зобов'язуючи прокурора надати

можливість знайомитися з матеріалами, які перебувають у розпорядженні останнього, співробітнику органу пробації [6], [7].

На наше переконання, такий підхід національних судів не зовсім відповідає вимогам кримінального процесуального закону. По-перше, порядок ознайомлення з матеріалами кримінальної справи, визначений ст. 317 КПК України, не передбачає можливості учасників судового провадження здійснювати ознайомлення з документами та іншими матеріалами, які не перебувають в розпорядженні суду та не долучені до обвинувального акту. По-друге, обов'язки прокурора щодо надання для ознайомлення зібраних матеріалів визначені ст. ст. 221, 290 КПК України, останній є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється (ч. 1 ст. 36 КПК України).

Найбільш доцільним рішенням, яке б сприяло ефективній реалізації представником персоналу органу пробації наданого йому права, передбаченого п. 5 ч. 2 ст. 72-1 КПК України, а також підготовці повної доповіді про особу обвинуваченого, на наш погляд, було б законодавче закріплення мінімального строку для підготовки та подання досудової доповіді, який б завершувався не раніше закінчення з'ясування обставин кримінального провадження та переходу до судових дебатів. Такий підхід дозволив би, по-перше, ознайомлюватись представнику пробації із матеріалами сторони захисту, що подаються на етапі визначення обсягу доказів, які досліджуватимуться, та порядку їх дослідження (ст. 349 КПК України), та по-друге, відповідав би міжнародним стандартам, що передбачають можливість коригування доповіді про особу обвинуваченого впродовж судового розгляду [8].

Висновки. Із запровадженням в національне кримінальне провадження інституту пробації з'явився новий учасник кримінального судочинства – представник персоналу органу пробації, діяльність якого головно спрямована на забезпечення суд необхідною інформацією про особу обвинуваченого у формі досудової доповіді з метою прийняття справедливого рішення про вид та міру покарання. Даний суб'єкт певною мірою бере участь у процесі доказування у кримінальному провадженні, оскільки його процесуальна діяльність має своєю метою з'ясування обставин, які становлять предмет доказування; останній наділений процесуальними правами, спрямованими на збирання доказів, а також бере участь у доведенні обставин кримінального провадження за допомогою специфічного засобу доказування – досудової доповіді. Але ефективність реалізації представником персоналу органу пробації наданих йому прав є сумнівною внаслідок недоліків правового регулювання. До прикладу, якщо у разі відмови розпорядника відомостей про обвинуваченого в їх наданні на запит сторін кримінального провадження останні вправі витребувати необхідну інформацію в порядку тимчасового доступу до речей та документів або ж ініціювати притягнення винних осіб до відповідальності, то представник пробації такими процесуальними засобами не наділений. Окрім того, у представника персоналу органу пробації відсутні механізми впливу на обвинуваченого у разі неявки останнього за викликом для надання пояснень без поважних причин чи неповідомлення про причини свого неприбуття. Відтак, видається необхідним законодавче закріплення відповідальності як розпорядників інформації про обвинуваченого (у першому випадку), так і самого обвинуваченого (у другому). Доцільним також було б встановлення мінімального строку підготовки досудової доповіді, який б завершувався не раніше закінчення з'ясування обставин кримінального провадження та переходу до судових дебатів. Останнє сприяло б можливості представника органу пробації здійснювати ознайомлення із більшим обсягом матеріалів кримінального провадження, що б призводило до більш повної та якісної досудової доповіді.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: Закон України від 7 вересня 2016 року № 1492-VIII/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19> (дата звернення 23.11.2023).

2. Михесенко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України: підручник. Київ: 1992. 431 с.
3. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків: Юрлайт, 2017. 408 с.
4. Порядок складення досудової доповіді, затверджений наказом Міністерства юстиції України 27 січня 2017 року № 200/5/ Міністерство юстиції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17> (дата звернення 23.11.2023).
5. Соцький А. М. Процесуальний статус представника персоналу органу пробачії в кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 69. С. 144–148.
6. Ухвала Болградського районного суду Одеської області у справі № 497/2206/2021 від 26 грудня 2022 року/ Болградський районний суд Одеської області. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108064165> (дата звернення: 23.11.2023).
7. Ухвала Юр'ївського районного суду Дніпропетровської області у справі № 198/201/17 від 30 березня 2017 року/ Юр'ївський районний суд Дніпропетровської області. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/656489> (дата звернення: 23.11.2023).
8. Рекомендація CM/Rec (2010)1 Комітету міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробачію: прийнята Комітетом міністрів 20.01.2010 р. на 105-му засіданні заступників міністрів. Council of Europe: офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/16806f4097> (дата звернення: 23.11.2023).

ЗАЙЦЕВ Д. О.,
ад'юнкт відділу докторантури
та ад'юнктури
(Національна академія внутрішніх
справ)

УДК 343.131

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.44>

РОЗГЛЯД СЛІДЧИМ СУДДЕЮ КЛОПОТАННЯ ПРО ОБШУК: ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА СУЧАСНОГО ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

У статті досліджено особливості розгляду слідчим суддею клопотання про обшук. Виокремлено окремі етапи процесуальної діяльності, пов'язаної з проведенням обшуку на підставі ухвали слідчого судді.

Проаналізовано встановлену законодавцем мету проведення обшуку у кримінальному провадженні. Висвітлено погляди сучасних вчених-правників щодо класифікації підстав проведення обшуку, визначено місце ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи серед них.

Аналізом норм чинного кримінального процесуального законодавства, які регулюють порядок розгляду слідчим суддею клопотання про обшук виявлено, що деякі з них сформульовані законодавцем з порушеннями вимог законодавчої техніки, є неоднозначними для правозастосування. З'ясовано, що правова природа ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи відрізняється від подібних судових рішень, постановлених у межах судового контролю на стадії досудового розслідування, що не в повному обсязі було враховано законодавцем і створило можливості для процесуальних зловживань зі сторони слідчого, прокурора на етапі розгляду слідчим суддею клопотання про обшук.

Встановлено, що ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи постановляється лише за результатами розгляду клопотання про обшук. Здійснено аналіз процесуальних вимог до клопотання слідчого, прокурора про обшук. Висвітлено обставини, обов'язкові для доведення перед слідчим суддею при постановленні ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи. Підкреслено актуальність тверджень окремих вчених щодо процесуальних наслідків розгляду слідчим суддею клопотання про обшук.

Констатовано недосконалий характер застосовування слідчими суддями стандартів доведення при оцінці доводів клопотання про обшук, наданих слідчим, прокурором, що, у свою чергу, порушує закріплений законодавцем баланс інтересів у кримінальному провадженні.

За результатами дослідження обґрунтовано причини проблем законодавчого регулювання та правозастосування при розгляді слідчим суддею клопотання про обшук, а також запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: доводи, житло, законодавець, інше володіння, прокурор, слідчий, ухвала.

Zaitsev D. O. Consideration by the investigating judge of a search request: problems of legislative regulation and modern law enforcement

The article examines the specifics of the investigation judge's consideration of the request for a search. Separate stages of the procedural activity related to the search based on the decision of the investigating judge have been pointed out.

The goal of conducting a search in criminal proceedings, defined by the legislator, is analyzed. The views of modern legal researchers regarding the classification of the grounds for conducting a search are highlighted, the place of the decision of the investigating judge on permission to search a person's home or other property among them is determined.

An analysis of the norms of the current criminal procedural legislation, which regulate the procedure for consideration by an investigating judge of a request for a search, revealed that some of them were formulated by the legislator in violation of the requirements of the legislative technique, and are ambiguous for law enforcement activities. In addition, it was found that the legal nature of the decision of the investigating judge on permission to search the home or other property of a person differs from similar court decisions made within the scope of judicial control at the stage of pre-trial investigation, which was not fully taken into account by the legislator and created opportunities for procedural abuses on the part of the investigator, the prosecutor at the stage of consideration by the investigating judge of the request for a search.

It has been established that the decision of the investigating judge on permission to search a person's home or other possessions is issued only based on the results of the review of the request for a search. An analysis of the procedural requirements to which the request for a search must comply was carried out. The circumstances that must be proven before the investigating judge when issuing a decision on permission to search a person's home or other possessions are highlighted. The relevance of the statements of individual scientists regarding the procedural consequences of the investigation judge's consideration of the search request is emphasized.

The imperfect character of the application of the standards of proof by the investigating judges in the evaluation of the arguments of the request for a search, provided by the investigator, the prosecutor, which, in turn, violates the balance of interests established by the legislator, was noted.

Based on the results of the research, the reasons for the problems of legislative regulation and law enforcement activities during the consideration of the search request by the investigating judge are substantiated, and ways of solving them are also proposed.

Key words: *arguments, housing, legislator, other possession, prosecutor, investigator, resolution.*

Вступ. Одним з передбачених статтею 30 Конституції України випадків легітимного обмеження права особи на недоторканність житла чи іншого володіння являється обшук, проведений на підставі рішення суду [1].

На відміну від процесуального проникнення до житла чи іншого володіння особи у невідкладних випадках або за її добровільною згодою, обшук на підставі ухвали слідчого судді може бути проведений у кримінальному провадженні лише після попереднього судового контролю. Проведення обшуку на підставі ухвали слідчого судді як процесуальну діяльність слідчого, прокурора у кримінальному провадженні можна розділити на два окремі провадження, зокрема провадження, яке полягає в постановленні ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, а також її виконанні. Кожен вид процесуальної діяльності містить проблеми законодавчого регулювання, що унеможлиблює стале правозастосування. Так, при розгляді слідчим суддею клопотання про обшук доволі неврегульованими залишаються питання, пов'язані із законодавчим формулюванням доводів, доцільність яких слідчий суддя повинен встановити перед постановленням ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, відсутністю можливості дослідити юридичний зміст процедури розгляду слідчим суддею клопотання про обшук у особи, права якої було обмежено при її виконанні, а також низкою інших процесуальних аспектів. Усе це спричиняє

проблеми практичного характеру, які потребують доктринального обґрунтування та законодавчого доопрацювання.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасних проблем законодавчого регулювання та правозастосування при розгляді слідчим суддею клопотання про обшук, а також формування пропозицій для їх вирішення.

Результати дослідження. У частині 1 статті 234 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) законодавець встановив, що ініціювання обшуку у кримінальному провадженні може здійснюватися «з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб» [2].

У доктрині кримінального процесу, на нашу думку, слушно виокремлюють формально-правові та фактичні підстави проведення обшуку [3, с. 68].

Якщо до фактичних можна віднести випадки, визначені у частині 1 статті 234 КПК України, то формально-правовою підставою проведення обшуку є ухвала слідчого судді. Це підтверджується приписами частини 2 статті 234 КПК України, відповідно до якої, «обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – на підставі ухвали слідчого судді Вищого антикорупційного суду» [2].

Слід звернути увагу на недоліки, допущені законодавцем у формуванні частини 2 статті 234 КПК України, зокрема вживання терміну «злочинів», коли мовиться про підсудність Вищого антикорупційного суду. Статтею 33-1 КПК України визначено, що «Вищому антикорупційному суду підсудні кримінальні провадження стосовно корупційних кримінальних правопорушень, передбачених в примітці статті 45 Кримінального кодексу України, статтями 206⁻², 209, 211, 366⁻², 366⁻³ Кримінального кодексу України, якщо наявна хоча б одна з умов, передбачених пунктами 1–3 частини п’ятої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України» [2].

У примітці статті 45 Кримінального кодексу України (далі – КК України) вказано, що «корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до цього Кодексу вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364⁻¹, 365⁻², 368-369⁻² цього Кодексу» [4]. Аналізуючи вказану норму, можна помітити, що кримінальне правопорушення, передбачене статтею 357 КК України є кримінальним проступком, а не злочином, що унеможливує проведення обшуку на підставі ухвали слідчого судді Вищого антикорупційного суду у такому кримінальному провадженні. У цьому випадку законодавець повинен був використати поняття «кримінальне правопорушення», щоб уникнути неоднозначних підходів у правозастосуванні.

Ухвала, як формально-правова підстава проведення обшуку, постановлена слідчим суддею за клопотанням слідчого, прокурора дозволяє проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз (частина 1 статті 235 КПК України). Водночас, згідно з приписами частини 2 статті 235 КПК України, «ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи повинна відповідати загальним вимогам до судових рішень, передбачених цим Кодексом, а також містити відомості про:

- 1) строк дії ухвали, який не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали;
- 2) прокурора, слідчого, який подав клопотання про обшук;
- 3) положення закону, на підставі якого постановляється ухвала;
- 4) житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, які мають бути піддані обшуку;

5) особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться;

6) речі, документи або осіб, для виявлення яких проводиться обшук» [2].

Як вище вже було зазначено, ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння постановляється за результатами розгляду відповідного клопотання. Вважаємо, що початок процесуальної діяльності, направленої на обмеження права особи на недоторканність житла чи іншого володіння розпочинається саме з ініціювання слідчим, прокурором питання про звернення з таким клопотанням до слідчого судді. Законодавець детально визначив вимоги, яким повинен відповідати його зміст. Так, відповідно до частини 3 статті 234 КПК України, клопотання про обшук «повинно містити відомості про:

1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;

2) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання;

3) правову кваліфікацію кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

4) підстави для обшуку;

5) житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, де планується проведення обшуку;

6) особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться;

7) індивідуальні або родові ознаки речей, документів, іншого майна або осіб, яких планується відшукати, а також їхній зв'язок із вчиненим кримінальним правопорушенням;

8) обґрунтування того, що доступ до речей, документів або відомостей, які можуть у них міститися, неможливо отримати органом досудового розслідування у добровільному порядку шляхом витребування речей, документів, відомостей відповідно до частини другої статті 93 цього Кодексу, або за допомогою інших слідчих дій, передбачених цим Кодексом, а доступ до осіб, яких планується відшукати, – за допомогою інших слідчих дій, передбачених цим Кодексом. Зазначена вимога не поширюється на випадки проведення обшуку з метою відшукування знаряддя кримінального правопорушення, предметів і документів, вилучених з обігу» [2].

З метою доказування перед слідчим суддею достовірності відомостей, викладених у клопотанні, слідчий, прокурор зобов'язані додати до нього оригінали або копії документів та інших матеріалів, а також витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань (частина 3 статті 234 КПК України). Саме цей аспект у процесі обмеження права особи на недоторканність житла чи іншого володіння на підставі ухвали слідчого судді є доволі неоднозначним з практичної точки зору.

На перший погляд, це положення нічим не відрізняється від інших положень КПК України, які встановлюють тотожну систему доказування для слідчого, прокурора обставин, викладених у будь-якому клопотанні при зверненні до слідчого судді на стадії досудового розслідування. Натомість, важливою особливістю судового контролю, реалізованого при розгляді клопотання про обшук є те, що ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, відповідно до положень статті 309 КПК України, не може бути оскаржена в апеляційному порядку [2]. Ще однією унікальною ознакою розгляду клопотання про обшук є те, що він здійснюється без участі особи, право на недоторканність житла чи іншого володіння якої обмежується. У сукупності це означає, що така особа не може перевірити законність отримання слідчим, прокурором ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння на стадії досудового розслідування, зокрема ознайомитися з документами або матеріалами, якими було обґрунтовано доводи клопотання. Зважаючи на це, КПК України не містить належного правового механізму стримування слідчого, прокурора від здійснення службових підробок, долучення в якості доводів копій документів, оригінали яких не містяться в кримінальному провадженні, є сфальсифікованими. Якщо обвинувачений зможе ознайомитися зі змістом доводів, подавши заперечення щодо ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння

особи у підготовчому провадженні, то в іншій особі, права чи законні інтереси якої обмежуються на стадії досудового розслідування взагалі немає можливості перевірити законність постановлення слідчого суддею такого рішення. Також варто враховувати, що існує велика кількість кримінальних проваджень, у яких приймається рішення про закриття ще на стадії досудового розслідування. У цілому, факти зловживання слідчими, прокурорами у такий спосіб залишаються непоодинокими. Переконані, що зміст статей 234–236 КПК України потребує відповідних вдосколень.

Відповідність клопотання про обшук вимогам частини 3 статті 234 КПК України створює умови для його розгляду слідчим суддею, який, згідно з частиною 4 статті 234 КПК України, здійснюється за участю слідчого, прокурора [2]. Поширеним випадком порушення процедури правомірного обмеження права особи на недоторканність житла чи іншого володіння у сучасній слідчо-прокурорській практиці є також те, що зазначені суб'єкти звертаються до слідчого судді із заявою про розгляд клопотання про обшук без їх участі. Доволі часто неявка слідчого, прокурора на розгляд клопотання про обшук, за наявності вказаної заяви, не перешкоджає слідчому судді здійснити його та постановити відповідне рішення. На нашу думку, у такому випадку слідчими суддями порушуються вимоги частини 4 статті 234 КПК України, оскільки юридична конструкція цієї норми не передбачає вищеприведеного варіанту процесуальної поведінки. Основною причиною недотримання приписів КПК України у такій ситуації є їх неправильне тлумачення відповідним суб'єктом правозастосовної діяльності, а не порушення законодавцем вимог законодавчої техніки.

О.Б. Комарницька, аналізуючи зміст статей 235–236 КПК України, слушно зауважує, що за результатами розгляду клопотання про обшук передбачено два варіанти юридичних наслідків, зокрема: постановлення слідчим суддею ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи та відмова в задоволенні клопотання про обшук [5, с. 48].

У випадку, якщо клопотання слідчого, прокурора відповідає вимогам частини 3 статті 234 КПК України, про які ми вище вже зазначали, а доводи клопотання є обґрунтованими, необхідними та достатніми для прийняття процесуального рішення, то слідчим суддею постановлюється ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи. Натомість, у частині 5 статті 234 КПК України зазначено, що «слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про обшук, якщо прокурор, слідчий не доведе наявність достатніх підстав вважати, що:

- 1) було вчинено кримінальне правопорушення;
- 2) відшукувані речі і документи мають значення для досудового розслідування;
- 3) відомості, які містяться у відшукуваних речах і документах, можуть бути доказами під час судового розгляду;
- 4) відшукувані речі, документи або особи знаходяться у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи;
- 5) за встановлених обставин обшук є найбільш доцільним та ефективним способом відшукування та вилучення речей і документів, які мають значення для досудового розслідування, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб, а також заходом, пропорційним втручанню в особисте і сімейне життя особи» [2].

Перелічені у частині 5 статті 234 КПК України обставини, разом з тими, які визначені у частині 3 статті 234 КПК України, також повинні відображатися у клопотанні про обшук, обґрунтовуватися доводами слідчого, прокурора.

Спочатку може здатися, що обставини, визначені у частині 5 статті 234 КПК України, сформульовані законодавцем цілком чітко, однак пропонуємо звернути увагу на пункт 4 цієї норми, відповідно до якого слідчий, прокурор повинні довести наявність достатніх підстав вважати, що «відшукувані речі, документи або особи знаходяться у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи» [2].

З практичного досвіду хочемо зауважити, що слідчі судді часто неправильно формують рівень переконання цієї обставини. Досліджуючи сучасну систему кримінального процесуального доказування, Г.Р. Крет прийшов до висновку, що нині в Україні існує три

рівні переконання, необхідних для прийняття процесуального рішення, а саме: «достатня підстава», «обґрунтована підозра» та «поза розумним сумнівом» [6, с. 138].

Зі змісту частини 5 статті 234 КПК України зрозуміло, що законодавець покладає на слідчого, прокурора обов'язок доводити перед слідчим суддею обставини, зважаючи на стандарт «достатньої підстави», а не «обґрунтованої підозри» або «поза розумним сумнівом».

У доктрині кримінального процесу, стандарт доказування «достатня підстава» визнається найбільш простим і найменш жорстким для суб'єкта, на який покладено обов'язок доведення. Він означає, що процесуальне рішення може бути прийнято, зважаючи на ту думку, яка сформована «на першій погляд», чи доцільно виникає через «ймовірне припущення», обґрунтоване доказами [7, с. 68], [8, с. 158].

Натомість слідчі судді неправильно підходять до оцінки доказів при доведенні слідчим, прокурором обставин, викладених у пункті 4 частини 5 статті 234 КПК України, а саме відмовляють у задоволенні клопотання про обшук, обґрунтовуючи це тим, що вказаними суб'єктами не надано прямих доказів, що відшукувані речі, документи або особи знаходяться у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні.

Такий підхід, на жаль, продовжує існувати в українському кримінальному процесуальному правозастосуванні, хоча, якщо повернутися до частини 1 статті 234 КПК України, то одним із завдань обшуку є «виявлення відомостей про обставини вчиненого кримінального правопорушення», тобто обшук є пізнавальним кримінальним процесуальним заходом, як і всі інші слідчі (розшукові) дії, а тому цілком логічно, що слідчий, прокурор не повинен перед його проведенням володіти прямими доказами про те, що у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні точно знаходяться відшукувані речі, документи або особи. Достатньо лише доказів, які обґрунтовують «ймовірне припущення», що відшукувані речі, документи або особи можуть знаходитися в такому житлі чи іншому володінні.

Висновки. Підсумовуючи зазначене, слід зауважити, що провадження, пов'язане зі зверненням слідчого, прокурора до слідчого судді з клопотанням про обшук, а також його подальшим розглядом, має проблеми законодавчого та правозастосовного характеру. Законодавчі прогалини, пов'язані з неправильним застосуванням законодавцем прийомів юридичної техніки при формуванні норм КПК України, неналежним використанням термінів, що спричинило правову невизначеність. Недосконале правове регулювання продовжує залишати можливість для зловживань зі сторони слідчого, прокурора. Проблеми правозастосування, у свою чергу, спричинені неправильним тлумаченням норм КПК України, що виникло внаслідок відсутності сталої прецедентної практики в цій сфері, а також низьким рівнем правосвідомості практикуючих юристів, залучених до участі в кримінальному провадженні. На нашу думку, вирішення вказаних проблем можливе через законодавчі вдосконалення, що обґрунтовані сучасними потребами кримінальної процесуальної практики та доктринальними розробками.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.12.2023).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.12.2023).
3. Перцова-Годорова Л.М. Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення обшуку на стадії досудового розслідування: дис. д-ра ф-ї 12.00.09/ Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2022. 246 с.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.12.2023).
5. Комарницька О. Б. Клопотання на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи: сучасний стан та перспективи. Судова апеляція. 2014. № 3(36). С. 46–55.

6. Крет Г.Р. Система стандартів доказування у кримінальному процесі України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 19. С. 132–139.
7. Городецька М.С. Застосування стандартів доказування у кримінальному провадженні. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2021. № 2 (2). С. 67–74.
8. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків: Юрайт, 2017. 408 с.

КОЛОСОВСЬКИЙ Є. Ю.,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри кримінального
судочинства та аналітичної діяльності
(Державний податковий університет)

УДК 34:316.613.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.45>

ПСИХОЛОГІЧНА ПОВЕДІНКА ОПЕРАТИВНОГО ПРАЦІВНИКА ПРИ СПІЛКУВАННІ З ОСОБАМИ, ЯКІ ПРЕДСТАВЛЯЮТЬ ОПЕРАТИВНИЙ ІНТЕРЕС

У статті досліджено психологічну поведінку оперативного працівника при спілкуванні з особами, які представляють оперативний інтерес. Розглянуто сутність оперативно-розшукової психології, яка включає в себе розуміння того, як психологічні фактори впливають на поведінку людини в контексті здійснення розслідувань і розшуку. Зокрема, розкрито аналіз мотивації, особистісних характеристик та поведінкових моделей взаємодії оперативного працівника з особами, які представляють оперативний інтерес. Такий аналіз допомагає в розробці стратегій для збору інформації, встановлення довірчих відносин і ефективної взаємодії з різними групами людей.

Узагальнено ключові елементи цієї діяльності, а саме використання спеціальних психологічних прийомів, зокрема, при проведенні опитування, аналізі невербальної поведінки, оцінці свідчень та визначенні можливих мотивів та інтенцій осіб. Підготовка оперативного працівника в цій сфері також використовується при розробці профілів осіб, які представляють оперативний інтерес, що допомагає в звуженні кола фігурантів і спрощує процес розслідування. Також розкрито особливості поведінки працівника правоохоронних органів під час проведення цілеспрямованої бесіди.

У статті акцентовано увагу на оперативно-розшуковій психології, враховуючи свою специфіку, що потребує постійного оновлення знань та методик з урахуванням змін у соціальному та кримінальному контексті. Це вимагає від оперативного працівника гнучкості, креативності та готовності до навчання для ефективного реагування на сучасні виклики у сфері правоохоронної діяльності.

Узагальнено основні принципи психології оперативно-розшукової діяльності. Розкрито основні методи та прийоми психологічної поведінки оперативного працівника при спілкуванні з особами, які представляють оперативний інтерес. Виявлено, що кожен з цих напрямків відіграє ключову роль у формуванні ефективної стратегії оперативно-розшукової діяльності, дозволяючи не тільки ефективно розслідувати злочини, але й працювати на превенцію та зміцнення безпеки суспільства.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, психологія поведінки осіб, оперативний інтерес, оперативний працівник.

Kolosoivskyi Ye. Yu. Psychological behavior of an operational officer in dealing with persons of operational interest

The article examines the psychological behavior of an operative officer when communicating with persons of operational interest. The author examines the essence of operational and investigative psychology, which includes an understanding of how psychological factors affect human behavior in the context of investigations

and search. In particular, the author analyzes the motivation, personal characteristics and behavioral patterns of interaction of an operative with persons of operational interest. This analysis helps to develop strategies for collecting information, establishing trust and effective interaction with different groups of people.

The key elements of this activity are summarized, namely the use of special psychological techniques, in particular, when conducting interrogations, analyzing non-verbal behavior, evaluating testimony and determining possible motives and intentions of individuals. The training of an operational officer in this area is also used in the development of profiles of persons of operational interest, which helps to narrow the circle of suspects and simplifies the investigation process. The author also reveals the peculiarities of behavior of a law enforcement officer during a targeted interview.

The article focuses on operational and investigative psychology, which, given its specificity, requires constant updating of knowledge and techniques to take into account changes in the social and criminal context. This requires flexibility, creativity and willingness to learn from an operational officer to effectively respond to modern challenges in the field of law enforcement.

The basic principles of psychology of operational and investigative activities are summarized. The main methods and techniques of psychological behavior of an operative officer in communicating with persons of operational interest are revealed. It is found that each of these areas plays a key role in the formation of an effective strategy of operational and investigative activities, allowing not only to effectively investigate crimes, but also to work for the prevention and strengthening of public security.

Key words: *operational search activity, psychology, operational interest, operational officer.*

Вступ. Проблематика психологічного забезпечення процесів запобігання та розкриття злочинів у контексті теорії та практики оперативно-розшукової діяльності набуває особливої актуальності в світлі динамічного розвитку практичної психології в останні десятиліття. Ефективність оперативно-розшукової діяльності може бути значно підвищена за допомогою розробки та використання передових психологічних технологій, методів і прийомів. Втілення спеціалізованих психологічних методів у цю діяльність вимагає комплексного підходу, що ґрунтується на науково-теоретичному аналізі прикладних проблем, з якими стикаються співробітники правоохоронних органів, та впровадженні якісних науково-практичних розробок.

Незаперечним є факт, що організація та тактика проведення оперативно-розшукових заходів, а також технологія цієї діяльності, повинні регулюватися відповідними нормативними актами, маючи при цьому конфіденційний характер. Основні ключові моменти можуть бути предметом наукових досліджень та вивченням оперативного працівника як інформація обмеженого доступу згідно з вимогами режиму таємності. Водночас, інформованість населення загалом та осіб, які представляють оперативний інтерес, зокрема про форми та методи оперативно-розшукової діяльності, що відкриваються через ЗМІ, художні фільми та інші канали, значно ускладнює завдання оперативних працівників. Розкриваючи нові злочини, вони змушені шукати нові методи взаємодії з об'єктами оперативної уваги. Це вимагає від оперативного працівника не лише постійного творчого пошуку, але й удосконалення професійних навичок та майстерності.

Слід зазначити, що успіх оперативно-розшукової діяльності часто залежить від здобуття інформації від громадян про злочини чи осіб, причетних до них. Ефективність виконання завдань оперативними працівниками часто досягається через залучення добровільної допомоги населення та конфіденційного співробітництва громадян з оперативними підрозділами, включаючи негласну співпрацю на постійній основі. Вибір певних прийомів і методів,

які визначають параметри спілкування, безпосередньо впливає на ефективність розкриття та розслідування конкретних злочинів.

Оперативно-розшукова практика, яка багата досвідом, демонструє, що успіх оперативних опитувань залежить від дотримання всіх тактичних прийомів. Практика, як світова, так і вітчизняна, підтверджує, що вирішення оперативно-розшукових завдань вимагає від працівників здатності гнучко і дипломатично вести бесіду, контролювати її хід, а також знаходити оптимальні рішення для напрямку дискусії у потрібному руслі. Часто це передбачає приховування від співрозмовника професійного інтересу до певних тем, які обговорюються під час комунікативної взаємодії.

Серед вчених, які зробили помітний внесок у дослідження, що стосуються особливостей психології оперативного спілкування та психологічний вплив у оперативно-розшуковій діяльності варто відмітити науковий спадок К.В. Антонова, О.М. Бандурки, Б.І. Бараненка, І.В. Гловюк, В.М. Давидюка, Е.О. Дідоренка, В.Р. Жвалюка, Ю.В. Козаченка, Д.Г. Мулявки, В.А. Некрасова, Д.Й. Никифорчука, С.В. Пенькова, М.А. Погорецького, О.О. Подобного, Г.В. Чухраєвої, О.В. Шостак та інших. Ці науковці вивчали різні аспекти та методи в оперативно-розшуковій психології, а також ефективність їх використання у різних умовах.

Разом з тим, з огляду на постійно зростаючу обізнаність кримінальних елементів щодо методів роботи оперативних працівників, дослідження новітніх методів комунікативної взаємодії з об'єктами оперативного інтересу є особливо актуальним. Це вимагає від правоохоронних органів постійного вдосконалення підходів та методик отримання оперативно-розшукової інформації, щоб адекватно реагувати на виклики сучасної злочинності та розвивати ефективні стратегії її протидії.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення на основі ітеоретичних та практичних положень, психологічної поведінки оперативного працівника при спілкуванні з особами, які представляють іперативний інтерес.

Виклад основного матеріалу. При розгляді питань оперативно-розшукової психології слід виділити її унікальність як особливого різновиду юридичної практики. Цей напрямок психології, хоча й знаходиться в певній мірі під впливом загального розділу юридичної психології, водночас володіє унікальною специфікою своєї психологічної структури. Це виділяє оперативно-розшукову психологію серед інших напрямків, оскільки їй властиві окреме законодавче регулювання, своєрідні цілі, різноманітні напрями та завдання, а також специфічні суб'єкти і об'єкти діяльності, особливі сили, заходи, форми, методи та засоби оперативно-розшукової діяльності.

Оперативно-розшукова психологія не обмежується простим механічним застосуванням результатів загальної психології. Її сутність полягає у формуванні специфічної системи знань, що ґрунтується на власних закономірностях і відрізняється від інших наукових дисциплін. Це надає їй право на самостійне існування як науки. Згідно з методологічними вимогами, у комплексі юридичної психології вже визнано автономність кримінальної, пенітенціарної та судової психології. В той же час, психологія оперативно-розшукової діяльності формується як самостійний напрямок наукового дослідження, розвиваючись під впливом загальнонаукових принципів та системи юридичних та психологічних наук [1, с. 214].

Слід вказати, що психологія оперативно-розшукової діяльності ґрунтується на ряді фундаментальних принципів, що дозволяють ефективно реалізовувати психологічні закономірності в контексті цієї сфери (таблиця 1).

Слід зазначити, що предметом оперативно-розшукової психології є психологічні закономірності, феномени, ефекти, а також унікальність поведінки та діяльності окремих особистостей або груп людей, які відіграють ключову роль у взаєминах в контексті оперативно-розшукових відносин. Ці закономірності та особливості можуть бути як об'єктивними проявами психіки конкретної особи, яка є об'єктом чи суб'єктом оперативно-розшукових відносин, так і психологічним змістом обраної ними суб'єктивної лінії поведінки в цих відносинах [3, с. 113].

Таблиця 1

Основні принципи психології оперативно-розшукової діяльності

№ з.п.	Принцип	Особливості
1.	Правомірність і гуманізм	передбачає дотримання законності у всіх аспектах оперативно-розшукової діяльності, з урахуванням прав і свобод людини, етичних та гуманістичних стандартів.
2.	Науковість	вимагає використання методів та підходів, що базуються на наукових дослідженнях, емпіричних даних і теоретичних засадах психології.
3.	Комплексність	передбачає інтеграцію різних аспектів, методів і підходів у розумінні та вирішенні завдань оперативно-розшукової діяльності.

Джерело: узагальнено автором на основі [2, с. 324].

Таким чином, можна констатувати, що для визначення сутності оперативно-розшукової психології необхідне глибоке розуміння самої оперативно-розшукової діяльності як соціально-психологічної системи, з акцентом на її структурно-функціональних елементах. Визначення цих аспектів дозволяє точніше зрозуміти, як психологічні механізми впливають на поведінку та діяльність осіб, залучених у процес оперативно-розшукових дій.

Оперативно-розшукова діяльність має конкретні завдання та мету, які полягають у досягненні кінцевих результатів [4]. Ця діяльність охоплює потреби, думки, почуття та інші психічні утворення людини, що надає їй мотивований характер. Розуміння цих аспектів важливе для аналізу та визначення оптимальних методів та підходів у оперативно-розшуковій психології, що сприяють більш ефективному виконанню завдань і досягненню поставлених цілей.

Потрібно відмітити, що оперативно-розшукова діяльність, будучи складною соціально-психологічною системою, вимагає безперервного органічного взаємозв'язку всіх професійно значущих елементів психологічної структури особистості суб'єктів цієї діяльності. Цей взаємозв'язок повинен бути тісно пов'язаний із змістом психологічно насичених практичних завдань, які стоять перед цими суб'єктами, відповідними об'єктами та заходами, а також засобами, методами, прийомами та способами їх виконання. Важливим є оптимальне досягнення соціально значущого результату, що вимагає глибокого розуміння та відповідного застосування психологічних знань та навичок у контексті специфіки оперативно-розшукової роботи. Ця інтеграція забезпечує ефективність та високу продуктивність в розв'язанні завдань, що ставляться перед оперативно-розшуковими підрозділами.

Слід відзначити, що недоліком сучасних наукових розробок психології оперативно-розшукових заходів є їх підпорядкованість загальному вдосконаленню психології професійної діяльності суб'єктів оперативно-розшукової діяльності. Це проявляється в тому, що наукові дослідження зосереджені на вдосконаленні професійних навичок і психологічних здібностей оперативного працівника, недостатньо звертаючи увагу на специфіку самої оперативно-розшукової діяльності.

Перелік заходів оперативно-розшукової діяльності вже містить у собі специфічний психологічний зміст. Це стосується психологічних особливостей та відповідних психологічних технологій проведення оперативно-розшукових заходів, таких як оперативний пошук, оперативна профілактика, оперативна розробка, реалізація методів розвідувального опитування, негласне спостереження, впровадження негласних працівників у злочинні групи, створення та використання з метою конспірації підприємств і організацій тощо.

Тому важливим завданням психології оперативно-розшукової діяльності є наукове та практичне вивчення та використання цього вже існуючого психологічного потенціалу, який на законодавчому рівні закладений в конкретні заходи оперативно-розшукової діяльності. Це стосується правового, організаційного, технічного, морально-етичного та суто психічного (на рівні суб'єктів оперативно-розшукової діяльності) аспектів виконання цих заходів.

Такий підхід є необхідним для обов'язкового вивчення та аналізу, а також служить вихідною основою для їх вибору в конкретній оперативній обстановці і знаходить в них своє безпосереднє відображення.

Варто зазначити, що оперативно-розшукова психологія використовує різноманітні методи та техніки, базовані на психологічних знаннях. Один із ключових методів психологічної роботи в рамках оперативно-розшукової діяльності – це психологічне профілювання, яке передбачає вивчення психологічних характеристик осіб, які представляють оперативний інтерес, щоб допомогти в їх ідентифікації та встановленні зв'язків між різними злочинами. Зокрема, використовуються методики психологічної діагностики, які дозволяють отримати інформацію про особистісні риси осіб, які представляють оперативний інтерес, їхні мотивації та інші психологічні характеристики. Також методи профілювання поведінки дозволяють аналізувати поведінку осіб, які представляють оперативний інтерес на основі залишених ними слідів.

Необхідно зазначити, що в оперативно-розшуковій психології також використовується метод експертизи психічного стану осіб, підозрюваних у вчиненні злочину та методи взаємодії з громадськістю, що мають на меті залучення громадськості до розкриття злочинів та забезпечення безпеки [5, с. 54].

Оперативно-розшукова психологія також активно використовує методи соціально-психологічного впливу та переконання. Ці методи дозволяють впливати на поведінку та рішення осіб, залучених до процесу оперативно-розшукової діяльності, зокрема, на фігурантів, свідків чи конфідентів. Такий підхід вимагає глибокого розуміння механізмів соціального впливу та переконання, а також етичного їх застосування.

Психологічна підтримка правоохоронців є ще одним аспектом оперативно-розшукової психології. Вона включає навчання працівників методам стрес-менеджменту, технікам саморегуляції та вирішення конфліктів, а також надання психологічної допомоги під час та після виконання складних завдань. Це важливо для підтримання високого рівня професійної ефективності та психологічного здоров'я правоохоронців.

Важливим напрямком є також психологічна робота з громадськістю для формування позитивного образу правоохоронних органів та підвищення довіри до них. Це досягається через інформаційні кампанії, громадські заходи та співпрацю з медіа.

Використання кримінально-психологічних досліджень у правоохоронній практиці дає можливість краще розуміти мотивацію та поведінку осіб, які представляють оперативний інтерес, що сприяє розробці більш ефективних стратегій їх розшуку та запобігання злочинності.

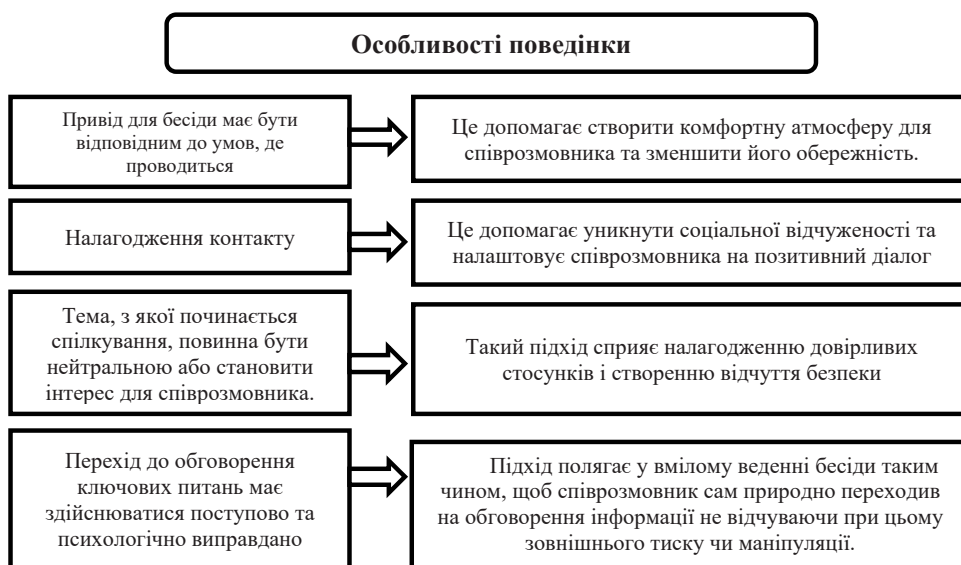
Оперативно-розшукова психологія, враховуючи свою специфіку, потребує постійного оновлення знань та методик з урахуванням змін у соціальному та кримінальному контексті. Це вимагає від фахівців гнучкості, креативності та готовності до навчання для ефективного реагування на сучасні виклики у сфері правоохоронної діяльності.

Таким чином, оперативно-розшукова психологія виступає як багатогранний інструмент, який включає в себе різноманітні методи та підходи, спрямовані на забезпечення ефективності правоохоронної діяльності. Важливим є гармонійне поєднання наукових знань, практичних навичок та етичних принципів у роботі правоохоронних органів.

Серед завдань, що стоїть перед працівником правоохоронних органів під час проведення цілеспрямованої бесіди, є необхідність приховування свого професійного інтересу до певних питань. У цьому контексті важливо дотримуватися таких певних особливостей та принципів (рис. 1).

Отже, для розвитку професійних комунікативних якостей психологічної поведінки оперативного працівника при спілкуванні з особами, які представляють оперативний інтерес має полягати під час підготовки оперативних працівників правоохоронних органів, як у системі вищої освіти, так і в системі оперативно-службової підготовки, має бути приділена наступним аспектам:

Рис. 1. Особливості поведінки працівника правоохоронних органів під час проведення цілеспрямованої бесіди

Джерело: узагальнено автором на основі [6, с. 9–10].

– розвиток навичок критичного мислення та самоаналізу: важливим є вміння оперативних працівників аналізувати власні дії та рішення, ідентифікувати потенційні помилки чи омани і вчасно коригувати свою поведінку. Критичне мислення дозволяє ефективно аналізувати інформацію та приймати обґрунтовані рішення в складних і динамічних умовах роботи;

– освоєння стратегій стресостійкості та емоційного інтелекту: важливо, щоб працівники мали здатність управляти стресовими ситуаціями та регулювати свої емоції для підтримання професійної ефективності і збереження психічного здоров'я;

– розвиток навичок ефективної комунікації та переговорів: професійні комунікативні якості включають вміння вести переговори, вирішувати конфлікти та ефективно взаємодіяти з різними категоріями людей, включаючи свідків, підозрюваних та колег;

– розвиток навичок лідерства та командної роботи: оперативні працівники часто працюють у команді, тому навички лідерства та вміння ефективно взаємодіяти в команді є критично важливими для досягнення спільних цілей;

– знання і застосування сучасних технологій та інноваційних підходів у професійній діяльності є важливими елементами, що використовуються в оперативно-розшуковій діяльності, включаючи цифрові засоби збору та аналізу інформації, задля ефективній протидії злочинності.

Висновки. Розвиток цих компетенцій дозволить оперативним працівникам правоохоронних органів бути не тільки професійно підготовленими, але й психологічно стійкими та ефективними у різноманітних оперативно-службових ситуаціях. Водночас це сприятиме підвищенню загальної ефективності правоохоронних органів та зміцненню довіри громадськості до них. Зазначені підходи до психологічної поведінки оперативного працівника при спілкуванні з особами, які представляють оперативний інтерес сприятимуть не тільки їх професійному зростанню, але й забезпечать більш ефективне виконання покладених на них службових завдань.

Список використаних джерел:

1. Тактика оперативно-розшукової діяльності / за ред. Д. Й. Никифорчука. Київ, 2015. 325 с.
2. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за ред. О. А. Банчука. Київ : ФОП Москаленко О. М., 2013. 588 с.
3. Чухраєва Г. В. Соціально-психологічне забезпечення оперативно-розшукової діяльності працівників Національної поліції України : монографія. Харків : ФОП Панов А. М., 2018. 378 с.
4. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 20.12.2023).
5. Козаченко Ю. В. Психологічне забезпечення оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів : монографія. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2016. 300 с.
6. Бевз Г. М. Соціально-психологічне забезпечення як напрямок психологічних досліджень: теоретичний аналіз. *Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том VI: Психологія обдарованості*. 2019. Вип. 16. С. 9–10.

КУЗИК В. В.,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
І науково-дослідного відділу Науково-
дослідної лабораторії криміналістичної
та спеціальної техніки
(Державний науково-дослідний
інститут Міністерства внутрішніх
справ України)

УДК 343.347

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.46>

**ПРОФІЛАКТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ,
ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ ТА ПРЕКУРСОРІВ
ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ**

У статті окреслено систему заходів профілактики кримінально протиправних посягань у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів підрозділами кримінальної поліції.

Констатовано, що найбільш ефективною формою здійснення запобігання наркозлочинності підрозділами кримінальної поліції є її профілактика, яка насамперед повинна бути спрямована на нейтралізацію криміногенних чинників, які з одного боку, сприяють існуванню незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів в країні, а з іншого – поширенню наркоманії у суспільстві.

Доведено, що найбільш дієвими заходами профілактики кримінально протиправних посягань у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів підрозділами кримінальної поліції є: 1) заходи профілактики (на загальному рівні): систематичний контроль за поведінкою громадян, схильних до вчинення зазначеної кримінально протиправної діяльності, та осіб, які раніше були засуджені за вчинення наркозлочинів; здійснення дієвого контролю за поведінкою громадян, які так або інакше опинилися в групі підвищеного кримінального ризику, зокрема особи, які тривалий час не мають постійного джерела прибутків, безробітні, ті, хто веде аморальний протиправний спосіб життя, наркомани тощо; скорочення незаконного попиту на наркотики шляхом проведення заходів профілактики наркоманії; 2) заходи профілактики (на індивідуальному рівні): переконання (процес логічного обґрунтування особі думки про відмову від участі одноосібно або у складі групи займатися зазначеною кримінально протиправною діяльністю); заходи обмеження (профілактичний контроль з боку працівників підрозділів кримінальної поліції із залученням громадськості за особами, які в силу своїх антигромадських поглядів можуть брати участь у наркобізнесі); примусу (притягнення особи, щодо якої здійснюється система заходів профілактики, до адміністративної відповідальності або до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, не пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів).

Ключові слова: наркозлочинність, наркотичні засоби, психотропні речовини, аналоги, прекурсори, незаконний обіг, профілактика, кримінальна поліція.

Kuzyk V. V. Prevention of criminal offenses in the field of illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors by criminal police units

The article outlines the system of measures for the prevention of criminal offenses in the field of illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors by criminal police units.

It has been established that the most effective form of drug crime prevention by criminal police units is its prevention, which should first of all be aimed at neutralizing criminogenic factors that, on the one hand, contribute to the existence of illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors in the country, and another – the spread of drug addiction in society.

It has been proven that the most effective measures for the prevention of criminal offenses in the field of illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors by criminal police units are: 1) preventive measures (at the general level): systematic control over the behavior of citizens prone to commit the specified criminal offense illegal activities, and persons who were previously convicted of drug-related crimes; implementation of effective control over the behavior of citizens who in one way or another found themselves in a group of increased criminal risk, in particular persons who have not had a permanent source of income for a long time, the unemployed, those who lead an immoral and illegal lifestyle, drug addicts, etc.; reducing the illegal demand for drugs by conducting drug addiction prevention measures; 2) preventive measures (at the individual level): persuasion (the process of logically substantiating a person's opinion about refusing to participate individually or as part of a group in engaging in the specified criminally illegal activity); restriction measures (preventive control by employees of criminal police units with the involvement of the public on persons who, due to their anti-social views, may participate in the drug business); coercion (bringing a person subject to a system of preventive measures to administrative liability or to criminal liability for committing criminal offenses not related to illegal trafficking of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors).

Key words: *drug crime, narcotics, psychotropic substances, analogues, precursors, illegal trafficking, prevention, criminal police.*

Вступ. Пріоритетним напрямом протидії наркозлочинності є запобігання їй, тобто недопущення вчинення зазначених правопорушень на стадії формування кримінальної протиправної поведінки або на різних стадіях кримінальної протиправної поведінки (готування чи замаху на кримінальне правопорушення). Як зазначив А. П. Закалюк, запобіжна діяльність у сфері наркообігу має спрямовуватися за двома основними напрямками: скорочення незаконного попиту на наркотики та скорочення незаконної пропозиції наркотиків [1, с. 454].

Підрозділи кримінальної поліції є суб'єктами спеціально-кримінологічного запобігання незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, які спрямовують свою діяльність на скорочення незаконної пропозиції цих заборонених предметів.

Визначальним у протидії наркозлочинності повинно стати саме запобігання цьому суспільно небезпечному явищу, і, в першу чергу, її профілактика, тобто діяльність з виявлення та усунення (нейтралізації) причин наркозлочинності та умов, що їй сприяють.

Профілактика кримінальних правопорушень є однією із різновидів запобіжної діяльності, яка включає до себе сукупність державних та громадських цілеспрямованих заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, а також виявлення осіб, схильних до їх вчинення, та застосування до них заходів щодо подальшої їх відмови від кримінально протиправних намірів [2, с. 201].

При цьому, особлива увага суб'єктів протидії наркозлочинності повинна приділятися профілактиці кримінальних правопорушень на індивідуальному рівні.

Проблеми протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів досліджували такі вітчизняні науковці, як: А. М. Бабенко, М. Г. Вербенський, Є. О. Гладкова, Р. Р. Грень, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, І. О. Доброрез, Л. В. Дорош, А. П. Закалюк, Є. М. Карпенко, О. В. Кириченко, О. М. Литвинов, О. М. Міщанинець, А. А. Музика, О. В. Наден, Р. М. Павленко, В. Г. Пшеничний, Е. В. Расюк, О. М. Стрільців, В. А. Тимошенко, М. С. Хруппа та ін. Разом з тим, у зв'язку з реформуванням підрозділів кримінальної поліції, зміни парадигми протидії злочинності, ускладненням криміногенної обстановки в частині незаконного розповсюдження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, удосконалення форм та методів кримінально-протиправної діяльності наркозбутників, виникла нагальна потреба у дослідженні кримінологічних засад діяльності підрозділів кримінальної поліції щодо профілактики кримінальних правопорушень у сфері незаконного розповсюдження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

Постановка завдання. Метою статті є окреслити систему заходів профілактики кримінально протиправних посягань у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів підрозділами кримінальної поліції.

Результати дослідження. Спеціально-кримінологічне запобігання наркозлочинності не може мати ефекту протидії, якщо не здійснюються загальносоціальні заходи на рівні держави. Такі заходи відносяться до профілактичних та включають в себе заходи соціально-економічного (підвищення та відносно вирівнювання життєвого рівня основних прошарків населення; поліпшення житлово-побутових умов життя людей; створення нормальних умов побуту і змістовного дозвілля населення; створення фондів допомоги, соціального захисту громадян тощо), правового (правове навчання населення у закладах освіти, за місцем проживання, у засобах масової інформації тощо) та культурно-виховного характеру.

Основна мета проведення загальносоціальних заходів спрямована на протидію наркоманії як соціально негативному явищу та зниження рівня наркотизації суспільства. Так, загальна профілактика наркоманії визначена як комплекс заходів щодо виявлення причин, які породжують протиправне діяння, і умов, що сприяють здійсненню правопорушень, з подальшим їх усуненням із метою формування вільного від наркотиків суспільства, а індивідуальна профілактика наркоманії – сукупність заходів впливу на окрему особу з метою недопущення зловживання нею наркотичними засобами і психотропними речовинами з використанням правових, соціальних, психологічних, медичних та інших методів впливу [3, с. 19, 21].

Особливого значення набуває запобігання наркозлочинності на спеціально-кримінологічному рівні. Як зазначив В. Тимошенко, однією з вирішальних складових успіху в запобіганні наркобізнесу має стати глибоке вивчення криміногенної ситуації на цьому важливому й уразливому напрямі протидії організованій злочинності. Всебічне, об'єктивне дослідження усіх складових кримінологічної характеристики наркобізнесу, його причин і сприятливих умов в Україні та особистості наркозлочинців дозволить зосереджувати увагу на цілеспрямованому, плановому вирішенні завдань, що мають на меті передусім руйнування економічного підґрунтя наркобізнесу та його інфраструктури [4, с. 93].

Слід зазначити, що ефективна протидія наркозлочинності передбачає: 1) участь усіх служб і підрозділів правоохоронних органів, до компетенції яких входить безпосередній «вихід» на громадян, групи населення, у невідкладній оперативній протидії незаконному обігу наркотиків; 2) реалізацію спеціалізованої оперативно-розшукової протидії підрозділами всіх рівнів – департаментами, управліннями та відділами поліції; 3) співвіднесення заходів протидії, які застосовуються суб'єктами цієї діяльності до учасників незаконного обігу наркотиків, зі ступенем їх небезпеки. Відповідно спеціальна протидія наркозлочинності складається з протидії: незаконному виробництву (збору); незаконному транспортуванню; незаконному збуту (нелегальній торгівлі); незаконному споживанню (зокрема під час лікування наркозалежних та їх подальшої реабілітації) [5, с. 204].

Як свідчать результати опитування працівників кримінальної поліції, 70 % респондентів зазначили, що **на сьогодні** запобіжна діяльність підрозділів кримінальної поліції, які спрямовані на протидію наркозлочинності, є неефективною [6, с. 154].

Найбільш ефективною формою здійснення запобігання наркозлочинності підрозділами кримінальної поліції є її профілактика, яка насамперед повинна бути спрямована на нейтралізацію криміногенних чинників, які з одного боку, сприяють існуванню незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів в країні, а з іншого – поширенню наркоманії у суспільстві.

Разом із тим, діяльність підрозділів кримінальної поліції за цим напрямом роботи є не системною. Так, на питання, чи проводяться систематично підрозділом, де Ви працюєте, заходи щодо профілактики наркозлочинності та наркоманії на території оперативного обслуговування, 14 % респондентів із числа працівників підрозділів протидії наркозлочинності НПУ відповіли «так», 78 % – «ні», 8 % – не дали відповідь на це питання [6, с. 156–157].

Підрозділи кримінальної поліції під час профілактики незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, у першу чергу, повинні здійснювати організаційно-управлінські заходи, до яких належать: 1) оздоровлення криміногенної обстановки на території оперативної обслуговування, де мають тенденції розповсюдження збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; 2) залучення громадськості до протидії поширенню наркоманії та наркозлочинності; 3) систематична робота з громадянами та службовими особами щодо негативного ставлення до розповсюдження зазначених заборонених предметів; 4) підвищення рівня індивідуальної профілактики з наркоманами та з особами, схильними до вчинення цих видів кримінальних правопорушень.

Як зазначив Е. В. Расюк, лише репресивними заходами правоохоронних органів подолати наркоманію неможливо. Одним із пріоритетних напрямків діяльності органів внутрішніх справ є профілактична робота, яку слід проводити в тісній співпраці з місцевими органами самоврядування із залученням громадських організацій. Необхідно вирішити питання фінансування таких заходів, активізувати антинаркотичну пропаганду і попереджувальну роботу в молодіжному середовищі, і особливо це стосується навчальних закладів, висвітлювати в засобах масової інформації не тільки проблемні питання поширення наркоманії, а й роботу, яку проводять органи внутрішніх справ у питанні протидії цим негативним явищам та наркозлочинності [7, с. 14].

Для успішного виявлення причин та умов, які сприяють незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів працівники підрозділів кримінальної поліції перш за все повинні вивчати оперативну обстановку на обслуговуваній території; ретельно аналізують дані, які можуть свідчити про наміри чи готування до вчинення цих кримінальних правопорушень; аналізувати криміногенні чинники по виявленім кримінальним правопорушенням; перевіряти осіб, які схильні до вчинення таких кримінальних правопорушень та тих, які можуть зберігати за місцем мешкання.

У сільській місцевості необхідно постійно перевіряти ділянки сільськогосподарських підприємств, ферм, які розміщені на території обслуговування, підприємства з перероблення конопель, маку, виготовлення та зберігання ліків, що містять наркотики, найбільш вірогідні місця нелегальних посівів опійного маку та гашишних конопель.

За результатами аналізу практики діяльності підрозділів кримінальної поліції та враховуючи те, що профілактична робота повинна бути спрямована на нейтралізацію криміногенних чинників детермінації наркозлочинності, зазначені підрозділи повинні акцентувати основну увагу на перешкоджанні потраплянню наркотиків на споживчий ринок шляхом здійснення таких заходів: 1) недопущення потрапляння на незаконний споживчий ринок наркотичних засобів та психотропних речовин, які знаходяться у законному обігу; 2) систематичне проведення спільно з громадськістю рейдів щодо виявлення та вилучення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів в місцях ймовірного їх збуту; 3) проведення регулярних планових оперативних перевірок установ, підприємств,

організацій, діяльність яких пов'язана з виробництвом або використанням наркотичних засобів, хімічних реагентів, а також житлового сектора, гуртожитків, місць проведення дозвілля, де можливе немедичне вживання наркотиків тощо; 4) систематичне проведення антинаркотичної роботи серед дітей та молоді у закладах освіти; 5) своєчасне виявлення контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, викриття системних зв'язків наркобізнесу, припинення корупційних схем, пов'язаних із наркозлочинністю; 6) створення умов, що перешкоджають кримінальній діяльності організованих злочинних об'єднань та корумпованих посадових осіб на підприємствах із виробництва наркотичних засобів; 7) створення перешкод щодо переміщення цих заборонених предметів через територію країни, певної адміністративно-територіальної одиниці.

Зазначене здійснити можливо завдяки проведенню оперативно-профілактичних операцій та комплексних оперативно-профілактичних заходів. У зв'язку з цим актуальним є питання щодо проведення ними оперативно-розшукової профілактики, яка здійснюється за допомогою як гласних, так і негласних оперативно-розшукових сил, засобів та методів.

Так, до заходів оперативно-розшукової профілактики, які проводяться на загальному рівні, відносяться: 1) профілактика випередження (сукупність оперативно-розшукових, профілактичних та інших заходів, які спрямовані на завчасне запобігання виникненню криміногенних явищ і процесів у суспільному житті); 2) профілактика обмеження (сукупність оперативно-розшукових, профілактичних та інших заходів, які перешкоджають поширенню в країні або на певній адміністративно-територіальній одиниці криміногенних явищ, детермінації окремих видів злочинності та формуванню особи злочинця); 3) профілактика усунення (сукупність оперативно-розшукових, профілактичних та інших заходів, які спрямовані на ліквідування негативних процесів та явищ, та які запобігають новій активізації їх дій); профілактика захисту (сукупність оперативно-розшукових, профілактичних та інших заходів, що здійснюються з метою усунення умов, які сприяють вчиненню злочинів, та (опосередковано) антисуспільних поглядів). А на індивідуальному рівні оперативно-розшукової профілактики належать такі заходи: 1) заходи переконання (процес логічного обґрунтування особі думки про відмову від антигромадської поведінки, антисуспільних установок); 2) заходи соціальної допомоги (працевлаштування, поліпшення побутових умов, зміна способу життя шляхом підвищення соціального статусу, освіти, отримання престижної спеціальності, лікування, встановлення корисних контактів, вибору життєвих перспектив тощо); 3) заходи обмеження (профілактичний контроль за місцем проживання або навчання особи з боку органів внутрішніх справ із залученням громадськості); 4) заходи примусу (адміністративний арешт і адміністративне затримання, штраф, адміністративний нагляд та ін.) [8, с. 91–92].

Особливого значення має проведення індивідуальної профілактики з боку підрозділів кримінальної поліції, яка спрямована на виявлення осіб, з боку яких можна очікувати вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, та вплив на них із метою недопущення вчинення цих кримінальних правопорушень.

Як зазначила Є. О. Гладкова, для ефективності індивідуального профілактичного впливу є важливими своєчасність профілактичної роботи, охоплення нею самої особи, умов її життя й діяльності та найближчого оточення; перенесення центру ваги з вивчення особи й документування зібраних даних на безпосередній особистісний вплив на підставі цих даних; відповідність характеру й інтенсивності стримуючого та коригуючого впливу характеристики особи та поведінки [9, с. 256].

На наш погляд, індивідуальна профілактика підрозділами кримінальної поліції включає в себе такі етапи: 1) виявлення й постановка на облік осіб, з боку яких через їх антисуспільні погляди й поведінку можна очікувати вчинення, у тому числі й у складі організованих злочинних об'єднань, незаконного виготовлення та/або збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; 2) організація спостереження й отримання оперативної інформації про поведінку, погляди взятих на облік осіб. Виявлені під

час оперативно-розшукової діяльності особи, що становлять оперативний інтерес, після перевірки інформації про них у більшості своїй підлягають профілактичному впливу, крім випадків, коли вони обґрунтовано підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення; 3) організація та здійснення комплексу пошукових, оперативно-розшукових та інших заходів із метою недопущення вчинення фігурантами зазначених кримінальних правопорушень. При цьому, у разі наявності інформації щодо особи, відносно якої здійснюється система заходів профілактики, про те, що вона вчинила адміністративне або кримінальне правопорушення, не пов'язане з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, застосовуються заходи щодо її притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності; 4) організація належного аналізу ефективності профілактичних заходів, своєчасне внесення змін у розміщення сил, тактику застосування профілактичних засобів і методів щодо осіб, які підлягають профілактичному впливу.

Висновки. Враховуючи вищезазначене, вважаємо, що до основних заходів, які здійснюють підрозділи кримінальної поліції щодо профілактики незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, слід віднести:

– заходи профілактики на загальному рівні: систематичний контроль за поведінкою громадян, схильних до вчинення зазначеної кримінально протиправної діяльності, та осіб, які раніше були засуджені за вчинення наркозлочинів; здійснення дієвого контролю за поведінкою громадян, які так або інакше опинилися в групі підвищеного кримінального ризику, зокрема особи, які тривалий час не мають постійного джерела прибутків, безробітні, ті, хто веде аморальний протиправний спосіб життя, наркомани тощо; скорочення незаконного попиту на наркотики шляхом проведення заходів профілактики наркоманії;

– заходи профілактики на індивідуальному рівні: переконання (процес логічного обґрунтування особі думки про відмову від участі одноосібно або у складі групи займатися зазначеною кримінально протиправною діяльністю); заходи обмеження (профілактичний контроль з боку працівників підрозділів протидії наркозлочинності НПУ із залученням громадськості за особами, які в силу своїх антигромадських поглядів можуть брати участь у наркобізнесі); примусу (притягнення особи, щодо якої здійснюється система заходів профілактики, до адміністративної відповідальності або до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, не пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів).

Наведений перелік профілактичних засобів, спрямованих на запобігання незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, не є вичерпним та потребує постійного вдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : У 3 кн. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 712 с.
2. Кириченко О. В., Шевченко О. А. Оперативно-розшукова профілактика злочинів як вид діяльності ОВС України. *Вісник Запорізького юридичного інституту ДДУВС*. 2009. № 2. С. 199–206.
3. Никифорчук Д. Й., Панок В. Г., Стрільців О. М. Антинаркотична профілактична робота в навчальних закладах : метод. реком. Київ : Нац. акад. внутр. справ, Наук.-метод. центр практ. психол. і соц. роботи Акад. педаг. наук України, 2004. 64 с.
4. Тимошенко В. Кримінологічна характеристика наркобізнесу – її сутність та призначення. *Право України*. 2006. № 7. С. 89–93.
5. Гладкова Є. О. Зміст стратегії протидії наркозлочинності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 5. Т. 2. С. 201–205.
6. Кузик В. В. Кримінологічні засади діяльності підрозділів протидії наркозлочинності Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2021. 216 с.

7. Расюк Е. В. Кримінологічна характеристика та запобігання транснаціональному наркобізнесу в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 20 с.

8. Кириченко О. В. Класифікація заходів оперативно-розшукової профілактики. *Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності* : матер. наук.-практ. конф. (Харків, 17 груд. 2010 р.). Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2010. С. 91–93.

9. Гладкова Є. О. Стратегія й тактика протидії наркозлочинності в Україні : монограф. Харків : Панов, 2019. 416 с.

МАШИКА В. П.,

аспірант

*(Академія праці, соціальних відносин
і туризму)*

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.47>**ЗАЛУЧЕННЯ ЗАКОННОГО ПРЕДСТАВНИКА ПОТЕРПІЛОГО НА СТАДІЇ
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

Забезпечення права на захист є одним із фундаментальних прав, а також однією із засад кримінального провадження. Законодавець, приділивши суттєву увагу представникам підозрюваних, обвинувачених, недостатньо чітко надає роз'яснення щодо прав потерпілих в частині залучення представників.

Особливим учасником кримінально-процесуальної діяльності є потерпілий, якому може бути завдана фізична, моральна або матеріальна шкода. Права та інтереси потерпілого є важливими факторами в розгляді кримінального провадження. Він має право на захист своїх інтересів на стадії досудового розслідування, має право подавати свої висновки та висловлювати ставлення до справи; отримувати відшкодування (компенсацію) шкоди; подавати заяви та клопотання. Саме право потерпілого в той же час, потерпілий має змогу отримати інформацію про хід слідства та прийняті процесуальні рішення. Правовий статус потерпілого сприяє забезпеченню справедливості та ефективності правосуддя.

Основна роль законного представника у кримінальному провадженні полягає в забезпеченні законності та захисті прав потерпілого, та стосується розслідування злочину/кримінального правопорушення. Представник допомагає зрозуміти процесуальні права та обов'язки потерпілого, надає юридичне роз'яснення обставин справи.

Представником у кримінальному провадженні може виступати адвокат, уповноважена особа за довіреністю, яка надає роз'яснення потерпілому обставини кримінального провадження. Система законних представників сприяє ефективному функціонуванню кримінального правосуддя та дотриманню принципів справедливості.

Представник потерпілого відстоює інтереси потерпілого, в тому числі у випадку зміни обставин справи чи рішень; він забезпечує, щоб потерпілому було зрозуміло, як вести себе під час допиту, оформлення процесуальних документів та відповідно взаємодіяти з правоохоронними органами або судовими інстанціями. Саме представник потерпілого має змогу висловити свої зауваження, висвітлити недоліки чи порушення у діях службових осіб, які можуть виникнути в процесі розслідування кримінального провадження.

Ключові слова: *потерпілий, законний представник, досудове розслідування, кримінальне провадження, адвокат, посередник.*

Mashyka V. P. Involvement of the legal representative of the victim at the stage of pre-trial investigation of criminal proceedings

Ensuring the right to defense is one of the fundamental rights, as well as one of the foundations of criminal proceedings. The legislator, having paid significant attention to the representatives of the suspects, the accused, does not provide a sufficiently clear explanation of the rights of the victims in terms of the involvement of representatives.

A special participant in criminal proceedings is the victim, who may suffer physical, moral or material damage. The rights and interests of the victim are important factors in the consideration of criminal proceedings. He has the right to protect his interests at the stage of pre-trial investigation, he has the right to submit his conclusions and express his attitude to the case; receive compensation (compensation) for damage; submit applications and petitions. The right of the victim At the same time, the victim has the opportunity to receive information about the progress of the investigation and the procedural decisions made. The legal status of the victim contributes to ensuring fairness and efficiency of justice.

The main role of a legal representative in criminal proceedings is to ensure legality and protect the rights of the victim, and relates to the investigation of the crime/criminal offence. The representative helps to understand the procedural rights and obligations of the victim, provides a legal explanation of the circumstances of the case.

A lawyer, an authorized person under a power of attorney, who provides an explanation to the victim of the circumstances of the criminal proceedings, may act as a representative in criminal proceedings. The system of legal representatives contributes to the effective functioning of criminal justice and compliance with the principles of justice.

The representative of the victim defends the interests of the victim, including in the event of a change in the circumstances of the case or decisions; he ensures that the victim understands how to behave during the interrogation, processing of procedural documents and accordingly interact with law enforcement agencies or judicial authorities. It is the representative of the victim who has the opportunity to express his comments, highlight shortcomings or violations in the actions of officials that may arise during the investigation of criminal proceedings.

Key words: *victim, legal representative, pre-trial investigation, criminal proceedings, lawyer, mediator.*

Вступ. Законний представник потерпілого в кримінальному провадженні може бути призначений для неповнолітніх або осіб, які не можуть захищати свої права самостійно. Зазвичай це батьки неповнолітніх потерпілих чи інші родичі, які відповідають за їхній добробут та інтереси. Законний представник має право отримувати інформацію про хід кримінального провадження та приймати участь як на стадії досудового розслідування, так і судового провадження. Він може звертатися до правоохоронних органів та суду в інтересах потерпілого; має право звертатися за допомогою до адвоката або представника зі сторони захисту.

Важливо, щоб законний представник діяв винятково в інтересах потерпілого та не порушував права. Права та обов'язки законного представника чітко визначаються законодавством країни. Законний представник може подавати доказову інформацію, спрямовану на захист інтересів потерпілого. Законний представник повинен діяти дбайливо та безкорисливо в інтересах потерпілого.

Фактично законний представник виступає як посередник між потерпілим та правосуддям; може взаємодіяти із слідчими, прокурорами та іншими учасниками кримінального провадження. Важливо, щоб останній мав розуміння процесу кримінального судочинства та знав правові аспекти кримінального провадження.

Тематика залучення законного представника потерпілого на стадії досудового розслідування досліджувалось певним числом науковців, але деякі питання потребують більш детального розгляду та правового аналізу. До числа науковців, які займались вивченням вказаної тематики слід віднести: Канюка В.Є., Олійничук Р.П., Сіренко О., Рогатинська Н., Складрук К.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення питання щодо законного представництва потерпілої сторони на стадії досудового розслідування. Для досягнення

мети були сформульовані наступні завдання: сформулювати загальну позицію щодо представництва потерпілої сторони у кримінальному провадженні; дослідити участь представника як учасника діяльності.

Результати дослідження. Роль представника як учасника кримінально-процесуальної діяльності є вагомою на стадії як досудового розслідування, так і судового процесу. Вказана діяльність має свої особливості: надання правової допомоги учаснику кримінально-процесуальної діяльності; представництво під час проведення процесуальних дій за участі особи; створення правової позиції та захист прав та інтересів особи; роз'яснення не тільки прав, але і обов'язків у кримінальному провадженні. Потерпілий має право надавати пояснення по обставинам справи та висловлювати своє ставлення до кримінального провадження.

Забезпечення права на захист є одним із фундаментальних прав, а також однією із засад кримінального провадження. Законодавець, приділивши суттєву увагу представникам підозрюваних, обвинувачених, недостатньо чітко надає роз'яснення щодо прав потерпілих в частині залучення представників. Хоча у кодексі наведено значний перелік прав потерпілого, часто на практиці ці права порушуються стороною обвинувачення та залишаються без достатніх гарантій. Особливо гостро питання недотримання прав потерпілих, які є неповнолітніми або визнані в установленому законом порядку недієздатними чи обмежено дієздатними. Саме вказана категорія осіб є максимально вразливою та потребує додаткового контролю в частині виконання прав та свобод відповідно законними представниками.

Представник потерпілого відстоює інтереси потерпілого, в тому числі у випадку зміни обставин справи чи рішень; він забезпечує, щоб потерпілому було зрозуміло, як вести себе під час допиту, оформлення процесуальних документів та відповідно взаємодіяти з правоохоронними органами або судовими інстанціями. Саме представник потерпілого має змогу висловити свої зауваження, висвітлити недоліки чи порушення у діях службових осіб, які можуть виникнути в процесі розслідування кримінального провадження. Слід зазначити, що саме забезпечення справедливого та законного вирішення справи в інтересах потерпілої сторони є ключовим завданням представника.

Сіренко О.В. вважає, що на сучасному етапі розвитку України не створено належної системи кримінального процесуального забезпечення захисту прав і свобод потерпілого, зокрема відсутній кримінально-процесуальний і кримінологічний механізм захисту щодо потерпілого. Науковиця пропонує здійснити заходи щодо посиленого захисту прав, свобод і законних інтересів особи потерпілого [1, с. 208].

Рогатинська Н.З. проаналізувавши адвокатську діяльність щодо представництва потерпілих у кримінальних провадженнях, дійшла висновку, що досить частими є випадки, коли сторона обвинувачення (слідчий та прокурор) саботують проведення досудового розслідування, що має наслідком порушення прав та законних інтересів потерпілого [2, с. 185].

Представництво – це самостійний правовий інститут, сукупність процесуальних та матеріальних правовідносин, а також процесуальна діяльність, що здійснюється на основі зазначених відносин, однією особою від імені та в інтересах іншої. Для представництва в кримінальному провадженні характерні ознаки: 1) здійснення діяльності лише у рамках кримінального процесу; 2) особливий суб'єкт – учасник кримінального провадження; 3) вчинення дій представником відповідно до процесуального закону [3, с. 180].

Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України “Про ринки капіталу та організовані товарні ринки” діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [4]. Саме права та обов'язки потерпілого виникають з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. В тому числі право залучити представника.

Якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з нею

залучається її законний представник. Як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний [4].

Потерпілий має право на адекватне та компетентне представництво для забезпечення ефективного захисту своїх інтересів під час досудового розслідування. Оскільки правильне представництво сприяє забезпеченню справедливості та дотриманню процесуальних гарантій. Потерпілий має право обирати представника на свій власний вибір, який буде представляти його сторону у справі, тому представництво на досудовому етапі дозволяє потерпілому захищати свої права та інтереси з моменту початку досудового розслідування.

До основних прав потерпілого слід віднести: бути повідомленим про свої права та обов'язки; давати пояснення, показання або відмовитися їх давати; на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди; на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, визнання його потерпілим; подавати докази на підтвердження своєї заяви; брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі.

Основні обов'язки потерпілого: прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття; не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення; не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю [4].

Представник має право участь в опитуванні свідків, вивченні матеріалів справи та інших діях, спрямованих на встановлення правди. Представник потерпілого ретельно аналізував усі аспекти справи та висував правомірні вимоги; він повинен володіти знаннями про кримінальне законодавство та мати досвід у сфері правозахисту.

Висновки. Представництво потерпілої особи на досудовому розслідуванні є важливим етапом у кримінальному процесі. Законний представник має право висловлювати свою думку щодо рішень, які стосуються збереження прав потерпілого, в тому числі отримувати доступ до матеріалів кримінального провадження, з урахуванням обмежень, встановлених законом; можливість залучати експертів чи свідків в інтересах потерпілого; приймати участь у підготовці доказів та стратегії захисту. Законний представник може бути адвокатом або особою, яка має спеціалізовані знання в області права.

Основна роль законного представника у кримінальному провадженні полягає в забезпеченні законності та захисті прав потерпілого, та стосується розслідування злочину/кримінального правопорушення. Представник допомагає зрозуміти процесуальні права та обов'язки потерпілого, надає юридичне роз'яснення обставин справи.

Законний представник може виступати як голос потерпілого, особливо, коли останній не може висловити своїх позицій самостійно. Важливо, щоб представник відстоював інтереси потерпілого незалежно від його соціального статусу чи фінансового положення. Законні представники грають ключову роль у забезпеченні справедливості та збалансованого перебігу кримінального провадження як на стадії досудового розслідування, та і судового провадження.

Список використаних джерел:

1. Сіренко О. Проблеми процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні. Юридичний бюлетень. 2021. № 18. С. 208–211.
2. Рогатинська Н., Склярук К. Особливості процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні. Київський часопис права. 2022. № 1. С. 181–185.

3. Канюка В.Є., Олійничук Р.П. Загальна характеристика представництва у кримінальному провадженні: поняття та види. *Наукові записки*. Серія: Право. Випуск 14.2023. 178–182.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України / Відомості Верховної ради (ВВР). 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

ПОЛТОРАЦЬКИЙ О. Б.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
(Дніпровський гуманітарний
університет)

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.48>

МЕТОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРИВАТНИМИ ОХОРОННИМИ СТРУКТУРАМИ

У статті аналізуються позиції вчених щодо визначення поняття «запобігання злочинності» та підтримуються ті з них, які вважають, що така діяльність охоплює всі заходи, які так чи інакше сприяють зменшенню кримінальних правопорушень і створюють відчуття безпеки у громадян.

Констатовано, що запобігання кримінальним правопорушенням приватними охоронними структурами може здійснюватися ними як самостійно, так й спільно з правоохоронними органами. З'ясовано, що перспективним напрямом підвищення ефективності діяльності у сфері запобігання кримінальним правопорушенням є делегування поліцією приватним охоронним структурам на засадах партнерства та за ініціативою населення здійснення патрулювання територій громад.

Приватні охоронні структури можуть під час своєї діяльності використовувати такі методи запобігання кримінальним правопорушенням, як: переконання (проведення роз'яснювальної роботи зі встановленими особами, від яких можна очікувати вчинення такого посягання на об'єкт охорони з метою його недопущення); примус (під час запобігання кримінальним правопорушенням застосовуються до осіб, які посягають на об'єкт охорони, заходи фізичного впливу та спеціальні засоби); опанування (здійснюється з метою досягнення добровільної відмови особи від продовження кримінально протиправної діяльності); обережності (створюються умови, які виключають можливість чи перешкоджають продовженню розпочатої кримінально протиправної діяльності); активного втручання (негайна реакція у випадках, коли зволікання потягне за собою безпосереднє посягання).

Зроблено висновок, що відсутність відповідного нормативно-правового регулювання особливостей та порядку здійснення приватними охоронними структурами заходів щодо запобігання кримінальним правопорушенням, у тому числі й у взаємодії з іншими суб'єктами такої діяльності, обумовлює потребу удосконалення правового регулювання цієї сфери.

Ключові слова: запобігання злочинності, суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням, метод запобігання, охоронна діяльність, приватна охоронна структура, форма запобігання.

Poltoratskyi O. B. Methods of preventing criminal offenses by private security structures

The article analyzes the positions of scientists regarding the definition of the concept of «crime prevention» and supports those of them who believe that such activities include all measures that somehow contribute to the reduction of criminal offenses and create a sense of security among citizens.

It was established that the prevention of criminal offenses by private security structures can be carried out both independently and jointly with law enforcement agencies. It was found out that a promising way to improve the effectiveness of activities in the field of crime prevention is the delegation of the police to private security structures on the basis of partnership and at the initiative of the population to patrol the territories of communities.

During their activities, private security structures can use such methods of preventing criminal offenses as: persuasion (conducting outreach work with established persons who can be expected to commit such encroachment on the object of protection in order to prevent it); coercion (during the prevention of criminal offenses, measures of physical impact and special means are applied to persons encroaching on the object of protection); mastery (carried out with the aim of achieving a person's voluntary refusal to continue criminally illegal activity); precautions (conditions are created that exclude the possibility or prevent the continuation of the criminally illegal activity that has started); active intervention (immediate response in cases where delay would entail direct encroachment).

It was concluded that the lack of appropriate normative and legal regulation of the specifics and procedure of implementation by private security structures of measures to prevent criminal offenses, including in cooperation with other subjects of such activity, determines the need to improve the legal regulation of this area.

Key words: *crime prevention, subject of criminal offense prevention, prevention method, security activity, private security structure, form of prevention.*

Вступ. На сьогодні державна політика щодо запобігання злочинності спрямована на заохочення громадськості до участі у здійсненні такої діяльності. Адже в сучасних умовах система соціального регулювання у цій сфері гостро потребує правоохоронної ініціативи населення, зокрема, в особі приватних охоронних структур. З цього приводу О. С. Шеремет слушно зауважує, що однією з неодмінних умов інтеграції України до європейського співтовариства та європейської цивілізації є забезпечення спроможності громади виконувати свої повноваження. Це означає, якщо громада проявляє небайдужість до того, що відбувається в місті, селищі, районі, – є впевненість у тому, що контроль за злочинністю буде встановлено [1, с. 445]. У свою чергу визнання довіри людей ключовим фактором оцінки діяльності правоохоронних органів спонукає до розвитку соціального діалогу та співпраці у протидії злочинності.

Питанням діяльності приватних охоронних структур як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням у своїх наукових роботах значну увагу приділяли українські науковці Ю. М. Беліков, Т. А. Денисова, М. В. Завальний, В. І. Курило, А. Г. Сачаво, М. В. Сийплові, А. В. Соломяна, В. О. Черков, О. С. Шеремет та ін. Утім, кримінологічні засади запобігання кримінальним правопорушенням приватними охоронними структурами досліджені в юридичній науці фрагментарно. На сьогодні винятково важливого значення набуває вдосконалення форм і методів запобігання кримінальним правопорушенням особами, які займаються приватною охоронною діяльністю, а також вдосконалення ефективності їх взаємодії з правоохоронними органами під час запобігання кримінально протиправним посяганням.

Успішне формування інститутів громадянського суспільства обумовлюють актуальність даного дослідження задля обґрунтування потреби змінити наявний підхід до розв'язання питання щодо підвищення ефективності протидії злочинності шляхом удосконалення методів запобігання кримінальним правопорушенням приватними охоронними структурами.

Постановка завдання. Метою статті є окреслити методи запобігання кримінальним правопорушенням приватними охоронними структурами та визначити напрями щодо їх удосконалення.

Результати дослідження. У кримінології суб'єктами запобігання злочинності взагалі та кримінально протиправним проявам зокрема визнаються органи, організації, окремі особи, які у цій діяльності виконують хоча б одну з наступних функцій щодо заходів запобігання: організація, координація, здійснення або безпосередня причетність до здійснення [2, с. 347]. Одним із суб'єктів запобігання злочинності є приватні охоронні структури та особи, які займаються приватною охоронною діяльністю.

Слід зазначити, що запобігання злочинності в системі протидії злочинності має вирішальне значення для мінімізації криміногенних факторів шляхом усунення (послаблення) причин і умов злочинності та корекцію поведінки осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень [3, с. 25].

Поняттям кримінологічного запобігання охоплюються такого роду впливи, які носять вимірювально-контролюючий характер: а) вивчення злочинності та її причин; б) кримінологічне прогнозування; в) науково обґрунтована розробка рекомендацій щодо запобігання злочинам як спеціального виду діяльності [4, с. 18].

Згідно з визначенням Ради Європи від 28 травня 2001 р. запобігання злочинності тлумачиться як діяльність, що охоплює всі заходи, які так чи інакше сприяють скороченню злочинів, а також зменшенню відчуття небезпеки у громадян як кількісно, так і якісно, безпосередньо за допомогою утримання від злочинних дій або через політику і втручання, спрямовані на зменшення можливостей вчинення злочинів, а також через впливи на причини злочинності [5, с. 158].

Таким чином, запобіжна діяльність охоплює всі заходи, які так чи інакше сприяють зменшенню кримінальних правопорушень і створюють відчуття безпеки у громадян.

Важливе значення для розв'язання проблем методів запобігання кримінальним правопорушенням приватними охоронними структурами мають попередні наукові розробки, в тому числі у межах суміжних галузей права. Так, наприклад, А. Г. Сачаво за результатами проведеного ним дисертаційного дослідження на тему «Адміністративно-правові основи діяльності приватних охоронних структур та їх взаємодія з ОВС України» визначив поняття попередження правопорушень приватними охоронними організаціями як вид діяльності приватних охоронних підприємств (об'єднань), служб безпеки підприємств, установ, організацій, приватних охоронців, здійснюваний у межах їхньої компетенції, по запобіганню та припиненню правопорушень, виявленню причин і умов, що сприяють їхньому здійсненню, вживанню заходів по усуненню даних обставин, впливу на осіб зі стійким протиправним поведінням з метою недопущення з їх боку протиправних діянь на території об'єкта, що обслуговується, а також у відношенні конкретної приватної охоронної організації та її клієнтів [6, с. 12]. Автор послідовно обґрунтовує, що в правоохоронних цілях є можливість використання приватних охоронних організацій, але під суворим контролем держави.

З огляду на дослідження нами приватних охоронних структур як суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням заслуговує на увагу позиція Т. А. Денисової, яка вважає, що основний зміст приватної охоронної діяльності повинен полягати у забезпеченні захисту законних прав та інтересів громадян і організацій. Крім того, авторка конкретизує заходи у сфері взаємодії приватних охоронних структур з правоохоронними органами, зокрема: проведення нарад, планування спільної діяльності, обмін інформацією; спільне патрулювання, спільне забезпечення громадського порядку під час проведення масових заходів, спільні освітні плани навчання та підвищення кваліфікації; інша багатоаспектна профілактична робота із запобігання злочинності та окремих видів злочинів [7, с. 123–124].

Щодо доцільності залучення приватних охоронних структур до запобігання кримінальним правопорушенням слід наголосити, що про успіхи спільних формувань приватної охорони та поліції у цій сфері представники розвинутих країн світу доповідали ще на Сьомому та Восьмому конгресах ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя. Наприклад, британська поліція не має державної монополії у сфері охорони громадського порядку, здійснюючи свої функції разом із чисельними правоохоронними агенціями, в тому числі приватними [8].

Відповідно до ч. 1 ст. 19 Закону України «Про охоронну діяльність» (далі – Закон) формами взаємодії приватних охоронних структур з правоохоронними органами є: проведення спільних нарад, консультацій; обмін інформацією з питань попередження та припинення правопорушень; інші не заборонені законодавством заходи за умови, що не порушуються права та обов'язки суб'єктів господарювання і здійснення таких заходів належить до компетенції відповідного правоохоронного органу [9]. Проте не зважаючи на сучасну криміногенну ситуацію в Україні не проводяться спільні координаційні наради на рівні центральних правоохоронних відомств із залученням представників органів державної влади, місцевого самоврядування, засобів масової інформації, громадськості, зокрема, приватних охоронних структур. Між тим, позитивний досвід зарубіжних країн переконливо свідчить про доцільність залучення громадськості до діяльності у сфері запобігання кримінальним правопорушенням з метою зниження рівня злочинності в державі.

Виходячи зі змісту сучасного розуміння в кримінологічній науці поняття запобігання злочинності як системи соціального регулювання, що охоплює спеціалізовані органи і представників громадськості, та включає науково обґрунтовану систему найбільш доцільних засобів вирішення завдань [10, с. 109], можна виділити такі заходи (дії) щодо запобігання кримінальним правопорушенням, які здійснюються приватними охоронними структурами: обговорення питань щодо запобігання кримінально протиправним діям з фізичними особами (групами осіб), які є безпосереднім об'єктом охорони та/або замовником охорони належного їм майна, в тому числі у трудових колективах на об'єктах, що охороняються; участь у перспективному і поточному плануванні запобіжної діяльності правоохоронними органами, проведення спільних з ними нарад, консультацій; обміну з правоохоронними органами інформацією з питань виявлення, попередження та припинення правопорушень; самостійне визначення тактики здійснення охорони об'єкта; проведення відкритої відео- та фотозйомки і здійснювання пропускового режиму у межах об'єктів охорони; проведення оглядів території, будинків, приміщень, майна, що охороняються (за згодою замовника послуг); припинення протиправного посягання (перешкоджання продовженню розпочатої кримінально протиправної діяльності та доведення її до завершальної стадії вчинення кримінального правопорушення); самостійне виявлення та усунення детермінантів кримінальних правопорушень на об'єктах охорони, а також встановлення осіб, від яких можна очікувати вчинення кримінально протиправних дій; повідомлення територіальних органів поліції про кримінальні правопорушення, що вчиняються або готуються.

Такі заходи (дії) можуть проводитися приватними охоронними структурами як самостійно, так й спільно з правоохоронними органами та іншими суб'єктами запобігання кримінальним правопорушенням.

Слід зазначити, що відповідно до Закону персонал охорони під час виконання функціональних обов'язків має право: вимагати від осіб припинення протиправних дій, дотримання законності та правопорядку; не допускати проникнення осіб та затримувати тих, які намагаються проникнути (проникли) на об'єкт охорони; протидіяти правопорушникам, про що обов'язково та негайно повідомляти органи Національної поліції (ч. 1 ст. 12), в тому числі шляхом застосування до осіб, які посягають на об'єкт охорони, заходів фізичного впливу та спеціальних засобів (ст. 16), а також використовувати службових собак, у встановленому Законом порядку (ст. 17); проводити огляд речей фізичних осіб (за їх добровільною згодою), транспортних засобів, вилучення речей і документів, що є знаряддями або предметами правопорушення, перевірку документів, що засвідчують особу, дають право на вхід (вихід) осіб, внесення (винесення), ввезення (вивезення) майна, в'їзд (виїзд) транспортних засобів, зокрема щодо їх відповідності складу матеріальних цінностей, що переміщуються на об'єкти охорони (з об'єктів охорони); проводити відкриту відео- та фотозйомку подій як допоміжний засіб запобігання протиправним діям з обов'язковим оприлюдненням на об'єкті, що охороняється, інформації про здійснення таких заходів (ч. 1 ст. 12) [9]. Крім того, вважаємо перспективним напрямом підвищення ефективності діяльності у сфері запобігання кримінальним правопорушенням делегування поліцією приватним охоронним

структурам на засадах партнерства та за ініціативою населення здійснення патрулювання територій громад.

Під час запобігання кримінальним правопорушенням приватні охоронні структури використовують різні методи недопущення вчинення кримінально протиправних дій відносно конкретної особи, яка або схильна до їх вчинення, або має кримінально протиправний намір, або розпочала свою кримінально протиправну діяльність. З теоретичної точки зору дії суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням слід розглядати як дії, а з практичної – як заходи.

У першу чергу відповідно до характеру впливу персоналу приватних охоронних структур на об'єкт запобігання можна виділити такі методи, як переконання та примус.

Під заходами переконання слід розуміти процес логічного обґрунтування особі думки про відмову від антигромадської поведінки, антисуспільних установок [11, с. 92]. Переконання як метод запобігання кримінальним правопорушенням використовується приватними охоронними структурами переважно в межах проведення ними роз'яснювальної роботи зі встановленими ними особами, від яких можна очікувати вчинення такого посягання на об'єкт охорони з метою його недопущення.

Метод примусу використовується ними під час безпосередньо протидії правопорушникам, в тому числі шляхом застосування до осіб, які посягають на об'єкт охорони, заходів фізичного впливу та спеціальних засобів.

Стосовно можливості застосування приватними охоронними структурами такого методу запобігання злочинам як «примус» слід враховувати думки окремих авторів, які поділяють альтернативний погляд на це питання. Так, М. В. Завальний зазначає, що на відміну від законодавчо визначених особливостей правового статусу працівників поліції охорони, – працівникам приватних охоронних структур не надано права на озброєння персоналу охорони вогнепальною зброєю та на застосування заходів примусу [12, с. 135].

Ми не погоджуємося із думкою автора, що працівникам приватних охоронних структур «не надано право», а рівно цьому «заборонено» застосування заходів примусу, оскільки до заходів примусу відноситься не тільки застосування вогнепальної зброї, але й фізичний вплив (сила) та застосування спеціальних засобів [13].

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 9 Закону України «Про охоронну діяльність» суб'єкт охоронної діяльності має право для забезпечення охоронної діяльності придбавати, зберігати та використовувати в установленому законодавством порядку спеціальні засоби; для забезпечення радіозв'язку використовувати в установленому порядку радіочастоти; використовувати в охоронній діяльності службових собак, технічні засоби охоронного призначення та транспорт реагування. У зв'язку під час здійснення охоронної діяльності персонал охорони має право застосовувати до осіб, які посягають на об'єкт охорони, заходи фізичного впливу та спеціальні засоби в особливих випадках, якщо інші заходи не привели до припинення посягання або до виконання особою законної вимоги персоналу охорони, у разі: захисту себе або іншої особи від нападу, що становить загрозу життю та здоров'ю або майну; запобігання незаконній спробі насильницьким шляхом заволодіти спеціальними засобами; необхідності затримати правопорушника, який незаконно проник на об'єкт, що охороняється, або який вчиняє інші протиправні дії та чинить опір; знешкодження тварини, що загрожує життю та здоров'ю персоналу охорони або інших осіб (ч. 1 ст. 16 Закону) [9].

У кримінології також виділяють такі методи запобігання кримінальним правопорушенням, як: опанування (здійснюється з метою досягнення добровільної відмови особи від продовження кримінально протиправної діяльності); обережності (застосовується для того, щоб створити умови, які виключають можливість чи перешкоджають продовженню розпочатої кримінально протиправної діяльності); активного втручання (негайна реакція суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у випадках, коли зволікання потягне за собою безпосереднє посягання) [14, с. 100].

Зазначені методи можуть використовуватися приватними охоронними структурами як суб'єктами запобігання кримінальним правопорушенням з метою припинення розпочатої

кримінальної протиправної діяльності. Такі заходи можуть проводитися на індивідуальному рівні відносно конкретної особи (осіб) як самостійно співробітниками приватних охоронних структур, так й у взаємодії з правоохоронними органами. Але у разі проведення таких заходів самостійно та припинення кримінально протиправної діяльності, приватні охоронні структури повинні негайно повідомити правоохоронні органи для подальшого відкриття ними кримінального провадження за фактом вчинення кримінального правопорушення на стадії готування чи замаху.

Висновки. Приватні охоронні структури можуть під час своєї діяльності використовувати такі методи запобігання кримінальним правопорушенням, як переконання, примус, опанування, обережності та активного втручання.

Відсутність відповідного нормативно-правового регулювання особливостей та порядку здійснення приватними охоронними структурами заходів щодо запобігання кримінальним правопорушенням, у тому числі й у взаємодії з іншими суб'єктами такої діяльності, обумовлює потребу удосконалення правового регулювання цієї сфери, якому, безперечно, має передувати проведення ґрунтових наукових досліджень, правових експертиз та широке обговорення з представниками правоохоронних органів і приватних охоронних структур.

Список використаних джерел:

1. Шермет О. С. Функції органів місцевого самоврядування у запобіганні злочинності. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 9–10 жовт. 2014 р.). Харків : НЮА, 2014. С. 444–447.
2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Ін Юре, 2007. 424 с.
3. Кириченко О. В., Хмеленко В. В. Принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам : монограф. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 160 с.
4. Джужа О. М. Тлумачення кримінологічних понять. *Юридичний часопис національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 14–23.
5. Шостко О. Ю. Протидія організованій злочинності в європейських країнах : монограф. Харків : Право, 2009. 400 с.
6. Сачаво А. Г. Адміністративно-правові основи діяльності приватних охоронних структур та їх взаємодія з ОВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2004. 20 с.
7. Денисова Т. А. Охоронні організації як суб'єкт запобігання злочинам в Україні. *Юридична наука*. 2015. № 2. С. 120–125.
8. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монограф. / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків : Право, 2017. 284 с.
9. Про охоронну діяльність : Закон України від 22.03.2012 № 4616. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/4616-17> (дата звернення: 28.10.2023).
10. Богатирьов І. Г. Кримінологія : підруч. ; заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : ВД Дакор, 2018. 352 с.
11. Кириченко О. В. Класифікація заходів оперативно-розшукової профілактики. *Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності* : матер. наук.-практ. конф. (Харків, 17 груд. 2010 р.). Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2010. С. 91–93.
12. Завальний М. В. Правовий статус державних та недержавних суб'єктів охоронної діяльності в Україні. *Форум права*. 2016. № 4. С. 133–139.
13. Про Національну поліцію: Закон України від 2 лип. 2015р. № 580. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19> (дата звернення: 28.10.2023).
14. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підруч. / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодед ; за ред. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 352 с.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

**НУРУЛЛАЄВ ІЛЬКІН САДАГАТ
ОГЛИ,**

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
(Національний авіаційний університет)

ЗАМУЛА А. Ю.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
(Національний авіаційний університет)

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.49>

**СТАН І ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЖІНОК
В ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ**

Одним з основних завдань міжнародно-правового регулювання захисту прав людини та основоположних свобод є впровадження міжнародних стандартів прав людини в національні правові системи. Лише за умови досягнення найвищого рівня національної імплементації норм про права людини вся розгалужена система міжнародних правозахисних механізмів може стати ефективною тому, що за своєю природою вона є субсидіарною. Це надає особливого значення дослідженню теоретичних та практичних аспектів впровадження міжнародних правозахисних стандартів в правові системи держав, зокрема щодо прав жінок. Однак, розвиток міжнародного права прав людини відбувається не лише шляхом укладення міжнародних договорів. Характерною особливістю міжнародного співробітництва з захисту прав людини в 21 столітті стало ухвалення великої кількості різноманітних актів «м'якого» міжнародного права, що не задуються в переліку джерел міжнародного права в статті 38 Статуту Міжнародного Суду ООН. За цих обставин, перед державами постає питання належного виконання їх міжнародних зобов'язань, коли не всі з таких зобов'язань є суто юридичними, або взагалі є не міжнародно-правовими, а морально-політичними. Це повною мірою має відношення до України, яка відповідно до своєї Конституції поділяє цінності прав людини та їх визнає, а тому й зміст правової політики в імплементації міжнародно-визнаних стандартів прав жінок потребує максимальної чіткості.

В статті звернуто увагу на те, що не зважаючи на високий рівень досягнень в правовому забезпеченні захисту прав жінок в Україні, існує низка проблемних питань, пов'язаних імплементацією відповідних міжнародних стандартів в правову систему держави. Такі проблеми можна поділити, *по-перше*, на такі, що пов'язані з реалізацією імплементованих прав в українському законодавстві, а *по-друге*, на суто імплементаційні, пов'язані з приведенням українського законодавства у відповідність з міжнародно-правовими зобов'язаннями держави

та з наближенням законодавства до відповідних міжнародних стандартів. При цьому автори відстоюють позицію неприпустимості ототожнення понять «міжнародно-правові норми» та «міжнародні стандарти», які сутнісно відрізняються, хоча і мають єдиний предмет регулювання (в першому випадку – правового, а в другому – морально-політичного).

В статті констатується існування різних джерел закріплення міжнародних стандартів прав жінок. Наголошено на необхідності формування національних стратегій імплементації різноманітних міжнародних правозахисних актів. Приділено увагу ролі українських судів в впровадженні в Україні міжнародних стандартів щодо захисту прав жінок. Приділено увагу ролі українських судів в імплементації міжнародних стандартів прав жінок.

Ключові слова: міжнародне публічне право, міжнародний захист прав людини, права жінок, гендерні права, імплементація норм міжнародного права, джерела міжнародного права, міжнародне «м'яке» право.

Nurullaev Ilkin Sadagat ogli, Zamula A. Yu. State and problems of implementation and introduction of international standards regarding the protection of women's rights in the legal system of Ukraine

One of the main tasks of international legal regulation of the protection of human rights and fundamental freedoms is the introduction of international standards of human rights into national legal systems. Only if the highest level of national implementation of human rights norms is achieved, the entire extensive system of international human rights protection mechanisms can become effective because it is subsidiary in nature. This determines the special importance of the study of theoretical and practical aspects of the implementation of international human rights standards in the legal systems of states, in particular, regarding women's rights. However, the development of international human rights law does not take place only through the conclusion of international treaties. A defining feature of international cooperation in the protection of human rights in the 21st century was the adoption of a large number of various acts of "soft" international law, which are not included in the list of sources of international law in Article 38 of the Statute of the International Court of Justice. Under these circumstances, states face the question of properly fulfilling their international obligations, when not all of such obligations are purely legal, or are not international-legal at all, but moral-political. This is fully relevant to Ukraine, which, according to its Constitution, shares the values of human rights and recognizes them, and therefore the content of legal policy in the implementation of internationally recognized standards of women's rights needs maximum clarity.

The article draws attention to the fact that, despite the high level of achievements in legal protection of women's rights in Ukraine, there are a number of problematic issues related to the implementation of relevant international standards in the legal system of the state. Such problems can be divided, firstly, into those related to the implementation of implemented rights in Ukrainian legislation, and secondly, into purely implementational ones related to bringing Ukrainian legislation into compliance with the international legal obligations of the state and with the approximation of legislation to relevant international standards. At the same time, the authors defend the position of the inadmissibility of equating the concepts of "international legal norms" and "international standards", which are essentially different, although they have a single subject of regulation (in the first case – legal, and in the second – moral and political).

The article states the existence of various sources of consolidation of international standards of women's rights. The need to form national strategies for the implementation of various international human rights acts was emphasized. Attention is paid to

the role of Ukrainian courts in the implementation of international standards for the protection of women's rights in Ukraine. Attention is paid to the role of Ukrainian courts in the implementation of international standards of women's rights.

Key words: *public international law, international protection of human rights, women's rights, gender rights, implementation of international law, sources of international law, international "soft" law.*

Постановка проблеми. Одним з основних завдань міжнародно-правового регулювання захисту прав людини та основоположних свобод є впровадження міжнародних стандартів прав людини в національні правові системи. Лише за умови досягненні найвищого рівня національної імплементації норм про права людини вся розгалужена система міжнародних правозахисних механізмів може стати ефективною тому, що за своєю природою вона є субсидіарною. Це надає особливого значення дослідженню теоретичних та практичних аспектів впровадження міжнародних правозахисних стандартів в правові системи держав, зокрема щодо прав жінок. Однак, розвиток міжнародного права прав людини відбувається не лише шляхом укладення міжнародних договорів. Характерною особливістю міжнародного співробітництва з захисту прав людини в 21 столітті стало ухвалення великої кількості різноманітних актів «м'якого» міжнародного права, що не задується в переліку джерел міжнародного права в статті 38 Статуту Міжнародного Суду ООН. За цих обставин, перед державами постає питання належного виконання їх міжнародних зобов'язань, коли не всі з таких зобов'язань є суто юридичними, або взагалі є не міжнародно-правовими, а морально-політичними. Це повною мірою має відношення до України, яка відповідно до своєї Конституції поділяє цінності прав людини та їх визнає, а тому й зміст правової політики в імплементації міжнародно-визнаних стандартів прав жінок потребує максимальної чіткості. Тому існування різних джерел закріплення міжнародних стандартів прав жінок потребує формування національних стратегій імплементації різноманітних міжнародних правозахисних актів. Приділено увагу ролі українських судів в імплементації міжнародних стандартів прав жінок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гендерні аспекти реформування українського законодавства давно і активно досліджуються в Україні (Дашковська О., Карпачова Н., Левченко К., Лобанова Л., Мельник Т., Оніщенко Н., Поєдинок О., Уварова О., Шевченко З. та ін.). При цьому всі дослідники звертають увагу на міжнародні гендерні стандарти та стандарти прав жінок, що виступають базовим орієнтиром для законодавчих реформ. Однак, імплементація та впровадження міжнародних стандартів щодо захисту прав жінок в національну правову систему України є доволі складним процесом, який далеко не обмежується законодавчо-імплементаційними процедурами. З одного боку, дійсно має бути досягнутим якісний рівень впровадження міжнародних стандартів в законодавство, а з іншого боку – імплементаційний процес має бути достатньо гнучким для реагування на швидкоплинні події міжнародного життя: поява концепції міжнародних стандартів виводить ухвалення міжнародних рішень щодо прав жінок за межі тривалих процедур укладення міжнародних договорів. Дослідження останніх років (Албу А., Буроменський М., Ковач П., Нуруллаєв І., Стрельцова Є., Жюлета Є. та ін.) свідчать про поступову перебудову всієї системи реалізації міжнародних договорів в бік реалізації юриспруденції відповідних договірних контрольних органів. Пристосування України до таких змін демонструє з одного боку, гнучкість національних імплементаційних процедур та інструментів, а з іншого – відсутність процесуальної захищеності від неконтрольованих впливів на правову систему держави. Метою статті є дослідження стану та проблем імплементації і впровадження міжнародних стандартів щодо захисту прав жінок в правову систему України в умовах розширення впливу інструментів «м'якого» міжнародного права на міжнародний та національний правові порядки.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення рівноправ'я жінок та чоловіків є одним з пріоритетних напрямків розвитку національного законодавства усіх років незалежності України. Стандарт рівноправ'я було закладено передусім в Конституції України, стаття 24

якої визначає, що «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом», стаття 43 встановлює право кожного на працю, «що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується», а стаття 51 закріплює норму про те, що жінка і чоловік мають «рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї» [5]. Однак світ розвивається доволі динамічно і однією з неодмінних характеристик цього процесу в соціальній сфері є розвиток прав людини і, зокрема, розвиток уявлень про зміст прав жінок, а також переоцінка таких поглядів на основі гендерних характеристик. Це надає можливість дивитися на права жінок під кутом зору гендерної соціалізації. Як зазначають сучасні дослідники, на відміну від біологічної статі, гендер виступає набором соціально-рольових самоідентифікацій, які можуть збігатися з суто біологічними особливостями або суперечити їм. Зокрема, на думку Т. Мельник [8] та З. Шевченко [23] гендерна рівність – це рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства відповідно до Конституції України. Гендерна дискримінація заборонена Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [16].

Наразі українське законодавство розвивається саме в такому напрямку. Значний вплив на ці процеси спричиняють міжнародно-правові зобов'язання України. Ратифікація в 1980 році Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [4] та цілої низки Конвенцій Міжнародної організації праці з цих питань надало можливість значно наблизити законодавство до міжнародних стандартів. Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, закріплено мету «забезпечення гендерної рівності в економічному житті, яка декларує забезпечення рівних можливостей для чоловіків і жінок у сфері зайнятості, освіти та навчання, економічної та суспільної діяльності, а також в процесі прийняття рішень» [21, п. 1 ст. 420].

Можна стверджувати, що в міжнародно-правовій сфері гендерний аспект прав людини наразі набув ключового звучання, однак це не скасовує завдання правового забезпечення ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок, а отже, існує потреба в узгодженні українського законодавства з міжнародними стандартами гендерної рівності та стандартами щодо захисту прав жінок. В жовтні 2022 року на 83-й сесії Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок за результатами дев'ятої періодичної доповіді України було зазначено про численні досягнення України у сфері гендерної рівності: ухвалення законів про запобігання домашньому насильству, внесення змін до законодавства щодо кримінальної відповідальності стосовно домашнього насильства; введення у законодавстві поняття гендерно зумовленого насильства; прийняття низки державних стратегій та національних планів; ратифікація Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнього насильства [27].

Не зважаючи на високий рівень досягнень з цих питань, існує низка проблемних питань, пов'язаних імплементацією стандартів щодо захисту прав жінок в правову систему України. Такі проблеми можна поділити, *по-перше*, на такі, що пов'язані з *реалізацією вже імplementованих* прав в українському законодавстві, а *по-друге*, на *суто імplementаційні*, пов'язані з юридичною (а не політичною) можливістю чи допустимістю ініціації та здійснення імплементаційних заходів з метою наближення законодавства до відповідних міжнародних стандартів.

Почнемо з *першої групи* – проблем реалізації прав закріплених, в законодавстві. В даному випадку очевидно виникає питання про позитивні зобов'язання держави в сфері дотримання прав людини. А саме: зобов'язання вчинити певні дії, щоб особа могла скористатися своїми правами за конвенцією. Це, наприклад, може включати в себе прийняття законодавства, що допоможе забезпечити користування гарантованими міжнародним договором правами, або забезпечення реальних умов для реалізації прав. І в цьому випадку постає питання про якість законодавства про права жінок. За словами О.Уварової, «Незважаючи на наявність профільних законів України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», «Про попередження насильства в сім'ї» тощо), їх норми залишаються переважно декларативними»

[20]. Наприклад, за різними оцінками, якість зайнятості чоловіків і жінок на ринку праці в Україні є різною. Так, за даними, опублікованими на ресурсі 24.ua (дані Держстату за 2018 рік), участь жінок на ринку праці становила 46,9 % на противагу 63,0 % серед чоловіків. **Рівень безробіття серед жінок в цей час був на 24 % вищий**, ніж серед чоловіків. За тими ж даними, **зарплати жінок в Україні була на 26 % нижчі**, ніж у чоловіків. На сьогодні, коли мова йде про валовий національний продукт (ВВП), в Україні дохід жінок складає менше ніж 6082 доларів на рік, а чоловіків – 10 513. При цьому, само законодавство може містити в собі дискримінаційні положення, посилаючись на застарілу міжнародно-правову практику. Наприклад, набрання чинності Наказом МОЗ «Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства охорони здоров'я України від 29 грудня 1993 року № 256» від 13.10.2017 № 1254 було можливим лише після завершення Україною процедури денонсації Конвенції про використання праці жінок на підземних роботах у шахтах будь-якого роду № 45 [15]. В наукових дослідженнях наводяться й інші приклади дискримінаційних практик, що існують на основі застарілих уявлень про місце жінок та чоловіків в суспільному житті, а також шляхи подолання таких проблем [3].

Не менш важливою є *друга група проблем* – суто імплементаційних, пов'язані з юридичною можливістю чи допустимістю ініціації та здійснення імплементаційних заходів з метою реалізації міжнародно-правових зобов'язань або наближення законодавства до відповідних міжнародних стандартів. Імплементаційна проблеми лише на перший погляд виглядає такою, що може бути легко вирішена законодавчими органами. Однак, на заваді може виявитися не лише застарілість міжнародних інструментів правового регулювання та якість імплементованого законодавства. Не менші складності можуть виникати з появою в теорії міжнародного права концепції так званого «м'якого» права [див., наприклад: 3; 6; 19; 24; 25; 26; 28; 30, р. 158], та з її впровадженням в правозастосовну практику [10]. Доволі часто саме з цим пов'язується ставлення держави до імплементації таких міжнародних актів.

За виключенням Стамбульської Конвенції про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами 2011 року, в міжнародному праві в останні роки не відбувалося ухвалення знакових міжнародних договорів щодо захисту прав жінок. Натомість ухвалюються сотні міжнародних рекомендаційних актів, що можуть представляти інтерес з огляду на впровадження їх норм в національне право. Тоді й постає питання юридичної сили так званого міжнародного стандарту щодо прав жінок.

Поняття міжнародного стандарту на відміну від поняття міжнародно-правового зобов'язання має набагато більш широкий вміст та пов'язано, на нашу думку, скоріше з актами «м'якого» міжнародного права, яке власне і містить такі стандарти. Вітчизняні дослідники висловлюють різні точки зору щодо природи міжнародних стандартів прав людини. Одні з них наголошують на виключно правовій природі такої категорії [9]. Однак, найменування стандартів «міжнародними», а не «міжнародно-правовими» дає на нашу думку, зрозуміти, що ми маємо справу з більш широким поняттям, а ніж суто правовим. П.М. Рабинович прямо зазначає, що стандарти «призначені слугувати обов'язковими або рекомендаційними настановами для відповідної внутрішньодержавної юридичної практики» [17, с. 114]. В.Г. Буткевич вважає, що міжнародні стандарти регламентують права людини в конкретній сфері її життєдіяльності, та визначають, які зобов'язання держави можуть чи мають брати на себе для забезпечення прав людини, якими міжнародними гарантіями вони підкріплені». При цьому дослідник пов'язує поняття міжнародних стандартів з ступенем «обов'язковості закріплення їх вимог у національних правових актах» [7, с. 208], що очевидно відрізняє стандарт від правової норми. О. Руднева ще більш категорично пояснює зміст поняття «міжнародний стандарт прав людини»: «... в будь-якому випадку міжнародний стандарт слід вважати взірцем, ідеальною моделлю, парадигмою, що закріплює певні норми (принципи) у сфері прав людини, що зумовлюють обов'язковість вчинення певних дій (або утримання від їх вчинення), впровадження певних заходів тощо з боку будь-якого суб'єкта, здатного впливати на реалізацію та захист прав людини» [18, с. 20].

Згодом міжнародні стандарти можуть набувати міжнародно-правового значення та навіть ставати міжнародно-правовими нормами, однак найчастіше міжнародні стандарти так і лишаються частиною резолюцій міжнародних організацій, підсумкових документів міжнародних конференцій та інших форумів міжнародного співробітництва. Однак, було б помилковим недооцінювати значення міжнародних стандартів в формуванні мережи міжнародно-правового співробітництва. Особливо помітними такі впливи відчуються в сферах співробітництва з захисту навколишнього середовища та захисту прав людини. З цим врешті пов'язується імплементація міжнародних стандартів щодо захисту прав жінок в правову систему України.

Водночас, є абсолютно не визначеним як саме імплементувати міжнародні стандарти, які для держав далеко не завжди мають юридичну обов'язковість. Як відомо, основна маса міжнародних стандартів прав жінок міститься в актах тлумачення міжнародних договорів про права людини. В так званій юриспруденції міжнародних контрольних органів. Лише поодинокі з таких органів мають повноваження офіційно тлумачити відповідні міжнародні договори, як, наприклад, Європейський суд з прав людини. В інших випадках, як зазначають дослідники: «За відсутності в міжнародних органах контролю за дотриманням міжнародних договорів спеціальних міждержавних переговорів з приводу створення юридично обов'язкової юриспруденції маємо презумпцію мовчазної згоди держав-учасниць, яка існує у найбільш загальному вигляді. Тобто мова іде про доволі гнучкий механізм, який відкриває можливість звичаєво-правового визнання кожного з актів тлумачення міжнародного договору органом контролю за його дотриманням» [1]. При цьому А.А. Албу наводить приклад контрольного механізму Конвенції про ліквідацію дискримінації щодо жінок, пояснюючи набуття рекомендаціями Комітету звичаєво-правового характеру: «Як відповідний конститутивний елемент формування міжнародного звичаєвого права юриспруденція міжнародних органів створюється не стільки завдяки періодичності національних доповідей, скільки завдяки програмованому змісту доповіді, спрямованому на заздалегідь визначену тематику оціночного раунду – це є однією з визначальних характеристик проведення оцінювань .... Судячи з пояснень Керівництва з підготовки та подання доповідей для КЛДЖ, воно має сприяти досягненню «повноти та єдності» і з цією метою Керівництво містить чітко визначений перелік запитань, на які повинні відповідати всі держави-учасниці ... Зазвичай оціночні раунди тривають декілька років, отже протягом цього доволі тривалого часу контрольний орган формує свою позицію, а держави-учасниці міжнародного договору спостерігають, маючи можливість сформулювати і висловити власну позицію. Це цілком відповідає розумінню «практики» як конститутивного елементу міжнародного звичаєвого права.» [2, с. 671]. Щодо *opinio juris* відносно такої практики, то особливо помітною тут може бути роль українських судів.

Сучасна практика українських судів містить багато прикладів звернення до міжнародних актів, що містять не лише міжнародно-правові норми про права жінок, а і міжнародні стандарти прав жінок з неправових джерел. В такий спосіб суди здійснюють впровадження міжнародних стандартів прав жінок в правову систему України. Варто зазначити, що позиція судів не є випадковою. Наприклад, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року у справі № 402/428/16-ц міститься висновок про те, що «Декларація прав дитини не є міжнародним договором у розумінні Віденської конвенції про право міжнародних договорів ... У зв'язку із цим Декларація прав дитини не ... є частиною національного законодавства України» [12]. Однак щодо інших міжнародних актів, які Верховний Суд застосовує, його позиція буває іншою [13]. Так само, це стосується застосування судами «Керівництва з процедур та критеріїв визначення статусу біженців» з метою захисту гендерних прав [22]. При цьому, саме Управління Верховного Комісару ООН у справах біженців не вважає Керівництво юридично зобов'язуючим («Керівництво та Рекомендації задумані як посібник для співробітників урядових відомств, суддів, спеціалістів-практиків, а також для співробітників УВКБ ООН, які застосовують у своїй роботі визначення терміну «біженець»» [29, с. 2]. Показовою є позиція Кримінального касаційного суду, який впровадив

в українську правову практику стандарти щодо запобігання домашнього насильства до того, як Україна стала стороною Стамбульської Конвенції про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству [14].

Доволі переконливою в досліджуваній площині є позиція суддів щодо міжнародних неправових актів, що містять стандарти прав жінок: «При постановленні рішення судом не враховано, що Україна серед 190 інших країн приєдналася до Декларації тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, визначивши мету забезпечення гендерної рівності як важливу складову подальшого розвитку та один із пріоритетів державної політики, і взяла на себе зобов'язання до 2015 року забезпечити гендерне співвідношення на рівні не менше від 30 до 70 тисі чи іншої статі у представницьких органах влади.» [11].

Наведені приклади беззаперечно свідчать про активну роль, яку відіграють українські суди в впровадженні міжнародних стандартів щодо прав жінок. З одного боку, така практика надає можливість широкого залучення судів України до максимального наближення захищеності прав жінок до міжнародно визнаних правових норм та стандартів. З іншого боку, така судова практика створює необхідний юридичний ресурс для того, щоб такі стандарти набули для України міжнародного звичаєво-правового значення та реалізувалися вже як міжнародно-правові норми.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Розвиток міжнародного права прав людини відбувається не лише шляхом укладення міжнародних договорів. Характерною особливістю міжнародного співробітництва з захисту прав людини в 21 столітті стало ухвалення великої кількості різноманітних актів «м'якого» міжнародного права, що не згадуються в переліку джерел міжнародного права в статті 38 Статуту Міжнародного Суду ООН. Тому перед державами постає питання належного виконання їх міжнародних зобов'язань, коли не всі з таких зобов'язань є суто юридичними, або взагалі є не міжнародно-правовими, а морально-політичними. Український досвід свідчить про ситуативне пристосування до згаданих обставин з метою забезпечити в державі необхідний рівень дотримання прав жінок.

Наразі можна констатувати, що не зважаючи на високий рівень досягнень в правовому забезпеченні захисту прав жінок в Україні, існує низка проблемних питань, пов'язаних імплементацією відповідних міжнародних стандартів в правову систему держави. Такі проблеми можна поділити, *по-перше*, на такі, що пов'язані з реалізацією імплементованих прав в українському законодавстві, а *по-друге*, на суто імплементаційні, пов'язані з приведенням українського законодавства у відповідність з міжнародно-правовими зобов'язаннями держави та з наближенням законодавства до відповідних міжнародних стандартів. При цьому автори відстоюють позицію неприпустимості отождення понять «міжнародно-правові норми» та «міжнародні стандарти», які сутнісно відрізняються, хоча і мають єдиний предмет регулювання (в першому випадку – правового, а в другому – морально-політичного).

Проблема впровадження міжнародних стандартів прав жінок є трирівневою та включає: рівень юриспруденції міжнародних контрольних органів, що мають офіційне повноваження тлумачити міжнародні договори (наприклад, Європейський суд з прав людини); рівень юриспруденції міжнародних контрольних органів, що не мають офіційного повноваження тлумачити міжнародні договори; рівень рекомендацій міжнародних організацій та конференцій (наприклад, резолюції Генеральної Асамблеї ООН). В кожному з цих випадків оцінка обов'язковості кожного з міжнародних стандартів прав жінок має бути індивідуальним.

Ключова проблема, що лишається не вирішеною на рівні законодавства, пов'язана з невизначеністю місця юриспруденції міжнародних контрольних органів в правовій системі України. За цих обставин найбільш активну роль в впровадженні міжнародних стандартів щодо прав жінок відіграють українські суди. З одного боку, така практика надає можливість широкого залучення судів України до максимального наближення захищеності прав жінок до міжнародно визнаних правових норм та стандартів. З іншого боку, така судова практика створює необхідний юридичний ресурс для того, щоб такі стандарти набули для України міжнародного звичаєво-правового значення та реалізувалися вже як міжнародно-правові норми.

Список використаних джерел:

1. Албу А.А. Вплив юриспруденції міжнародних договірних органів на тлумачення міжнародних договорів. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2023. № 63. С. 4.9–4.17
2. Албу А.А. Звичаєво-правове наповнення договірних зобов'язань держав. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 669–671.
3. Гендерна політика в нормативно-правових документах. Частина 1. / Г.Г. Жуковська та ін. Київ, 2020. 186 с.
4. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення 15.12.2023).
5. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 15.12.2023).
6. Міжнародне право: Основи теорії / В.Г. Буткевич та ін. Київ. : Либідь, 2004. 608 с.
7. Міжнародне право: Основні галузі: підручник / В.Г. Буткевич та ін. Київ. : Либідь, 2004. 816 с.
8. Мельник Т. М. Правові аспекти гендеру. Основи теорії гендеру : навч. посіб. / Т. М. Мельник. Київ : К.І.С., 2004. С. 283–326.
9. Наливайко О.І., Братішко Н.А. Поняття та особливості міжнародно-правових стандартів прав людини. № 2 (2023): *Аналітично-порівняльне правознавство. Розділ II. Міжнародне право*. С. 411–416.
10. Нігрєєва О.О. «М'яке право» у міжнародній системі: до питання про зміст та функції. *Правова держава*. 2018. № 31. С. 147–153
11. Окрема думка судді Київського апеляційного адміністративного суду Старової Н.Е. стосовно постанови у справі № 875/37/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/51757293> (дата звернення 10.12.2023).
12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року у справі № 402/428/16-ц (провадження № 14-327цс18).
13. Постанова Верховного Суду від 3 листопада 2021 року по справі № 336/3744/19.
14. Постанова Касаційного Кримінального Суду від 7 квітня 2020 року по справі № 647/1931/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89035028> (дата звернення 11.12.2023).
15. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства охорони здоров'я України від 29 грудня 1993 року № 256 : Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 1254 від 13. 10. 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1508-17#Text> (дата звернення 16.12.2023).
16. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення 16.12.2023).
17. Рабінович П.М. Європейські стандарти прав людини: онтологічні, гносеологічні та праксеологічні аспекти. *Вісник Академії правових наук України* : збірник наукових праць. Харків, 2003. № 2/3 : Актуальні проблеми юридичної науки в Україні. С. 114–131.
18. Руднева О.М.. Поняття та ознаки міжнародних стандартів прав і свобод людини. *Держава і право*. 2010. Вип. 49. С. 17–22.
19. Смирнова К. Концепція «м'якого» права (soft law) в міжнародному праві та праві Європейського Союзу. *Український часопис міжнародного права*. 2012. № 3. С. 74–78.
20. Уварова О. Права жінок і гендерна рівність в Україні. URL: https://www.helsinki.org.ua/prava-zhinok-i-henderna-rivnist-v-ukrajini-o-uvarova/#_ftn1 (дата звернення 11.12.2023)
21. Угода про асоціація між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011?find=1&text=%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80#Text (дата звернення 12.12.2023).
22. Ухвала Вищого Адміністративного Суду України від 05 лютого 2015 року по справі К/800/18445/13 (дата звернення 16.12.2023).

23. Шевченко З. В. Словник гендерних термінів. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю., 2016. URL: <http://a-z-gender.net/ua/%D2%91ender.html>. (дата звернення 16.12.2023).
24. Bierzanek R. Some remarks on 'Soft' International Law. *Polish Yearbook of International Law*. 1988. No 17. p. 21–40.
25. Borchardt G., Wellens K. Soft Law in European Community law. *European Law Review*. 1989. Vol. 14, No 5. P. 267–321.
26. Chinkin C. The Challenge of Soft Law: Development and Change in International Law. *International and Comparative Law Quarterly*. 1989. Vol. 38. P. 50–66.
27. Committee on the Elimination of Discrimination against Women. Eighty-third session. Summary record of the 1923rd meeting. UN DOC.: CEDAW/C/SR.1923. URL: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPrICAqhKb7yhskcAJS%2FU4wb%2BdIVievG05RxZJlne%2BPingzurg5CsR6Wdzgeu0LzpZxqfPDG5WLLJ2%2B%2FzJOxUhRX%2F2kRu2wkO9JqOgo3KdYdn2IWG%2BqVMKE3v> (дата звернення 16.12.2023).
28. Hillgenberg H. A. Fresh Look at Soft Law. *European Journal of International Law*. 1999. Vol. 10, № 3. P. 499–515.
29. UNHCR, Handbook and Guidelines on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status under the 1951 Convention and the 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees, December 2011, HCR/1P/4/ENG/ REV. 3. URL: <http://www.refworld.org/docid/4f33c8d92.html> (дата звернення 12.12.2023).
30. Wallace R. *International Law*. London: Sweet&Maxwell, 2009. 386 p.

ФЕДУЛОВА С. О.,доктор економічних наук, магістр права,
завідувач кафедри глобальної економіки
(Університет імені Альфреда Нобеля)**БЕРЕЗА О. Д.,**студентка III курсу
(Університет імені Альфреда Нобеля)

УДК 347.77

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.50>**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН:
МЕЖИ ВИКОРИСТАННЯ ДЖЕРЕЛ ПРАВА**

Робота присвячена дослідженню проблеми визначення меж використання джерел права при регулюванні міжнародних торговельних відносин. Питання правового регулювання торговельних відносин особливо гостро постало у XX столітті через зростаючу глобалізацію в світі. Іншим завданням правового регулювання торговельних відносин можна визначити спробу протиставити взаємовигідну конструктивну взаємодію загарбницьким війнам. Дослідження наводить характеристику джерел міжнародного торговельного права та показує ієрархічну черговість застосування зазначених джерел. В статті наводиться відповідність між типом джерела та наявним прикладом. Описано місце договорів і звичаєвого права в системі джерел міжнародного права та акцентовано увагу на тому, що звичай може регулювати відносини, що не були передбачені договором. Дано характеристику актам, що відносяться до так званого «м'якого права», або “soft law”. При цьому, зазначається, що держави або суб'єкти приватного права не несуть відповідальності за невиконання актів м'якого права, проте більшість дотримуються їх, так як цього вимагають економічні інтереси. В дослідженні зазначається, що відкритим залишається питання взаємодії, взаємовпливу та першості міжнародного та національного права. З одного боку, національне право є самостійним джерелом міжнародного права, з іншого боку, це не означає його незалежності від міжнародного права. Визначено, що в умовах зростаючої глобалізації в подальшому необхідно, щоб національні політико-правові системи формувались як частина єдиної світової системи права. Зроблено висновок, що основними і найважливішими джерелами є міжнародні договори і звичаєве право через специфічність і докладність питань, які вони можуть регламентувати, а національне торговельне право необхідно приводити у відповідність з міжнародним. Аргументовано, що прозорі, зрозумілі правила торгівлі поживляють економічні відносини між суб'єктами міжнародної торгівлі і, як наслідок, призводить до росту добробуту.

Ключові слова: міжнародні торговельні відносини, джерела права, міжнародний договір, міжнародні торговельні звичаї, міжнародна торгівля, глобалізація.

Fedulova S. O., Bereza O. D. Legal regulation of international trade relations: limits of the use of sources of law

The study is devoted to the problem of determining the limits of the use of sources of law in the regulation of international trade relations. The issue of legal regulation

of trade relations became particularly acute in the 20th century due to growing globalization in the world. Another task of legal regulation of trade relations can be defined as an attempt to contrast mutually beneficial constructive interaction with wars of aggression. The study describes the sources of international trade law and shows the hierarchical sequence of application of the specified sources. A correspondence between the type of source and an existing example was provided in the article. The place of contracts and customary law in the system of sources of international law is described, and attention is focused on the fact that custom can regulate relations that were not stipulated by the contract. Acts related to the so-called “soft law” are characterized. At the same time, it is noted that states or subjects of private law are not responsible for non-implementation of soft law acts, but the majority will comply with them, as economic interests require it. It is noted that the issue of interaction, mutual influence and primacy of international and national law remains open. On the one hand, national law is an independent source of international law, on the other hand, this does not mean its independence from international law. It was determined that in the conditions of growing globalization, in the future, it is necessary for national political and legal systems to be formed as part of a single world legal system. It was concluded that the main and most important sources are international contracts and customary law due to the specificity and detail of the issues they can regulate, and national trade law must be brought into line with international law. It is argued that transparent, clear rules of trade invigorate economic relations between subjects of international trade and, as a result, lead to an increase in welfare.

Key words: *international trade relations, sources of law, international contract, international trade customs, international trade, globalization.*

Вступ. За своєю сутністю міжнародне торговельне право є підгалуззю міжнародного економічного права, і нерозривно пов’язане з митним, транспортним та валютним правом. Міжнародне торговельне право (МТП) – інструмент регулювання торговельних відносин між державами, державними інституціями та митними об’єднаннями, а також, на думку деяких, і між приватними особами і підприємствами різних країн. Таким чином, міжнародне торговельне право можна віднести як до сфери публічного права, так і до приватного. Питання правового регулювання торговельних відносин особливо гостро постало у ХХ столітті, по-перше, через зростаючу глобалізацію в світі, і по-друге, як спроба протиставити взаємовигідну конструктивну взаємодію загарбницьким війнам. Прозорі, зрозумілі правила торгівлі поживляють економічні відносини між суб’єктами міжнародної торгівлі і, як наслідок, призводить до росту добробуту.

Питання джерел міжнародного торговельного права в своїх роботах розкривали такі вчені, як Стешенко В. (міжнародне торговельне право і право СОТ), при цьому окремо виділяючи звичаєве право як основне джерело міжнародного права [1]. Йост Паувелін в параграфі «Джерела права міжнародної торгівлі: мантри та суперечки у Світовій організації торгівлі» досліджує суперечливість правил СОТ і причини і шляхи вирішення цього [2]. Актуальність і зростаючий вплив актів «м’якого права» на саморегуляцію господарської діяльності в своїх статтях описували такі вітчизняні наковці, як Гончаренко О. [3], Нігрева О. [4] і Гулевська Г. [5].

Постановка завдання. Метою даного дослідження є визначення меж використання джерел права при регулюванні міжнародних торговельних відносин. Для досягнення поставленої мети необхідно проаналізувати джерела міжнародного торговельного права та встановити ієрархію між ними, а також встановити відповідність між типом джерела та наявним прикладом; впорядкувати наявну інформацію про джерела міжнародного торговельного права; встановити межі використання того чи іншого джерела міжнародного торговельного права.

Результати дослідження. Документи чи нормативні акти, які визначають правила та принципи регулювання міжнародної торгівлі, називають джерелами міжнародного

торговельного права. В класичній літературі виділяють наступні категорії джерела міжнародного торговельного права:

- міжнародні договори;
- міжнародні правові акти міжнародних організацій;
- міжнародні торговельні звичаї;
- міжнародні прецеденти міжнародних арбітражів і судів;
- національне законодавство.

Міжнародний звичай можна назвати першим джерелом МТП за хронологією [6]. Всі торгівлі відносини регулювалися торговими звичаями до кінця XVI – початку XVII століть, і тільки з того часу почали регулюватись законами. Звичаєве право природно виникає в процесі взаємодії через торговельні відносини професійних торговців, що підлягають юрисдикції різних країн. Таким чином, торговий звичай має приватне походження і враховує інтереси торгової практики, торгівлі в цілому і закони ринку. Окрім цього, звичаєве право доповнює відсутні правові норми та усуває невідповідність норм закону [1].

У якості прикладу правил, сформованих на основі торговельних звичаїв, можна назвати угоду Incoterms (International Commercial Terms). Данна угода являє собою перелік базисів поставок з урахуванням різних можливих комбінацій переходу ризиків, права власності, а також зобов'язань за постачання товарів, що склалася на практиці. Правила Incoterms широко використовуються при заключенні договорів купівлі-продажу товарів [7].

Міжнародний договір – це головне джерело міжнародного права. Сам договір являє собою угоду між сторонами, в якій узгоджено і зафіксовано порядок ввезення та вивезення товарів, митного оподаткування, транспортування, транзиту, діяльності юридичних і фізичних осіб на території іншої держави. Торговельні договори можуть як мати визначенні строки дії, наприклад, п'ять років чи до кінця наступного року, так і бути безстроковими, і також укладаються на дво- або багатосторонній основі [8].

У XX столітті виникла ідея уніфікувати право міжнародної купівлі-продажу товарів, в тому числі і власне торговельних договорів, в результаті чого, в решті решт, було прийнято Конвенцію ООН про договори міжнародного продажу товарів (United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods) [1].

Данна конвенція стосується договорів між комерційними підприємствами, що належать юрисдикції різних країн і визначає порядок надсилання сторонами оферти і акцепту, набуття договором чинності, припинення дії чи розірвання договору, права і обов'язки продавця, порядок оплати, можливі вимоги покупця у разі невідповідності товару і порядок звільнення сторін від відповідальності [9].

Віденська конвенція про право міжнародних договорів встановлює порядок прийняття тексту, підписання та набуття чинності і зупинення дії договорів між суверенними державами, міжнародними організаціями та міжнародними організаціями і державами. Згідно з Віденською конвенцією, учасник не може посилається на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним договору, тобто міжнародний договір стоїть над національним правом держави-учасниці договору [10].

У якості прикладів торговельних договорів у сфері приватного права можна згадати Угоду про заснування Світової організації торгівлі, Угоду про спільний ринок Європейського Союзу та Північноамериканський вільний торговельний договір (НАФТА).

Існують дві точки зору щодо місця договорів і звичаєвого права в системі джерел міжнародного права. Згідно з першою точкою зору, пріоритетним є джерело договору, так як договір є чітко вираженою згодою держав чи компаній, що можна використовувати для регулювання в будь-якій сфері міждержавних відносин. Аргументами за пріоритетність джерела звичаю є те, що звичай може регулювати відносини, що не були передбачені договором.

Акти органів міжнародних організацій відносяться до допоміжних джерел міжнародного права і поділяються на дві групи – акти, що мають обов'язкову юридичну силу і такі, які мають рекомендаційний характер. До міжнародних правових актів можна віднести конвенції та угоди, статuti і установчі угоди міжнародних організацій, резолюції чи

рішення, прийняті органами міжнародних організацій, декларації та протоколи до конвенцій чи угод.

Зазвичай обов'язкові акти приймаються з питань внутрішніх процесів в міжнародних організацій і є обов'язковими тільки для держав-членів організацій, не виходячи за її межі. Основне їх завдання – це формування внутрішнього права організацій. Прикладом такого документу слугує Угода про застосування санітарних і фітосанітарних заходів Світової Організації Торгівлі.

На відміну від обов'язкових рішень, рекомендаційні акти адресуються не тільки державам-учасникам міжнародних організацій, а і назвній організацій, тобто фізичним і юридичним особам. Данні акти відносяться до так званого «м'якого права», або «soft law». Хоча держави або суб'єкти приватного права не несуть відповідальності за невиконання актів м'якого права, проте більшість дотримуються їх, так як цього вимагають економічні інтереси. До актів м'якого права можна віднести резолюції міжнародних міждержавних організацій (декларації ООН, СОТ, міжнародних форумів); типові закони Міжнародної торгової палати (ЮНСІТРАЛ); коментарі ЮНСІТРАЛ; рекомендації ЮНСІТРАЛ, набори узгоджених у багатосторонньому порядку справедливих принципів та норм (ЮНКТАД) [5, 10].

Іншим прикладом м'якого права слугують у міжнародному торговельному праві слугують рішення міжнародних арбітражів і судів, так зване прецедентне право. Зазвичай прецедент – це судове рішення, яке може слугувати прикладом в аналогічних справах. Проте у випадку міжнародного права, на відміну від національного, це джерело має статус допоміжного, і має рекомендаційний характер. Так, наприклад, згідно із статтею 59 Статуту Міжнародного суду ООН рішення суду є обов'язковим лише для сторін-учасниць суду, тобто міжнародний суд керується міжнародним правом, а не є його законотворцем. Окремо також слід зазначити, що результати судових засідань міжнародних арбітражів є відкритою інформацією, з якою можливо ознайомитись на сайті судів.

Відкритим залишається питання взаємодії, взаємовпливу та першості міжнародного та національного права. З одного боку, національне право є самостійним джерелом міжнародного права, з іншого боку, це не означає його незалежності від міжнародного права.

Зовнішньоекономічна діяльність в національному праві України регламентується наступними документами:

- Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 № 959-ХІІ;
- Закон України «Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту» від 20.12.2016 № 1792-VІІІ;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2020 рік» від 24.12.2019 № 1109;
- Закон України «Про валюту і валютні операції» від 21 червня 2018 року № 2473-VІІІ;
- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усунення адміністративних бар'єрів для експорту послуг» від 03.11.2016 № 1724-VІІІ;
- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017–2021 роки» від 27 грудня 2017 р. № 1017-р;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку видачі висновку щодо продовження граничних строків розрахунків за окремими операціями з експорту та імпорту товарів, установлених Національним банком» від 13 лютого 2019 р. № 104;
- Постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Інструкції про порядок відкриття і закриття рахунків клієнтів банків та кореспондентських рахунків банків – резидентів і нерезидентів» від 12.11.2003 № 492;
- Митний кодекс України від 13 березня 2012 року № 4495-VІ;
- Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VІ;
- Постанови Правління Національного банку з питань валютної лібералізації;
- Загальнодоступний інформаційно-довідковий ресурс (ЗІР);

– Закон України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну» від 22.12.1998 № 332-XI;

– Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 2 березня 2015 року № 222-VIII;

– Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання реєстрації представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні» від 23 жовтня 2019 р. № 893;

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт, яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2021 рік» від 28 грудня 2020 року № 1329.

Відзначається, що в умовах зростаючої глобалізації в подальшому необхідно, щоб національні політико-правові системи формувались як частина єдиної світової системи права. Вплив міжнародного права на національне відбувається шляхом приведення національного права до встановлених міжнародних стандартів [10, 11].

Висновки. Серед джерел міжнародного торговельного права, таких як звичаєве право, міжнародні торговельні договори, акти міжнародних органів, рішення міжнародних судів, національне право, основними і найважливішими джерелами є міжнародні договори і звичаєве право через специфічність і докладність питань, які вони можуть регламентувати.

Акти міжнародних організацій мають обов'язковий характер для держав-членів організацій, якщо вони стосуються внутрішніх питань роботи цих організацій, для інших випадків вони мають статус рекомендацій. Рекомендаційний характер також несуть судові рішення міжнародних судів і арбітражів.

Питання першості між міжнародними і національними правовими актами в сфері зовнішньої економічної діяльності залишається спірним, але зрозуміло, що національне торговельне право необхідно приводити у відповідність з міжнародним.

Список використаних джерел:

1. Стешенко В. Пропозиції щодо удосконалення практики застосування судами України міжнародних договорів. Підприємництво, господарств і право. 2017. № 12. С. 289–294.
2. Bethlehem, Daniel, and others (eds) (2022). The Oxford Handbook of International Trade Law (2e), 2nd edn. Oxford Academic. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780192868381.001.0001>
3. Bethlehem, D., McRae, D., Neufeld, R., Damme. I. Van (2022). The Oxford Handbook of International Trade Law (2e) (2nd edn).
4. Гончаренко О. Транснаціональне торгове право як форма нормативного саморегулювання. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2020. № 1. С. 32–42.
5. Нігресва О.О. «М'яке право» у міжнародній системі: до питання про зміст та функції. Правова держава. 2018. № 31. С. 147–153.
6. Гулевська Г.Ю. Акти «м'якого права» у системі нормативного регулювання міжнародних торговельних відносин: теоретичні та практичні аспекти. Правова держава. 2020. № 39. С. 62–68.
7. Дахно І. І. Міжнародне економічне право. 3-тє вид., перероб. і доповн. Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 304 с.
8. Офіційний сайт Міжнародної Торгової Палати. URL: <https://iccwbo.org/business-solutions/incoterms-rules/>
9. Теорія міжнародного права : навчально-методичний посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права О.В. Бігняка. Херсон : Видавництво «Гельветика», 2020. 224 с.
10. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003#Text
11. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text

ЧІЧКАНЬ М. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного
та приватного права
(Національний університет
«Чернігівська політехніка»)

УДК 341.232

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.51>

ДО ПИТАННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З УПРАВЛІННЯМ ВЕРХОВНОГО КОМІСАРА ООН У СПРАВАХ БІЖЕНЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У науковій статті досліджено сучасний стан та правові засади співробітництва України з Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців (далі – УВКБ) щодо міжнародного захисту та гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану.

Визначено, що в системі міжнародно-правових відносин міжнародні міжурядові організації посідають особливе місце та охоплюють свою діяльністю різноманітні сфери суспільного життя. Наголошується, що після 24 лютого 2022 року авторитет багатьох міжнародних організацій та й міжнародного права загалом опинився у надважкому становищі. Водночас з початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації (далі – РФ) на територію України міжнародне співтовариство активно долучилось до всебічної підтримки нашої держави, в тому числі й у напрямку подолання гуманітарної кризи.

Зазначено, що збройна агресія РФ, яка спровокувала на території нашої держави гуманітарну кризу, зумовила необхідність посилення співпраці між Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців та державними інституціями України. Посилення співробітництва щодо гуманітарного реагування простежується та обґрунтовується на основі аналізу Меморандумів про взаєморозуміння, підписаних між УВКБ та Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерством соціальної політики України, Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури України, Міністерством освіти і науки України. Кожен підписаний меморандум окреслює певний спектр гуманітарних проблем, на подолання яких і спрямовується його реалізація.

Наголошено, що ефективність діяльності УВКБ в Україні на сучасному етапі досягається завдяки ґрунтовному аналізу найгостріших проблем та виявлення найбільш нужденних категорій населення, і як наслідок – ефективному розподіленню фінансових ресурсів. На підставі аналізу Плану гуманітарного реагування на 2023 рік визначено два основні напрями діяльності. Перший – охопити всебічною життєво необхідною допомогою внутрішньо переміщених осіб, непереміщених та осіб, які повертаються до свого постійного місця проживання. Акцентовано на важливості своєчасності надання такої допомоги. Другий – забезпечити доступ таким особам до основних послуг.

За рівнем фінансового забезпечення у 2023 році визначено такі основні напрями гуманітарного спрямування: продовольча безпека та засоби до існування (993,9 млн доларів США), багаточільова грошова допомога (958,6 млн доларів США), житло та непродовольчі товари (525,1 млн доларів США), вода,

санітарія та гігієна (452,4 млн доларів США), фінансування заходів з охорони здоров'я (307,4 млн доларів США), захист дітей, захист, освіта та ін.

Ключові слова: міжнародна організація, Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ), міжнародний захист, гуманітарна допомога.

Chichkan M. V. On the issue of Ukraine's cooperation with the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees in times of armed conflict

The scientific article explores the current state and legal foundations of Ukraine's cooperation with the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (hereinafter referred to as UNHCR) regarding international protection and humanitarian assistance in the context of armed conflict.

It is determined that in the system of international legal relations, international intergovernmental organizations occupy a special place and cover various spheres of societal life with their activities. It is emphasized that after February 24, 2022, the authority of many international organizations and international law as a whole found itself in a challenging situation. However, with the onset of full-scale Russian Federation invasion into the territory of Ukraine, the international community actively engaged in comprehensive support for our state, including addressing the humanitarian crisis.

It is noted that the armed aggression of the Russian Federation, which provoked a humanitarian crisis on the territory of our state, necessitated the strengthening of cooperation between the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees and the state institutions of Ukraine. The enhancement of collaboration regarding humanitarian response is traced and substantiated based on the analysis of Memoranda of Understanding signed between the UNHCR and the Ministry of Reintegration of Temporarily Occupied Territories of Ukraine, the Ministry of Social Policy of Ukraine, the Ministry for Communities, Territories and Infrastructure Development of Ukraine, and the Ministry of Education and Science of Ukraine. Each signed memorandum outlines a specific range of humanitarian issues aimed at overcoming which its implementation is directed.

It is emphasized that the effectiveness of the UNHCR's activities in Ukraine at the present stage is achieved through a thorough analysis of the most acute problems and the identification of the most vulnerable categories of the population, leading to the efficient allocation of financial resources. Based on the analysis of the Humanitarian Response Plan for 2023, two main directions of activity have been identified. The first is to provide comprehensive vital assistance to internally displaced persons, non-displaced individuals, and those returning to their permanent places of residence. Attention is focused on the importance of timely provision of such assistance. The second is to ensure access for these individuals to essential services.

In terms of financial allocation for 2023, the following main humanitarian focus areas have been identified: food security and livelihoods (\$993.9 million USD), multi-purpose cash assistance (\$958.6 million USD), shelter and non-food items (\$525.1 million USD), water, sanitation, and hygiene (\$452.4 million USD), funding for health care activities (\$307.4 million USD), child protection, protection, education, and others.

Key words: international organization, Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), international protection, humanitarian assistance.

Вступ. Міжнародні організації подолали тривалий шлях становлення та розвитку, доводячи свою значущість та виборюючи особливий статус суб'єкта міжнародного права. Україна протягом усіх років незалежності докладала максимум зусиль щодо

налагодження співпраці з різноманітними як за сферою діяльності, так і за географією міжнародними організаціями. Так, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 4 квітня 2001 року «Про Єдиний державний реєстр міжнародних організацій, членом яких є Україна» була запроваджена спеціальна система збирання, накопичення та обробки інформації про членство України в міжнародних організаціях. Створення та ведення зазначеного реєстру покладено на Міністерство закордонних справ України [1]. За останніми даними Україна є членом 81 міжнародної організації, у більшості з яких є повноправним членом [2].

Водночас слід зазначити, що після 24 лютого 2022 року авторитет багатьох міжнародних організацій та й міжнародного права загалом опинився в надважкому становищі. От як з цього приводу висловився Максим Віщик – український юрист міжнародного напрямку: «... Війна в Україні – це не лише жахлива гуманітарна криза. Для правників-міжнародників ця війна є відвертим нападом на фундаментальні цінності, які лежать в основі нашої практики. ... Ми можемо звинувачувати міжнародне право в його неспроможності запобігти війні в Україні чи зупинити її... Але ми зустріли війну з тим інструментарієм, який був недоступний нашим попередникам у 1914 та 1939 роках» [3].

Так, з метою міжнародного захисту, а також гуманітарної допомоги біженцям у 1950 році Генеральною Асамблеєю ООН було засновано Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців. Сьогодні, в умовах воєнного стану, зазначена організація, ґрунтуючись на загальноприйнятих принципах міжнародного права, активно здійснює свою діяльність в Україні, охоплюючи міжнародним захистом не тільки біженців й осіб без громадянства, а також внутрішньо переміщених осіб.

Окремі аспекти діяльності УВКБ ООН розглядали у своїх працях такі вчені, як І. М. Алмаші, О. І. Котляр, М. М. Кудінова, Є. В. Ревньов, І. Сорока, Т. Я. Ткач та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження правових засад співробітництва між Україною та УВКБ ООН в умовах воєнного стану, а також аналіз основних документів співпраці в межах заходів гуманітарного реагування.

Результати дослідження. Перше представництво УВКБ в Україні було відкрито ще у 1995 році, фактично до юридичного оформлення відносин, яке відбулось згодом. Правові засади співробітництва між Урядом України та Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців були закладені у 1996 році шляхом підписання відповідної Угоди. Відповідно до статті 3 зазначеної Угоди: «Співробітництво між Урядом та УВКБ у галузі надання міжнародного захисту і гуманітарної допомоги біженцям та іншим особам, які належать до компетенції УВКБ, здійснюється на основі Статуту УВКБ, відповідних рішень та резолюцій УВКБ, прийнятих органами Організації Об'єднаних Націй» [4].

За більше ніж 25 років співпраці було пройдено тривалий та водночас продуктивний шлях подолання різноманітних складних ситуацій (у межах компетенції УВКБ), а також напрацювання спільних з Урядом програм та їх реалізація. Проте воєнна агресія РФ і як наслідок – гуманітарна криза та масштабне внутрішнє переміщення на території України з новою силою актуалізувало потребу дослідження діяльності УВКБ у нашій державі.

У зазначеному аспекті одним із перших важливих кроків після початку повномасштабного вторгнення РФ стало прийняття Кабінетом Міністрів України 15 квітня 2022 року Постанови «Про реалізацію спільного з Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців проекту щодо додаткових заходів із соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб» [5]. Зазначена Постанова заклала основи подальшої співпраці УВКБ ООН в Україні, що надалі відобразилось у підписанні відповідних меморандумів із центральними органами виконавчої влади.

Так, 15 квітня 2022 року був підписаний меморандум щодо співробітництва в розв'язанні гуманітарних проблем та наданні захисту й допомоги внутрішньо переміщеним особам між Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України та УВКБ [6]. Вже 19 квітня 2022 року між Міністерством соціальної політики України та УВКБ було підписано Меморандум про взаєморозуміння основною метою якого стало запровадження

багатоцільової програми грошової підтримки від УВКБ як одного з основних шляхів посилення соціальної захищеності внутрішньо переміщених осіб [7].

Необхідно також звернути увагу на проєкт «Україна – наш Дім», спрямований на вирішення житлових проблем осіб, які постраждали від військових дій, який запроваджений у межах Меморандуму про співпрацю, підписаного 25 січня 2023 року між УВКБ та Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури України [8]. Аналізуючи та враховуючи потреби та запити суспільства в умовах воєнного стану, 4 грудня 2023 року Меморандум про взаєморозуміння був підписаний між УВКБ та Міністерством освіти і науки України, який акцентує на необхідності забезпечення доступності права на освіту в ці складні часи [9].

Кожен підписаний меморандум окреслює певний спектр гуманітарних проблем, на подолання яких спрямовується його реалізація, а також є свідченням широкомасштабності заходів гуманітарного реагування міжнародного співтовариства.

Оцінюючи гуманітарні потреби, УВКБ оприлюднило дані, які свідчать що у 2023 році в Україні 17,6 млн людей терміново потребують гуманітарної допомоги, з них 11,1 млн охоплені Планом гуманітарного реагування УВКБ ООН [10, с. 1].

Аналіз Плану гуманітарного реагування на 2023 рік дозволяє виділити два основні напрями діяльності, так звані стратегічні цілі. Перший напрям: «Надання своєчасної життєво необхідної багатосекторальної допомоги переміщеним особам, непереміщеним людям і людям, які повернулися до місць постійного проживання, забезпечуючи їхню безпеку й гідність, із дотриманням гуманітарних принципів». Другий – «Забезпечення доступу до основних послуг переміщеним особам, непереміщеним людям і людям, які повернулися до місць постійного проживання» [11, с. 9].

Слід зазначити, що саме виявлення найгостріших потреб, на нашу думку, дозволяє УВКБ найбільш ефективно розподіляти фінансові ресурси та досягати визначеної мети. Так, у 2023 році на першому місці за фінансовим забезпеченням такий напрям, як продовольча безпека та засоби до існування – 993,9 млн доларів США. Друге та третє місце – багатоцільова грошова допомога – 958,6 млн доларів США та житло та непродовольчі товари – 525,1 млн доларів США. Наступна сходинка – вода, санітарія та гігієна (452,4 млн доларів США). На п'ятому місці – фінансування заходів з охорони здоров'я (307,4 млн доларів США). Далі йдуть такі напрями гуманітарного спрямування, як захист дітей, захист, освіта та ін. [11, с. 11].

Висновки. Підсумовуючи проведені дослідження, необхідно зазначити, що в сучасних умовах міжнародні організації посідають особливе місце в системі міжнародно-правових відносин та охоплюють своєю діяльністю різні аспекти суспільного життя. З початком повномасштабного вторгнення РФ на територію України міжнародне співтовариство активно долучилось до всебічної підтримки нашої держави, в тому числі й у напрямку подолання гуманітарної кризи.

Особливе значення відіграє посилення співпраці з Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців. Ефективність діяльності УВКБ, на нашу думку, досягається завдяки ґрунтовному аналізу найгостріших проблем та виявлення найбільш нужденних категорій населення, і як наслідок – ефективному розподіленню фінансових ресурсів. Також прослідковується посилення співробітництва шляхом підписання УВКБ меморандумів про співпрацю з такими міністерствами: Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, Міністерство освіти і науки України. Кожен підписаний меморандум окреслює певний спектр гуманітарних проблем на подолання яких спрямовується його реалізація, а також є свідченням широкомасштабності заходів гуманітарного реагування міжнародного співтовариства.

Список використаних джерел:

1. Про Єдиний державний реєстр міжнародних організацій, членом яких є Україна : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.04.2021 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.12.2023).

2. Єдиний державний реєстр Міжнародних організацій, членом яких є Україна / Міністерство закордонних справ. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/uchastu-mizhnarodnih-organizacijah> (дата звернення: 07.12.2023).

3. Віщик М. Погляд з України: відроджуючи віру в міжнародне право. *Just security*. 2022. March 17. URL: <https://www.justsecurity.org/80723/insight-from-ukraine-revitalizing-belief-in-international-law-ua/> (дата звернення: 07.12.2023).

4. Угода між Урядом між Урядом України та Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців від 23.09.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_078#Text (дата звернення: 07.12.2023).

5. Про реалізацію спільного з Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців проекту щодо додаткових заходів із соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2022 року № 445. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/445-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.12.2023).

6. Допомога переселенцям стане потужнішою: Мінреінтеграції та УВКБ ООН підписали меморандум про посилення співпраці від 16 квітня 2022 року / Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://minre.gov.ua/2022/04/16/dopomoga-pereselencyam-stane-potuzhnishoyu-minreintegracziyi-ta-uvkb-oon-pidpysaly-memorandum-pro-posylennya-spivpraczi/#> (дата звернення: 07.12.2023).

7. Підписано Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва між Мінсоцполітики та УВКБ ООН в Україні. *Урядовий портал*. 19 квітня 2022 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/pidpisano-memorandum-pro-vzaemorozuminnya-shchodo-spivrobotnictva-mizh-minsopolitiki-ta-uvkb-oon-v-ukrayini> (дата звернення: 07.12.2023).

8. Ukraine is Home: Міністерство відновлення та UNHCR запускають платформу для забезпечення житлом постраждалих внаслідок війни. Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. 25 січня 2023 року. URL: <https://mtu.gov.ua/news/33986.html> (дата звернення: 07.12.2023).

9. УВКБ ООН та Міністерство освіти і науки України розширюють співпрацю для надання можливості вимушеним переселенцям отримати доступ до гідного житла та освіти в умовах війни. 4 грудня 2023 року. URL: <https://www.unhcr.org/ua/65965-unhcr-and-ukraines-ministry-of-education-and-science-increase-cooperation-ua.html> (дата звернення: 07.12.2023).

10. Гуманітарна ситуація в Україні. Оновлення оперативного реагування УВКБ ООН. 24 листопада 2023 року. URL: https://www.unhcr.org/ua/publications_ua (дата звернення: 07.12.2023).

11. Звіти та оцінки. Україна: План Гуманітарного Реагування 2023. URL: https://www.unhcr.org/ua/publications_ua (дата звернення: 07.12.2023).

ЧУЛІНДА Л. І.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного
та адміністративного права
(Національний авіаційний університет)

КОХТЮК В. А.,

студентка I курсу магістратури
юридичного факультету
(Національний авіаційний університет)

УДК 341.1:327.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.52>

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У БОРОТЬБІ З АКТАМИ НЕЗАКОННОГО ВТРУЧАННЯ У ДІЯЛЬНІСТЬ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ

У статті наголошується, що основна мета міжнародних та європейських організацій цивільної авіації зосереджена на досягненні постійного глобального зниження ризиків для безпеки польотів. Принципи співробітництва у сфері міжнародної цивільної авіації викладені в Конвенції про міжнародну цивільну авіацію, яка є основним документом Міжнародної організації цивільної авіації (ICAO), а їх дотримання є основоположним при розробці національного законодавства будь-якої держави-члена ICAO. Особлива увага приділяється необхідності удосконалення системи вітчизняної авіабезпеки і приведення її до світових вимог, що здійснюється на основі єдиної державної політики у сфері захисту діяльності цивільної авіації. У зв'язку з тим, що повітряне судно є джерелом підвищеної небезпеки, держави вживають суворих заходів, як на національному, так і на міжнародному рівні щодо боротьби з актами незаконного втручання в діяльність цивільної авіації. Особливо підкреслюється, що цивільна авіація є вразливою для нападу в будь-який час, якщо не вжити заходів авіабезпеки, оскільки експлуатація сучасних повітряних суден забезпечується роботою різних служб, у яких працюють тисячі людей. У зв'язку зі зростанням ролі цивільної авіації в міжнародних перевезеннях пасажирів і вантажів, збільшенням інтенсивності руху на міжнародних авіалініях та розвитком авіаційної техніки міжнародно-правове гарантування безпеки міжнародної цивільної авіації вимагає особливої уваги. Проаналізовано роль міжнародних організацій у боротьбі з актами незаконного втручання у діяльність цивільної авіації як одного з основних напрямів діяльності міжнародних організацій: Організації Об'єднаних Націй, Інтерполу, Міжнародної організації цивільної авіації та інших. Визначено роль та місце міжнародних організацій у боротьбі з актами незаконного втручання у діяльність цивільної авіації, надано оцінку діям міжнародних організацій та запропоновано шляхи подолання проблемних аспектів в діяльності міжнародних організацій. Зроблено висновок, що належна реалізація стандартів і рекомендаційної практики ICAO, інших міжнародних організацій підвищить безпеку та ефективність боротьби з актами незаконного втручання у діяльність цивільної авіації, сприятиме підтримці безпечного, захищеного та сталого розвитку авіаційного транспорту, дослідження причин та передумов актів незаконного втручання у діяльність цивільної авіації сприятиме запобіганню та боротьбі з актами незаконного втручання у діяльність

цивільної авіації. Отже, необхідним є дослідження стандартів та рекомендацій ICAO, інших міжнародних організацій, які потребують належного вивчення і реалізації для ефективного запобігання та боротьби з актами незаконного втручання у діяльність цивільної авіації.

Ключові слова: цивільна авіація, акти незаконного втручання, безпека цивільної авіації, ООН, Інтерпол, Міжнародна організація цивільної авіації, повітряна безпека.

Chulinda L. I., Kokhtiuk V. A. The role of international organizations in the fight against acts of illegal interference in civil aviation activities

The focus of the article is on the notation that the primary goal of international and European civil aviation organizations is concentrated on achieving a continual global reduction in flight safety risks. The principles of cooperation in the field of international civil aviation are outlined in the Convention on International Civil Aviation, which is the fundamental document of the International Civil Aviation Organization (ICAO), and adherence to these principles is foundational in the development of national legislation of any ICAO member state. Special attention is given to the necessity of improving the domestic aviation security system and aligning it with global requirements, accomplished through a unified state policy in the field of civil aviation protection. Due to aircraft being a source of heightened risk, states undertake stringent measures, both at national and international levels, to combat acts of unlawful interference in civil aviation activities. It is emphasized that civil aviation remains vulnerable to attack at any time if aviation security measures are not taken, given that the operation of modern aircraft involves the collaboration of various services employing hundreds of thousands of individuals. With the increasing role of civil aviation in international passenger and cargo transportation, the intensification of traffic on international air routes, and the development of aviation technology, ensuring the safety of international civil aviation through legal means demands particular attention. The role of international organizations in combating acts of unlawful interference in civil aviation activities is analyzed as one of the main directions of these organizations' work: the United Nations, Interpol, the International Civil Aviation Organization, and others. The role and place of international organizations in combating acts of unlawful interference in civil aviation activities are defined, an assessment of the actions of international organizations is provided, and ways to overcome problematic aspects in the activities of international organizations are proposed. Proper implementation of ICAO standards and recommended practices, as well as those of other international organizations, will enhance the safety and efficiency of combating acts of unlawful interference in civil aviation activities, contributing to the support of safe, secure, and sustainable development of air transport. It is concluded that researching the causes and prerequisites of acts of unlawful interference in civil aviation activities will contribute to preventing and combating such acts. Therefore, it is necessary to study the standards and recommendations of ICAO and other international organizations, which require thorough examination and implementation for effective prevention and combating of acts of unlawful interference in civil aviation activities.

Key words: civil aviation, acts of unlawful interference, aviation safety, United Nations, Interpol, International Civil Aviation Organization, aviation security.

Вступ. Цивільна авіація має неоціненне значення для економічного та соціального життя міжнародної спільноти. З кожним роком роль цивільної авіації у нашому житті зростає, оскільки сприяє розвитку держави, визначає напрями міжнародної співпраці. Спільне використання авіаційного простору надає можливості здійснювати співробітництво в різних

напрямах. Разом з тим, повітряне судно є джерелом підвищеної небезпеки, тому держави вживають суворих заходів як на національному, так і на міжнародному рівні щодо боротьби з актами незаконного втручання в діяльність цивільної авіації, оскільки цивільна авіація є вразливою для нападу, якщо не вживати заходів авіабезпеки.

До повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України цивільна авіація сприймалася частиною певного транспортного сполучення, становила цілісну транспортну систему для населення. Наразі цивільна авіація є найбільш уразливим об'єктом, що може нести велику загрозу для життя багатьох людей. Загалом повітряна безпека є частиною загальної безпеки життя людей, а вчинення актів незаконного втручання в цивільну авіацію прирівнюється до актів тероризму чи міждержавного злочину.

Терористичні акти в повітрі є невід'ємною частиною життя, наприклад, захоплення літака Boeing 737-2H6 малайзійської національної авіакомпанії Malaysian Airlines System невідомими особами 4 грудня 1977 р.; захоплення літака Boeing 737-247 авіакомпанії Xiamen Airlines терористом 2 жовтня 1990 р.; захоплення лайнера Boeing 747 авіакомпанії All Nippon Airways одним із пасажирів 23 липня 1999 р.; захоплення пасажирських літаків Boeing 767-223ER, 175 United Airlines, Boeing 757-223, Boeing 757-222 у США 11 вересня 2001 р.; захоплення та викрадення лайнера Boeing 767 авіакомпанії Ethiopian Airlines другим пілотом 17 лютого 2014 р. [1], до того ж територія України не стала винятком щодо вчинення таких терористичних актів – знищення малайзійського літака «Boeing-777» авіакомпанії Malaysia Airlines 17 липня 2014 р. над Торезом стало першим в історії незалежної України актом незаконного втручання та підтвердило вразливість цивільної авіації до злочинних посягань [2, с. 106].

Такі акти продовжують мати місце і сьогодні, а тому дослідження дій міжнародних організацій, вивчення їх можливостей щодо запобігання та боротьби з цими незаконними актами є однією з найважливіших передумов для розвитку і вдосконалення авіатранспортної системи, а тому є актуальним.

Постановка завдання. Роль міжнародних організацій у боротьбі з актами незаконного втручання, спрямованими проти безпеки цивільної авіації досліджували такі вчені, як Т.О. Коломоєць, В.Р. Бордунок, Безубов Д.О., В.К. Колпаков, Р.О. Герасимов, О.А. Гусар, А.Ю. Піджаков, А.В. Філіппов та інші. Прямо чи опосередковано елементи оновленого конвенційного механізму боротьби з незаконними актами щодо міжнародної цивільної авіації аналізували Г. Коргунова, Я. Наконечна. Правову участь Інтерполу в міжнародних кримінально-правових відносинах досліджував О.В. Столяровський. Однак питання участі міжнародних та європейських організацій цивільної авіації у боротьбі з актами незаконного втручання недостатньо розроблені й потребують подальшого дослідження.

Отже, метою статті є здійснення аналізу реалізації ефективних міжнародних та європейських стандартів, виокремлення особливостей поняття «актів незаконного втручання в діяльність цивільної авіації», уточнення дій, що можна віднести до актів незаконного втручання, а також місця, ролі та функцій, що виконуються міжнародними організаціями для запобігання та боротьби з актами незаконного втручання в діяльність цивільної авіації.

Дослідження здійснювалося за допомогою, зокрема, порівняльного та системного методів для з'ясування ефективності дій міжнародних організацій у боротьбі з актами незаконного втручання у діяльність цивільної авіації, враховуючи величезні збитки від дій терористів, зокрема, після повномасштабного вторгнення РФ на територію суверенної України.

Результати дослідження. Першочергово для уточнення поняття «актів незаконного втручання», необхідно охарактеризувати правову базу – міжнародні договори, що регулюють безпеку цивільної авіації в міжнародному праві. Загалом механізм боротьби з актами незаконного втручання мав конвенційний характер, адже базувався на міжнародних конвенціях, і до 2018 року регулювання здійснювалося: Токійською конвенцією 1963 року [3], Гаазькою конвенцією 1970 року [4], Монреальською конвенцією 1971 року [5], Додатковим Протоколом до Монреальської конвенції 1988 року [6]. Україна є учасником всіх міжнародних договорів та визнає на своїй території дію всіх Конвенцій. У 2018 році набули

чинності відразу два важливі міжнародно-правові договори у сфері боротьби з незаконними актами щодо міжнародної цивільної авіації: 1 січня – Пекінський протокол, який доповнює Гаазьку конвенцію 1970 р., а 1 липня – також і Пекінська конвенція, що замінила для держав-учасниць два документи – Монреальську конвенцію 1971 р. і додатковий Протокол 1988 р. до неї. Таким чином, з усіх міжнародних договорів у даній сфері на сьогоднішній день не набув чинності лише Монреальський протокол 2014 р., який змінює Токійську конвенцію 1963 р. [7].

Проведений аналіз міжнародних документів свідчить, що вони не містять дефініцій актів незаконного втручання в цивільну авіацію і не надають переліку таких актів. Загалом можна вважати не вірним використання поняття «акт», адже за своєю правовою природою це є протиправне діяння (дія або бездіяльність). Тлумачення чи невірний переклад аст з англійської має наслідком некоректне застосування та нерозуміння цього поняття. Так, до прикладу, Пекінська конвенція 2010 року, у статті 1 визначає злочином (тобто саме протиправним діянням) погрозу, спробу, організацію, участь, допомогу, а також змову чи сприяння в таких діях [8].

Варто погодитися, що акт незаконного втручання в цивільну авіацію є злочином, і становить небезпеку для суспільства. Цей злочин можна визначити як фізичні дії – захоплення літака, заручників, вчинення авіакатастрофи, зміну курсу літака, збиття цивільних літаків, так і інформаційну діяльність, пов'язану з допомогою, організацією, керуванням вчинення таких злочинів. Більш влучним буде використання терміну повітряний тероризм і визначення його, як усі злочинні дії, що загрожують безпеці міжнародної повітряної навігації. У спробі більш детально визначити повітряний тероризм можна припустити, що це акт незаконного втручання в міжнародну цивільну авіацію та її засоби, включаючи незаконне захоплення повітряного судна, диверсію або збройний напад на повітряне судно, що використовується в міжнародному повітряному транспорті, або на наземну інфраструктуру, що використовується таким транспортом [9, с. 261].

Додаток 17 до Конвенції про міжнародну цивільну авіацію «Безпека. Захист міжнародної цивільної авіації від актів незаконного втручання» містить Стандарти та Рекомендовану практику ІКАО щодо загальної мети заходів авіаційної безпеки; заходів щодо пасажирів і їх ручної поклажі; заходів щодо зареєстрованого багажу, вантажу та інших предметів; заходів щодо контролю доступу в контрольовані та інші зони аеропорту; заходів щодо проектування аеропортів з урахуванням забезпечення безпеки. Також наведено стандарти і рекомендовану практику з питань керівництва діями у зв'язку з актами незаконного втручання [10].

Важливим є звернути увагу на діяльність міжнародних організацій, метою яких є боротьба та запобігання актам незаконного втручання в цивільну авіацію.

Організація Об'єднаних Націй є однією з найвпливовіших організацій, метою створення якої було забезпечення миру у всьому світі. Відповідно до статті 2 Статуту ООН кожна держава-учасниця ООН має утримуватися від застосування сили і вирішувати конфлікти мирним шляхом. Рада Безпеки ООН має обов'язок встановлення будь-якої загрози миру, порушення миру або акту агресії, а також уповноважує на прийняття юридично-обов'язкових рішень.

Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО) є спеціалізованою установою ООН, що була створена урядами держав в 1944 році для координації міжнародного співробітництва у сфері міжнародної цивільної авіації. Установчим документом, що регулює діяльність цього спеціалізованого органу, є Конвенція про міжнародну цивільну авіацію (Чиказька конвенція) 1944 року. ІКАО як глобальний форум держав для міжнародної цивільної авіації реалізує свої функції, розробляючи політику та стандарти, проводить аудит відповідності, а також дослідження та експертні аналізи, надає допомогу та розбудовує авіаційний потенціал за допомогою багатьох інших видів діяльності та співпраці держав-членів та зацікавлених сторін [10]. Загалом рішення в ІКАО приймаються консенсусом через обраних держав на підтримку стратегічних цілей, які вона ухвалює для визначення пріоритетів і розвитку міжнародного повітряного транспорту.

Сучасна цивільна авіація складається з великих транспортних комплексів, комунікацій, інфраструктури, трудових ресурсів, куди входять авіакомпанії, аеропорти, цивільна авіація всієї держави або об'єднання держав, або весь цивільний повітряний флот держав-членів ІСАО. Порушення роботи однієї з підсистем має наслідком порушення безпеки функціонування усєї системи.

Окрім ІСАО, міжнародні регіональні авіаційні організації також відіграють важливу роль у формуванні та розвитку міжнародного авіаційного права. На сьогоднішній день кількість таких організацій становить близько 40. Серед них можна виокремити такі: Європейська конференція цивільної авіації, створена в 1954 році; Європейське агентство з гарантування безпеки аеронавігації Євроконтроль, засноване в 1960 році; Африканська комісія цивільної авіації, заснована в 1969 році Африканське та Мадагаскарське агентство з безпеки польотів (засноване в 1959 році); Латиноамериканська комісія цивільної авіації (заснована в 1960 році); Латиноамериканська комісія цивільної авіації (заснована в 1969 році). Латиноамериканська комісія цивільної авіації (створена в 1973 році); Рада цивільної авіації арабських держав (створена в 1967 році).

Міжнародні та європейські організації цивільної авіації розробляють програми авіаційної безпеки, плани дій на випадок надзвичайних ситуацій в аеропорту, зокрема, реагування на акти незаконного втручання, повідомлення та відстеження, та координують дії безпеки, необхідні у надзвичайних ситуаціях, пов'язаних із літаками, будівлями терміналів та об'єктами аеропорту.

Не менш важливу роль в боротьбі з актами незаконного втручання в цивільну авіацію відіграє Інтерпол, здійснюючи свою діяльність відповідно до Статуту Інтерполу та Правил внутрішнього поліцейського співробітництва і внутрішнього контролю за архівами Інтерполу. Основною функцією Інтерполу є боротьба з тероризмом та транснаціональними злочинами, а всі акти незаконного втручання можна прирівняти до актів тероризму в повітрі. Діяльність Інтерполу полягає в забезпеченні співпраці національних кримінальних органів в межах прийнятих міжнародних договорів та Загальної декларації з прав людини [11, с. 7].

Варто зазначити, що загалом Інтерпол сприяє взаємодії держав у боротьбі з міжнародною злочинністю, що охоплює боротьбу з міжнародними кримінальними злочинами, а також зі звичайними кримінальними злочинами, що мали місце на території декількох країн. Важливою особливістю є те, що Інтерпол сам не розслідує кримінальні злочини, а лише допомагає іншим державам в розслідуваннях [12, с. 72].

Серед напрямів діяльності Інтерполу боротьба з актами незаконного втручання в цивільну авіацію є порівняно новим, після того, як в Токіо після конференцій Міжнародної організації цивільної авіації було прийнято рішення, що дані акти будуть прирівнюватися до міжнародних кримінальних злочинів (на підставі Токійської конвенції). Після цього Інтерпол постійно співпрацює з ІСАО, разом приймаючи рекомендації щодо посилення охорони аеропортів, забезпечення безпеки літаків на землі та в повітрі.

Щорічний звіт Європолу про ситуацію з тероризмом і тенденції в ЄС містить огляд терористичних дій в ЄС за певний рік. Співробітникам правоохоронних органів, політикам і широкій громадськості пропонуються факти та цифри про тероризм в ЄС, а також аналізуються тенденції розвитку в цій сфері злочинності на основі інформації, яку країни-члени надають Європолу. Завданням оперативної групи Інтерполу є ідентифікувати підозрюваних та їхню причетність до злочинів. Ідентифікація відбувається шляхом збору й аналізу інформації з відкритих джерел [13]. В інтернеті, зокрема у соціальних мережах, міститься величезний масив таких даних. Вони можуть суттєво допомогти слідчим, тому міжнародна співпраця у цьому напрямі є неоціненною.

Окремо, необхідно проаналізувати діяльність міжнародних та європейських організацій, що мають особливу правову природу створення, таких, як НАТО та Європейський Союз.

Основною метою діяльності Організації Північноатлантичного договору (Північноатлантичний альянс або НАТО) є колективна оборона. НАТО загалом бере участь у боротьбі

з тероризмом, зміцненні безпеки і забезпеченні стабільності у регіонах світу. Для протистояння загрозам безпеці держави-члени НАТО об'єднуються для здійснення військових операцій через співпрацю з партнерами, враховуючи процес трансформації обороноспроможності. Варто звернути увагу, що НАТО співпрацює з Євроконтролем, розробляючи цивільно-військові процедури контролю за повітряним рухом з урахуванням сучасних реалій безпеки, а також ініціює розгляд можливих шляхів зменшення ризиків, пов'язаних із застосуванням переносних зенітно-ракетних комплексів проти цивільної та військової авіації. Координаційна група безпеки та управління повітряним рухом, що є спільним органом НАТО та Євроконтролю і діє під егідою Комітету НАТО з управління повітряним рухом, становить основу практичної співпраці двох організацій у галузі врегулювання кризових ситуацій, є однією з можливостей забезпечення більш систематичних обмінів між партнерами [14].

Європейський Союз також приділяє неабияку увагу політиці безпеки, що охоплює всі ланки повітряної транспортної системи, які можуть впливати на безпеку літака та/або інфраструктури. Так, з метою забезпечення високого та уніфікованого рівня безпеки цивільних польотів у будь-який час було прийнято Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2018/1139 від 04 липня 2018 року про спільні правила у галузі цивільної авіації та про створення Агентства з безпеки польотів Європейського Союзу, про внесення змін до регламентів Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 2111/2005, (ЄС) № 1008/2008, (ЄС) № 996/2010, (ЄС) № 376/2014 та директив Європейського Парламенту і Ради 2014/30/ЄС та 2014/53/ЄС [15].

Висновки. Отже, система безпеки цивільної авіації характеризується розгалуженістю міжнародних і національних органів, а також наявністю великої кількості міжнародних договорів, що регулюють боротьбу з актами незаконного втручання у діяльність цивільної авіації. Незважаючи на наявність спеціальних органів, головним призначенням яких є саме забезпечення безпеки, питання міжнародної безпеки цивільної авіації залишається не вирішеним, адже повітряний тероризм продовжується, до того ж терористи використовують нові способи для вчинення незаконних актів, залучаючи нові технічні розробки (дрони, шахеди, ракети та інші).

Авіаційна безпека передбачає комплекс заходів, а також людські та матеріальні ресурси для захисту цивільної авіації від актів незаконного втручання в діяльність цивільної авіації, тобто стан захищеності авіації від незаконного втручання в діяльність авіації; відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю нанесення збитків від незаконного втручання в діяльність авіації.

Ефективна діяльність НАТО, Інтерполу, Міжнародної організації цивільної авіації, європейських організацій цивільної авіації є надійним способом захисту та боротьби з актами незаконного втручання у діяльність цивільної авіації, оскільки ці організації захищають своїх держав-членів, надаючи практичні рекомендації та зброю для відповіді чи накладають санкції. Виконанню авіаційно-транспортних обмежень сприяють правові та технічні заходи ООН та спеціалізованих міжурядових організацій цивільної авіації, оскільки вони здатні забезпечити реальний контроль за додержанням встановлених примусових заходів, що підвищує їх ефективність. Вступаючи в еру цифровізації у сфері польотів і двигунів, ІКАО впроваджує інновації, розширює партнерство між ООН і технічними зацікавленими сторонами, щоб допомогти державам у запобіганні та боротьбі з актами незаконного втручання у діяльність цивільної авіації.

Разом з тим, залишається достатньо можливостей для вдосконалення авіаційних правил за активної участі ІКАО щодо боротьби з актами незаконного втручання. Авіаційна безпека як найбільша цінність авіаційних послуг заслуговує на належну увагу міжнародних та європейських регіональних організацій цивільної авіації, які розробляють та впроваджують авіаційні стандарти, а положення Статуту ООН та Чиказької конвенції надають їм легітимність.

Список використаних джерел:

1. 10 гучних викрадень літаків за останні 40 років. Інфографіка. URL: <https://www.volynnews.com/news/society/10-huchnykh-vykradenlitakiv-za-ostanni-40-rokiv-infohrafika/> (дата звернення 19.11.2023).
2. Філіппов А.В. Авіаційна безпека: проблеми термінології українського та міжнародного права. *DICTUM FACTUM*. 2019. № 2. С. 105–113.
3. Конвенція про правопорушення та деякі інші дії, вчинені на борту повітряного судна від 14 вересня 1963 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_244 (дата звернення 19.11.2023).
4. Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден від 16 грудня 1970 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_167 (дата звернення 19.11.2023).
5. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації від 23 вересня 1971 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_165 (дата звернення 19.11.2023).
6. Коргунова Г., Наконечна Я., Поліщук І. Боротьба з актами незаконного втручання в діяльність цивільної авіації. *Збірник наукових праць ЛОГОΣ*. 2021. URL: <https://doi.org/10.36074/logos-19.03.2021.v1.37> (дата звернення 19.11.2023).
7. Філіппов А.В. Боротьба з незаконними актами щодо міжнародної цивільної авіації: оновлений конвенційний механізм. *DICTUMFACTUM. Міжнародне право* 2019. № 3(5). С. 154–163.
8. Філіппов А.В. Незаконні акти стосовно цивільної авіації: сучасна концепція в міжнародному праві. *Підприємництво, господарство, право. Міжнародне право*. 2019. С. 201–205.
9. Adam Radomyski, Paweł Bernat Contemporary Determinants of Organising Effective Protection of Civil Aviation Against Terrorism, Volume 35, 2018. P. 259–270.
10. ICAO. 2017. Annex 17 to the Convention on International Civil Aviation: Security – Safeguarding International Civil Aviation Against Acts of Unlawful Interference, 10th ed., 2017, retrieved from: https://www.icao.int/safety/airnavigation/NationalityMarks/annexes_booklet_en.pdf (дата звернення 19.11.2023).
11. Progress Report. International Criminal Police Review. Year 43. November-December. 2021. № 415, p. 6–9.
12. Столяровський О.В. Правова участь ІНТЕРПОЛУ в міжнародних кримінально-правових відносинах. *Юридичний науковий електронний журнал*. URL: http://lsej.org.ua/1_2015/59.pdf (дата звернення 19.11.2023).
13. EU Terrorism Situation & Trend Report (TE-SAT). URL: <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/tesat-report> (дата звернення 19.11.2023).
14. Три головні складові порядку денного – партнерські зв'язки Альянсу. Довідник читача. Стамбульський саміт, НАТО 2004. URL: <https://www.nato.int/docu/rdr-gde-ist/rdr-gde-ist-ukr.pdf> (дата звернення 19.11.2023).
15. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС). *Офіційний Вісник Європейського Союзу*. 22.08.2018. Переклад 01.07.2021. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/reglament-es-20181139.pdf> (дата звернення 19.11.2023).

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

ЧОРНА В.Г.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного
та міжнародного права
(ННІ «Юридичний інститут
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана»)
ORCID ID: 0000-0002-6072-0283

ШКАРУПА К.В.

доктор юридичних наук, старший
дослідник,
провідний науковий співробітник
(Науково-дослідний інститут
публічного права)
ORCID ID: 0000-0002-1816-3559

УДК 351:305

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.53>

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ
ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Запропонована стаття здійснює аналіз правового поля, яке регулює гендерну рівність та визначає напрямки боротьби з гендерною дискримінацією в сучасній Україні. Дослідження зосереджено на огляді та критичному аналізі існуючих законів та нормативних актів, які формують основу для гендерної політики в країні, включаючи міжнародні угоди та конвенції, до яких Україна приєдналася для зміцнення свого зобов'язання щодо гендерної рівності. Наголошується на важливості розширення правових рамок, з метою більш ефективного захисту прав жінок і чоловіків, а також на необхідності впровадження комплексного підходу до гендерної політики, що включає освітні програми, зміну суспільних стереотипів і активізацію громадської участі. Особлива увага приділяється аналізу прогалин у законодавстві та викликам, з якими зіштовхується Україна на шляху до досягнення гендерної рівності, включаючи забезпечення рівного доступу до ринку праці, боротьбу з гендерно зумовленим насильством та забезпечення рівності у прийнятті політичних рішень. Стаття закінчується рекомендаціями щодо вдосконалення нормативно-правової бази та стратегій реалізації гендерної політики, з акцентом на необхідність забезпечення інтеграції гендерної перспективи у всі сфери суспільного життя. Акцентовано увагу на практичних недоліках у досліджуваній сфері та необхідності дотримання чинних вимог та контролі за реалізацією стратегічних документів. Зроблено висновок, що ефективне формування та реалізація гендерної політики в Україні вимагає комплексного підходу, що включає як удосконалення нормативно-правової бази, так і зміну суспільних стереотипів, підвищення рівня обізнаності населення щодо гендерних питань та забезпечення механізмів моніторингу та оцінки ефективності впровадження гендерних ініціатив. Розвиток гендерної

політики повинен спиратися на принципи рівності, справедливості та поваги до прав людини, становлячи основу для побудови демократичного, справедливого та інклюзивного суспільства. Важливим є не лише прийняття системи нормативного забезпечення у досліджуваній сфері, а насамперед, дотримання відповідних вимог та контроль за реалізацією Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Незважаючи на значний прогрес у законодавчому забезпеченні гендерної рівності, в Україні все ще існують численні виклики. Це, зокрема, недостатня інформованість населення про гендерні права, нерівність у сфері праці, політики, освіти тощо. Ключовим аспектом подолання цих викликів є не тільки прийняття законів, а й їх ефективне впровадження та контроль за дотриманням.

Ключові слова: *гендерна політика, гендерна рівність, нормативно-правове забезпечення, державне управління, гендерна рівність, принципи.*

Chorna V.H., Shkarupa K.V. Regulatory and Legal Basis for the Formation and Implementation of Gender Policy in Ukraine: Analysis and Perspectives

The proposed article analyzes the legal framework that regulates gender equality and defines the directions of combating gender discrimination in modern Ukraine. The study focuses on the review and critical analysis of existing laws and regulations that form the basis for gender policy in the country, including international agreements and conventions to which Ukraine has acceded to strengthen its commitment to gender equality. The importance of expanding the legal framework to better protect the rights of women and men is emphasized, as well as the need to implement a comprehensive approach to gender policy, including educational programs, changing social stereotypes and enhancing public participation. Particular attention is paid to the analysis of gaps in legislation and the challenges Ukraine faces on the way to achieving gender equality, including ensuring equal access to the labor market, combating gender-based violence, and ensuring equality in political decision-making. It was concluded that the effective formation and implementation of gender policy in Ukraine requires a comprehensive approach, which includes both the improvement of the legal framework and the change of social stereotypes, raising the level of awareness of the population regarding gender issues and providing mechanisms for monitoring and evaluating the effectiveness of the implementation of gender initiatives. The development of gender policy should be based on the principles of equality, justice and respect for human rights, forming the basis for building a democratic, fair and inclusive society. It is important not only to adopt a system of regulatory support in the researched field, but first of all, to comply with the relevant requirements and monitor the implementation of the State Strategy for ensuring equal rights and opportunities for women and men. Despite significant progress in legislative provision of gender equality, numerous challenges still exist in Ukraine. This is, in particular, insufficient awareness of the population about gender rights, inequality in the sphere of labor, politics, education, etc. A key aspect of overcoming these challenges is not only the adoption of laws, but also their effective implementation and enforcement.

Key words: *gender policy, gender equality, regulatory and legal support, public administration, gender equality, principles.*

Постановка проблеми. Україна, як і багато інших країн світу, стоїть перед викликом впровадження та ефективної реалізації гендерної політики, спрямованої на досягнення гендерної рівності та забезпечення рівних прав і можливостей для жінок та чоловіків.

Реалізація цих завдань потребує належного рівня нормативно-правової бази, яка б сприяла викоріненню гендерної дискримінації у всіх сферах суспільного життя, та її дотримання.

Стан дослідження проблеми. Проблеми формування та реалізації гендерної політики в Україні досліджені науковцями різних галузей знань, серед яких варто відмітити науковий доробок таких вчених як: Т. Брус й В. Ковальов [1], Н. Галіцина [2], І. Грицай [3], Н. Гонюкова та Н. Педченко [4], К. Задосенко [5], О. Пархоменко-Куцевіл [6], В. Перевізник [7], І. Сваюля [8] та Н. Щербак [9].

Водночас, зазначений доробок не враховує норми вже чинного стратегічного вітчизняного документу що визначає практичні питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року, зокрема через операційний план з реалізації такого на 2022-2024 роки, схвалений на рівні Розпорядження Кабінету Міністрів України у 2022 р.

Метою дослідження є комплексний аналіз існуючого нормативно-правового поля, що регулює принципи гендерної рівності та механізми боротьби з гендерною дискримінацією в Україні. Стаття покликана ідентифікувати ключові законодавчі ініціативи та нормативні акти, аналізувати їхній вплив на формування гендерної політики, а також виявити прогалини у законодавстві та виклики, що стоять перед країною в контексті забезпечення гендерної рівності. Робота спрямована на збільшення обізнаності про стан гендерної політики в Україні, сприяння обговоренню та розвитку подальших кроків для її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Гендерна політика в Україні почала активно формуватися у 1990-х роках, з моменту здобуття незалежності. З того часу було прийнято ряд важливих законодавчих актів, спрямованих на захист прав жінок та сприяння гендерній рівності. Важливим кроком стало прийняття ще у 2005 році Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», який став основою для формування національної гендерної політики.

Сьогоднішній нормативно-правовий арсенал України у сфері гендерної політики включає не тільки внутрішнє законодавство, але й міжнародні угоди та конвенції, які Україна ратифікувала. Це, зокрема, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод та інші.

У розрізі досліджуваної проблематики Україна має вагомі зрушення й досягнення. Протягом останніх десятиліть Україна досягла значного прогресу в забезпеченні рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах та приєдналася до всіх основних міжнародних договорів у сфері гендерної рівності та прав жінок, зокрема Пекінської декларації, Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та Факультативного протоколу до неї, відповідних конвенцій Міжнародної організації праці, Конвенції про права осіб з інвалідністю. У 2020-2021 роках Україна отримала офіційний статус учасниці таких міжнародних ініціатив, як «Партнерство Біарріц» і «Коаліція дій для сприяння досягненню гендерної рівності», набула членства у Міжнародній коаліції за рівну оплату праці (ЕРІС), а також приєдналася до Групи друзів жінок, миру й безпеки, чим продемонструвала прихильність до реалізації резолюцій Ради Безпеки ООН 1325 (2000), 1820 (2008), 1888 (2009), 1889 (2009), 1960 (2010), 2106 (2013), 2122 (2013), 2242 (2015), 2467 (2019) та 2493 (2019) [10].

Важливим у розрізі означеного є прийняті державами-членами ООН у вересні 2015 року Цілі сталого розвитку ООН до 2030 року, що являє собою набір із 17 взаємопов'язаних завдань, спрямованих на вирішення найнагальніших світових проблем та сприяння сталому розвитку. Узагальнюючи варто вказати, що Ціль 5 акцентує значення використання позитивних заходів для сприяння гендерної рівності та розширення прав та можливостей жінок і дівчат. Шляхом впровадження цих заходів, суспільства можуть подолати довгострокову нерівність, сприяти правам жінок та створювати більш інклюзивне та справедливе соціальне середовище. Ціль 10 «Зменшення нерівності» зосереджена на викоріненні нерівності всередині країн та між ними, включаючи економічну, соціальну та політичну нерівність. Зокрема, вона спрямована на зменшення нерівності за ознаками доходу, статі, віку, інвалідності, раси, етнічної приналежності, походження, релігії, економічного чи іншого статусу.

Одним з основних завдань Цілі 10 є подолання цієї структурної нерівності шляхом впровадження політики, яка сприяє більшій рівності. Це передбачає розробку та впровадження прогресивних систем оподаткування, які гарантують, що люди з вищими доходами роблять пропорційно більший внесок у державні послуги та програми соціального забезпечення [11; 12].

Наразі в Україні прийнято систему нормативного забезпечення у досліджуваній сфері суспільних відносин. Так, з-поміж нормативно-правових актів, прийнятих на різних рівнях, зокрема:

1) Закону України – варто відзначити наступні: «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р. № 2866-IV [13]; «Про протидію торгівлі людьми» від 20.09.2011 р. № 3739-VI [14]; «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 р. № 5207-VI [15]; «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2021 р. № 2229-VIII [16].

2) Кабінету Міністрів – серед численної кількості звернемо увагу на такі як: «Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року» від 28.10.2020 р. № 1544-р. [17]; «Питання проведення гендерно-правової експертизи» від 28.11.2018 р. № 997 [18]; «Державна соціальна програма запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 р.» від 24.02.2021 р. № 145 [19]; «Деякі питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 09.10.2020 р. № 930 [20]; «Питання збору даних для моніторингу гендерної рівності» від 02.12.2020 р. № 1517-р. [21]; «Про Урядового уповноваженого з питань гендерної політики» від 07.06.2017 р. № 390 [22]; «Про утворення Комісії з питань координації взаємодії органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 02.09.2020 р. № 784 [23].

У вказаних нормативно-правових документах встановлюються поняття та основні визначення державної гендерної політики, надаються механізми формування гендерно чутливих бюджетних програм, концепцій, формується єдиний механізм проведення гендерно-правової експертизи нормативно-правових документів, а також проектів нормативно-правових документів. Саме протягом 2018–2021 років були прийняті ключові нормативно-правові документи у питаннях дотримання міжнародних стандартів та належного рівня регламентування державної гендерної політики України [6].

Втім, особливої уваги заслуговує Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.08.2022 р. № 752-р. «Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022-2024 роки» [10]. Власне нею законодавець передбачив забезпечення реалізації єдиної державної політики, спрямованої на досягнення рівних прав та рівних можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства, вдосконалення механізмів її реалізації, зумовлене необхідністю кожні чотири роки подавати від імені України звіт з виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, ратифікованої в 1980 році [24].

Даний норматив включає в себе: 1) Нормативно-правові акти у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; 2) Аналіз поточного стану, основні проблеми та тенденції у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; 3) Мету та результати реалізації власне самої Стратегії; 4) Стратегічні цілі, завдання, спрямовані на досягнення цілей, етапи їх виконання, очікувані результати; 5) Порядок проведення моніторингу, оцінювання результатів реалізації Стратегії та звітування та 6) безпосередньо Операційний план з реалізації Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року на 2022–2024 роки.

Власне сама Стратегія спрямована на об'єднання суспільства у розумінні цінностей прав і свобод людини, що забезпечуються та захищаються на основі принципів рівності та недискримінації для всіх жінок і чоловіків, хлопців та дівчат, на консолідацію дій центральних та місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, міжнародних організацій, соціальних партнерів, громадських об'єднань, інших представників

та представниць громадянського суспільства, закладів, установ та організацій різних сфер, приватного сектору тощо для реалізації міжнародних та національних зобов'язань щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків для сталого розвитку держави у всіх сферах [10].

На всіх етапах реалізації Стратегії передбачається спільна та скоординована діяльність центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Урядового уповноваженого з питань гендерної політики у партнерстві з інститутами громадянського суспільства, об'єднаннями організацій роботодавців та професійних спілок, науковими установами, закладами вищої освіти за підтримки Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва в Європі та інших міжнародних організацій. Передбачено проведення моніторингу досягнення проміжних індикаторів успішності у 2024, 2027 роках та кінцевих індикаторів у 2030 році [10].

Висновки. Ефективне формування та реалізація гендерної політики в Україні вимагає комплексного підходу, що включає як удосконалення нормативно-правової бази, так і зміну суспільних стереотипів, підвищення рівня обізнаності населення щодо гендерних питань та забезпечення механізмів моніторингу та оцінки ефективності впровадження гендерних ініціатив. Розвиток гендерної політики повинен спиратися на принципи рівності, справедливості та поваги до прав людини, становлячи основу для побудови демократичного, справедливого та інклюзивного суспільства. Важливим є не лише прийняття системи нормативного забезпечення у досліджуваній сфері, а насамперед, дотримання відповідних вимог та контроль за реалізацією Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Незважаючи на значний прогрес у законодавчому забезпеченні гендерної рівності, в Україні все ще існують численні виклики. Це, зокрема, недостатня інформованість населення про гендерні права, нерівність у сфері праці, політики, освіти тощо. Ключовим аспектом подолання цих викликів є не тільки прийняття законів, а й їх ефективне впровадження та контроль за дотриманням.

Список використаних джерел:

1. Брус Т., Ковальов В. Гендерні аспекти формування соціальної політики в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2020. Т. 8. № 3. С. 110–118.
2. Галіцина Н. В. Механізм забезпечення гендерної рівності в органах національної поліції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 113–120.
3. Грицай І. О. Механізм забезпечення принципу гендерної рівності: теорія та практика : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2018. 560 с.
4. Гонюкова Л. В., Педченко Н. С. Сучасний механізм впровадження гендерної політики в Україні. *Вісник НАДУ при Президентіві України*. 2016. № 2. С. 114–120.
5. Задюєнко К. О. Удосконалення організаційного механізму формування і реалізації гендерної політики в Україні. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2019. Вип. 1 (21). URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-01\(21\)/9.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-01(21)/9.pdf).
6. Пархоменко-Куцевіл О. (2021). Нормативно-правове забезпечення формування державної гендерної політики в Україні. *Державне управління*, 2021. 3(9), 102–119. URL: [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-3\(9\)-102-119](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-3(9)-102-119).
7. Перевізник В. М. Основні типи та напрями державної гендерної політики. *Вісник Національного університету Цивільного захисту України*. 2018. Вип. 1(8). С. 484–490.
8. Сваволя І. Формування гендерної політики України: вплив міжнародних стандартів та нормативно-правових актів наднаціонального рівня. *Вісник Львівського університету*. Серія : Міжнародні відносини. 2017. № 41. С. 162–170.
9. Щербак Н. В. Інституційне забезпечення реалізації державної гендерної політики в умовах реформування державного управління. *Право та державне управління*. 2020. № 3. С. 141–149.

10. Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022–2024 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.08.2022 р. № 752-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text>
11. Гулак О.В. Реалізація позитивної дискримінації для забезпечення рівності в рамках цілей сталого розвитку. *Наше право*. 2021. № 2. С. 223–228. URL: http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2021-2/NP_2021_2_223.pdf
12. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019.
13. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.
14. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 р. № 3739-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>.
15. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>.
16. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2021 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.
17. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2020 р. № 1544-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text>.
18. Питання проведення гендерно-правової експертизи: постанова Кабінету Міністрів України від 28.11.2018 р. № 997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997-2018-%D0%BF#Text>.
19. Державна соціальна програма запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 р.: постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2021 р. № 145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D0%BF#Text>.
20. Деякі питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 р. № 930. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/930-2020-%D0%BF#Text>.
21. Питання збору даних для моніторингу гендерної рівності : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 р. № 1517-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/930-2020-%D0%BF#Text>.
22. Про Урядового уповноваженого з питань гендерної політики : постанова Кабінету Міністрів України від 07.06.2017 р. № 390. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390-2017-%D0%BF#Text>.
23. Про утворення Комісії з питань координації взаємодії органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2020 р. № 784. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-utvorenyya-komisiyi-z-pitan-ko-784>.
24. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: ООН від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text

ТИМЧИШИН А.М.

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та гуманітарних
дисциплін Відокремленого структурного
підрозділу закладу вищої освіти
(Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна»
Івано-Франківська філія)

УДК 343.98:343.148.22

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.54>

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ МЕДИЧНИХ ЗНАТЬ У РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

У статті розглянуті питання набуття злочинною діяльністю, в умовах воєнного стану, нових та особливо небезпечних форм, реформування органів правопорядку, адаптації законодавства України до європейських стандартів. Також є актуальним вивчення слідчої та експертної практик, виявлення проблемних питань в цій сфері й розроблення шляхів їх вирішення. З'ясовано, що швидке, повне й неупереджене досудове розслідування кримінальних правопорушень неможливе без комплексного та цільового використання спеціальних знань, що є найбільш поширеним і, водночас, складним у правозастосовній діяльності органів досудового розслідування.

Дослідження обґрунтовує унікальне застосування спеціальних медичних знань у розслідуванні злочинів проти життя та здоров'я осіб, розкриває особливості застосування медичного досвіду на процес розслідування даного виду кримінальних правопорушень, зокрема визначення причин смерті або травм, оцінку медичних доказів та їх роль у встановленні вини чи невинуватості. Крім того, у статті відзначається роль інтеграції медичних знань у правову систему для забезпечення ретельного та точного розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з посяганням на життя та здоров'я людини.

Практика використання спеціальних медичних знань в розслідуванні кримінальних правопорушень в умовах науково-технічного розвитку, змін законодавства і правозастосовної практики, теоретичні та практичні засади використання спеціальних знань у кримінальному процесі України набувають особливого значення та потребують комплексного дослідження. Від вирішення наявних проблем підвищення ефективності використання спеціальних знань у кримінальному процесі залежать швидкість й повнота як розслідування кримінальних правопорушень, так і подальшого судового розгляду.

Ключові слова: спеціальні медичні знання, розслідування, кримінальне правопорушення, злочин, експертиза.

Tymchyshyn A.M. The particularities of utilizing specialized medical knowledge in the investigation of crimes against life and health of individuals

The article discusses issues related to the acquisition of criminal activity, especially in times of war, new and particularly dangerous forms, reforming law enforcement agencies, and adapting Ukrainian legislation to European standards. Studying investigative and expert practices, identifying problematic issues in this field, and developing ways to address them are also relevant. It is clarified that

rapid, comprehensive, and unbiased pre-trial investigation of criminal offenses is impossible without the comprehensive and targeted use of specialized knowledge, which is the most common and, at the same time, complex in law enforcement activities of pre-trial investigation bodies.

The research substantiates the unique application of specialized medical knowledge in investigating crimes against life and health. It reveals the peculiarities of applying medical expertise in the investigation process of such criminal offenses, including determining causes of death or injury, assessing medical evidence, and its role in establishing guilt or innocence. Additionally, the article emphasizes the role of integrating medical knowledge into the legal system to ensure thorough and accurate investigations of criminal offenses related to assaults on human life and health.

The practice of using specialized medical knowledge in investigating criminal offenses in the context of scientific and technological development, changes in legislation and law enforcement practice, theoretical and practical principles of using specialized knowledge in the criminal process of Ukraine, is of particular importance and requires comprehensive research. The effectiveness of using specialized knowledge in the criminal process depends on addressing existing problems, both in the speed and completeness of investigating criminal offenses and in subsequent judicial proceedings.

***Key words:** specialized medical knowledge, investigation, criminal offense, crime, expertise.*

Постановка проблеми. Ступінь криміналізації суспільного життя, рівень злочинності, її якісні зміни зумовлюють необхідність розроблення адекватних заходів протидії з боку правоохоронних органів, а розбудова правової держави потребує приведення засобів протидії злочинності у відповідність до вимог, які висуває суспільство. Протидія небезпечним явищам у суспільстві потребує комплексного та системного підходу щодо обрання відповідних заходів соціального впливу. Важливим завданням сучасної правової науки та правоохоронної діяльності є створення правових гарантій збалансованого співвідношення інтересів особи та держави у боротьбі зі злочинністю.

Зацікавленість України у подальшій інтеграції до європейської спільноти та Європейського Союзу зокрема визначає необхідність оптимізації системи органів кримінальної юстиції та підвищення ефективності функціонування кримінального судочинства, у тому числі в частині використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень.

Швидке, повне й неупереджене досудове розслідування кримінальних правопорушень неможливе без комплексного та цільового використання спеціальних знань, що є найбільш поширеним і, водночас, складним у правозастосовній діяльності органів досудового розслідування [1]. Сам розвиток спеціальних медичних знань і використання їх можливостей у кримінальному провадженні набуває додаткової актуальності у зв'язку із значним відсотком учинених збройних кримінальних правопорушень, а також ситуацією, що виникла з початком військових дій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми.

Різноманітність обстановки кримінальних правопорушень, способів їх учинення, мети і мотивів, специфічність знарядь злочинних посягань на особу обумовлюють необхідність наукового дослідження та розробки правових і наукових основ використання спеціальних медичних знань в розслідуванні кримінальних протиправних діянь.

Значний внесок у дослідження такої проблеми зробили такі науковці: В. В. Арешонков, А. В. Боднар, В. С. Боднар, І. Г. Галдецька, Є. О. Даніч, Є. В. Ковалевська, К. М. Ковальов, Н. В. Копча, М. В. Кривонос, Б. В. Романюк, О. Г. Рувін, Р. Л. Степанюк, Е. Б. Сімакова-Єфремян, А. М. Таранова, М. С. Цуцкірідзе й інші вчені. Проте на сьогодні бракує

комплексних досліджень з використання спеціальних знань в галузі медицини для виявлення та розслідування кримінальних правопорушень.

Мета та завдання – окреслити окремі аспекти використання спеціальних медичних знань у розслідуванні злочинів проти життя та здоров'я особи.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні неможливо уявити висококваліфіковане розслідування кримінальних правопорушень без використання спеціальних знань, яке є важливим процесуальним інститутом, що установлює основні засади участі обізнаних осіб у цьому [1].

Вперше у кримінальному судочинстві почали використовувати медичні знання, про що свідчать численні джерела періоду до н. е. У Месопотамії, Стародавньому Єгипті, за законами єгипетських жерців, вагітна жінка, що вчинила вбивство, звільнялася від смертної кари. Факт її вагітності встановлювали самі жерці чи запрошували для цього лікарів, повитух або інших осіб. У зведенні законів вавилонського царя Хаммурапі (XVIII ст. до н.е.) говорилось про відповідальність за помилки у лікарській практиці. В Талмуді передбачали покарання за статеві злочини і дітовбивство, вказувалось на необхідність медичних знань під час встановлення удаваної смерті, смертності пошкоджень, статевої зрілості, безпліддя, живонародженості плода [2].

У збережених пам'ятках писемності Стародавнього Риму, Стародавньої Греції та Індії є відомості щодо практичного використання медичних обстежень для допомоги суду й слідству. Наприклад, ще в 44 р. до н.е. у Стародавньому Римі під час обстеження вбитого Юлія Цезаря придворним лікарем Антістієм було встановлено, що з 23 ран, виявлених на тілі імператора, тільки одна проникла в грудну порожнину і була смертельною. Це яскравий приклад експертного мислення лікарів. На тілі отруєного римського полководця Германіка (роки життя 15 до н.е. – 19) намагалися розрізнити сліди отрути. Знаменитий лікар древнього Риму Клавдій Гален (131 – 201 рр.) знав вже різницю між легенями мертвонароджених та померлих після пологів немовлят; йому також належить книга про симуляцію хвороб та розпізнавання такої. Відомий лікар Жан Віре (він же Ганс Вейер), учень Агріппи Неттеслеймського, одним із перших повстав проти спалювання відьом на вогнищі, заперечував одержимість дияволом і визначав цей стан жінок як душевну хворобу («melancholia») [2].

У XVI–XVII століттях з'явилися перші наукові праці з судової медицини. На особливу увагу заслуговує перший посібник із судової медицини, підготовлений французьким хірургом А. Паре (1517-1590 рр.).

Він мав досвід експертної роботи, проводив судово-медичні розтини. В посібнику «Трактат про висновки лікарів і бальзамування трупів» Паре висвітлив ряд судово-медичних питань: про дослідження ран і їх судово-медичну оцінку, про насильницьку смерть, про механічну асфіксію та ін. Ним наведені також зразки судово-медичних висновків.

Останнє положення і на сьогодні лишається актуальним, оскільки погляди науковців на висновок судово-медичного експерта як джерело доказів не мають єдиної думки.

У 1621 р. вийшов другий посібник із судової медицини, написаний італійським лікарем П. Закхіасом, під назвою «Судово-медичні питання», котрий і дотепер не втратив свого значення [3].

Аналізуючи історичні надбання, можна стверджувати, що в додержавний період у зародкових формах існували елементи інституту правоохоронних органів, оскільки додержання первісних традиційних норм, різноманітних табу (заборон) було аксіомою для всіх членів роду й племені. Логічним наслідком невиконання ustalених правил поведінки було засудження та покарання винних. Такі діяння нині кваліфікують як кримінальні правопорушення. Будь-які тогочасні провини були наслідком порушення встановлених норм поведінки – звичаїв, традицій. Відповідно, захисною реакцією на ці дії був розшук винуватця та помста [4].

Власне тому застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві розпочинається з появою перших типів держави, коли почали призначати чиновників для розслідування окремих видів злочинів.

При цьому, правові постулати містили деякі рекомендації криміналістичного характеру щодо збирання, дослідження й оцінювання доказів судом, але вони мали окремий, розрізнений характер і були пов'язані з певними клятвами, випробуванням вогнем, каліченням та клеймуванням порушників закону [5, с. 221].

Застосування спеціальних знань у виявленні, розкритті, розслідуванні та запобіганні кримінальним правопорушенням – складне явище правової дійсності, процес, до якого залучені різні суб'єкти діяльності, багатоаспектне поняття, від адекватного розуміння якого, багато в чому залежить результативність виявлення, вилучення, дослідження та використання доказової інформації у кримінально-процесуальній діяльності.

Насамперед визначимо поняття «спеціальні знання у кримінальному процесі України» як наукові знання, практичні вміння та навички, які сформувалися в особи під час здобуття професійної освіти, проходження спеціальної підготовки, курсів підвищення кваліфікації, досвіду роботи тощо та які можна використати відповідно до процедурних правил кримінального процесуального закону для вирішення завдань кримінального провадження.

Водночас А. М. Таранова наголосила, що поняття «спеціальні знання» не містить у собі знань юридичних, оскільки за своїм змістом для органів дізнання, слідства й суду вони хоча і є спеціальними, але становлять основу їх професійної діяльності з правильного вирішення правових питань у період провадження досудового слідства й судового розгляду у кримінальних справах [6].

На думку М. С. Цуцкірідзе, спеціальні знання – це професійні знання, отримані в результаті навчання, а також навички, здобуті обізнаною особою у процесі практичної діяльності в різних галузях науки, техніки та інших суспільно корисних галузях людської діяльності, що використовуються разом з науково-технічними засобами при проведенні експертизи. Однак у цьому визначенні галузь використання спеціальних знань обмежується тільки проведенням експертизи [7]; О. Г. Рувін зауважує, що спеціальні знання – це не загальновідомі у судочинстві наукові, технічні і практичні знання, навички і вміння, набуті у результаті професійного навчання або роботи з визначеної спеціальності особою, яка залучається як спеціаліст чи експерт для з'ясування обставин справи чи надання висновку з питань, для вирішення яких потрібне їх застосування. Крім цього, автор вважає, що юридичні знання в судочинстві складають основу професійної діяльності особи, яка здійснює досудове розслідування або правосуддя. Вони забезпечують виконання ними своїх професійних функцій і компетентне вирішення правових питань, що виникають у слідчій і судовій практиках. Тому для професійної діяльності слідчого, слідчого судді і судді юридичні знання є професійно обов'язковими [8].

Спеціальні знання, на слухну думку А. В. Боднар, є сукупністю науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють особи (спеціалісти) у межах будь-якої професії в різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла. Водночас викликає сумнів доцільність та доречність використання терміну «ремесло» у визначенні спеціальних знань, оскільки при проведенні судової експертизи спеціальні знання «у ремеслі» можуть бути затребувані вкрай рідко [9].

Наголошуючи на неправовій природі спеціальних знань, К. М. Ковальов пропонує визначити їх як неправові науково-професійні знання і навички, здобуті в результаті навчання і практичної діяльності в певній галузі, що використовуються для збирання і дослідження інформації під час розкриття і розслідування злочинів [10].

Метою застосування спеціальних знань є сприяння збиранню доказової та орієнтуючої інформації для розкриття, розслідування та запобігання злочину. На думку М. В. Кривоноса питання про цільове застосування спеціальних знань тісно пов'язані з формами їх застосування при розслідуванні злочинів. При висвітленні форм і видів використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів виходять з аналізу норм КПК України, які визначають права й обов'язки суб'єктів, що беруть участь у проведенні тих чи інших процесуальних дій. Проте слід також враховувати мету їх застосування, а також способи реалізації [11].

Як відомо, однією із форм застосування спеціальних знань є участь спеціаліста під час проведення слідчих дій. Мета залучення спеціаліста до участі у слідчих (розшукових) дій – це розширення практичних можливостей слідчого в кваліфікованому проведенні тих чи інших слідчих дій, досягнення при цьому повного, об'єктивного і всебічного з'ясування обставин події, що розслідується, сприяння своїми професійними знаннями і навичками виявленню, фіксації та вилученню доказів. Особливістю цієї форми застосування спеціальних знань є те, що закон розрізняє два види їх участі при проведенні слідчих дій – факультативне і обов'язкове. Факультативна участь передбачає залучення спеціаліста слідчим не завжди, а тільки в тих випадках, коли це необхідно [12].

У кримінальних провадженнях проти про життя і здоров'я особи завжди потрібний спеціаліст у галузі судової медицини, а при неможливості його участі – інший лікар для огляду трупа на місці його виявлення.

Найчастіше при розслідуванні неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником виникає необхідність у використанні спеціальних медичних та фармацевтичних знань.

Спеціальні медичні знання широко використовуються у сфері кримінального судочинства. У зв'язку з цим треба мати точне уявлення про поняття «медичні знання, застосовувані в кримінальному судочинстві».

А. М. Таранова вважає, що спеціальні медичні знання, які використовуються в кримінальному судочинстві, треба розуміти сукупність знань спеціаліста, який має вищу медичну (фармацевтичну) або середню спеціальну освіту, відповідні навички і досвід роботи на посаді судово-медичного експерта, лікаря чи іншого медичного працівника, залучається у передбаченому законом процесуальному порядку органом розслідування, прокурором, судом для своєчасного, точного й повного встановлення обставин медичного (біологічного) характеру під час розслідування і судового розгляду справ [6]. На думку, І. Г. Галдецької визначення спеціальних медичних знань, які використовують в кримінальному судочинстві це знання, властиві професійній медичній діяльності, які застосовують при розслідуванні злочинів та розгляді кримінальних справ в суді з метою розкриття, розслідування злочинів і вирішення кримінальних справ у випадках і порядку, встановлених законом [2]; Є. В. Ковалевської – це знання з традиційної, наукової медицини, застосування яких є доцільним або обов'язковим для встановлення обставин медичного характеру у процесі доказування в кримінальних провадженнях, та якими володіють фахівці, що мають медичну освіту та кваліфікацію у галузі знань «охорона здоров'я», відповідну спеціальність, професійні навички та досвід роботи [3].

У визначенні виділяються характерні ознаки спеціальних медичних знань: 1) це сукупність глибоких професійних знань в галузі медицини, а також навичок з їх застосування; 2) це знання, якими володіє обмежене коло осіб, що мають відповідну теоретично-практичну медичну підготовку; 3) вони мають дійсний характер, тобто характеризують професійну медичну діяльність; 4) це знання, необхідні для всебічного, повного та об'єктивного з'ясування обставин, які входять до предмету доказування по кримінальній справі; 5) порядок їх застосування регламентований законом.

Спеціальні медичні знання мають важливе значення для доказування конкретних фактів при розслідуванні. Так, можна допитати лікаря-хірурга, який обробляв рану або провів операцію, про напрям каналу рани, його глибину, ширину і тим самим установити приблизні розміри знаряддя злочину. Такі відомості мають суттєве значення для судово-медичної експертизи, оскільки після проведеного лікування встановити їх важко [13].

Нині спеціальні медичні знання в кримінальному судочинстві застосовуються у таких формах: а) безпосереднє використання цих знань слідчим, прокурором під час розслідування злочинів; б) проведення різних видів судово-медичних експертиз; в) проведення огляду фахівцем у галузі судової медицини, окремо, в галузі медицини; г) участь лікарів-спеціалістів у галузі судової медицини, інших лікарів і середнього медичного персоналу в підготовці до провадження слідчих дій; д) участь судових медиків, інших лікарів, середнього

медичного персоналу в провадженні слідчих дій; е) консультації з медиками в питаннях, що потребують знань з різних напрямів медичної науки і практики; є) одержання письмових довідок від спеціалістів-медиків з питань, що стосуються розслідуваної події; ж) використання відомчих матеріалів бюро судово-медичної експертизи (актів огляду, біологічних, хімічних та інших досліджень), а також різної медичної документації поліклінік, лікарень для доказування; з) виконання спеціалістами-медиками на вимогу органів розслідування, прокурора й суду різних досліджень, перевірок тощо [14].

Є. В. Ковалевська висвітлює комплекс проблемних питань, що виникають при використанні спеціальних медичних знань під час досудового розслідування, зокрема, при провадженні судово-медичної експертизи.

За результатами вивчення доктринальних і нормативних джерел зміст елементів структури спеціальних медичних знань складається з: теоретичних знань із різних галузей медичної науки, отриманих спеціалістом – медичним працівником (лікарем) або судово-медичним експертом під час навчання та спеціальної підготовки; професійних навичок з відповідної лікарської спеціальності; професійного вміння з відповідної лікарської спеціальності; професійного досвіду як необхідної умови компетентності обізнаної особи [3].

Слідчі (розшукові) дії та проведення судово-медичної експертизи є основними формами використання спеціальних медичних знань. Весь процес залучення обізнаних осіб до слідчих (розшукових) дій ґрунтується на практиці слідчої діяльності. Наприклад, при проведенні такої слідчої (розшукової) дії як огляд місця події або огляд трупа, слідчо-оперативна група, яка прямує на місце скоєння злочину, звертається до місцевого бюро судово-медичних експертиз та залучає до свого складу чергового судово-медичного експерта. Якщо ми говоримо про міста, райони або сільську місцевість, де може просто не бути в наявності судово-медичного експерта, про що свідчать дані щодо неуккомплектованості штатів працівників бюро судово-медичної експертизи, слідчо-оперативна група повинна залучити до свого складу місцевого лікаря або фельдшера, який знаходиться на чергуванні в певній лікарні, поліклініці або фельдшерському пункті. У бюро судово-медичних експертиз, лікарнях, поліклініках та фельдшерських пунктах повинен бути журнал, куди залучені до складу слідчо-оперативної групи фахівці повинні заносити дані про участь в слідчих (розшукових) діях; освідування – найчастіше проводиться у районних, міських та районних у містах управліннях Національної поліції України, фахівці у галузі медицини самостійно за викликом або постановою слідчого прибувають на місце її проведення. Слідчі також можуть доставити потерпілих та підозрюваних осіб до закладу охорони здоров'я для проведення освідування, де є відповідні фахівці; слідчого експерименту та ексгумації у слідчого є вже більше часу, щоб підібрати лікаря відповідної спеціальності, або залучити судово-медичного експерта. Слідчий має достатньо часу спланувати проведення таких слідчих (розшукових) дій, тактично сформулювати послідовність всіх процесуальних дій, визначити коло питань, які необхідно поставити фахівцю. Залучення осіб, що володіють спеціальними медичними знаннями, для проведення огляду трупа пов'язаного з ексгумацією відбувається на підставі постанови прокурора, а для проведення слідчого експерименту – на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором. Надіслана попередньо до закладу охорони здоров'я, де працює спеціаліст – медичний працівник або до бюро судово-медичних експертиз постанова прокурора про проведення ексгумації або ухвала слідчого судді про проведення слідчого експерименту надає також таким фахівцям достатньо часу, щоб підготовувати засоби та пристрої, методи, які будуть використані під час проведення самої слідчої (розшукової) дії. Слідчі розуміють, що під час судового розгляду справ в кримінальних провадженнях судді, які теж розуміють значимість цих слідчих (розшукових) дій, звертатимуть увагу на наявність та правильність винесеної постанови, що в подальшому може виключити маніпулювання сторони захисту щодо прогалин в процесуальному оформленні проведення цих слідчих (розшукових) дій [3].

Визначаючи мету та значення залучення спеціаліста до участі у слідчих (розшукових) дій можна сказати, що це розширення практичних можливостей слідчого в кваліфікованому проведенні тих чи інших слідчих дій, досягнення при цьому повного, об'єктивного

і всебічного з'ясування обставин події, що розслідується, сприяння своїми професійними знаннями і навичками виявленню, фіксації та вилученню доказів.

Висновки. Серед злочинів проти особи особливу небезпеку становлять ті, що посягають на життя та здоров'я особи. Особливості розслідування таких злочинів зумовлюються об'єктивними і суб'єктивними чинниками. В першу чергу це стосується широкого розмаїття способів позбавлення особи життя або заподіяння тілесних ушкоджень, що безпосередньо впливає на слідову картину і зумовлює активне використання спеціальних знань, зокрема в галузі медицини, при обранні засобів і методів дослідження для отримання інформації, необхідної для встановлення особи, яка вчинила такий злочин.

Таким чином, аналізуючи розвиток участі обізнаних у медицині осіб у розслідуванні злочинів, можна зробити висновок про значний ступінь історичної обумовленості змін кримінально-процесуальної регламентації використання спеціальних медичних знань в кримінальному судочинстві, які відбуваються в теперішній час. Як зарубіжна, так і вітчизняна правова історія і практика містять достатню кількість прикладів формування окремої правової бази використання медичних знань при розслідуванні злочинів. Історичний досвід, який накопичено на сьогоднішній день може послужити суттєвим підґрунтям для подальшого удосконалення нормативно-правового регулювання використання спеціальних знань в галузі судової медицини в кримінальному процесі на сучасному етапі.

Список використаних джерел:

1. Тимчишин А. М. Спеціальні знання у кримінальному процесі України: монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 362 с.
2. Галдецька І. Г. Правові та наукові основи використання спеціальних медичних знань при розслідуванні злочинів: дис ... канд. юрид. наук. Київ. 2011. 231 с.
3. Ковалевська Є. В. Використання спеціальних медичних знань під час розслідування злочинів: дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2018. 298 с.
4. Копча Н. В. Використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення: теорія та практика: монографія. Одеса: «Юридика», 2023. 244 с.
5. Тимчишин А. М. Генезис розвитку наукових уявлень про спеціальні знання у розслідуванні кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 2. С. 220–223.
6. Таранова А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником: дис... канд. юрид. Наук. Київ, 2020. 228 с.
7. Цуцкіридзе М. С. Кримінально-процесуальна діяльність слідчого: теоретичні, правові та праксеологічні засади: монографія. Київ. 2019. 317 с.
8. Рувін О. Г. Адміністративно-правові засади здійснення контролю за діяльністю судово-експертних установ України: дис. ... д-ра юрид. наук. Суми. 2021. 410 с.
9. Боднар А. В. Використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна: дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2019. 200 с.
10. Ковальов К. М. Визначення давності виготовлення документа: історичний аспект і сучасні тенденції. *Криміналістичний вісник*. 2021. № 1 (35). С. 19–37.
11. Кривонос М. В., Бондар В. С. Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : монографія. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2017. 412 с.
12. Рувін О. Г. Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посіб. Київ: Ліра-К, 2019. 424 с.
13. Арешонков В. В. Теоретичні, правові та праксеологічні засади техніко-криміналістичних досліджень у розслідуванні злочинів: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. 568 с.
14. Пясковський В.В, Черноус Ю. М., Самодін А.В. Криміналістика: підручник. Харків: Право, 2020. 752 с.

ЛЕГЕЗА Ю.О.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного,
господарського та екологічного права,
(Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»)
ORCID: 0000-0002-4896-3178
Scopus Author ID: 57215790362

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.55>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА МИРНІ ЗІБРАННЯ ДЛЯ ПРЕДСТАВНИКІВ ЛГБТ

Метою статті визначено встановлення змісту адміністративно-правового забезпечення реалізації права на мирні зібрання для представників ЛГБТ. Автором з'ясовано, що обмеження реалізації права на мирні зібрання може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. На основі аналізу статті 68 Конституції України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року визначено, що в Україні має гарантуватися неприпустимість обмеження прав і свобод людини при їх здійсненні. Виходячи із змісту положень актів чинного законодавства України визначено, що здійснення прав на свободу зібрань та об'єднання не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. У роботі зроблено висновок, що мирні зібрання є одним із засобів відстоювання людиною і громадянином своїх прав, свобод та інтересів у демократичному суспільстві, то право громадян на свободу мирних зібрань в Україні має гарантуватися та захищатися державою, яка зобов'язана забезпечити його ефективну реалізацію. Здійснення цього права не підлягає жодним обмеженням, крім випадків, установлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Визначено, що намагання провести мирні зібрання за гендерною ідентифікацією, яка визначається на рівні емоційного та інтуїтивного співчуття людиною своєї статевої приналежності або відсутності чіткого визначення такого сприйняття, тобто почуття невизначеності (амбівалентності), не є підставою для визнання таких дій, що створюють загрозу національній безпеці.

Ключові слова: *нормативно-правове регулювання, гендерна ідентифікація, сексуальна орієнтація, мирні зібрання, суб'єктивні публічні права.*

Leheza Yu.O. Administrative and legal provision of the implementation of the right to peaceful assembly for representatives of LGBT

The purpose of the article is to establish the content of administrative and legal support for the realization of the right to peaceful assembly for LGBT representatives. The author clarified that restrictions on the exercise of the right to peaceful assembly can be established by the court in accordance with the law and only in the interests

of national security and public order – in order to prevent riots or crimes, to protect the health of the population or to protect the rights and freedoms of other people. Based on the analysis of Article 68 of the Constitution of Ukraine, the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, it was determined that the inadmissibility of restrictions on human rights and freedoms in their exercise should be guaranteed in Ukraine. Based on the content of the provisions of the acts of the current legislation of Ukraine, it is determined that the exercise of the rights to freedom of assembly and association is not subject to any restrictions, with the exception of those established by law and necessary in a democratic society in the interests of national or public security, to prevent riots or crimes, to protect health or morals or to protect the rights and freedoms of others. The work concludes that peaceful assembly is one of the means of defending one's rights, freedoms and interests by a person and a citizen in a democratic society, so the right of citizens to freedom of peaceful assembly in Ukraine must be guaranteed and protected by the state, which is obliged to ensure its effective implementation. The exercise of this right is not subject to any restrictions, except for cases established by law in the interests of national security and public order in order to prevent riots or crimes, to protect public health or to protect the rights and freedoms of other people. It was determined that efforts to hold peaceful gatherings based on gender identification, which is determined at the level of emotional and intuitive sympathy by a person for his gender or the lack of a clear definition of such perception, that is, a feeling of uncertainty (ambivalence), is not a basis for recognizing such actions that pose a threat to national security.

Key words: *legal regulation, gender identification, sexual orientation, peaceful assembly, subjective public rights.*

Постановка проблеми. Реалізація права особи на мирні зібрання відноситься до системи суб'єктивних публічних прав особи незалежно від її гендерної чи сексуальної ідентифікації. Питання гендерної ідентифікації тривалий час на рівні нормативно-правового регулювання обмежувалось колом питань щодо реалізації права особи на охорону здоров'я, на захисту права на статеvu недоторканість. І лише впродовж останніх років відбувається поступове нормативне відображення його змісту не лише як складової прав особи, що забезпечують її фізичне існування, але і як складової прав, що визначають її соціальне буття. Гендерна ідентифікація визначається на рівні емоційного та інтуїтивного співчуття людиною своєї статевої приналежності або відсутності чіткого визначення такого сприйняття, тобто почуття невизначеності (амбівалентності). При цьому попри усталену медичну практику та медичні протоколи, які передбачають, що гендерна ідентифікація має відбутися для людини у віці від двох до трьох років, це питання для окремої людини практично може не бути вирішено впродовж всього її життя, що вимагає від держави створення адміністративного забезпечення статевої, сексуальної та гендерної свободи, що в тому числі має полягати у створенні умови для проведення мирних зібрань, демонстрацій, маршів, що мають повернути увагу громадськості до такого проблеми, і таким чином, підвищити ефективність захисту прав особи.

Стан наукової розробки проблеми. Встановлення змісту механізму забезпечення суб'єктивних публічних прав особи тривалий час перебувало у межі наукових розробок вітчизняних вчених, де варто виокремити публікації П.М. Рабіновича, А.М. Колодія, О.Ф. Фрицького, О.В. Петришина та інших вчених, які на рівні загальнотеоретичних наукових праць висвітлювалось уявлення про систему прав людини, виокремлення окремого змісту прав особи у взаємовідносинах у сфері публічного управління.

Проблематика проведення мирних зібрань безпосередньо розглядалась у публікаціях Є. А. Кобрусєвої [1, с. 195–197], О. І. Безпалової [2], та ряду інших, але при цьому питання

захисту прав представників ЛГБТ не розглядалось, не відокремлювалось, попри його важливість та актуальність.

З врахуванням зазначеного *метою даної статті* є встановлення змісту адміністративно-правового забезпечення реалізації права на мирні зібрання для представників ЛГБТ.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 39 Конституції України встановлюється, що громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [3]. Статтею 68 Конституції України гарантується неприпустимість обмеження прав і свобод людини при їх здійсненні.

Виходячи із змісту Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [4], ратифікованої Верховною Радою України згідно із Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року» [5] визначено, що здійснення прав на свободу зібрань та об'єднання не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Згідно із Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, ратифікований ще Указом президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 року № 2148-VIII [6] встановлюється право особи на мирні збори (ст. 21). Не допустимим є обмеження реалізації такого права, крім тих, які накладаються відповідно до закону і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи суспільної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб.

Відповідно до статті 315 Цивільного кодексу України передбачається право фізичних осіб на мирні збори, конференції, засідання, фестивалі тощо, що також може бути обмежено лише на підставі закону [7].

Виходячи із змісту положень Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР встановлюється, що до відання виконавчого комітету Одеської міської ради належать повноваження щодо вирішення відповідно до закону питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, видовищних та інших масових заходів; здійснення контролю за забезпеченням при їх проведенні громадського порядку (ст. 38) [8]. Подібний підхід підтримано у ряді наукових публікацій [9, с. 107–111].

Попри наявність такого нормативного положення практика його правозастосування є неоднозначною, що підтверджується відповідною судовою практикою. В якості прикладу необхідно звернути дослідницьку увагу на рішення Касаційного адміністративного суду у складі Верховного суду від 23 жовтня 2019 року у справі № 815/4612/15 [10].

Предметом адміністративного позову у досліджуваній справі стало реалізація права особи на свободу мирних зібрань, що було ініційовано за рішенням організаційного комітету фестивалю квір-культури «Одеса Прайд-2015», в рамках проведення якого було заплановане проведення відкритих дискусійних площадок, показ короткометражних фільмів на проблематику СОГІ та мирної акції у формі демонстрації «Марш Рівності». Відповідно до вказаного повідомлення початок вищезгаданого «Маршу Рівності», в якому візьмуть участь представники ЛГБТ-спільноти: лесбійки, геї, бісексуали та трансгендери, має відбутися о 9:30 годині 15 серпня 2015 року в центральній частині м. Одеси.

Заборона проведення даного заходу пов'язувалась із запобіганням масовим порушенням громадського порядку, що обумовлювалось, зокрема, проведенням 14.08.2015 о 19:30 годині у м. Одесі в ЦПКтаВ ім. Т.Г. Шевченка на стадіоні ФК «Чорноморець» матчу між командами ФК «Шахтар» (м. Донецьк) та ФК «Дніпро» (м. Дніпропетровськ); а 16.08.2015 о

19:00 годині у вказаному місці також планується проведення футбольного матчу між командами ФК «Чорноморець» (м. Одеса) та ФК «Зоря» (м. Луганськ).

Судами першої та другої інстанцій було встановлено, що у справі була відсутня належний обсяг інформації про заплановані заходи, а саме, не було визначено форми проведення всіх запланованих заходів, часу, місця їх проведення, в тому числі й маршруту руху запланованого Маршу Рівності, орієнтовної кількості учасників заходів, не наведено будь-якої інформації про уповноважених (організаторів) відповідних заходів.

Позиція Верховного Суду виходить із того, що відповідно до чинного законодавства є відсутнім механізм попереднього узгодження умов проведення мирного зібрання, тоді як чинним законодавством України встановлено повідомний характер проведення мирних зібрань, що не передбачає отримання від органів влади відповідних погоджень, однак зобов'язує організаторів заходу самостійно надавати вичерпну інформацію про запланований захід.

Крім того Верховний Суд обґрунтував помилковість застосування судами першої та другої інстанції Указу Президії Верховної Ради СРСР від 28.07.1988 № 9306-XI «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР» [11].

Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року №4-рп/2001 (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання) роз'яснено, що положення частини першої статті 39 Конституції України щодо завчасного сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій в аспекті конституційного подання треба розуміти так, що організатори таких мирних зібрань мають сповістити зазначені органи про проведення цих заходів заздалегідь, тобто у прийнятні строки, що передують даті їх проведення. Ці строки не повинні обмежувати передбачене статтею 39 Конституції України право громадян, а мають служити його гарантією і водночас надавати можливість відповідним органам виконавчої влади чи органам місцевого самоврядування вжити заходів щодо безперешкодного проведення громадянами зборів, мітингів, походів і демонстрацій, забезпечення громадського порядку, прав і свобод інших людей. Визначення конкретних строків завчасного сповіщення з урахуванням особливостей форм мирних зібрань, їх масовості, місця, часу проведення тощо є предметом законодавчого регулювання [12].

Саме тому для встановлення категорії «належності» повідомлення про проведення мирних зібрань має бути застосовано положення ст.39 Конституції України, де зазначається вимога завчасності таких сповіщень, і реалізація таких обмежень може бути встановлена лише судом.

У практиці Європейського суду з прав людини рішення у справі «Веренцов проти України» (рішення стало остаточним 11.07.2013) [13] констатовано: «... тоді як Конституція України вимагає завчасного повідомлення органів влади про намір провести демонстрацію та закріплює, що будь-яке його обмеження може встановлюватися лише судом, Указ 1988 року, розроблений відповідно до Конституції СРСР 1978 року, передбачає, що особи, які бажають провести мирну демонстрацію, повинні отримати дозвіл від місцевих органів влади, які також мають право заборонити будь-яку таку демонстрацію. З преамбули Указу зрозуміло, що він був призначений для абсолютно інших цілей, а саме – надання органами влади засобів для висловлення своїх поглядів на користь певної ідеології лише деяким категоріям осіб, що саме по собі є несумісним з самою суттю свободи зібрань, що гарантується Конституцією України. ... Суд також відзначає, що, як загально визнано, постанова Верховної Ради України «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР» стосується тимчасового застосування законодавства Радянського Союзу, і досі парламентом України не було введено в дію жодного закону, який би регулював порядок проведення мирних демонстрацій, хоча статті 39 та 92 Конституції чітко вимагають того, щоб такий порядок було встановлено законом, тобто актом парламенту України. Хоча Суд погоджується з тим, що державі може знадобитися певний час для прийняття законодавчих актів протягом перехідного періоду, він не може погодитися з тим, що затримка у понад

двадцять років є виправданою, особливо коли йдеться про таке фундаментальне право як свобода мирних зібрань» (п. 54, 55) [10; 13].

Отже, позиція Верховного Суду у забезпеченні реалізації права особи на мирні зібрання щодо завчасності повідомлення про їх проведення виходить із вимог розумності строків [10]. У зазначеній справі таке повідомлення відбулось 29 липня 2015 року при спланованості проведення у період з 13 по 16 серпня 2015 року у м. Одесі. У повідомленні додатково акцентувалось, що початок «Маршу Рівності», в якому візьмуть участь представники ЛГБТ-спільноти: лесбійки, геї, бісексуали та трансгендери, має відбутися о 9:30 годині 15 серпня 2015 року в центральній частині м. Одеси.

Верховний Суд прийшов до висновку, що строк з 29.07.2015 (дата подання листа-повідомлення) по 15.08.2015 (дата проведення заходу) є достатнім для того, щоб Одеською міською адміністрацією були вжиті заходи для забезпечення безпеки та охороні громадського порядку.

Виходячи з положень статті 39 Основного Закону України, мирні зібрання є одним із засобів відстоювання людиною і громадянином своїх прав, свобод та інтересів у демократичному суспільстві. Право громадян на свободу мирних зібрань в Україні гарантується та захищене державою, яка зобов'язана забезпечити його ефективну реалізацію. Здійснення цього права не підлягає жодним обмеженням, крім випадків установлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Конституція встановлює вимогу про завчасне сповіщення органів влади про намір провести мирне зібрання для того, щоб зазначені органи мали можливість здійснити підготовчі заходи для забезпечення безперешкодного проведення мирного зібрання, підтримання громадського порядку, охорони прав і свобод учасників мирного зібрання, інших людей.

Участь органів влади полягає у забезпеченні режиму максимального сприяння проведенню мирного зібрання, зокрема, у разі потреби, забезпечення присутності правоохоронних органів з метою дотримання громадського порядку на мирних зібраннях.

При цьому наявність перестороги щодо виникнення загрози громадському порядку має бути підтверджена інформацією про те, що у попередні роки під час таких акцій справді мали місце випадки насильства (рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олімжер проти Австрії» від 29 червня 2006 року) [14]. Такі відомості органом місцевого самоврядування не були наведені.

Крім того, Європейський суд з прав людини неодноразово висловлював свою позицію з цього питання та наголошував: «само собою зрозуміло, що будь-яка демонстрація в громадському місці може викликати певний рівень порушення в звичайному житті та спричинити зіткнення» (Решение Европейского суда по правам человека по делу «Ойа Атаман против Турции (Oya Ataman v. Turkey); аналогічно у справі «BALCIK AND OTHERS v. Turkey»).

Європейський суд з прав людини у розрізі вирішення питання провокацій при проведенні мирних зібрань обґрунтовує, що «право на свободу мирних зібрань забезпечується для всіх, хто має намір організувати мирну демонстрацію. Можливість насильницьких контрдemonстрацій або можливість екстремістів з насильницькими намірами приєднатися до демонстрацій не може, як така, відняти це право» («ARZTE FÜR DAS LEBEN» V. AUSTRIA) [15].

Отже, заборона проведення мирних зібрань в цілому, і зокрема, за участі представників ЛГБТ має ґрунтуватися на наявності реальності загрози порушення громадського порядку, що має бути обґрунтовано як вже наявними попередньо прецедентами, так і аналізом об'єктивних та суб'єктивних характеристик відповідно соціального становища, що панує у суспільстві. При цьому Європейський суд з прав людини неодноразово підкреслював, що реалізація своїх прав меншістю не повинна залежати від схвалення більшістю. Навіть в тому випадку, якщо інтереси певної групи осіб різко відрізняється від інтересів основної маси населення, такі інтереси мають бути дотримані.

Так, зокрема, Європейський суд з прав людини зазначає: «хоча в якихось випадках інтереси особистості можуть бути поставлені в залежність від інтересів групи, демократія не

зводиться до того, що погляди більшості повинні обов'язково переважати; необхідно дотримуватися балансу, який забезпечив би чесне і правильне ставлення до меншин і виключав би будь-які зловживання з боку домінуючої групи» (пункт 63 Рішення у справі Бачковський та інші проти Польщі від 3 травня 2007 [16]).

У справі № 815/4612/15 Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду було ухвалено постанову від 23 жовтня 2019 року, де було обгрунтовано, що обмеження права на мітинг має бути застосовано судом виходячи із наявності реальності загрози громадському порядку, що має бути підтверджено відповідними доказами.

Висновок. З врахуванням того, що мирні зібрання є одним із засобів відстоювання людиною і громадянином своїх прав, свобод та інтересів у демократичному суспільстві, то право громадян на свободу мирних зібрань в Україні має гарантуватися та захищатися державою, яка зобов'язана забезпечити його ефективну реалізацію. Здійснення цього права не підлягає жодним обмеженням, крім випадків, установлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

При цьому необхідно акцентувати увагу, що намагання провести мирні зібрання за гендерною ідентифікацією, яка визначається на рівні емоційного та інтуїтивного співчуття людиною своєї статевої приналежності або відсутності чіткого визначення такого сприйняття, тобто почуття невизначеності (амбівалентності), не є підставою для визнання таких дій, що створюють загрозу національній безпеці.

Список використаних джерел:

1. Кобрусєва Є.А. Щодо питання адміністративно-правового забезпечення права на мирні зібрання в суспільстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 195–197
2. Безпалова О.І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави: монографія. Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2014. 544 с.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
5. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року: Закон України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр#Text>
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 року № 2148-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
7. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
8. Про місцеве самоврядування в Україні: Закону України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
9. Легеза Ю.О., Кулініч К.А. Розгляд питання поняття «публічне адміністрування». *Право і суспільство*. 2016. №6. Ч. 2. С. 107-111.
10. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного суду у справі № 815/4612/15 від 23 жовтня 2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85154116>
11. Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР: Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28.07.1988 № 9306-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v9306400-88#Text> (станом на 01.05. 2022 року не застосовується на території України – авт.)
12. Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001 (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#Text>

13. Справа «Веренцов проти України» (Заява № 20372/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945

14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олінжер проти Австрії» від 29 червня 2006 року. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiV28uthMSFAXUX_rsIHRwIB4sQFnoECA4QA-Q&url=https%3A%2F%2Fhudoc.echr.coe.int%2Fapp%2Fconversion%2Fpdf%2F%3Flibrary%3DCHR%26id%3D001-105475%26filename%3DCASE%2520OF%2520%25C3%2596LLINGER%2520v.%2520AUSTRIA%2520-%2520%255BUkrainian%2520Translation%255D.pdf&usg=AOvVaw3O6fzKi3IE25IIOUHfOsUB&opi=89978449

15. “ARZTE FUR DAS LEBEN” V. AUSTRIA. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57558#:~:text=Plattform%20”Ärzte%20für%20das%20Leben”%20is%20an%20association%20of%20doctors,Austrian%20legislation%20on%20the%20matter.>

16. Рішення ЄСПЛ у справі Бачковський та інші проти Польщі від 3 травня 2007. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ccu/5_3007.pdf

КАМИШАНСЬКИЙ О.Ю.

кандидат юридичних наук,
декан факультету підготовки фахівців
для підрозділів превентивної діяльності
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)
ORCID ID: 0000-0001-8460-0035

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.56>

ВНУТРІШНІЙ ТА ЗОВНІШНІЙ ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ В БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

У науковій статті розглядається питання вивчення ролі та місця внутрішнього і зовнішнього фінансового контролю у системі запобігання порушенням у сфері бюджету. Звертається увага, що у досліджуваному механізмі державні органи представлені органами влади у сфері фінансів. Законодавчі акти регламентують два види державного фінансового контролю – внутрішній та зовнішній.

Аргументовано позицію, що виконавчі органи державної влади здійснюють внутрішній фінансовий контроль з метою контролювання витрат коштів державного бюджету головними розпорядниками бюджетних коштів. Зовнішній фінансовий контроль, натомість, є абсолютно незалежним та ґрунтується на результативності внутрішнього фінансового контролю, формуючи висновки щодо ефективності управління державними фінансами системою органів державної влади.

Наголошено, що впровадження ефективного державного контролю, а отже, і забезпечення відповідальності за порушення в бюджетній сфері, є сьогодні важливим аспектом фінансової та правоохоронної політики в Україні. Звертається увага на відсутність наукової теорії, що проявляється у недостатній розробці організаційних, правових та методологічних аспектів. Наразі триває незавершений процес формування конкретних видів державного контролю та відповідальності в бюджетній сфері, а також відсутня єдина концепція, що ускладнює правозастосування.

Обґрунтовано позицію, щодо необхідності чіткого визначення основних перешкод, які утруднюють оптимальне забезпечення суспільних відносин у сфері державного бюджетного контролю та системи відповідальності, що сприятиме більш ефективному розвитку фінансової системи нашої держави. Для підвищення ефективності взаємодії цих державних інститутів рекомендується створити робочу групу. Це сприятиме досягненню кількох позитивних результатів, зокрема, уніфікації та оновленню підходів інститутів у межах контрольної діяльності, створенню систематизованих класифікаторів порушень, уникненню дублювання заходів при формуванні робочих планів, початку процесу інформатизації та цифровізації, а також впровадженню ризик-орієнтованого підходу.

Ключові слова: бюджетне правопорушення, бюджетна сфера, фінансова відповідальність, внутрішній і зовнішній контроль, законність, публічні фінанси, адміністративна відповідальність.

Kamyshanskyi O. Yu. Internal and external financial control as a mechanism for ensuring the rule of law in the budget sector

The scientific article deals with the issue of studying the role and place of internal and external financial control in the system of preventing budget violations. It is noted that in the mechanism under study, state bodies are represented by authorities in the field of finance. Legislative acts regulate two types of state financial control – internal and external.

The position is argued that the executive bodies of state power exercise internal financial control in order to control the expenditure of state budget funds by the main managers of budget funds. External financial control, on the other hand, is completely independent and is based on the effectiveness of internal financial control, forming conclusions on the effectiveness of public finance management by the system of state authorities.

It is noted that the introduction of effective state control, and therefore ensuring responsibility for violations in the public sector, is now an important aspect of financial and law enforcement policy in Ukraine. Attention is drawn to the lack of scientific theory, which is manifested in insufficient development of organizational, legal and methodological aspects. Currently, the process of forming specific types of state control and responsibility in the public sector continues, and there is no single concept that complicates law enforcement.

The position on the need to clearly define the main obstacles that hinder the optimal provision of public relations in the field of State Budget Control and responsibility system is justified, which will contribute to a more effective development of the financial system of our state. To improve the effectiveness of interaction between these state institutions, it is recommended to create a working group. This will contribute to the achievement of several positive results, in particular, the unification and updating of approaches of institutions within the framework of control activities, the creation of systematic classifiers of violations, avoiding duplication of measures in the formation of work plans, the beginning of the process of informatization and digitalization, as well as the introduction of a risk-based approach.

Key words: *budget offense, budget sphere, financial responsibility, internal and external control, legality, public finance.*

У період війни фінансова система України зазнає значних трансформацій, які продовжуватимуться і в майбутньому. Однією з найбільш актуальних проблем є боротьба з порушеннями бюджетного законодавства та ефективне використання обмежених фінансових ресурсів, отриманих від платників податків в Україні, а також від інших держав та міжнародних організацій. При аналізі проблем діяльності суб'єктів застосування заходів юридичної відповідальності за правопорушення у бюджетній сфері та шляхів їх вирішення, з позиції державних інститутів слід глибоко вивчити механізм бюджетного контролю, зосереджуючись на взаємодії між його складовими під час його реалізації. Це є обов'язковим у зв'язку з тим, що будь-яка фінансова діяльність прямо чи опосередковано пов'язана з ключовим аспектом – бюджетом, який виступає основним фінансовим законом держави та забезпечує її функціонування. Отже, надзвичайно важливим стає якість проведеного контролю, яка може бути досягнута через максимальне підвищення ефективності взаємодії між учасниками та повноти обмінюваної інформації на всіх етапах бюджетного процесу.

Питанням забезпечення законності у бюджетній сфері були присвячені, зокрема, праці таких вчених як Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. П. Гетманець, Т. О. Голоядова, О. С. Дніпров, Е. С. Дмитренко, І. М. Проць, Д. Б. Санакоєв, В. П. Мороз, В. В. Єфімов та інші. Однак питання взаємодії внутрішнього та зовнішнього фінансового контролю з метою забезпечення законності в бюджетній сфері залишається недостатньо дослідженим та потребує подальшого вивчення.

Метою статті є дослідження місця та ролі внутрішнього і зовнішнього фінансового контролю у системі протидії порушенням у бюджетній сфері.

Необхідно відзначити, що державні інститути у цьому механізмі представлені органами державної влади у фінансовій сфері. Нормативно-правові акти фіксують два типи державного фінансового контролю: внутрішній та зовнішній. Далі слід розглянути функціональну роль обох видів контролю в механізмі управління державними фінансами, як передумови діяльності суб'єктів застосування заходів адміністративної та фінансово-правової відповідальності за правопорушення у бюджетній сфері [1].

Внутрішній фінансовий контроль здійснюється виконавчими органами державної влади з метою нагляду за витратами коштів державного бюджету головними розпорядниками бюджетних коштів. З іншого боку, зовнішній фінансовий контроль є абсолютно незалежним та базується на результативності внутрішнього фінансового контролю, подаючи висновки щодо ефективності управління державними фінансами системою органів державної влади.

Внутрішній фінансовий контроль виконується Державною аудиторською службою України (Держаудитслужбою). Завданням Держаудитслужби є реалізація державної політики у сфері державного фінансового контролю, здійснення державного фінансового контролю, спрямованого на оцінку ефективного, законного, цільового, результативного використання та збереження державних фінансових ресурсів, досягнення економії бюджетних коштів, внесення Міністру фінансів пропозицій щодо формування державної політики у сфері державного фінансового контролю [2].

Відповідно до Положення про Державну аудиторську службу України (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 року № 43), Державна аудиторська служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів та який реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю [3].

Згідно з положеннями Бюджетного кодексу України, Державна аудиторська служба України забезпечує виконання своїх обов'язків для забезпечення додержання державного бюджету, контролю за виконанням бюджетів у системі державного фінансування та проведення попереднього та поточного фінансового контролю за операціями з державним бюджетом головними розпорядниками, розпорядниками та отримувачами коштів державного бюджету.

Такі заходи спрямовані на забезпечення ефективного та дієвого використання коштів державного бюджету, а також на попередження та виявлення можливих випадків корупції, недбалості або неправомірного використання державних ресурсів. Державна аудиторська служба має за мету не лише контролювати, а й консультувати установи та організації щодо оптимізації фінансових процесів та вдосконалення систем управління фінансами, сприяючи тим самим забезпеченню стабільності та ефективності фінансової системи держави.

Зовнішній державний фінансовий контроль здійснює Рахункова палата України, що також повністю незалежна від органів виконавчої влади та інших суб'єктів у сфері використання бюджетних коштів, і є організаційно незалежним інститутом. Рахункової палати в досліджуваній сфері керується положеннями Конституції України, Закону України «Про Рахункову палату», стандартами і регламентами, а також іншими законами та рішеннями, прийнятими на різних рівнях. Рахункова палата аналізує виявлені відхилення за показниками, здійснює перевірку заходів для їх усунення та в разі порушень передає інформацію до правоохоронних органів.

Важно підкреслити, що між внутрішнім та зовнішнім контролем існує послідовний зв'язок, який визначає тісну взаємодію в сфері обміну інформацією. Ця взаємодія охоплює різні аспекти, такі як: координація планів контрольних заходів, обмін інформацією про результати проведених перевірок та виявлені порушення, а також спільна розробка карт ризиків та рекомендацій щодо їх усунення. Для покращення якості обміну інформацією та залучення Рахункової палати до системи контролю, проведено налагодження інформаційної взаємодії між зазначеними суб'єктами. Така взаємодія має бути

регульована угодою, яка включатиме принципи, порядок участі та обсяг інформації для спільного використання.

В Україні існує значна кількість законів та інших правових актів, регулюючих державний бюджетний контроль та порядок діяльності органів державної влади, уповноважених на його здійснення та застосування заходів відповідальності. Однак вони не встановлюють чітких взаємовідносин між контрольними органами різних гілок влади та об'єктами державного бюджетного контролю ефективніше [4]. Навпаки, часто вони призводять до дезорганізації або охоплюють лише частково області економічної діяльності, залишаючи їх поза контролем влади. Варто відзначити, що чинне законодавство України не містить чіткого визначення терміну «бюджетний контроль». Так, у статті 26 Бюджетного кодексу України використовується вираз «контроль за дотриманням бюджетного законодавства», спрямований на забезпечення ефективного та результативного управління бюджетними коштами. Цей контроль проводиться на всіх етапах бюджетного процесу його учасниками відповідно до положень Бюджетного кодексу України та інших нормативно-правових актів [5].

Брак обґрунтованої концепції державного бюджетного контролю як системного погляду на його мету, завдання, форми, методи організації та здійснення, а також як програмного документа, що відображає перспективи і стратегічні напрямки розвитку державного бюджетного контролю в країні, є суттєвим недоліком вітчизняної правової бази [6]. Розробка концепції бюджетного контролю на довгострокову перспективу як програмного документа слід розглядати, передусім, як вирішальний фактор для забезпечення стабільності в економіці та стимулювання економічного зростання, яке виявляється через об'єктивний контроль.

Як слушно зазначає Т. О. Голоядова, світовий досвід доводить, що удосконалення комплексності бюджетного контролю в Україні тісно пов'язане із його якістю на всіх етапах та ефективністю надання адекватних відповідей фінансовими органами, головними розпорядниками та іншими органами влади на результати контролю. Це означає реагування на виявлені факти нецільового та неефективного використання бюджетних коштів шляхом вжиття заходів щодо відшкодування незаконних витрат, регулювання обсягів фінансування та приведення їх у відповідність до нормативно-правових актів, що регулюють бюджетний процес в Україні. Важливим елементом цього процесу є впровадження інформаційних технологій з метою підвищення рівня інформаційної взаємодії між контрольними органами, а також розробка механізму співпраці між органами законодавчої та виконавчої влади [7].

Важливо підкреслити, що ефективна організація державного контролю та належна відповідальність за порушення у бюджетній сфері сьогодні є ключовим аспектом фінансової та правоохоронної політики України. Однак, в той же час, слід відзначити відсутність достатньої наукової теорії, що проявляється у недостатній розробці організаційних, правових та методологічних аспектів. Наразі процес формування конкретних видів державного контролю та відповідальності в бюджетній сфері залишається незавершеним, а також відсутня єдина концепція, що ускладнює правозастосування.

Дана ситуація підкреслює потребу у глибшому дослідженні та розвитку наукової бази щодо державного контролю в бюджетній сфері. Важливо створити консолідований підхід до розробки організаційних та правових рамок, які б дозволили ефективно впроваджувати контрольні механізми та забезпечувати відповідальність за порушення в цій сфері.

Для досягнення цієї мети можна використовувати міжнародний досвід та кращі практики, а також активно залучати експертів у галузі фінансів, права та адміністративного управління. Подальша робота в напрямку уніфікації концепцій та стандартів державного контролю сприятиме більш ефективному функціонуванню бюджетної системи та забезпечить високий рівень довіри до управління державними фінансами.

Таким чином, для того, щоб державний бюджетний контроль та система відповідальності допомагали більш ефективному розвитку фінансової системи нашої держави, необхідно чітко визначити основні труднощі, які перешкоджають їх оптимальному функціонуванню, а також забезпечити прийняття на державному рівні концепції розвитку бюджетного контролю.

З метою підвищення ефективності взаємодії відповідних державних інститутів рекомендуємо створити робочу групу. Зазначене дозволило б досягти ряду позитивних результатів, зокрема, вирівняти та оновити підходи інститутів в межах контрольної діяльності, систематизовані класифікатори порушень, уникнути дублювання заходів при формуванні робочих планів, розпочати процес інформатизації та цифровізації, і впровадити ризик-орієнтований підхід. Отже, взаємодія розглядуваних державних інститутів має значний вплив на якість та ефективність контролю. З підвищенням рівня інформаційного обміну та узгодженості заходів спостерігається зменшення навантаження як на об'єкти контролю, у випадку дублювання перевірок, так і на контролерів, що суттєво впливає на оцінку використання коштів державного бюджету та підвищує рівень безпеки фінансово-економічної сфери державної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Битяк Ю. П. Адміністративне право України: підручник / за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. 2-ге вид., переробл. та доповн. Х.: Право, 2013. 656 с.
2. Зміст та принципи діяльності Державної аудиторської служби. URL: <https://dasu.gov.ua/ua/plugins/userPages/3504>.
3. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.02.2016 № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF/conv#Text>
4. Організація виявлення і розслідування фінансових та економічних злочинів : зб. метод. рек. / Д.Б. Санакоєв, В.П. Мороз, В.В. Єфімов та ін. Дніпро: ДДУВС, 2022. 460 с.
5. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50. С. 1778.
6. Ilchenko O., Brusakova O., Burchenko Y., Yaroshenko A., Bagan Y. (2021) The role of a defence industry in the system of national security: a case study. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8: 438–454.
7. Голядова Т. О. Правові аспекти визначення бюджетного контролю України згідно з міжнародними стандартами. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. № 2 (14). С. 108–115.
8. Panova, N., Shapovalova, I., Ishchenko, I., Moroz, V., & Kurbatova, I. Protection of human rights and freedoms as a component of the preventive function of the police force: La protección de los derechos humanos y las libertades como componente de la función preventiva de los cuerpos de policía. *Cuestiones Políticas*, 2022. 40 (74), 383–392.
9. Yevhen, L.; Prymachenko, D.; Moroz, V.; Pakulova, T.; Salo, O. Legal status of the territory of crimea after the accession of russia r. *Curso dir. Unifor-mg, Formiga*, v. 13, n. 2, p. 28–37, jul./dez. 2022
10. Мороз В.П., Паршин Ю.І., Богуславський М.Г., Козін В.В. Громадська оцінка діяльності департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 255–258.

МОРОЗ С.С.

кандидатка юридичних наук, адвокатка
доцентка кафедри адміністративного
права, процесу та митної безпеки
(Державний податковий університет)
ORCID ID: 0009-0009-0499-3170

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.57>**ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ ТЕКСТІВ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ**

Сьогодні майже всі держави світу є учасниками міжнародних відносин, відповідно вони укладають міжнародні домовленості. Зазначені угоди потребують подальшого виконання. Очевидно, що з часом політика уряду країн чи світові тенденції можуть змінюватися, як і наприклад особовий склад осіб, що виконуватимуть домовленості. Відповідно перевага надається національним інтересам чи стратегіям уряду. Зазначене може породжувати різне трактування умов укладених угод.

Актуальність дослідження обумовлена значною кількістю міждержавних спорів, де сторони керуючись однаковим текстом, який вони попередньо узгодили та підписали, намагаються пояснити законність та належність власних діянь.

Метою даної статті є відображення підходів тлумачення міжнародних договорів. Наприклад, текстуальна (виходячи безпосередньо з текстів домовленостей), теорія намірів (з'ясування намірів сторін під час укладення домовленостей), телеологічна (трактувати договір варто виходячи з мети його існування). Яким саме підходом користуватися обирає суб'єкт тлумачення. Останнім виступає той інститут, якому необхідно провести таке тлумачення, або до якого звертаються чи можуть звернутися для пояснень текстів міжнародних угод чи особливостей їх виконання. Важливо розуміти, що різні країни по-різному здійснюють трактування міжнародних домовленостей.

Однозначно, що тлумачення міжнародного договору, хоч і впливає з тих підходів, якими керується суб'єкт трактування, проте воно повинно відповідати принципам міжнародного права, існуючим міжнародним нормам, правовідносинам та тексту безпосередньо угоди, яку тлумачать. У статті акцентовано увагу на суб'єктах, які здійснюють таке тлумачення (як офіційне, так і неофіційне). Разом з тим запропоновано механізм тлумачення міжнародних угод, який, на нашу думку, допоможе мирному врегулюванню спорів, які можуть виникнути через різницю в розумінні положень угод.

Ключові слова: міжнародний договір, укладення міжнародних договорів державою, виконання міжнародних договорів державою, правове регулювання зобов'язань держави, тлумачення міжнародного договору.

Moroz S.S. Problems of interpreting the texts of international agreements

Today, almost all states of the world are the participants in international relations, accordingly they conclude international agreements. These agreements require further implementation. It is obvious that over time the policies of the governments of the countries or world trends can change, as well as, for example, the personnel of the persons who will carry out the agreements. Accordingly, the priority is given

to national interests or government strategies. The above may lead to different interpretations of the terms of concluded agreements.

The relevance of the study is due to a significant number of interstate disputes, where the parties, guided by the same text that they previously agreed and signed, try to explain the legality and appropriateness of their own actions.

The purpose of this article is to reflect approaches to the interpretation of international treaties. For example, textual (based directly on the texts of the agreements), theory of intentions (clarification of the intentions of the parties during the conclusion of agreements), teleological (the contract should be interpreted based on the purpose of its existence). The interpretation subject chooses which approach to use. The subject is the institute that needs to carry out such an interpretation, or to which they turn or can turn to for explanations of the texts of international agreements or the specifics of their implementation. It is important to understand that different countries interpret international agreements in different ways.

Undoubtedly, the interpretation of an international agreement, although it results from the approaches that are guided by the subject of interpretation, but it must correspond to the principles of international law, existing international norms, legal relations and the text of the agreement being interpreted. The article focuses on the entities that carry out such interpretation (both official and unofficial). At the same time, a mechanism for the interpretation of international agreements has been proposed, which, in our opinion, will help in the peaceful settlement of disputes that may arise due to a difference in the understanding of the provisions of the agreements.

Key words: *international agreement, conclusion of international agreements by the state, implementation of international agreements by the state, legal regulation of state obligations, interpretation of international agreement.*

Вступ: Міжнародний договір є одним з найпоширеніших джерел міжнародного права. Саме за допомогою таких правочинів держави досягають згоди, затверджують спільні умови для правовідносин, формують права та зобов'язання. Проте варто розуміти, що часто договір укладають одні особи, а виконувати доводиться іншим. Відповідно виникають проблеми тлумачення міжнародних домовленостей. Сьогодні існує ряд теорій щодо способів тлумачення міжнародно-правових норм, проте виокремлення підходів не вирішує проблеми тлумачення міжнародних договорів.

Дослідженням питання проблем тлумачення міжнародних договорів займаються такі вчені, як Є.О. Зверев, Ю.В. Тищенко, М.В. Ковальова та інші дослідники права, а також, звісно, дані питання не залишаються поза увагою Комісії ООН з міжнародного права. Проте значна кількість досліджень цього питання не зменшує наявні міжнародні спори, що підтверджує актуальність теми дослідження.

Постановка завдання: Метою даної статті є відображення підходів тлумачення міжнародних договорів. У результаті дослідження нами пропонується власне бачення підходу до тлумачення міжнародних домовленостей, що ймовірно покращить виконання міжнародних угод та зменшить кількість спорів між сторонами.

Результати: Звернемося до дослідження Є.О. Зверева, який вказує, що для тлумачення норм права (зокрема, міжнародних договорів) суди застосовують відповідні теорії [1]:

– текстуалістична, що передбачає чітку відповідність тексту цієї норми права, яка вважається вираженою волею правотворця. Теорія не дозволяє застосування допоміжних матеріалів для з'ясування справжньої волі автора норми,

– теорія намірів пошук волі автора не лише у тексті, а й у позатекстуальних засобах (підготовчих матеріалах, подальшій практиці застосування норми тощо)

– телеологічна, яка базується на твердженні, що тлумачення норми слід здійснювати з огляду на мету її існування, а отже, ця теорія дає можливість відходити як від тексту норми,

так і від оригінальної волі автора (авторів) норми, оскільки з плином часу ці дві характеристики норми можуть залишатися незмінними, а от мета існування цієї норми з часом може стати іншою. [1]

Відповідно кожен суб'єкт, який з тих чи інших причин звертається до міжнародних договорів та має намір виконати їх, чи посилатися на них виходить із одного з зазначених вище підходів.

Разом з тим, суб'єкти міжнародного права відповідно до власного законодавства, традицій тощо самостійно обирають способи тлумачення міжнародних угод. Наприклад, англосаксонський підхід до тлумачення вимагає окремого аналізу (з огляду на його вплив на тлумачення на міжнародному рівні). В основі англосаксонського тлумачення лежить чітке слідування найперше – букві норми, або ж з'ясуванню намірів автора норми (що є виявом застосування теорії намірів). Підтвердженням цього є традиційні для англо-американських договорів їхній великий обсяг та значна деталізація.

Водночас у континентальній правовій системі питання застосування телеологічної теорії тлумачення порушувалися набагато частіше. Суттю норми може бути не лише те, що виражено в тексті, не лише мета її автора під час створення відповідної норми, а й узагалі мета її існування, завдання, яке вона покликана вирішити в суспільстві. Різниця полягає, зокрема, в суті міжнародного договору в національному праві, його місці в цій системі. Так, у романо-германській правовій системі міжнародний договір є, як правило, частиною національного законодавства відповідної держави (моністичний підхід), тоді як у систему загальної права такий договір запроваджується за допомогою національного акту законодавства, який містить норми договору (дуалістичний підхід). У такому випадку англосаксонські судді матимуть уже справу з тлумаченням не стільки міжнародного договору, скільки національного нормативно-правового акта (найчастіше – закону). [2, с. 45–47]

Важливо розуміти, що різні країни по-різному здійснюють трактування міжнародних домовленостей, проте логічною буде презумпція єдиного тексту міжнародного договору. Мережко О.О. зазначає, що у вітчизняній доктрині це правило називають «принципом встановлення єдиного смислу всіх текстів договору». [3, с. 251]

Однозначно, що тлумачення міжнародного договору має відповідати певним засадничим вимогам, як-от: принцип добросовісності; принцип єдності (при тлумаченні неможливе роз'єднання об'єкта і мети договору); принцип ефективності (надання сили та значення положенням договору, який тлумачиться). Важливим принципом тлумачення багатомовних договорів є принцип рівності мов автентичних текстів договорів. До спеціальних принципів тлумачення договорів належать: максимальне використання різномовних текстів договорів при тлумаченні; рівна достовірність текстів договору, автентичність яких встановлена на різних мовах; встановлення єдиного змісту, що закріплені у текстах різними мовами.

При тлумаченні можуть використовуватися і додаткові засоби, якими, як вказано у статті 32 Віденських конвенцій, є підготовчі матеріали та обставини укладення договору. Однак до додаткових засобів можливе звертання лише у тому випадку, якщо тлумачення призводить до неясних або двозначних висновків чи до результатів, які є явно абсурдними чи нерозумними. [4]. Не всі країни є сторонами Віденської конвенції 1969 року, тому вони не враховують правила тлумачення, передбачені статтями 31 і 32 цього акту. Тому при розгляді справ у судах аналізується не стільки текст договору, скільки наміри сторін, а також приділяється увага історії створення документа. [3, с. 272]

Отже, зважаючи на розмаїття видів та способів тлумачення міжнародних договорів, можливі випадки звернення до компетентних органів для вирішення спорів щодо забезпечення належного виконання міжнародних договорів у сфері торгівлі. Відповідно суди чи арбітражні суб'єкти змушені керуватися власними переконаннями, трактувати міжнародні угоди, а сторони доводитимуть правомірність власного трактування. Усе це сприятиме забезпеченню належного виконання державами міжнародних договорів.

Міжнародні договори є предметом тлумачення для багатьох суб'єктів. Питання про належний суб'єкт тлумачення постає як на національному, так і на міжнародному рівні. Так,

досі тривають дебати щодо належних суб'єктів тлумачення Статуту ООН. З-поміж основних називають Суд ООН, Раду Безпеки ООН, Генеральну Асамблею ООН та інші органи ООН. [5, с. 200–204]

Вірогідно, що тлумачення міжнародною організацією буде здійснене без належного юридичного обґрунтування. Часто такі інституції розглядають конкретну ситуацію лише зі своєї вузької точки зору, не звертаючись до інших норм та принципів права, які необхідно врахувати. Часто міжнародні організації відображають не лише конкретну практичну потребу, а й є ще й відображенням принципів і норм міжнародного права. В цьому є певна схожість таких тлумачень із тлумаченнями міжнародних судів. Тобто вони беруть на себе функцію трактування, чим дублюють функцію судів та створюють протиріччя.

Інший суб'єкт тлумачення – національні несудові органи також застосовують міжнародні договори у сфері торгівлі, а відповідно, – здійснюють їх тлумачення. Зокрема, до тлумачень органів виконавчої влади часто дослухаються при винесенні рішень американські суди. Проте національні несудові органи фактично працюють відповідно до цих домовленостей, тому тлумачать міжнародні договори не згідно з міжнародним правом (як міжнародні організації), а відповідно з до норм і принципів національного права. Це суттєво полегшує можливість їх застосування національними судами при вирішенні справ та національними органами для виконання торговельних договорів.

Однак, і тут теж є серйозний недолік. Він якраз і полягає у тому, що національні несудові органи застосовують міжнародний договір (документ створений на основі принципів міжнародного права) на принципах національного права, а відповідно, – так само його тлумачать. В той час як міжнародні організації при тлумаченні міжнародних договорів не враховують принципів національного права (та і не можуть їх враховувати, адже вони різні у кожній державі), то національні несудові органи не враховують той факт, що міжнародний договір – передусім документ, який регулюється міжнародним правом, а отже, розумітися і тлумачитися він повинен передусім як міжнародно-правовий документ, а вже тільки потім слід звертатися до принципів національного права і узгоджувати тлумачення із ними також.

Таким чином, тлумачення несудовими органами (як міжнародними, так і національними) слід враховувати, зважаючи на їх фаховість, водночас застосовувати їх слід дуже обережно, оскільки недоліків може бути теж багато.

Доктринальне тлумачення теж має ряд переваг та недоліків. До перших слід віднести зокрема те, що вчені-юристи, звісно є фахівцями у галузі права, що робить їх вчення (з-поміж яких можуть бути і часто є тлумачення міжнародних договорів) надзвичайно цінними. Нажаль, більшість з їх розробок базуються не на практичному досвіді, а на глибокому теоретичному аналізі, що не можна не враховувати, звертаючись до їх тлумачень при вирішенні справ. Проте, національні суди не зважають на доктрину, що відрізняє їх від міжнародних, в яких вона становить одне з джерел права.

Висновки. Очевидним є наявність проблеми тлумачення норм міжнародних угод, що характерно для будь-якої сфери (договорів з питань безпеки, торгівлі, прав людини тощо). Положення домовленостей часто формулюються універсально та широко, що створює складнощі у виконанні, часто потребує уточнень, переговорів. Так, можливі непорозуміння між трактуванням норм країнами з різних правових сімей, або у разі розходження первинних намірів договірних сторін.

Проте коли справа виходить за рамки двостороннього врегулювання та залучається якась зовнішня сторона, то виникає необхідність відповідного тлумачення. Сьогодні кожна інституція виходить з усталеної практики. Єдині підходи до тлумачення відсутні. На нашу думку, слід проводити триступеневий процес: тлумачення суб'єктами укладення міжнародного договору, тлумачення суб'єктами його виконання, доктринальне тлумачення. У разі якщо наявні розбіжності в розумінні сутності домовленостей, то необхідно проводити переговори між представниками сторін. При неможливості досягнення згоди і таким чином, варто звертатися до міжнародних органів вирішення спорів.

На наш погляд, враховуючи масштаб міжнародних домовленостей, зважаючи на обов'язок в дотриманні принципів міжнародного права, саме окреслений вище механізм триступеневого внутрішнього тлумачення та подальших переговорів, єдиний цивілізований спосіб такого тлумачення.

Список використаних джерел:

1. Зверев Є. О. Тлумачення міжнародних договорів національними судами: європейський досвід та українська практика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/5929> (дата звернення: 10.03.2023).
2. Зверев Є. О. Телеологічна теорія у світлі тлумачення міжнародних договорів національними судами: деякі теоретичні міркування. *Наукові записки*. 2013. Т. 144-145. С. 45–48.
3. Мережко О. О. Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики : монографія. Київ : Таксон, 2002. 344 с.
4. Теліпко В., Овчаренко А. Міжнародне публічне право : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 608 с.
5. C. J. Schwindt. Interpreting the United Nations Charter: From Treaty to World Constitution // U. C. Davis Journal of International Law & Policy. 2000. Volume 6, Issue 2. pp. 193–216.

ЗДРОК О.І.

ад'юнкт кафедри
кримінального процесу та стратегічних
розслідувань
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.58>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОМІРНОГО ОБМЕЖЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ АРЕШТУ МАЙНА

У статті здійснено аналіз чинного кримінального процесуального законодавства щодо регламентації недоторканності права власності в кримінальному процесі та правомірності обмеження вищезазначеної засади під час застосування заходу забезпечення кримінального провадження у вигляді арешту майна. Проаналізовано норми Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та релевантні рішення Європейського суду з прав людини, які регламентують правомірність обмеження недоторканності права власності. Висвітлено теоретичні напрацювання щодо визначення переліку процесуальних дій та заходів під час яких може обмежуватися право власності. Виокремлено ряд проблем в регламентації арешту майна, зокрема щодо відсутності в національному законодавстві дефініції «майно», на яке можна накласти арешт. Запропоновано внести зміни до кримінального процесуального законодавства, з урахуванням відповідних рішень ЄСПЛ та концепції майна, що міститься в Протоколі 1 до ЄКПЛ, тобто не обмежуватися критеріями, які встановлені в ст.170 та ст. 98 КПК України, а включати до цього поняття також інші права, речі, активи, інтереси та блага, відповідно до яких особа може мати певний матеріальний інтерес, а також юридичні документи або акти, які підтверджують право на такі активи або інтерес у них

Зроблено висновок, що на сьогоднішній день і норми національного і норми міжнародного законодавства гарантують забезпечення права власності але передбачають можливість держави в окремих випадках і у визначеному законом порядку обмежувати право власності осіб, зокрема під час застосування таких заходів забезпечення кримінального провадження як: тимчасове вилучення майна, тимчасовий доступ до речей і документів, арешт майна. З метою дотримання принципу правової визначеності, такі обмеження повинні бути чітко врегульовані та однаково зрозумілі для усіх правозастосувачів.

Ключові слова: недоторканність права власності, захід забезпечення кримінального провадження, арешт майна, власність, майно.

Zdrok O.I. Certain aspects of the lawful restriction of the inviolability of property rights during the arrest of property

The article analyzes the current criminal procedural legislation on the regulation of the inviolability of property rights in the criminal process and the legality of limiting the above-mentioned basis when applying a measure to ensure criminal proceedings in the form of seizure of property. The norms of the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, Protocol 1 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and relevant decisions of the European Court

of Human Rights, which regulate the legality of restricting the inviolability of property rights, are analyzed. Theoretical developments on determining the list of procedural actions and measures during which ownership may be limited are highlighted. A number of problems in regulating the seizure of property have been singled out, in particular regarding the absence of the definition of «property» in the national legislation, which can be seized. It is proposed to amend the criminal procedural legislation, taking into account the relevant decisions of the ECHR and the concept of property, contained in Protocol 1c of the ECHR, i.e. not limited to criteria, which are established in Articles 170 and 98 of the CPC of Ukraine, and include other rights in this concept, things, assets, interests and goods, according to which a person may have a certain material interest, as well as legal documents or acts, confirming the right to such assets or interest in them

It is concluded that to date, both the norms of national and international legislation guarantee the provision of property rights, but provide for the possibility of the state in some cases and in the manner prescribed by law to limit the ownership of persons, in particular when applying such measures to ensure criminal proceedings as: temporary seizure of property, temporary access to things and documents, seizure of property. In order to comply with the principle of legal certainty, such restrictions should be clearly regulated and equally understandable to all law enforcers.

Keywords: *inviolability of property rights, measures to ensure criminal proceedings, seizure of property, property, property.*

Недоторканність права власності є однією із засад кримінального провадження, реалізація якої регламентується міжнародним та національним законодавством, зокрема: ст.ст. 7, 16 Кримінального процесуального кодексу України (далі-КПК України) [1], ст. 41 Конституції України [2], Протоколом 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) [3], правовими позиціями Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), що відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [4] а також згідно зі ст. 8, 9 КПК України, визнаються джерелом права, а їх застосування та врахування є обов’язковим під час здійснення кримінального провадження для усіх правозастосувачів.

Так, відповідно до ст. 16 КПК України, позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому КПК України. Без судового рішення допускається лише тимчасове вилучення майна [1].

Як вже зазначалося вище, Конституція України також містить норму, відповідно до якої кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст.41). Відповідно до вищезазначеної статті, ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об’єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об’єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом [2].

Міжнародне законодавство подібно регламентує це питання. Так, зокрема, відповідно до ст. 1 Протоколу 1 до ЄКПЛ, кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням

майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів [3].

Одним із важливих «джерел» розуміння недоторканості права власності у природно-правовому вимірі для держави є, безперечно рішення ЄСПЛ. Зокрема, у п. 90 рішення у справі «Совтрансавтохолдинг проти України» від 25 липня 2002 р., Суд вказує, що відповідно до його прецедентної практики ст. 1 Першого Протоколу ЄКПЛ містить три окремі норми: перша, що виражається в першій фразі першого абзацу та несе в собі загальний характер, виражає принцип поваги до права власності; друга, що міститься у другій фразі того ж абзацу та має предметом уваги позбавлення права власності за певних умов; що стосується третьої, згаданої у другому абзаці, вона визнає саме можливість державам-учасникам регламентувати на власний розгляд використання майна в загальних інтересах. Мета цієї норми Протоколу ЄКПЛ полягає в тому, що перед тим, як розглянути питання про дотримання першої, Суд повинен визначити, чи можуть застосуватися дві останніх. Отже, засада недоторканності права власності у кримінальному провадженні впливає із поваги до права власності, позбавлення права власності та контролю з боку держави щодо використання власності, які закріплені у ст. 1 Протоколу ЄКПЛ [5].

Аналіз практики ЄСПЛ свідчить, що право власності розглядається як органічний елемент всієї системи фундаментальних прав і свобод людини, яке реалізується в нерозривному зв'язку з іншими правами. Інститут права власності є складним і багатогранним, і як наслідок практика Суду щодо його захисту є такою значною і носить різнобічний характер, що далеко не всі правові позиції ЄСПЛ знайшли своє відображення у вітчизняній науці міжнародного права. Крім того, ЄСПЛ ставиться до ЄКПЛ як до «живого організму», що постійно розвивається, у зв'язку з чим, підходи ЄСПЛ до розуміння окремих положень ЄКПЛ та Протоколів до неї, у тому числі і положень щодо права власності, еволюціонують, зазнають часом істотних змін у зв'язку з чим виникає необхідність в аналізі новітніх підходів ЄСПЛ щодо змісту та юридичної природи права власності [6, с.114]. Відповідно до усталеної практики ЄСПЛ володіння майном повинно бути законним [7]. Поняття «законність» у розумінні ЄКПЛ передбачає дотримання відповідних положень національного та міжнародного законодавства а також принципу верховенства права, що включає свободу від свавілля [8-10].

Отже, і норми національного і норми міжнародного законодавства передбачають можливість держави в окремих випадках і у визначеному законом порядку обмежувати право власності осіб, однак з метою дотримання принципу правової визначеності, такі обмеження повинні бути чітко врегульовані та однаково зрозумілі для усіх правозастосувачів.

Відповідно до національного законодавства, наразі наша держава гарантує забезпечення права власності, однак в окремих випадках – дозволяє його обмежувати або навіть позбавляти, зокрема під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а саме під час: тимчасового вилучення майна, тимчасового доступу до речей і документів, арешту майна.

Ряд науковців розширюють цей перелік, і до заходів, які обмежують майнові права громадян, окрім вищеперахованих, відносять ще й: 1) накладення грошового стягнення, 2) внесення застави і звернення застави в дохід держави тощо; 3) ізоляційні заходи (у випадку залишення майна підозрюваного / обвинуваченого без нагляду), 4) особисту поруку, 5) обшук, 6) вирішення питання про речові докази, 7) відсторонення від посади, 8) слідчий експеримент, 9) проведення експертизи, 10) проведення контрольованої та оперативної закупки як різновиду контролю за вчиненням злочину, 11) негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, 12) обстеження місць, житла чи іншого володіння особи, 13) накладення арешту на кореспонденцію, її огляд і виїмка [5; 11]. На нашу думку, це питання є дискусійним та потребує додаткового опрацювання, адже основною метою проведення чи застосування більшості з виокремлених вище додаткових процесуальних дій та заходів – не є обмеження майнових прав, а якщо навіть і говорити про потенційну можливість досягнення такої мети в межах їх застосування чи проведення, то перелік зазначених заходів,

може бути значно ширше, адже гіпотетично можна здійснювати обмеження майнових прав і під час інших дій та заходів, передбачених в КПК України, а не лише перерахованих.

Не ставлячи за мету в науковій статті визначити увесь перелік процесуальних дій та заходів, що містяться в КПК України, які прямо чи опосередковано обмежують право власності, пропонуємо зупинитися лише на одному з них, а саме – на арешті майна, що полягає в тимчасовому, до скасування у встановленому КПК України порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом кримінального правопорушення, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна[1].

Відповідно до вищезазначеної дефініції, арештувати можна не усе майно, а лише те, яке відповідає певним критеріям. Так, у випадку накладення арешту на майно з метою збереження речових доказів – арешт накладається на майно будь-якої фізичної або юридичної особи за наявності достатніх підстав вважати, що воно відповідає критеріям, визначених в ст. 98 КПК України, а саме: відноситься до матеріальних об'єктів, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально-протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально-протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Арешт на комп'ютерні системи чи їх частини накладається лише у випадках, якщо вони отримані внаслідок вчинення кримінального правопорушення або є засобом чи знаряддям його вчинення, або зберегли на собі сліди кримінального правопорушення, або у випадках, передбачених п.п. 1-4 ч.2 ст. 170 КПК України, або якщо їх надання разом з інформацією, що на них міститься, є необхідною умовою проведення експертного дослідження, а також якщо доступ до комп'ютерних систем чи їх частин обмежується їх власником, володільцем або утримувачем чи пов'язаний з подоланням системи логічного захисту. Арешт може бути накладений і на майно, на яке раніше накладено арешт відповідно до інших актів законодавства [1].

Проте, законодавець встановив і певні заборони, щодо застосування вищезазначеного заходу. Так, відповідно до ч. 3 ст. 170 КПК України, забороняється накладати арешт на кошти на єдиному рахунку, відкритому у порядку, визначеному ст. 35-1 Податкового кодексу України, на кошти на рахунках платників у системі електронного адміністрування податку на додану вартість, на кошти, що перебувають на поточних рахунках із спеціальним режимом використання, відкритих відповідно до ст. 15-1 Закону України «Про електроенергетику», на поточних рахунках із спеціальним режимом використання, відкритих відповідно до ст. 19-1 Закону України «Про теплопостачання», на поточних рахунках із спеціальним режимом використання для проведення розрахунків за інвестиційними програмами, на поточних рахунках із спеціальним режимом використання для кредитних коштів, відкритих відповідно до ст. 26-1 Закону України «Про теплопостачання» і ст. 18-1 Закону України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення», на спеціальному рахунку експлуатуючої організації (оператора) відповідно до Закону України «Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної безпеки»[1].

Отже, як бачимо законодавець в КПК України, під час регламентації застосування арешту майна, оперує визначенням «майно», при цьому на надаючи його визначення. У розумінні ЄСПЛ термін «майно» знаходить тлумачення у низці рішень, а саме: «Маркс проти Бельгії»; «Колишній Король Греції та інші проти Греції»; «Спорронг і Льоннрот проти Швеції»; «Мелахер та інші проти Австрії»; «Новоселецький проти України»; «Гайдук та інші проти України»; «Мюллер проти Австрії»; «Грецькі нафтопереробні заводи Стран і Стратіс Андреадіс проти Греції»; «Бурдов проти Росії»; «Прессос Компанія Нав'єра С.А. та інші проти Бельгії»; «Пайн Велі Девелопмент Лтд. та інші проти Ірландії» «Беєлер проти

Італії»; «Совтрансавто-Холдинг» проти України»; «Ван Марле та інші проти Нідерландів»; «Тре Тракторер Актіболаг» проти Швеції» та ін. З огляду на вищезазначені рішення, поняття «майно» слід розуміти як будь-які активи, матеріальні чи нематеріальні, рухомі чи нерухомі, виражені у речах чи у правах, а також юридичні документи або акти, які підтверджують право на такі активи або інтерес у них [12, с. 554]. Такий висновок слідує також і з аналізу «концепції майна» яка відповідно до ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції полягає в автономному тлумаченні ЄСПЛ поняття майна, яке може відрізнитися від його тлумачення в деяких державах-членах Конвенції, тобто не обмежується власністю на матеріальні речі та не залежить від формальної класифікації у внутрішньому праві. Певні інші права й інтереси, що становлять активи, також можуть вважатися правом власності, а відтак і «майном». Визначальними критеріями для оцінки майна є економічна цінність, тобто грошова його оцінка, спираючись на об'єктивні чинники, а також ознака реальності майна – майно має бути наявним [13, с.127-132]. У рішеннях Суду у справі «Броньовські проти Польщі» (Broniowski v. Poland) № 31443/96 від 28 вересня 2005 року [14], у справі «Сук проти України» (Suk v. Ukraine) № 10972/05 від 10 березня 2011 року [15] сформульована позиція, що певні інші права й інтереси, що становлять активи, також можуть вважатися «правом власності», а відтак і «майном». В інших своїх рішеннях, наприклад, у справі «Пайн Велі Девелопмент Лтд. та інші проти Ірландії» (Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland) № 12742/87 від 29 листопада 1991 року [16], «S. проти Сполученого Королівства» (S. v. the United Kingdom) № 10741/84 від 04 березня 1987 року [17], у контексті ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції визначено, що об'єктами права власності можуть бути у тому числі «легітимні очікування» та «майнові права» [18].

Підсумовуючи, можемо зробити **висновок**, про те, що на сьогоднішній день і норми національного і норми міжнародного законодавства гарантують забезпечення права власності але передбачають можливість держави в окремих випадках і у визначеному законом порядку обмежувати право власності осіб, зокрема під час застосування таких заходів забезпечення кримінального провадження як: тимчасове вилучення майна, тимчасовий доступ до речей і документів, арешт майна. З метою дотримання принципу правової визначеності, такі обмеження повинні бути чітко врегульовані та однаково зрозумілі для усіх правозастосувачів. З цією метою регламентація підстав та порядку застосування арешту майна потребує конкретизації, зокрема щодо визначення поняття майно, з урахуванням Протоколу 1 до ЄКПЛ та відповідних рішень ЄСПЛ.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n384>
3. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>
5. Карпенко М.О., Вартовнік О.М. Право власності у кримінальному провадженні крізь призму практики Європейського Суду з прав людини. Право і суспільство. №6 (частина 2). 2019. С. 150–155.
6. Горобець Н. Г. Захист права власності в практиці Європейського суду з прав людини. Дис. ... к.ю.н.: 12.00.11. К. Київський університет права НАН 220 України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2018. 228 с. С.76–114.
7. Рішення ЄСПЛ у справі «Zhuk проти України» (Zhuk v. Ukraine) № 45783/05, від 21 жовтня 2010 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-101206>

8. Рішення ЄСПЛ у справі «Іатрідіс проти Греції» (Iatridis v. Greece) [GC], № 31107/96, ECHR 1999-II. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58227>
9. Рішення ЄСПЛ у справі «Антриш проти Франції» (Hentrich v. France) від 22 вересня 1994 року, Series A, № 296-A. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57903>
10. Рішення ЄСПЛ у справі «Кушоглу проти Болгарії» (Kushoglu v. Bulgaria) № 48191/99 від 10 травня 2007 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-157037>
11. Музиченко О.В. Реалізація конституційного принципу недоторканності права власності на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 267 с.
12. Мірошниченко О.А. Право власності у розумінні Європейського суду з прав людини (загальна характеристика). *Форум права*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_2_57
13. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : Наук.-метод. посібник для суддів. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Координатор проектів ОБСЄ в Україні, 2015. 208 с.
14. Рішення ЄСПЛ у справі «Броніовські проти Польщі» (Broniowski v. Poland) № 31443/96 від 28 вересня 2005 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-70326>
15. Рішення ЄСПЛ у справі «Сук проти України» (Suk v. Ukraine) № 10972/05 від 10 березня 2011 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-103893>
16. Рішення ЄСПЛ у справі «Пайн Велі Девелопмент Лтд. та інші проти Ірландії» (Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland) № 12742/87 від 29 листопада 1991 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57711>
17. Рішення ЄСПЛ у справі «S. проти Сполученого Королівства» (S. v. the United Kingdom) № 10741/84 від 04 березня 1987 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-506> (дата звернення – 01.10.2019).
18. Шаповалова І.С., Рогальська В.В. Застосування практики Європейського суду з прав людини слідчим суддею місцевого загального суду під час здійснення судового контролю : монографія. Одеса. Видавничий дім «Гельветика». 2020. 274 с. С. 129–133.

КАСЬЯН В.В.,

директор Департаменту по роботі
з персоналом

(Державна митна служби України)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.59>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОСАДОВИХ ОСІБ МИТНИХ ОРГАНІВ

У статті досліджено стан правового регулювання та правові підстави матеріальної відповідальності державних службовців. Відзначено, що в ході проведення реформи державної служби та впровадження принципів «ефективного врядування» потребувала коригування і концепція матеріальної відповідальності державних службовців. Вісвітлено стан дослідження інституту матеріальної відповідальності державних службовців та з'ясовано, що він має складну правову природу, основою правого регулювання якого є публічно-правові норми службового права як складової особливої частини адміністративного права, що тісно взаємодіють з нормами трудового, цивільного, фінансового права. Матеріальна відповідальність посадових осіб митних органів як державних службовців полягає в обов'язку відшкодувати державі (в особі митного органу) шкоду, заподіяну внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків. Залежно від підстав та особливостей правового регулювання слід розможовувати два підвиди матеріальної відповідальності державних службовців: 1) матеріальна відповідальність посадової особи митного органу (як державного службовця) за вчинення службово-трудового майнового правопорушення, що проявляється в формі зобов'язання відшкодувати державі шкоду, заподіяну внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків, що спричинило завдання шкоди безпосередньо державі в особі митного органу (як роботодавця) – вид правової відповідальності, що врегульований нормами службового права і в частині, що не суперечить Закону України «Про державну службу» – нормами трудового права; 2) матеріальна відповідальність посадової особи митного органу (як державного службовця), за завдання опосередкованої шкоди державі, що настає в регресному порядку (зворотного стягнення) в разі вчинення посадовою особою митного органу службового майнового правопорушення, якщо «матеріальна та моральна шкода, заподіяна фізичним та юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державних службовців під час здійснення ними своїх повноважень, відшкодована за рахунок держави» – вид правової відповідальності, що врегульований нормами службового права і в частині, що не суперечить Закону України «Про державну службу», та нормами цивільного та фінансового права. Правові колізії, що при виникають в між нормами службового та цивільного права в сфері регулювання матеріальної відповідальності посадової особи митного органу за завдання опосередкованої шкоди державі – шкоди третім особам, відшкодованої державою, мають вирішуватися з визнанням пріоритету дії положень цивільного законодавства, зокрема ч. 2 ст. 1191 Цивільного кодексу України, які обмежують можливість звернення стягнення в сумі виплаченої моральної шкоди, зважаючи на засаду «якості закону» та необхідності застосування найбільш сприятливого для особи тлумачення закону, а також з огляду на положення ч. 2 ст. 80 Закону України

«Про державну службу», в якій закріплено, що держава має «право зворотної вимоги (регресу) у розмірі та порядку, визначених законом».

Ключові слова: посадова особа митних органів, державний службовець, матеріальна відповідальність, регрес, збитки держави, матеріальна шкода, моральна шкода, службово-трудова матеріальне правопорушення, службове матеріальне правопорушення.

Kasian V.V. Legal regulation of pecuniary liability of customs officials

The article examines the state of legal regulation and the legal basis of the pecuniary liability of state servants. It is noted that in the course of carrying out the reform of state service and implementing the principles of «effective governance», the concept of pecuniary liability of public servants also needed adjustment. The state of research on the institute of pecuniary liability of civil servants is highlighted and it is clarified that it has a complex legal nature, the basis of which is legal regulation is the public legal norms of public service law as a component of a special part of administrative law, which closely interact with the norms of labor, civil, and financial law. The pecuniary liability of officials of customs bodies as public servants consists in the obligation to compensate the state (in the person of the customs body) for damage caused as a result of improper performance of official duties. Depending on the grounds and specifics of legal regulation, two subtypes of pecuniary liability of civil servants should be distinguished: 1) pecuniary liability of an officials of a customs body (as a public servants) for committing an service-labor pecuniary offense, manifested in the form of an obligation to compensate the state for damage caused as a result improper performance of official duties by him, which caused damage directly to the state in the person of the customs body (as public servants) – a type of legal liability regulated by the norms of service law and, in the part that does not contradict the Law of Ukraine «On State Service» and by the norms of labor law ; 2) pecuniary liability of an officials of a custom body (as a public servants) for the task of indirect damage to the state, which occurs in a retrogressive manner (reverse recovery) in the event that an official of a customs body commits an official property offense, if «material and moral damage caused by physical and legal entities due to illegal decisions, actions or inaction of public servants during the exercise of their powers, compensated at the expense of the state» – a type of legal liability regulated by the norms of public service law and, to the extent that does not contradict the Law of Ukraine «On State Service», and norms of civil and financial law. Legal conflicts that arise between the norms of official and civil law in the sphere of regulation of the pecuniary liability of an officials of a customs for the task of indirect damage to the state – damage to third parties compensated by the state, must be resolved with recognition of the priority of the provisions of civil legislation, in particular part 2 of Article 1191 of the Civil Code of Ukraine, which will limit the possibility of seeking recovery in the amount of moral damages paid, taking into account the principle of «quality of the law» and the need to apply the most favorable interpretation of the law to the individual, as well as in view of the provisions of Part 2 of Art. 80 of the Law of Ukraine «On State Service», which stipulates that the state has «the right to a return claim (regression) in the amount and manner determined by law.»

Key words: official of customs authorities, public servants, pecuniary liability, regression, state damages, material damage, moral damage, service-labor pecuniary offense, service pecuniary offense.

Постановка проблеми. В ст. 66 Конституції України закріплено, що «кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки» [1]. Закономірно, що в разі завдання майнового збитку державі, митним органам

посадовими особами митних органів настає їх притягнення до матеріальної відповідальності, що врегульована нормами трудового та службового права, незалежно від їх притягнення до кримінальної, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності. З огляду на впровадження закріпленого в ст. 56 Конституції України принципу відшкодування за рахунок держави «матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю» [1], зокрема, посадових і службових осіб органів державної влади при здійсненні ними своїх повноважень, а також враховуючи впровадження принципів «ефективного врядування», в ході проведення реформи державної служби потребувала коригування і концепція матеріальної відповідальності державних службовців. Цей процес ще триває, важаючи на наближення законодавства України до права ЄС та необхідністю усунення ряду правових колізій та прогалин.

Питання матеріальної відповідальності державних службовців виступають предметом дослідження ряду вчених, зокрема, А.І.Берлач, Н.М. Грабар, С.Ф. Гуцу, О.О. Єрмак, І.А. Кліпацька, А.Ю.Коротких, В.Л. Костюк, О.В. Кузніченко, Л.В. Лаврінченко, М.М. Левенець, Ю.М. Ольшевська, М.В. Парасюк, В.А. Плева, О.В. Трофимовська, Н.М. Хуторян, О.В. Черкасов та інших вчених, однак і досі тривають дискусії щодо правової природи матеріальної відповідальності державних службовців, окремі аспекти якої врегульовані нормами адміністративного (службового), трудового та цивільного законодавства, однак з огляду на законодавчі зміни щодо підстав та порядку притягнення до матеріальної відповідальності державних службовців, до числа яких належать і посадові особи митних органів, питання вказаних відносин як предмету правового регулювання не втрачає актуальності.

Виклад основного матеріалу. В ст. 30 Митного кодексу України закріплено, що «посадові особи та інші працівники митних органів, які прийняли неправомірні рішення, вчинили неправомірні дії або допустили бездіяльність при виконанні ними своїх службових (трудових) обов'язків, у тому числі в особистих корисливих цілях або на користь третіх осіб, несуть кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та іншу відповідальність відповідно до закону» [2]. Тобто, ст. 30 МК України, по-перше, містить відсильну норму до спеціальних законів, що встановлюють відповідні види правової відповідальності, що настає в разі вчинення кримінального, адміністративного, дисциплінарного правопорушення; 2) вона має бланкетний характер, оскільки підстави, умови та порядок притягнення до зазначених видів правової відповідальності посадових осіб митних органів визначені спеціальним законодавством [3, с. 15]; 3) в ст. 30 МК України не деталізуються інші види відповідальності, що можуть наступати в разі вчинення неправомірної дії або допущення бездіяльності при виконанні ними своїх службових (трудових) обов'язків. Такими «іншими» видами відповідальності є матеріальна відповідальність працівника, проте також називають такі види як «майнова відповідальність» та «деліктна відповідальність», що є предметом регулювання цивільного права.

Інші положення щодо підстав майнової відповідальності посадових осіб та інших працівників митних органів, а також відшкодування ними шкоди, завданої вчиненням адміністративного правопорушення чи злочину, також закріплені в Митному кодексі України, зокрема: 1) «шкода, заподіяна особам та їхньому майну неправомірними рішеннями, діями або бездіяльністю митних органів, відшкодовується у порядку, визначеному законом» (ч. 2 ст. 30 МК України); 2) «відшкодування збитків та/або шкоди, заподіяних посадовими особами митного органу підприємству під час проведення перевірки, здійснюється у порядку, встановленому законом» (ч. 5 ст. 345 МК України) [2]. Тобто, вказані положення є відсильними до спеціальних законів, що регулюють майнову деліктну відповідальність митних органів перед третіми особами.

Основним, спеціальним законом є Закон України «Про державну службу», глава 3 Розділу VIII «Дисциплінарна та матеріальна відповідальність державних службовців» якого регулює питання матеріальної відповідальності державних службовців. Дія ж норм Кодексу законів про працю України та інших актів законодавства про працю відповідно до ч. 3 ст. 5 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII (далі – Закон

№ 889) «поширюється на державних службовців у частині відносин, не врегульованих цим Законом» [4]. До законодавства про працю належать, зокрема, КЗПП, Закони України «Про охорону праці», «Про колективні договори і угоди», «Про оплату праці», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про відпустки» та інші.

Обов'язок державного службовця щодо відшкодування державі шкоду, заподіяну внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків закріплений передусім в ч. 1 ст. 81 Закону № 889, і впливає з конституційного обов'язку, закріпленому в ст. 66 Конституції України, де закріплено, що кожен зобов'язаний відшкодувати завдані ним збитки [1].

Відповідно до глави 3 Розділу VIII Закону № 889, що має назву «Матеріальна відповідальність державних службовців», підставою застосування матеріальної відповідальності є заподіяння посадовою особою внаслідок порушення покладених на нього службово-трудоових обов'язків шкоди митному органу, який утворений державою і є органом державної виконавчої влади:

а) в разі завдання державі, в особі митного органу, шкоди безпосередньо: «державний службовець зобов'язаний відшкодувати державі шкоду, заподіяну внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків» (ч. 1 ст. 81 Закону України «Про державну службу»), – *матеріальна відповідальність посадової особи митного органу (як державного службовця), що проявляється в формі зобов'язання відшкодувати державі шкоду, заподіяну внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків, що спричинило завдання шкоди безпосередньо державі в особі митного органу (як роботодавцю);*

б) в разі завдання державі шкоди опосередковано: якщо «матеріальна та моральна шкода, заподіяна фізичним та юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державних службовців під час здійснення ними своїх повноважень, відшкодується за рахунок держави» (ч. 1 ст. 80 Закону України «Про державну службу»), оскільки «шкодою, заподіяною державним службовцем державі, є також виплачене державою відшкодування шкоди, заподіяної державним службовцем третій особі внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків» [4] – *матеріальна відповідальність посадової особи митного органу за завдання опосередкованої шкоди державі – шкоди третім особам, відшкодованої державою.*

До особливостей матеріальної відповідальності державних службовців – посадових осіб митних органів як суб'єктів службового права належить те, що: 1) такі суб'єкти можуть бути притягнутими до матеріальної відповідальності в результаті вчинення ними службового проступку, яким було завдано державі матеріальної шкоди [5, с. 45]; 2) державні службовці мають специфічний правовий статус як суб'єктів трудового права в Україні, що виражається в особливостях трудових правовідносин, які виникають між державним службовцем-працівником і наймачем (державою в особі наймача, органу), з урахуванням ч. 2 ст. 3 Закону України «Про державну службу».

Однак, незважаючи на те, що вказані відмінні підстави вважаються такими, за настання яких відбувається притягнення до матеріальної відповідальності, в науці та практиці вироблено ряд позицій щодо правової природи матеріальної відповідальності державних службовців залежно від підстав її настання.

1. *Матеріальна відповідальність посадової особи митного органу (як державного службовця), що проявляється в формі зобов'язання відшкодувати державі шкоду, заподіяну внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків, що спричинило завдання шкоди безпосередньо державі в особі митного органу (як роботодавцю), яка настає за вчинення державним службовцем службово-трудоового майнового правопорушення.* В теорії трудового права термін «трудоове майнове правопорушення», визначається як «винне, протиправне діяння працівника, вчинене під час виконання трудової функції, яке порушує його трудові обов'язки, тягне за собою майнову шкоду для роботодавця і обумовлює застосування майнових санкцій, передбачених нормами трудового права» [6]. Однак, якщо особа перебуває в службових відносинах, тобто займає посаду державної служби, то неправомірне

діяння такого суб'єкта, характеризується як службово-трудове майнове правопорушення, зважаючи на галузеву приналежність норм матеріального права, що регулюють матеріальну відповідальність за його вчинення. Так, термін «службово-трудове майнове правопорушення» вживають як підставу матеріальної відповідальності такі дослідники, як О.В. Лаврінченко [7, с. 4], В.А. Плева [8, с. 11] та О.В. Кузніченко [9, с. 22]. Відповідно, базуючись на вироблених в науці підходах, поняття «службово-трудове майнове правопорушення посадової особи митних органів» можна визначити, як винне і протиправне невиконання або недбале виконання посадовою особою митного органу його службово-трудова обов'язків за контрактом (трудова угодою), яке завдало прямої дійсної шкоди державі в особі відповідного митного органу.

В Законі № 889 закріплено лише певні аспекти притягнення до матеріальної відповідальності державного службовця як працівника в цьому випадку: а) у разі спільного заподіяння шкоди кількома державними службовцями кожен із них несе відповідальність у розмірі, пропорційному ступеню вини (ч. 3 ст. 81 Закону № 889); б) «під час визначення розміру відшкодування враховуються майнове становище державного службовця, співвідношення розміру заподіяної шкоди до його заробітної плати, ризик виникнення шкоди, досвід державної служби, надані державному службовцю накази (розпорядження), а також інші обставини, у зв'язку з якими повне відшкодування державним службовцем шкоди буде необґрунтованим» (ч. 4 ст. 81 Закону № 889); в) порядок внесення державному службовцю письмової пропозиції про добровільне відшкодування шкоди у письмовій формі та порядок відповіді на неї (ч. 1, 2 ст. 82 Закону № 889), звернення з позовом до суду в разі відмови від відшкодування шкоди чи невідшкодування шкоди (ч. 3, 4 ст. 82 Закону № 889) [4]. Зазначимо що порядок відшкодування шкоди державним службовцем поширюється на всі випадки матеріальної відповідальності посадової особи митного органу (як державного службовця).

Таким чином ряд питань матеріальної відповідальності посадових осіб митних органів (як державних службовців), що пов'язані з порушенням службово-трудова обов'язків, не врегульовані повною мірою Законом № 889, а тому вони, як зазначають автори Науково-практичного коментаря до Закону України «Про державну службу», в силу положень ст. 5 Закону України «Про державну службу» регулюються законодавством про працю [10, с. 67]. Зокрема до переліку питань трудових відносин у сфері державної служби, не врегульованих або врегульованих неповною мірою Законом № 889, належать наступні:

1) загальні підстави і умови матеріальної відповідальності державних службовців як працівників (зважаючи при цьому на статті 80–82 Закону № 889) регулюються нормами Глави IX «Гарантії при покладенні на працівників матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації» КЗПП, в ч. 1 ст. 130 якої закріплено, що «працівники несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на них трудових обов'язків»; питання: а) об'єктивної сторони діяння врегульовані ч. 2 ст. 130 КЗПП, де закріплено відповідальність «тільки за пряму дійсну шкоду, лише в межах і порядку, передбачених законодавством, і за умови, коли така шкода заподіяна підприємству, установі, організації винними протиправними діями (бездіяльністю) працівника»; б) суб'єктивної сторони, зокрема вини, врегульовані ч. 4 ст. 130 КЗПП, де закріплено, що «на працівників не може бути покладена відповідальність за шкоду, яка відноситься до категорії нормального виробничо-господарського ризику, а також за шкоду, заподіяну працівником, що перебував у стані крайньої необхідності» [11];

2) обов'язки працівників із збереження майна – регулюються нормами статті 131 Глави IX КЗПП, в ч. 2 якої закріплено, що «працівники зобов'язані бережливо ставитися до майна підприємства, установи, організації і вживати заходів до запобігання шкоді» [11];

3) непоширення на державних службовців обмеження матеріальної відповідальності розміром середнього місячного заробітку – нормами статті 132 Глави IX КЗПП, в ст. 1 якої закріплено, що «за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації при виконанні трудових обов'язків, працівники, **крім працівників, що є посадовими особами**, з вини яких

заподіяно шкоду, несуть матеріальну відповідальність у розмірі прямої дійсної шкоди, але не більше свого середнього місячного заробітку. В ч. 2 ст. 132 КЗПП також зазначено, що «матеріальна відповідальність понад середній місячний заробіток допускається лише у випадках, зазначених у законодавстві» [11]. В ч. 1 ст. 81 Закону № 889 передбачено, що державний службовець зобов'язаний відшкодувати державі шкоду, заподіяну внаслідок виконання ним посадових обов'язків», тобто не уточнюється, яку саме шкоду, а тому посадові особи митних органів несуть матеріальну відповідальність не лише за шкоду, завдану в розмірі прямої дійсної шкоди, а й за завдання інших видів майнової шкоди і за моральну шкоду. А.Ю. Коротких зазначає, що загалом обмеження розміру матеріальної відповідальності має «гарантійну мету», «яка є запорукою недопущення спростування або ігнорування прав особи, коли вона несе відповідальність за певне правопорушення», і зазначає, що «мова йде, наприклад, про охорону заробітної плати працівника при покладенні на нього матеріальної відповідальності від надмірних, незаконних і безпідставних стягнень або збереження заробітної плати за державним службовцем на час проведення службового розслідування, доки не буде доказана вина останнього тощо» [12, С. 79]. Гарантія дотримання принципу пропорційності матеріальної відповідальності посадових осіб митних органів закріплена в ч. 4 ст. 81 Закону № 889. Незважаючи на те, що до КЗПП було внесено зміни Законом України № 1255 від 13.05.2014 року [13], якими встановлено, що ч. 1 ст. 132 не поширюється на посадових осіб, в судовій практиці часом при розгляді справ про притягнення до матеріальної відповідальності державних службовців вона застосовується (зокрема, можна навести наступні судові рішення: а) прийняті за процедурою цивільно провадження: Рішення у справі № 401/3456/16-ц [14], постановова у справ № 234/6083/21 [15], постановова у справі № 234/14723/17 [16]; б) прийняті в межах адміністративного судочинства, зокрема рішення у справі № 360/230/19 [17]). Проте виникає питання, що саме розуміється під терміном «посадова особа» в розумінні положень КЗПП. У законодавстві про працю відсутнє визначення поняття «посадова особа», тому і виникла потреба його тлумачення. На сьогодні керуються, зокрема, роз'ясненням Державної інспекції України з питань праці «Категорія «посадові особи» у трудовому законодавстві» від 24.07.2014 [18]. У вказаному роз'ясненні міститься відсилання, зокрема, до Закону України «Про державну службу», як одному з тих, що мали пріоритетне застосування на момент його надання. На сьогодні в діючому Законі України «Про державну службу» відсутнє поняття «посадова особа», в п. 4 ч. 1 ст. 2 закріплено лише поняття «посада державної служби», як «визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу з установленими відповідно до законодавства посадовими обов'язками у межах повноважень, визначених ч. 1 ст. 1 цього Закону» [4], а в ст. 1 міститься визначення поняття «державний службовець», як громадянина України, який займає відповідну посаду державної служби. Отже, поняття «посадова особа» в контексті державної служби в службовому законодавстві відсутнє. В Кримінальному кодексі України воно також відсутнє, проте визначено поняття «службова особа». Відповідно, звертаємо увагу на Постанову Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво», відповідно до якої поняття «посадова особа» та «службова особа» є синонімічними, оскільки ще до прийняття діючого Кримінального кодексу України Законом України від 11.07.1995 № 282/95-ВР в КУпАП та Кримінальному кодексі України від 28.12.60 р. (що втратив чинність) [19] слова «службова особа» було замінено словами «посадова особа». В судовій практиці поширеним є ставлення до поняття «службова особа і «посадова особа» як синонімічних. Відповідно «посадовою особою» («службовою особою») з огляду на положення ч. 3 ст. 18 КК України є «особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування,

центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом» [20];

4) випадки повної матеріальної відповідальності – врегульовані нормами статті 134 Глави IX КЗПП. Так, випадки повної матеріальної відповідальності закріплені в ст. 134 КЗПП, зокрема вона настає в разі, якщо «службова особа, винна в незаконному звільненні або переведенні працівника на іншу роботу (п. 8 ч. 1 ст. 134); якщо «шкоди завдано нестачею» (п. 10 ч. 1 ст. 134), «шкоди завдано працівником, який був у нетверезому стані» (п. 10 ч. 1 ст. 134); «шкоди завдано діями працівника, які мають ознаки діянь, переслідуваних у кримінальному порядку (п. 3 ст. 134) [11]. Зауважимо, що п. 9 ст. 134 КЗПП встановлено повну матеріальну відповідальність керівника «підприємства, установи, організації всіх форм власності, винний у несвоєчасній виплаті заробітної плати понад один місяць, що призвело до виплати компенсацій за порушення строків її виплати, і за умови, що Державний бюджет України та місцеві бюджети, юридичні особи державної форми власності не мають заборгованості перед цим підприємством» [11]. Строки виплати заробітної плати закріплені в ст. 24 Закону України «Про оплату праці» [21]. Отже, умовою повної матеріальної відповідальності керівників митних органів за таких умов є відсутність заборгованості перед роботодавцем Державного бюджету, місцевих бюджетів і юридичних осіб державної форми власності. Якщо звернутися до судової практики, то питання притягнення до матеріальної відповідальності державних службовців в регресному порядку в зв'язку з виплатою працівнику компенсації розглядалося неоднократно (зокрема, рішення у справі № 560/6518/20 [22]);

5) межі матеріальної відповідальності у випадках, коли фактичний розмір шкоди перевищує її номінальний розмір – врегульовані нормами статті 135 Глави IX КЗПП;

6) визначення розміру шкоди – врегульоване нормами ч. 1, 2, 4 і 5 статті 135-3 Глави IX КЗПП;

7) порядок покриття шкоди, заподіяної працівником – державним службовцем встановлений ст. 82 Закону № 889, проте в частині, що не врегульований нею врегульований також положеннями ч. 5 ст. 130 та ст. 136 Глави IX КЗПП [11];

8) обставини, які підлягають врахуванню при визначенні розміру відшкодування (з урахуванням ч. 4 ст. 81 Закону № 889) – врегульовані нормами статті 137 Глави IX КЗПП;

9) обов'язок доказування наявності умов для покладення матеріальної відповідальності на працівника – врегульовані нормами статті 138 Глави IX КЗПП.

2. Матеріальна відповідальність посадової особи митного органу (як державного службовця), за завдання опосередкованої шкоди державі, що настає в регресному порядку (зворотного стягнення) в разі вчинення посадовою особою митного органу службового майнового правопорушення, якщо «матеріальна та моральна шкода, заподіяна фізичним та юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державних службовців під час здійснення ними своїх повноважень, відшкодована за рахунок держави» (ч. 1 ст. 80 Закону № 889) [4]. Ст. 56 Конституції України передбачає, що «кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень» [1]. Це право отримує свій розвиток в Цивільному кодексі України, відповідно до ч. 1 ст. 22 якого особа, якій завдано збитків (в розумінні поняття «збитки», що закріплене в ч. 2 ст. 22 ЦК України) у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування [23], а також згідно ч. 1 ст. 23 ЦК України особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав [23].

Правові засади відшкодування державою за рахунок бюджетних коштів (безпосередньо за рахунок коштів спеціальної бюджетної програми або за рахунок коштів Державного бюджету, що спрямовуються на фінансування діяльності митного органу) шкоди, заподіяної фізичним та юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державних

службовців передусім закріплені в цивільному праві. Так, за загальним правилом, відповідно до ч. 1 ст. 1172 ЦК України «юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків» [23]. Однак є і спеціальне положення, що випливає зі змісту ст. 56 Конституції, закріплене в ч. 1 ст. 1174 ЦК України, відповідно до якого «шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадової або службової особи органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування при здійсненні нею своїх повноважень, відшкодовується державою, Автономною Республікою Крим або органом місцевого самоврядування незалежно від вини цієї особи» [23].

Виконання рішень суду про стягнення коштів, боржником за якими є державний орган, зокрема митний орган, здійснюється Державною казначейською службою України, в межах відповідних бюджетних призначень, як зазначено в ч. 1 ст. 3 Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» «шляхом списання коштів з рахунків такого державного органу, а в разі відсутності у зазначеного державного органу відповідних призначень – за рахунок коштів, передбачених за бюджетною програмою для забезпечення виконання рішень суду» [24].

В разі такого відшкодування активізується право держави на регрес, тобто зворотної вимоги до винної особи, закріплене передусім в ч. 1 ст. 1191 ЦК України, де передбачено, що «особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом» [23]. Спеціальні положення щодо матеріальної відповідальності посадових осіб, які перебувають на державній службі, містяться передусім в ч. 4 ст. 1191 ЦК України, де передбачено, що «держава <...> відшкодувавши шкоду, завдану посадовою, службовою особою внаслідок *незаконно прийнятих рішень*, дій чи бездіяльності відповідних органів державної влади <...>, має право зворотної вимоги до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування (крім відшкодування виплат, пов'язаних із трудовими відносинами та відшкодуванням моральної шкоди)» [23]. Аналогічно, в ч. 2 ст. 68 Закону України «Про запобігання корупції», закріплено, що «держава, Автономна Республіка Крим, орган місцевого самоврядування, які відшкодували збитки, шкоду, завдану незаконним рішенням, діями або бездіяльністю суб'єкта, що здійснює заходи щодо запобігання та протидії корупції, мають право зворотної вимоги (регресу) до особи, яка завдала збитків, шкоди, у розмірі виплаченого відшкодування (крім відшкодування виплат, пов'язаних із трудовими відносинами, відшкодуванням моральної шкоди)» [25].

Щодо неможливості регресу щодо сум відшкодування виплат, пов'язаних із трудовими відносинами, в судовій практиці вироблено правову позицію, що згідно вимог статті 1191 ЦК України виплачені суми «індексації заробітної плати, компенсації та середній заробіток не підлягають відшкодуванню за рахунок посадової особи державного органу, оскільки такі виплати пов'язані із трудовими відносинами» [26]. Вказане порушення визнано судом таким, що є не службовим майновим правопорушенням, а трудовим, тобто таким, за яке настає матеріальна відповідальність за порушення трудових відносин.

В частині права держави на зворотне стягнення (регрес) щодо виплаченої суми відшкодування матеріальної шкоди ситуація інша. Так, моральна шкода в частині витрат на лікування може бути предметом зворотної вимоги (регресу) згідно з ч. 2 ст. 1911 ЦК України, якщо «фізична особа, винна у вчиненні кримінального правопорушення» [23]. Пов'язане положення закріплене в абз. 3 пп. 10 п. 9 розділу VI Бюджетного кодексу України, в якого передбачено, що «у разі встановлення в діях посадової, службової особи органів державної влади <...> складу кримінального правопорушення за обвинувальним вироком суду щодо неї, який набрав законної сили, органи державної влади <...> в установленому законодавством порядку реалізують право зворотної вимоги (регресу) до цієї особи щодо відшкодування збитків, завданих державному бюджету (місцевим бюджетам), у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інше не встановлено законодавством» [27]. Інше, а саме межі відшкодування моральної шкоди в регресному порядку, закріплене в ч. 2 ст. 1911 ЦК України [23].

Також, з огляду на реформу державної служби на відміну від положень ЦК України, питання матеріальної відповідальності державних службовців за шкоду завдану державі стали спеціальним предметом регулювання Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII, в ч. 1 ст. 80 якого закріплено, що «матеріальна та моральна шкода, заподіяна фізичним та юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державних службовців під час здійснення ними своїх повноважень, відшкодовується за рахунок держави» [4], а відповідно до ст. 80 Закону № 899 держава в особі суб'єкта призначення має право зворотної вимоги (регресу) у розмірі та порядку, визначених законом, до:

1) «державного службовця, який заподіяв шкоду» (п. 1 ч. 2 ст. 80 Закону № 889) [4]. Зауважимо, що вживається термін «шкода» без уточнення її виду (матеріальна чи моральна) та складових елементів винного діяння;

2) «посадової особи (осіб), винної (винних) у незаконному звільненні, відстороненні або переведенні державного службовця чи іншого працівника на іншу посаду, щодо відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної державному органу у зв'язку з оплатою часу вимушеного прогулу або часу виконання нижчеоплачуваної роботи» (п. 2 ч. 2 ст. 80 Закону № 889) [4]. Зауважимо, що в ст. 237 КЗПП закріплено, що «суд покладає на службову особу, винну в незаконному звільненні або переведенні працівника на іншу роботу, обов'язок покрити шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації у зв'язку з оплатою працівникові часу вимушеного прогулу або часу виконання нижчеоплачуваної роботи. Такий обов'язок покладається, якщо звільнення чи переведення здійснено з порушенням закону або якщо роботодавець затримав виконання рішення суду про поновлення на роботі» [11]. Таке уточнення щодо об'єктивної сторони винного діяння посадової особи, вважаємо, в силу ст. 5 Закону № 889, таким, що поширюється і на відносини службової матеріальної відповідальності державних службовців (зокрема митних органів), що перебувають на керівних посадах.

Щодо обов'язку державного службовця щодо відшкодування шкоди завданої державі, то він впливає з обов'язку «відшкодувати державі шкоду, заподіяну внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків» (ч. 1 ст. 81 Закону № 889), при цьому «шкодою, заподіяною державним службовцем державі, є також виплачене державою відшкодування шкоди, заподіяної державним службовцем третій особі внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків» (ч. 2 ст. 81 Закону № 889) [4]. Тобто знову ж таки вид шкоди не деталізується. Згідно з пп. 9 п. 9 Розділу VI БК України кошти, відшкодовані державою з державного бюджету згідно з цим пунктом, «вважаються збитками державного бюджету» [27].

Тобто предметом зворотної вимоги відповідно до Закону № 889 може виступати відшкодування виплаченої суми як матеріальної, так і моральної шкоди (і не лише в розмірі витрат на лікування). Таким чином має місце правова колізія між положеннями ч. 1 ст. 80 Закону № 889 та ч. 4 ст. 1191 ЦК України щодо можливості зворотної вимоги (регресу) до державного службовця у розмірі виплаченого відшкодування моральної шкоди. Вбачаємо, що вирішення цієї колізії має відбуватися з визнанням пріоритету дії положень цивільного законодавства, оскільки, по-перше, в ч. 2 ст. 80 Закону № 889 закріплено, що держава в особі суб'єкта призначення (щодо посадових осіб митних органів це митний орган) має «право зворотної вимоги (регресу) у розмірі та порядку, визначених законом», а таким законом на сьогодні є Цивільний кодекс України, по-друге, це передбачає правова засада «якості закону», як «складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону» [28], як зазначається в Рішенні Конституційного Суду України від 24 грудня 2004 року № 22-рп/2004 [29].

Аналіз положень ЦК України, КЗПП та Закону № 889 дав можливість в судовій практиці виробити правову позицію, що «підставою матеріальної відповідальності державних службовців є службове майнове правопорушення, тобто винне протиправне порушення державним службовцем своїх посадових обов'язків, внаслідок чого заподіяно матеріальну і моральну шкоду фізичним та юридичним особам» [30]. Елементами службового майнового

правопорушення і одночасно умовами матеріальної відповідальності державних службовців визнаються такі: 1) неналежне виконання державним службовцем посадових обов'язків (протиправна діяльність або бездіяльність); 2) заподіяння матеріальної та моральної шкоди фізичним і юридичним особам; 3) причинний зв'язок між неналежним виконанням державним службовцем трудових обов'язків і заподіяною шкодою; 4) вина державного службовця (в формі умислу)» [30]. Причому у вказаному судовому рішенні зазначено, що «для притягнення державного службовця матеріальної відповідальності необхідні всі чотири елементи службового майнового правопорушення; відсутність хоча б одного з них усуває матеріальну відповідальність державного службовця» [30].

Висновки. Інститут матеріальної відповідальності державних службовців має складну правову природу, основою правого регулювання якого є публічно-правові норми службового права як складової особливої частини адміністративного права, що тісно взаємодіють з нормами трудового, цивільного, фінансового права. Матеріальна відповідальність посадових осіб митних органів як державних службовців полягає в обов'язку відшкодувати державі (в особі митного органу) шкоду, заподіяну внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків. Залежно від підстав та особливостей правового регулювання слід розмовувати два підвиди матеріальної відповідальності державних службовців: 1) матеріальна відповідальність посадової особи митного органу (як державного службовця) за вчинення службово-трудового майнового правопорушення, що проявляється в формі зобов'язання відшкодувати державі шкоду, заподіяну внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків, що спричинило завдання шкоди безпосередньо державі в особі митного органу (як роботодавця) – вид правової відповідальності, що врегульований нормами службового права і в частині, що не суперечить Закону України «Про державну службу» – нормами трудового права; 2) матеріальна відповідальність посадової особи митного органу (як державного службовця), за завдання опосередкованої шкоди державі, що настає в регресному порядку (зворотного стягнення) в разі вчинення посадовою особою митного органу службового майнового правопорушення, якщо «матеріальна та моральна шкода, заподіяна фізичним та юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державних службовців під час здійснення ними своїх повноважень, відшкодована за рахунок держави» – вид правової відповідальності, що врегульований нормами службового права і в частині, що не суперечить Закону України «Про державну службу» – нормами цивільного та фінансового права. Правові колізії, що при виникають в між нормами службового та цивільного права в сфері регулювання матеріальної відповідальності посадової особи митного органу за завдання опосередкованої шкоди державі – шкоди третім особам, відшкодованої державою, мають вирішуватися з визнанням пріоритету дії положень цивільного законодавства, які обмежують можливість звернення стягнення в сумі виплаченої моральної шкоди, зважаючи на засаду «якості закону» та необхідності застосування найбільш сприятливого для особи тлумачення закону, а також з огляду на положення ч. 2 ст. 80 Закону України «Про державну службу», в якій закріплено, що держава має «право зворотної вимоги (регресу) у розмірі та порядку, визначених законом».

Список використаних джерел:

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Митний кодекс України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>
3. Данелюк В.І. Відповідальність митних органів та їх посадових осіб: сучасний стан правового регулювання. *Вісник Академії митної служби України*. Серія «Право», 2013. № 1(10). С. 14–19.
4. Про державну службу: Закон України 10.12.2015 року № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>

5. Коротких А.Ю. Види матеріальної відповідальності державних службовців за шкоду, заподіяну державі. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2015. № 2. С. 45–50.
6. Яковлев В.В. Щодо поняття матеріальної відповідальності у трудовому праві. Зб. наук. праць. Серія «Економіка і право». Вип. 2. Харків: Вид-во ХДАДТУ. 1999. С. 187–196.
7. Лавріненко О.В. Матеріальна відповідальність осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України. Харків: Знання ЛТД, 1998. 60 с
8. Плева В.А. Організаційно-правові проблеми матеріальної відповідальності осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ: Автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.07 / Націон. акад. внутр. справ. Київ, 1999. 19 с.
9. Кузніченко О.В. Матеріальна відповідальність працівників за завдану шкоду при проходженні служби: науковометодичні рекомендації. Одеса, 2014. 83 с.
10. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу» / Ред. кол.: К.О. Ващенко, І.Б. Коліушко, В.П. Тимошук, В.А. Дерещ (відп. ред.). Київ: ФОП Москаленко О.М., 2017. 796 с.
11. Кодекс законів про працю від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
12. Коротких А. Ю. Проблеми юридичної відповідальності державних службовців за трудовим законодавством України. Дис. ... докт. юрид. наук за спеціальністю 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2019. 483 с.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів: Закон України від 13 травня 2014 року № 1255-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1255-18#n12>
14. Рішення Світловодський міськрайонний суд Кіровоградської області у Справі № 401/3456/16-ц від 22.05.2017. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66778444>
15. Постанова Колегії суддів судової палати з розгляду цивільних справ Дніпровського апеляційного суду у Справі № 234/6083/21 від 21 вересня 2023 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113618953>
16. Постанова Апеляційного суду Донецької області у справі № 234/14723/17 від 14 березня 2018 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72757483>
17. Рішення Луганського окружного адміністративного суду у справі № 360/230/19 від 22 серпня 2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83797840>
18. Категорія «посадові особи» у трудовому законодавстві: роз'яснення Державної інспекції України з питань праці від 24.07.2014. URL: https://vk24.ua/regulations_and_jurisprudence/rozasnenna/rozasnenna-derzavnoi-inspekicii-ukraini-z-pitan-praci-kategoria-posadovi-osobi-u-trudovomu
19. Законом України від 11.07.1995 № 282/95-ВР в КУпАП та Кримінальному кодексі України від 28.12.60 р. (що втратив чинність)
20. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2002 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
21. Про оплату праці: Закон України від 24 березня 1995 № 108/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр#Text>
22. Постанова Сьомого апеляційного адміністративного суду від 05 серпня 2021 року у справі № 560/6518/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98798723>
23. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
24. Про гарантії держави щодо виконання судових рішень: Закон України від 5 червня 2012 року № 4901-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4901-17#Text>
25. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

26. Постанова Сьомого апеляційного адміністративного суду у справі № 560/7004/20 від 14.07.2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98305809>
27. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
28. Берназюк Ян. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. «Судово-юридична газета». 2020. 21 жовтня. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1011199>
29. Рішення Конституційного Суду України від 24 грудня 2004 року № 22-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-04#Text>
30. Постанова Сьомого апеляційного адміністративного суду у справі № 560/6518/20 від 05.08.2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98798723>.

ЯКИМЧУК Н.Я.,

доктор юридичних наук, професор,
професор
кафедри фінансового права
(Навчально-науковий інститут
права Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка)

ШЛЯХОВ І.С.,

аспірант
(Навчально-науковий інститут
права Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.60>

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ «ЗАХИЩЕНІ ВИДАТКИ»

У статті досліджено історичні та діючі правові джерела, що вплинули на становлення в бюджетному праві України спершу правової категорії “захищені статті видатків”, а пізніше – “захищені видатки”. Відзначено, що захищені видатки є передусім правовою категорією, яка застосовується до переліку видатків, закріплених передусім в ст. 55 Бюджетного кодексу України, з метою недопущення їх скорочення в разі проведення секвестру бюджету чи зменшення окремих бюджетних асигнувань, правове закріплення яких є правовою гарантією та інструментом захисту від невиконання бюджетів в частині найважливіших бюджетних видатків та забезпечення стабільності публічних фінансів. Вказано на взаємозв’язок між спеціальними положеннями профільних законів, які визначають необхідність закріплення окремих видів видатків бюджетів як захищених. Вказано на те, що незважаючи на вимогу Конституції України та законів досі в ст. 55 БК України до захищених не віднесено видатки Державного бюджету України на функціонування судів. Зазначено, що в бюджетному законодавстві закріплено ряд запобіжників виникнення заборгованості за захищеними видатками бюджетів однак відсутні положення, що передбачає пріоритет в черговості здійснення саме захищених видатків. Натомість черговість здійснення видатків бюджетів закріплена в Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану, що затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 9 червня 2021 р. № 590, встановлена за іншим принципом – “першочерговості забезпечення державних та суспільних потреб в умовах воєнного стану”, тобто правило “захищених видатків” на ці відносини не поширюється. Проте не применшує вагу та значення для бюджетного процесу такої правової категорії як “захищені видатки”.

Ключові слова: *видатки бюджету, захищені видатки, захищені статті видатків, бюджетні зобов’язання, скорочення видатків бюджетів, бюджетний процес, черговість видатків, Державний бюджет, місцеві бюджети.*

Yakymchuk N.Ya., Shliakhov I.S. Legal Nature and Peculiarities of Regulation of the Financial Law Category of “Protected Expenses”

The article examines the historical and current legal sources that influenced the formation of the legal category “protected items of expenditure” in the budget law of Ukraine, and later – “protected expenditures”. It is noted that protected expenses are primarily a legal category that is applied to the list of expenses fixed primarily in Art. 55 of the Budget Code of Ukraine, in order to prevent their reduction in case of budget sequestration or reduction of individual budget allocations, the legal consolidation of which is a legal guarantee and an instrument of protection against non-fulfillment of budgets in terms of the most important budget expenditures and ensuring the stability of public finances. The relationship between the special provisions of the relevant laws, which determine the need to secure certain types of budget expenditures as protected, is indicated. It is pointed out that despite the requirement of the Constitution of Ukraine and the laws still in Art. 55 of the Budget Code of Ukraine, expenditures of the State Budget of Ukraine on the functioning of courts are not included as protected. It is noted that the budget legislation contains a number of safeguards against the occurrence of debt for protected expenditures of the budgets, but there are no provisions that provide priority in the order of implementation of precisely protected expenditures. Instead, the sequence of budget expenditures is enshrined in the Procedure for the exercise of powers by the State Treasury Service in a special regime under martial law, which was approved by Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 9, 2021 No. 590, established according to another principle – “the priority of ensuring state and public needs in conditions martial law”, i.e. the rule of “protected expenses” does not apply to these relations. However, this does not diminish the weight and significance of such a legal category as “protected expenses” for the budgetary process.

Key words: budget expenditures, protected expenditures, protected expenditure items, budget obligations, reduction of budget expenditures, budget process, sequence of expenditures, State budget, local budgets.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення північного сусіда та запровадження воєнного стану потребувало перегляду пріоритетів державної, в тому числі бюджетної, політики, зміни пропорцій видатків бюджетів, призупинення ряду положень бюджетного законодавства, що регулювали налагоджений бюджетний процес в умовах мирного часу. Тим не менш функції та завдання держави та місцевого самоврядування обумовлюють необхідність обов’язкового фінансування окремих видів видатків, захищених захищених, обов’язкових чи пріоритетних за черговістю здійснення видатків, особливо за умов скорочення доходів Державного бюджету України та місцевих бюджетів, необхідності залучення інших бюджетних надходжень та проведення секвестру бюджету – скорочення видатків та кредитування відповідного бюджету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню елементів механізму правового регулювання бюджетного процесу в умовах дефіциту відповідних бюджетів присвячено наукові праці Н. Білоусової, Б. Болдирєва, С. Булгакова, Л. Воронової, Л. Гордєєвої, Л. М. Касьяненко, Т. Коляди, П. Миколаєнко, А. Монаєнка, С. Мочерного, А. Мошко, В. Підгородецького, К. Самсонова, К. Токаревої, С. Федосова, В. Чернадчука, Н. Якимчук та інших. Серед дослідників економістів які досліджували питання захищених видатків бюджетів, слід відмітити таких вчених, як Н. Єршова, Т. Жибер, Ю.Д. Стребкова. Проте характер впливу на здійснення бюджетного процесу такої правової категорії як “захищені видатки” бюджетів, яка обмежує повноваження учасників бюджетного процесу передусім в разі скорочення видатків відповідного бюджету, та правовий зміст цього поняття залишаються питаннями, що потребують додаткових досліджень, адже умови перебування держави

у період воєнного стану потребують посилення бюджетної дисципліни задля підвищення ефективності та результативності використання бюджетних коштів.

Метою статті є аналіз проблематики правового регулювання бюджетного процесу в контексті закріплення такої фінансово-правової категорії як “захищені видатки” бюджету, з’ясування їх правової природи, поняття та видів.

Виклад основного матеріалу. Проблеми скорочення видатків бюджетів виникають з ряду причин, основною з яких є виникнення дефіциту відповідного бюджету.

Якщо звернутися до історії правового закріплення захищених видатків, то слід відмітити, що починаючи з 1991 року в Україні діяв Закон України “Про бюджетну систему”, що втратив чинність в 2001 році, в ст. 33 якого було закріплено поняття “захищені статті” бюджетних видатків, які не підлягали пропорційному скороченню в разі зниження надходжень, а в ст. 21 визначалося, що “в разі наявності дефіциту бюджету в першу чергу фінансуються поточні видатки” [1], однак перелік таких видів видатків в цьому Законі був відсутній.

Перелік захищених статей бюджету вперше на рівні закону був затверджений в ст. 19 Закону України “Про Державний бюджет України на 1998 рік” і саме в цьому законі було запроваджено правило, що “фінансування витрат по захищених статтях Державного бюджету України проводиться в першочерговому порядку” [2]. З метою налагодження процедури секвестру видатків бюджету Міністерством фінансів України від 27.02.1998 року № 45 було затверджено Механізм обмеження витрачання коштів розпорядниками коштів Державного бюджету України [3], згідно з яким ліміти видатків головних розпорядників коштів державного бюджету належало визначати шляхом обмеження витрачання ними коштів, передбачених окремими статтями економічної класифікації. При цьому статті, що визначалися захищеними згідно з Законом про Державний бюджет України на відповідний рік, і видатки з оплати комунальних послуг та енергоносіїв, а також з утримання бюджетних установ обмежувалися в останню чергу [3]. Лімітування видатків являло собою обмеження витрачання коштів, за якого в останню чергу ліміти встановлювалися щодо захищених статей видатків [4, с. 281].

В Постанові Верховної Ради України “Про основні напрями бюджетної політики на 1999 рік (Бюджетна резолюція)” було вказано Уряду Визначити у проекті закону про Державний бюджет України на 1999 рік перелік захищених статей видатків бюджету та черговість їх фінансування» [5]. Відповідно в Законі України “Про Державний бюджет України на 1999 рік” в ст. 18 було затверджено перелік захищених статей видатків Державного бюджету України та місцевих бюджетів на 1999 рік саме за економічною структурою видатків, а також було закріплено ряд пов’язаних з ними положень, серед яких: “фінансування витрат по захищених статтях Державного бюджету України та місцевих бюджетів, <...> проводиться в першочерговому порядку та пропорційно по розпорядниках коштів відповідних бюджетів» [6]. Крім цього, в ст. 19 вказаного Закону було закріплено вимогу щодо складання проектів місцевих бюджетів в розрізі окремих захищених статей, відповідно до якої при формуванні місцевих бюджетів оплата праці працівників бюджетних установ, нарахування на заробітну плату та погашення заборгованості по цих статтях за минулі роки мало плануватися в повному обсязі [6]. Ст. 19 та 42 вказаного Закону були предметом аналізу на конституційність і в п. 2 Рішення Конституційного Суду України від 24.06.1999 року № 1-31/99 № 6-рп/99 (у справі про фінансування судів) закріплено правову позицію згідно з якою було визнано такими, що “не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення ст. 42 Закону України «Про Державний бюджет України на 1999 рік» у частині надання повноважень Кабінету Міністрів України здійснювати обмеження видатків з Державного бюджету України на утримання судових органів України без урахування передбачених статтею 130 Конституції України конституційних гарантій їх фінансування» [7].

Надалі види захищених статей видатків затверджувалися в Бюджетних резолюціях на 2000 рік [8], н 2001 рік, де також містилося зобов’язання “передбачити видатки на погашення заборгованості по цих статтях» (2001) [9, п. 10], на 2002 рік (п. 3.3) [10].

При цьому перелік захищених статей видатків постійно дещо змінювався.

В Законах про Державний бюджет України на 2000 рік (ст. 26) [11], на 2001 рік (ст. 30) [12], на 2002 рік (ст. 21) [13] й надалі визначалися види захищених статей бюджету, та закріплювалося правило пріоритетності їх фінансування, а також закріплювалося ряд вимог, зокрема: 1) Заборона здійснення оплати праці працівників бюджетних установ та виплату пенсій, в тому числі погашення заборгованості за минулі роки, в негрошовій формі (у 2000 році) [11]; 2) фінансування витрат Державного бюджету України по захищених статтях пропорційно по розпорядниках коштів Державного бюджету України (у 2001 році) [12].

В подальшому був прийнятий Бюджетний кодекс України від 21 червня 2001 року № 2542-III, який не містив виключного переліку захищених статей бюджету, проте в ньому було закріплено наступні вимоги: 1) захищені статті видатків мали визначатися в Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період (ч. 3 ст. 33 БК України 2001); 2) захищеними статтями видатків бюджету визнавалися статті видатків Державного бюджету України, перелік яких встановлювався законом про Державний бюджет України і обсяг яких не міг змінюватися при проведенні скорочення затверджених бюджетних призначень (ст. 55); 3) положення про подання інформації щодо виконання бюджету за захищеними статтями видатків щомісячно (ст. 59) та разом з річним звітом (ст. 61) [14]. Відповідно в період дії БК України 2001 року переліки захищених статей видатків визначалися законами про Державний бюджет України, однак спеціальні положення щодо їх впливу на бюджетний процес вони не містили.

Із прийняттям Бюджетного кодексу України 8 липня 2010 року [15], по-перше, термін “захищені статті видатків” було замінено на “захищені видатки”, по-друге, перелік захищених статей видатків закріплено безпосередньо в ст. 55 БК України і може бути змінений виключно шляхом внесення змін до неї, по-третє, захищеними визнаються видатки, оскільки їх обсяг не може змінюватися при здійсненні скорочення затверджених призначень.

Так, за загальним правилом відповідно до ст. 54 Бюджетного кодексу України скорочення видатків і кредитування Державного бюджету України може відбуватися шляхом: 1) внесення Міністром фінансів України *змін до розпису Державного бюджету* – “якщо за результатами *місячного звіту* про виконання загального фонду Державного бюджету України виявиться, що отриманих надходжень державного бюджету недостатньо для здійснення бюджетних асигнувань відповідно до бюджетних призначень з урахуванням граничного обсягу дефіциту (профіциту), затвердженого законом про Державний бюджет України» (ч. 1 ст. 54 БК України); 2) шляхом *внесення змін до Закону про Державний бюджет України* (пропозиції щодо яких готує Міністерство фінансів України, а розглядає і подає до парламенту – Кабінет Міністрів України) – “якщо за результатами *квартального звіту* про виконання Державного бюджету України має місце недоотримання надходжень загального фонду Державного бюджету України більше ніж на 15 відсотків суми, передбаченої розписом державного бюджету на відповідний період» (ч. 2 ст. 54 БК України) [15]. Однак, в умовах воєнного стану відповідно до абз. 13 пп. 1 п. 22 Розділу VI БК України не застосовується ч. 2 ст. 54 БК України, а тому секвестр (скорочення видатків та кредитування) відбувається в, так званому “ручному”, порядку шляхом внесення Міністерством фінансів України змін до розпису Державного бюджету України.

Порядок скорочення видатків та кредитування місцевого бюджету врегульовано ч. 7 ст. 87 БК України, відповідно до якої воно може відбуватися виключно за умови прийняття рішення про внесення змін до рішення про місцевий бюджет, яке ухвалюється ВР АРК чи відповідною місцевою радою «на підставі офіційного висновку місцевого фінансового органу за підсумками *квартального звіту* про недовиконання дохідної частини загального фонду – недоотримання доходів загального фонду місцевого бюджету, врахованих у розписі місцевого бюджету на відповідний період, більше ніж на 15 відсотків [15].

З огляду на це в економічній науці захищені видатки визначають як інструмент захисту від невиконання важливих бюджетних видатків та забезпечення стабільності публічних фінансів [16].

В ході підготовки та прийняття рішення про скорочення видатків та кредитування зазначені учасники бюджетного процесу в умовах мирного часу обмежені в можливості скорочення певних видатків бюджету, що належать до числа “захищених”. Відповідно до ч. 1 ст. 55 БК України “захищеними видатками бюджету визнаються видатки загального фонду бюджету, обсяг яких не може змінюватися при здійсненні скорочення затверджених бюджетних призначень» [15]. Проте, на період воєнного стану згідно з абз. 14 пп. 1 п. 22 Розділу VI БК України закріплено, що стаття 55 БК України не застосовується.

Тим не менш, не зупинено і не визнано такими, що не застосовуються на період воєнного стану, ряд інших статей БК України, зміст яких пов’язаний із захищеними видатками бюджету, згідно з якими:

1) в рішеннях про місцеві бюджети визначається перелік захищених видатків на підставі ст. 55 БК України (ч. 3 ст. 76 БК України). Практика показує, що з огляду на види видатків, які можуть здійснюватися за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету, окремі з них в рішеннях місцевих рад визначаються захищеними, якщо такі види видатків названі в ст. 55 БК України (наприклад, захищені видатки затверджені в рішенні про бюджет Львівської міської територіальної громади на 2024 рік [17] про бюджет Дніпровської міської територіальної громади на 2024 рік [18]);

2) в разі виникнення обсягів тимчасових касових розривів місцевих бюджетів, пов’язаних із забезпеченням захищених видатків бюджету, вони покриваються Казначейством України в межах поточного бюджетного періоду у межах фактичного дефіциту коштів на цю мету за рахунок коштів єдиного казначейського рахунку на договірних умовах без нарахування відсотків за користування цими коштами з обов’язковим їх поверненням до кінця поточного бюджетного періоду (ч. 5 ст. 43 БК України);

3) за наявності «протронутої кредиторської заборгованості із заробітної плати (грошового забезпечення), стипендій, а також за спожиті комунальні послуги, електричну та теплову енергію, природний газ та інші енергоносії розпорядники бюджетних коштів у межах бюджетних асигнувань за загальним фондом не беруть бюджетних зобов’язань та не здійснюють платежів за іншими заходами, пов’язаними з функціонуванням бюджетних установ (крім захищених видатків бюджету, визначених ст. 55 БК України), до погашення такої заборгованості» (ч. 4 ст. 51 БК України);

4) в сфері бюджетного звітування, інформація про виконання захищених видатків подається: а) в розрізі показників Державного бюджету щомісячно “Казначейством України Верховній Раді України, Президенту України, Кабінету Міністрів України, Рахунковій палаті та Міністерству фінансів України не пізніше 25 числа місяця, наступного за звітним» (ч. 2 ст. 59 БК України) та разом з річним звітом про виконання закону про Державний бюджет України (п. 6 ч. 2 ст. 61 БК України); б) в розрізі показників відповідного місцевого бюджету, згідно ч. 1 ст. 80 БК України інформація про виконання захищених видатків бюджетів подається щомісячно Казначейством України відповідним місцевим фінансовим органами (ч. 2 ст. 80 БК України) та разом з річним звітом – Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевою державною адміністрацією, виконавчим органом відповідної місцевої ради у двомісячний строк після завершення відповідного бюджетного періоду до Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної місцевої ради (ч. 4 ст. 80 БК України).

Отже, обмеження дії ст. 55 БК України не є повним і стосується передусім відносин щодо скорочення видатків бюджету.

Види захищених видатків бюджетів визначені в ст. 55 БК України, однак їх аналіз показує, що за критеріями класифікації видатків бюджетів їх можна згрупувати наступним чином:

1) за економічною класифікацією видатків бюджетів:

- оплату праці працівників бюджетних установ (КЕКВ 2110);
- нарахування на заробітну плату (КЕКВ 2120);
- придбання медикаментів та перев’язувальних матеріалів (КЕКВ 2220);
- забезпечення продуктами харчування (КЕКВ 2230);

- оплату комунальних послуг та енергоносіїв (КЕКВ 2270);
  - соціальне забезпечення (КЕКВ 2700; видатки споживання: КФКВК 1000, крім КФКВК 1080 (видатки розвитку));
  - поточні трансферти місцевим бюджетам (КЕКВ 2600);
  - оплату енергосервісу (КЕКВ 2276);
  - 2) за функціональною класифікацією видатків та кредитування бюджету:
    - обслуговування державного (місцевого) боргу (видатки споживання: КФКВК 0170);
    - підготовку кадрів закладами фахової передвищої та вищої освіти (видатки споживання: КФКВК 0940);
    - середньострокові зобов'язання у сфері охорони здоров'я (видатки споживання – КФКВК 0700, крім КФКВК 0750 (видатки розвитку));
    - роботи та заходи, що здійснюються на виконання Загальнодержавної програми зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему, та роботи з посилення бар'єрних функцій зони відчуження, а також роботи та заходи з фізичного захисту ядерних установок та ядерних матеріалів (КФКВК 0513);
    - забезпечення осіб з інвалідністю технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення для індивідуального користування (видатки споживання: КФКВК 1010; КТКВК 3171);
    - компенсацію процентів, сплачуваних банкам та/або іншим фінансовим установам за кредитами, отриманими громадянами на будівництво (реконструкцію) чи придбання житла (КФКВК 1060);
    - заходи, пов'язані з обороноздатністю держави, що здійснюються за рахунок коштів резервного фонду державного бюджету (видатки споживання: КФКВК 0200, крім КФКВК 0250 (видатки розвитку), які здійснюються за рахунок резервного фонду);
    - здійснення розвідувальної діяльності (КФКВК 0310 «Розвідувальна діяльність у сфері захисту державного кордону»; 0260 «Розвідувальна діяльність у сфері оборони»; 0350 «Забезпечення розвідувальної діяльності у сфері безпеки держави, спеціального захисту державних представництв за кордоном та діяльності підрозділів системи Служби зовнішньої розвідки України»);
    - виплати за державними деривативами (КФКВК 0170);
    - наукову і науково-технічну діяльність: (видатки розвитку: КФКВК 0150 «Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері державного управління», КФКВК 0250 «Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері оборони», КФКВК 0370 «Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері громадського порядку, безпеки та судової влади», КФКВК 0480 «Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки в галузях економіки», КФКВК 0530 «Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері охорони навколишнього природного середовища», КФКВК 0630 «Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері житлово-комунального господарства», КФКВК 0750 «Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері охорони здоров'я», КФКВК 0840 «Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері духовного та фізичного розвитку», КФКВК 0980 «Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері освіти», КФКВК 1080 «Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері соціального захисту»);
    - оплату послуг з охорони державних (комунальних) закладів культури (КФКВК 0820; на такі видатки спрямовуються в т.ч. кошти, одержані за кодом КДБ 24070900, які мають цільове призначення);
    - програму державних гарантій медичного обслуговування населення (КФКВК 0763).
- Зауважимо, що незважаючи на правову позицію, що висловлена в п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 24.06.1999 року від 24.06.1999 року № 1-31/99 N 6-рп/99 (у справі про фінансування судів), згідно з якою «видатки Державного бюджету України на утримання судової влади захищені безпосередньо Конституцією України і не можуть бути скорочені органами законодавчої або виконавчої влади нижче того

рівня, який забезпечує можливість повного і незалежного здійснення правосуддя згідно із законом» [7]. Така позиція Конституційного Суду України спричинила в подальшому процес затвердження захищеними видатки бюджету не лише за економічною, а й за функціональною класифікацією видатків та кредитування бюджету. Однак, і досі видатки Державного бюджету на фінансування судів не визнані захищеними прямо в ст. 55 БК України, а залишаються захищеними з точки зору прямої дії положень ст. 130 та 148-1 Конституції України, до якої з метою посилення гарантій належного фінансування діяльності судів та Конституційного Суду України було внесено ряд змін, та на рівні законів, що регулюють функціонування судів. Так, положення про те, що «видатки загального фонду Державного бюджету України на утримання судів належать до захищених статей видатків Державного бюджету України» чітко закріплене в ч. 2 ст. 148 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [19].

В інших законах також містяться положення, згідно з якими окремі видатки визнаються захищеними, зокрема такими визначено: «видатки на наукову і науково-технічну діяльність» – в ч. 2 ст. 48 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [20], «видатки на програму медичних гарантій» – в ч. 5 ст. 4 Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [21], «сума витрат на забезпечення охорони музеїв» – в ч. 3 ст. 13 Закону України «Про музеї та музейну справу» [22]. Однак, на відміну від видатків на функціонування судів, вказані види видатків включені до переліку захищених видатків, що закріплений в ст. 55 БК України.

Залишається відкритим питання: чи поширюється на бюджетні відносини правове положення про пріоритетність на стадії виконання бюджетів здійснення видатків за захищеними видатками, яка була встановлена на рівні законів про Державний бюджет України на відповідний рік, проте прямо не закріплена в ст. 55 БК України в умовах мирного часу та в умовах запровадження воєнного стану?

Передусім зазначимо, що в частині пріоритетності здійснення видатків, то на сьогодні черговість здійснення видатків бюджетів на сьогодні врегульована п. 19 Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану, що затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 9 червня 2021 р. № 590 [23].

Проте, що в БК України закріплено ряд положень, що дають можливість зробити висновок, що в бюджетному законодавстві закріплено ряд гарантій недопущення виникнення заборгованості за «захищеними видатками», зокрема:

1) *в сфері виконання бюджету за видатками*: а) щодо відкриття асигнувань за захищеними видатками – воно здійснюється на підставі помісячного розпису асигнувань загального фонду державного бюджету (за винятком надання кредитів з державного бюджету) в перший робочий день місяця, згідно з п. 5.1 Порядку казначейського обслуговування державного бюджету за витратами [24]; б) *щодо реєстрації бюджетних зобов'язань*: відповідно до п. 2.3 Порядку реєстрації та обліку бюджетних зобов'язань розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів в органах Державної казначейської служби України органи Казначейства опрацьовують підтвердні документи, надані розпорядником бюджетних коштів за захищеними видатками, в скорочені терміни (якщо вони не потребують проведення процедур публічних закупівель – протягом 1 операційного дня, а якщо потребують (крім капітальних видатків) – до 3 операційних днів) [25]; в) *щодо здійснення видатків місцевих бюджетів*: відповідно до ч. 2 ст. 85 БК України лише за умови відсутності простроченої кредиторської заборгованості такого бюджету за захищеними статтями видатків на останню звітну дату, що передує плануванню видатків, або за рішенням Кабінету Міністрів України, можливе здійснення видатків, не віднесених до місцевих бюджетів БК України, а також здійснення впродовж бюджетного періоду видатків на утримання бюджетних установ одночасно з різних бюджетів [15];

2) *в сфері виконання судових рішень*: відповідно до п. 9 Розділ VI БК України видатки бюджетних установ, щодо яких прийнято рішення про накладення на них арешту, дозволяється здійснювати в частині видатків, які ст. 55 БК України визначено як захищені, у разі зазначення про це у судовому рішенні [15];

3) в сфері охоронних бюджетних відносин в разі застосування: а) безспірного вилучення коштів з місцевих бюджетів, витрачених на здійснення видатків, кредитування місцевого бюджету, які мають проводитися з іншого бюджету, яке як захід впливу відповідно до п. 1 Порядку, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 26.03.2003 № 386 застосовується “за умови відсутності заборгованості такого бюджету за захищеними статтями видатків протягом року на будь-яку дату” [26]; б) зменшення бюджетних асигнувань, що здійснюється в разі виявлення факту нецільового використання бюджетних коштів розпорядником бюджетних коштів в порядку встановленому Кабінету Міністрів України, а саме в Порядку зменшення бюджетних асигнувань розпорядникам бюджетних коштів [27], в п. 8 якого закріплено, що рішення про зменшення бюджетних асигнувань не поширюється на захищені видатки; б) призупинення бюджетних асигнувань, яке також не поширюється на захищені видатки, відповідно до п. 4 Порядку, що затверджений Наказом Міністерства фінансів України від 15.05.2002 № 319 в силу п. 3 ч. 1 ст. 117 БК України [28]; в) зупинення операцій з бюджетними коштами, яке відповідно до п. 3 Порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19 січня 2011 р. № 21 [29].

Висновки. Захищені видатки є передусім фінансово-правовою категорією, яка застосовується до переліку видатків, закріплених передусім в ст. 55 БК України, з метою недопущення їх скорочення в разі проведення секвестру бюджету чи зменшення окремих бюджетних асигнувань, правове закріплення яких є правовою гарантією та інструментом захисту від невиконання бюджетів в частині найважливіших бюджетних видатків та забезпечення стабільності публічних фінансів.

В бюджетному законодавстві закріплено ряд запобіжників виникнення заборгованості за захищеними видатками бюджетів однак відсутні положення, що передбачає пріоритет в черговості здійснення саме захищених видатків. Натомість черговість здійснення видатків бюджетів закріплена на сьогодні п. 19 Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану, що затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 9 червня 2021 р. № 590 [23], встановлена за іншим принципом – “першочерговості забезпечення державних та суспільних потреб в умовах воєнного стану”, тобто правило “захищених видатків” на ці відносини не поширюється. Проте це не применшує вагу та значення для бюджетного процесу такої правової категорії як “захищені видатки”.

Список використаних джерел:

1. Про бюджетну систему: Закон України від 05.12.1990 № 512-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/512-12#Text>
2. Про Державний бюджет України на 1998 рік: Закон України від 30 грудня 1997 року № 796/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796/97-вр#Text>
3. Про затвердження механізму обмеження витрачання бюджетних коштів: Наказ Міністерства фінансів України від 27.02.1998 року № 45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0146-98#Text>
4. Про основні напрями бюджетної політики на 1999 рік (Бюджетна резолюція): Постанова Верховної Ради України від 24 липня 1998 року № 57-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-14#Text>
5. Якимчук Н.Я. Розпорядники бюджетних коштів: система та правовий статус: Монографія. Чернівці: Видавництво Чернівецького національного університету, 2009. 647 с.
6. Про Державний бюджет України на 1999 рік: Законі України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/378-14#Text>
7. Рішення Конституційного Суду України від 24.06.1999 року № 1-31/99 N 6-рп/99 (у справі про фінансування судів). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-99#Text>
8. Про основні напрями бюджетної політики на 2000 рік (бюджетна резолюція): Постанова Верховної Ради України від 1 липня 1999 року № 795-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-14#Text>

9. Про основні напрями бюджетної політики на 2001 рік (бюджетна резолюція): Постанова Верховної Ради України від 22 червня 2000 року № 1827-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1827-14#Text>
10. Про Основні напрями бюджетної політики на 2002 рік (Бюджетна резолюція): 21 червня 2001 року Постанова Верховної Ради України від № 2543-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2543-14#Text>
11. Про Державний бюджет України на 2000 рік: Закон України від 17 лютого 2000 року N 1458-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1458-14#Text>
12. Про Державний бюджет України на 2001 рік: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2120-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-14#Text>
13. Про Державний бюджет України на 2002 рік: Закон України від 20 грудня 2001 року № 2905-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2905-14#Text>
14. Бюджетний кодекс України від 21 червня 2001 року № 2542-III (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2542-14#Text>
15. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
16. Жибер Т.В. Результативне управління публічними фінансовими ресурсами. .... С. 1–15. URL: https://www.researchgate.net/profile/Tetyana-Zhyber/publication/361489561_Rezultativne_upravlinna_publicnimi_finansovimi_resursami_Performance_in_financial_management_of_public_resources/links/62b4667f89e4f1160c94dc77/Rezultativne-upravlinna-publicnimi-finansovimi-resursami-Performance-in-financial-management-of-public-resources.pdf
17. Про бюджет Львівської міської територіальної громади на 2024 рік: Ухвала Львівської міської ради від 27.12.2023. URL: [https://www8.city-adm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/9017C51C3330263CC2258A9800531042?OpenDocument](https://www8.city-adm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/9017C51C3330263CC2258A9800531042?OpenDocument)
18. Про бюджет Дніпровської міської територіальної громади на 2024 рік: Рішення Дніпровської міської ради VIII скликання від 06.12.2023 р. № 4/44. URL: <https://dniprorada.gov.ua/uk/Widgets/GetWidgetContent?url=/WebSolution2/wsGetTextPublicDocument?pID=639996&name=4/44>
19. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1589>
20. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26 листопада 2015 року № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>
21. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19 жовтня 2017 року № 2168-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>
22. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29 червня 1995 року № 249/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-вр#Text>
23. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 червня 2021 р. № 590. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-п#n9>
24. Про затвердження Порядку казначейського обслуговування державного бюджету за витратами: Наказ Міністерства фінансів України від 24.12.2012 № 1407& URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0130-13#Text>
25. Про затвердження Порядку реєстрації та обліку бюджетних зобов'язань розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів в органах Державної казначейської служби України: Наказ Міністерства фінансів України від 02.03.2012 № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0419-12#Text>
26. Про Порядок безспірного вилучення коштів з місцевих бюджетів, витрачених на здійснення видатків, кредитування місцевого бюджету, які мають проводитися з іншого бюджету: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 березня 2003 р. № 386. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2003-п#Text>

27. Про затвердження Порядку зменшення бюджетних асигнувань розпорядникам бюджетних коштів: постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2011 р. № 255. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/255-2011-п#Text>

28. Порядок призупинення бюджетних асигнувань, затверджений Наказом Міністерства фінансів України від 15.05.2002 № 319. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0467-02#Text>

29. Порядок зупинення операцій з бюджетними коштами, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 січня 2011 р. № 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/21-2011-п#Text>

ДОЛГОВ А.Г.

старший викладач кафедри цивільного
та кримінального права і процесу,
адвокат
(Чорноморський національний
університет імені Петра Могили)

УДК 37.013.42 (477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.61>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОГО ТА ПОЛЬСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО ВИПРАВЛЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті здійснено порівняльний аналіз українського та польського реформування пенітенціарної системи у контексті європейських вимог. Зауважено, що імплементація до пенітенціарної системи України європейських підходів інтеграційного розвитку, концептуальних змін та створення сучасних концепцій повернення засудженого у суспільство законослухняним громадянином є важливою складовою договірно-правових і політичних засад співробітництва України з ЄС. Визначено, що основна концепція (парадигма) всієї європейської пенітенціарної системи визначає, що система виправлення засуджених до покарання у виді позбавлення волі визнає той факт, що засуджений повинен залишатися людиною, має жити в суспільстві та складати його невід'ємну частину. Підкреслено, що схожі процеси реформування пенітенціарної системи в Україні та Республіці Польща зумовлюють важливість врахування українським кримінально-виконавчим законодавством польського досвіду у цій сфері. Визначено, що краєцими досягненнями Польщі у сфері модернізації та гуманізації кримінально-виконавчого права є: 1) передача судом до органу виконання покарання всієї наявної інформації про засудженого; 2) право адміністрації установи виконання покарання на оскарження рішень суду в питаннях визначення розміру кримінального покарання; 3) створення системи пенітенціарних судів; 4) право органу виконання покарань дати розпорядження будь-якому органу про збір інформації щодо засудженого за місцем його попереднього проживання чи діяльності; 5) проведення судових засідань стосовно засуджених, які вчинили нові кримінальні правопорушення у місцях позбавлення волі, безпосередньо в УВП, або в режимі відео конференції; 6) участь громадськості у виправленні засуджених до покарань у виді позбавлення волі можлива тільки якщо громадські формування мають на меті реалізацію завдань визначених кримінально-виконавчого законодавства; 7) фонд постпенітенціарної допомоги, куди відраховуються кошти в розмірі 10% плати за роботу або з прибутку тощо, котрі виділяються як допомога для осіб, які звільняються з УВП і СІЗО; 8) виконання кримінального покарання обмеження волі за місцем проживання або праці засудженого; 9) залучення осіб (представників товариств, фондаций, організацій та установ, церков та ін.) до участі у пенітенціарних комісіях, у т.ч. щодо розгляду питань умовно-дострокового звільнення засуджених. Встановлено, що міжнародними стандартами виправлення засуджених до покарання у виді позбавлення волі, які потребують імплементації до законодавства України є: стандарти впливу на виправлення засуджених до позбавлення волі через призму режиму виконання/відбування покарання; стандарти

організації мікросоціальних умов відбування засудженими покарання у виді позбавлення та обмеження волі; стандарти організації соціально-виховної роботи із засудженими, як засобу виправлення засуджених до покарання у виді позбавлення волі; стандарти організації суспільно-корисної праці та професійної підготовки засуджених до звільнення з місць позбавлення волі; стандарти матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених під час відбування ними кримінального покарання у виді позбавлення волі.

Ключеві слова: реформування, пенітенціарна система, імплементація міжнародних пенітенціарних стандартів, порівняльний аналіз українського та польського реформування пенітенціарної системи.

Dolhov A.H. Comparative analysis of ukrainian and polish prison reform in the context of european requirements

The article provides a comparative analysis of the Ukrainian and Polish reform of the penitentiary system in the context of European requirements. It is noted that the implementation of European approaches to integration development, conceptual changes and the creation of modern concepts of the return of a convicted person to society as a law-abiding citizen to the penitentiary system of Ukraine is an important component of the contractual, legal and political principles of cooperation of Ukraine from the EU. It was determined that the main concept (paradigm) of the entire European penitentiary system determines that the system of correction of convicts sentenced to imprisonment recognizes the fact that the convict must remain a person, must live in society and be an integral part of it. It is emphasized that similar processes of reforming the penitentiary system in Ukraine and the Republic of Poland determine the importance of taking into account the Polish experience in this area by the Ukrainian criminal law. It was determined that the best achievements of Poland in the field of modernization and humanization of criminal enforcement law are: 1) the transfer of all available information about the convicted person by the court to the sentencing body; 2) the right of the administration of the punishment execution institution to appeal court decisions on determining the amount of the criminal punishment; 3) creation of a system of penitentiary courts; 4) the right of the penal enforcement body to issue an order to any body to collect information about the convicted person based on his previous place of residence or activity; 5) conducting court hearings regarding convicts who have committed new criminal offenses in places of deprivation of liberty, directly in the UVP, or via video conference; 6) participation of the public in the correction of those sentenced to imprisonment is possible only if public formations aim to implement the tasks defined by the criminal law; 7) the post-penitentiary aid fund, to which funds in the amount of 10% of wages for work or profit, etc. are deducted, which are allocated as aid for persons released from prisons and pretrial detention centers; 8) enforcement of the criminal penalty of restriction of freedom at the place of residence or work of the convicted person; 9) involvement of persons (representatives of societies, foundations, organizations and institutions, churches, etc.) to participate in penitentiary commissions, including regarding consideration of issues of parole of convicts. It was established that the international standards for the correction of those sentenced to imprisonment, which require implementation into the legislation of Ukraine, are: standards of influence on the correction of those sentenced to imprisonment through the prism of the regime of execution/serving of punishment; standards for the organization of microsocial conditions for convicts to serve imprisonment and restriction of liberty; standards for the organization of social and educational work with convicts, as a means of correction of convicts sentenced to imprisonment; standards for the organization of community service and professional

training of convicts before release from prison; standards of material, household and health care support for convicts while they are serving a criminal sentence in the form of deprivation of liberty.

Key words: *reformation, penitentiary system, implementation of international penitentiary standards, comparative analysis of Ukrainian and Polish penitentiary system reform.*

Актуальність теми дослідження. Реформування кримінально-виконавчої служби України спрямовано на забезпечення поступового процесу виправлення засуджених до покарання у виді позбавлення волі та досягнення міжнародних стандартів і правил поведіння із засудженими. Євроінтеграційні процеси в Україні зумовлюють необхідність врахування низки прогресивних ідей пенітенціарної системи європейських країн, з метою максимального наближення умов тримання засуджених до міжнародних стандартів і правил поведіння із засудженими та їх імплементації в пенітенціарну систему України, вдосконалення та гармонізації національного законодавства із законодавством ООН, ЄС та його країн-членів. Адже, втілення в українське законодавство міжнародно-правових актів, визнаних міжнародним співтовариством як правові стандарти щодо засуджених і ув'язнених можна вважати позитивним кроком до вступу України у Євросоюз.

Порівняльний аналіз українського та польського досвіду реформування пенітенціарної системи у контексті європейських вимог полягає у вивченні схожостей та відмінностей між цими двома країнами у плані підходів до реформування системи виконання покарань та умов утримання осіб, засуджених до позбавлення волі. Це охоплює такі аспекти, як законодавча база, організація установ виконання покарань, умови проживання засуджених, програми реабілітації та соціальної реінтеграції. Порівняльний аналіз допомагає зрозуміти, як можна з країн впроваджує міжнародні стандарти та європейські норми у свою систему виконання покарань, а також виявляти кращі практики та можливості для подальшого вдосконалення.

Мета статті полягає у порівняльний аналіз українського та польського реформування пенітенціарної системи у контексті європейських вимог.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження окремих проблемних аспектів реформування пенітенціарної системи України з урахуванням зарубіжного досвіду та міжнародних стандартів здійснювали такі науковці, як: І.Г. Богатирьов, А. Букалов, О. Льошенко, М.С. Пузирьов, Г.А.Радов та ін.

Виклад основного матеріалу. Європейські моделі виправлення засуджених до позбавлення волі включають в себе різні шляхи інтеграційного розвитку, від концептуальних змін до створення сучасних концепцій повернення засудженого у суспільство законослухняним громадянином, їх імплементація в пенітенціарну систему України ґрунтується на договірно-правових і політичних засад співробітництва України з ЄС. Зокрема, базовим документом, який визначив правовий механізм двостороннього економічного, фінансового, соціального й культурного співтовариства, розвитку політичного діалогу, в якій в т.ч. було сформовано інституціональний механізм двостороннього співробітництва щодо реформування кримінально-виконавчої системи України стали – Угода про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС [1, с.1-3], Статут Ради безпеки Європи [2] та Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [3]. Ратифікація Україною вище зазначених міжнародних НПА стала важливим етапом на шляху входження нашої держави до європейського політико-правового простору та впровадження міжнародного механізму дотримання прав і основоположних свобод людини [4, с. 79].

В результаті ратифікації зазначених міжнародних НПА Україна визнає обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини, право звернення до якого мають в т.ч. і засудженні до позбавлення волі особи. Зокрема, у відповідненні кримінально-виконавчого законодавства України нормам Європейських пенітенціарним правил знайшло своє відображення ч. 1 ст. 1 КВК України «кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів

особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими» [5].

Ефективне реформування пенітенціарної системи України ґрунтується в.ч. і на узагальненні кращого досвіду зарубіжних країн у цій сфері. Так, на думку М.С. Пузирьова «порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах показує не тільки теоретичне узагальнення проблем виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах порівняно з Україною, а найголовніше відтворює цей процес у державах романо-германської (ФРН, Франції, Швейцарії), англо-американської (Великобританії, США, Канаді), скандинавської (Норвегії, Швеції, Фінляндії) правових сімей та Україні» [6, с. 4].

В межах даного дослідження зосередимо свою увагу на вивченні спільних та відмінних рис кримінально-виконавчого законодавства України і Республіки Польща, що дозволить врахувати позитивний польський досвід реформуванні пенітенціарної системи України.

Реформування пенітенціарної системи Республіки Польщі ґрунтується в т.ч. і на ратифікації ряду міжнародних актів. Зокрема, таких як: Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217А (ІІ) ГА ООН від 10.12.1948 р. [7]; Міжнародний пакт про громадські та політичні права, прийнятий резолюцією 2200(XXІ) ГА ООН від 16.12.1966 р.[8].

Після вступу Польщі в ЄС відбулася модернізація та гуманізація кримінально-виконавчого права. Зокрема, ст. 11 КВК Польщі у частині, де суд зобов'язаний подати в орган виконання покарань, крім вироку, всю відому йому інформацію щодо засудженого, що створює умови для профілактики вчинення правопорушень засудженою особою в місцях позбавлення, оскільки адміністрація УВП володіє повною інформацією про засудженого і може вчасно запобігти вчиненню ним нового кримінального правопорушення.

Водночас, ст. 13 КВК Польщі у рівні умови ставить усіх суб'єктів кримінально-процесуальних відносин, даючи право адміністрації установи виконання покарань на оскарження рішень суду під час вирішення суперечностей щодо виконання рішення або заперечень щодо визначення розміру покарання. На нашу думку, впровадження до українського кримінально-виконавчого законодавства схожих норм та створення системи пенітенціарних судів, які на професійному рівні могли б переглядати звернення засуджених на незаконне призначення покарання, дозволило б зменшити загальну кількість осіб засуджених до позбавлення волі на 30%.

Ст. 14 КВК Польщі визначає право органу виконання покарань дати розпорядження будь-якому органу про збір інформації щодо засудженого за місцем його попереднього проживання чи діяльності, що в свою чергу сприяє вченню особи, котра вчинила злочин і за вироком суду направлена відбувати покарання в одну із виправних колоній. Схожа норма є і в українському кримінально-виконавчому законодавстві, зокрема, п.5 ч. 2 ст. 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» визначає «одержувати безперешкодно від підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та об'єднань громадян відомості, матеріали та іншу допомогу, необхідні для виконання покладених завдань» [9]. Проте належного правового механізму реалізації зазначеного механізму в КВК України та інших нормативно-правових актах у цій сфері поки що не створено.

В умовах гострого дефіциту бюджетних коштів привабливими, на наше переконання, є вимоги § 3 ст. 23 КВК Польщі щодо проведення судових засідань стосовно засуджених, які вчинили нові кримінальні правопорушення у місцях позбавлення волі, безпосередньо в УВП, або в режимі відео конференції, коли сторони та їхні адвокати можуть перебувати далеко за межами суду (вдома чи на робочому офісі). Зокрема, така форма проведення судових засідань практикувалася під час COVID-19 де вітчизняні суди змушені були працювати в нових умовах. Зазвичай при цьому використовується не якесь особливе (судове) програмне забезпечення, а загальнодоступні програми та засоби (BT conferencecall, SkypeforBusiness,

courtvideolink, BT MeetMe, Zoom, Facetime, звичайний телефон у Великій Британії, SkypeforBusiness у Нью-Йорку, США, Vidyo в Індії тощо). До речі, така практика діє у багатьох країнах світу. Мета відео конференції – мінімізувати ризик передачі Covid-19, з одного боку, і забезпечити розгляд якомога більшої кількості справ, зокрема через переведення слухань у дистанційний режим. Водночас поширення COVID-19 та російсько-українська війна в Україні дали поштовх до широкого застосування дистанційного розгляду судових справ. Важливо, щоб національна система правосуддя, демонструючи відкритість до цих змін, з належною турботою ставилася не тільки до забезпечення публічності судового розгляду, а і до особи котра обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення.

З огляду на пропозиції щодо участі громадськості у виправленні засуджених до покарань у виді позбавлення волі певну вагу мають положення § 1 ст. 38 КВК Польщі, у якій сказано, що така співпраця можлива, тільки якщо громадські формування мають на меті реалізацію завдань визначених кримінально-виконавчого законодавства [10, с. 24-25].

Ст. 43 КВК Польщі закріплює положення про фонд постпенітенціарної допомоги, куди відраховуються кошти в розмірі 10% плати за роботу або з прибутку тощо, котрі виділяються як допомога для осіб, які звільняються з УВП і СІЗО. Для системи виконання покарання в Україні створення фонду постпенітенціарної допомоги сприяло би фінансовій підтримці звільнених з місць позбавлення волі, адже статистика свідчить, що тільки 30% звільнених із місць позбавлення волі працевлаштовуються.

Дещо інший зміст має в КВК Польщі такий вид покарання, як обмеження волі. Якщо за КВК України це покарання реалізується в кримінально-виконавчих установах відкритого типу (ст. 56), то відповідно до ст. 54 КВК Польщі воно виконується за місцем проживання або праці засудженого (дана обставина дозволяє класифікувати обмеження волі за польським законодавством, як альтернативний вид покарання). На наш погляд, положення КВК Польщі є більш прогресивними та такими, що відповідають нормам європейського і міжнародного права [11, с. 16], при цьому у Польщі до позбавлення волі засуджується втричі менше громадян чим в Україні. Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р. та Операційний плану її реалізації у 2022-2024 рр. в Україні одним із заходів розвантаження кримінально-виконавчих установ Державної кримінально-виконавчої служби України визнають саме збільшення випадків застосування обмеження волі, як виду кримінального покарання [12].

У розрізі вирішення практичних проблем умовно-дострокового звільнення засуджених з установ виконання покарань ДКВС України на нашу думку кримінально-виконавче законодавство Польщі є більш ефективним. Зокрема, ст. 75 КВК Польщі, яка закріплює право «інших осіб, гідних довіри, зокрема представників товариств, фундацій, організацій та установ, церков та інших релігійних спілок» на участь у пенітенціарних комісіях, у тому числі щодо розгляду питань умовно-дострокового звільнення засуджених».

Як нам видається закріплена у відповідній ст. 67 КВК Польщі мета виконання покарання виражається через такі категорії, як «кара» та «виправлення засуджених» [13, с. 91]. У доктринальному аспекті заслуговують уваги положення ст. 81 КВК Польщі, які дають визначення терміна «кара», що використовується і в нормативних актах України, зокрема в КК, КВК, КПК України, але без роз'яснення його змісту. У цій нормі закріплено таке: «кара у вигляді позбавлення волі виконується в таких системах: 1) програмованого впливу (ст. 95); 2) терапевтичного (ст. 96, 97); 3) звичайного (ст. 98)».

До речі, вітчизняні вчені неодноразово звертали увагу на той факт, що у діючому законодавстві України містяться положення, які суперечать одне одному. І хоча ці розбіжності вирішуються на користь дії нормативного акту вищої юридичної сили, сама їх наявність свідчить про те, що кримінально-виконавча система України потребує значної реконструкції в напрямі забезпечення її єдності та узгодженості на законодавчому і виконавчому рівнях. Необхідно також враховувати, що відносно тривала практика застосування чинного КВК України показала низку недоліків та прогалин, які негативно впливають на ефективність виправлення засуджених до позбавлення волі. [16, с. 204].

Зауважене зумовлює необхідність створення Міністерством юстиції України робочої групи щодо підготовки нового прогресивного пенітенціарного кодексу України, ставлячи за мету в ньому унеможливлення подальшого порушення європейських і світових стандартів поведінки із засудженими і ув'язненими в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України. [15, с. 82].

Отже, в процесі імплементації міжнародного досвіду виправлення засуджених до покарання у виді позбавлення волі першочергову увагу необхідно приділити удосконаленню чинного законодавства шляхом включення до його змісту європейських норм та стандартів. Вбачається, що співробітництво з Європейським Союзом у цій сфері може принести позитивні результати лише за умови репродуктивної імплементації європейського досвіду і стандартів у вітчизняне законодавство з урахуванням національної специфіки виправлення засуджених до позбавлення волі. [13, с. 215].

Враховуючи викладене, варто підтримати думку вітчизняного вченого І.Г. Богатирьова про те, що у світі не існує ідеальних правових систем., їх ефективність визначається своєчасністю та відповідністю стану держави і права тієї чи іншої країни певного етапу суспільного розвитку [14, с. 10]. Тому копіювати чужу модель виправлення засуджених до покарання у виді позбавлення волі не варто, оскільки такий підхід не створює умови для вітчизняних вчених творчого пошуку власної моделі виправлення засудженого.

Висновки. Імплементація до пенітенціарної системи України європейських підходів інтеграційного розвитку, концептуальних змін та створення сучасних концепцій повернення засудженого у суспільство законотворчим громадянином є важливою складовою договірно-правових і політичних засад співробітництва України з ЄС. Основна концепція (парадигма) всієї європейської пенітенціарної системи визначає, що система виправлення засуджених до покарання у виді позбавлення волі визнає той факт, що засуджений повинен залишатися людиною, має жити в суспільстві та складати його невід'ємну частину. Схожі процеси реформування пенітенціарної системи в Україні та Республіці Польща зумовлюють важливість врахування українським кримінально-виконавчим законодавством польського досвіду у цій сфері. Кращими досягненнями Польщі у сфері модернізації та гуманізації кримінально-виконавчого права є: 1) передача судом до органу виконання покарання всієї наявної інформації про засудженого; 2) право адміністрації установи виконання покарання на оскарження рішень суду в питання визначення розміру кримінального покарання; 3) створення системи пенітенціарних судів; 4) право органу виконання покарань дати розпорядження будь-якому органу про збір інформації щодо засудженого за місцем його попереднього проживання чи діяльності; 5) проведення судових засідань стосовно засуджених, які вчинили нові кримінальні правопорушення у місцях позбавлення волі, безпосередньо в УВП, або в режимі відео конференції; 6) участь громадськості у виправленні засуджених до покарань у виді позбавлення волі можлива тільки якщо громадські формування мають на меті реалізацію завдань визначених кримінально-виконавчого законодавства; 7) фонд постпенітенціарної допомоги, куди відраховуються кошти в розмірі 10% плати за роботу або з прибутку тощо, котрі виділяються як допомога для осіб, які звільняються з УВП і СІЗО; 8) виконання кримінального покарання обмеження волі за місцем проживання або праці засудженого; 9) залучення осіб (представників товариств, фондаций, організацій та установ, церков та ін.) до участі у пенітенціарних комісіях, у т.ч. щодо розгляду питань умовно-дострокового звільнення засуджених. Міжнародні стандарти виправлення засуджених до покарання у виді позбавлення волі, які потребують імплементації до законодавства України: стандарти впливу на виправлення засуджених до позбавлення волі через призму режиму виконання/відбування покарання; стандарти організації мікросоціальних умов відбування засудженими покарання у виді позбавлення та обмеження волі; стандарти організації соціально-виховної роботи із засудженими, як засобу виправлення засуджених до покарання у виді позбавлення волі; стандарти організації суспільно-корисної праці та професійної підготовки засуджених до звільнення з місць позбавлення волі; стандарти матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених під час відбування ними кримінального покарання у виді позбавлення волі.

Список використаних джерел:

1. Спільна стратегія ЄС щодо України, ухвалена на Гельсінськомусамміті Євросоюзу: від 11 груд. 1999 р. *Міжнародні договори*. К., 1999. С. 1–3.
2. Статут Ради Європи: Рада Європи від 05.05.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text (дата звернення: 12.12.2023)
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами): Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 11.12.2023)
4. Льошенко О. Імплементація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини в національну правову систему України. *Право України*. 2009. № 6. С. 76–80.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: https://kodeksy.com.ua/kriminal_no-vikonavchij_kodeks_ukraini.htm (дата звернення 02.12.2023)
6. Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах. Монографія. Київ : ВД «Дакор», 2018. 514с.
7. Загальна декларація з прав людини. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 12. 02. 2024 р.).
8. Міжнародний пакт про громадські та політичні права, прийнятий резолюцією 2200(XXI) ГА ООН від 16 грудня 1966 р. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>(дата звернення 12.02.2023).
9. Про Державну кримінально-виконавчу службу України Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text> (дата звернення 12.02.2023).
10. Шкута О.О. Виправлення та ресоціалізація засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шкута Олег Олегович ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Д., 2011. – 237 арк.
11. Шкута О. О. Визначення пенітенціарної системи як елемента кримінально-виконавчої доктрини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* : зб. наук. пр. 2016. № 37. С. 79–83. (Серія «Право»).[http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=nvuzhpr_2016_37\(3\)_21](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=nvuzhpr_2016_37(3)_21)
12. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках: Розпорядження Кабінету міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#top> (дата звернення: 05.12.2023).
13. Kodeks Karny. Praktycznykometarz (pracazbiorowa) / Podred. prof., d-r hab. M. Mozgawy. Warszawa: WoltersKluwerPolska, 2007. 724 s.
14. Богатирьов І.Г. Порівняльне кримінально-виконавче право: навч. посіб. [Богатирьов І.Г., Копотун І.М., Пузирьов М.С.]; за заг ред. І.Г. Богатирьова. К. Ін-т крим-викон служби. 2013. 140 с.
15. Lutsiuk K., Dolhov A., Svyarenko Y., Shkuta O., Konopelskyi V. (2022) International experience of correction and resocialization of prisoners sentenced to imprisonment. *Revista Cuestiones Políticas*. Vol. 40 №º 75 (2022). P. 79–88. <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/39258/44100>
16. Шкута О.О. *Наукові погляди на проблему виправлення і ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання в колоніях середнього рівня безпеки*. *Вісник Запорізького національного університету*: Збірник наукових праць. *Юридичні науки*. – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. – № 4. – С. 201-206. <http://www.law.journalsfznu.zp.ua/archive/visnik-4-2010/35.pdf>
17. Шкута О.О. Участь громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. Випуск 1/2023. С. 213–216. <https://dspace.oduvs.edu.ua/bitstreams/9b628e54-4d84-45ae-9886-e4e8bc40cbc3/download>

БЛІНОВА Г.О.

докторка юридичних наук, професорка
професор кафедри цивільного,
господарського та екологічного права
(Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.62>

ПОРУШЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: СУДОВА ПРАКТИКА ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Статтю присвячено з'ясуванню особливостей судової практики, позитивного досвіду та суперечностей щодо застосування судами ст. 164-12 КУпАП при притягненні до адміністративної відповідальності порушників бюджетного законодавства, а також практичних проблем притягнення правопорушників до адміністративної відповідальності за вчинення порушень бюджетного законодавства; визначення шляхів усунення виявлених недоліків, проблем і удосконалення адміністративного деліктного законодавства у цій сфері. У статті наведені приклади судових рішень, що продемонстрували деякі суперечності у правозастосовній практиці ст. 164-12 КУпАП, а також виявили ряд напрямів перспективних для удосконалення деліктного адміністративного законодавства у цій сфері. Висвітлено судову практику при притягненні до адміністративної відповідальності за вчинення порушення бюджетного законодавства щодо застосування аналогії права із Кримінальним процесуальним кодексом України для обґрунтування здійснення судом перекваліфікації дій правопорушника у напрямку зниження рівня відповідальності, що обумовлено відсутністю відповідних норм у КУпАП. Виявлено відсутність єдиної практики обґрунтування судами задоволення клопотань про участь учасників у режимі відеоконференції при розгляді справ про притягнення до адміністративної відповідальності за порушення бюджетного законодавства. Запропоновано відповідні зміни до КУпАП задля врегулювання питання надання судам повноважень здійснювати перекваліфікацію дій правопорушника в межах однієї статті КУпАП за принципом полегшення рівня відповідальності правопорушника при наявності відповідних підстав, та визначення процесуальної можливості прийняття рішення судом про розгляд справи у режимі відеоконференції.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, бюджетна сфера, правопорушення, бюджетне законодавство, бюджетні кошти, держаний бюджет, місцевий бюджет, штраф, нецільове використання бюджетних коштів, бюджетні запити, бюджетні призначення, посадові особи, докази, протокол, судова практика, постанова, суд.

Blinova H.O. Violation of budget legislation: judicial practice of bringing to administrative responsibility

The article is devoted to clarifying the peculiarities of judicial practice, positive experience and contradictions regarding the application of Art. 164-12 of the Code of Administrative Offenses in the case of bringing to administrative responsibility violators of budget legislation by courts, as well as practical problems of bringing offenders to administrative responsibility for committing violations of budget legislation; determination of ways to eliminate identified shortcomings, problems

and improvement of administrative tort legislation in this area. The article provides examples of court decisions that demonstrated some contradictions in the law enforcement practice of Art. 164-12 of the Criminal Procedure Code, and also identified a number of directions promising for the improvement of tort administrative legislation in this area. Judicial practice in bringing to administrative responsibility for committing a violation of budget legislation regarding the application of the analogy of law with the Criminal Procedure Code of Ukraine to justify the reclassification of the offender's actions by the court in the direction of reducing the level of responsibility, which is due to the absence of relevant norms in the Code of Criminal Procedure of Ukraine, is highlighted. It was revealed that there is no uniform practice of justifying by the courts the satisfaction of requests for the participation of participants in the mode of video conference when considering cases of bringing to administrative responsibility for violations of budget legislation. Corresponding changes to the Code of Administrative Offenses are proposed to settle the issue of giving courts the authority to reclassify the actions of an offender within one article of the Code of Administrative Offenses based on the principle of easing the level of responsibility of the offender if there are appropriate grounds, and determining the procedural possibility of the court making a decision to consider the case in videoconference mode.

Key words: *administrative responsibility, budget sphere, crime, budget legislation, budget funds, state budget, local budget, fine, inappropriate use of budget funds, budget requests, budget appointments, officials, evidence, protocol, court practice, resolution, court.*

Актуальність проблеми. Починаючи з початку повномасштабної війни, Уряд України витрачає значні кошти на боротьбу з агресором і вирішення соціально-економічних проблем країни. З кінця лютого 2022 року обсяг бюджетних витрат і дефіциту зростають, відображаючи збільшення видатків на військові потреби. У зв'язку з цим змінюються принципи державного фінансування, оскільки воєнна економіка вимагає інших підходів, ніж в мирний час. Об'єктивно, наголошує Т. Богдан, принципи функціонування воєнної економіки радикально відрізняються від принципів ринкової економіки мирного часу, що спричиняє необхідність радикальної трансформації державних фінансів з початку ведення військових дій. Протягом історії деструктивні наслідки війни, епідемій і стихійних лих змушували держави вживати надзвичайні фінансові заходи, що призводило до збільшення бюджетного дефіциту та державного боргу [1]. Ці заходи стають додатковим тягарем для громадян, що відчувають на собі усі складності життя у країні, де відбуваються війна. Тому соціальна та моральна відповідальність державних службовців та посадових осіб органів публічної влади, що мають право розпорядження публічними коштами, значно зростає.

Підтвердженням прагнення суспільства підвищити рівень відповідальності розпорядників державними коштами є подання на розгляд до Верховної Ради України законопроекту «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо встановлення відповідальності за неефективне використання бюджетних коштів» № 10150 від 13.10.2023 [2]. У пояснювальній записці до цього законопроекту зазначено, що станом на сьогоднішній день в умовах повномасштабної війни з державою-агресором російською федерацією, питання ефективності використання державних коштів набувають ще більшої актуальності, адже це стосується обороноздатності нашої Вітчизни та подальшої Перемоги над ворогом. Разом з тим, аналіз звітів Державної аудиторської служби України (Держаудитслужба) в частині проведення моніторингів державних закупівель за 2019-2023 рік, вказує на те, що з проведених 40,7 тис. моніторингів закупівель, порушення вимог чинного законодавства у сфері публічних закупівель були зафіксовані приблизно у 82% випадків, що призводять до масштабних втрат бюджетів усіх рівнів, а наслідки таких правопорушень несуть загрозу національній безпеці нашої держави, наголошують автори законопроекту [3].

Відтак оперативне притягнення до адміністративної відповідальності порушників бюджетного законодавства стає одним з актуальних завдань публічної влади в умовах війни, що пов'язано із запобіганням вчинення таких порушень, та збереженням бюджетних коштів для використання їх за призначенням. Дослідження останньої судової практики притягнення до відповідальності осіб, що вчинили правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 164-12 КУпАП, виявлення суперечностей та прогалин адміністративного деліктного законодавства у цій сфері правозастосування сприятиме напрацюванню пропозицій щодо їх усунення.

Метою статті є з'ясування особливостей судової практики, позитивного досвіду та суперечностей щодо застосування ст. 164-12 КУпАП при притягненні до адміністративної відповідальності порушників бюджетного законодавства судами, а також практичних проблем притягнення правопорушників до адміністративної відповідальності за вчинення порушень бюджетного законодавства; визначення шляхів усунення виявлених недоліків, проблем і удосконалення адміністративного деліктного законодавства у цій сфері.

Питання змісту, ознак, складу бюджетних правопорушень, порушень бюджетного законодавства та правопорушень у бюджетній сфері, практики застосування норм бюджетного законодавства та адміністративного деліктного законодавства в частині притягнення до відповідальності за порушення бюджетного законодавства були предметом наукових пошуків таких вчених як Ю. Назар, О. Соколов, Н. Клименко, І. Проць, О. Кузьменко, М. Шевчук та інших.

Основний зміст. Законодавець терміном «порушення бюджетного законодавства», зазначає Ю.С. Назар, визначив коло протиправних діянь розпорядника, одержувача чи іншого учасника бюджетного процесу, за які застосовуються заходи бюджетно-правового впливу, а не притягуються до відповідальності фізичні особи – представники учасника бюджетного процесу чи юридичні особи – учасники цивільного (господарського) обороту [4, с. 17]. Згідно положень ч.1 ст. 116 Бюджетного кодексу України (БК України) порушенням бюджетного законодавства визнається порушення учасником бюджетного процесу встановлених цим Кодексом чи іншим бюджетним законодавством норм щодо складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету та звітування про його виконання [5].

Ю.С. Назар вважає, що положення ч. 1 статті 121 БК України дозволяють розмежувати види відповідальності за вчинення порушень бюджетного законодавства. Так, на його думку у ч. 1 статті 121 БК України визначено, що посадові особи, з вини яких допущено порушення бюджетного законодавства, несуть цивільну, дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з законом. Ю.С. Назар вважає, що законодавець розмежує вчинення порушення бюджетного законодавства (воно уже відбулося – допущене з вини посадових осіб) учасником бюджетного процесу та відповідальність певних фізичних осіб, нормативною підставою притягнення до якої є не вчинення порушення бюджетного законодавства, передбаченого БК України, а скоєння адміністративного, кримінального чи іншого делікту, передбаченого відповідним законом (КК України, заподіяння шкоди, яку відшкодовують на підставі Цивільного кодексу України тощо). Таке ж смислове навантаження несе й частина 2 цієї статті, в якій наголошено, що порушення бюджетного законодавства вчиняється розпорядником чи одержувачем бюджетних коштів, а також конкретизовано коло осіб, яких залежно від характеру вчинених ними діянь може бути притягнено до відповідальності згідно з тими ж законами України – керівника чи інших відповідальних посадових осіб [4, с. 17; 5].

Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) є другим кодифікованим актом, який оперує поняттям «порушення бюджетного законодавства» є КУпАП. Стаття 164-12 КУпАП «Порушення бюджетного законодавства» передбачає накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу на посадових осіб за більше ніж двадцять порушень бюджетного законодавства [6].

О.А. Соколов зазначає, що однією з особливостей ст. 164-12 КУпАП, яка має назву «Порушення бюджетного законодавства» є те, що об'єктом правової охорони даної норми

виступає дуже широке коло суспільних відносин, які є предметом регулювання бюджетної галузі законодавства. Жодна інша норма КУпАП не характеризується таким масивним об'єктом правової охорони. Кожна частина ст. 164-12 КУпАП містить по декілька самостійних складів правопорушень, що є теж її особливістю, зауважує дослідник [7, с. 74].

У дослідженнях адміністративної відповідальності, вважає Ю.С. Назар, за порушення бюджетного законодавства неодноразово наголошувалось на важливому значенні для притягнення посадових осіб до цього виду відповідальності приписів БК України, зокрема ст. 116 цього кодексу [4, с. 18]. Перелік порушень, наведений у КУпАП, вважають Н.Клименко, О.Соколов та Ю.Назар базується на статті 116 БК України та охоплюються диспозиціями норм п.п. 1, 9-16, 20, 22-30, 37, 38 цієї статті БК України, тому чітке з'ясування змісту юридичних ознак, закріплених у ст. 164-12 КУпАП складів правопорушень, необхідно здійснювати крізь призму норм Бюджетного кодексу України [7, с. 21, 22; 8, с. 144]. На думку Ю.С. Назара, законодавець установив вчинення одних і тих ж діянь підставою для застосування заходів бюджетно правового примусу та заходів адміністративної відповідальності, визначивши їх через термін «порушення бюджетного законодавства» [4, с. 18].

З урахуванням зазначеного Ю.С. Назар визначає поняття «порушення бюджетного законодавства» як порушення встановлених БК України чи іншим бюджетним законодавством норм щодо складання, розгляду, затвердження проекту бюджету, внесення змін, виконання бюджету та звітування про його виконання, за яке передбачено застосування до учасників бюджетного процесу заходів бюджетно-правового примусу, а до їх посадових осіб – адміністративної відповідальності [4, с. 19-20].

Серед суб'єктів протидії порушенням бюджетного законодавства суди займають особливе місце, зумовлене здійсненням ними правосуддя, наголошує Ю.С. Назар [4, с. 168].

Адміністративно-деліктне провадження у справах про порушення бюджетного законодавства (стаття 164-12 КУпАП), як і будь-яке провадження у справах про адміністративні правопорушення, складається із стадій, які О.В. Кузьменко поділяє на: 1) адміністративне розслідування, 2) розгляд справи, 3) перегляд постанови, 4) виконання постанови [9, с. 281].

Згідно чинного адміністративного деліктного законодавства повноваженнями складати протоколи за вчинення порушень бюджетного законодавства за ст. 164-12 КУпАП наділені відповідальні уповноважені посадові особи органів державного фінансового контролю та рахункової палати, а розглядають справи про притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, відповідальність за яке встановлена ст. 164-12 судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів. Згідно статті 221 КУпАП справи про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 164-12 КУпАП, підвідомчі судам за місцем вчинення правопорушення [6].

Етап направлення матеріалів для розгляду за підвідомчістю передбачає здійснення дій щодо формування матеріалів справи та виконання вимог діловодства в органах публічної влади. Матеріали справи про адміністративний проступок зі супровідним листом надсилаються рекомендованим поштовим відправленням з повідомленням про вручення або передаються до суду через його канцелярію з обов'язковим позначенням дати і вхідного номера на другому примірнику супровідного листа органу Держаудитслужби [10].

Мають місце випадки неправильного встановлення територіальної підсудності справ судам при розгляді матеріалів складених за статтею 164-12 КУпАП. Наприклад згідно з протоколом, ОСОБА_1, будучи начальником відділу планово-фінансової діяльності, бухгалтерського обліку та звітності головним бухгалтером Територіального управління Державної судової адміністрації України в Львівській області, що за адресою: м. Львів, вул. Драгоманова, 25, у період з 01.01.2022 по 31.12.2022 включила недостовірні дані до бюджетних запитів, що призвело до затвердження необґрунтованих бюджетних призначень, а саме: завищення потреби в бюджетному асигнуванні внаслідок включення до розрахунку потреби в бюджетних коштах витрат на сплату надбавки за інтенсивність працівникам ТУ ДСА України в Львівській області у 2022 році, завищено потребу у бюджетних коштах по КПКВ 0501020 «Забезпечення здійснення правосуддя місцевими, апеляційними судами та функціонування

органів і установ системи правосуддя» КЕКВ 2111 «Заробітна плата» на суму 963319,03 грн та по КЕКВ 2120 «Нарахування на оплату праці» в сумі 210003,55 грн, яку профінансовано. Матеріали адміністративного правопорушення було передано на розгляд до Залізничного районного суду м. Львова. Відповідно до положень статті 276 КУпАП справа про адміністративне правопорушення розглядається за місцем його вчинення. Згідно з протоколом, адміністративне правопорушення вчинено в м. Львові по вул. Драгоманова, 25, що є територією Галицького району м. Львова. Суд вирішив матеріали справи про адміністративне правопорушення передбачене ч. 1 ст. 164-12 КУпАП відносно ОСОБА_1 направити для розгляду до Галицького районного суду м. Львова за територіальною підсудністю [11].

Прикладом реалізації ще одного права суду у справах про притягнення до адміністративної відповідальності за порушення бюджетного законодавства є право об'єднати в одне провадження справи, порушені за різними частинами ст. 164-12 КУпАП. Наприклад, 02 березня 2023 року суддя Іллічівського міського суду Одеської області, розглянувши матеріали справи №501/152/23, провадження № 3/501/246/23, справи №501/153/23, провадження № 3/501/247/23, про притягнення до адміністративної відповідальності ОСОБА_1, за вчинення адміністративних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 164-12, ч.3 ст. 164-12 КУпАП, застосувавши положення ст.36 ч.2 КУпАП об'єднав їх в одне провадження. Об'єднаному провадженню було присвоєно номер №501/152/23 [12]. Аналогічні дії з об'єднання проваджень застосовуються судами доволі часто при розгляді справ про притягнення до адміністративної відповідальності правопорушників за різними частинами ст. 164-12 КУпАП.

Глава 22 КУпАП регламентує порядок розгляду справи про адміністративне правопорушення. Отримавши матеріали справи, суддя здійснює підготовку до розгляду, вирішуючи сукупність питань: чи належить до його компетенції розгляд даної справи; чи правильно складено протокол та інші матеріали справи про адміністративне правопорушення; чи сповіщено осіб, які беруть участь у розгляді справи, про час і місце її розгляду; чи витребувано необхідні додаткові матеріали; чи підлягають задоволенню клопотання особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілого, їх законних представників і адвоката [6]. Водночас, повноваження суду щодо перекваліфікації дій правопорушника у КУпАП не врегульовані.

Судова практика має суперечливі приклади щодо повноваження суду з перекваліфікації дій особи, що вчинила порушення бюджетного законодавства. Наприклад, суд першої інстанції здійснив перекваліфікацію дій правопорушника. Так, 28 січня 2022 року суддя Баранівського районного суду, розглянувши матеріали, які надійшли від Управління північного офісу Держаудитслужби в Житомирській області, про притягнення до адміністративної відповідальності міського голову Баранівської міської ради ОСОБА_1 за ч. 2 ст. 164-12 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановив наступне [13]. Згідно з протоколом про адміністративне правопорушення, міський голова Баранівської міської ради ОСОБА_1, вчинив правопорушення передбачене ч.2 статті 164-12 КУпАП, але Суд прийшов до висновку, що у ч. 2 ст. 164-12 КУпАП передбачена відповідальність за дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення. На думку судді правопорушення вчинене ОСОБА_1 не відповідало ч. 2 ст. 164-12 КУпАП, відповідальність за якою настає саме за повторне вчинення адміністративного правопорушення передбаченого частиною першою цієї статті протягом року після накладення адміністративного стягнення, оскільки, докази про це відсутні в матеріалах справи. Суд у своєму обґрунтуванні прийнятого рішення спирався на Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколи до неї, прецедентну практику ЄСПЛ, що відносить адміністративні правопорушення до кримінально-правової сфери з усіма гарантіями статті 6 Конвенції, та на правовий висновок Верховного Суду колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду. Цей висновок визначає, що якщо під час судового розгляду суд дійде думки про недоведеність у діянні службової особи складу кримінального правопорушення, що інкримінувався їй органом досудового розслідування, а сторона обвинувачення не надасть доказів про

наявність у діях цієї особи іншого, менш тяжкого складу кримінального правопорушення, то суд з власної ініціативи не повинен змінювати кваліфікацію дій особи (постанова ВС 243/1573/17 від 13.01.2021 року). Таким чином, у цій справі суд в діях ОСОБА_1 не вбачав ознак адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 164-12 КУпАП, суд дійшов висновку про наявність в його діях іншого складу адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 164-12 КУпАП [13]. Разом з тим, у КУпАП, відсутня норма, яка б передбачала перекваліфікацію дій особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, тому суд у даному випадку застосував аналогію закону, як засіб заповнення прогалини у законодавстві, який полягає у застосуванні врегульованих конкретною нормою правовідносин, норми закону, що регламентує подібні відносини у кримінальному процесуальному законодавстві. З метою ухвалення справедливого судового рішення та захисту прав людини і її основоположних свобод суд має право вийти за межі висунутого обвинувачення, зазначеного в обвинувальному акті, лише в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження. Таким чином, у цій справі суд прийшов до висновку, що дії ОСОБА_1, слід перекваліфікувати з ч. 2 ст. 164-12 КУпАП на ч. 1 ст. 164-12 КУпАП. Перекваліфікація дій, на думку суду, не порушує права ОСОБА_1, та не змінює обставин правопорушення, зафіксованих в протоколі. З урахуванням наведеного, суд прийшов до висновку, що досліджені докази повністю узгоджуються між собою. Їх аналіз дає суду підстави прийти до висновку, що вина ОСОБА_1, у скоєнні ним адміністративного правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 164-12 КУпАП, є доведеною поза розумним сумнівом. Таким чином суд першої інстанції визнав ОСОБА_1 винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 164-12 КУпАП та наклав на нього адміністративне стягнення у вигляді штрафу в розмірі 30 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що складає 510 гривень та судовий збір у розмірі 496 грн [13].

Із такою позицією суду першої інстанції по цій справі не погодився суд апеляційної інстанції. У справі №273/2318/21 Житомирський апеляційний суд вирішив, що в результаті неправильної кваліфікації дій правопорушника протокол про адміністративне правопорушення у бюджетній сфері та рішенні суду першої інстанції підлягає скасуванню, а провадження по справі закриття за відсутності в діях ОСОБА_1 складу адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 164-12 КУпАП [14]. Не погоджуючись з постановою суду першої інстанції, ОСОБА_1 подав апеляційну скаргу, в якій просив скасувати оскаржувану постанову та закрити провадження у справі у зв'язку з відсутністю складу правопорушення. Апеляційний суд вбачав в діях ОСОБА_1 правопорушення, відповідальність за яке передбачена ч. 3 ст. 164-12 КУпАП. Разом з тим, апеляційний суд визначив, що не може перекваліфікувати дії ОСОБА_1 з ч.1 ст. 164-12 КУпАП на ч.3 ст. 164-12 КУпАП, оскільки це буде погіршувати становище ОСОБА_1, а тому приходиться до висновку про закриття провадження по справі у зв'язку з відсутністю в діях ОСОБА_1 ознак складу адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 164-12 КУпАП. Виходячи з наведеного, апеляційний суд задовільнив апеляційну скаргу ОСОБА_1, а провадження у справі про адміністративне правопорушення за ч. 1 ст. 164-12 КУпАП закриття на підставі п.1 ч. 1 ст. 247 КУпАП [14]. Таким чином, прослідковується наявність судової практики при притягненні до адміністративної відповідальності за вчинення порушення бюджетного законодавства, використання аналогії права та позиції ЄСПЛ судом для здійснення перекваліфікації дій правопорушника у напрямку зниження рівня відповідальності.

Суди також приймають рішення при розгляді справ про притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 164-12 КУпАП про форму участі у судовому засіданні учасників. Наприклад, в умовах воєнного стану відповідно до ч. 7 статті 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», що передбачає можливість учасникам судового процесу на підставі судового рішення брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції у порядку, встановленому законом. Тому є частими випадки, коли за клопотаннями представників управлінь Держаудитслужби (спеціалістів-юрисконсультів юридичних

відділів, інспекторів управлінь, інших представників) [16], про проведення судового засідання в режимі відеоконференції, у зв'язку із неможливістю з'явитися в судове засідання, суди приймають позитивні рішення.

В іншому рішенні про задоволення клопотання про участь у засіданні в режимі відеоконференції суддя Комінтернівського районного суду Одеської області застосував аналогію права і зазначив, що оскільки КУпАП не містить норм, які регулюють питання проведення відеоконференції, проте діючий КПК України містить відповідні норми, суддя вважає за необхідне використати аналогію права, та застосувати відповідні положення КПК України, оскільки кримінальне право є найбільш близькою галуззю права. Частина 2 ст. 336 КПК України передбачає, що суд ухвалює рішення про здійснення дистанційного судового провадження за власною ініціативою або за клопотанням сторони чи інших учасників кримінального провадження. Враховуючи, що представником Південного офісу держаудитслужби заявлене клопотання про розгляд справи в режимі відеоконференції, відповідно до ст. 336 КПК України, а також з врахуванням впровадження воєнного стану, суддя вважає за необхідне здійснити судове засідання, призначене на 22.06.2023р. о 08 год. 30 хв., а також всі можливі послідувачі судові засідання, у режимі відеоконференції [17]. Наведені приклади судових рішень, на наш погляд, проявляють відсутність єдиного підходу в обґрунтуванні судами задоволення клопотань про участь учасників у режимі відеоконференції у справах про притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення порушень бюджетного законодавства. Водночас позитивні рішення судів за цими клопотаннями учасників справи свідчать про розуміння суддями поточних умов життя під час воєнного стану та прагнення забезпечення безпечних умов розгляду справи для учасників.

Висновки і рекомендації. На наш погляд, слід підтримати думку Ю.С. Назара, що на жаль, поки що узагальнень судової практики щодо розгляду справ про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 164-12 КУпАП, на рівні Верховного суду здійснено не було. Проте така потреба зумовлена не лише формуванням теоретичних конструкцій протидії порушенням бюджетного законодавства, але й випадками неоднакового застосування судами одних і тих же норм бюджетних правових актів [4, с. 168]. Наведені у статті приклади судових рішень продемонстрували такі суперечності у правозастосовній практиці ст. 164-12 КУпАП, а також виявили ряд напрямів перспективних для удосконалення деліктного адміністративного законодавства у цій сфері.

Таким чином, прослідковується наявність судової практики при притягненні до адміністративної відповідальності за вчинення порушення бюджетного законодавства, що суд може застосувати аналогію права та здійснити перекваліфікацію дій правопорушника у напрямку зниження рівня його відповідальності. Оскільки у КУпАП, відсутня норма, яка б передбачала перекваліфікацію дій особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, тому суди застосовують аналогію закону, як засіб заповнення прогалини у законодавстві. Цей інструмент полягає у застосуванні врегульованих конкретною нормою правовідносин, норми закону, що регламентує подібні відносини у кримінальному процесуальному законодавстві. Зазначене вказує на необхідність внесення відповідних змін до КУпАП задля врегулювання питання надання судам повноважень здійснювати перекваліфікацію дій правопорушника в межах однієї статті КУпАП за принципом полегшення рівня відповідальності правопорушника при наявності відповідних підстав. Також у дослідженні було виявлено відсутність єдиної практики обґрунтування судами задоволення клопотань про участь учасників у режимі відеоконференції. Водночас позитивні рішення судів за цими клопотаннями учасників справ свідчать про розуміння суддями поточних умов життя під час воєнного стану та про прагнення забезпечення безпечних умов розгляду справи для її учасників. Тому, нагальною потребою є також внесення змін до КУпАП щодо визначення процесуальної можливості прийняття рішення судом про розгляд справи у режимі відеоконференції.

Список використаних джерел:

1. Богдан Т. Воєнні фінанси: що повинна робити держава? URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/523270_voienni_finansi_shcho_povinna_robiti.html
2. Проект Закону про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо встановлення відповідальності за неефективне використання бюджетних коштів. № 10150 від 13.10.2023 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42976>
3. Пояснювальна записка до проекту Закону України про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо встановлення відповідальності за неефективне використання бюджетних коштів. URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/d5a52709-6230-43c4-9917-ed2a490458f5>
4. Назар Ю.С. Протидія порушенням бюджетного законодавства: монографія. Львів: СПОЛОМ, 2021. 453 с.
5. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50–51. ст. 572.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. додаток до № 51. ст. 1122
7. Соколов О.А. Особливості нормативної підстави адміністративної відповідальності за порушення бюджетного законодавства. *Право і суспільство*. № 4. 2012. С. 72–77/
8. Клименко Н. Окремі аспекти відповідальності за порушення бюджетного законодавства в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України*. 2012. Вип. 1. С. 139–146.
9. Кузьменко О. В. Теоретичні засади адміністративного процесу : монографія. К. : Атіка, 2005. 352 с.
10. Про затвердження Порядку оформлення Держаудитслужбою та її міжрегіональними територіальними органами матеріалів про адміністративні правопорушення : наказ Державної аудиторської служби України від 1 грудня 2016 року № 168. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1674-16#Text>.
11. Постанова Залізничного районного суду м. Львова від 30.01.2024. у справі № 462/662/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116639807>
12. Постанова Іллічівського міського суду Одеської області від 2.03.2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109917505>
13. Постанова Баранівського районного суду Житомирської області від 28.01.22 у справі № 273/2318/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102881160>
14. Постанова Житомирського апеляційного суду від 07.06.2022 у справі № 273/2318/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104709097>
15. Постанова Добропільського міськрайонного суду від 31 січня 2022 у справі № 227/94/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102868011>
16. Постанова Новоград-Волинського міськрайонного суду Житомирської області від 28.02.2024 у справі № 285/687/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117292871>
17. Постанова Комінтернівського районного суду Одеської області від 06.06.2023 у справі № 504/2175/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111325359>

ХАРИТОНОВ С. О.доктор юридичних наук, професор
завідувач кафедри кримінально-правової
політики*Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,*

УДК 343.35

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.63>**СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Виходячи з положення, що критерієм поділу Особливої частини Кримінального кодексу України виступає родовий об'єкт, а саме група однорідних або тотожних суспільних відносин, на яку посягає група однорідних кримінальних правопорушень слід зазначити, що для подальшої класифікації кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності слід визначитись з родовим об'єктом цих правопорушень. На думку автора під родовим об'єктом кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності слід розуміти систему суспільних відносин, що складаються у сфері господарської діяльності. Суб'єктами цих відносин є фізичні та юридичні особи а також держава як суб'єкти економічної діяльності (господарювання) у сфері суспільного виробництва, спрямованого на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Господарську діяльність частіше за все пов'язують з такими поняттями, як «економічний інтерес», «економічні потреби». При цьому потреби породжують інтерес спрямований на виникнення та існування господарської діяльності. Таким чином економічні потреби та економічний інтерес виступають стимулом діяльності суб'єктів господарювання та одночасно є предметом суспільних відносин, що складаються в сфері господарської діяльності.

Економічні інтереси можливо поділити на дві групи – приватні економічні інтереси та публічні економічні інтереси. Приватні економічні інтереси притаманні фізичним та юридичним особам, які займаються господарською діяльністю або виступають в якості споживачів результатів цієї діяльності. Публічні економічні інтересів це інтереси держави в сфері оборони, національної та громадської безпеки, розвитку економіки, науки, культури, освіти тощо.

В залежності від змісту приватного та публічного інтересу, який виступає предметом суспільних відносин в сфері господарської діяльності виокремлюються видові об'єкти на підставі яких кримінальні правопорушення Розділу VII Особливої частини КК України класифікуються по відповідним групам.

Ключові слова: класифікація кримінальних правопорушень, кримінальна відповідальність, господарська діяльність, економічний інтерес, податки.

Kharytonov S.O. The system of criminal offenses in the field of economic activity

Based on the premise that the criterion for dividing the Special Part of the Criminal Code of Ukraine is the generic object, namely a group of homogeneous or identical social relations that are affected by a group of homogeneous criminal offenses, it should be noted that for further classification of criminal offenses in the field of economic activity, it is necessary to determine the generic object of these offenses.

In the author's opinion, the generic object of criminal offenses in the field of economic activity should be understood as a system of social relations that arise in the sphere of economic activity. The subjects of these relations are individuals and legal entities, as well as the state, as subjects of economic activity (business) in the sphere of social production aimed at manufacturing and selling products, performing works, or providing services of value, which have a price determination. Economic activity is often associated with such concepts as "economic interest" and "economic needs". At the same time, needs generate interest and are aimed at the emergence and existence of economic activity. Thus, economic needs and economic interest serve as a stimulus for the activity of economic entities and at the same time are the subject of social relations that arise in the sphere of economic activity.

Economic interests can be divided into two groups – private economic interests and public economic interests. Private economic interests are characteristic of individuals and legal entities engaged in economic activities or acting as consumers of the results of this activity. Public economic interests include the interests of the state in the sphere of defense, national and public security, economic development, science, culture, education, and so on.

Depending on the content of private and public interest, which is the subject of social relations in the sphere of economic activity, specific objects are identified based on which criminal offenses of Chapter VII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine are classified into respective groups.

Key words: *classification of criminal offenses, criminal liability, economic activity, economic interest, taxes.*

Вступ. Як відомо, норми Особливої частини Кримінального кодексу України викладено не хаотично, а системно, і в основі цієї системи (критерієм поділу на розділи) знаходиться родовий об'єкт, тобто та група однорідних або тотожних суспільних відносин, на яку посягає група однорідних кримінальних правопорушень [1, с. 86]. Саме ця ознака свідчить про єдину соціальну природу кримінальних правопорушень, об'єднаних в одному розділі, про їх взаємозв'язок та подібному характеру суспільної небезпечності. Об'єкт кримінального правопорушення визначає юридичну конструкцію конкретного складу кримінального правопорушення та його місця в Особливій частині кримінального закону. Вірне встановлення об'єкту має важливе значення при кваліфікації кримінально-протиправного діяння.

Проблеми кримінально-правової охорони суспільних відносин в сфері господарської діяльності досліджували такі вітчизняні науковці: П. П. Андрушко, А. М. Бойко, Б.М. Головкін, Н. О. Гуророва, О. О. Дудоров, М. Д. Дякур, О.Г. Кальман, В. М. Киричко, О. І. Перепелиця, О. Е. Радутний, О. Б. Сахарова, С. І. Селецький, Є. Л. Стрельцов, Я. В. Ступник, В. Я. Тацій, А. В. Шевчук та інші.

Постановка завдання. Метою статті є спроба визначити родовий та видові об'єкти кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності та за їх допомогою класифікувати цю групу правопорушень.

Результати дослідження. Мабуть ніяка інша група кримінальних правопорушень не викликає стільки суперечок та розбіжностей відносно об'єкта посягання, як кримінальні правопорушення в сфері господарської діяльності. Відсутність єдиного підходу до визначення сутності об'єкта визначає і величезну різноманітність думок щодо систематизації цих кримінальних правопорушень. Так В.Я. Тацій, незважаючи на його формулювання об'єкта як суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом, висловив думку, що родовим об'єктом цих кримінальних правопорушень виступає саме господарство [2, с. 15]. В цілому підтримуючи цей підхід, В.В. Сташис вважав родовим об'єктом інтереси народного господарства [3, с. 4]. Зрозуміло, що такі точки зору, висловлені в минулому сторіччі базувались на зовсім іншій системі економічних відносин в країні. Будучи прихильником онтологічної концепції розуміння об'єкта кримінальних правопорушень, [4, с. 262–270] на

думку автора під родовим об'єктом кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності слід розуміти систему суспільних відносин, що складаються у сфері господарської діяльності. Досить схожу точку зору висловлював В.М. Кірічко – суспільні відносини у сфері господарства [5, с. 8]/ В цілому, на думку М.І. Панова всі точки зору з приводу родового об'єкта кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності можна об'єднати в чотири основні групи: «1) народне господарство і його система; 2) суспільні інтереси у сфері господарювання; 3) господарська діяльність; 4) суспільні відносини, що виникають у процесі господарської діяльності і охороняються кримінальним законом» [6, с. 750]/

Неважко помітити, що у всіх наведених дефініціях використовується термін «господарство» або «господарська діяльність», через призму якої повинна проходити подальша систематизація вказаних кримінальних правопорушень. Господарський кодекс України під цією діяльністю розуміє діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [7]/

В науковій літературі господарську діяльність частіше за все пов'язують з такими поняттями, як «економічний інтерес», «економічні потреби». При цьому потреби породжують інтерес і спрямований на виникнення та існування господарської діяльності. Таким чином економічні потреби та економічний інтерес виступають стимулом діяльності суб'єктів господарювання та одночасно є предметом суспільних відносин, що складаються в сфері господарської діяльності.

Економічний інтерес, як явище та як наукова категорія існує лише тому, що він притаманний суб'єктам господарських відносин, і соціальний зв'язок між цими суб'єктами виникає та існує з приводу економічного інтересу.

Необхідно підкреслити, що кримінальний кодекс охороняє лише законні економічні інтереси, тобто такі, які визначають види господарської діяльності, які дозволені законом або незаборонені ним. Тому об'єктом кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності – є система суспільних відносин щодо законних економічних інтересів всіх суб'єктів господарювання (фізичних та юридичних осіб і держави в цілому), з приводу яких виникають, існують, змінюються та припиняються ці господарські суспільні відносини. Саме вид економічного інтересу виступає в якості системо утворюючого фактору (предмет відносин) суспільних відносин в сфері господарювання. Зміст економічного інтересу залежить від змісту відповідної господарської діяльності. Кожен з суб'єктів господарської діяльності, а саме: фізичні особи (громадяни та іноземці), юридичні особи, державні органи мають свої економічні інтереси. Виходячи із змісту економічного інтересу та суб'єктів господарської діяльності можливо визначити видові об'єкти кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності й тим самим систематизувати всю сукупність цих правопорушень.

Економічні інтереси можливо поділити на дві групи – приватні економічні інтереси та публічні економічні інтереси. Приватні економічні інтереси притаманні фізичним та юридичним особам, які займаються господарською діяльністю або виступають в якості споживачів результатів цієї діяльності. Держава в цих інтересах виступає лише опосередковано, надаючи ліцензії та дозволи тощо, отримуючи при цьому відповідні надходження в бюджет. Бенефіціаром публічних економічних інтересів є держава і ці інтереси в сфері оборони, національної та громадської безпеки, розвитку економіки, науки, культури, освіти тощо. В сфері господарської діяльності публічні економічні інтереси держави, перш за все, полягають в дотриманні законності цієї діяльності, в забезпеченні рівних умов для всіх суб'єктів господарювання, в створенні нових робочих місць, в зборі податків, збереженні довкілля, стабільності грошової одиниці держава, розвитку зовнішньоекономічних зв'язків.

Зрозуміло, що інтереси держави повинні корелюватися з інтересами її громадян й тим самим вони опосередковано також мають зацікавленість в публічних економічних інтересах. Захист та реалізація публічних економічних інтересів держави в кінцевому рахунку забезпечує існування та захист приватних економічних інтересів та створює умови для нормального життя держави та суспільства.

Виходячи з такого розуміння речей, всередині суспільних відносин в сфері господарської діяльності предметом яких є приватні економічні інтереси та публічні економічні інтереси можливо виокремити підгрупи зі схожим змістом цих інтересів.

Кримінальні правопорушення в сфері господарювання проти приватних економічних інтересів можливо поділити на наступні підгрупи: 1) кримінальні правопорушення в сфері нормальної підприємницької діяльності; 2) кримінальні правопорушення в сфері захисту інтересів кредиторів; 3) кримінальні правопорушення в сфері захисту інтересів акціонерів; 4) кримінальні правопорушення в сфері захисту інтересів споживачів товарів та послуг.

До кримінальних правопорушень в сфері нормальної підприємницької діяльності слід віднести: ст. 205-1 КК Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців; ст. 206 КК Протидія законній господарській діяльності; ст. 206-2 КК Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації; ст. 209 КК Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом; ст. 209-1 КК Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; ст. 222-1 КК Маніпулювання на організованих ринках; ст. 222-2 КК Маніпулювання на енергетичному ринку; ст. 229 КК Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого позначення походження товару; ст. 231 КК Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю; ст. 232 КК Розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках; ст. 232-1 КК Незаконне використання інсайдерської інформації; ст. 232-3 КК Незаконне використання інсайдерської інформації щодо оптових енергетичних продуктів.

До кримінальних правопорушень в сфері захисту інтересів кредиторів відносяться: ст. 200 КК Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення; ст. 218-1 КК Доведення банку до неплатоспроможності; ст. 219 КК Доведення до банкрутства; ст. 220-1 КК Порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності; ст. 220-2 КК Фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи; ст. 224 КК Виготовлення, збут та використання підроблених цінних паперів (крім державних цінних паперів).

До кримінальних правопорушень в сфері захисту інтересів акціонерів слід віднести: ст. 222 КК Шахрайство з фінансовими ресурсами; ст. 223-1 КК Підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів; ст. 232-2 КК Приховування інформації про діяльність емітента.

До кримінальні правопорушення в сфері захисту інтересів споживачів товарів та послуг відносяться: ст. 203-2 КК Незаконна діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей ст. 227 КК Умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції

Кримінальні правопорушення в сфері господарювання проти публічних економічних інтересів слід поділити на наступні підгрупи: 1) кримінальні правопорушення проти фіскальних інтересів держави; 2) кримінальні правопорушення проти інтересів держави в сфері обігу грошей; 3) кримінальні правопорушення проти інтересів держави в сфері обігу товарів; 4) кримінальні правопорушення проти інтересів держави в сфері приватизації.

До першої групи кримінальних правопорушень проти фіскальних інтересів держави слід віднести: ст. 212 КК Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів); ст. 212-1 КК Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Кримінальні правопорушення проти інтересів держави в сфері обігу грошей – ст. 199 КК Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою

використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, що існують у паперовій формі, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів; ст. 210 КК Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням; ст. 211 КК Видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону.

До кримінальних правопорушень проти інтересів держави в сфері обігу товарів слід віднести: ст. 201 КК Контрабанда культурних цінностей та зброї; ст. 201-1 КК Контрабанда лісоматеріалів та цінних порід дерев; ст. 201-2 КК Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги; ст. 201-3 КК Контрабанда товарів; ст. 201-4 КК Контрабанда підакцизних товарів; ст. 203-1 КК Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва; ст. 204 КК Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів; ст. 213 КК Порушення порядку здійснення заготівлі металобрухту та операцій з металобрухтом.

Кримінальні правопорушення проти інтересів держави в сфері приватизації містить одну норму, яка передбачена ст. 233 КК Незаконна приватизація державного, комунального майна.

Висновки. В залежності від змісту видового об'єкту кримінальні правопорушення в сфері господарської діяльності можна поділити на наступні групи: 1) кримінальні правопорушення в сфері нормальної підприємницької діяльності; 2) кримінальні правопорушення в сфері захисту інтересів кредиторів; 3) кримінальні правопорушення в сфері захисту інтересів акціонерів; 4) кримінальні правопорушення в сфері захисту інтересів споживачів товарів та послуг; 5) кримінальні правопорушення проти фіскальних інтересів держави; 6) кримінальні правопорушення проти інтересів держави в сфері обігу грошей; 7) кримінальні правопорушення проти інтересів держави в сфері обігу товарів; 8) кримінальні правопорушення проти інтересів держави в сфері приватизації.

Список використаних джерел:

1. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.] ; За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Х. : Право, 1997. 544 с.
2. Тацій В.Я. Відповідальність за господарські злочини: Об'єкт та система. Харків : Вища школа. Вид-во Харк. ун-та, 1984. 231 с.
3. Сташис В.В. Господарські злочини за радянським кримінальним право. Х. : Харк. юрид. ін-т, 1971. 58 с.
4. Панов М.І., Харитонов С.О., Гальцова В. В. Об'єкт кримінального правопорушення: сучасні трактування. *Вісник національної академії правових наук України*. 2021. № 4. С. 262–270.
5. Киричко В.М. Кримінальна відповідальність за отримання незаконної винагороди від громадян за виконання робіт, пов'язаних із обслуговуванням населення: автореферат дис. на здобуття наук. ступеню канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право». Харків, 1986. 21 с.
6. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства. Київ: Ін Юре, 2010. 812 с.
7. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/ed20140101/find?text=%E3%EE%F1%EF%EE%E4%E0%F0%F1%FC%EA%EE%FE+%E4%B3%FF%EB%FC%ED%B3%F1%F2%FE#Text>

ПИЛИПЕНКО О.Ю.

здобувач кафедри адміністративного,
кримінального права і процесу
(Заклад вищої освіти «Міжнародний
університет бізнесу і права»)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.64>

СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НОТАРІАТУ

Стаття присвячена дослідженню суб'єктного виміру забезпечення державної політики у сфері нотаріату. Встановлено, що система суб'єктів забезпечення реалізації державної політики в сфері нотаріату являє собою сукупність органів, яким на законодавчому рівні надано правомочності щодо створення належних умов для функціонування нотаріату в Україні. Систему таких органів формують як органи загальної компетенції, так і спеціальної. Виокремлено систему суб'єктів забезпечення реалізації державної політики в сфері нотаріату: а) Кабінет Міністрів України; б) Міністерство юстиції України та його територіальні управління; в) Вища кваліфікаційна комісія нотаріату.

Акцентовано увагу на правовому положенні Міністерства юстиції України як основного суб'єкта забезпечення реалізації державної політики в сфері нотаріату. Виокремлено загальні ознаки, що притаманні Міністерству юстиції України як суб'єкту, що наділений владними повноваженнями та спеціальними ознаками, що характеризують його статус як суб'єкта, що забезпечує формування та реалізацію державної політики в сфері нотаріату. До загальних ознак віднесено те, що: метою діяльності є забезпечення не приватного інтересу, а публічного інтересу (інтересів як держави, так і суспільства в цілому, а не окремих громадян і соціальних груп); є носієм владних повноважень щодо здійснення впорядкування відповідних суспільних відносин, виконуючи публічні функції; діє на основі нормативно встановлених способів впливу: правових, політичних, економічних, соціальних через застосування методів правового регулювання, типу узгодження, переконання, стимулювання, примус тощо.

До особливих ознак, що характеризують роль Міністерства юстиції України в забезпеченні реалізації державної політики в сфері нотаріату віднесено: 1) застосування таких інструментів впливу для забезпечення реалізації державної політики в сфері нотаріату як прийняття нормативних актів підзаконного характеру, а також укладення адміністративних договорів в означеній сфері; 2) реалізація повноважень щодо забезпечення формування та реалізації державної політики в сфері нотаріату через відповідні підрозділи та спеціально утворені органи. Йдеться про діяльність Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції та роботу Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату.

Ключові слова: нотаріат, державна політика, суб'єкт забезпечення, інституція, орган державної влади.

Pylypenko O.Yu. Entities ensuring state policy implementation in the sphere of notary

The article is devoted to the study of the subject dimension of the provision of state policy in the field of notary. It has been established that the system of subjects for ensuring the implementation of state policy in the field of notarial services is

a set of bodies, which at the legislative level are empowered to create appropriate conditions for the functioning of notarial services in Ukraine. The system of such bodies is formed by both general and special competence bodies. The system of subjects for ensuring the implementation of state policy in the field of notary is singled out: a) Cabinet of Ministers of Ukraine; b) Ministry of Justice of Ukraine and its territorial administrations; c) Higher Qualification Commission of the Notary.

Attention is focused on the legal position of the Ministry of Justice of Ukraine as the main subject of ensuring the implementation of state policy in the field of notary. The general features inherent in the Ministry of Justice of Ukraine as an entity endowed with powerful powers and special features characterizing its status as an entity ensuring the formation and implementation of state policy in the field of notary are highlighted. General features include the following: the purpose of the activity is to ensure not private interest, but public interest (the interests of both the state and society as a whole, not individual citizens and social groups); is the bearer of authority to regulate relevant social relations, performing public functions; acts on the basis of normatively established methods of influence: legal, political, economic, social through the use of methods of legal regulation, such as coordination, persuasion, stimulation, coercion, etc.

Special features characterizing the role of the Ministry of Justice of Ukraine in ensuring the implementation of state policy in the field of notarial services include: 1) the use of such influence tools to ensure the formation and implementation of state policy in the field of notarial services, such as the adoption of normative acts of a sub-legal nature, as well as the conclusion of administrative contracts in the specified field; 2) implementation of powers to ensure the formation and implementation of state policy in the field of notary through the corresponding units and specially formed bodies. It is about the activities of the Central Interregional Administration of the Ministry of Justice and the work of the Higher Qualification Commission of the Notary.

Key words: *notary, state policy, security entity, institution, state authority.*

Актуальність дослідження. Переосмислення взаємин публічного та приватного секторів торкнулось усіх сфер суспільного буття, включаючи паралелі діяльності суб'єктів, що надають публічні послуги, до яких належать нотаріуси. Національним законодавством поняття «державна політика в сфері нотаріату» не використовується. Натомість, серед завдань Міністерства юстиції України виокремлюються повноваження, що змістовно охоплюють політику в сфері нотаріату [1]. Специфіка завдань, що стоять перед нотаріатом опосередковує потребу окреслення усіх уповноважених суб'єктів, що можуть або мають якісно впливати на сферу нотаріату. Паралельно політика в сфері нотаріату повинна бути закріплена за певним суб'єктом в якості предмету його відання. Фактичне втілення означеного на тлі впровадженого правового режиму воєнного стану сприятиме визначенню функціональних можливостей нотаріуса в межах правового поля.

Доктринальні напрацювання, що стосуються суб'єктів забезпечення державної політики в сфері нотаріату майже відсутні. Проте, основою для їх здійснення є праці щодо: а) сутності нотаріальної діяльності (наприклад, О. Андрійко, Ю. Битяк, К. Білько, І.П. Голосніченко, О. Нелін, У.О. Палієнко, Р.А. Усенко); б) формування та реалізації державної політики (наприклад, О. Амосова, В. Бакуменко, З. Варналій, О. Кілієвич, В. Купрій, М. Латинін, М. Логунова, В. Мамонова, В. Ребкало, Є. Романенко, В. Романов, О. Рудік, В. Тертичка). Незважаючи на значну кількість наукових праць, питання адміністративно-правового забезпечення реалізації державної політики в сфері нотаріату є невирішеним в частині виділення суб'єктного виміру цієї діяльності.

Мета статті полягає в дослідженні суб'єктного виміру забезпечення державної політики у сфері нотаріату.

Суб'єкти забезпечення реалізації державної політики спрямовують свою діяльність на впорядкування та створення належних умов для функціонування певної сфери суспільних відносин, яка має на меті досягнення публічного інтересу. У даному випадку йдеться про сферу нотаріату. Суб'єкти, які мають повноваження в сфері нотаріату мають слідувати правилами, яких визначено суб'єктами забезпечення реалізації політики в сфері нотаріату.

У цілому доцільно припустити, що система суб'єктів забезпечення реалізації державної політики в сфері нотаріату являє собою сукупність органів, яким на законодавчому рівні надано правомочності щодо створення належних умов для функціонування нотаріату в Україні. Систему таких органів формують як органи загальної компетенції, так і спеціальної.

Виокремимо систему суб'єктів забезпечення реалізації державної політики в сфері нотаріату через віднесення до них тих органів, які мають найбільший об'єм повноважень:

- а) Кабінет Міністрів України;
- б) Міністерство юстиції України та його територіальні управління;
- в) Вища кваліфікаційна комісія нотаріату.

Кабінет Міністрів України є вищим органом в системі органів виконавчої влади (ст. 113 Конституція України). За Урядом на конституційному рівні закріплено загальні повноваження щодо утворення, реорганізації та ліквідації міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, а також спрямування визначення за місцевими державними адміністраціями здійснення виконавчої влади в областях і районах, містах Києві та Севастополі тощо [1].

Правове забезпечення діяльності Кабінету Міністрів України міститься в Законі України «Про Кабінет Міністрів України». Відповідно, ст. ст. 1, 2 встановлено, що вищим органом в системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України, який, крім іншого, створює умови для вільного розвитку і функціонування системи юридичних послуг та правової допомоги населенню [2]. До повноважень Кабінету Міністрів України у сфері нотаріату також відноситься встановлення розміру плати за видачу свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю у відповідності до положень профільного Закону України «Про нотаріат» (ст. 16) [3].

Щодо Міністерства юстиції України, то його наділено правовим статусом центрального органу виконавчої влади, що означає наявність повноважень щодо забезпечення формування та реалізації державної політики в одній чи декількох визначених Кабінетом Міністрів України сферах, проведення якої покладено на Кабінет Міністрів України Конституцією та законами України [4; 5]. Таке визначення поняття «міністерство» є вичерпним, а позиції науковців є тотожними з вищенаведеним. Міністерство юстиції України має широку компетенцію, включаючи сферу нотаріату.

У своїй діяльності Міністерство юстиції України має керуватися загальними принципами адміністративного права (верховенства права та належного врядування) та спеціальними принципами, які окремо визначені нормативними актами профільного характеру. Так, до спеціальних принципів, яких повинно дотримуватись міністерство, віднесено такі: а) забезпечення дотримання прав, свобод людини і громадянина, б) безперервність, в) забезпечення єдності державної політики, г) єдиноначальність [6].

Для досягнення цілей цього дослідження, можливо виокремити загальні ознаки, що притаманні Міністерству юстиції України як суб'єкту, що наділений владними повноваженнями та спеціальними ознаками, що характеризують його статус як суб'єкта, що забезпечує формування та реалізацію державної політики в сфері нотаріату. До загальних ознак віднесемо те, що: 1) метою діяльності є забезпечення не приватного інтересу, а публічного інтересу (тобто інтересів як держави, так і суспільства в цілому, а не окремих громадян і соціальних груп); 2) є носієм владних повноважень щодо здійснення впорядкування відповідних суспільних відносин, виконуючи публічні функції; 3) діє на основі нормативно встановлених способів впливу: правових, політичних, економічних, соціальних через застосування методів правового регулювання, типу узгодження, переконання, стимулювання, примус тощо.

До особливих ознак, що характеризують роль Міністерства юстиції України в забезпеченні формування та реалізації державної політики в сфері нотаріату віднесемо: 1) застосування таких інструментів впливу для забезпечення формування та реалізації державної політики в сфері нотаріату як прийняття нормативних актів підзаконного характеру, а також укладення адміністративних договорів в означеній сфері; 2) реалізація повноважень щодо забезпечення формування та реалізації державної політики в сфері нотаріату через відповідні підрозділи та спеціально утворені органи. Йдеться про діяльність Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції та роботу Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату.

Так, Центральне міжрегіональне управління Міністерства юстиції виконує такі завдання: а) реалізацію державної правової політики з питань діяльності нотаріату та фінансового моніторингу; б) внесення на розгляд начальника Управління пропозицій щодо формування та реалізації політики у сфері нотаріату та фінансового моніторингу; в) забезпечення роботи нотаріату Києва, Київської області та Черкаської області; протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму (щодо нотаріусів, адвокатів та інших осіб, які надають юридичні послуги); г) здійснення в межах повноважень міжнародно-правового співробітництва. Вказане може бути реалізованим через застосування таких правомочностей як: 1) узагальнення практики застосування законодавства з питань, що належать до його повноважень, підготовка пропозицій щодо вдосконалення законодавства та подання їх на розгляд начальника управління; 2) забезпечення підготовки проектів нормативно-правових актів з питань діяльності нотаріату та фінансового моніторингу; 3) організація роботи установ нотаріату, перевірка їх діяльності і вжиття заходів до її поліпшення; 4) забезпечення і контроль за діяльністю нотаріального архіву щодо зберігання нотаріальних документів тощо [7].

Отже, Міністерство юстиції України є центральним органом виконавчої влади, що уповноважений забезпечувати формування та реалізацію державної політики в сфері нотаріату. Тому питання закріплення на нормативному рівні цього статусу є закономірним та необхідним кроком.

Статус Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату визначено на рівні Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату» [8]. До повноважень цього органу віднесено: 1) визначення дати складання кваліфікаційного іспиту на право на зайняття нотаріальною діяльністю; 2) розгляд подання територіальних органів Міністерству юстиції про допуск осіб, які мають намір скласти кваліфікаційний іспит на право на зайняття нотаріальною діяльністю, до його складання; 3) забезпечення проведення кваліфікаційного іспиту на право на зайняття нотаріальною діяльністю, що здійснюється у формі електронного анонімного тестування; 4) розгляд подання Мін'юсту, територіальних органів Мін'юсту, Нотаріальної палати України про анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Тобто, Вища кваліфікаційна комісія нотаріату уповноважена визначати умови доступу до професії нотаріуса, що є невід'ємною складовою цілісної державної політики в сфері нотаріату.

Окремо слід звернути увагу на роль Нотаріальної палати України, що є недержавною неприбутковою організацією, яка здійснює професійне самоврядування у сфері нотаріату. Ця організація об'єднує нотаріусів усієї України, працює на підвищення професійних стандартів, захист прав та інтересів нотаріусів, прагне до гідного сприйняття нотаріату, його ролі і місця в правовій системі держави. Вона була утворена в 2013 році, а її членами є нотаріуси, які працюють у державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах або здійснюють приватну нотаріальну діяльність. Згода нотаріуса на набуття членства в Нотаріальній палаті України не потребується. Серед принципів роботи Нотаріальної палати України вагоме місце відведено професійному самоврядуванню, що діє на засадах законності, гласності, демократичності, колегіальності, виборності, обов'язковості членства нотаріусів та виконання рішень органів професійного самоврядування, прийнятих відповідно до їх компетенції, забезпечення рівних можливостей доступу нотаріусів до участі у професійному самоврядуванні.

Метою діяльності Нотаріальної палати України є об'єднання на професійній основі зусиль нотаріусів для виконання покладених на них Законом України «Про нотаріат» [3] обов'язків і забезпечення їхніх прав, представництво професійних інтересів нотаріусів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях. Також Палата працює на втілення та застосування фундаментальних принципів системи нотаріату латинського типу, захист професійних інтересів та соціальних прав нотаріусів, сприяння підвищенню їхнього професійного рівня та надання їм методичної допомоги, захист інтересів фізичних і юридичних осіб при заподіянні їм шкоди внаслідок незаконних дій або недбалості нотаріуса [9].

Нотаріальна палата України не віднесена у цьому дослідженні до системи забезпечення реалізації державної політики в сфері нотаріату, тому що за своєю правовою природою є інститутом громадянського суспільства. Її роль в механізмі забезпечення політики без сумніву є вагомою, але вона стосується більше контролю за органами державної влади та органами місцевого самоврядування під час реалізації державної політики в сфері нотаріату. Таким чином, це суб'єкт, який ініціює оновлення державної політики та, який здійснює контроль за її виконанням. Однак, це питання можна віднести до ряду дискусійних та продовжити його подальше дослідження.

Висновки. У статті встановлено, що система суб'єктів забезпечення реалізації державної політики в сфері нотаріату являє собою сукупність органів, яким на законодавчому рівні надано правомочності щодо створення належних умов для функціонування нотаріату в Україні. Систему таких органів формують як органи загальної компетенції, так і спеціальної. Виокремлено систему суб'єктів забезпечення реалізації державної політики в сфері нотаріату: а) Кабінет Міністрів України; б) Міністерство юстиції України та його територіальні управління; в) Вища кваліфікаційна комісія нотаріату. Акцентовано увагу на повноваженнях суб'єктів забезпечення реалізації державної політики в сфері нотаріату. Необхідно внести зміни до чинного законодавства щодо закріплення на нормативному рівні статусу центрального органу виконавчої влади, який забезпечує державну політику в сфері нотаріату. Доцільним є подальше вивчення питань, пов'язаних з впливом громадських організацій на державну політику в сфері нотаріату.

Список використаних джерел

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>.
3. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>
4. Про затвердження положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text>
5. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>
6. Загальне адміністративне право України : підручник / за заг. ред.: акад. С. Ківалова і проф. Л. Білої-Тіунової ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. 792 с. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.25545>
7. Офіційний сайт Центрального міжрегіонального управління з питань юстиції. URL: https://centraljust.gov.ua/diyalnist_viddily
8. Про затвердження Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.11.2011 р. № 923. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/923-2011-%D0%BF#n12>
9. Офіційний сайт Нотаріальної палати України. URL: <https://npu.ua/palata/>

ДМИТРИСВ Д.А.
аспірант
(Донецький державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.9; 348 (477)
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.65>

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ПРИ ПРОВЕДЕННІ МАСОВИХ ПУБЛІЧНИХ ЗАХОДІВ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

У статті наголошено, що нормативно-правове забезпечення поліцейської юрисдикції під час введення воєнного стану зазнало масштабних оновлень шляхом доповнення та зміни законодавчих положень, які визначають статус поліцейських та організаційні засади діяльності, у тому числі при забезпеченні громадського порядку при проведенні масових публічних заходів релігійних організацій. В умовах реальної війни та воєнного стану на Національну поліцію покладено ряд повноважень та забезпечено нові функціональні спроможності в попередженні правопорушень, зокрема поряд із реєстрацією тисяч кримінальних проваджень за фактами військових злочинів, поліцейськими вживаються заходи щодо протидії руйнуванням споруд релігійних організацій внаслідок агресії рф, унеможливленню діяльності афілійованих із центрами впливу в рф релігійних організацій, забезпеченню громадського порядку і безпеки під час масових релігійних заходів, збір даних для подальшої протидії пропаганді та дезінформації, за допомогою яких держава-агресор намагається маніпулювати етнічними питаннями для підриву внутрішньої стабільності українського суспільства, підготовка оперативного-аналітичних матеріалів щодо забезпечення права на свободу совісті громадянам України та здійснення цього права.

На жаль нормативно-правове забезпечення не в повній мірі відповідає реаліям, які склались у сучасній поліцейській практиці (виступає однією з детермінант, яка обумовлює вчинення протиправних діянь та негативно позначається на превентивній діяльності) та засвідчило відсутність їх наукового опрацювання, недооцінку можливих наслідків дії ухвалених законів і виданих наказів, що, в свою чергу, негативним чином позначається на стані забезпечення права на свободу віросповідання та здійснення цього права; подолання протиправних дій щодо релігії і церкви; гарантування сприятливих умов для розвитку суспільної моралі і гуманізму, громадянської злагоди і співробітництва людей незалежно від їх світогляду чи віровизнання; забезпечення громадського порядку під час проведення масових публічних релігійних заходів.

Перешкоджання задоволенню релігійних потреб обумовлюється певними історичними, соціально-економічними, політичними, культурологічними та морально-психологічними факторами і є загальною причиною як перевищення меж свободи віросповідання, так і її утиски. Тому, стратегічна мета законодавства у попередженні правопорушень повинна носити випереджаючий характер, тобто сприяти підвищенню ролі правоохоронних інституцій, зокрема Національної поліції України.

У зв'язку з цим, виділено та поетапно проаналізовано з внесенням пропозицій до законодавства України заходи адміністративного попередження та припинення що застосовує поліція для запобігання вчиненню правопорушень, забезпечення громадського порядку при проведенні масових публічних заходів

релігійних організацій, а також застосування заходів відповідальності у разі порушення законодавства такими організаціями або їх членами. Виокремлені основні заходи забезпечення громадського порядку при проведенні масових публічних заходів релігійних організацій органами і підрозділами Національної поліції: переконання – реалізується через вплив на свідомість і волю осіб, із метою формування в них позиції добровільного дотримання ними норм права; примус – заходи впливу спрямовані на попередження й припинення правопорушень (поліцейські заходи); відповідальність (покарання за їх вчинення – стягнення)

Ключові слова: релігія, релігійна організація, забезпечення, правопорушення, Національна поліція України, попередження, припинення.

Dmytriiev D.A. The National Police of Ukraine in the security system public order during mass public events religious organizations

The article emphasizes that the regulatory and legal provision of police jurisdiction during the introduction of martial law underwent large-scale updates by adding and changing the legal provisions that determine the status of police officers and the organizational principles of their activities, including when ensuring public order during mass public events of religious organizations. In the conditions of a real war and martial law, the National Police has been entrusted with a number of powers and provided with new functional capabilities in the prevention of offenses, in particular, along with the registration of thousands of criminal proceedings based on the facts of war crimes, the police are taking measures to counter the destruction of the buildings of religious organizations as a result of the aggression of the Russian Federation, to prevent the activities of affiliated with centers of influence in the Russian Federation of religious organizations, ensuring public order and security during mass religious events, collecting data for further countering propaganda and disinformation, with the help of which the aggressor state tries to manipulate ethnic issues to undermine the internal stability of Ukrainian society, preparation of operational and analytical materials regarding the provision of the right to freedom of conscience to citizens of Ukraine and the exercise of this right.

Unfortunately, the normative and legal provision does not fully correspond to the realities that have developed in modern police practice (it is one of the determinants that causes the commission of illegal acts and negatively affects preventive activities) and has shown the lack of their scientific study, an underestimation of the possible consequences of the action of the adopted laws and issued orders, which, in turn, negatively affects the state of ensuring the right to freedom of religion and the exercise of this right; overcoming illegal actions against religion and the church; guaranteeing favorable conditions for the development of social morality and humanism, civil harmony and cooperation of people regardless of their worldview or religion; ensuring public order during mass public religious events.

Obstruction to the satisfaction of religious needs is determined by certain historical, socio-economic, political, cultural and moral-psychological factors and is a common cause of both exceeding the limits of freedom of religion and its oppression. Therefore, the strategic goal of the legislation in the prevention of offenses should be anticipatory in nature, i.e. contribute to increasing the role of law enforcement institutions, in particular the National Police of Ukraine.

In this regard, the measures of administrative prevention and termination applied by the police to prevent the commission of offenses, ensure public order during mass public events of religious organizations, as well as the application of measures of responsibility in case of violation of the law, have been highlighted and analyzed in stages with the introduction of proposals to the legislation of Ukraine such

organizations or their members. Measures to ensure public order when conducting mass public events of religious organizations by the bodies and units of the National Police are distinguished on the basis: persuasion – is implemented through influencing the consciousness and will of individuals, with the aim of forming in them a position of voluntary compliance with the rules of the law; coercion – influence measures aimed at preventing and stopping offenses (police measures); responsibility (punishment for their commission – fine)

Key words: religion, religious organization, security, crime, National Police of Ukraine, warning, termination.

Вступ. Сучасний світ увійшов у дуже складний і суперечливий період розвитку. Глобалізація, яка була панівним трендом у недавньому минулому, стикнулася з обмеженнями, породженими її власною експансією. Суперечності глобалізації та локалізації, що імпліцитно існували і розвивалися завжди, проявились у гострих конфліктних формах. Відбуваються фундаментальні геополітичні, гео економічні, геосоціальні зрушення, які породжують нові, не бачені раніше ризики і загрози. Їх реалізація порушує усталені зв'язки й зростає невизначеність розвитку. Така ситуація змушує шукати внутрішні опори стійкості, що часто веде до протекціоністської політики.

Постановка завдання. Варто підкреслити, що безпосередньо питанням правового статусу релігійних організацій присвятили свої праці М. Ю. Бабій, М. М. Василенко, Є. Є. Додіна, П. В. Карпунчев, М. О. Кравцова, В. М. Малишко, М. В. Палій, І. О. Пристінський, Г. Л. Сергієнко, В. Г. Чорна, В. З. Чернописька, В. Д. Фучеджі та ін. Доволі широко проблематику діяльності органів та підрозділів Національної поліції України щодо забезпечення громадського порядку та безпеки досліджено в роботах О. І. Безпалової, С. Г. Брагеля, С. С. Вітвіцького, О. В. Джафарової, О. В. Негодченка, С. В. Петкова, В. М. Плішкіна, В. В. Сокурєнка, В. Г. Фатхутдінова, С. О. Шатрави, О. Н. Ярмиша та ін. Враховуючи актуальність окресленої проблематики в умовах воєнного стану, вважаємо за необхідне долучитися до її дослідження та висловити власну позицію з даного питання.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу наукових джерел, узагальнення вітчизняного правоохоронного досвіду, сформулювати шляхи удосконалення діяльності Національної поліції щодо забезпечення громадського порядку при проведенні масових публічних заходів релігійних організацій.

Результати дослідження. Національна поліція відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону та Положення «Про Національну поліцію» (далі – Закон), є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [1; 2]. Таким чином, говорячи про поліцію та її діяльність, можна визначити, що метою правових норм є регулювання діяльності поліції, яке міститься в різних за юридичною силою, змістом, формою та характером нормативно-правових актах. Тому ми погоджуємося із думкою Д. П. Калаєнова про те, що нормативно-правові акти розкривають зміст юридичних норм, положень правозастосовної практики, а також у більшості випадків індивідуальних приписів, рішень окремих посадових осіб. Вчений дослідив, що норми права забезпечуються за допомогою: 1) визначення системи поліцейських повноважень; 2) розподіл функцій між підрозділами певного органу та їхніми працівниками; 3) закріплення системи об'єктів і предметів діяльності працівників поліції [3, с. 35].

У ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» зазначено, що поліція відповідно до покладених на неї завдань: 1) здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень; 2) виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення [1].

Основними методами адміністративної діяльності Національної поліції є а) переконання – реалізується через вплив на свідомість і волю осіб, із метою формування в них

позиції добровільного дотримання ними норм права. (формування в громадян усвідомлення в обґрунтованості, доцільності та необхідності добровільного та сумлінного дотримання встановлених державою норм права, а також заходів, що проводяться органами влади з метою забезпечення прав і свобод громадян, охорони громадського порядку) та примус (заходи впливу морального, майнового, особистісного та іншого характеру з метою охорони суспільних відносин, що виникають у сфері державного управління, шляхом попередження й припинення правопорушень, покарання за їх вчинення) [4, с. 70; 5, с. 119].

Поліцейський захід – це дія або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень (ст. 29). Як бачимо Закон не допускає ситуацій, коли поліцейський захід може бути одночасно і превентивним і примусовим, оскільки застосовується слово сполучник або. Це означає, що *превентивні заходи застосовуються завжди без примусу*, що не зовсім відповідає дійсності, взявши, наприклад, таких превентивний захід як поверхнева перевірка і огляд або вимога залишити місце. Тому, дане визначення не вірно відображає сутність превентивних заходів і потребує відповідного уточнення, наприклад, через формулювання мети застосування даних заходів – попередження або припинення правопорушень [6].

Відповідно до аналізованого Закону *поліцейський захід* застосовується виключно для виконання повноважень поліції, визначених у розділі IV. При цьому, ст. 23 Закону «Основні повноваження поліції» визначає перше повноваження поліції здійснювати превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень. При цьому усі три слова є синонімами, однак у чому полягає безпосередньо різниця превентивної та профілактичної діяльності не розкривається.

Стосовно поліцейських заходів визначені вимоги щодо їх застосування. Захід має бути: 1) законним; 2) необхідним; 3) пропорційним; 4) ефективним.

Передбачені в Законі превентивні заходи (заходи адміністративного попередження), які можуть здійснювати поліцейські, за своєю суттю є заходами профілактики, які спрямовані на завчасне виявлення причин та усунення негативних явищ, які виникли чи можуть виникнути і зумовити вчинення кримінального правопорушення [7, с. 221]. Більше того, заходи адміністративного попередження поліцейські застосовують у випадках, коли факт вчинення протиправного діяння відсутній, але існують реальні підстави вважати, що воно може бути вчинено, і слід вжити заходів щодо його попередження, а також, коли необхідно попередити настання шкідливих наслідків, забезпечити належний стан громадського порядку та громадської безпеки [8].

Заходи адміністративного припинення – це передбачені законом засоби впливу, спрямовані на примусове переривання (припинення) діянь, які мають ознаки адміністративного правопорушення, а в окремих випадках – і кримінально-правовий характер, недопущення шкідливих наслідків протиправної поведінки, забезпечення провадження в справі про адміністративне правопорушення і притягнення винного до адміністративної, а у виняткових випадках – до кримінальної відповідальності. До них належать: заходи адміністративного припинення загального призначення (вимога припинити особами протиправні дії; заборона експлуатації транспортних засобів; заборона діяльності об'єктів дозвільної системи; анулювання дозволів у сфері дозвільної системи); заходи адміністративного припинення спеціального призначення (фізичний вплив (сила); застосування спеціальних засобів; застосування вогнепальної зброї); в) заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення (доставлення; адміністративне затримання; особистий огляд і огляд речей; вилучення речей і документів; тимчасове вилучення посвідчення водія; тимчасове затримання транспортних засобів; тимчасове вилучення тварини; відсторонення водіїв від керування транспортними засобами та огляд їх на стан сп'яніння; привід) [4, с. 73; 5, с. 123–124].

Поліцейськими вживаються заходи щодо протидії руйнуванням споруд релігійних організацій внаслідок агресії рф, унеможливленню діяльності афілійованих із центрами впливу в рф релігійних організацій, забезпеченню громадського порядку і безпеки під час

масових релігійних заходів, збір даних для подальшої протидії пропаганді та дезінформації, за допомогою яких держава-агресор намагається маніпулювати етнічними питаннями для підриву внутрішньої стабільності українського суспільства, підготовка оперативного-аналітичних матеріалів щодо забезпечення права на свободу совісті громадянам України та здійснення цього права.

Криміногенні ситуації на релігійному ґрунті спрямовують представників різних конфесій до утисків свободи віросповідання всіх суб'єктів конфлікту. Крім того, вони призводять до порушень громадського порядку, заподіяння шкоди здоров'ю, честі і гідності громадян. На відміну від інших криміногенних ситуацій такі конфлікти мають своїм джерелом не стільки матеріальні інтереси, скільки духовно-ціннісне ставлення до культових будівель [9]. Криміногенні ситуації в релігійній сфері характеризуються відсутністю страху покарання за злочинні дії, пов'язані з незаконним володінням чи користуванням культовими будівлями. Так, у с. Залізниця Любешівської громади Камінь-Каширського району виникли сутички між прихильниками УПЦ мп та Православної церкви України. До адміністративної відповідальності за ст. 173 КУпАП [10] України було притягнуто 15 осіб, а також внесено відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, пов'язаних із хуліганством навколо храму «Св. Арх. Михайла». Під час конфліктів з приводу користування культовими будівлями мають місце також і напади на працівників поліції із застосуванням до них фізичної сили [11].

З метою створення та підтримання необхідного рівня безпеки об'єктів громадської безпеки розробляється система правових норм, що регулюють суспільні відносини в даній сфері, визначаються основні напрями діяльності органів державної влади з питань забезпечення громадської безпеки та попередження фактів виникнення надзвичайних ситуацій різного походження. Відбувається формування органів, що спеціально створені для реалізації напрямів діяльності держави у сфері попередження надзвичайних ситуацій та забезпечення громадської безпеки у цих умовах, визначається механізм контролю та нагляду за їх діяльністю [12, с. 42; 13, с. 278].

Як правило, церква охоплюється більш численною релігійною громадою, яка користується нею, не допускаючи до богослужінь інші конфесії. Криміногенні ситуації у сфері релігійних відносин створюються також неправомірною поведінкою окремих священнослужителів, які самовільно відчиняють храми, що не знаходяться у їх користуванні, та проводять богослужіння. Найбільш складні криміногенні ситуації виникають у випадках силового заволодіння культовими будівлями. Криміногенні ситуації тут можуть набувати і форми масової непокори законним вимогам представників правоохоронних органів [9].

До головних суб'єктів забезпечення громадського порядку при проведенні масових публічних заходів релігійних організацій варто віднести Департамент превентивної діяльності, основними завданнями якого є: формування та реалізація в межах своєї компетенції державної політики у сферах підтримання публічної безпеки і порядку, забезпечення безпеки дорожнього руху, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності, організації роботи дозвільної системи, превентивної та профілактичної діяльності, запобігання та припинення домашнього насильства; подання на розгляд глави Національної поліції пропозицій щодо забезпечення формування державної політики в зазначених сферах (наказ Національної поліції України «Про затвердження Положення про Департамент превентивної діяльності Національної поліції України» від 27 листопада 2015 року № 123) [5, с. 38–39]; Департамент патрульної поліції, основними завданнями якого є: участь у формуванні та забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку, а також поліція особливого призначення – це спеціально створені структурні підрозділи, які утворені з метою запобігання, виявлення та припинення адміністративних і кримінальних правопорушень; забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів (наказ МВС України «Про затвердження Положення про підрозділи поліції особливого призначення» від 04 грудня 2017 року № 987) [5].

На забезпечення громадського порядку під час проведення масових заходів впливає ряд специфічних факторів. Серед основних можна виокремити: характер заходу, який проводиться; зосередження великої кількості людей на обмеженій території; динаміка і різка зміна подій, що відбуваються; швидка зміна оперативкою обстановки; специфічний контингент присутніх осіб; особливості розташування об'єктів проведення масових заходів; необхідність призупинення роботи деяких підприємств, зміни руху міського транспорту на час проведення масового заходу тощо [14]. Тому, основними завданнями підрозділів превентивної діяльності, які входять до складу Департаменту превентивної діяльності Національної поліції, є: організація роботи та діяльності патрульної поліції, ювенальної превенції, відділів охорони громадського порядку, дозвільної системи та дільничних офіцерів поліції; забезпечення готовності превентивної діяльності до дій під час масових релігійних заходів, у тому числі й в умовах воєнного стану; організація та забезпечення правопорядку, попередження й припинення правопорушень на вулицях та в інших громадських місцях, виявлення правопорушень; забезпечення успішного проведення заходів; суворе дотримання учасниками заходів і глядачами встановлених правил поведінки; надання допомоги іншим державним органам у забезпеченні громадського порядку і громадської безпеки; недопущення послаблення охорони громадського порядку на іншій частині території обслуговування [15, с. 63].

Посилення взаємодії підрозділів Національної поліції України з охорони громадського порядку з населенням в питаннях попередження релігійного екстремізму. Одним з першочергових умов успішного попередження релігійного екстремізму є не тільки взаємодія всіх служб і підрозділів правоохоронних органів, а й активна участь громадян в такій діяльності. Виходячи з цього, варто посилити роботу правоохоронних органів, спрямовану на взаємодію з населенням, з метою підвищення пильності громадян, довіри поліції, передбачивши для цього заходи заохочення для осіб, які виявили бажання до співпраці. Особлива роль у вирішенні такого завдання відводиться службі дільничних офіцерів поліції, підрозділам ювенальної превенції, патрульної поліції, які найбільш тісно взаємодіють з широкими верствами населення [16].

Висновки. Таким чином, нормативно-правове забезпечення поліцейської юрисдикції під час введення воєнного стану зазнало масштабних оновлень шляхом доповнення та зміни законодавчих положень, які визначають статус поліцейських та організаційні засади діяльності, у тому числі при забезпеченні громадського порядку при проведенні масових публічних заходів релігійних організацій.

В умовах реальної війни та воєнного стану на Національну поліцію покладено ряд повноважень та забезпечено нові функціональні спроможності в попередженні правопорушень, зокрема поряд із реєстрацією тисяч кримінальних проваджень за фактами військових злочинів, поліцейськими вживаються заходи щодо протидії руйнуванням споруд релігійних організацій внаслідок агресії РФ, унеможливленню діяльності афілійованих із центрами впливу в РФ релігійних організацій, забезпеченню громадського порядку і безпеки під час масових релігійних заходів, збір даних для подальшої протидії пропаганді та дезінформації, за допомогою яких держава-агресор намагається маніпулювати етнічними питаннями для підтримки внутрішньої стабільності українського суспільства, підготовка оперативно-аналітичних матеріалів щодо забезпечення права на свободу совісті громадянам України та здійснення цього права.

На жаль нормативно-правове забезпечення не в повній мірі відповідає реаліям, які склались у сучасній поліцейській практиці (виступає однією з детермінант, яка обумовлює вчинення протиправних діянь та негативно позначається на превентивній діяльності) та засвідчило відсутність їх наукового опрацювання, недооцінку можливих наслідків дії ухвалених законів і виданих наказів, що, в свою чергу, негативним чином позначається на стані забезпечення права на свободу віросповідання та здійснення цього права; подолання протиправних дій щодо релігії і церкви; гарантування сприятливих умов для розвитку суспільної моралі і гуманізму, громадянської злагоди і співробітництва людей незалежно від їх світогляду

чи віровизнання; забезпечення громадського порядку під час проведення масових публічних релігійних заходів.

Перешкоджання задоволенню релігійних потреб обумовлюється певними історичними, соціально-економічними, політичними, культурологічними та морально-психологічними факторами і є загальною причиною як перевищення меж свободи віросповідання, так і її утиски. Тому, стратегічна мета законодавства у попередженні правопорушень повинна носити випереджаючий характер, тобто сприяти підвищенню ролі правоохоронних інституцій, зокрема Національної поліції України.

У зв'язку з цим, основними напрямками удосконалення діяльності Національної поліції щодо забезпечення громадського порядку при проведенні масових публічних заходів релігійних організацій є: нормативно-правове закріплення принципів правового регулювання в діяльності поліції та їх реалізація; створення науково обґрунтованої методологічної основи інноваційного розвитку системи професійного зростання; формування дієвої системи професійної орієнтації та добору кандидатів на навчання й службу на основі прозорої системи з орієнтацією на компетенції; удосконалення освітнього процесу шляхом його наближення до потреб практики, зумовлених необхідністю виконання завдань, що покладаються на поліцію, особливо в умовах воєнного стану; розвиток фундаментальних та прикладних наукових досліджень за напрямом осучаснення засобів спеціальної техніки для потреб Національної поліції України.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію : Закон від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
2. Про затвердження Положення про Національну поліцію : постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 877. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF>
3. Калянов Д. П. Правове регулювання діяльності поліції в країнах Європи. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 1. С. 34-36.
4. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина : підручник / за заг. ред. О. П. Рябченко. Харків : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. 248 с.
5. Поліцейська діяльність : підручник / С. С. Вітвіцький, В. С. Тулінов, О. М. Мердова та ін.; за заг. ред. проф. С. С. Вітвіцького. Київ : ВД Дакор, 2021. 372 с.
6. Пелех М. І. Адміністративно-правові засади здійснення адміністративного примусу органами Національної поліції України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 226 с
7. Фоменко А. Є. Теоретико-прикладні засади кримінологічної діяльності Національної поліції України: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2021. 422 с.
8. Ткаля О. В. Класифікація заходів адміністративно-правового примусу. Новітні кримінально-правові дослідження: зб. наук. праць / відп. ред. д-р юрид. наук, проф. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2015. С. 264-267.
9. Палій М. В. Попередження злочинів проти свободи віросповідання органами внутрішніх справ. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. 2002. №1. С. 149-157
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
11. На Любешівщині побилися прихильники УПЦ мп та ПЦУ: викликали поліцію. *БУГ*. URL: <https://bug.org.ua/news/na-lyubeshivshhyni-pobylsya-pryhylnyky-upcz-mp-ta-pczu-vyklykaly-policziyu-854244/>
12. Басов А. В. Щодо визначення системи забезпечення громадської безпеки. *Форум права*. 2010. № 4. С. 42-47.
13. Фатхутдінов В. Г. Адміністративно-правове регулювання у сфері громадської безпеки в Україні : монографія. К. : Освіта України, 2016. 400 с.

14. Мамай К. В. Організація охорони громадського порядку та безпеки під час проведення масових заходів. *Держава і право*. 2011. Вип. 54. С. 263–268.
15. Правоохоронні та спеціалізовані інституції сектору безпеки і оборони України: навчально-методичний посібник / за заг. ред. О. Ю. Бусол. Київ: Юрінком Інтер, 2024. 492 с.
16. Дорохін Д. В. Кримінологічна характеристика та запобігання релігійному екстремізму: дис...канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2019. 276 с.

РАДЬ Т.М.

аспірантка кафедри кримінального
права, процесу
та криміналістики
(Київський університет
інтелектуальної власності та права
Національного університету
«Одеська юридична академія»)

УДК 343. 36.126

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.66>

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОДОВОГО ОБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ (СТ. 236 КК)

У статті досліджуються теоретичні та методологічні проблеми родового об'єкта кримінального правопорушення порушення правил екологічної безпеки і є вагомими як для теорії кримінального права, так і для правозастосовної діяльності. Це зумовлено тим, що, починаючи дослідження родового об'єкта кримінального правопорушення порушення правил екологічної безпеки, слід передусім визначити, що теоретичний пошук цієї проблеми – це те, на чому і ґрунтується вирішення задекларованого нами питання. У цій статті визначається необхідність теоретичного та методологічного дослідження родового об'єкта означеного кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 Кримінального кодексу України – (далі ст. 236 КК).

Авторка починає свій пошук із з'ясування теоретичних положень родового об'єкта, на який посягає і досліджуване діяння, поряд із низкою кримінальних правопорушень, передбачених розділом VIII Особливої частини КК України. Для подальшого проведення дослідження авторка звертається до найбільш поширених у науці кримінального права концепцій об'єкта кримінальних правопорушень, щоб обрати ту з них концепцію об'єкта, яка буде найбільш сприятливою для цього пошуку.

З метою економії часу та об'єму статті авторка робить спробу узагальнити найбільш вдалі концепції об'єкта, зроблені вітчизняними науковцями. Тому в цій статті йдеться про публікації, що в тій чи іншій мірі, певним чином торкалися цієї наукової проблеми та до рівня її вирішення.

Метою статті є розкриття та вирішення теоретичних та методологічних проблем родового об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 КК.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що авторка пропонує власні підходи до вирішення теоретичних та методологічних проблем дослідження родового об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 КК та формулює власну дефініцію родового об'єкта означеного кримінального правопорушення.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, порушення, правила екологічної безпеки, проблеми, теоретичні та методологічні проблеми, дослідження, родовий об'єкт, концепція об'єкта кримінального правопорушення, класифікація об'єкта кримінального правопорушення.

Rad T.M. Theoretical and methodological problems of studying the generic object of the criminal offence of violation of environmental safety rules (article 236 of the Criminal Code)

The article examines the theoretical and methodological issues of the generic object of the criminal offence of violation of environmental safety rules which are important both for the theory of criminal law and for law enforcement. This is due to the fact that when starting the study of the generic object of the criminal offence of violation of environmental safety rules, it should be first of all determined that the theoretical search for this problem is what the solution to the issue we have declared is based on. This article identifies the need for a theoretical and methodological study of the generic object of the criminal offence under Article 236 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – Article 236 of the CC).

The author begins her search by clarifying the theoretical provisions of the generic object which is encroached upon by the act under study, along with a number of criminal offences provided for in Section VIII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. For further research, the author refers to the most common concepts of the object of criminal offences in the science of criminal law, and then chooses the concept of the object which will be most favourable for this search.

In order to save time and space, the author attempts to summarise the most successful concepts of the object developed by domestic scholars. Therefore, this article refers to publications that, to one degree or another, in some way touched upon this scientific problem and to the level of its solution.

The purpose of the article is to reveal and resolve the theoretical and methodological issues of the generic object of a criminal offence under Article 236 of the CC.

The scientific novelty of the work is that the author proposes her own approaches to solving the theoretical and methodological problems of studying the generic object of a criminal offence under Article 236 of the CC and formulates her own definition of the generic object of this criminal offence.

Key words: *criminal offence, violation, environmental safety rules, problems, theoretical and methodological issues, research, generic object, concept of the object of criminal offence, classification of the object of criminal offence.*

Постановка проблеми. Питання, що стосуються родового об'єкта кримінального правопорушення порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України), мають істотне значення для теорії кримінального права та правозастосовної діяльності а також зокрема для сфери кримінальних правопорушень проти довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами родового об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 КК України на фрагментарному рівні займалися такі вчені, як: П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, С.Б. Гавриш, В.К. Гришук, Н.О. Гуторова, М.Й. Коржанський, Б.О. Кирись, О.М. Костенко, В.К. Матвійчук, П.С. Матишевський, В.О. Навроцький, М.І. Панов, А.В. Савченко, В.Я. Тацій, Є.В. Фесенко, Ю.Л. Шевцова та ін. Проте, до цього часу ці питання не знайшли свого належного вирішення.

Формулювання цілі статті. Цілі дослідження цієї статті можна визначити як такі:

- дослідити родовий об'єкт кримінального правопорушення порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України);
- провести критичний аналіз існуючих поглядів на родовий об'єкт кримінального правопорушення порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України).

Викладення основного матеріалу. У законодавстві про кримінальну відповідальність на теренах України до 2001 року були відсутні кримінально-правові норми про відповідальність за порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК) [1, с. 88]. Тому в теорії кримінального права і правозастосовній діяльності не склалося єдиного підходу

до визначення родового і безпосереднього об'єктів кримінального правопорушення, яке нами розглядається. Таке становище, що на даний час склалося, зумовлює нас дослідити родовий об'єкт кримінального правопорушення проти навколишнього природного середовища, на який також посягає і діяння, передбачене ст. 236 КК. У цьому контексті слід погодитися з думкою В.К. Матвійчука, що «проблема об'єкта злочинів проти навколишнього природного середовища – одна з основних у науці кримінального права, від її вирішення залежить визначення суті злочинів, що посягають на навколишнє природне середовище, їх правильна кваліфікація і відмежування від суспільно-небезпечних діянь. Із вирішенням цієї проблеми нерозривно пов'язано питання побудови та вдосконалення системи «злочинів проти навколишнього природного середовища» [1, с. 129]. Також у цьому сенсі важливо сприйняти твердження професора М.І. Панова, що «аналіз злочину, з точки зору системного підходу, встановлення його змісту, структурних і деталізуючих одиниць, виділення відповідних елементів і ознак складу є основою формування конкретного складу злочину (у нашому випадку кримінального правопорушення порушення правил екологічної безпеки), описаного і закріпленого в певній статті Особливої частини як юридичної конструкції, оскільки елементи і ознаки останніх конструюються і закріплюються як логіко- юридичні моделі не самі по собі, не довільно, а на підставі аналогічних структурних одиниць злочину певного виду як системного утворення...» [2, с. 14].

Звертаючи увагу на традиційний підхід, що склався в науці кримінального права України, почнемо наше дослідження із з'ясування теоретичних положень родового об'єкта, на який посягає і досліджуване нами діяння, поряд із низкою кримінальних правопорушень, передбачених розділом VIII Особливої частини КК України. Він же на наше переконання, слугує відправним критерієм кваліфікації цього кримінального правопорушення. Цей посыл знаходить підтвердження в юридичній літературі, де зазначається, що «кожний злочин посягає на певний об'єкт, завдає йому істотної шкоди або ставить під загрозу завдання такої шкоди ці суспільні відносини» [3, с. 52].

Таким чином, сприймаючи зазначені нами вище положення як базові, безумовно слід погодитися з думкою, яка має місце в юридичній літературі, що «будь-яке злочинне діяння неможливе без об'єкта, проти якого воно спрямоване» [4, с. 109].

Для подальшого проведення дослідження, на наше переконання необхідно звернутися до найбільш поширених у науці кримінального права концепцій об'єкта кримінальних правопорушень, щоб обрати ту з них концепцію об'єкта, яка буде найбільш сприятливою для нашого дослідження. Окремо їх аналізувати не будемо, а лише звернемося до їх узагальнень. На наше переконання найбільш вдалими та обґрунтованими є узагальнення більш поширених в теорії кримінального права концепцій об'єкта, яке зроблене професором В.К. Грищуком та має наступне формулювання: «об'єкт злочину – охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (В.Я. Тацій, М.Й. Коржанський, М.І. Бажанов, А.В. Савченко, Б.О. Кириш, В.К. Матвійчук, В.О. Навроцький, Н.О. Гуторова, Ю.Л. Шевцова та ін.); 2) об'єкт злочину – це соціальні блага (цінності), що охороняються кримінальним законом (П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко та ін.); 3) об'єкт злочину – людина незалежно від віку, розумового розвитку, соціального статусу тощо (Г.П. Новосьолов); 4) об'єкт злочину – окремі особи або багато осіб (П.Я. Козаченко, З.А. Незнамова); 5) об'єкт злочину – охоронювані кримінальним законом соціально-значущі цінності, інтереси, блага (А.В. Пашковська); 6) об'єкт злочину – суспільні відносини, які є відповідним порядком, встановленим приписами правових норм, а також соціальні блага (Г.В. Чеботарьова); 7) об'єкт злочину – соціальна оболонка є завжди першим об'єктом, а всі інші об'єкти перебувають у середині цієї оболонки (В.М. Трубніков); 8) об'єкт злочину – охоронюваний кримінальним законом порядок суспільних відносин (О.М. Костенко, П.П. Андрушко, А.В. Ландіна); 9) об'єкт злочину – особливо цінні суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом» [5, с. 166]. Крім того, як стверджує В.К. Гришук, що «в теорії кримінального права існують ще й інші сучасні концепції поняття «об'єкт злочину», зокрема С.Я. Лихова стверджує, що «об'єктом злочину є праводносини» [6, с. 79]. Натомість, С.Б. Гавриш

наполягає на тому, що на його переконання «концепцією об'єкта злочину є правове благо» [7, с. 78].

До найбільш поширених концепцій у науці кримінального права України відноситься концепція об'єкта кримінального правопорушення, за якою об'єктом визнаються суспільні відносини, на які посягає те чи інше злочинне діяння, якої й ми дотримуємося. Маючи таке уподобання, ми не будемо характеризувати концепцію об'єкта, оскільки це має бути предметом окремого наукового пошуку. У науці кримінального права об'єкти кримінальних правопорушень поділяються на кілька видів залежно від різних критеріїв. У цьому сенсі слід сприймати позицію М.І. Панова, що «існує класифікація об'єктів злочинів «за вертикаллю», що заснована на співвідношенні філософських категорій загального, особливого та одиничного. За цією тріступеневою класифікацією виділяють три види об'єктів злочину – загальний, родовий і безпосередній» [8, с. 627]. Так, в юридичній літературі існує думка, що «під загальним об'єктом злочину розуміють усю сукупність суспільних відносин, які поставлені під охорону КК України» [9, с. 90]. Натомість родовим об'єктом кримінального правопорушення варто розуміти об'єкт, що охоплює певне коло тотожних або однорідних за своєю соціально-політичною та економічною сутністю суспільних відносин, які тому й охороняються єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм [9, с. 90]. У той же час важливо погодитися з думкою яка має місце в юридичній літературі, що «під безпосереднім об'єктом злочину розуміють ті охоронювані законом конкретні суспільні відносини, яким заподіюється істотна шкода суспільно небезпечним діянням, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину [10, с. 60]».

Слід сприйняти твердження, яке має місце в юридичній літературі, що «поділ на загальний, родовий і безпосередній об'єкти передбачає уточнення питання – проти яких саме суспільних відносин передусім спрямоване те чи інше злочинне посягання і, відповідно, яким саме суспільним відносинам воно заподіює або може заподіяти істотну шкоду» [9, с. 89-90]. Тому основою такої класифікації суспільних відносин визнається та або інша сфера життєдіяльності суспільства чи держави [11, с. 60].

Акцентуємо увагу на тому, що «класифікація «по горизонталі» здійснюється на рівні безпосереднього об'єкта. Тут виділяють три види об'єктів: основний безпосередній об'єкт; додатковий обов'язковий безпосередній об'єкт і факультативний безпосередній об'єкт [9, с. 91]. Так, слід сприйняти думку, яка має місце в юридичній літературі, що «під додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, яким заподіюється або стосовно яких виникає загроза заподіяння істотної шкоди поряд з основним об'єктом злочину..., оскільки він разом з основним об'єктом визначає сутність злочину. Додатковий обов'язковий безпосередній об'єкт є обов'язковою умовою кримінальної відповідальності за двооб'єктні або багатооб'єктні злочини. Додатковий обов'язковий безпосередній об'єкт вказується в кримінально-правовій нормі разом з основним безпосереднім об'єктом» [9, с. 91-92]. Натомість варто погодитися з думкою, яка має місце в існуючих публікаціях, що «під додатковим... факультативним об'єктом злочину розуміють ті суспільні відносини, яким при вчиненні злочину в певному випадку заподіюється шкода, а в іншому ні...» [9, с. 92].

Маючи зазначені нами вище теоретичні підходи стосовно об'єкта кримінального правопорушення, перейдемо до з'ясування родового об'єкта діяння, на який також посягає кримінальне правопорушення, передбачене ст. 236 КК.

З приводу родового об'єкта кримінальних правопорушень, що посягають на відносини в сфері навколишнього природного середовища і, зокрема, передбаченого ст. 236 КК, є наступні погляди: 1) С.Б. Гавриш заявляє, що «родовим об'єктом цього злочину є блага, що охороняються кримінальним правом, і сама природа, природні об'єкти, екологічна безпека як особливо важливі і неперехідні цінності» [7, с. 11-12]; 2) В.Я. Тацій переконував, що «родовим об'єктом тут є природоохоронні відносини, спрямовані на захист навколишнього природного середовища людини, його покращення й оздоровлення, а також наукове обґрунтування, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, збереження нормального екологічного стану біосфери» [12, с. 286]; 3) Г.З. Корчева наполягає на тому, що

«родовим об'єктом цього злочину є суспільні відносини, які проявляються у використанні, збереженні і покращенні природного середовища в інтересах соціалістичного суспільства, куди входять і охорона радянського народного господарства, порядок управління, громадська безпека та інше в ролі складових, додаткових об'єктів» [13, с. 6-7]; 4) О.О. Дудоров та В.М. Комарницький пропонують «під родовим об'єктом злочинів проти довкілля ... визнати такий стан навколишнього природного середовища та його окремих компонентів, за якого відсутня небезпека для життя і здоров'я людей, забезпечується раціональне використання і відтворення природних ресурсів, дотримується належний екологічний стан біосфери» [14, с. 355-356]; 5) В.К. Матвійчук заявляє, що «родовим об'єктом злочинів проти навколишнього природного середовища слід розуміти відносини з приводу умов, що забезпечують існування багатофункціональної збалансованої єдиної системи, до якої належить і людина, (що утворює навколишнє природне середовище), її охорону, раціональне використання, оздоровлення і відтворення такої системи для теперішніх та майбутніх поколінь, яка гарантуватиме безпеку для життя і здоров'я навколишнє природне середовище» [1, с. 6-7]; 6) І.В. Берднік стверджує, що «стосовно родового об'єкта злочину проти довкілля в науці кримінального права існують два підходи. Перший підхід будується на тому, що родовий об'єкт розділу VIII «Злочини проти довкілля» є однооб'єктним. Другий підхід базується на двооб'єктності родового об'єкта злочинів проти довкілля» [15, с. 109-110]. Так, А.М. Шульга та В.К. Матвійчук наполягають на тому, що «представники першого підходу родовим об'єктом злочинів проти довкілля визнають суспільні відносини, що забезпечують безпеку для існування навколишнє природне середовище, його охорону, раціональне використання; стан навколишнього природного середовища та його окремих чинників, за яких відсутня небезпека для життя і здоров'я людей, забезпечується охорона, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, дотримується належний екологічний стан біосфери» [15, с. 105; 16, с. 69-99; 17, с. 270] Натомість, представники другого підходу під родовим об'єктом, за запевненням І.В. Берднік «розуміють подвійну природу суспільних відносин у сфері охорони, використання, збереження і відтворення природних ресурсів та суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки» [15, с. 110]. Прихильниками цього напряму слід вважати В.П. Самохіна [18, с. 85] та С.Б. Гавриша [7, с. 169]; 7) На думку Т.В. Корнякової, яка переконує, що «віднесення норм про кримінальну відповідальність за злочини у сфері довкілля до розділу VIII «Злочини проти довкілля» з огляду на формування розділів особливої частини КК за ознаками родового об'єкта, свідчить про те, що саме довкілля, навколишнє природне середовище є родовим об'єктом цих злочинів» [19, с. 125].

Аналіз існуючих поглядів на родовий об'єкт кримінальних правопорушень, передбачених розділом VII Особливої частини КК України, в тому числі і діяння, зазначеного в ст. 236 КК, яке посягає на цей же родовий об'єкт, дає можливість стверджувати, що прихильниками першої точки зору, зокрема С.Б. Гавриш, ототожнюють об'єкт цих кримінальних правопорушень з різними правовими благами, це також суперечить концепції об'єкта суспільних відносин. Крім того, це визначення не враховує структури родового об'єкта цих кримінальних правопорушень. Більш сприйнятливим є визначення родового об'єкта цих кримінальних правопорушень, що запропонував В.Я. Тацій (автор другої точки зору), але і його визначення потребує уточнення, оскільки воно має бути спрямоване на охорону тільки позитивних суспільних відносин. У той же час, потребує належного упорядкування позиція авторки третьої точки зору, зокрема, Г.З. Корчевої, оскільки її визначення є набором значної кількості не зв'язаних між собою відносин.

Слід звернути увагу на те, що спроба формулювання однооб'єктності і двооб'єктності розуміння родового об'єкта кримінальних правопорушень (авторство І.В. Берднік) співпадає з класифікацією кримінальних правопорушень проти довкілля, а не зі структурою такого родового об'єкта. У той же час І.В. Берднік робить спробу об'єднати різних авторів з різними формулюваннями родового об'єкта кримінальних правопорушень під ці два підходи. Також визначення родового об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених розділом VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля» співпадає з предметом кримінальних

правопорушень, що суперечить концепції об'єкта як суспільних відносин. Тому нами сприймається визначення родового об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених розділом VIII Особливої частини КК, запропоноване автором п'ятої точки зору – В.К. Матвійчуком, оскільки воно побудоване на аналізі структури відносин та на класифікації цих кримінальних правопорушень [1, с. 1-511].

Висновки. Під родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти навколишнього природного середовища, зокрема і діяння, передбаченого ст. 236 КК, слід розуміти відносини з приводу умов, що забезпечують існування багатофункціональної збалансованої єдиної системи, до якої належить і людина, (що утворює навколишнє природне середовище), її охорону, раціональне використання, оздоровлення і відтворення такої системи для теперішніх та майбутніх поколінь, яка гарантуватиме безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище.

Список використаних джерел

1. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики: дис. д-ра юрид. наук: спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Київ ВНЗ «Національна академія управління». 2008. 511 с.
2. Панов М. Об'єкт і система злочинів у сфері господарської діяльності. Юридична Україна. 2010 № 5. С. 13–19.
3. Матвійчук В.К., Присяжний В.М. Забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів : відповідальність, досудове і судове слідство та запобігання : [монографія]. Київ: КНТ, 2007. 272 с.
4. Панов М.М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків: [монографія] / Наук. ред. д-р юрид. наук, професор, акад. АПрН України В.І. Борисов . Харків : Право, 2009. 184 с.
5. Гришук В.К. Кримінальне право України : Загальна частина [навч. посібник для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл.]. Київ : Ін Юре, 2006. 586 с.
6. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (Розділ V Особлива частина КК України) : [монографія]. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський Університет», 2006. 573 с.
7. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. Київ 2002. 635 с.
8. Панов М.І. Об'єкт злочину. Велика юридична енциклопедія : У 20 т. Т.17 Кримінальне право/ Редкол. : В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. : Нац. акад. прав. наук України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2016. С. 627–631
9. Кримінальне право України. Загальна частина. Практикум : Навч. посібник (Ю.В. Нікітін, В.А. Мисливий, В.К. Матвійчук та ін.; за заг. ред. В.В. Топчія, Е.В. Катеренчук, Г.В. Дідківської. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. 932 с.
10. Кримінальне право України. Загальна частина : Практикум : Навчальний посібник / І.П. Козаченко, О.М. Костенко, В.К. Матвійчук, та ін. К.: КНТ, 2006. 432 с.
11. Гавриш С.Б. Основні питання відповідальності за злочин проти природного середовища : (проблеми теорії та розвитку кримінального законодавства України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук; спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Харків, 1994. 42 с.
12. Тацій В.Я. Злочини проти природних багатств СРСР. Кримінальне право УРСР: Особлива частина : Підручник / За ред. М.І. Бажанова та ін.К.: Вища школа. Головне вид-во, 1989. С. 285–305.
13. Корчева Г.З. Кримінально-правова охорона природи в УРСР : Навчальний посібник. Харків : Вища школа, 1975. 83 с.

14. Дудоров О.О., Комарницький В.М., Каменський Д.В. Злочини проти довкілля. Кримінальне право (Особлива частина) : [підручник] ; за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. [2-ге вид.]. Київ : «ВД» «Декор», 2013. С. 355–393.
15. Берднік І.В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів : Дис. ... док. юрид. наук ; спец. 12.00.08. – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Чернігів 2020. 612 с.
16. Шульга А.М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації : Науково-практичне видання. Х. : НікаНова, 2012. 192 с.
17. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та криминологічне дослідження): Монографія. Київ : Азимут – Україна, 2005. 464 с.
18. Самохін В.П. Злочини проти довкілля : проблеми визначення родового об'єкта. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011 № 1. С. 84–88.
19. Корнякова Т.В. Об'єкт посягання та система злочинів у сфері навколишнього природного середовища. *Право України*. № 2. С. 121–134.

ЗМІСТ

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:**ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

АНДРУХІВ О. І. ПРАВОВА ПРИРОДА ГЕНОЦИДУ: ІСТОРІЯ ТА ПРАКТИКА КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ.....	3
ВАХНЮК Н. М. ВПЛИВ МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ.....	11
ДЕМ'ЯНЧУК Т. Д. ПРАВОВІ ЗАСАДИ РАДЯНСЬКОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ (ВИПРАВНО-ТРУДОВОЇ) ПОЛІТИКИ.....	18
КИРИЧЕНКО Ю. В., КИРИЧЕНКО В. М. ПРАВО ЛЮДИНИ ЧИ ОБОВ'ЯЗОК ДЕРЖАВИ? (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СТ. 56 КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ТА АНАЛОГІЧНИХ НОРМ КОНСТИТУЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ).....	24
ЛЕГКИХ К. В. РЕАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОСТІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ СУДОЧИНСТВА.....	33
ЛЯЛЮК О. Ю., САМОЙЛОВА А. Р., ВАРЕНИК О. В. ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	39
РЕПЕДЕ Т. С. ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ЗАГРОЗ ІНСТИТУТУ ОСВІТНЬОГО ОМБУДСМЕНА У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ.....	46
ХОЛОД Ю. А. ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРАВА ЛЮДИНИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	52
ШЕВЧУК М. Я. СПІЛЬНІ ТА ВІДМІННІ РИСИ ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ ТА ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ.....	58

ЦИВІЛІСТИКА

АЛЕКСЄЄНКО І. Г. АНАЛІЗ МОТИВУ ТА МЕТИ ЗЛОЧИНІВ, СПРЯМОВАНИХ НА ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	65
БОНДАР І. В., МАЛЯРЧУК Л. С. АДВОКАТСЬКИЙ ЗАПИТ: ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	72
ВЕРЕС І. Я. УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРІВ ПРО УТРИМАННЯ ДИТИНИ.....	79
КРАВЧИК М. Б. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОНАСТУПНИЦТВА ОБОВ'ЯЗКУ СПАДКОДАВЦЯ З ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ.....	87
КРОЙТОР В. А. ІНВЕСТИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ЗМІН ДО СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	93
ЛИТВИНЕНКО Є. В., СУГОНЯКО А. О. РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОПРАВОВИХ ПРИНЦИПІВ У РОЗВИТКУ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА.....	100
СИДОРЕНКО Н. О. ЦИВІЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ОРГАНІВ ТА ОСІБ, ЯКИМ ЗАКОНОМ НАДАНО ПРАВО ЗВЕРТАТИСЯ ДО СУДУ В ІНТЕРЕСАХ ІНШИХ ОСІБ.....	108
СМОЛЕНКО Є. Г. ПОНЯТТЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРАВ ОСОБИ НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ (ЕМФІТЕВЗИС) ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ СУДОВОГО ЗАХИСТУ.....	115
ФАКАС І. Б. УЧАСТЬ ПРЕДСТАВНИКА У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ З ВИКОРИСТАННЯМ ПІДСИСТЕМ (МОДУЛІВ) ЄДИНОЇ СУДОВО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ.....	122

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

КАПЦОВА Т. П. СПІВВІДНОШЕННЯ ІНСТИТУТУ АНАЛОГІЇ З СУМІЖНИМИ СПОСОБАМИ ПОДОЛАННЯ ПРОГАЛИН В ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	129
ЧУБЕНКО В. А. МІСЦЕ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПОРЯДКУ ДЕННОМУ ІННОВАЦІЙ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	136

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

БОРИЧЕНКО К. В. МІЖНАРОДНІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ ГІДНОГО ЖИТТЄВОГО РІВНЯ	143
МАЛЮГА Л. Ю. ЗАХИСТ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	150
СТУПАКОВА І. Г. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ПРАЦІВНИКА НА ЗАХИСТ ТРУДОВИХ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ В ІНДИВІДУАЛЬНОМУ ПОРЯДКУ.....	160

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

БОСНЮК О. П. АГРАРНІ РОЗПИСКИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПЕРСПЕКТИВНИХ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН.....	166
ГОРДІЙЧУК М. А. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ЛІСІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ.....	173

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

ВІХЛЯЄВ М. Ю. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СЛУЖБОВЦІВ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....	179
ГОЛОВАЧ О. А. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	187
ЖАДАН Є. В. ПОКАЗНИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІДЕЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК БАЗИСУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	195
ЗІНИЧ Л. В. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ПРИЗОВУ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ В ПЕРІОД МОБІЛІЗАЦІЇ.....	201
КОТЕРЛІН І. Б., МЕЛЬНИЧЕНКО Н. С. ПРОБЛЕМАТИКА АКУСТИЧНОГО НАСИЛЬСТВА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПРАВОВОГО ВИРІШЕННЯ.....	206
ПАВЛЕНКО Д. Ю. ПОНЯТТЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ТА АДМІНІСТРАТИВНИХ ФУНКЦІЙ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ.....	212
SAVUTSKA N. V. THE ROLE OF ETHICAL SAFEGUARDS IN ENSURING THE IMPLEMENTATION OF INTERNAL INDEPENDENCE OF JUDGES IN UKRAINE'S ADMINISTRATIVE COURTS.....	222
СЕМІКОП Н. В. РОЛЬ «ГАРЯЧИХ ЛІНІЙ» ЯК СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ЩОДО ДІТЕЙ.....	228
ЧЕРВОНОПИСЬКИЙ В. С. ВСТАНОВЛЕННЯ ВИНИ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ.....	235
ЮЗІКОВА Н. С. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН	242

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

БІЛАС Я. Ю. ПРОБАЦІЙНИЙ НАГЛЯД: НОВИЙ ВИД ОСНОВНОГО ПОКАРАННЯ В УКРАЇНІ <i>І</i> НЕНОВИЙ ВИД ОСНОВНОГО ПОКАРАННЯ В ЛАТВІЙСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ.....	248
БУРЯК К. М. НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ ПРОТИДІЇ ТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СІМЕЙНІЙ СФЕРІ.....	257
МАРТЬЯНОВ С. С. СУБ'ЄКТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 447 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	265
ОНОПКО К. І. СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ УПОВНОВАЖЕНОЇ ОСОБИ З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ ТА ВИЯВЛЕННЯ КОРУПЦІЇ.....	271
SOROKIN A. A. COLLABORATIVE ACTIVITY: HISTORICAL OVERVIEW OF FOREIGN STATES' EXPERIENCE.....	276
ФОМЕНКО А. Є., ТКАЧЕНКО П. І., ТКАЧЕНКО А. О. БАНДИТИЗМ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР.....	282
SHAROVALOVA N. M. DISTINGUISHING BETWEEN EMBEZZLEMENT, MISAPPROPRIATION, OR SEIZURE OF PROPERTY THROUGH ABUSE OF OFFICIAL POSITION AND ILLEGAL USE TO OBTAIN PROFIT FROM HUMANITARIAN AID, CHARITABLE DONATIONS, OR FREE ASSISTANCE.....	287

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

БІЛАС І. Я. ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ПРЕДСТАВНИКА ПЕРСОНАЛУ ОРГАНУ ПРОБАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	293
ЗАЙЦЕВ Д. О. РОЗГЛЯД СЛІДЧИМ СУДДЕЮ КЛОПОТАННЯ ПРО ОБШУК: ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА СУЧАСНОГО ПРАВОНАСТАВЛЕННЯ.....	303
КОЛОСОВСЬКИЙ Є. Ю. ПСИХОЛОГІЧНА ПОВЕДІНКА ОПЕРАТИВНОГО ПРАЦІВНИКА ПРИ СПІЛКУВАННІ З ОСОБАМИ, ЯКІ ПРЕДСТАВЛЯЮТЬ ОПЕРАТИВНИЙ ІНТЕРЕС.....	310
КУЗИК В. В. ПРОФІЛАКТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ ТА ПРЕКУРСОРІВ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....	317
МАШИКА В. П. ЗАЛУЧЕННЯ ЗАКОННОГО ПРЕДСТАВНИКА ПОТЕРПІЛОГО НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	324
ПОЛТОРАЦЬКИЙ О. Б. МЕТОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРИВАТНИМИ ОХОРОННИМИ СТРУКТУРАМИ.....	329

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

НУРУЛЛАЄВ ІЛЬКІН САДАГАТ ОГЛИ, ЗАМУЛА А. Ю. СТАН І ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЖІНОК В ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ.....	335
ФЕДУЛОВА С. О., БЕРЕЗА О. Д. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН: МЕЖІ ВИКОРИСТАННЯ ДЖЕРЕЛ ПРАВА.....	344

ЧІЧКАНЬ М. В. ДО ПИТАННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З УПРАВЛІННЯМ ВЕРХОВНОГО КОМІСАРА ООН У СПРАВАХ БІЖЕНЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	349
ЧУЛНДА Л. І., КОХТЮК В. А. РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У БОРОТБІ З АКТАМИ НЕЗАКОННОГО ВТРУЧАННЯ У ДІЯЛЬНІСТЬ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ.....	354
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ	
ЧОРНА В.Г., ШКАРУПА К.В. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	361
ТИМЧИШИН А.М. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ МЕДИЧНИХ ЗНАНЬ У РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ.....	367
ЛЕГЕЗА Ю.О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА МИРНІ ЗІБРАННЯ ДЛЯ ПРЕДСТАВНИКІВ ЛГБТ.....	374
КАМИШАНСЬКИЙ О.Ю. ВНУТРІШНІЙ ТА ЗОВНІШНІЙ ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ В БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ.....	381
МОРОЗ С.С. ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ ТЕКСТІВ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ.....	386
ЗДРОК О.І. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОМІРНОГО ОБМЕЖЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ АРЕШТУ МАЙНА.....	391
КАСЬЯН В.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОСАДОВИХ ОСІБ МИТНИХ ОРГАНІВ.....	397
ЯКИМЧУК Н.Я., ШЛЯХОВ І.С. ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ Р ЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ «ЗАХИЩЕНІ ВИДАТКИ».....	409
ДОЛГОВ А.Г. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОГО ТА ПОЛЬСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО ВИПРАВЛЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....	419
БЛІНОВА Г.О. ПОРУШЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: СУДОВА ПРАКТИКА ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ...	426
ХАРИТОНОВ С. О. СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	434
ПИЛИПЕНКО О.Ю. СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НОТАРІАТУ.....	439
ДМИТРИЄВ Д.А. НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ПРИ ПРОВЕДЕННІ МАСОВИХ ПУБЛІЧНИХ ЗАХОДІВ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....	444
РАДЬ Т.М. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОДОВОГО ОБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ (СТ. 236 КК).....	452

CONTENTS

DEVELOPMENT OF STATE AND LAW:

ISSUES OF THEORY AND CONSTITUTIONAL PRACTICE

ANDRUKHIV O. I. THE LEGAL NATURE OF GENOCIDE: THE HISTORY AND PRACTICE OF QUALIFYING THE CRIME.....	3
VAKHNIUK N. M. THE INFLUENCE OF YOUTH ORGANISATIONS ON THE FORMATION OF LEGAL CULTURE OF YOUNG PEOPLE.....	11
DEMIANCHUK T. D. LEGAL FOUNDATIONS OF THE SOVIET CRIMINAL-EXECUTIVE (CORRECTIONAL-LABOR) POLITICS.....	18
KYRYCHENKO Yu. V., KYRYCHENKO V. M. THE RIGHT OF A PERSON OR THE DUTY OF THE STATE? (COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF ARTICLE 56 OF THE CONSTITUTION OF UKRAINE AND SIMILAR NORMS OF THE CONSTITUTIONS OF EUROPEAN STATES).....	24
LEGKYKH K. V. IMPLEMENTATION OF PUBLICITY IN COURT PROCEEDINGS.....	33
LIALIUK O. Yu., SAMOILOVA A. S., VARENYK O. V. PROBLEMS OF CONSTITUTIONAL-LEGAL REGULATION OF THE PRESIDENT IN THE CONDITIONS OF THE MILITARY STATE.....	39
REPEDE T. S. WAYS TO OVERCOME THREATS TO THE INSTITUTION OF THE EDUCATIONAL OMBUDSMAN IN THE FIELD OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN UKRAINE.....	46
KHOLOD Yu. A. FUNDAMENTAL HUMAN RIGHTS: GENERAL THEORETICAL CHARACTERISTICS.....	52
SHEVCHUK M. Ya. COMMON AND DISTINCTIVE FEATURES OF THE LEGAL TRADITION AND THE LEGAL SYSTEM.....	58

CIVILISTICS

ALIEKSIENKO I. H. ANALYSIS OF THE MOTIVE AND PURPOSE OF CRIMES AIMED AT OBSTRUCTING JOURNALISTIC ACTIVITY.....	65
BONDAR I. V., MALIARCHUK L. S. ATTORNEY'S REQUEST: PROSPECTS FOR IMPROVING LEGAL REGULATION.....	72
VERES I. Ya. CHILD SUPPORT AGREEMENTS.....	79
KRAVCHYK M. B. CHARACTERISTICS OF THE LEGAL SUCCESSION OF THE OBLIGATION OF THE TESTATOR TO COMPENSATE MORAL DAMAGE.....	87
KROITOR V. A. INVESTMENTS AND INNOVATIONS AS TOOLS FOR EXERCISING AND IMPLEMENTING CHANGES INTO MODERN ENTREPRENEURSHIP IN TERMS OF THE WAR AND POST-WAR PERIOD.....	93
LYTVYNENKO Ye. V., SUHONIAKO A. O. ROLE AND SIGNIFICANCE OF GENERAL LEGAL PRINCIPLES IN THE DEVELOPMENT OF CIVIL PROCEDURAL LAW.....	100
SYDORENKO N. O. CIVIL PROCEDURAL LEGAL PERSONALITY OF BODIES AND PERSONS WHO BY LAW HAVE THE RIGHT TO APPLY TO THE COURT ON BEHALF OF OTHERS.....	108
SMOLENKO Ye. H. THE CONCEPT OF SPECIAL RIGHTS OF A PERSON TO A LAND PLOT (EMPHYTEUSIS) AND THE PECULIARITIES OF THEIR LEGAL PROTECTION.....	115

FAKAS I. B. PARTICIPATION OF A REPRESENTATIVE IN CIVIL PROCEEDINGS USING SUBSYSTEMS (MODULES) OF THE UNIFIED JUDICIAL INFORMATION TELECOMMUNICATION SYSTEM	122
<i>ECONOMIC LAW AND PROCEDURE</i>	
KAPTSOVA T. P. CORRELATION OF THE INSTITUTE OF ANALOGY WITH RELATED METHODS OF BRIDGING GAPS IN COMMERCIAL PROCEEDINGS.....	129
CHUBENKO V. A. THE PLACE OF UKRAINE IN THE EUROPEAN INNOVATION AGENDA: CERTAIN ASPECTS OF IMPROVEMENT OF INNOVATION LEGISLATION.....	136
<i>EMPLOYMENT LAW, SOCIAL SECURITY LAW</i>	
BORYCHENKO K. V. INTERNATIONAL SOCIAL STANDARDS OF A DECENT STANDARD OF LIVING.....	143
MALIUHA L. Yu. PROTECTION OF THE RIGHTS OF MILITARY PERSONNEL IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW	150
STUPAKOVA I. G. ENSURING THE EMPLOYEE'S RIGHT TO PROTECTION OF LABOUR RIGHTS, FREEDOMS AND LEGAL INTERESTS IN AN INDIVIDUAL ORDER.....	160
<i>ENVIRONMENTAL LAW</i>	
BOSNYUK O. P. AGRARIAN RECEIPTS: THEORETICAL AND PRACTICAL ANALYSIS OF PROSPECTIVE LEGISLATIVE CHANGES.....	166
GORDIYCHUK M. A. NORMATIVE AND LEGAL PROVISION OF ECOLOGICAL SUSTAINABILITY OF FORESTS IN THE CONDITIONS OF WAR AND POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE.....	173
<i>ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE PROCEDURE, INFORMATION LAW</i>	
VIKHLIAIEV M. Yu. PROBLEM ASPECTS OF DISCIPLINARY RESPONSIBILITY OF EMPLOYEES OF THE STATE TAX SERVICE OF UKRAINE.....	179
GOLOVACH O. A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL BASIS OF BUSINESS ACTIVITY IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION AND GLOBALIZATION...	187
ZHADAN Ye. V. EFFECTIVENESS INDICATORS OF IMPLEMENTING THE IDEA OF CONTINUOUS DEVELOPMENT AS THE BASIS OF REGIONAL ENVIRONMENTAL POLICY: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT.....	195
ZINYCH L. V. ENSURING LEGALITY DURING CONSCRIPTION FOR MILITARY SERVICE DURING MOBILIZATION.....	201
KOTERLIN I. B., MELNYCHENKO N. S. THE ISSUE OF ACOUSTIC VIOLENCE AND WAYS OF ITS LEGAL RESOLUTION	206
PAVLENKO D. Yu. CONCEPT OF FUNCTIONAL PURPOSE AND ADMINISTRATIVE FUNCTIONS OF THE PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE.....	212
SAVYTSKA N. V. THE ROLE OF ETHICAL SAFEGUARDS IN ENSURING THE IMPLEMENTATION OF INTERNAL INDEPENDENCE OF JUDGES IN UKRAINE'S ADMINISTRATIVE COURTS.....	222
SEMIKOP N. V. THE ROLE OF "HOT LINES" AS A SUBJECT OF PREVENTION AND COUNTERMEASURES AGAINST DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN.....	228

CHERVONOPYSKYI V. S. ESTABLISHING GUILT IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES: AN ANALYSIS OF JUDICIAL PRACTICE..... 235

YUZIKOVA N. S. SOME ASPECTS OF EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY IN THE FIELD OF LAND RELATIONS..... 242

ISSUES OF CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, AND EXECUTIVE LAW

BILAS Ya. Yu. PROBATION SUPERVISION: A NEW TYPE OF BASIC PUNISHMENT IN UKRAINE V. A NOT NEW TYPE OF BASIC PUNISHMENT IN THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION..... 248

BURIAK K. M. NATIONAL POLICE OF UKRAINE AS A SUBJECT OF COMBATING AND PREVENTING CRIME IN THE FAMILY SPHERE..... 257

MARTIANOV S. S. THE SUBJECT OF THE CRIME PROVIDED FOR IN ART. 447 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE..... 265

ONOPKO K. I. FORMATION OF THE INSTITUTE OF THE AUTHORIZED PERSON ON PREVENTION AND DETECTION OF CORRUPTION..... 271

SOROKIN A. A. COLLABORATIVE ACTIVITY: HISTORICAL OVERVIEW OF FOREIGN STATES' EXPERIENCE..... 276

FOMENKO A. Ye., TKACHENKO P. I., TKACHENKO A. O. BANDITRY: CRIMINOLOGY DIMENSION..... 282

SHAPOVALOVA N. M. DISTINGUISHING BETWEEN EMBEZZLEMENT, MISAPPROPRIATION, OR SEIZURE OF PROPERTY THROUGH ABUSE OF OFFICIAL POSITION AND ILLEGAL USE TO OBTAIN PROFIT FROM HUMANITARIAN AID, CHARITABLE DONATIONS, OR FREE ASSISTANCE..... 287

CRIMINAL PROCEDURAL LAW AND FORENSIC SCIENCE

BILAS I. Ya. PROBLEMS OF PROCEDURAL STATUS OF A REPRESENTATIVE OF PROBATION BODY STAFF AS A SUBJECT OF PROOF IN CRIMINAL PROCEEDINGS... 293

ZAITSEV D. O. CONSIDERATION BY THE INVESTIGATING JUDGE OF A SEARCH REQUEST: PROBLEMS OF LEGISLATIVE REGULATION AND MODERN LAW ENFORCEMENT..... 303

KOLOSOVSKYI Ye. Yu. PSYCHOLOGICAL BEHAVIOR OF AN OPERATIONAL OFFICER IN DEALING WITH PERSONS OF OPERATIONAL INTEREST..... 310

KUZYK V. V. PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF ILLEGAL CIRCULATION OF NARCOTIC DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES, THEIR ANALOGUES AND PRECURSORS BY CRIMINAL POLICE UNITS..... 317

MASHYKA V. P. INVOLVEMENT OF THE LEGAL REPRESENTATIVE OF THE VICTIM AT THE STAGE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS..... 324

POLTORATSKYI O. B. METHODS OF PREVENTING CRIMINAL OFFENSES BY PRIVATE SECURITY STRUCTURES..... 329

INTERNATIONAL LAW

NURULLAEV ILKIN SADAGAT OGLI, ZAMULA A. Yu. STATE AND PROBLEMS OF IMPLEMENTATION AND INTRODUCTION OF INTERNATIONAL STANDARDS REGARDING THE PROTECTION OF WOMEN'S RIGHTS IN THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE..... 335

FEDULOVA S. O., BEREZA O. D. LEGAL REGULATION OF INTERNATIONAL TRADE RELATIONS: LIMITS OF THE USE OF SOURCES OF LAW.....	344
CHICHKAN M. V. ON THE ISSUE OF UKRAINE’S COOPERATION WITH THE OFFICE OF THE UNITED NATIONS HIGH COMMISSIONER FOR REFUGEES IN TIMES OF ARMED CONFLICT.....	349
CHULINDA L. I., KOKHTIUK V. A. THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE FIGHT AGAINST ACTS OF ILLEGAL INTERFERENCE IN CIVIL AVIATION ACTIVITIES.....	354
TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE	
CHORNA V.H., SHKARUPA K.V. REGULATORY AND LEGAL BASIS FOR THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF GENDER POLICY IN UKRAINE: ANALYSIS AND PERSPECTIVES.....	361
TYMCHYSHYN A.M. THE PARTICULARITIES OF UTILIZING SPECIALIZED MEDICAL KNOWLEDGE IN THE INVESTIGATION OF CRIMES AGAINST LIFE AND HEALTH OF INDIVIDUALS.....	367
LEHEZA Yu.O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION OF THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO PEACEFUL ASSEMBLY FOR REPRESENTATIVES OF LGBT.....	374
KAMYSHANSKYI O.Yu. INTERNAL AND EXTERNAL FINANCIAL CONTROL AS A MECHANISM FOR ENSURING THE RULE OF LAW IN THE BUDGET SECTOR.....	381
MOROZ S.S. PROBLEMS OF INTERPRETING THE TEXTS OF INTERNATIONAL AGREEMENTS.....	386
ZDROK O.I. CERTAIN ASPECTS OF THE LAWFUL RESTRICTION OF THE INVOLABILITY OF PROPERTY RIGHTS DURING THE ARREST OF PROPERTY.....	391
KASIAN V.V. LEGAL REGULATION OF PECUNIARY LIABILITY OF CUSTOMS OFFICIALS.....	397
YAKYMCHUK N.YA., SHLIAKHOV I.S. LEGAL NATURE AND PECULIARITIES OF REGULATION OF THE FINANCIAL LAW CATEGORY OF “PROTECTED EXPENSES”.....	409
DOLHOV A.H. COMPARATIVE ANALYSIS OF UKRAINIAN AND POLISH PRISON REFORM IN THE CONTEXT OF EUROPEAN REQUIREMENTS.....	419
BLINOVA H.O. VIOLATION OF BUDGET LEGISLATION: JUDICIAL PRACTICE OF BRINGING TO ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY.....	426
KHARYTONOV S.O. THE SYSTEM OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF ECONOMIC ACTIVITY.....	434
PYLYPENKO O.Yu. ENTITIES ENSURING STATE POLICY IMPLEMENTATION IN THE SPHERE OF NOTARY.....	439
DMYTRIIEV D.A. THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN THE SECURITY SYSTEM PUBLIC ORDER DURING MASS PUBLIC EVENTS RELIGIOUS ORGANIZATIONS.....	444
RAD T.M. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF STUDYING THE GENERIC OBJECT OF THE CRIMINAL OFFENCE OF VIOLATION OF ENVIRONMENTAL SAFETY RULES (ARTICLE 236 OF THE CRIMINAL CODE).....	452

НОТАТКИ

ПРАВО 6 ● 2023
І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Науковий журнал Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 29.12.2023 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний. Замовлення 0124/080.
Обл.-вид. арк. 31,44. Ум. друк. арк. 29,09. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»
49046, м. Дніпро, вул. Орловська, 1-Б, т. (056) 371-51-42

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.